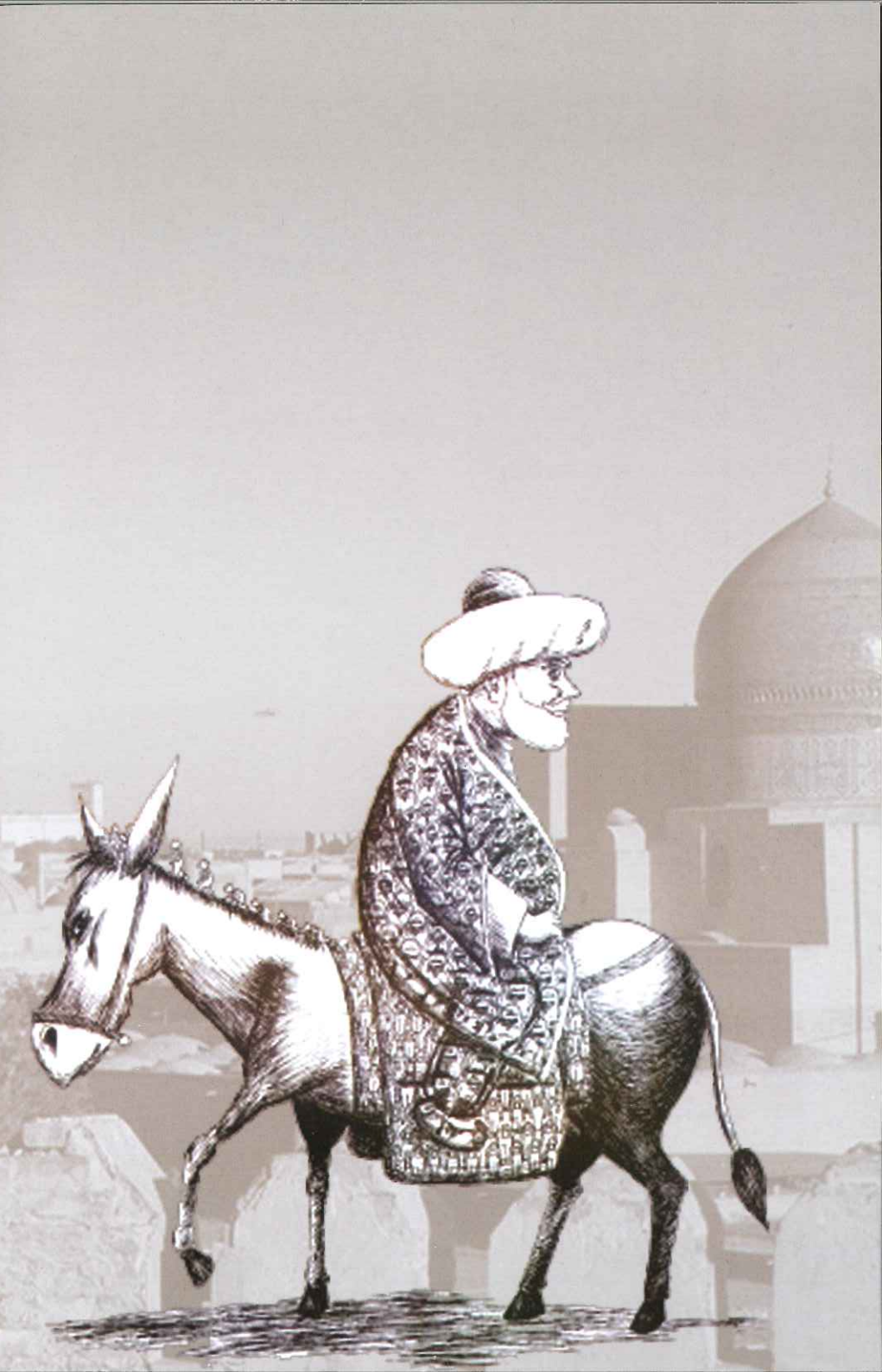
ئىلھام زاھىر (ئۆزبېكىستان)

نەسىردىن ئەپەندى بۇخارادا

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

ئىلھام زاھىر (ئۆزبېكىستان)

نەسىردىن ئەپەندى بۇخارادا

— يۇز تىللا ماجىراسى

(ھەجۋىي تارىخىي رومان)

ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچىلار: روزىمۇھەممەد مۇتەللىپ قاشتاش
ئامىنە ئەخمەت قاشتاش

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

纳斯尔丁·阿凡提在布哈拉：维吾尔文 / 如则麦麦提·穆太力普等译 — 乌鲁木齐：新疆大学出版社，2015.7

ISBN 978-7-5631-2852-5

Ⅰ.①纳… Ⅱ.①如… Ⅲ.①维吾尔族－民间故事－中国－维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.①I277.3

中国版本图书馆CIP数据核字(2015)第163343号

策　　划：艾尔肯·伊布拉音·湃达
责任编辑：合力力·买买提
特约编辑：阿依谢姆古丽·阿卜力米提
责任校对：阿不都热依木·阿不里米提
封面设计：努尔买买提·艾买尔

纳斯尔丁·阿凡提在布哈拉

（维吾尔文）

依里哈木·扎依尔【乌兹别克斯坦】著
如则麦麦提·穆太力普
阿米娜·艾合麦提　译

新疆大学出版社出版
（乌鲁木齐市胜利路666号　邮编：830046）
新华书店经销
新疆新华印刷厂印刷
880毫米 x 1230毫米　1/32　12.25印张
2015年7月第1版　2015年9月第1次印刷

ISBN 978－7－5631－2852－5
定价：40.00元

مۇندەرىجە

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قايتىشى 1
بىرىنچى باب ناتونۇش يولۇچى 1
ئىككىنچى باب تەنەباي 10
ئۈچىنچى باب دەردنى سەۋر ـ تاقەت يېڭىدۇ 16
تۆتىنچى باب نائۇمىد شەيتان 25
بەشىنچى باب مۇتتەھەم دەۋاگەر 37
ئالتىنچى باب پايدا ـ زىيانسىز بولماس 50
يەتتىنچى باب قەرزنى بەرگەن يېڭەر، يولنى يۇرگەن 61
سەككىزىنچى باب بەگنىڭ ئىنئامى 73
توققۇزىنچى باب ئېغىر ۋە خەيرلىك كۈن 82
ئونىنچى باب چايخانىدا 91
ئون بىرىنچى باب بۆدۈنە سودىسى 97
ئون ئىككىنچى باب غەلۋە ـ غوۋغا 107
ئون ئۈچىنچى باب قارا شاھزادىنىڭ يېڭىلىشى 118
ئون تۆتىنچى باب ئۆچكىنىڭ خۇنى 126
ئون بەشىنچى باب ۋەلى مىرشاب ۋە دەلى مىرشاب 134
ئون ئالتىنچى باب ھەممە يېغىڭغا تۆلىگەنمەن 146
ئون يەتتىنچى باب يالغانچى بۆدۈنە 155
ئون سەككىزىنچى باب نەسىردىن ئەپەندى پاش بولدى ... 162
ئون توققۇزىنچى باب تالاق ماجىراسى 172
يىگىرمىنچى باب پەرپى چەپەنى 188
يىگىرمە بىرىنچى باب پىتىنىنىڭ بېشى 205
يىگىرمە ئىككىنچى باب چىقىمى كەم مال 220
يىگىرمە ئۈچىنچى باب مەجلىس 233

يىگىرمە تۆتىنچى باب سوئال ئاسماندىن، جاۋاب تۇگمەندىن...248
يىگىرمە بەشىنچى باب ئۆتمۈشتىن ھېكايەت ياكى
نەسىردىن ئەپەندى مەسىسىنى سالغاندا 258
يىگىرمە ئالتىنچى باب ھىيلەگى شەرئي 276
يىگىرمە يەتتىنچى باب شۇمۇ ئېغىرلىق بولدىمۇ؟ 294
يىگىرمە سەككىزىنچى باب توغرا ھېساب 305
يىگىرمە توققۇزىنچى باب تۇندىكى شەپىلەر 315
ئوتتۇزىنچى باب ئاچچىقنى ئاچچىق كېسىدۇ 329
ئوتتۇز بىرىنچى باب ئوخشىدا كۆرگەن چۈش 340
ئوتتۇز ئىككىنچى باب توزاق 356
ئوتتۇز ئۈچىنچى باب توي 371
خاتىمە 385

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قايتىشى

نەسىردىن ئەپەندىنى كۆپلىگەن تۈركىي خەلقلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاربىسىدىن چىققان، دەپ قارايدۇ. لېكىن ئۇنىڭ بۇخارالىق ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىدىغانلارمۇ بار. بۇ شەھرىي شەرىپتە نەسىردىن ئەپەندىگە ھەيكەلمۇ ئورنىتىلغان، تېخى ھېچكىم ئېتىراز بىلدۈرگىنى يوق.

ئىقتىدارلىق ھەجۋىيچى يازغۇچى ئىلھام زاھىرنىڭ قولىكىزدىكى رومانى ئەنە شۇ نەسىردىن ئەپەندىگە بېغىشلانغان. رومانداۋ تەسۋىرلىنىشچە، نەسىردىن ئەپەندى ئەسلىي بۇخارالىق بولۇپ، تۈركىيەنىڭ بۇرسا دېگەن يېرىدە ياشايدۇ. كېيىنچە، يۇرتىغا زىيارەتكە كېلىدۇ. جەمكى قىزىقارلىق ۋەقە ـ ھادىسىلەر ئۇنىڭ ئەنە شۇ سەپىرىدىن باشلىنىدۇ.

بىزدە ھەجۋىي رومان بار، تارىخىي رومانغۇ كۆپ يېزىلىدۇ، بىراق ئىلھام زاھىرنىڭ بۇ ئەسىرى ھەجۋىي تارىخىي رومان بولۇپ، ۋەقەلەر ئىككى ئەسىرلەر ئىلگىرىكى بۇخارادا يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پېرسوناژلار تىلىدىمۇ، بىزدە مۇئەللىپ بايانلىرىدىمۇ ئاشۇ دەۋر روھى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

خەلقىمىز ئاربىسىدا ئەپەندى دانىشمەنلىك، سۆزمەنلىك، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئادالەتپەرۋەرلىك، كۈرەشچانلىقىنىڭ تىمسالىدۇر. ئاغزاكى ئەدەبىياتىمىزدىكى لەتىپىلەرنىڭ كۆپىنچىسى شۇنىڭ ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

ئىلھام زاھىرمۇ شۇ يۈزلىنىشنى مەھكەم تۇتقان. ئەلۋەتتە، بۇ ئەسەردە ئەپەندى لەتىپىلىرىنىڭ سېزىلەرلىك ۋە سەمەرىلىك تەسىرلىرى بار، ھەتتا قىسمەنلىرى ۋەقەلەرنىڭ ئەڭ چوڭقۇر

قاتلىمىغا قەدەر سىڭىپ كەتكەن. بىراق رومانىدىكى باش قەھرىمان خەلق ئاغزاكى ئىجادىيىتىدىكى ئەپسانىنىڭ ئۆزى ئەمەس، ئۇ تامامەن مۇئەللىپ يارىتقان يېڭى تىمسال.

ئەپسانىدى ھەققىدە سۆزەتكە ئېلىنغان فىلىملەر خېلى بار. بۇ رومان نەشر قىلىنىشى بىلەن كومېدىيەلىك كىنو ئىشلەشنى ئويلاپ يۈرگەن ئىستېداتلىق رېژىسسورلاردىن بىرىنىڭ قولىغا چۈشسە ئەجەب ئەمەس.

— سۇلتانمۇرات ئالىم

بىرىنچى باب

ناتونۇش يولۇچى

ناتونۇش يولۇچى بوز ئېشىكىنى پورغىلاتقىنىچە بۇخارا شەھىرى تەرەپكە كېتىپ باراتتى...

رايى كالان بىلەن مىر ئەرەب مەدرىسەسىنىڭ گۈمبىزىدىن ئاخىرقى نۇرلىرىنى يىغىشتۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتقان قۇياش قىزغۇچ رەڭگە كىرگەن، ئالەم گويا سىرلىق چۆچەك سۆزلەۋاتقاندەك جىمجىتلىققا پاتقاندى. يول چېتىدىكى ناھايىتى گۈزەل مەجنۇنتاللارنىڭ يوپۇرماقلىرى زىلال سۇدا چايقىلىپ تۇراتتى. ئۇپۇقتا شەپەق نۇرىغا يۇغۇرۇلغان كۈموش رەڭ بۇلۇتلار ئاجايىپ بىر خىل تەبەسسۇم بىلەن ئالەمگە كۈلكە ھەدىيە قىلىۋاتقاندەك ئىدى.

ئاسماندا بىر توپ قۇشلار سايراشقانچە ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ قۇشلارغا قاراپ قويدى ـ دە، ئۆزى ياقتۇرىدىغان قەدىمىي ناخشىنى غىڭشىغىنىچە يولىنى داۋام قىلىۋەردى...

كائىناتنى ئالتۇن رەڭگە بويىغان قۇياش ياستۇقىغا باش قويۇۋاتقان چاغدا، شەھەر قازىسى نامازخان تۆرەنىڭ مۇلازىمى ناتونۇش يولۇچىغا يېتىشىۋالدى ۋە تورۇق قاشقىسىنىڭ تىزگىنىنى بىرئاز تارتىۋىدى، ئات قاتتىق بىر پۇشقۇرۇپ قەدىمىنى ئاستىلاتتى. خىيالغا غەرق بولۇپ كېتىۋاتقان ناتونۇش يولۇچى ئاتنىڭ پۇشقۇرۇشىدىن چۆچۈپ خىيالىدىن تېرىق دانىسىدەك چېچىلىپ كەتتى. ئۇ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى ئازراق ئېچىپ، كۆكسىگە بىر ـ ئىككىنى تۇكۇردى ـ دە، ئاتلىققا نارازىلىق بىلەن قارىدى:

ـــ هەي ـ هەي، تەرتتىم بۇزۇلغىلى تاس قالدى، ـــ دېدى ئېشكىنىڭ باشىبىغىنى تارتىپ، ـــ يۆتىلىپمۇ قويماپسىز ـ يا!

ـــ يول بولسۇن! ـــ ئاتلىق خىجىل بولغاندەك قىزىرىپ، قامچىلىق قولىنى كۆكسىگە قويدى ۋە بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى، ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، موللا بولۇڭ، يېگىت! ـــ دېدى يولۇ ـ چى يېگىتنىڭ سالىمىدىن كېيىن چېھرى ئېچىلىپ.

خۇش چىراي، چېھرى ئىسسىق يولۇچى كۇلۇمسىرىگىنىدە ئىككى كۆزىنىڭ ئەتراپى قىسىلىپ، لەۋلىرى بىلەن كۆزىمۇ بىرگە كۇلگەندەك بولاتتى، ئىككى مەڭىزىدە پەيدا بولغان زىنىقى ئۇنى تېخىمۇ خۇشال كۆرسىتەتتى. مىس رەڭ ئۆچكە ساقىلى يۇز تۇزۇ ـ لۇشىگە ناھايىتى ماسلاشقان، دوپپىسىنىڭ ئۇستىگە ئورۇغلان شايى سەللىسى شۇنچىلىك ياراشقان ئىدىكى، ھەر قانداق ھەمراھنى تېزلا ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ئۇنىڭ يۇقىرىقىدەك خىسلەتلەرنى بىر تەبەسسۇمغا جەملەپ قارشى ئالتىقنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى.

ـــ ئۆزرە، تاغا! باشىبىغىنى بۇرۇنراق تارتقانىدىم، لېكىن جاھىللىق قىلدى بۇ جانۋار، ـــ دېدى ئاتلىق ئاستىدىكى ئېتىغا كايىغان بولۇپ، ـــ يەنە بىر قېتىم ئۆزرە سورايمەن، تاغا!

يېگىتنىڭ ئەستايىدىل سوراۋاتقان ئۆزرىسىدىن زوقلانغان يولۇچى ياش ھەمراھنىڭ كۆڭلىدىكى خىجالەتچىلىكنى يوقاتماقچى بولدى:

ـــ موللا يېگىت، ھېچ ۋەقەسى يوق، ـــ دېدى ئۇ، ـــ بۇ ئىشقا خىجىل بولۇش ھاجەت ئەمەس. مەن ئىككى قات ئايالمىدىم، بالام چۇشۇپ كېتەرمىكىن، دەپ ئەنسىرەيدىغان، ـــ دېدى كۇلۇمسـ ـ رىگەن ھالدا.

بۇ ھالەتتىن يېگىتنىڭ قەلبى قۇۋاندى.

ـــ ئېشىكىڭىزنىڭ يورغىسىغا قارىغاندا، ئىنتايىن يىراقتىن كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنىسىز، قەيەردىن سورايمىز، تاغا؟

— مەن ئېيتماي، سىز ئاڭلىماڭ، يىگىت. ئىنتايىن يىراقتىن كېلىۋاتىمەن. يولغا چىققان مەنزىلىم بۇ يەردىن كۆرۈنمەيدۇ، — دېدى يولۇچى ۋە ئاتلىقنىڭ ئىسمىنى سورىدى، — ئىسمىڭىز نېمە؟

— زامانئەلى، — دېدى ئاتلىق ناتونۇش ھەمراھنىڭ ئىسمىنى سوراشنىمۇ ئۇنتۇپ، — كۆرۈنمەيدىغان مەنزىلنىڭ، ھېچبولمىسا نامى باردۇر؟

يولۇچى مىيىقىدا كۈلۈپ، يىگىتنىڭ يۈزىگە سىنچىلاپ تىكىلدى.

— تۈركىيەنىڭ بۇرساسىدىن كېلىۋاتىمەن. ئەسلىمىز بولسا بۇخارائى شەرىپتىن. سەپەر دەر ۋەتەن!

— ۋەتەن سېغىنچى باشلاپ كەلدى، دەڭ، تاغا؟ ئۇنداقتا شەھرىي شەرىپتە قوۋۇم ـ قېرىنداشلار بارمۇ؟

— ئەلھەمدۇلىللاھ، مەرھۇمە ئاچامنىڭ يالغۇز ئوغلى پەيزاۋات خانىقاسى يېنىدىكى ساندۇقسازلار مەھەللىسىدە تۇرىدۇ. سانداق ـ چىلىق ھۈنىرى بار. شۇنىڭىگە بارامىز، ئىنشائاللاھ... ئۆزلىرى كىم بولىدىلا، موللا يىگىت؟ نامىز شامدا شەھەرگە مېڭىپ قاپتـ ـلىغۇ؟

زامانئەلى قىزغۇچ شەپەقە ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ قويدى.

— ۋەردانزەدىن كېلىۋاتىمەن، تاغا، — دېدى ئۇ ھەمراھىغا سەل ئېگىلىپ، — پەدەر بىلەن ئانام ئاشۇ يەردە، ئۆزۈم شەھەر ئىچىدە ئىجارە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، شەھەر قازىسىغا مۇلازىملىق قىلۇرمەن. پەدەر بىتاپ، ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ قايتقانىدىم... — زامانئەلى ئەنسىزلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۇرمەكچى بولغاندەك قوشۇپ قويدى، — قۇياشمۇ يۇزىنى يوشۇردى. بۇخارا دەرۋازىـ لىسىمۇ تاقىلىپ بولدى. ئەمدى تاشقىرىدا قالىدىغان بولدۇق، ھەمشەھەر.

يىگىتنىڭ «ھەمشەھەر» دەپ ئۆزىگە يېقىن تۇتۇشى، ئۇنىڭ دىيانەتلىكلىكى، مۇلايىملىقى، خۇش مۇئامىلىلىكى ناتونۇش يولۇـ

چىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى.

ــ تاشقىرىدا قېلىشتىن قورقامسىز، ئىنىم؟ ــ دېدى ئۇمۇ يىگىتنى ئۆزىگە يېقىن بىلىپ.

ــ تاشقىرىدا قېلىشتىن قورقماسمەن، تاغا، ئەكسىچە، سىزدەك ئەزىز مېھمانىنىڭ يەنە بىر كېچە يۇرت ئوتىدا كۆيۈشىدىن خىجالەتمەن!

ــ بىر كېچە مېڭىڭ كېچە ئەمەستۇر، ــ دېدى يولۇچى يىگىتنى خىجىللىقتىن خالاس قىلىپ، ــ نەچچە يىللار ھىجرانىدا ياشىغان بۇ كۆڭۈلگە يەنە بىر كېچە ھېچ گەپ ئەمەس! بىرەر قىشلاقتا قونار-مىز. مەسچىت باردۇر، چايخانا باردۇر. ئەگەر بۇلار بولمىسا، مېھماندوست، ساۋابخۇمار، كۆڭلى كەڭ مۇسۇلمان باردۇر. قونۇق بولۇپ، تۇننى تاڭغا ئۇلارمىز، سۆھبىتى جانان قۇرۇپ، يەنە بۇرادەر بولارمىز. سىزدەك ھەمراھىي نەۋقىرانىنى تەقدىرنىڭ ئۆزى ماڭا ئۇچراشتۇردى، بۇمۇ مەندەك مۇساپىرغا تەقدىرنىڭ مۇبارەك ئىنا-يىتىدۇر!

قۇياش جامالىنى پەردە ئارقىسىغا ئېلىپ، تۆت ئەتراپقا زۇلمەت لەشكەرلىرى قارا چېدىرلىرىنى يايغان بولسىمۇ، ئادەمزات كۆزى تېخى ئاق يىپ بىلەن قارا يىپنى پەرقلەندۈرەلىگۈدەك ھالەتتە ئىدى. زامانىلى قامچىنىڭ ئۇچى بىلەن ئالدى تەرەپتىكى لىپىلداپ كۆرۈنگەن چىراغلارنى كۆرسىتىپ:

ــ ئالدىمىزدىكى تەنەباينىڭ قىشلىقى، بۇ قىشلاقنى «كۆزدە-چى» دەيدۇ، ــ دېدى ۋە «ئېھتىمال، مېھمان بۇ قىشلاقنى بىلسە كېرەك» دېگەن ئوي بىلەن، ــ كەمىنىنى ئەيىبكە بۇيرۇمىغايسىز، ئۆز يۇرتىڭىزنى ئۆزىڭىزگە تونۇشتۇرماقتىمەن. بۇ قىشلاقنى ئۆزىڭىزمۇ مەندىن ئوبدان بىلمىسىز بەلكى!

يولۇچى يالت قىلىپ ھەمراھىغا قارىدى، لېكىن ئۇنىڭ يۈزى-دىكى ئىپادىنى ئىلغىيالمىدى، شۇنداق بولسىمۇ، ئىككىلەنگەن ھالدا دېدى:

— پەمەمچە، «كۆزىچى» دېگىنىڭىز «جويى مۇلىيان» ئەمەس-
مىكىن؟

— جويى مۇلىيان؟ — ئەجەبلەندى يىگىت، — بۇخارادا شۇ نامدا ئېرىق باردۇر، لېكىن بۇنداق مەنزىل — ماكان يوقتۇرا!

يولۇچى بېشىنى چايقىدى. ئۆزىنىڭ قايسى زاماندا ياشاۋاتقانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئىستىهزا بىلەن پىقىلداپ قويدى.

— ئۆزرە، ئىنىم. سىز جويى مۇلىيانىنى قانداق بىلەتتىڭىز؟ جەننەت مەقامىنى ئالغان بۇنداق مەنزىل — ماكان بۇخارادىن باشقا يۇرتتا يوق ئىدى. ئول ماكانىنىڭ ساراي - باغلىرى، گۈلزار - بوستانلىرى، دائىمىي ئېقىپ تۇرىدىغان سۈلىرى جانىنىڭ راهىتى ئىدى. ئۇنىڭ بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن گۈلزارلىرى ئارىسىدىكى ئېرىقلاردا سۈپسۈزۈك سۇلار مىڭ تەرەپكە قاراپ ئاقاتتى. شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان زىلال سۈلىرىنى تاماشا قىلغان كىشى بۇ سۇلارنىڭ قەيەردىن كېلىپ، قەيەرگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەي ھەيرەتتە ياقىسىنى تۇتۇشاتتى، — يولۇچى بىرئاز تۇرۇۋالدى، لېكىن ھەمراھىنىڭ جىم كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، گېپىنى داۋام قىلدى، — يەنە رېگىستانىنىڭ دەرۋازىسىدىن تاكى دەشتكىچە بولغان يەرلەرگە نەقىشلىك تاشلار ياتقۇزۇلغان، رەتلىك، ئېگىز ئۆيلەر، تۇرلۇك سۇرەتلەر بىلەن بېزەلگەن مېھمانخانىلار، چىرايلىق قەسىرلەر ۋە سۇيى كۆپكۆك كۆللەر كۆڭۈللەرنى راھەتلەندۇرەتتى. قارىياغاچلار شۇنداق چىرايلىق يېتىشتۇرۇلگەن ئىدىكى، كۆل لېۋىدىكى ئولتۇرىدىغان جايغا مەغرىب تەرىپىدىنمۇ، مەشرىق تەرىپىدىنمۇ زەررىچە ئاپتاپ چۈشمەيتتى. بۇ چاھارباغلاردا نەشپۈت، بادام، ياڭاق، گىلاس، چىلان، جىگدە قاتارلىق مېۋىلەر ناھايىتى ياخشى ۋە گۈزەل تەرزدە يېتىشتۇرۇلگەنىدى...

يىپقا تىزىلغان مارجاندەك دېيىلمۇاتقان بۇ ماختاش سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئەقلى لال بولۇپ قالغان زامانىلى بىردىن ئۆزىگە كېلىپ سورىدى:

ـــ تاغا، سىز قايسى بۇخارا ھەققىدە سۆزلەۋاتىسىز؟
ـــ بۇ ھاياتلىق ماكانىدا نەچچە بۇخارا بار؟
ـــ بۇخارا دېگەن شەرىپ شەھەر يەر يۈزىدە يېگانىدۇر، تاغا!
ـــ مەنمۇ ئاشۇ يېگانە بۇخارا ھەققىدە سۆزلەۋاتىمەن، ئىنىم. ئىمام، زاھىد، ۋائىز مۇھەممەد ئىبن ئەلى نۇجابادىي رەھمەتلىك سەلمانى پارىسىدىن بىر ھەدىس رىۋايەت قىلغان، ئۇنىڭدا بۇخارا نامى «فاخىرە» بولۇپ كەلگەن، شۇنىڭدىن خەۋىرىڭىز بارمۇ؟
ـــ بىلمەيدىكەنمەن، تاغا، ـــ دېدى زامانىئەلى، ـــ نېمىشقا «فاخىرە» دەپ ئاتالغان؟
ـــ ئەرەبچىدە «فاخىرە»، پارسچىدا «بوخارە» دېيىلىدۇ، ـــ يولۇچى ئاللىقانداق تۇيغۇلار ئىچىدە ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى، ـــ مېنىڭ بۇ شەھەردىن چىقىپ كەتكىنىمگە ناھايىتى ئۇزاق يىللار بولدى. ئەگەر جويى مۇلىيانىنى خەلق ئۇنتۇغان بولسا، ئۇنداقتا مېنىڭ بۇ شەھەردە ئادىشىشىم ئېنىق. سىز ماڭا كۆرسەتمە بېرەرسىز، ئىنىم؟
ـــ بۇخاراغا ئاخىرقى قېتىم قاچان كەلگەنىدىڭىز، تاغا؟
ـــ چىڭگىزخان دېگەن بىر ئاپەت ئالەمنى تالاپ، باغۇبوستانلارنى خارابىگە ئايلاندۇرغان دەۋرلەردە بۇخارانى تەرك ئېتىپ، تۇركىيەگە كېتىشكە مەجبۇر بولغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا باغدادتا ياشىدىم، ئىراندا بولدۇم، ئەزەربەيجاننى كەزدىم. يەنىپ ئېيتقاندا، يەر يۈزىدە مەن بارمىغان شەھەر، مەن مېھمان بولمىغان ئائىلە قالمىدى. بۇ شەھەرگە ئاخىرقى قېتىم مانغىت دانىيالبىي ئاتىلىق بۇخارانى سوراپ تۇرغان، كالانخوجا تورپچى ۋابكەند بېگى بولغان دەۋرلەردە كەلگەنىدىم. رەھمەتلىك قولى ئوچۇق بەگلەردىن ئىدى.
ھەمراھىنىڭ گەپلىرىدىن ھەيرانلىقتا قالغان زامانىئەلىنىڭ تىلى گەپكە كەلمەي قالدى. ئۇ ئۆزىنى خىزىرغا ياكى پوچىغا يولۇقتۇم، دەپ ھېس قىلىۋاتاتتى.

— ئوهوي! — دېدى زامانئەلى ھەيرانلىقىنى يوشۇرماي، — سىز چىڭگىزخان باسقۇنى دەۋرىدىكى بۇخارانى كۆرگەن بولسىڭىز، ھازىر يېشىڭىز نەچچىدە، تاغا؟

— مېنىڭ يېشىم ئىنسانىيەتنىڭ يېشى بىلەن باراۋەردۇر، — دېدى يولۇچى ۋە قانداقتۇر سىرنى ئاشكارا قىلىپ قويغاندەك دەررۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى چاقچاققا ئايلاندۇردى، — چاقچاق. مەن كوزدەچى قىشلىقى ھەققىدە بۇرۇنلا ئاڭلىغانمەن، كېيىن ئېسىمدىن چىقىرىپ قويغان بولسام كېرەك. بەلكىم، ھاۋاسىي ناھايىتى ياخشى بولسا كېرەك، يېقىنلاشقانسېرى كۆڭۈللەر ئارام تېپىپ، روھىمىز يېنىكلەۋاتىدۇ.

يولۇچىنىڭ راست سۆزىنى «چاقچاق» دەپ قويۇشى زامانئەلىنىڭ ئەجەبلىنىشىنى بىردىنلا غايىب قىلىۋەتتى. ئۇ كوزىچى قىشلىقىغا قاراپ:

— ئىقلىمى مۆتىدىل بۇ قىشلاق ساپ ھاۋالىقى بىلەن بۇخارادىن راغا مەشھۇر. يازنىڭ تومۇز كۈنلىرىدە تاشقىرىغا گۆش ئېلىپ قويسىڭىز، ئۇ جۇمەدىن بۇ جۇمەگىچە پۈرىمايدۇ. ئەمىرىمىز شاھمۇرادمۇ شۇ مەنزىلدىن بىر باغ ھويلا بەرپا قىلىش نىيىتىدىدۇر. شاھمۇراد ئىبن دانىيالبىي تەقۋادار، رەئىيەتپەرۋەر، ئادالەتلىك ئەمىرلەردىن بولۇپ، زاھىدانە ھاياتنى ئىختىيار قىلغان، شەرئىەت ئەھكاملىرىغا بىنائەن ئىش كۆرىدۇ، رەئىيەتكە بىھۇدە زۇلۇم قىلغان مەنسەپدارلارنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلىپ قالسا، ئۇلارنى جازالايدۇ، مەنسەپىدىن ئېلىپ تاشلايدۇ ياكى بۇخارادىن قوغلاپ چىقىرىدۇ. دائىم ئاۋام ـ پۇقرانىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن قايغۇرىدۇ. ھەتتا پەدەرلىرىنىڭ زۇلۇمىدىن ئەرزىيەت چەككەن ئاۋامدىن كەچۈرۈم سوراپ، يىغلاپ تۇرغانلىرىنمۇ ئاڭلىغانمىز. يىغىپ ئېيتقاندا، ئەمىرىمىزنىڭ نىيەتلىرى ئۇلۇغ!

— نىيەتلىرىگە يەتسۇن! — دېدى يولۇچى ئەمىرنى غايىبانە قۇتلۇقلاپ، — بۇنداق ئادالەتپەرۋەر ئەمىرنىڭ ئەزىرى چۇشكەن

ساپ هاۋالىق قىشلاقتا چايخانا باردۇ؟ قورساقنىڭ ئەرزىنى ئاڭلاش ۋاقتىمۇ كەلدى. ئەمدى ئاش ـ تاماق تېپىپ، ئۇنىڭ ئەرز ـ دادىنى قاندۇرايلى، قانداق دەيسىز؟ قورساق توق بولسا، ئادەم ئۆزىنى خاتىرجەم سېزىدۇ. يول ئازابىمۇ چىقىدۇ.

زامانىۋىلى ھەمراھنىڭ گېپىنى دەرھال ئىلىك ئالدى:

ـــ بۇخارا قىشلاقلىرى چايخانىسىز بولماس، تاغا. بۇ يەرنىڭ تەبىئىتى ئىسسىق بولغاچقا، قويۇق ـ سۈيۇق بىلەن تەشنالىقنى قاندۇرۇپ، ئۆزىگە دەم بەرمىسە، تېنىدىكى ياغلار ئېرىپ كېتىدۇ. شۇنداق پەيتتە چايخانا ھۆزۈرى جانغا ئارام ئەمەسمۇ؟ يۈرەكلەر دەردكە تولغاندا، قەيەرگە بارىسىز، چوقۇم چايخانىغا! يارۇ ـ دوستلارنى سېغىنسىڭىز قەيەرگە بارىسىز؟ يەنە شۇ چايخانىغا.

ـــ ئادەم ئادەمنىڭ تەپتىنى ئالىدۇ، دېگەنىكەن ماشايىخلار. كوزىچىدا بىر قەدىردان بۇرادىرىم بار. ئېتى مۇستاپا، ئۆزى دېھقان. ھەر قېتىم ئۇ يەردىن ئۆتكىنىمدە بىر كاسا ئابى كەۋسەرىنى ئىچۈرمىسە ئۇنمايدۇ. ئەھۋالى نورمال بولسىمۇ، باغرى كەڭ، قولى ئوچۇق ئىنسان. ھەممىگە ياخشىلىق تىلەيدۇ. ئاتىسىدىن قالغان ئازراق يېرىدىن ئالغان دارامىتى بىلەن ئائىلىسىنى قامدايدۇ. قىشلاق بېگى تەنەباي سۈدىن قىسمىغان يىللاردا يېرىدىن مول ھوسۇل ئېلىپ، كۆكرىكىگە شامال تېگمىدۇ.

يولۇچى ئۇنىڭغا قارىدى:

ـــ تەنەباي دېگىنىڭىز كىم ئۆزى؟ نېمىشقا خۇدانىڭ ئىشىغا ئارىلىشىدۇ؟ دېھقانغا ھوسۇلنى خۇدا بېرىدۇ، تەنەبايىنىڭ بۇنىڭغا نېمە توسالغۇسى بار؟

ـــ ئۇ ئۆزى توغرا بولسىمۇ، سايىسى ئەگرى بابىلاردىن. قىشلاقنىڭ سۇيى شۇنىڭ ئىلكىدىدۇر. سۇ بولمىسا، ھوسۇل قەيەردىن بولسۇن! ئۆتكەن قېتىم قونغىنىمدا مۇستاپا تاغا ماڭا دەردىنى تۆكۈپ بەردى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى بايغا بېرىشكە تېگىشلىك بىر قىسىم قەرزلىرى يىغىلىپ قالغا ـ

نىكەن. مۇرتەد باي: «بىر ئاي ئىچىدە قەرزنى قايتۇرىسەن، بولمىسا قىزىڭنى خوتۇنلۇققا ماڭا بېرىسەن» دەپ تەلەپ قويۇپتۇ. مۇستاپا تاغىنىڭ يەككە ـ يېگانە بىرلا قىزى بار، يېقىندا ئون يەتتە ياشقا قەدەم باستى. بۇرادىرىمگە يارەدەم قىلاي دېسەم، مېنىڭمۇ قولۇم قىسقا. ئەتىدىن كەچكىچە قازىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، ئېيىغا ئازراق ئىش ھەققى ئالىمەن. بېشىمنى ياپسام ئايىغىم، ئايىغىمنى ياپسام بېشىم چىقىپ قالىدۇ؛ ئاران قورساقنى ئالدايمەن، خالاس، تاغا. مۇستاپا تاغىغا رەھىم كېلىدۇ، لېكىن رەھىم بىلەن بىراۋنىڭ ئېغىرىنى يەڭگىللەتكىلى بولاتتىمۇ؟

— بۇ ئالەمدە دەردىم يوق، دەيدىغان كىشىنى كۆرمىدىم، — دېدى يولۇچى ھەمراھىنىڭ گېپىدىن خۇلاسە چىقارغاندەك، ھەتتا ئۆرتەنگەن ھالدا ئىككى قولى بىلەن ئېشىكىنىڭ ئىككى بېقىنىغا غەزەپ بىلەن نوقۇپ قويدى، — بەزىدە ئوچۇق كۆز بىلەنمۇ ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايدىكەن، ئىنىم. ئەقلىڭىز كالتە بولسىمۇ، قولىڭىز ئۇزۇن بولسۇن... ھازىرقى مېڭىشىمىزدا ئاشۇ بۇرادىرىڭىزنىڭكىگە باريمىزمۇ؟

— ياق، چايخانىغا...

ئىككىنچى باب

تەنەباي

تەنەباينى تەنەباي قىلغىنى چوڭ ئۆستەڭدىن ئايرىلىپ كوزىچى قىشلىقىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن ئاقىدىغان شەمشاد ئېرىقىنىڭ سۈيىدۇر. يەتتە پۇشتى مىراب بولۇپ ئۆتكەن بۇ ئائىلىنىڭ ھەممە دۆلىتى ئاخىرىدا مۇشۇ بايغا نېسىپ بولدى. ئېرىقتىكى سۇ يەتمىگەندەك قىشلاق تەۋەسىدىكى مۇنبەت يەرلەرنىڭ تەڭ يېرىمىمۇ تەنەباينىڭ ئىگىدارچىلىقىدا. ئۇ باش باھاردا شۇ يەرلىرىنى ئىشلەمچىلەرگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىدۇ ـ دە، ئۆزى مەستەك قورسىقىنى سىلىپ، قىشلاق بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدا پەيزى قىلىپ يۈرىدۇ.

تەنەباي ئوتتۇرا بويلۇق، ئاق سېرىققا مايىل ئادەم بولۇپ، سېمىز بوينى، قاپقارا بومبا ساقىلى يۈزىنى تېخىمۇ دومىلاق كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. بىر تېمىننىڭ ئۈستىدە تىك تۇرىدىغان بۇ باي ئاتقا ئالاھىدە ئىشتىياق باغلىغان. پۇلى كۆپەيسە ئات ياكى ياش خوتۇن ئالىدۇ. خوتۇنى تۆتتىن ئاشسا، بىرىنى چوقۇم تالاق قىلىدۇ.

ئۇ يېقىندا قارىكۆلنىڭ پەيشەنبە بازىرىغا بېرىپ، ئات بەيگىسىدە تۈركمەن تونۇشىدىن تالىشىپ يۈرۈپ نەق يۈز تىللاغا يالىلىرى يالتىراپ تۇرغان قارا ئايغىر سېتىۋالدى. ئاتنى بىر ـ ئىككى قېتىم مىنىپ بېرىپ، شەھەردىكى دوستلىرىغا ماختىنىپمۇ كەلدى.

ـــ بۇ قېتىم ئات ئېلىپسىز ـ دە، تەنەباي، ـــ دەپ كۈلگەن دوستلىرىغا:

ـــ شۇنداق بولدى، ئەمدىكى نۆۋەت خوتۇنغا، ـــ دەپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى، ـــ كېلىنمۇ تەييار، كۆزىمىزنى سېلىپ قويغانمىز.

ئۇ ئىشكىتىن چىقىپ، بۇ ئىشكىتىن كىرىدۇ. ئۆزىمۇ قايماقتەك يېتىلىۋاتىدۇ.

— ئىشكىڭىز يەك ئىچىدە پۇتىدىكەن ـ دە؟

— ئەخمەقلىق قىلىۋاتقاندىمۇ ئەقىلنى ئىشلىتىش كېرەك! بىزنى بىلىسىزغۇ، يولنى يېقىن قىلىپ يۈرىمىز.

تەنەباينىڭ دوستلىرىغا ئېغىزىنىڭ سۈيىنى ئاققۇزۇپ ماختىنىپ يۈرگىنى قوشنىسى مۇستاپا دېھقاننىڭ قىزى — زۇلپىزەر. باي مۇستاپانىڭ دېھقانلىقى، كەمبەغەللىكىدىن نومۇس قىلمايدۇ، ئۇ كېلىنىنىڭ چىرايلىق ئىكەنلىكىدىن خۇشال بولىدۇ.

مۇستاپانىڭ بايىغا بېرىشكە تېگىشلىك ئازراق قەرزى بار. باي قوشنىسى مۇستاپانىڭ بۇ قەرزنى مەڭ يىلدىمۇ ئائىلىسىدىن ئېشىنىپ تۆلىيەلمەيدىغانلىقىنى ئىنتايىن ياخشى بىلىدۇ. قەرز بولسا يىلدىن ـ يىلغا تۇغۇپ بېرىۋېرىدۇ. چۈنكى يەرگە سۇ كېرەك، سۇسىز ھوسۇل ئالغىلى بولمايدۇ. شۇلارنى ئويلاپ، مۇستاپاغا بىر ئايدىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگەن شەرتىنى تەپ تارتماي ئېيتتى. تەپ تارتماي ئېيتىشىنىڭ سەۋەبى، مۇستاپا ئېيتقان شەرتىمگە قوشۇلىدۇ، دەپ ئويلايدۇ.

— مۇستاپا، — دېدى باي ئۆتكەن ھەپتىنىڭ بېشىدا قوغۇنلۇقتىن بېغىدىن قايتىۋېتىپ، قوشنىسىنى ئوتتۇرا يولدا توختىتىپ، — ماقۇل كۆرسەڭ، ساڭا بىر مەسلىھەتلىك ئىشىم بار.

بىراۋدىن مەسلىھەت سورىمايدىغان بۇ كىشىنىڭ تۈيۈقسىز مەسلىھەت سورىشى، يەنە كېلىپ ئاددىي دېھقاندىن سورىغىنىغا مۇستاپانىڭ ھەيرىتى مەڭ ھەسسە ئاشتى، بىر ئاز ئاچچىقى كەلگەندەكمۇ بولدى. خالار ـ خالىمای يەلكىسىدىكى كەتمىنىنى يەرگە قويۇپ، «قۇلىقىم سىزدە» دېگەندەك بايىغا قاراپ دېدى:

— ئاڭلايمەن، باي ئاتا!

باشقىلارنىڭ «باي ئاتا» دەپ مۇراجىئەت قىلىشى تەنەباينى ھەر دائىم سۆيۈندۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇ ئۆزىنى شۇ قىشلاقنىڭ ئاتىسى دەپ

بىلمدۇ، ئۆزى بولسا قىشلاقنىڭ چوڭ ـ كىچىك ھەممىسىنى بىر دەك «سەن» لەپ گەپ قىلمدۇ.

ـــ ئاكا، ـــ دېدى باي مۇستاپا بىلەن ياش جەھەتتە تەڭتۇش بولسىمۇ، لېۋىنىڭ ئىككى چېتىنى بارمىقى بىلەن سىيرىپ تۇرۇپ، ـــ قەرزمۇ بېلىڭنى خېلى پۈكۈپ قويدى ـ ھە؟

مۇستاپا بىردىن قەددىنى رۇسلاپ، تىك بولدى. گەپ قەرزدىن ئېچىلغىنى ئۈچۈن پەيلىرى بوشاشقان بولسىمۇ، پۈكۈلگەن قەددىنى رۇسلاپ:

ـــ باي ئاتا، ئەگەر بۇ يىل ياخشى ھوسۇل ئالسام، ئەلھەمدۇلىللاھ، قەرزىڭىزنى ئۈزۈشكە باشلايمەن! ـــ دېدى كۆزلىرىنى يەردىن ئۈزمەي، ـــ قوشنىدارچىلىقنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولسىمۇ يەنە بىر ـ ئىككى يىل قىستىماي تۇرسىڭىز، ھەممىمىز سىز ئۈچۈن دۇئا قىلاتتۇق.

ـــ بۇ ھالىتىڭدە سەن يەنە بىر ـ ئىككى يىلدىن كېيىنمۇ قەرزىڭنى ئۈزەلمەيسەن! ـــ گەپنىڭ دەل ئۆزىگە كۆچتى باي ئاۋازىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ـــ ئائىلەڭدە ئاشلىقىڭ ئېشىپ ـ تېشىپ ياتقان بولسىغۇ كاشكى، سېتىپ قەرزىڭنى تۆلىسەڭ! ھازىر قىزىڭمۇ بويىغا يېتىپ قالدى، ئەمدى ئەلچىلەر كېلىشكە باشلايدۇ. قىز ئۈزىتىش ئۈچۈن نېمىلەرنىڭ كېتىدىغانلىقىنى بىلىدىغانسەن؟ مۇشۇ ھالىڭ بىلەن قىزىڭنى چىقارامسەن ياكى مېنىڭ قەرزىمنى ئۈزەمسەن؟

ـــ باي ئاتا، قىزىم تېخى كىچىك، توي ھەققىدە ئويلاشمىدى...

ـــ ئون يەتتىگە كىرگەن قىز كىچىك بولامدۇ؟

ـــ ئەمدى، باي ئاتا...

تەنەباي يۇزىگە جىددىيلىك يۈگۈرتتى:

ـــ تولا ئىنجىقلاپ گەپنى چاينىما، ئۆكا! ساڭا بېرىدىغان بىر مەسلىھەتىم بار، كېلىشىم دېسەكمۇ بولىدۇ. ئەلۋەتتە، كېلىشىمنى سېنىڭ پايدىڭنى كۆزلەپ تۇزمەكچىمەن. بۇنىڭ بىلەن سەنمۇ قىز

چىقىرىش تەشۋىشىدىن ھەم ھەممە قەرزىڭدىن قۇتۇلىسەن...

راستىنى ئېيتىقاندا، مۇستاپا كېلىشىم - پىلىشىم دېگەن گەپلەرنى چۈشەنمىدى. خۇددى گەپنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىماي قالغان كىشىدەك بىر كۆزىنى قىسىپ، ئاغزىنى يېرىم ئاچقانچە ھاڭۋېقىپ باينىڭ يۈزىگە قارىدى.

— باي ئاتا، بىز قارىتۇرۇك ئادەممىز، ياپتا گەپلەرنىڭ مەنىسىنى ئاسانلىقچە بىلەلمەيمىز. ئەگەر مالال كەلمىسە، گەپنى ئوچۇقراق قىلىپ دېسىڭىز.

بايمۇ گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتتى:

— گەپنى چۈشىنىپ تۇرۇپ، ئۆزۈڭنى قاچۇرۇۋاتسەن - ھەا! — دېدى مۇغەمبىرانە ئاھاڭدا، — مەن قىزىڭنى قەرزىڭ ئورنىغا ماڭا خوتۇنلۇققا بەر، دېمەكچى! ئەمدى چۈشەنگەنسەن؟

مۇستاپا قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قالدى. خىيالىدا كەتمىنىڭ دەستىسىگە دېيىنىپ چۈش كۆرۈۋاتقاندا بېشىغا كۈن نۇرى چۈشۈپ، ئويغىنىپ كەتكەندەك كۆزلىرىنى ئۇۋۇلدى. باي قىزىنى خوتۇنلۇققا سوراۋېتىپتىمۇ؟

— باي ئاتا، بۇ قانداق بولىدۇ؟ — دېدى مۇستاپا ۋە بىرئاز ئىككىلەندى، — قىزىم ئۇنارمىكىن؟

— سەن دادىغۇ، قايىل قىلىسەن! — ئەقىل ئۆگەتتى تەنەباي، — ئاتىسىنىڭ تەلىپىنى ئادا قىلىشقا يارىمىغان پەرزەنت پەرزەنتمۇ؟

— لېكىن، سىزنىڭ خوتۇنلىرىڭىز...

— خوتۇنلىرىم بىلەن كارىڭ بولمىسۇن! كېرەك بولسا چوڭىنى تالاق قىلىمەن. قىزىڭ زەردار خوتۇن بولۇپ ياخشى كۈن كۆرسە يامانمۇ؟ ھەممە ئادەمنىڭ پېشانىسىگە بايغا قېيىنئاتا بولۇش يېزىلمىغان!

— ئۇنداقتا، مەنمۇ ئانىسى بىلەن مەسلىھەت قىلاي، قېنى ئۇ نېمە دەيدۇ.

باي ئەمدى ئاچچىقلانمىدى. گەپ ئايلىنىپ خوتۇنغا بېرىپ

توختىدىمۇ، دېمەك، بۇ ئىش ئەمدى تېز پىشىدۇ، خوتۇن ئەرنىڭ گېپىنى يېرالامتى؟

ــ ياخشى، مەسلىھەتچىلار پىشقاندىن كېيىن ئاستاغىنا ماڭا شەپە بەر، ئەلچى ئەۋەتىمەن!...

كوچىدىكى گەپ ئۆيگە توغرا كەلمەي قالدى. مۇستاپانىڭ كۆڭلى قاپقاراڭغۇ ئۆيدەك بوش ئىدى، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، بىرئاز جىددىيلەشتى، كېيىن ھەممىنى تۆكتى. خوتۇنى ئۇلىبىبى بولسا ئېرىگە «ئاغزىڭىزدىن چىققان گەپ ياقىڭىزغا ئېسىلسۇن! ئاشۇ تاپقان كۆيۈئوغلىڭىزنى يەر يۇتسۇن! ئۆيلەنگىلى ئۆز تەڭتۇشى تېپىلماپتىمۇ ئۇنىڭغا؟» دەپ يىغنى باشلىدى. ئۇيالماي شۇ گەپنى ئېيتقىنى ئۈچۈن بايىنى گۆردىن ئېلىپ، گۆرگە تىقتى. ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى يۇيغۇچىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ، سۇنى ئۆزى قۇيىدىغان بولۇپ قارغىدى.

ــ يالغۇز قىزىمنى بايىنىڭ خوتۇنلىرىغا چۆرە بولسۇن، دەپ تۇغقان ئىكەنمەن ــ دەپ تەنەببىيىڭىز ئۇخلىماي چۈش كۆرۈپتۇ! ئۇنىڭغا ھېرىدىغان قىزىم يوق مېنىڭ!

مۇستاپانىڭ ئۆزىنىڭمۇ قىزىنى بايىغا بەرگۈسى يوق ئىدى. ئەمما قەرز يۈكى ئېغىر كېلىپ، قەددى پۈكۈلۈپ «خوتۇنۇم بىلەن مەسلىھەت قىلىپ كۆرەي» دەپ بايىنى ئۇمىدۋار قىلىپ قويغانىدى. ئاشۇ گەپنى ئېيتمىسا بوپتىكەن ئەسلى.

ــ باي بىلەن باي قۇدا بولسا، ئوتتۇرىدا يورغا يۈرۈيدۇ، باي بىلەن كەمبەغەل قۇدا بولسا، ئوتتۇرىدا تورۇا يۈرىدۇ، بىلدىڭىزمۇ؟! ــ دېدى ئۇلىبىبى قارغاشتىن توختاپ، ــ ئادەمگە ئار كېرەك، نومۇس كېرەك!

مۇستاپا قەرز يۈكى يېغىر قىلغان يەلكىسىنى قىستى.

ــ نېمە قىل دەيسەن، ئانىسى؟

ــ «ياق» دەڭ! زوراۋانلىق قىلساڭ، قازىغا ئەرز قىلىمەن. دەپ قورقۇتۇڭ! ــ ئۇلىبىبى كۆز ياشلىرىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ

قويدى، — بۇ گەپنى زۇلپىزەر ئاڭلاپ قالمىسۇن، بولمىسا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالمىدۇ! قايسى قىز خوتۇن ئۇستىگە خوتۇن بولۇشنى خالايدۇ؟

— قىزىق گەپنى قىلىسەن - ھە، ئانىسى، — مەجبۇرىي ھىجايدى مۇستاپا، — باي ئادەمنى قازى بىلەن قورقۇتقىلى بولاتتىمۇ؟ بۇ خۇددى بالىنى «بۇ - بۇ كەلدى» دەپ قورقۇتقاندەك گەپتە. ئەگەر باي قەرزنى قىستاپ قالسا، قانداق قىلىسەن؟

— قەرز ئورنىغا باغ - ھويلىمىزنىڭ يېرىمىنى بېرىۋېتىڭ! — دېدى قىزىنىڭ بەختى ئۈچۈن پۇتۇن بىساتىدىن كېچىشكە تەييار تۇرغان ئۇلىبىبى.

مۇستاپا ئۈچۈن يەر بېرىش جان بېرىش بىلەن باراۋەر ئىدى. ئۇ ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قالدى. بىرەر ئاكا - ئۇكىسى، قول - ئىلكىدە بار ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولغان بولسىغۇ پۇل ئېلىپ، قەرزىنى تۆلۈۋەتكىلى بولاتتى...

بىر قوشنىنىڭ ئۆيىدىكى ماجىرا يەنە بىر قوشنىغىمۇ ئاڭلىنىدۇ. بايىنىڭ يەنە خوتۇنغا ئىشقى چۈشۈپ، قوشنىسىنىڭ قىزىغا ئېغىز ئاچقانلىقى چوڭ خوتۇننىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە، ئۇنىڭ پىغانى پەلەككە يەتتى. چۈنكى، ئۇ باي يەنە خوتۇن ئالسا، ئۆزىنىڭ سىرتتا قالىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن پۇرسەت تېپىپ، قوشنىسى ئۇلىبىبىنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ باققانىدى، ئىككىسىنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقتى.

— قىزىڭنى بايىغا بەرمەسلىك نىيىتىڭ بولسا، ئۇنى يىراقراق قېرىنداشلىرىڭىزدىن بىرەرىنىڭ ئۆيىگە قاچۇرۇۋېتىڭ! — دېدى بايىنىڭ چوڭ خوتۇنى گۈلسۇم، — ئاچ كۆز باي ئۆرتىنىپ ئۆلسۇن!

ئۇچىنچى باب

دەردنى سەۋر ـ تاقەت يېڭىدۇ

زامانىمىزنىڭ قىشلاقلىرىدا كىشىلەر ئۇچ ـ تۆت ھويلا تاشلاپ، ئېتىنىڭ باشبېغىنى تار كوچىغا تارتقاندىدى، ئېشەكمۇ ئاتقا ئەگەشتى. كوچا خېلى كەڭ بولۇپ، ئىككى ھارۋا ئۇدۇل كەلسە بىمالال ئۆتەلەيتتى. كوچا بويىدىكى پەس ئۆيلەرنىڭ خام خىش بىلەن قوپۇرۇلغان تاملىرى بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەنىدى. كوچا بويلاپ تىكىلگەن تېرەكلەرنىڭ بەرگىلىرى كېچىنىڭ سالقىن شامىلى بىلەن ئوينىشىپ، يېقىملىق شىلدىرلايتتى. ھويلىنى قورشاپ ئېتىلگەن تاملار پەس بولغانلىقى ئۈچۈن يولدىن ئۆتىدىغان يولۇچىغا، جۈملىدىن، ئات ـ ئېشەكىكە مىنىپ ئۆتىدىغانلارغا ھويلىنىڭ سەھنىسى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھازىر ھويلىلاردىكى دەل ـ دەرەخلەر قارا كۆلەڭگىدەك كۆزگە تاشلانسىمۇ، ئۇلارنىڭ مېۋىلىك ياكى مېۋىسىزلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. ھويلىدىكى قايسىدۇر بىر تۈۋرۈككە ئېسىلغان جىنچىراغلار سۇپىنى خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى، خالاس.

كوچىنىڭ بېشىدا كۆزگە تاشلىنىدىغان ئورغاق ئاي مېھمانلار ـ نىڭ يولىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. كوچا ئاخىرىغا يېتەي دەپ قالغاندا، چايخانىدا ئولتۇرغان ئادەملەرنىڭ گۇڭۇرلاشلىرى ئاڭلاندى.

ـــ چايخانىغا يېتىپ كەلدۇق، تاغا، ـــ دېدى زامانىمىزلى ھەمرا ـ ھىغا ئېگىلىپ، ـــ ئەنە، لامپا چىراغلار كۆرۈندى. ھېلىمۇ ئادەم ـ لەر ئولتۇرۇشۇۋاتقان چېغى.

چايخانىنىڭ ئالدى گۈلزارلىق، ھويلىسىدا تۆت ـ بەش تۈپ

ئۇجمە يېتىشتۇرۇلگەنىدى، ئۇجمىلەر ئاستىغا ياغاچ كارىۋاتلار قويۇلغان بولۇپ، بىر كارىۋاتتا تۆت، يەنە بىرىدە ئۈچ كىشى پاراڭ-لىشىپ ئولتۇراتتى. يەنە بىرىدە بولسا يالغۇز بىر ئادەم مۆكچەيـ-گىنىچە تەۋرىنىپ ئولتۇراتتى. چايخانا ئالدىغا كەلگەندە، زامانىۋى-لىشىڭ ئېتى «مېھمان كەلدى» دېگەندەك پۇشقۇرۇپ قويدى، كارى-ۋاتتا ئولتۇرغانلاردىن بىرى:

— پەرمان ئاكا، قاراڭ، مېھمان كەلگەن ئوخشايدۇ، — دەپ خەۋەر بەردى.

ئىچكىرىدىن ئاۋۇال «مانا، هازىر» دېگەن ئاۋاز كەلدى، كېيىن قولىدا جىنچىراغ كۆتۈرگەن ئاق يەكتەكلىك بىر كىشى پەيدا بولۇپ، مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىشقا ئالدىرىدى. ئۇ كېلىۋېتىپ: «كېلىڭلار، كېلىڭلار!» دېدى ۋە يېقىنلاشقاندىن كېيىن، قولىدىكى چىراغنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاتلىقنىڭ يۈزىگە قارىدى ـ يۇ، ئالدىراشلىق ئىچىدە ئىشتانىبېغىنى چاتىگاللاپ كۆتۈردى:

— تۆرەمغۇ بۇ! — دېدى ئۇ ئالدىراپ ئاتنىڭ باشىبېغىنى تۇتۇپ، — خوش كۆردۇق، قېنى ـ قېنى، ئاتتىن چۈشسىلە!

چايخانىچى ئاتنىڭ ئارقىسىدىكى ئېشەكلىك كىشىنى كۆرۈپ، يەنە ئالدىراپ قالدى:

— ئۆزرە، ئۆزرە، هەمراهىڭىزمۇ بار ئىكەن ـ دە، قېنى ـ قېنى، بۇرادەر، ئېشەكتىن چۈشۈڭ! مەرھەمەت، ئىچكىرىگە... هەي، مىرزارەهىم، يۈگۈر ئوغلۇم، ئات بىلەن ئېشەكنى ئال!

ئىچكىرىدىن ياش بىر بالا چالا سېپىلغان كېپىشنى سۆرىگەن پېتى يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، مېھمانلارغا سالام بېرىپ، ئات بىلەن ئېشەكنى ئوچاقبېشى تەرىپىدىكى چەللە ئاستىغا يېتىلىدى. مېھمانلار بولسا چايخانىچىغا ئەگەشتى.

— ئىچكىرىگە ئورۇن هازىرلايمۇ ياكى تاشقىرىغىمۇ؟ — دېدى چايخانىچى يولۇچىلاردىن ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، — هە راست، بۇرادىرىڭىز مۇستاپا قۇلمۇ مۇشۇ يەردە. ئەنە، ئۆزى يالغۇز

ئولتۇرىدۇ. ئاشۇنىڭ يېنىغا ئورۇن ھازىرلايمۇ؟

ئۆز ئىسمىنى ئاڭلىغان مۇستاپا يالت قىلىپ مېھمانلار تەرەپ-كە قارىدى ۋە سۆيىدا ئېسىقلىق جىنچىراغ يورۇقىغا كېلىپ قالغان زامانىلىنى تونۇپ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ياخشى كەلدىڭىز، ئىنىم، — دېدى مۇستاپا ئاۋۋال زامان-ىلى بىلەن قۇچاقلىشىپ. كېيىن ناتونۇش مېھمانىنىڭ قولىنى سىقىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۇلارنى ئۆزى ئولتۇرغان كارىۋاتقا تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار تۆرگە چىقىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئۆزى كارىۋات لېۋىدە يېرىم چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى، — ئامىن، سىلەر كەلدىڭلار، بالا كەلمىسۇن، ئاللاھۇ ئەكبەر! قانداقراق، ئىنىم، چوڭلار ئوبدان تۇرۇۋاتامدۇ؟ پەدەرنىڭ ئەھۋالى ياخشىلىنىپ قالدىمۇ؟ مەن ئېيتقان داۋانى قىلىپ كۆردى-ڭىزمۇ؟ مۇچ تالقىنىنى ئاپتاپپەرەسنىڭ يېغىغا ئارىلاشتۇرۇپ، ئاغرىق جايغا سۈركەپ، كېيىن ياخشى ئۇۋۇلاپ بەرسە، پۈت ئۈيۈ-شۇش تۈمتاق توختايدۇ ئۆزى.

— قىلىپ كۆردۇق، ئاز - پاز پايدىسى بولدى دېدىغۇ، دادام، — دېدى زامانىلى مىننەتدار قىياپەتتە، — ياشىنىپ قالغان بولغاچقا، ھېلى ئۇ يېرىم، ھېلى بۇ يېرىم ئاغرىيدۇ، دەپ قاقشاۋېرىدىكەن ئادەم. ئەمدى شىپاسى ئاللادىن. دەردنى بەرگەن ئاللا شىپاسىنىمۇ ئۆزى بېرەر.

— ياخشى، ياخشى، ئاللا شىپالىق بەرسۇن، — دېدى مۇستاپا، كېيىن بۇرادىرىنىڭ ھەمراھىغا يۈزلەندى، — سىز ياخشى تۇرد-ڭىزمۇ، بۇرادەر؟ سالامەتلىكىڭىز ياخشىمۇ؟

— رەھمەت، رەھمەت، مۇستاپا تاغا، — دېدى يولۇچى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ. ئاندىن كۈلۈمسىرىگەن ھالدا بېشىنى ئاستا ئەگدى، — ئۆزىڭىزمۇ سالامەتمۇ؟

مۇستاپا ناتونۇش كىشىنىڭ ئاغزىدىن ئۆز ئىسمىنى ئاڭلاپ،

هەم هەيران، هەم خۇرسەن بولدى.

— مېھرىگۈز ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ، ئېسسىم قۇرۇسۇن، ھېچ ئەسلىيەلمەيۋاتىمەن. ئىسسىم ـ شەرىپلىرىنى ئېيتسىلا. قەيەرلىك بولىدىلا؟

يولۇچى زامانىلىدىن سىر ساقلىغان ئىسمىنى مۇستاپادىنمۇ سىر تۇتقۇسى كەلدىمۇ، بېشىنى ئېگىپ جىلمىيىپ قويدى، خالاس. زامانىلى بولسا ھەمراھىغا بىر قارىۋالدى ـ دە:

— بۇ بۇرادىرىمىز ئەسلىي مۇشۇ يەرلىك، يۇرتنى سېغىنىپ كېلىۋاتقانىكەن، يولدا ھەمراھ بولۇپ قالدۇق. ھېلى سىزنىڭ ئىسمىڭىزنى تىلغا ئالغانىدىم.

— مېھمانىنى باشلاپ كېلىپ، كۆڭۈلنىڭ ئىشىنى قىلىپسىز، ئىنىم، — دېدى مۇستاپا ئورنىدىن قوزغالغاچ، — بېشىم ئاسمانغا يەتتى. قېنى، ئەمدى تۇرۇڭلار، ئۆيگە بارىمىز.

— ھە، ئەمدى... — لەۋ جۇپلىگەن زامانىلىنىڭ گېپى ئېغىزىدا قالدى.

— خۇش كۆردۇق، خۇش كۆردۇق، قەدەملىرىگە مەرھابا، — دېگىنىچە پەرمان ئاكا مىس لېگەنده بىر جۇپ پېتىر قاتلىما، ئۈزۈم ۋە پەشمەك ھالۋا ئەپكېلىپ ئوتتۇرىغا قويدى، ئاندىن يەنە بىر قېتىم «خۇش كۆردۇق» دېگىنىچە قايتىپ كەتتى. ئۇ ھايال ئۆتمەي مىس چۆگۈن بىلەن ئىككى ـ ئۈچ ساپال پىيالە كۆتۈرۈپ كېلىپ، دۇغ سۇغا ئالما قېقىنى سېلىپ، بىر ـ ئىككى قېتىم پىيالىغا قۇيۇپ، چەينەككە تۆكۈپ، رەڭگى چىققىچە دەملىدى. ئاندىن لېگەنـ ـدىكى پېتىر قاتلىمىنى ئوشتۇپ، مېھمانلارنى «ئېلىڭ، ئېلىڭ» دەپ تەكلىپ قىلدى. ئالما چېينىڭ تۇنجى پىيالىسىنى ئۆزى قۇيۇپ، مېھمانلارغا ئۈزىتىۋېتىپ، قازانبېشىغا قاراپ بۇيرۇق بەردى، — ھوي، مىرزارەھىم بالام، قازانىڭ تېگىگە بىر ـ ئىككى تال ئوتۇن تاشلا، شورپا ئىسسىسۇن، — ئۇ كېيىن مېھمانلارغا ئۆرۈلۈپ قوشۇپ قويدى، — بۇگۈن قوي گۆشىدىن شورپا سالغانىدىم،

رىزقىڭلار قوشۇلغانىكەن، ھازىر شۇنى ئېلىپ كېلىمەن.

مېھمانلارنى ئېلىپ كېتىشكە تەل بولۇپ تۇرغان مۇستاپا:

ــ مېھمانلارنىڭ قورسقىنى تويغۇزۇپ، ئېلىپ كېتىدىكەنمىز ــ دە، ــ دېگىنىچە زامانىۋىلىگە مەنىلىك قاراپ قويدى.

ــ مېھمان ئاش دەپ كەلمەس، ــ دېدى پەرمان ئاكا كۇلۇپ، ــ قورسقىنى بۇ يەردە ئالداپ، ئۆيگە بېرىپ پارىڭىنى ئاڭلايسىلەر ــ دە!

ــ شۇنداق ئوخشايدۇ، ــ دېدى مۇستاپا قولىدىكى پىيالىنى ئويناپ تۇرۇپ، ــ بوپتۇ، ئەتە ئۆز قولۇم بىلەن دۇملىگەن پولۇنى يېگۈزۈپ، ئاندىن يولغا سالارمەن...

پەرمان ئاكا ئۇچ ساپال كاسىدا ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان شورپىنى ئەكىلىپ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويغاندىن كېيىن، ئۆز ئورنىدا ئولتۇردى. زامانىۋىلى شورپىدىن بىر ھۇپلەپ، كاسىنى داستىخانغا قويغاندىن كېيىن:

ــ پەرمان ئاكىنىڭ بۇگۈن سالغان شورپىسىنى ئۇچ كۈندىن كېيىن ئىچسىڭىزمۇ مەززىسى ئاغزىڭىزدا قالىدۇ، بۇ يەرگە ئاكىمىزنىڭ شورپىسىنى سېغىنىپ كېلىدىغانلار كۆپ. گېپىم توغرىمۇ، پەرمان ئاكا؟

ــ ئاچ قورساقتا ئۇماچمۇ ھەسەل بولۇپ كىرىدۇ ــ دە، ــ دېدى خېلىدىن بېرى ئۈندىمەي ئولتۇرغان ھەمراھ شورپىغا نان تۇگۇرگەچ، ــ شورپا ئىنتايىن مەززىلىك بوپتۇ، قولىڭىز دەرد كۆرمىسۇن، بۇرادەر!

شورپا ئىشتىھا بىلەن ئىچىلگەندىن كېيىن، پەرمان ئاكا بوش كاسىلارنى تەقلەپ مىرزارەھمگە بېرىۋېتىپ، ئۇنىڭغا چۆگۈندىكى دۇغ سۇنى يېڭىلاپ كېلىشنى بۇيرۇپ مېھمانلارغا بۇرۇلدى:

ــ ئۇزاق يول بېسىپ كەلدىڭلار، بىر ئاز پۇت ــ قولۇڭلارنى سۇنۇپ، يانپاشلاپ دەم ئېلىۋېلىڭلار، ــ دېدى ۋە بايىاتىن بېرى «تۇرۇڭلار، تۇرۇڭلار» دەپ ئولتۇرغان مۇستاپاغا قاراپ قوشۇپ قويدى، ــ بىرئاز گۈڭۈر ــ مۇڭۇر قىلىپ ئولتۇرۇڭلار، ئاندىن ئۆيىڭىزگە

ئېلىپ چىقارسىز. بولمىسا بۇ يەردە تۇنىسەڭلارمۇ بولىدۇ. ھۇۋلاپ تۇرغان ئۆيىڭىزدە نېمە بار؟ خوتۇن، بالا ـ چاقىڭىزنى كەتكۈزۈ ـ ۋەتكەن تۇرسىڭىز. جاي راستلاپ بېرىمەن، مەززە قىلىپ پاراڭ ـ لىشىپ ئولتۇرسىلەر. قانداق دېدىم، مۇستاپاقۇل؟

زامانىلىمۇ «مۇشۇ يەردە تۇنەيلى، ئاۋارە بولماڭ» دېمەكچى ئىدى. ئەمما چايخانىچىنىڭ گېپىدىن كېيىن بۇرادىرى مۇستاپا دېھقانىنىڭ ئۆيىدە قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ بولغانلىقىنى كۆڭلى سەزدى.

ـــ مۇستاپا تاغا، يەڭگىمىز بىلەن جىيەننى قەيەرگە جۆنەتـ تىڭىز؟ ئالدىمىغانسىز ـ ھە؟

مۇستاپا بوينىنى ئېگىپ جىمىپ قالدى، پەرمان ئاكا ئۇنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ، يوتىسىغا شاپىلاقلاپ قويدى. زامانىلى مۇستا ـ پانىڭ كۆڭلىنىڭ خاتىرجەم ئەمەسلىكىنى بىلىپ:

ـــ يەنە ئاشۇ گەپمۇ؟ـــ دەپ سورىدى.

مۇستاپا «ھەئە» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇ گەپ قىلىشنى، كۆڭلىدىكىنى تۆكۈۋېتىشنى بەك خالاپ تۇرسىمۇ، ناتونۇش مېھماندىن تارتىنىپ، ئېغىز ئاچالمايۋاتاتتى، ھاياجا ـ لىنىش سەۋەبلىك بىر قېتىم سوقىدىغان يۈرىكى بىراقلا ئون قېتىم گۈپۈلدىدى. كۈتۈلمىگەندە پەرمان ئاكا گەپ قاتتى:

ـــ تەنەباي يەنە قىستاۋېتىپتۇ، ـــ دېدى مۇستاپانىڭ تەڭلىكـ تە قالغانلىقىنى سېزىپ، ـــ قەرزىڭنى ئۈزەلمىسەڭ، ئورنىغا قىزىڭنى بېرىسەن، دەپ قىيناۋېتىپتۇ، بەچچىغەرا! شۇڭا، ئاكام يەڭگەم بىلەن جىيەننى رامىتەنگە ـــ ۋەھمكاردىكى يىراقراق قېرىنداشلىرىنىڭكىگە ئەۋەتىۋەتتى. شۇ، بايىنىڭ كۆزىدىن نېرى بولسۇن، دەپ بولمامدۇ...

بۇ خەۋەردىن زامانىلىنىڭ يۈزى قىزىرىپ، يۈرىكىگە يېڭىنە سانچىلغاندەك كۆكسىنى سىلىدى. بۇ غەزەپ يېڭىنىسى ئىدى. ئۇ چىشلىرىنى غىچىرلىتىپ:

ـــ هۇ، ئۇياتسىزلا ـــ دەپ تىللىدى پۇتۇن نەپسىنى، غەزىپىنى شۇ بىر سۆزگە جەملەپ، ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنىڭ ئېغىزىدىن ئەدەپكە خىلاپ سۆزلەرنىڭ چىقىپ كەتتى، ـــ ئەمدى شۇ دەرىجىگە باردىڭىز، يۈزسىزلا ھۇ، سېنى تۇغقان... ئەگەر زامان كۆتۈرسە، بۇنداقلارنىڭ بۇرنىنى يەرگە پاتۇرۇپ، ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتسەڭ! بايلىقىم بار دەپ خالىغىنىنى قىلىۋېرەمدۇ؟! دىن ـ دىيانەت بارمۇ بۇلاردا؟ قىزىڭىزنى قاچانغىچە يوشۇرۇپ يۈرىسىز؟

پەرمان ئاكا گەپنى تېشىپ قويغىنىدىن ئۇيالدى. بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، لېۋىنى چىشلەپ، جېدەلنى باشلاپ قويۇپ قاچقان كىشىدەك، بىر ئىشنى باھانە قىلىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئاستا-غىنە ئوچاق بېشىغا كەتتى.

ـــ راستىنى ئېيتقاندا، مۇستاپاغا قىيىن بولدى، ـــ دېدى ياندىكى كارىۋاتتا ئولتۇرغانلاردىن بىرى. بەلكىم، ئۇ بايانتىن بېرى بولۇنغان گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان بولسا كېرەك، ـــ تەنەبايمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. قىشلاقتىكى ھەممىزنىڭ مۇستاپانىڭ قەرزىنى تۆلەش ئارزۇيىمىز بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىمىزمۇ قەرزگە پېتىپ كەتكەنمىز، ئۇكا. بوينۇڭدا قەرزىڭ بولسا، تىلىڭمۇ قىسقا بولىدىكەن. بايغا نەسىھەت قىلغىلى بولمىسا ـ يا... نېمىلا دېگەنبىلەن كەمبەغەل كەمبەغەلگە يۆلەك بولالمايدىكەن. تەنەباي ئىككى يىلدىن بېرى سۇنىڭ نەرخىنى ئاشۇرۇپ، بەش بارمىقىنى بىراقلا ئېغىزىغا تىقتى، ئۇياتنى بىلمەي قويدى. ئالغان ھوسۇلىمىز سۇ پۇلى بىلەن باراۋەر بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. تاپقان ـ تەرگىنىمىزنى بايغا بەرسەك، بالا ـ چاقىمىزغا نېمە قالىدۇ، ھەيرانمىز.

زامانئەلى «بۇ گەپ قىلىۋاتقان مەرد كىم بولغىيتتى؟» دېگەن ئوي بىلەن ئۆرۈلۈپ قارىۋىدى، بېشى تاقىر قىلىنغان كىشىگە لىڭشىتىپ يېنىدىكى ئىككى شېرىكىمۇ سالام بەردى. زامانئەلىمۇ بېشىنى قىمىرلىتىپ ئىلىك ئالدى-دە، ئۇنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى:

— باي بولسا ئۆزىگە! ئۇنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىنى قىلاقىنىڭ مەڭبېشىغا ئېيتمامسىلەر بېرىپ؟— دېدى تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — مەڭبېشى ئۇنى ئىنساپ قىلىشقا ئۇندەر بولغىيتتى!

— ھەي! — دېدى گەپكە قوشۇلغۇچىنىڭ يېنىدىكى يېشى چوڭراق ساقاللىق بىرى بېشىدىن دوپپىسىنى ئېلىپ ئاچچىق بىلەن ئالقىنىغا ئۇرۇپ قويۇپ، ئۇنىڭ غەزەپتىن يۇزلىرى تاتىرىپ كەتكەندى، — مەڭبېشى بىلەن تەنەبايىنىڭ ھەر ئىككىسى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى! ئەرز قىلساق، يەنە ئۆزىمىزگە يانىدۇ. بىر ھەزىلەك مىرشابمىز بار، قويۇپ بەرسەك، بايىنىڭ ئايىغىنى يالايدۇ. كەمبەغەلنىڭ بېشىدا تاياق سۇندۇرىدىغان زامان بولدى بۇ. تاۋقىنىڭ كىچىك بولسىمۇ، قوشۇقۇڭ چوڭ بولۇشى كېرەككەن!

قارىغاندا، بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىچىدىكى دەردلىرىنى تۆكۈۋەتكۈسى بارەك قىلاتتى. دېمىسىمۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىچىدە ئېغىر تاش بار، شۇ تاشنى كىمگە ئېيتىشنى بىلىشمەيدۇ. بۇ تاش گەپ بىلەن ئېرىمەيدۇ. بۇنداقلارنى تالايلاپ كۆرگەن زامانىلى تۇرۇپلا چىشلىرىنى ئەلەم بىلەن غۇچۇرلاتقىنىچە گەپ مېغىزىغا كۆچتى:

— ھەي، ئەك ياخشىسى ھەممىمىز بىر ئىش قىلايلى، — دېدى ئۇ «سىز نېمە دەيسىز» دېگەندەك يېنىدىكى ھەمراھىغا مەنلىك قاراپ قويۇپ، — باي شۇنچە نائىنساب بولغانىكەن، ئۇنىڭ ئەدىپىنى ئۆزىمىز بېرەيلى! مەن شەھەر قازىسىنىڭ مۇلازىمى، ئىسمىم زامانىلى، يۇرتۇم ۋەردانزې، سىلەرگە يارەم بېرىشكە تەييارمەن، — بۇ يىگىتنىڭ خەلقە بۇنچىلىك كۆيۈمچانلىقىنى كۆرگەن ناتونۇش ھەمراھى ئۇنىڭ يەلكىسىگە ئۇرۇپ قويغانىدى، ئۇنىڭ روھى تېخىمۇ كۆتۈرۈلۈپ، گەپلىرىمۇ كەسكىنلەشتى، — سىلەرنىڭ نامىگىلاردىن ئەرز خېتى يازاي، سىلەر بارماق بېسىپ بېرىڭلار، ئۇنى قازى ئارقىلىق قازىكالانغا يەتكۈزەي، قانداق دەيسىلەر؟

ھازىرلا قايناپ ـ تېشىپ، تەقدىرنىڭ ھۆكمىدىن نالە قىلىپ

ئولتۇرغانلار بۇ تەكلىپنى ئاڭلاپ، يۈزلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ئۆزلىرىچە بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ كەتتى:

ــ قويۇڭ، بېشىمىزغا بالا تېرىۋالمايلى! سەۋر قىلساق، دەردنى سەۋرچانلىق ئالىدۇ!

زامانىلى بۇلارنىڭ گېپىگە، ھالىتىگە ئىستېھزا بىلەن كۈلدى. «مەيدانىڭلار تار، مەردلىكىڭلارمۇ شۇنىڭغا يارىشا ئىكەن!»

ــ جەبىرنى ئۆزۈڭلارغا ئۆزۈڭلار سېتىۋالغان ئىكەنسىلەر. مانا بۇنداق بۇلۇڭ ــ بۇلۇڭدا ناله قىلىشنى بىلىسىلەرۇ، بىراۋغا ئەرز قىلىشتىن قورقىسىلەر. يەنە بۇ ئىشىڭلارنى ئەندىشىگە بۇراپ، بېشىڭلارنى ئېچىڭلارغا تېقىسىلەر. «سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن» دەيسىلەر. ئەمما سىلەر سەۋر قىلىپ ئولتۇرغاندا، ئالتۇنلارنى ئاللىقاچان باي ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان. بېشىڭلارغا بالانى ئارتىپ بولغان تۇرۇپ، بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق بالانى ئويلايسىلەر؟ ھېچبولمىغاندا، ھەر بىر قىشلاقنىڭ ئۆزىگە يارىشا جانپىدا دېۋانىسى بولۇشى، ھەزىل ــ كۈلكە بىلەن بولسىمۇ پات ــ پات ھەقىقەتنى ئېيتىپ تۇرۇشى كېرەك!

تاقىر باش كىشى بېشىنى سىلىپ، چوڭقۇر ئويلانغان ھالدا دېدى:

ــ ھەي تۆرەم، نەسىردىن ئەپەندىدەك دېۋانە راستگويلار نەدە ھازىر؟ نەسىردىن ئەپەندى ھايات بولغان بولسا، بۇنداق ئۇياتسىزلارنىڭ ئەدىپىنى بەرگەن بولار ئىدى! ئۇ كىشىنىڭ كۈلكىلىرى بىزگە ئوخشاشلارنىڭ دەردىگە مەلھەم، كاززاپلارنىڭ دىلىغا نەشتەر ئىدى.

زامانىلىنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان مېھمان سۆزلەۋاتقان كىشىگە ئىتتىكلا قارىدى ۋە دەرھال كۆزىنى ئېلىپ قاچتى.

تۆتىنچى باب

نائۇمىد شەيتان

مۇستاپا مېھمانلارنى باشلاپ كەلگەندە، ھويلا ئىچى قاراڭغۇ-لۇققا پاتقاندى. چۈنكى، قىزلارنىڭ قېشىدەك سۇزۇلۇپ تۇرغان ئاي ئاللىقاچان ئېغىپ، شولىسىنى يېغىشتۇرۇۋالغاندى. ھويلىغا كىرىۋېتىپ مۇستاپا كۈنچىقىش تەرەپنى ئىما قىلىپ، «باينىڭ بالىخانىسى» دەپ قويدى.

مېھمان سەھەردە ئويغىنىپ، ئۆيدە ئۆزىنىڭ يالغۇز قالغانلىقىنى سەزدى. ھويلىغا چىقتى، جىمجىت. ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى چەللە ئاستىغا قاراپ، قەدىردان ئېشىكىنىڭ سامان يەۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئات كۆرۈنمەيدۇ، دېمەك، زامانىلى تاڭ ئاتماستىلا شەھەرگە ئاتلىنىپ بولغان.

— ھو... و... مۇستاپا ئاكا! — دەپ چاقىردى مېھمان بىلىنى تۇتۇپ، ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى. «سەھەردىكى سالقىندا ئېتىزلىققا كېتىپتۇ - دە» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ كۈنگىرىلىك بالىخانىنىڭ نەقىشكار، يىپەك پەردە تارتىلغان دېرىزىسىنى كۆردى. بۇ بالىخانا ھويلىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە بولغاچقا ئۇچۇن قۇياش نۇرىنى توسۇپ، مۇستاپانىڭ ھويلىسىدىكى كېڭىز ئورنىدەك يەرگە تىكىلگەن رەيھان، نەشپۈت دېگەندەك بىر نەچچە تۇپ دەرەخكە سايە تاشلاپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۇن ھويلىدىكى مېۋىلىك ھەم مېۋىسىز دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى خۇددى قۇياش نۇرىغا تەشنا ئىگىسىگە ئوخشاش ئۆسمىگەنىدى.

ھەقىقەتەنمۇ زامانىلى تاڭ سەھەر ئويغاندى، تەرەت ئېلىپ،

بامدات ئوقۇدى ـ دە:

ـــ مۇستاپا تاغا، ماڭا رۇخسەت قىلىڭ، مېھمان ئۆزاق يول بېسىپ چارچىغان، قېنىپراق ئۇخلىۋالسۇن، كېيىنرەك ئويغىتىپ، كۆتەرسىز، ـــ دەپ قويۇپ يولغا چىققانىدى. مۇستاپا بۇرادىرىنى ئۆزىتىپ قويغاندىن كېيىن، تاڭ سەھەردە ئازراق ئىشلىۋېلىش ئۈچۈن بېغى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

مېھمان سايىدا سارغايغان رەيھانۇ نەشپۈتلەردىن كۆزىنى ئېلىپ، يەنە بىر قېتىم بالىخانىنىڭ دېرىزىسىگە قارىدى ۋە كىمنىڭدۇر ئاشۇ دېرىزىدىن ئۆزىگە قاراۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدى. كۆزەتكۈچى كۆزلىرىنىڭ ئۇچرىشىشىدىن چۆچۈپ كەتكەن بولسا كېرەك، تېزلا پەردىنى تاشلاپ، ئۆزىنى يانغا ئالدى. مېھمانمۇ كۆزىنى ئېلىپ قېچىپ، بىر ئازدىن كېيىن يەنە ئاشۇ تەرەپكە قارىدى. ئەمما كۆزلەرنىڭ ئۇچرىشىشى تەكرارلانغاندىن كېيىن، دېرىزىدىن ماراۋاتقان كىشىنىڭ تەنەباي ئىكەنلىكى مېھمانغا مەلۇم بولدى ۋە سەگەكلىشىپ، مىيىقىدا كۈلدى. كۈلۈش بىلەن تەڭ كۆڭلىدىن بىر «شۇملۇق» نەڭ پىلانى ئۆتتى. ئۇ ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى غۇزمەڭ ئۆسكەن ئۆرۈك دەرىخىنىڭ ئاستىغا قويۇلغان ياغاچ كارىۋاتقا بېرىپ ئولتۇردى. شۇملۇقنى خىيالىدا پىشۇرغاندىن كېيىن، ئاستىرتىن بالىخانا دېرىزىسىگە قارىۋالدى، كۆزەتكۈچىمۇ نېپىز پەردىنى ئازراق قايرىپ، ماراۋاتاتتى. مېھمان خۇددى ھېچ نەرسىنى كۆرمىگەندەك قوللىرىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ دۇئاسىنى باشلىدى:

ـــ ئەي بەندىلىرىگە رەھىم قىلغۇچى رەھىمدىل ئاللا! سەن جىمىكى بەندىلىرىڭنى تەڭ كۆرگۈچىسەن! دەردىمەنلەرنىڭ دەردىگە شىپا بەرگۈچى، ئامەتسىزگە ئامەت ھەدىيە قىلغۇچى، مۇساپىرلىقتا قېينىلىپ يۈرگەنلەرنىڭ ئېغىرىنى يېنىك قىلغۇچىسەن! مەن بۇ يۈرتقا مۇساپىر، لېكىن قولۇم ئىنتايىن قىسقا. ھەتتا مېنى مېھمان قىلغان مانا شۇ ئۆي ئىگىسىنى رازى قىلىشقىمۇ قۇربىم يەتمەي تۇرۇپتۇ. ئەگەر سەن رەھىم ئەيلەپ، مەن بىچارىگە يۇز تىللا ھەدىيە

قىلساڭ، مېنى بۇ مالامەتلەردىن خالاس قىلىپ، كۈن - تۈنلەپ ساڭا دۇئا قىلغان بۇ بەندەڭنى خۇرسەن قىلاتتىڭ! ئۇمىدسىزلىك — شەيتان، دەيدۇ. مەن ساڭا يۈكۈندۈم ۋە سەندىن سورىدىم. ماڭا نەق يۈز تىللا خۇددى سۇ بىلەن ھاۋادەكلا زۆرۈر. توقسان توققۇز تىللا تاشلىساڭ ئىللا - بىللا ئالمايمەن، چۈنكى قالغان بىر تىللانمۇ تېپىشقا قۇربىم يەتمەيدۇ. ماڭا يۈز تىللا تاشلا!

مېھمان تەكرار - تەكرار خۇدانى ئېغىزىغا ئېلىپ، ئىلتىجا قىلىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئاۋازىنى بارغانسېرى مىسكىن چىقىرىشقا باشلىدى، مۇڭلۇق نالە قىلدى، ئۆزى بىچارە بولسىمۇ ئىنسابلىق، دىيانەتلىك ئىكەنلىكىنى پات - پات ئەسلىتىپ ئۆتتى، ئېھتىياجى پەقەت يۈز تىللا تەڭگە بىلەن پۈتىدىغانلىقىنى، توقسان توققۇز تىللا تەڭگىنىڭ ھەرگىز كېرەك ئەمەسلىكىنى تەكىتلەيتتى.

ناتونۇش كىشىنىڭ ئۆزىگە يات بىر ھويلىدا تۇرۇپ، ئۆزىچە خۇداغا يالۋۇرۇشى بالىخانا دېرىزىسىدىن كۆزىتىپ تۇرغان تەنەبايدا قاتتىق قىزىقىش ئويغاتتى. ئۆزىنى دىيانەتلىك ساناپ تۇرغان مۇساپىرنىڭ ئىمانىنى سىناش نىيىتىدە بالىخانىدىكى باغداد ئۇجمىسىدىن ياسالغان ساندۇقتىن توقسان توققۇز تىللا تەڭگە ساناپ ئېلىپ، ئۇنى گۈل چېكىلگەن مەخمەل ھەميانغا سالدى، ھەميانىنىڭ ئۆزىنى تۇگۇپ، دېرىزىدىن ئاستاغىنا قوشنىسىنىڭ سۇپىسىغا — مۇساپىرنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلىدى. تىللانىڭ يېقىملىق جاراڭلىشىنى ئاڭلىغان مېھمان كۆزىنى ئاچتى ۋە ئايىغى ئاستىدا ياتقان ھەميانىنى كۆرۈپ، ئورنىدىن تۇردى. ئەتراپىغا، ئاسمانغا ئالاقزەدىلىك بىلەن قارىدى، كېيىن «شۇكۇر، شۇكۇر» دەپ كىمگىدۇر قۇللۇق قىلدى. ئېگىلىپ ھەميانىنى يەردىن ئالدى. ئاۋۋال قولىدا ئۆلچىدى، كېيىن ئۇنىڭ ئېغىزىنى ئېچىپ، تەڭگىلەرنى ئاۋاز چىقىرىپ سانىدى:

— بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت... توقسان توققۇز!

كېيىن ئۇ تىللالارنى قايتىدىن ھەميانغا سېلىپ، ئاغزىنى

چىگدى ۋە بىر قولىدا ھەمىيان بىلەن يەنە قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ، ھەمدۇ سانانى باشلىدى:

ــ ئەي، ئاللا! مەرھەمىتىگگە شۈكۈر! مەندەك بىر بىچارە بەندەڭنىڭ نالە ـ ئىلتىجاسى ساڭا يېتىپتۇ! سەندىن مىڭلارچە رازىمەن!

مېھمان كۆزلىرىنى ياشلاپ، ھەمياننى قوينىغا سالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھەربىكەتلىرىنى بالىخانىدا تۇرۇپ كۆزىتىۋاتقان تەنەبايىنىڭ كەيپى ئۇچۇپ، ئالدى بىلەن قولىدىكى تەسۋىسى چۈشۈپ كەتتى، كېيىن، كاللىسىدىكى ئويلىرى قالايمىغان بولدى.

ــ ھۇ، ئۇياتسىز، مۇتتەھەم! ــ دېدى ئۇ ۋە ئالدىراپ ـ تېنەپ يەكتەكنى يەلكىسىگە تاشلاپ، پەسكە قاراپ چاپتى. ئالدىراشچىلىقتا بالىخانا پەشتىقىدا پۇتلىرى چېلىشىپ كېتىپ، يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. ئۇ بۇنىڭ بىلەن پەرۋاسىز غودۇڭشىيىتتى، ــ توقسان توققۇز تىللانى ئالمايمەن، دېگەن ئىدىغۇ! ئاخىر، مەن تاشلىغان ھەمياندا بىرى كەم يۇز تىللا بار ئىدى، ئۇيالماي ئالدى ـ يا، ھارامزادە! ھازىر شەرمەندىسىنى چىقىرىمەن! ھازىرقىلاردا ئىنساب ـ دىيانەت قالمىغان زادى! ئېغىزىدىن چىقىدىغان گېپى باشقا، قىلىدىغان ئىشلىرى باشقا!

تەنەباي كوچا تەرەپتىن مۇستاپانىڭ دەرۋازىسىنى قاقتى. ئۇنىڭ دەرۋازىنىڭ تۈتقۇچىنى ئۇرغان قوللىرى تىترەيتتى، قوللىرى مۇشتلىغاندا چىققان تاقىلدىغان ئاۋاز قۇلىقىغا كىرمەيتتى، دەقىقە ئىچىدە كور ۋە گاسقا ئايلىنىپ قالغاندى. ئىچكىرىدىن «كىم؟» دېگەن ئاۋاز ئاڭلانغاندىمۇ، ئۇ تىنىمسىز دەرۋازىنىڭ تۈتقۇچىنى تاقىلدىتىشنى توختاتمىدى.

ــ ھەي، كىم، مانا، كېلىۋاتىمەن! ــ دېگەن ئاۋاز كەلدى ئىچكىرىدىن.

ــ دەرۋازىنى تېز ئاچ، مەن، تەنەباي! تېز ئاچ! ــ تەنەبايىنىڭ جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندى، دەرۋازا يەنە بىر دەمگىچە

ئېچىلمىسا، جېنى ئېغىزىدىن چىقىپ، تېنىنى تەرك قىلىشى مۇمكىن ئىدى.

— ھە، كېلىنگە ـ كېلىنگە، قېنى، ئىچكىرىگە مەرھەمەت! قەدەملىرىگە مەرھابا! — ناتونۇش مېھمان چوڭقۇر ھۆرمەت كۆرسىتىپ ئۇنى ئىچكىرىگە كىرىشكە ئۇندىدى.

باي بوسۇغىدىن ئاتلىدى-يۇ، ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۆي ئىگىسىنى سورىدى:

— مۇستاپا ئۆيدە يوقمۇ؟ — كېيىن مېھمانغا زەردە بىلەن تىكىلدى، — سەن كىم بولىسەن؟

مېھمان ئۆزىنى ھېچ نەرسە بولمىغاندەك تۇتتى.

— مۇساپىرمەن، باي ئاتا، مۇستاپا تاغىنىڭ ئەزىز مېھمىنى بولىمەن. ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟

— مەن... مەن، قوشنىسى...

— قوشنا كەلدى — ياردەم كەلدى، گۆش كەلدى، سۆڭەك كەلدى! — دېدى مېھمان چاققان ھەرىكەتلەرنى قىلىپ، — قېنى كىرىڭ تەخسىرا!

تەنەباي ئۆزىنى بىرئاز تۇتۇۋالدى، چوڭ ـ چوڭ تىنىپ دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن، كۆرۈمسىز سۆپىدىكى كارىۋاتقا چىقتى، چادىر قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، مۇسۇلمانچىلىق يۇزىسىدىن قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئايى پاتىھە ئوقۇدى.

— مېھمانىمەن دېگىن! ئاتاڭغا رەھمەتا! — دېدى ئۇ پەتەك ساقلىنى سىلاپ. ئەمما گەپنى نېمىدىن باشلاشنى بىلمەي بىرئاز ئىككىلەندى. لېكىن مال قايغۇسى كۆچلۈك كەلدىمۇ، دەرھال مۇددىئاغا كۆچتى، — بايا تۇن خۇداغا دۇئا قىلىپ تۇرغان كىشى سەنمۇ؟

ئۆزگىنىڭ ئۆيىدە ساھىبخانلىق قىلىۋاتقان مېھمان خىجالەتتىن ئەيمىنىپ تۇرغاندى، باينىڭ بۇ سوئالى ئۇنى يالغاندىن ھەيرەتكە سالدى.

— شۇنداق، تەخسىر، ئول بەندەڭى مۆمىن مەن بولمەن! «ئەقلىڭنىڭ بارىدا ئۇنى - بۇنى يىغىۋال، ئەقلسىز بولغىنىڭدا بىمالال ئىشلىتىپ يۈرسەن» دېگەنىدى ئاتام بىر زامانلاردا. سىز بۇنى قانداق ئاڭلاپ قالدىڭىز، تەخسىر؟

— تۆشۈك قۇلاق ئاڭلىماي قالماس. تەنەباي يانچۇقىدىن رومال چىقىرىپ، توم بويىنىنى سۈرتۈپ، مېھمانغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى ۋە، — سەن قانچە تىللا سورىغانىدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— يۈز تىللا تەڭگە، تەخسىر، يۈز تىللا!

— توقسان توققۇز تىللانى ئالمايمەن، دېدىڭغۇ؟

— نەق راست، تەخسىر!

— ئۇنداق بولسا، نېمە ئۈچۈن توقسان توققۇز تىللانى ئېلىپ قوينۇڭغا سالىسەن؟ دىيانىتىڭ قەيەردە قالدى؟ خۇدادىن ئۇيالمىدىڭمۇ؟

مېھمان ئۇيالغاندەك بېشىنى ئېگىپ، يەرگە قارىدى.

— ھەئە، ئەمدى تەخسىر، توقسان توققۇزنى بەرگەنىكەن، ۋاقتى كەلگەندە قالغان بىرىنىمۇ بېرەر. ئۇمىدسىزلىك — شەيتان، دېگەن گەپ بارغۇ... — مېھمان سوئالنىڭ تېگىگە ئەمدى يەتكەندەك بىردىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھەيرەت بىلەن سورىدى، — ئۆزرە تەخسىر، خۇدا بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدىكى سۆھبەتنى قەيەردىن ئاڭلىدىلا؟

تەنەباي داڭقىتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ خىيالىدا «ئۇمىدسىزلىك — شەيتان» نىڭ قانداق گەپ ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەندەك بولدى ۋە ئاچچىق بىلەن سۆھبەتدىشىغا دېدى:

— گېپىمنى ئاڭلا، مۇستاپاقۇلنىڭ مېھمىنى! ئەگەر بىلسەڭ، ئاشۇ توقسان توققۇز تىللانى ئاۋۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان دېرىزىدىن مەن تاشلىدىم!

— توۋا! — دەپ ياقىسىنى چىشلىدى مېھمان ئەجەبلەنگەندەك، — ئەقلىڭىز جايىدىمۇ، تەخسىر؟! ھەرقانچە ئەقىللىك بولسىڭىزمۇ،

يېنىڭىزدا ئەخمەقتىن بىرەرسى بولمىسا سىزنى ھېچكىم ئەقىللىك دېمەيدىغان ئوخشايدۇ. قايسى ئەقىل بىلەن شۇنچە بايلىقنى بىراۋ-نىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ قويىدۇ كىشى؟

— نالەڭنى ئاڭلاپ، ئىمانىڭنى سىناپ باقاي دېگەنتىم. مانا، سىناق ئاخىرلاشتى. بۇنى چاقچاق دەپ چۈشەنسەڭمۇ بولىدۇ، قېنى ئەمدى ھەمياننى قايتۇرۇپ بەر!

مېھمان ئولتۇرغان جايىدىن ئازراق قىمىرلاپ قويۇپ، «ئەمدى ئىشلار قىزىق بولىدۇ» دېگەندەك بايىنىڭ كۆزىگە سىنچىلاپ قارىدى. باي بولسا غەزەپلەنگەن ھالدا قولىنى سوزۇپ تۇراتتى.

— تەخسىر، — دېدى مېھمان، — ئاۋۋال بىر گەپنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالايلى.

— خوش - خوش، — باي سوزۇلغان قولىنى يىغىۋالدى، — قانداق گەپنى؟

— ئېيتىڭچۇ، يۇز تىللانى مەن سىزدىن سورىغانمىدىم؟

— ياق، ياق.

— ئۇنداق بولسا نېمىشقا ناچارلىق قىلىسىز؟ سىز ئېرىقتىكى سۇنى پالان تەڭگىگە ساتقىنىڭىزدا مەن بىلەن بىرەر قېتىم مەسلەھەتلەشكەنمۇ؟

مېھماننىڭ غەلىتە سوئالىغا تەنەبايمۇ سوئال بىلەن جاۋاب بەردى:

— سەن مېنىڭ سۇ ساتىدىغانلىقىمنى قانداق بىلىسەن؟

— سىز مېنىڭ يۇز تىللا سورىغىنىمنى ئاڭلىغىنىڭىزدەك، مەنمۇ ئاڭلىغان - دە!

— گەپنى يورغىلاتما، ئۇكا، تېزراق ھەمياننى قايتۇر! بىراۋنىڭ قان - تەر بەدىلىگە تاپقان مېلىغا خىيانەت قىلىش مۇسۇلمانچىلىقتىن ئەمەس!

— ئۆزىڭىز بىراۋلارنىڭ قان - تەر ھېسابىغا سەمرىپ يۈرگىنىڭىزدىن ئۇيالمامسىز؟ — مېھمان بۇ گەپنى بىرئاز تەنە ئارىلاش

ئېيتتى، ــ تەخسىر، ئەيىبكە بۇيرۇمايسىز، مەن خۇدادىن تىلەپ ئالغان تىللالىرىمنى سىز بىلەن بۆلۈشەلمەيمەن. ئەگەر سىز بىلەن بۆلۈشسەم ياكى ھەممىسىنى سىزگە بەرسەم، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى ئاللا ماڭا: «ئەي، يالغانچى بەندەم، سورىغىنىڭنى بەرسەم، سەن ئۇنى ئۆز ھاجىتىڭ ئۈچۈن سەرپ قىلماي، باشقىسىغا بېرىپ تۇرۇپسەن! يەنە كېلىپ غېرىب ـ مىسكىنگە ئەمەس، ئېشىپ ـ تېشىپ، يېگىنىنى ئالدىدا، يېمىگىنىنى كەينىدە بولغان بىر بايغا بېرىپسەن! بۇ قانداق تىل ياغلىمىلىق ئەمدى؟» دېمەمدۇ؟ مەن ئىگەمنىڭ ئالدىدا يامان ئاتلىق بولۇپ قېلىشتىن قورقمەن!

باينىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، رەڭگى داكىدەك ئاقىرىپ كەتتى. بۇ «ئالدامچى» تىللالىرىنى قايتۇرۇپ بەرمەيدىغاندەك قىلاتتى، گۈڭاھچى بولمىغاچقا، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشمۇ تەس ئىدى. «ئەڭ ياخشىسى جاڭجالاشمىسام، شۇنچە بايلىقتىن بىر دەمدىلا ئايرىلىپ قېلىشىم تۇرغان گەپ ئەمدى» دېگەن ئويغا كەلگەن باي ئاۋازىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

ــ سېنى مېھمان دەپ ھۆرمىتىڭنى قىلىپ ئولتۇرغانىدىم، ئۆزۈڭنى بىلمەي قالدىڭ! مېنى تەنەباي دەيدۇ، بۇ قىشلاقنىڭ مىڭبېشى ۋە مىرشابلىرىمۇ مېنىڭ ھۆكمىم بىلەن ئىش قىلىدۇ. شەھەردىكى قازى ھەزرەتلىرى بىلەنمۇ باردى ـ كەلدى قىلىپ يۈرىمىز. سېنى ئۇدۇل قازىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىمەن. ئۇ كىشىدەك بىلىمدان ۋە تەدبىركار قازى بۇخارادا يوقتۇر. ئۇنىڭ بۇ مەسىلىنى ئادالەت بىلەن ھەل قىلىدىغانلىقىغا ئىمانىم كامىل! سەن ئەمدى شەرمەندە ـ شەرمىسار بولۇپ، ياساققا تارتىلىپ، ئايىغىڭ قىزىپ تۇرغان ياغقا تىقىلىپ، دوزاخ ئازابىغا گىرىپتار بولىسەن! ئەل ئارىسىدا يامان نامغا قېلىشتىن قورقمامسەن؟

باينىڭ كۆچەپ جاۋلداشلىرى مېھمانغا چۈشەن چاقچانچىلىك تەسىر قىلمىدى. ئۇ ئەپتىنى بۇزماي، بايغا قاراپ قويۇپ دېدى:

ــ سىز شەھەر قازىسى بىلەن يېقىنلىقىڭىزنى پەش قىلىپ،

مېنى قورقۇتماقچىمۇ؟ بۇ ئىشقا ئول زاتنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئۆزىدىن ئىزنىڭ گۇناھىنى ئىزغا شېرىك قىلىپ نېمە نەپ تاپىسىز؟ بىزنىڭ ماجىرايىمىزنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن گۇۋاھچى بولمىسا ـ يا...

قارشى تەرەپنىڭ خاتىرجەملىكى بايىنىڭ تېخىمۇ غەزىپىنى كەلتۈردى ۋە نېمە قىلارىنى بىلمىگەندەك بېشىنى چاڭگالىلاپ، ۋارقىرىدى:

— ئەي، مۇسۇلمانلار، يارەدەم قىلىڭلار! كۇپكۇندۇزدە بىر مۇرتەد بىر مۇسۇلماننى ئالدىدى! قېنى ئىنساب، قېنى دىيانەت؟!

بايىنىڭ چۇقانىنى ئاڭلاپ، يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىككى ئادەم دەرۋازىنى قىيا ئېچىپ ئىچكىرىگە كىرىدى:

— ۋوي... بۇ باي ئاتىغۇ! — دېدى ۋۇجۇك كەلگىنى بايىنىڭ ئالدىغا بېرىپ — سىزنى كىم ئالدىدى؟

— مانا بۇ كاززاپ ئالدىدى! — يۈرتلۇقلىرىنى كۆرگەن باي سەل دادىللىشىپ، مېھمانغا تاشلانغىلى تاسلا قالدى.

يېڭىدىن كىرگەن ئىككى ئادەم مەسلىنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى چۈشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن كىمنىڭ تەرىپىنى ئېلىشنى بىلمەي بىر ـ بىرلىرىگە قاراپ يەلكىسىنى قىسىپ قويۇشتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتى بايىنىڭ غەزىپىنى تېخىمۇ ئۆرلىتىۋەتتى.

— باي ئاتا، بۇ مۇستاپاقۇلنىڭ ھويلىسى، مېھمانمۇ ئۇ كىشىنىڭ تۇرسا، قانداق قىلىپ سىزنى ئالدىشى مۇمكىن؟ — دەپ سورىدى بايىنى يۆلەپ تۇرغان ۋۇجۇك، — سىز بۇ ھويلىغا نېمىگە كىردىڭىز؟ ۋەقە سىزنىڭ ھويلىڭىزدا سادىر بولسا، باشقا گەپ ئىدى.

تەنەباي بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئېيتىپ بەردى، كىرگۈچىلەرنىڭ بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا ئەقلى يەتمەي، كۇلۇشكەن ھالدا ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى. باي يەنە يالغۇز قالدى. ئاخىر، چارىسىزلىق ئىچىدە يىغلىغۇدەك بولۇپ يېلىنىشقا باشلىدى:

— جېنىم ئۇكام، تىللالىرىمنى قايتۇرۇپ بەر!

— تىللالارنى مەن سىزدىن سورىمىغان، شۇنداقمۇ؟ — دېدى

مېهمان يەنە جاھىللىق بىلەن.

— ياق، ياق.

— ئۇنداقتا ماڭا نېمىشقا چاپلىشىۋالىسىز؟

— ئىنساب، ئۇكا، ئىنساب!

— ئاۋۋال ئۆزىڭىز ئىنسابلىق بولۇڭ، ئاندىن مەندىن ئىنساب سوراڭ!

— قازىنىڭ ئالدىغا بارىمىز! — دېدى تاقىتى تاق بولغان باي ئاخىرقى قارارىنى جاكارلاپ.

— تەخسىر، مەن قازى ھەزرەتلىرىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا بېرىش-تىن قورقمايمەن، — مېھمان تەزىم بىلەن ئېگىلدى، — بەجانىدىل بارىمەن. لېكىن بىر ئەندىشەم باردۇر.

— نېمىدىن ئەندىشە قىلىسەن؟

— قازى مەنسەپ جەھەتتىن ھاكىم بىلەن تەڭدۇر. شۇنداق ئىكەن، ئۇ شەھەرنىڭ ئابرۇيلۇق كىشىلىرىدىن — ھۆرمەتلىك زات! ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا مۇشۇ سەپەر چاڭلىرى قونغان كىيىملەر بىلەن قەدەم تەشرىپ قىلالمايمەن. ئەگەر، مۇشۇ ھالەتتە بارسام، بىرىنچىدىن، ئۆزۈم ئۇيۇلمەن، ئىككىنچىدىن، بۇ ئىشىم ئۇ زاتقا نىسبەتەن ھۆرمەتسىزلىك بولماسمۇ، تەخسىر؟

تەنەباي رەقىبىنى مات قىلغان ئادەمدەك ئالدىراپ ئەقىل كۆرسەتتى:

— بۇنىڭدىن ھەرگىز ئەنسىرىمە، ساڭا ئۆزۈمنىڭ مېھمانغا بارغاندا كىيىدىغان كىيىملىرىمنى بېرىمەن، بولامدۇ؟

— ئېلىپ چىقىڭ! — دېدى مېھمان. باي تېزلا ئۆيىگە كىرىپ، بىر يۈرۈش كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ چىقتى. مېھمان ئۇنى كىيىۋېلىپ:

— كىيىمىم ياراشتىمۇ؟ — دەپ سورىدى بايىنىڭ چىشىغا تېگىپ.

— ياراشتى، — دېدى باي زەردە بىلەن.

— ياراشقان بولسا، ئەمدى يەنە بىر مەسىلىنى ھەل قىلساق، — دېدى مېھمان، — ئېشىكىم ئۇزاق يول بېسىپ بەك چارچاپ كەتتى. شەھەرگىچە يېتىپ بارالىشى تەسرەك. يەنە بىر جەھەتتىن قازى ھەزرەتلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېشەك بىلەن بېرىش ئەدەپسىزلىك ئەمەسمۇ؟ ئېشەكنى كۆرۈپ، كۆڭۈللىرىگە ناخۇش پىكىر كەلمەسۇن دەيمەن — دە. سەمەن يورغا مىنىپ بېرىلسا، بۇ — قازى جانابلىرىغا ھۆرمەت قىلغانلىق بولىدۇ.

— ساڭا سەمەن يورغامنى بېرىپ، ئۆزۈم پىيادە بارىمەنمۇ، بەچچىغەر؟

— بىرىنچىدىن، مەن سىزنى زورلىمىدىم، ئىككىنچىدىن، سىز مېنى قازىنىڭ ئالدىغا بېرىشقا ئالدىرىتىۋاتىسىز، ئۈچىنچىدىن، ئەگەر سىز ماڭا سەمەن يورغىنىمنى بەرسىڭىز، بوپتۇ، سىز مېنىڭ ئېشىكىمنى مىنىپ بېرىڭ. ھەر ھالدا قازى ھەزرەتلىرى بىلەن يېقىنچىلىقىڭىز بولغاچقا، ئۇيات بولماس. يېقىن — يورۇقلار بىر — بىرلىرىگە كەچۈرۈملۈك بولار. ئاتنىڭ تېپىكىنى ئات كۆتۈرىدۇ، دېگەن گەپ بارغۇ!

ئەگەر تەلەپنى رەت قىلسا، بۇ جاھىل مېھمان گېپىدىن يېنىۋالىدىغاندەك قىلىدۇ. تەنەباي نائىلاج رازى بولدى ۋە ھويلىسىغا كىرىپ، يېقىندىلا يۈز تىللاغا سېتىۋالغان سەمەن يورغىسىنى يېتىلەپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ، ئەيىبدار ئاتتا، دەۋاگەر ئېشەكتە يولغا چىقتى. ئات ئالدىدا، ئېشەك كەينىدە، گويا ئەيىبدار دەۋاگەرنى قازىخانىغا يېتىلەپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى. مېھمان دىمىقىدا قەدىمىي بىر ناخشىسىنى غىڭشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتىنى شاكىر چولاقنىڭ ساتىراشخانىسىدا نۆۋەت كۈتۈپ ئولتۇرغانلارمۇ، چوڭ كۆل بويىدا سالقىنداۋاتقان قېرىلارمۇ كۆردى، لېكىن بايىنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىش ئەدەپتىن ئەمەسلىكىنى بىلىپ ئۇندىمەي قېلىشتى.

مۇستاپا يېقىندىكى بېغىغا ئەمەس، يىراقراقتىكى دالاغا كەتكەن ئىكەن. ئۇ قىشلاققا كىرىش ئېغىزىدا ئەزىز مېھمانىنى كۈرۈپ، ھەيرەتتىن ياقىسىنى تۇتتى.

— يول بولسۇن، مېھمان! — دېدى ئۇ بىردە ئېشەك ئۈستىدە ناقولاي ئولتۇرۇۋالغان بايغا، يەنە بىردە ئاتتا كېرىلىپ ئولتۇرغان مېھمانغا قاراپ، — ئېشىكىڭىز ئاتقا ئايلىنىپ قالدىمۇ؟

— باي ئاتا ھېممەت قىلدى، — دېدى مېھمان بايغا كۆز قىسىپ قويۇپ، — سىلەر باي ئاتىدىن زارلىنىسىلەر، لېكىن بۇ كىشى قولى ئوچۇق ئادەم ئىكەن. مېنى كىيىندۈرۈپ قويغىنى يەتمىگەندەك، مىنىشىمگە سەمەن يورغىسىنى بېرىپ، شەھەر ئايلاندۇرغىلى ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ. مۇستاپا تاغا، سىز كەچلىكىمىز ئۈچۈن تاماقنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋېرىڭ، مەن چوقۇم قايتىپ كېلىمەن. ئوبدان سۆھبەتلىشىمىز تېخى.

— خوپ، خوپ، — دېدى مۇستاپا نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىغا ئەقلى يەتمەي، — كېلىڭ، كېلىڭ... باش ئۈستىگە... كۈتىمەن!...

بەشىنچى باب

مۇنتەھەم دەۋاگەر

باي ئوچۇن قىشلاقتىن چىقىش ناھايىتى قىيىن بولدى. ئۇياتـ تىن يەر يېرىلمىدى، مىنگەن ئېشەك بىلەن بىرگە يەرگە كىرىپ كەتمىدى. ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، يېنىدىكى ئاتتا گىدىيىپ كېتىۋاتقان ناتونۇش ئادەمنى قارغاپ كېتىۋاتاتتى. بۇ چوڭ يول بويىدا ياشايدىغان كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى تەنەباينى ياخشى تونۇـ غاچقا، پات ـ پات ئۇنى چېقىۋېلىشتى.

ـــ ھەي، باي ئاتا، كۇنىڭىز ئېشەككە قالدىمۇ؟ ـــ دېدى بىر ئەپتى كۆرۈمسىز تونۇشى ياپتا گەپ قىلىپ. ئۇ ناھايىتى زوقلىنىپ كۇلۇپ قويدى، ـــ بۇ ئېشەكنى قەيەردىن تاپتىڭىز؟

بۇ گەپ باينىڭ يۈرىكىنى تېشىپ ئۆتكەندەك بولدى. ئۇ لايىقـ ىدا جاۋاب تاپالماي:

ـــ ئىشىڭ پۈتكۈچە ئېشەك بىلەن مۇڕەسسە قىلمىدىغان گەپكەن، ـــ دەپ گەپنى تۇگەتتى. ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان ئادەم گەپنىڭ بىر ئۇچىنىڭ ئۆزىگە تېگىۋاتقانلىقىنى پەملەپ:

ـــ ھەممە ئۆز قوۋمى بىلەن تېز تىل تېپىشىدۇ ـ دە، ـــ دېدى گەپنىڭ تېگىنى باي تەرەپكە بۇراپ، ـــ بۇ تەخسىرىم ئېشەكنىڭ تىلىنى ياخشى چۈشىنىدىكەن، سۇلايمان پەيغەمبەردىن دەرس ئالغانمۇ ـ نېمە؟

ئەپتى كۆرۈمسىز ئادەم قاقاقلاپ كۇلۇۋەتتى. باينىڭ يۈزى «ھۆپپىدە» قىزاردى. ئەما ئۇ غەزەپلەنسىمۇ، نېمە قىلارىنى بىلمەيتتى. پەقەت ئىزادىن نەپسى قىسىلىپ، پىشانىسىدە مونچاق

ـ مونچاق تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. ئۇ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى بوشاتسىمۇ، ئەركىن نەپەس ئالالماي قالدى. بارا ـ بارا پۇتۇن بەدىنى تەرلەشكە باشلىدى.

قىشلاق ئاستا ـ ئاستا ئارقىدا قالدى. باينىڭ كۆكىرىكىگە شامال تەگكەندەك بولغاندى، ئالدىدىن قوۋۇرغىسى كۆرۈنۈپ قالغان ئورۇق ئۆكۈز يېتىلىگەن تېتىككىنە چال ۋە قولىدا تالنىڭ ئىنچىكە نوتىسى بىلەن يېتىلىگەن ئۆكۈزنىڭ ئارقىسىدىن پات ـ پات ئۇرۇپ بېرىۋاتقان يىگىت چىقتى. بۇلارنى كۆرۈپ ئاتلىقنىڭ گەپخۇمارلىقى تۇتقاندەك بولدى. ئېشەك ئۈستىدىكى باي چالىنى تونۇدى. بۇ قىشلاقتىكى ھالۋۇپەز سالار كوسا ئىدى. سالار كوسىمۇ باينى تونىدى. ۋە سالام بەرگەچ يولىنى داۋام قىلدى. يىگىت بولسا پېتىنى بۇزماي بىر خىلدا قولىدىكى چۇنۇق بىلەن ئۆكۈزنىڭ ساغرىسىغا ئۇرۇپ قويىاتتى، ئۆز خىيالىلىرىغا بېرىلىپ كەتكەن بولغاچقا، «ئىككى ئاتلىق» قا سالاممۇ بەرمىدى. ئۇنىڭ ئەدەپسىزلىكى ئاتلىققا ھار كەلدى.

ـــ ئۆكۈزنى ساتقىلى ئېلىپ ماڭدىڭىزمۇ، تاغا؟ ـــ دەپ سورىدى ئاتلىق تۇيۇقسىز.

ـــ نەدىكى بازار، مولىلا! ـــ دېدى سالار كوسا بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ ئاتلىققا قاراپ، ـــ دالادا ئازراق يېرىمىز بار، شۇنى ھەيدەپ كېلەيلى، دەپ دادا ـ بالا ئاشۇ ياققا كېتىۋاتىمىز.

ـــ مەن بازارغا ساتقىلى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئوخشايدۇ، دەپتىمەن.

ـــ بازارغا بارغان بولساق، تالڭ سەھەردە ماڭاتتۇق، موللا.

ـــ بۇ يىگىت ئوغلىڭىزمۇ، تاغا؟

سالار كوسا ئوغلىنىڭ ئەگىشىپ كېلىۋاتقىنىنى خۇددى ئەمدىلا بايقىغاندەك ئارقىسىغا بىر قارىۋالدى ـ دە:

ـــ ھەئە، يالغۇز ئوغلىمىز، تېخى ئەمدى يەلكەمگە چىقىپ ئوينايدىغان، بۇگۈن چوپچوك بولۇپ قالدى. بۇنى ئۆيلۇك قىلمىدىم.

ساق، قۇلاق - مېڭەم تىنچىمايدىغان چېغى، — دېدى.

— خوتۇن ئېلىپ بېرىڭ، دەۋاتامدۇ؟ — دېدى ئاتلىق يىگىتكە قاراپ، يىگىت دومسىيىپ قويدى.

باينىڭ تاقىتى تۈگەپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. سالار كوسا بولسا ھېچ گەپتىن خەۋىرى يوق، ئەزمىسىنى ئېزىۋەردى:

— بۇ ئەمەس، ئانىسى ئالدىراۋاتىدۇ. «مەن قاچان كېلىنگە ئىش بۇيرۇيمەن؟» دەپ مېڭەمنى يەپ كەتتى. «بولدى قىل خوتۇن، ھازىر قولىمىز قىسقا، بۇ ئىشنى كېيىنكى يىلغا قالدۇرايلى» دېسەمۇ پايدىسى بولمايۋاتىدۇ. بۇ ئوغلىمىزنىڭ قولىدىمۇ ھۇنىرى يوق تېخى. خوتۇن ئېلىپ بەرسەك ئۇنى قانداق باقىدۇ، ئانىسىنىڭ بۇنىڭ بىلەن ئىشى يوق. شۇنىڭغا بېشىم قاتماقتا. ئازراق يېرىمىز بار، شۇنى ھەيدەپ، بىر سىقىم ئۇرۇق چاچسام، بۇ ئۆكۈزنىڭ ئۆزدىگە يېمەك بولار، دەپ كېتىۋاتىمىز - دە، موللا.

— ئۆكۈزنىڭ بىرىنى سېتىڭ تاغا، — دېدى ئاتلىق، — پۇلىغا توي قىلىڭ! ئۆكۈز تېپىلىدۇ، ئۇنىڭغىچە ئوغۇل خوتۇنلۇق، يەڭگە كېلىنلىك بولىدۇ، سىزنىڭ بولسا قۇلقىڭىز تىنچىيدۇ. كېيىن مال ئۈچۈن دەپ يەر ھەيدەپ يۈرمەيسىز. قانداق دەيسىز، گېپىمىم توغرىمۇ؟

سالار كوسا ئاتلىقنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەندى.

— گېپىڭىزدە جان بار، موللا، — دېدى چال ئوغلىغا بىر قارىۋېلىپ، — بۇنىڭ خىيالىمغا كەلمىگىنىگە قارىڭ. ئۆكۈزنى سېتىپ، «ئۆكۈز» گە خوتۇن ئېلىپ بەر، دەۋېتىپسىز - دە سىز؟

بۇ چاغدا يىگىت پىخىلداپ كۈلۈپ كەتكەندى، سالار كوسا ئۇنىڭغا ئالايدى:

— ھە، نېمە بولدى؟ خوتۇن دېسە، قۇلقىڭىنىڭ تۆشۈكى چوڭىيىپ كەتكەن ئوخشىمامدۇ؟

— بۇرادەر، ئاتنى ھەيدەڭ، بۇ مېڭىشىمىزدا مەنزىلگە قاچان يېتىپ بارىمىز؟ — دېدى تەنەباي ئاتلىققا قاراپ.

— بارمىز — دە باي ئاتا، ئالدىراپ نېمە قىلاتتۇق؟ — دېدى ئاتلىق بىپەرۋالىق بىلەن ۋە چالدىن يەنە سوئال سورىدى، — تاغا، دېھقانچىلىقتىنمۇ باشقا كەسپىڭىز بارمۇ؟

— دېھقانىنىڭ تاپقىنى نېمە بولاتتى، قۇمدۇرا! — دېدى سالار كوسا زارلاپ، — ئالىقىنىڭغا ئالساڭ، بارمىقىڭ ئارىسىدىن سىيرىلىپ چۈشىدۇ. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ھالۋېپەزلىك قىلىپ كېلىۋاتىمەن، لېكىن ئۇنىڭدىمۇ نەپ كەم. ئۇن بولسا، مايي تېپىلمايدۇ، تۇز تېپىلسا، ئۇنىڭغا شېكەر يوق...

— ئەجەبا شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى بىر — ئىككى تەڭگە ئاشۇرمىدىڭىزمۇ؟ ھالۋىدىن بىرەر نېمە قېلىشى كېرەكقۇ؟

— نېمە قالاتتى؟ قولىنىڭ مايلانغىنى قالىدۇ — دە.

— ئىشقىلىپ بىر نېمە قالىدىكەنغۇ، بۇرادەر.

— قالىدۇ، قالىدۇ، — دېدى چال بىر گەپنى ئىككى قېتىم تەكرارلاپ، ئۇ ئوغلىغا قاراپ قويدى، — قالغىنى مانا شۇنىڭ تامىقىدىن ئاشىمىدى. بىر چۈجىگىمۇ سۇ ھەم دان كېرەك. بەزىدە ياغمۇ، ئۇنمۇ تېپىلىپ قالغاندا، ئۆزۈم بولالماي قالىمەن. ياشىنىپ قېلىش دېگەن قۇرۇسۇن، بەزى ۋاقىتلاردا ئايلاپ كۆرپىگە مىلىنىپ ياتىمەن، موللا.

سالار كوسىنىڭ ئىچى دەرد بىلەن تولۇپ كەتكەنىكەن، گېپىنى سوزۇلۇپ كەتتى. ئاتىسىنىڭ گېپىنىڭ تولىلىقى يىگىتىنىڭمۇ ئىچىنى پىشۇردىمۇ ياكى باشقا بىرەر سەۋەبى بارمۇ:

— تاغا، — دېدى ئۇ ئاتلىققا قاراپ، — ئۆكۈز ھەقىدىكى گەپتىن چەتنەپ كەتتىڭىز. ئاتامنىڭ ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتى چاتاق، ئەگەر مالال كەلمىسە، ئۆكۈز ھەققىدىكى گەپنى يەنە بىر قېتىم ئەسلىتىپ قويۇڭ.

— ئېسىڭگە بارىكاللا! — دېدى ئاتلىق كۈلۈپ كېتىپ، — ھېلىمۇ ئۆكۈز ھەققىدە گەپ قىلىۋاتىمىزغۇ، يىگىت، ياكى پەمىڭ ھېلىمۇ يەتمەيۋاتامدۇ؟...

سالار كوسىنىڭ يولى ئايرىلمىغاندا، بۇ سۆھبەتنىڭ ئايىغى يوق ئىدى...

قالغان ئىككىيلەن يەنە يولىنى داۋام قىلدى. ئۇلار خېلىغىچە جىم مېڭىشتى. قۇياش نۇرى ئەتراپنى قىزدۇرۇشقا باشلىدى. ئاتلىق بىر - ئىككى ئېغىز گەپ قىلغانىدى، تەنەباي مىت قىلمىدى.

— قۇياشنى قارا، پېشىن بولماستا كۆيدۈرىمەن دەۋاتىدۇ! — دېدى ئاتلىق يەنە ئېغىز ئېچىپ، — ئۇدۇل باشقا ئۇرۇلۇۋاتىدۇ - دە، بۇ ئىسسىق...

— مېنىڭ بېشىمغا ئىسسىقلىق ئۇرۇلۇۋاتقىنى يوق، — دەپ غودۇكشىدى تەنەباي.

— توغرا، — دېدى ئاتلىق، — قۇياش نۇرى سىزگە تېخى يېتىپ بارمىغان. لېكىن مېنى قىزدۇرۇۋاتىدۇ.

— نېمىشقا سېنى قىزدۇرىدۇ ئەمدى، ماڭا يېتىپ كەلمىگەن قۇياش نۇرى؟

— سىز ئېشەكتە — تۆۋەنرەكتە، مەن ئاتتا — قۇياشقا يېقىنراقمەن.

— گەپ ئىسىقتىمۇ، سوغۇقتىمۇ ئەمەس، — دېدى تەنەباي هومىيىپ، — هەممە گەپ ئادەمنىڭ ئۆزىدە.

— نېمىشقا، تەخسىر؟

— ئادەم دېگەن قىشتا سوغۇق دەپ، يازدا ئىسسىق دەپ نالە قىلىدۇ. ئەمما نە ئىسسىقتا چىدىسۇن، نە سوغۇقتا...

— لېكىن يازنىڭ بىر كۈنى قىشنىڭ ئۈچ كۈنىگە تەڭ كېلىدىكەن، شۇنىڭغا ئىشىنەمسىز، تەخسىر؟

— ياقەي! — دەپ ئەجەبلەندى تەنەباي.

— ياق ئەمەس! مەن بۇنى بېشىمدىن ئۆتكۈزۈپ ئېيتىۋاتىمەن، — دېدى ئاتلىق ھەمراھىنى يەنە ھەيرەتكە سېلىپ، — قىشتا كىيىم-سىمنى يۇيۇپ ئىلىپ قويسام، ئۈچ كۈندە ئاران قۇرىدى. ئەمما يازدا بولسا بار - يوقى بىر نەچچە سائەتتە قۇرىدى. شۇنىڭدىن بىلدىم-

كى، قىشتىن كۆرە يازنىڭ كۈنلىرى خېلى ئۇنۇملۇك ئىكەن...

تەنەباي ھەمراھىغا نېمىدۇر دەپ جاۋاب قايتۇرماقچى ئىدى، بىردىن ئۇنىڭ ھەمراھ ئەمەس، رەقىب ئىكەنلىكى ئېسىگە چۈشۈپ، قاپىقىنى سېلىۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن قاپىقى قايتا ئېچىلمىدى.

شەھەرگە كىرىش دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرغان نۆكەر ئۇلارنى توختىتىپ، شەھەرگە نېمە ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى، ئەگەر ئىچكىرىگە كىرمەكچى بولسا، سېلىق تۆلىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى.

— ئاتقا، ئېشەككە ۋە ئۆزۈڭلارغا سېلىق تۆلەيسىلەر! — دېدى دەرۋازىۋەن ئاتنىڭ باشىبېغىدىن مەھكەم تۇتۇپ.

— ھېساب ـ كىتابنى تەخسىرىم قىلمىدۇ، — دېدى ئاتلىق تەنەبايىنى كۆرسىتىپ، — مەندە توقسان توققۇز تىللا بار، لېكىن بۇ تىللالار ھازىرچە ئۆزۈمنىڭكى ئىكەنلىكى گۇمان بولۇپ تۇرۇپتۇ. يەنە بىر جەھەتتىن شەھەرگە ئۆز ئىختىيارىم بىلەن كېلىۋاتقىنىم يوق. تەقسىرىم مېنى مەجبۇرلاپ ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ.

تىللانىڭ گېپىنى ئاڭلىغان دەرۋازىۋەن تەمتىرەپ كەتتى:

— ئۇنداقتا شۇ تىللا ئۇچۇنمۇ سېلىق تۆلەيسىلەر!

— تەخسىرىم تۆلەيدۇ، چۈنكى تىللاغا ھازىرچە ئۇ كىشى دەۋا ـ گەر. ئەگەر، بۇ يەردە ئۇ دەۋاسىدىن ۋاز كەچسە، بارچە سېلىقلارنى ئۆزۈم تۆلەيمەن.

تەنەباي شۇنداق غەزەپلەندىكى، بەدىنىدىكى ھەربىر تۈك ئۇستىدىكى چاپانىنى نەيزىدەك تېشىپ چىقاي دەپ قالدى. ئۇ تولغـ ـنىپ تۇرۇپ ھەمياندىن تەڭگە چىقىرىپ، دەرۋازىۋەننىڭ قولىغا زەردە بىلەن تاشلىدى...

قازىخانا شەھەرنىڭ قىبلە تەرىپىدە — خۇش پۇراق مالـلار سېتىلىدىغان بازارغا ئۇدۇل بىنادا ئىدى. بىنا ئالدىدا ئىككى تۈپ ئۇجمە بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەنلەر ئۇلاغلىرىنى شۇ دەرەخلەرگە باغلاپ، ئاندىن قازىخانىغا كىرەتتى. ئاتلىق بىلەن ئېشەكلىك

ئۇجمە دەرىخى تۇۋىدە ئۇلاغلىرىدىن چۇشۇۋاتقاندا، ئۇلارنى يىراق-تىن كۆرگەن زامانئەلى دەسلەپ ئەجەبلەندى، كېيىن ئاستاغىنە ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى:

— خۇش كۆردۇق، تاغا! — زامانئەلى ئاۋۋال تەنەبايغا سالام بېرىپ، ئاندىن مېھمان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، — بۇ يەرگە سىزنى قانداق ئىش يېتىلەپ كەلدى؟

— ئادالەت، زامانئەلى، ئادالەت يېتىلەپ كەلدى بۇ يەرگە، — دېدى مېھمان زامانئەلىنى باغرىدىن بوشتىپ، — باي ئاتام مېنى بۇياققا يېتىلەپ كەلدى.

— ئوغرىنىڭ ئادالەت سوراپ تۇرغىنىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈشۈم! — باي غودۇكشىغاچ قازىخانا ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى، — ئەگەر بۇ يالغانچى سىزگە دوست بولسا، ئابرۇيىڭىزنى تۆكۈپ يۇرگىنى ئۈچۈن ئۇنى ئۆز قولىڭىز بىلەن جازالايسىز!

زامانئەلى يېرىم كۈن ئىچىدە ئىككى كىشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نېمە گەپ بولغانلىقىغا ئەقلى يەتمەي، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

قازىخانا سىرتىدىن قارىماققا كۆرۈمسىز كۆرۈنسىمۇ، ئىچكىرى ناھايىتى ھەشەمەتلىك ئىدى. بىنا كىچىكرەك قوبۇلخانا، مۇلازىم-خانا ۋە قازى ئولتۇرىدىغان تۆردىكى خاسخانىلاردىن ئىبارەت ئۈچ بۆلۈمگە ئايرىلغانىدى. قازى ئولتۇرىدىغان خانىنىڭ تېگى يېرىمى تىز بويى كۆتۈرۈلۈپ سۇپا قىلىنغان، سۇپا ئۈستىگە ئىرانىي گىلەم سېلىنغان، قازى قەۋەت ـ قەۋەت شايى كۆرپىلەردە ئولتۇ-رۇپ، گاھ ئىككى يانپېشىدىكى مامۇق تەكىيىلەرگە يانپاشلاپ، گاھ ئالدىدىكى چوڭ شىرەگە باغرىنى يېقىپ، ئەرزدارلارنىڭ ئەرزىنى ئاڭلايتتى.

زامانئەلى ئەرزدارلارنى ئىچكىرىگە باشلاپ كىرگەندە، قازى تەنەبايىنى تونۇپ، ئورنىدىن قوزغالماقچى بولغانىدى، باي ئىلدام بېرىپ، ئۇنى قوزغالماسلىققا ئۇندىدى ۋە يەلكىسىدىن بېسىپ،

قوش قوللاپ سالام بېرىپ:

— ئاۋارە بولمىسىلا، تەخسىرا! — دېدى ۋە ئۇنىڭ قارشىسىدا ئولتۇردى. قازى «ئەيىبدار» نىڭ ئوستىبېشىغا قاراپ، بۇمۇ شەھەر - گە تەشرىپ قىلغان بايلاردىن بىرەرى بولسا كېرەك دېگەن ئويدا، ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۆرۈشتى. «ئەيىبدار» مۇ قازىنىڭ ئۇدۇ - لىدا ئولتۇردى. تەنەباي دۇئا - پاتىھەدىن كېيىن تەككەللۇپ بىلەن گەپ باشلىدى:

— قازى ھەزرەتلىرى، ئەيىبكە بۇيرۇمىسىڭىز، سىزنىڭ مۇبا - رەك ۋاقتىڭىزنى ئېلىپ قويىدىغان بولدۇق...

ناھايىتى سېمىز، يۇزلىرى پارقىراپ تۇرغان، قىزىل ساقال - لىق، بېشىدا ئىراق ماتاسىدىن ئورالغان سېۋەتتەك سەللە، يەڭلىرى كەڭ زەرباب تون كىيىۋالغان قازى قېلىن قاشلىرىنى ئازراق كۆتۈرۈپ، تەنەبايغا «نېمە گەپ؟» دېگەن مەنىدە قارىدى.

تەنەباي گېپىنى «ئېيتىشقا ئەرزىمەيدۇ» دەپ باشلىغان بولسا - مۇ، بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى قوشۇپ - بېيىتىپ بايان قىلدى. «ئەيىبدار» ئۇنىڭ گېپىگە ھېچقانداق ئېتىراز بىلدۈرمەي، جىمجىت ئولتۇرۇۋەردى. قازى يېقىنىنىڭ ئەرزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ بولۇپ، ئۇنىڭدىن:

— گۇۋاھچىڭ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— گۇۋاھچىم يوقتۇر، — دېدى تەنەباي، — لېكىن بالامنى شىپە كەلتۈرۈپ قەسەم ئىچىمەنكى، ئاشۇ توقسان توققۇز تىللا مېنىڭكىدۇر! بۇنىڭغا يالغۇز ئاللا شاھىتتۇر! ئۇ تىللالار مېنىڭ پېشانە تەرىمدۇر!

باينىڭ ئاخىرقى گېپى «ئەيىبدار» غا ياقمىدى:

— پېشانىڭىز ئاش يېگەندە تەرلىگەندۇر، لېكىن مېھنەت قىلىپ تەرلىگەندەك تۇرمايدۇ، سىز ئۆزگىلەرنىڭ پېشانە تەرىنى قۇرۇتۇشقا ئوستا، — دېدى دىمىقىنى قېقىپ.

— مېنىڭ ھۇزۇرۇمدا يامان گەپ قىلمىسۇن! — دېدى قازى

«ئەيىبدار» نىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ــ باي بولۇش ئەيىبمۇ؟

ــ كەمبەغەللىكمۇ ئەيىب ئەمەستۇر، تەخسىرا! ــ دېدى «ئەيىبدار» «گەپ كەلگەندە ئاتاڭدىن يانما» دېگەندەك يول تۈتۈپ، ــ بۇ كىشى بايىمەن دەپ ئىگەمنىڭ مەرھەمىتىگە داخىل بولغان مەندەك بەندىنىڭ رىزقىنى تارتىۋېلىشنى نىيەت قىلىپ، مالامەت تاشلىرىنى ئارتماقتا. بىر بەندىئى مۆمىننىڭ تىلەپ ئالغان تىللالىرىنى باشقا بىر بەندە مېنىڭكى دېيىشى مۇسۇلمانچىلىقىمۇ، تەخسىر؟

ــ ئەلۋەتتە مېنىڭكى ــ دەا ــ تەنەباي ئاچچىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ــ ئادەمزات يارىتىلغاندىن بۇيان بىرەر قېتىم ئاسماندىن تىللا ياغقانلىقىنى ئاڭلىغانمۇسىز؟

«ئەيىبدار» بايغا ئوخشاش تەرلەپ ــ پىشمايتتى، ھەربىر گېپىنى ئېغىر ــ بىسىقلىق بىلەن بايان قىلاتتى. بۇ ھالەتتىن باينىڭ غەزىپى تېخىمۇ قوزغىلاتتى.

ــ باي ئاتىغا قويۇپ بەرسىڭىز، ئۇستۇمدىكى مانا مۇشۇ كىيىم ــ كېچەكنىمۇ مېنىڭكى دېيىشتىن ئۇيالمايدۇ، ــ دېدى «ئەيىبدار» خاتىرجەملىك بىلەن. تەنەباي بولسا تىزىغا مۇشتلىدى:

ــ ئەلۋەتتە، مېنىڭكى ــ دەا

ــ ئەنە، ــ دېدى «ئەيىبدار» تېخىمۇ ئېغىر ــ بېسىقلىق بىلەن، ــ كۆردىڭىزمۇ، قازى جانابلىرى! ئەگەر ئۇستۇمدىكى كىيىم ــ كېچەك مۇشۇ كىشىنىڭ بولسا، مەن كوچىدا يالىڭاچ يۈرگەن دېۋانە ئىكەنمەن ــ دە؟ تېخى سەل تۇرۇپ بۇ ئادەم كوچىدىكى ئوجمىگە باغلاپ قويۇلغان سەمەن يورغامنىمۇ ئۆزىنىڭ قىلىشتىن يانمايدۇ.

ــ ئەلۋەتتە! ــ دېدى باي قولىنى مۇشت قىلىپ «ئەيىبدار» غا تەڭلەپ، ــ مەن ئۇ سەمەن يورغىنى قارىكۆلۈنىڭ پەيشەنبە بازىدا بىر تۇركمەندىن يۈز تىللاغا سېتىۋالغان!

قازى قازىلىق مەنسىپىگە ئولتۇرغاندىن بۇيان بۇنداق

مەسلىگە تۇنجى قېتىم دۇچ كېلىشى ئەمەسمۇ، قانداق تەدبىر قوللىنىشنى بىلمەي، ئارىسالدى بولۇپ قالدى. «ئەيىبدار» نى ئەيىبلەي دېسە، گۇۋاھچى يوق، يېقىنىغا يان باساي دېسە، تۇتامغا چىققۇدەك باھانە يوق. ئاخىر تەنەباينىڭ تىترەۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىش نىيىتىگە كەلدى.

— تەنەباي، ئاچ كۆزلۈكىڭزنى قويمىدىڭىز- دەپ! — دېدى قازى قولىدىكى تەسۇبىنى شاراقلىتىپ تۇرۇپ، — بىر بەندەئى مۆمىنگە شۇنچە تۆھمەت چاپلاش توغرا ئىش ئەمەس.

«ئەيىبدار» قازىنىڭ گېپىدىن روھلىنىپ:

— تاشقىرىدا تۇرغان ئاتىنىڭ يېنىدا بىر ئېشەكمۇ باردۇر. باي ئاتىدىن سوراڭ، شۇ ئېشەكمۇ ئۇ كىشىنىڭمۇ؟ — دېدى تاشقىرىغا ئىما قىلىپ.

تەنەباي چۈشەندىكى، قازىنىڭ ئۇنىڭغا يان باسقۇسى يوق، قارىغاندا، ئارقا - ئارقىدىن ھەممە نەرسىدىن، ھەتتا ئېشەكتىنمۇ ئايرىلىپ قالىدىغان ئوخشايدۇ.

— ئېشەك مېنىڭكى! — دېدى تەنەباي جىددىيلىك ئىچىدە. ياندا پۇتۇكچىلىك قىلىپ تۇرغان مۇلازىم بىردىن بېشىنى كۆتۈردى:

— نېمىلەرنى دەۋاتىسىز، باي ئاتا؟ — دېدى ئۇ ئورنىدىن قىمىرلاپ قويۇپ، — ئېشەك يېنىڭىزدا ئولتۇرغان مېھماننىڭكىغۇ! مانا مەن گۇۋاھ، مېھمان كوزىچىغچە شۇ ئېشەكتە كەلدى. مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. گېپىمگە ئاشۇ قىشلاقتىكى چايخانىچى پەرمان ئاكىمۇ گۇۋاھ بولالايدۇ.

«نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى؟!» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى تەنەباي. ئۇنىڭ بېشى تۇگمەن تېشىدەك چۆرگىلەپ كەتتى. خىيال- لىدا تۇۋۇق يوق يالىققا غۇلاپ كېتىۋاتقاندەك بولدى:

— ئەي خۇدا! — ئاھ ئۇردى ئۇ، — ئېشەكمۇ مېنىڭ بولماي قالدىمۇ ئەمدى؟ ئۇنداقتا مەن كىمنىڭكى؟

«ئەيىبدار» دەۋاگەرنىڭ تىلىدىن تۇتتى:

— مانا، قازى جانابلىرى، ئاڭلىدىڭىزمۇ! ئۆز ئىگىسىنى تونۇ-مىغان ئادەمنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ ئەگەر دۇنيادا ئادا-لەت بولسا، ئۇنى ماڭا كۆرسىتىڭ!

قازى تەنەبايىنى پۈتۈنلەي تەنتەككە چىقىرىپ دېدى:

— تەنەباي، سىزدە ئىنساب قالماپتۇ، خۇدانى ئېسىڭىزدىن چىقىرىپ قويۇپسىز! شەھىرىمىزگە مېھمان بولۇپ كەلگەن بىر مۇساپىرنىڭ ئالدىدا مەندەك بىر ئابرۇيلۇق قازىنى، بولۇپمۇ ئۆزى-ڭىزنى شەرمەندە قىلدىڭىز! ئەمدى بۇ بۇرادىرىمىز شەھىرىمىزنىڭ پۇقرالىرى ھەققىدە نېمە دەپ ئويلايدۇ؟ قېنى، ئۇستىڭىزدىن ھۆكۈم چىقىرىلىشتىن بۇرۇن ئورنىڭىزدىن تۇرۇپ، ئېتىكىڭىزنى يېپىپ، قىشلىقىڭىزغا كېتىۋېلىڭ! بۇنى مېنىڭ سىزگە كۆرسەتكەن مۇرۇۋۋىتىم دەپ بىلگەيسىز!

كېيىن قازى «ئەيىبدار» غا قاراپ ئۇنىڭدىن ئۆزرە سورىدى:

— سىزدىن ئەپۇ سورايمەن، مېھمان! ئويلايمەنكى، بۇ ۋەقە يۈز بەرمىدى، سىز بۇ يەرگە كەلمىدىڭىز، بىزمۇ سىزنى كۆرمىدۇق!

ئىش ئۆزىنىڭ پايدىسىغا ھەل بولغىنىدىن خۇرسەن بولغان مېھمان قازىغا تەشەككۇرىنى بىلدۈردى:

— بىر زامانىلار بۇ شەھەردە ئادالەت بىلەن قازىلىق قىلغان سەبەۋىيە ئىبن ئابدۇلئەزىز ئەل بۇخارىي ئەن نەھۋىينى ئۆلۈپ كەتكەن دەپ ئويلىغانىدىم. ياق، ئۇ زاتنىڭ ئۇدۇمىنى ئالغانلار بار ئىكەن. بۇلارنىڭ بىرى سىز!

قازى ئۇ زاتنىڭ ئىسمى ـ شەرىپىنى ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك، «كىم بولغىيتتى ئۇ؟» دېگەندەك قېشىنى كۆتۈردى. مېھمان بۇ سوئالنى دەررۇ چۈشەندى:

— ئۇ زات بۇخارادا قازىلىق قىلغاندا خەلقنىڭ ئىككى دەرھەم ھەققىگىمۇ ئادالەتسىزلىك قىلمىغانىكەن، — دەپ قوشۇمچە قىلدى.

بۇ ماختاشتىن قازىنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ:

ــ ئىككى دەرھەمىۋ كۆپلۈك قىلىدۇ، بىز تېرىقچىلىكىمۇ جەبىر قىلمايمىز، ــ دەپ كېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن قازى بۇ كىشىنىڭ ئىلتىپاتىغا يەنە بىر قېتىم تەسەننا ئېيتىپ، مۇلازىمىغا ئۇزىتىپ قويۇشنى جېكىلدى. مېھمان مۇلازىمغا ئەگىشىپ تاشقىرىغا چىقىپ، بۇرادىرىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقتى:

ــ زامانىلى، ئىنىم، ــ دېدى ئۇنى باغرىغا قاتتىق بېسىپ، ــ ئەمدى قايتىدىن تونۇشۇالايلى، كەمىنىڭ ئىسمى نەسىردىن، يەنىمۇ ئېنىقراقى ــ نەسىردىن ئەپەندى. سەل ـ پەل يالغان گەپ قىلىپ تۇرمىسام بەدىنىمگە قىچىشقاق ئۆرلەپ كېتىدۇ.

ــ ھەا! ــ دېدى زامانىلى تېزلىكتە ئالقىنى بىلەن ئاغزىنى تۇتۇپ، ــ ئۆزۈمىۋ شۇنداق ئويلىغانىدىم. بۇنداق ئىشلار پەقەت سىزنىڭ قولىڭىزدىن كېلىشى مۇمكىن. ئاھ، سىزنىڭ كۇلكىلىرىڭىزنى بۇخارا خەلقى قانچىلىك ئىنتىزارلىق بىلەن كۇتكىنىنى بىلسىڭىز ئىدى! كۇلكىلىرىڭىزنى سېغىنغانىمىز! شەھىرىمىزگە خۇش كېلىپسىز!

ــ ئىنىم، مېنى كۆپ ماختىماڭ، مەغرۇرلىنىپ كېتىدىغاندەك تۇرىمەن، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى زامانىلىنىڭ قولىنى قويۇپ بەرمەي، ــ ھازىرچە مېنىڭ نامىمنى سىر تۇتۇپ تۇرۇڭ. چۇنكى، تەنەباي ئاسانلىقچە تىنچىمايدۇ، ئۇ ئەمدى قىساس ئېلىشقا كىرىشىدۇ. مەن بولسام ئۇنىڭغا قارشى كۇرەش قىلىمەن ۋە ئۇنى يەڭگەن كۇنۇمدە خەلقىنىڭ ئالدىغا ئۆزۈم چىقىمەن.

ــ ئىشنى نېمىدىن باشلىماقچىسىز، نەسىردىن ئاكا؟

ــ ئىشنى ئاللىقاچان باشلىدۇق، ئىنىم. سىزگە ھازىرچە مانا بۇ سەمەن يورغىنى ئامانەت قالدۇرۇپ، قەدىردان ئېشىكىم بىلەن كوزىچىغا قايتماقچىمەن.

ــ ئۇ يەرگە بارسىڭىز، تەنەبايىنىڭ چاپارمەنلىرى سىزگە زىيان يەتكۇزۇشى مۇمكىن.

— ياق، ئۇنداق قىلالمايدۇ. مەن تەنەبايىنى قىشلاق چايخانىسىغا چاقىرىپ، قىشلاق ئەھلىنىڭ قەرزىنى ئۇنىڭغا تۆلەتكۈزىمەن. يەنە بىر جەھەتتىن مۇستاپا تاغىغا قايتىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ، تائام قىلىشنى جېكىلەپ كەلگەنمەن.

— بۇ نىيىتىڭىزغۇ ياخشىكەن، لېكىن ھەيرانمەن، قانداق قىلىپ قىشلاق ئەھلىنىڭ قەرزىنى تۆلەتمەكچىسىز؟

نەسىردىن ئەپەندى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى قىسىپ، قۇڭلۇق بىلەن كۈلدى.

— تەنەبايدىن ئۇندۇرگەن توقسان توققۇز تىللانى ئۇنىڭ ئۆزىگە قايتۇرۇۋېتىمەن، ئارا ئوچۇق بولىدۇ...

ئالتىنچى باب

پايدا ـ زىيانسىز بولماس

بۇ ئەۋلادتىن نامازخان تۆرىگە قەدەر بىرەر كىشى قازىلىق مەنسىپىگە مۇشەررەپ بولمىغانىدى. مۇھەممەد رېھىم ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىققاندا، بۇۋىسىنىڭ بوۋىسى ساتىمخان تۆرە پەرۋانىچى مۇقامىغا ئېرىشىپ، ياخشى خىزمىتى، سادىقلىقى، بىراۋنىڭ ھەققىگە خىيانەت قىلمىشنى نومۇس بىلمىدىغانلىقى، جۇملىدىن راستچىللىقى بىلەن شاھنى سۆيۈندۈرۈپ، قازىكالانلىق لاۋازىمىغا لايىق كۆرۈلگەندە، نى ـ نى ئادەملەر ئېرىشەلمىگەن بۇ مەنسەپتىن ۋاز كېچىپ ھەممىنى ھەيرانلىقتا قالدۇرغان، شۇ ۋاقىتتا ئادەملەر «بۇنىڭ ئەقلى جايىدىمىدۇ؟» دەپ كۇلۇشكەنىدى.

ـــ ئەي ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى، دۆلەت تۆۋرۈكى! مەندەك بىر قۇلىڭىزغا شۇنچىلىك مەرھەمەت كۆرسەتكەنلىكىڭىز ئۈچۈن بېشىم يەرگە تەگكىچە تەزىم قىلىمەن! ـــ دېگەنىدى پەرۋانىچى خانىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ ئۆزرە سوراپ، ـــ يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى، ئەمدى ماڭا قازىكالانلىق ياراشماس. ئەڭ مۇھىمى، بۇ ناموكەممەل ئەقلىمىز بىلەن بىرەر بىچارەئى مۆمىنگە نالايىق ھۆكۈم چىقىرىپ، قېرىلىقىمىزدا ئاخىرىتىمىزنى كۆيدۈرۈپ قويارمىزمىكىن، دەپ قورقىمەن.

بۇ چاغدا مۇھەممەد رېھىم ساتىمخان تۆرە پەرۋانىچىنىڭ ئېتىقادىغا ئاپىرىن ئېيتىپ:

ـــ ئۇنداقتا بۇ مەنسەپكە كىمنى لايىق كۆرىسىز؟ ـــ دەپ سورىغانىدى.

— بۇ مەنسەپكە سۇلتان ئەھمەد ئىبن زەرنى لايىقتۇرا! — دەپ تەزىم قىلغانىدى پەرۋانچى.

پەرۋانچىنىڭ بىر ئېغىز ھالال گېپى بىلەن سۇلتان ئەھمەد ئىبن زەرنى بۇخارانىڭ قازىكالانلىق مەنسىپىگە ئېرىشكەن ۋە پۇرسەت كەلگەندە پەرۋانچىنىڭ بۇ ياخشىلىقىغا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشنى دىلىغا پۈكۈپ قويغانىدى. «ياخشىلىق تېرىغان ئېسەنلىك ئورىدۇ» دېگەندەك، ياخشىلىق تېز پەيتتە مېۋە بەردى: يەنى قازىكالانىڭ مۇھەممەد رېھىمگە بەرگەن مەسلىھەتى سەۋەبلىك پەرۋانچىنىڭ ئوغلى باتۇرخان تۆرە ۋابكەند بەگلىكىگە نائىب بولۇپ كۆتۇرۇلدى. باتۇرخان تۆرەنىڭ تەبىئىتىدە ئازراق ساددىلىق، گوللۇق، ھەممە ئىشقا قارىقويۇق ئىشىنىدىغان ئىللىتى بولۇپ، شۇ ساددىلىقى سەۋەبلىك «بۆدۈنە» لەقىمىنى ئەۋلادلىرىغا مىراس قالدۇرغانىدى. نائىبنىڭ ئوغلى كازىمخان تۆرە ئەقلىنى بىلىپ، قولىدىن ئىش كېلىدىغان بولغاندا ئۆزىنى تىجارەتكە ئۇردى ۋە دانىيالبىي ئاتىلىق زامانىدا ماۋەرائۇننەھىردىكى مەشھۇر سودىگەر-لەردىن بىرىگە ئايلانىدى. تۆت خوتۇنىدىن توققۇز قىز پەرزەنت كۆردى، ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، «شۇنچە يىغقان مال - دۆلىتىم كىمگە قالىدۇ؟» دەپ ئازابلىناتتى. يارانقۇچىغا كۇن - تۇنلەپ قىلغان دۇئاسى ئاخىر ئىجابەت بولۇپ، بەشىنچى خوتۇ-نىدىن، يەنى مىيانقاللىق مۆمىن تۆگىچىنىڭ قىزىدىن ئوغۇل پەرزەنت كۆردى، ئىسمىنى نامازخان تۆرە قويىدى. ئۆزى ئەزەلدىن ئاتىسىنىڭ دۆلىتىدە چوڭ بولغان ئوغۇل قازى بولىدۇ، دەپ دۇئا قىلىنغانمۇ، بۇخارا مەدرىسىلىرىدە دەرس ئالغان نامازخان تۆرە ئاخىر ئاتىسىنىڭ كۇچى بىلەن قازىلىق كۇرسىغا ئولتۇردى.

قازى ئۆزىنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرىدىغان، ئابرويىغا زىيان يەتكۈزىدىغان ھەرقانداق ئىللىتىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇناتتى، ھەممە-گە ئۆزۈم، ئۆز كۇچۇم بىلەن ئېرىشكەنمەن، دەپ ئۇرۇق - تۇغقا-لىرىنىڭ ياردىمى توغرىسىدا لام - جىم دېمەيتتى، ئۇنداق دېيىشنى

كۆڭلىمۇ خالىمايتتى. ئامىتى كەلگەنلىكى ئۈچۈن ھەممىگە بۇلۇڭ-لۇق كۆن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا دائىم ئاپتاپ چۈشۈپ تۇراتتى. لېكىن ئەپسۇسلىنارلىق تەرىپى، بەزى ۋاقىتلاردا ئۇ ئۆزىنىڭ قانچىلىك تىرىشچان، ئەقىللىك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىشقا تىرىشقانسېرى كالتا پەملىكى، ئەقىل - پاراسىتىنىڭ تارلىقى ھەممە خىسلەتلە-رىنىڭ ساختىلىقىنى پاش قىلىپ قويياتتى.

زامانئەلى نەسىردىن ئەپەندى بىلەن خوشلىشىپ ئىچكىرىگە كىرگىنىدە، قازى يۈزىگە ساختا دانىشمەنلىك يۈگۈرتۈپ، قىزغۇچ ساقىلىنى سىلىغىنىچە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ بېشىنى لىكىلدىتىپ ئولتۇراتتى. مۇلازىم ئىشىكتىن كىرىشى بىلەن ئۇ ئۆزىنى رۇسلاپ قەددىنى تىكلىدى.

— زامانئەلى، ئۇ چىرايلىق تونلۇق كىشى كىم؟ نەسىل - نەسەبىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندىنى نەزەردە تۇتۇپ.

زامانئەلى بىردەم جىم تۇردى - دە، كېيىن:

— نەسەبى غوجىلاردىن، ئۆزى مۇشۇ يەرلىك بىر سەرگەردان كىشىدۇر، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئۆزى سورىغان سوئالىنىڭ جاۋابىغا ئونچە دىققەت قىلمىغان قازى بايىاتىن بېرى دىلىنى چالغىتىپ تۇرغان ئويىنى شەخسىي پىكىر سۈپىتىدە مۇلازىمغا بايان قىلدى:

— ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرەر ھەيىرانلىق بارمىكىن، دەپ گۇمان قىلىۋاتىمەن. تەنەبايغا ئادالەتسىزلىك بولۇپ قالدىمىكىن؟ بىر سەرگەردان كەلگىندىنى دەپ ئۆزىمىزنىڭ باغرىمىزنى يەر قىلدۇق. پىخسىق بولسىمۇ، بىز ئۇچۇن قولى ئوچۇق ئىدى ئۇنىڭ. ئەسلىدە مەسىلىنى بايىنىڭ پايدىسىغا ھەل قىلىپ بېرىشىمىز زۆرۈر ئىدى.

— شۇنداق ھۆكۈم چىقارسىڭىزمۇ بولاتتى، ئەمما... — دېدى مۇلازىم ۋە گەپ قىلماي تۇرۇپ قالدى.

قازى «نېمە ئەمما؟» دېگەندەك ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىدى.
زامانىڭلى بىر يۆتىلىپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:
— ئەمما، تەنەباينىڭ گۇۋاھچىسى يوقلۇقى چاتاق ـ دە!
— ئەستايىدىل ئىزدىسە...
قازىنىڭ ئەمدىلا باشلانغان گېپىنى ناھايىتى ئورۇق بىر ئادەم بىمەھەل كىرىپ ئۈزۈپ قويدى.
— ئەرز قىلىپ كەلگەنىدىم، قازى ئۇستاز، — دېدى قاتما كىشى بوسۇغىدا تۇرۇپ تەزىم قىلغاچ. قازىنىڭ چىرايى پۇرۇشتى. ئېنىقكى، ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنىدى.
— ئەرزىڭىز نېمىكىن؟ — دېدى قازى ھومىيىپ، — يېزىپ كەلدىڭىزمۇ؟
ھېلىقى كىشى جاۋاب بېرىش ئورنىغا چاڭ قونۇپ كەتكەن مەسە كالىپچىنى يەرگە ئىككى ئۇرۇپ توپىسىنى قاققان بولدى ـ دە، ئىچكىرىگە كىرىپ گىلەم ئۈستىگە ئولتۇردى. ئاندىن بىر ئىلىك قەغەزنى قازىنىڭ قولىغا سۇندى.
— مەھەللىمىزدىكى مىرزىغا ئازراق ئۇزۇم بىلەن ئىككى قاداقچە قاق بەرگەنىدىم، مۇشۇ خەتنى قىلىپ بەردى، — دېدى ھېلىقى كىشى تامىقىنى قىرىپ قويۇپ.
ھېلىقى ئادەمنىڭ تۇيۇقسىز زامانىلىگە كۆزى چۈشتى ۋە بۇرۇن دىققەت قىلمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىرە سورىدى:
— سىز ياخشى تۇردىڭىزمۇ، ئىنىم؟ بۇنداق ۋاقىتتا ئادەم ئۆزىنى يوقتىپ قويىدىكەن، ئەپۇ قىلىڭ، سىزنى كۆرمەي قاپتىمەن.
— ھېچ ۋەقەسى يوق، تاغا، — دېدى زامانىلىمۇ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپ، — قانداق ئەرز بىلەن كەلدىڭىز؟
— غاپپار تاغىڭىز موزىيىنى ئوغرىلىتىپ قويۇپتۇ، — دېدى قازى قولىدىكى قەغەزدىن كۆز ئۈزۈپ، — غەپلەتتە قېلىپتۇ ـ دە.
— ھەئە، شۇنداق بولدى، ئىنىم، — دېدى غاپپار تاغا زامانىلە.

لىگە باش لىڭشىتىپ.

— ئېغىلىنىڭ ئىشىكىنى ياخشى ئەتمىگەن ئىكەنسىز - ھە؟ — دېدى قازى.

— ياقەي... ئىشكى مەھكەم ئىدى، تەخسىر، — دېدى غاپپار تاغا تېپىرلاپ، — سەھەر تۇرۇپ چىقسام...

قازى ئۇنىڭ گېپىنى ئاخىرغىچە ئاڭلىمايلا دېدى:

— تېمىڭىز پاكار بولسا كېرەك، كۈچەپ بىر سەكرەپلا تامدىن ھويلىغا چۈشكەن، كېيىن موزاينى بىمالال يېتىلەپ كېتىۋەرگەن، شۇنداقمۇ؟ تامنى ئېگىزرەك قىلىش كېرەك ئىدى!

— ئوغرى تامدىن ئارتىلىپ چۈشمىگەن...

— تامدىن چۈشمىگەن بولسا، قەيەردىن چۈشكەن؟

— ئېغىلىنىڭ ئارقا تېمىنى تېشىپتۇ.

— تېشىپتۇ؟ قىزىقتۇ! ھويلىدا كۈچۈك - پۇچۇك يوقمۇ؟ كۈچۈكسىزمۇ ھويلا بولامدۇ؟

— كۈچۈك يوق ئىدى، سەھەر تۇرۇپ چىقسام...

— ئۇيقۇڭىزمۇ قاتتىق ئىكەن - دە، تاراق - تۇرۇقنىمۇ ئاڭلىماپسىز، تۆت ئاياغلىق موزاينى يېتىلەپ كەتسىمۇ بىلمەپسىز! ئادەممۇ ئۆلۈكتەك ئۇخلامدۇ؟ ھەممىسىگە ئۆزىڭىز ئەيىبلىك، ئادەمگە ئوخشاش ئۇخلاش كېرەك ئىدى! سىزگە بىر لەتىپە ئېيتىپ بېرەيمۇ؟ — دېدى قازى ۋە تېخى ئېيتىلمىغان لەتىپىگە ئالدى بىلەن ئۆزى زوق بىلەن كۈلۈۋېتىپ، ئاندىن ھېكايىسىنى باشلىدى، — بىرسى جاڭگالغا ئوتۇنغا بېرىپ كەچ قاپتۇ. شۇڭا بىر چوپاننىڭ ئۆيىدە قونماقچى بوپتۇ. ئۇ جاڭگالدا يىلان - چايان كۆپ دەپ ئاڭلىغان بولغاچقا، ئۆيدە يېتىشتىن قورقۇپ، ئۆگزىگە چىقىپ، خودىدى ئۆيدىكى سۇپىدا ياتقاندەك خاتىرجەم ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا ئۇنىڭ سىرتقا چىققۇسى كېلىپ، قەيەردە ياتقىنى ئېسىدە يوق، ئىككى قەدەم تاشلىغانكەن، «گۇس» قىلىپ ئۆگزىدىن يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ

كايىپتۇ: «ئاناڭنى! تاس قالدىم ئۆلگىلى! بۇ خەندەكنى كىم قازغان بولغىيتتى؟»

قازى ئۆزىنىڭ ھېكايىسىگە ئۆزى كۈلدى. غاپپار تاغنىڭ خىيالى باشقا ياقتا ئىدى، قازىنىڭ تېمىدىن چەتلەپ قىلغان گېپىنى ئاڭلىغۇسىمۇ يوق ئىدى، پەقەت قازىنىڭ كۈلكىسىگە قوشۇلۇپ زورىغا كۈلدى، لېكىن زورۇقۇشتىن چىرايى پۈرۈشۈپ كەتتى. زامانىلى قازىنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن مۇناقىلا كۈلۈپ قويدى. ئۇ كىچىككىنە بېشىنى بۇرتۇپ چىققان يەلكىلىرى ئارىسىغا تارتىپ، مۇشتەك بولۇپ ئولتۇرغان ئەرزدارنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىناتتى.

— سىزمۇ سەھەردە تۇرۇپ قارىسىڭىز، تام تېشىلگەن! — دېدى قازى گويا ھەممە ئىشنى شۇ ۋەقەگە باغلىغاندەك. لېكىن خەندەك بىلەن تامنىڭ تۆشۈكى باشقا - باشقا گەپ ئىدى، — شۇنداق، ھەممىسىگە ئۆزىڭىز ئەيىبدار!

— توغرا، — دېدى غاپپار تاغا بېشىنى ئېگىپ، — ئۆزۈم ئەيىبدارمەن! لېكىن بىر ئىشقا ئەقلىم يەتمەي تۇرىدۇ.

— نېمىگە ئەقلىڭىز يەتمەي تۇرۇپتۇ؟ — دوق قىلدى قازى.

— بۇ ئىشتا ئوغرىنىڭ ئەيىبى يوقمۇ؟ — دېدى ئەرزدار ئاۋازىنى ئاران ئاڭلانغۇدەك چىقىرىپ. ئادەم قاتتىق ھاياجانلانغاندا ياكى تۇيۇقسىز قورققاندا، ۋە ياكى ئۆزىنى يوقتىپ قويغاندا ئاندىن مۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. غاپپار تاغدا بولسا، يۇقىرىقى ھالەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇجەسسەم ئىدى.

— «يىتكۈسى كەلگەن مالغا ئىگىسى سەۋەبچى» دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمىدىڭىز؟ بۇ ئىشتا سىزمۇ، ئوغرىمۇ بىردەك ئەيىبدار! ئوغرى ئوغرىلىغان، سىز ئوغرىلاتقان! ماڭا ئېيتىڭچۇ، ئوغرىنى تونۇمسىز؟

— ياق، — دېدى غاپپار تاغا تىلىنى قارىلىغاچ چوقۇغاندەك تەمتىرەپ.

— بىرەرسىدىن گۇمانىڭىز بارمۇ؟ — سورىدى زامانىلىمۇ.

— ياق، — دېدى غاپپار تاغا يەنىلا مىسكىن ئاۋازدا.
— موزىيكىز يېتىلگەن ئادەمگە ئەگىشىپ كېتىۋېرەمتى؟ — دېدى قازى.
— بۇقا ئەمەسمۇ، يېتىلمىگىز كېتىۋېرىدۇ ـ دە.
— ئوغرى يېتىلمىمۇ كېتىۋېرەمدۇ؟
— مال ئوغرى بىلەن توغرىنى پەرقلەندۇرەلمەمدۇ؟
— ئۇنداقتا ئەيىب بۇقىدا ئىكەن! ئۇنى جازالاش كېرەك! سىزمۇ ئىزدەپ بېقىڭ، بۇقا تېپىلسا، ئۇنى جازالايمىز!
— قانداق قىلىپ؟
— ئۇنى سويىمىز، گۆشى سىزگە، تېرىسى بىزگە، ۋەسسالام!
— ئوغرىنىچۇ؟
— سىزگە ئوغرى كېرەكمۇ ياكى بۇقىمۇ؟
— بۇقام!
— بولدى ئەمەسمۇ، بىز ئوغرىنى ئەمەس، موزاينى ئىزدەيمىز! — دېدى قازى قەتئىي قىلىپ، — سىز ھەر ئىككى كۈندە بىر خەۋەر تىڭتىڭلاپ تۇرۇڭ!
غاپپار تاغا قازىنىڭ گېپىنى «ئەتە كېلىڭ، مېلىڭىزنى ئېلىپ كېتىسىز» دېگەندەك ئاڭلاپ قالدىمۇ:
— ئەتە چوقۇم كېلىمەن، — دېگەچ ئورنىدىن تۇردى ۋە قازىغا سالام بەرگەچ ئارقىسىغا بۇرۇلدى.
— ئەمدى بۇنداق قۇرۇق كەلمەڭ ـ ھە! — دېدى قازى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن. غاپپار تاغا بولسا:
— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، — دېدى يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلىپ.
قازى توم بوينىنى قول ياغلىق بىلەن سۈرتكەچ دېدى:
— قۇرۇق قوشۇق ئېغىزغا، قۇرۇق گەپ قۇلاققا ياقماس...
قازىنىڭ تەمەگەرلىكىدىن زامانىلى قانىتى كۆيگەن كېپىنەكتەك تېپىرلاپ كەتتى، لېكىن غوجايىنىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىدىن ئۆزى ئۈيالدى، كۆز ئالدى

قاراڭغۇلىشىپ، چوش كۆرۈۋاتقاندەك كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى ۋە قايتا ئاچقاندا، ئالدىدا قازى ئەمەس، ئاللىقانداقتۇر بەتبەشىرە مەخلۇق تۇرغاندەك بولدى...

— بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى غەلىتە كۈن بولدى ـ دە، — دېدى قازى ئۈھ تارتىپ، — سەھەردە بىرى كېلىپ، ئىشىنى تىكەنگە پۈتكۈزۈپ كەتتى، ئەمدى بۇ قارا قورساق! ھە راست، باياتىن نېمە توغرۇلۇق پاراڭلىشۋاتاتتۇق؟ ھە... ھە، ئەستايىدىل ئىزدىسەك، ھەممىدىن ئەيىب تېپىلىدۇ. خوش، ئاشۇ كەلگۈندىدىن بىزگە نېمە پايدا بار؟ ئۇ بۇگۈنغۇ بۇ يەردە، ئەتە قەيەردە بولۇشىنى كىم بىلىدۇ؟ يەنە بىر جەھەتتىن ئۇ كەلگۈندىمۇ ئادەمگەرچىلىكىنى جايىدا قىلالمايدىكەن. ئىشى ئوڭدىن كەلگەن تۇرۇقلۇق بىزگە ئازراق شېرىنكانە تاشلاپ كەتمىدى.

قازى ئازراق توختىۋالدى. زامانىلى بولسا خىيالغا غەرق ئىدى: «بىر تۇپ دەرەختە تاتلىق ھەم ئاچچىق مېۋە بولىدىكەن، قازىنىڭ بوۋىلىرىنىڭ قانداق ئادەملىكىنى، بۇ قازىنىڭ بولسا قانداق ئادەملىكىنى قارا! ھۆزۈرىغا كەلگەن ئوغرىدىنمۇ، توغرىدىنمۇ بىر نېمە تەمەسىدە...»

— ئۇنىڭ ئۇستىگە سەنمۇ «ئېشەكمۇ بۇنىڭكى» دەپ گۇۋاھلىق بەردىڭ. ئۇ بەتبەخت سېنىڭ نېمەڭ بولىدۇ، ئۇنى قانداق تونۇيسەن؟

تۇيۇقسىز سورالغان سوئالدىن زامانىلى چۆچۈپ كەتتى، ئۇ سىرنى پاش قىلىپ قويۇشتىن ئەنسىرەيتتى.

— تۇنۇگۈن پەدەرىمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قايتىۋاتقىنىمدا يولدا ھەمراھ بولۇپ قالدى، — دېدى زامانىلى ئېھتىياتچانلىق بىلەن، — تۈركىيەنىڭ بۇرسىسىدىن كېلىۋاتقانىكەن. كوزىچى قىشلىقىغچە بىللە كەلگەنىدۇق، ئۇ ئاشۇ يەردە قالدى، مەن بۇ ياققا كېلىۋەردىم. قىشلاقتا تەنھاي بىلەن بىر نېمىنى تالىشىپ، ماجىرا چىقارغان بولسا كېرەك، بۇنىڭدىن پەقەتلا خەۋىرىم يوقتۇر،

تەخسىر.

ــ ئاران شۇنچىلىكمۇ؟ مەن تېخى يېقىن ئادەمگىكىن دەپتىمەن. سەنمۇ بىر بوشاڭ! ئەگەر دەۋا ۋاقتىدا ئاستاغىنا ئىشارە قىلىپ قويغان بولساڭ، بىرلىشىپ ئۇ كەلگۈندىنى جۆندۈپتەتتۇق. سەنمۇ بىر ــ ئىككى تەڭگىلىك بولۇپ قالاتتىڭ.

زامانىلى ئىزا تارتقاندەك قىزىرىپ، يۇزىنى سۈرتتى.

ــ مۇساپىرغا جەبىر قىلىش ياراتقۇچىغا خۇش كەلمەس، دەپ ئويلىدىم، تەخسىر. يەنە بىر جەھەتتىن بۇ ئىش مۇسۇلماندارچە-لىققا توغرا كەلمەيدۇ! ئەڭ مۇھىمى، ئىشىمىز ئەسىرىمىزنىڭ مۇبا-رەك قۇلاقلىرىغا يېتىپ قالسا، يامان بولىدۇ... ئالەمپاناھىمىزنىڭ رەئىيەتپەرۋەر، كەمبەغەلگە، مۇساپىرغا غەمخور ئىكەنلىكىدىن خەۋىرىڭىز باردۇر. بۇنداق ئىشلاردا ئېھتىيات قىلماق كېرەكتۇر، تەخسىر.

ــ گەرچە بۇ ئىش ياراتقۇچىغا خۇشياقمىسىمۇ، بىزگە خۇشياقىدۇ. مۇسۇلماندارچىلىقتا زىيانسىز پايدا بولماس! ھەر دائىم شەرئىەتنىڭ شەرتىگە ئەمەل قىلىۋەرسەڭ، چۈجەڭ توخۇغا ئايلانماس، ئىنىم! ئىككىنچىدىن، ئالەمپاناھىنىڭ ئالدىغا ھەممە ئادەم خالىغانچە بېرىۋەرمەيدۇ. ئۇچىنچىدىن، تەر تۆكۈپ ئىشلەۋا-تىمىز، ھارام نەرسىنىمۇ تەر بىلەن يۇساڭ، ھالال بولغاي! راست، ئۇ ناكەس قەيەردە قونىدىغانلىقىنى ساڭا دېمىدىمۇ؟

ــ پەيزاۋات خانىقاسى يېنىدىكى ساندۇقسازلار مەھەللىسىدە جىيەنى بارمىش، شۇنىڭكىدە قونارمەن دېگەندەك قىلغانىدى. لېكىن سەمەن يورغىسىنى كەمىنگە ئامانەت قالدۇرۇپ، ئۆزى كوزىچى قىشلىقىغا قايتىپ كەتتى.

قازىنىڭ قارا يۇزىگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ، ئويناق كۆزلىرى تېخىمۇ چاقناپ كەتتى. بۇ كۆزلەرنىڭ چاقنىشىدىن بىر شۇملۇقنى بىلىۋېلىش قىيىن ئەمەس ئىدى، شۇنداق، بۇ كۆزلەرگە ھەييارلىق يوشۇرۇنغانىدى.

— شۇنداقمۇ، بەك يىراقلىشىپ كەتمەپتىغۇ! ئۇنى يەنە بىر قېتىم ھۇزۇرۇمغا ئېلىپ كەلسەك، ساڭا قالدۇرغان ئامانىتىنى ئۆزۈڭنىڭكى قىلىپ بېرىمەن، ئىنشائاللا. ئەگەر ئۇ قەبرىدىن تىرىلىپ كەلگەن نەسىردىن ئەپەندى بولمىسىلا!

زامانىلى چۇشىدە جىن كۆرۈپ ئويغانغاندەك چۆچۈپ كەتتى.

— مۇبادا ئۇ نەسىردىن ئەپەندى بولۇپ قالسىچۇ؟ — دېدى ئۇ قازىنىڭ يۈزىگە سىنچىلاپ قاراپ، — ئىككىلىمىزنى داغدا قالدۇ-رۇشى مۇمكىن.

— ئاۋازىڭنى ئۆچۈرا! — دېدى قازى پاشا قورۇغاندەك قولىنى سىلكىپ، — يۈزىنى تەتۈر قىلسۇن ئەپەندىنىڭ. ياراتقۇچىنىڭ ئۆزى تەڭ كەلمىسە، بەندىنىڭ كۇچى يەتمەيدۇ ئۇنىڭغا. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى ۋابكەند بەگلىكىدە نائىب بولغان بوۋامغا ئەدەپسىز چاقچاق قىلغان، دەپ ئاڭلىغانمەن.

— نەسىردىن ئەپەندىنى خەلقپەرۋەر ھەم ھاتەمتاي دەپ ئاڭلىغانمەن.

— ئەگەر ئۇ نادانىنىڭ يەلكىسىدىكى بېشى ئىشلەپ، ئەمەلدار — ئاكابىرلارغا مايىل بولغان بولسا، پىچىقى ماي ئۇستىدە بولاتتى. شۇنى ئۆزىگە راۋا كۆرمىگەنلىكى سەۋەبلىك ئۆمۇر بويى مىنگەن ئېشىكى ئاتقا ئايلانماي، ئۇ ئالەمگە رىھلەت قىلدى.

— ئۇ ئۆلگەنمۇ؟

— ئۆلگەن! ئۆلگەن! — دېدى قازى قەتئىي ئىشەنچ بىلەن، — ئۇنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىنغان، كېيىن دارغا ئېسىلغان!

— ئۇنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىنغان بولسا، باشسىز تەننى دارغا قانداق ئاسقان، تەخسىر؟

— ھەي، نادان، پۇتىدىن ئاسىمامدۇ؟ — دېدى قازى قول سىلكىپ، — گەپنى كۆپەيتمەي، ئۇنى ئالدىمغا ئېلىپ كەل!

قازىنىڭ سەۋرسىزلىكى زامانىلەرنى بىر ئاز خىيالغا غەرق قىلغان بولسىمۇ، غوجىسىنى ئىنتىزار قىلماي، ئىككى قولىنى

كۆكسىگە قويۇپ، تەزىم بەجا كەلتۈردى.

ــ باش ئۇستىگە، تەخسىرا! سىز قاچان دېسىڭىز، ئاشۇ مەھەلدە مۇساپىرنى ھۇزۇرىڭىزدا ھازىر قىلمۇرمەن!

توقسان توققۇز تىللانىڭ جارىڭى ھېلىغىچە قۇلاقلىرى ئاستىدا ساداً بېرىپ تۇرغان بولغاچقا، قازى جېكىلىدى:

ــ بۇگۈن خۇپتەنگە ئۇلگۇرەلمىسەڭ، ئەتە چاشكىدا ئېلىپ كەل!

قازىنىڭ پەرمانىنى بېجىرىشكە قۇللۇق بىلدۈرگەن زامانئەلى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىنىپ، ئامانەت قالدۇرۇلغان سەمەن يورغىنى يېتىلەپ كوزىچى قىشلىقى تەرەپكە يولغا چىقتى.

يەتتىنچى باب

قەرزنى بەرگەن يېگەر، يولنى يۇرگەن

شەھەرنىڭ سەمەرقەنت دەرۋازىسىدىن ئاتلىق چىققان زامانىلى ۋابكەنت يولى بىلەن كېتىپ باراتتى، ئۇدۇل تەرەپتىن ئۇرۇلۇۋاتقان ئىسسىق شامال ئۇنىڭ يۈزىنى شۇنداق قىزدۇراتتىكى، بەرداشلىق بېرەلمەي، بېشىنى ئېچىگە تىقىۋالغاندى. بولۇپمۇ ئوچۇقچىلىققا چىققاندىن كېيىن ئىسسىقنىڭ كۈچى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇ ئەمدى سەللىسىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنى ئورىۋالدى، پەقەت ئىككى كۆزى مىدىرلاپ تۇرىدۇ، خالاس. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنى ئىسسىق ھاۋا ئەمەس، باشقا بىر ئەندىشە بىئارام قىلاتتى: «نەسىردىن ئەپەندىگە نېمە دەيمەن ۋە ئۇنى قايسى يۈزى بىلەن باشلاپ كېلىپ، قازىنىڭ قولىغا تاپشۇرىمەن؟ شۇنداق قىلسام، ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇق ۋە ئىشەنچىنىڭ قىممىتى قەيەردە قالىدۇ؟ ھەي ئىسسىت، نېمىشقىمۇ تونۇيمەن دېگەندىمەن؟ تونۇمايمان دېسەم، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشەر-مىدى؟...»

زامانىلىنىڭ يۈزىنى ئىسسىق شامال قانچىلىك كۆيدۈرسە، ئەندىشىمۇ دىلىنى ئەنە شۇنداق تىلىۋاتقانىدى. ئەگەر بۇ ۋەزىيەتتىن قۇتۇلغىلى بولىدىغان بىرەر ئۇمىد نۇرى چاقنىغاندا ئىدى، ئىچ - باغرى يورۇپ، ئىسسىققىمۇ پىسەنت قىلماي قۇشتەك ئۇچاتتى. ھازىرچۇ، ئات ئالدىغا ماڭسىمۇ، ئەندىشە ئۇنى ئارقىغا تارتاتتى...

ھەرھالدا «ئېھتىمال، دانالىقتا يېگانە نەسىردىن ئەپەندى ئۆزى بىرەر تەدبىر ئويلاپ تاپار...» دېگەن كىچىككىنە ئۈمىد ئاتلىقنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بېرىپ تۇراتتى.

بىر توپ قوشقاچلارنىڭ بىراقلا قانات قېقىپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈشى زامانىۋىلىشىڭ خىياللىرىنى بۆلۈۋەتتى. قوشقاچلار گاھ يۇقىرىلاپ، گاھ تۆۋەنلەپ تۆت ئەتراپىنى بىر ئايلىنىپ يىراقلىشىپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئەتراپ يەنە تىنچىپ قالدى. پەقەت ئىككى ئاتنىڭ تاقىر يولدا تەكشى قەدەم تاشلىشى ۋە ئېغىزدۇرۇقنى چايناپ تۈرۈپ پۇشقۇرۇشى ئاڭلىناتتى. خاتىرجەملىكىنى يوقاتقان زامانىۋىلىك ئات ئۇستىدە مۇكچىيىپ كېتىۋېتىپ، مېڭىسىدىكى قالايمىقان خىياللارنى يەنە تۈمان قاپلىدى. لېكىن ئەنە شۇ تۇمان ئىچىدىمۇ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ سىياسى يارقىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

يىراقتىن بىر قىشلاق كۆرۈندى. ئەمما، زامانىۋىلىك تېخى قالايمىقان خىياللىرىنى يېغىشتۇرۇشقا ئۈلگۈرمەي تۇرۇپ، بىر خىل كۆرۈنۈشتىكى ئېگىز ـ پەس گۆجۈم لايسۇۋاق ئۆيلەر باشلاندى. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ ئۆيلەرمۇ ئاياغلىشىپ يەنە كەڭ دالاغا چىقتى. توقايزار ۋە ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل شۇاقلىقلاردىن كېسىپ ئۆتكەن تاقىر يول بىر ئازدىن كېيىن يەنە بىر قىشلاققا تۇتاشتى. زامانىۋىلىك بۇ قىشلاقتىن ئاتنىڭ بېشىنى مەيلىگە قويۇۋېتىپ ئالدىرىمايلا ئۆتتى.

ئىككىنچى قىشلاق ئارقىدا قالغاندىن كېيىن، ئاتنىڭ قەدىمى تېزلەشتى. بۇ يولدا ماڭغۇچىلار كەم بولۇپ، ئاندا ـ ساندا يولۇقۇپ قالغانلارمۇ ئاللىقانداقتۇر زۆرۈرىيەت بىلەن شەھەر تەرەپكە ئالدىراپ كېلىۋاتقانلار ئىدى. شەھەردىن قايتىۋاتقانلار ئاساسەن تاڭ سەھەردە ئۆزى يېتىشتۇرگەن مەھسۇلاتىنى شەھەردە ساتقىلى ئېلىپ كەلگەن دېھقانلار بولۇپ، ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، پېشىندىن كېيىن قايتىشىدۇ، ئۇ چاغدا بۇ يولدا ئادەملەر كۆپىيىدۇ. ئۇلار شەھەر تەرەپكە كېتىۋاتقانلارغا ئوخشاش ئالدىرىمايدۇ، خاتىرجەم ھالدا ھارۋىلىرىدا ئولتۇرۇپ، ئاللىقانداقتۇر يېقىملىق ناخشىلارغا غىڭشىپ قايتىدۇ.

زامانىۋىلىك يەنە بىر ئوڭغۇل ـ دوڭغۇللۇقتىن ئۆتكەندىن

كېيىن، ئالدىدا كېتىۋاتقان ھارۋىنى كۆردى ھەم ئاتنى دېۋېتىپ، ھارۋىغا يېتىشىۋالدى. ئۇ ھارۋىكەشكە سالام بېرىپ، يانداشىپ كېتىۋاتقاندا ھارۋىدىكى كىشىنىڭ ئۆزى گەپ ئاچتى:

— تۇنۇگۈنكى ھاۋاغا قاراڭ، بۈگۈنكىسىگە قاراڭ!

— خۇدانىڭ بەرگەن كۈنى - دە، — دېدى زامانىلى ئىختىيارسىز گەپكە قوشۇلۇپ ۋە ئاتنىڭ يۈگىنىنى سەل تارتىپ.

ھارۋىدىكى ئادەمنىڭ كۆزى يېتىلەكتىكى ئاتقا چۈشتى:

— بۇ ئاتنى سېتىۋالدىڭىزمۇ؟

— ياق، ئامانەت، ئىگىسىگە بېرىپ كېلەي دەپ يولغا چىققانىدىم.

— ۋابكەنتكىمۇ؟

— ياق، كوزىچى قىشلىقىغا. ئۆزىڭىز چۇ؟

— بەش تاغار گۈرۈچۈم بار ئىدى، شەھەرگە ئېلىپ كەلسەم، بىرسى بىراقلا سېتىۋالدى. دۇئانىنىڭ ئىشىنى خۇدا توغرىلاپتۇ، دېگەندەك، ئىشىم تېز پۈتۈپ، قايتىپ كېتىۋاتىمەن مانا. شەكەر قىشلىقىدىنمەن.

— ھە... شەكەر قىشلىقىدىنمۇسىز؟— دېدى زامانىلى قىزىقسىنىپ، — سىزلەردە ئىمارىلەر كۆپ دەيدۇ، شۇ راستمۇ؟

ئۇ يەردە كۈلكىلىك ئىشلار كۆپ بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن قىشلاق ئەھلى كۆپىنچە ھالدا ئۆز سەھراسىنىڭ نامىنى ئېيتىشىتىن ئۆزىنى تارتاتتى، بولۇپمۇ ياشلار شۇنداق ئىدى. توي - مەرىكىلەردىمۇ، بازارلاردىمۇ شەكەر قىشلىقىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا، ئىختىيارسىز كۈلكە كۆتۈرۈلۈپ كېتەتتى، تۇرلۇك لەتىپىلەر ئەسلىنەتتى. بۇنداق ھالەت كۆپىنچە ئادەملەرنىڭ زىتىغا تېگىپ، غەزىپىنى كەلتۈرەتتى. ئەسلىدە قىشلاق ئادەملىرى ساددا بولغىنى بىلەن ئۆز ئىشلىرىغا پۇختا، ناھايىتى ئاقىل كىشىلەردۇر.

— سىزمۇ ئاڭلىغان ئىكەنسىز - دە؟ — دەپ كۈلدى ھېلىقى كىشىنىڭ ئۆزىمۇ.

ـــ تۆشۈك قۇلاق ئاڭلايدۇ ـ ده، ـــ دېدى زامانئەلى، ـــ يېقىندا بىرسى بىر لەتىپىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى، كۈلۈپ تېلىقىپ قالاي دېدۇق.

ـــ بىزدىكى لەتىپىلەرنىڭ ھەممىسى كىشىنى ئۆلتۈرگۈدەك دەرىجىدە، قايسى بىرىنى ئېيتىۋاتسىز؟

ـــ بازاردىن يەكتەك سېتىۋالغان بىر ئادەم بار ئىكەنغۇ؟

ـــ ھە، قولداش مۇھەممەدنىڭ لەتىپىسىمۇ بۇ، ـــ دېدى كىشى بېشىنى چايقاپ، ـــ بۇ بولغان گەپ. ئۇ كىشى ئاۋۋال دوپپىنى قولىغا ئېلىپ، نەرىنى سورىغان، كېيىن دوپپىنى قويۇپ، يەكتەكنى ئېلىپ، نەرىنى سورىغان، ساتقۇچى ھەر ئىككىسىنىڭ نەرىنىڭ ئوخشاشلىقىنى ئېيتسا، ئاكام يەكتەكنى قولتۇققا تىقىپ كېتىۋەرگەن، ساتقۇچى ئارقىسىدىن توۋلاپ: «ھەي بۇرادەر، پۇلىنى تۆلەڭ!» دېسە، قولداش مۇھەممەد: «دوپپىنى قايتۇرۇپ بەرىمغۇ» دېگەن. ساتقۇچى «سىز دوپپىنىمۇ پۇل بەرگىنىڭىز يوققۇ!» دېسە، «دوپپاڭنى ئالمىغان تۇرسام، نېمە ئۈچۈن پۇل تۆلىشىم كېرەك؟» دەپ يولىغا كېتىۋېرىپتۇ.

ـــ ھەرھالدا ئەقلى ئۆز پايدىسىغا ئىشلەپتۇ، ـــ دەپ كۈلدى زامانئەلى. ھارۇندىكى كىشى سۆھبەتنى قىزدۇرۇش ئۈچۈن باشقا بىر ھېكايىنى باشلىدى:

ـــ پەيزۇللا چاتاق دەپ بىر يۇرتلۇقمىز بار، بازاردا ئېشىكىنى ئوغرىغا بېرىپ، توقۇم يەلكىسىدە، جار سېلىپ يۈرگۈدەك: «ئېشەكنى تاپقانغا ئېشەكنىمۇ، توقۇمنىمۇ بېرىمەن!» ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان باشقا بىر كىشى: «ھەي، بۇرادەر، توقۇمنىمۇ بېرىدىكەنسىز، ئېشەكنى ئىزدەپ نېمە قىلىسىز؟» دەپ سورىسا، پەيزۇللا چاتاق:«ھېچبولمىغاندا ئېشەكنى كىم تاپقىنىنى ئېنىق-لىۋالاي، دەيمەن ـ دە!» دەپتۇ.

ـــ ھە، ياشاپ كېتىڭ، تاغا! ـــ دېدى زامانئەلى گەپ بىلەن خېلى يولنى بېسىپ قويغىنىنى بىلمەي، ـــ ئەمدى، تاغا، مەن ئەنە

ئاۋۇ قىشلاققا بۇرۇلىمەن. كۆرۈشۈش نېسىپ بولسا، يەنە يېڭىلىرىدىن ئېيتىپ بېرەرسىز.

— ئەلۋەتتە، ئىنىم، ئەلۋەتتە! تاغ تاغ بىلەن ئۇچراشمايدىكەن، لېكىن ئادەم ئادەم بىلەن ئۇچرىشىدۇ. سالامەت بول، ئىنىم — دېدى ھېلىقى كىشى خوشلىشىپ.

— سىزمۇ ئامان بولۇڭ، ئۆيىڭىزگە ياخشى يېتىپ بېرىڭ!...

قىشلاققا يەتكەندە شەمشاد ئېرىقى باشلىنىدۇ، مەھەللىنىڭ ئاساسىي قىسمى مانا شۇ ئېرىقنىڭ قىرغىقىنى بويلاپ سوزۇلغان. چايخانا ئېرىق بويىدىلا — كۆۋرۈكتىن ئۆتىسىڭىزلا كىرىسىز. زامانىۋىلىق ئاۋۋال ئەنە شۇ چايخانىغا كىرىپ، پەرمان ئاكا بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولدى.

كۆۋرۈكتىن ئۆتۈش بىلەن تەڭ چايخانا تەرەپتىن كىملەر - نىڭدۇر ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ئاڭلاندى. «چايخانىدا ئادەم كۆپ ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى زامانىۋىلىق، چايخانىغا يېقىنلاشقانسېرى ئويلىغىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلدى. زامانىۋىلىگە ھېچكىم ئېتىبار قىلمىدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ، ھەر ئىككى ئاتنى يول بويىدىكى دەرەخكە باغلاپ، كېيىن ئادەملەرنى ئارىلاپ بىرئاز ئالدىغا ئۆتۈۋېدى، ھەممىنى ئاغزىغا قارىتىپ تۇرغان نەسىردىن ئەپەندىنى كۆردى. ئۇنىڭدىن بىر - ئىككى قەدەم يىراقتا بولسا تەنەباي خۇددى گۇناھكارەك قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ بېشىنى ئېگىپ تۇراتتى. بىردىن قارىماققا ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى ياخشىلىق ياكى يامانلىققا بۇراش تەس ئىدى.

بەلكىم، ھازىرغىچە خېلى گەپلەر بولۇپ ئۆتكەندۇ، لېكىن زامانىۋىلىنىڭ قۇلىقىغا تۇنجى بولۇپ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ مۇنۇ گەپلىرى ئاڭلاندى:

— قېنى، ئەمدى ئېيتىڭچۇ، باي ئاتا، بۇ قىشلاق ئەھلىنىڭ سىزگە بېرىشكە تېگىشلىك قانچىلىك قەرزى بار؟

— بار - دە، — دەپ غودۇڭشىدى تەنەباي.

— ئەگەر سىزگە ئەتە قىرىق تىللا ئەكىلىپ بېرىشسە، يەنە قانچىلىك قالىدۇ؟

— يۈز يىگىرمە تىللا.

— مۇبادا ئۆگۈنلۈكىكە يەنە يىگىرمە بىر تىللا كەلتۈرۈپ بېرىشسىچۇ؟

— توقسان توققۇز تىللا قالىدۇ.

— بار - يوقى شۇمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئەجەبلەنگەندەك تىزلىرىغا شاپىلاقلاپ، — قاراڭ، بار - يوقى توقسان توققۇز تىللاغا پۈتۈن قىشلاقنى بېشىگىزغا كىيىپ، شاۋقۇن سېلىشىگىز هاجەتمىدى؟ ئاخىر، بۇلارنىڭ هەممىسى ئۆزىگىزنىڭ هەمىيۇرتلۇقلىرىگىزغۇ! تاۋۇتىگىزنى كۆتۈرىدىغانلار شۇلار ئەمەسمۇ؟ ئەرزىمىگەن تەڭگە ئۈچۈن جېنىگىزنى قىيناپ يۈرۈپسىز! مانا سىزگە توقسان توققۇز تىللا! بۇگۈندىن ئېتىبارەن قىشلاق ئەهلى سىزنىڭ قەرزىگىزدىن قۇتۇلدى! — نەسىردىن ئەپەندى قولىدىكى مەخمەل هەميانىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ هەممىگە كۆز - كۆز قىلىپ، ئۇنى باينىڭ قولىغا تۇتقۇزدى، — بۇ هەميانداا ساپسىاق توقسان توققۇز تىللا بار، هەممىسى سىزگە!

تەنەباينىڭ بېشى قېيىپ كەتتى. ئۇ هېچنەرسىنى چۈشەنمىدى. بىر يۈز ئاتمىش تىللا قانداق قىلىپ توقسان توققۇز تىللاغا چۈشۈپ قالدى؟

— ئا... ئا...

— هە... هە، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — قېنى، ئەمدى ئاۋازىگىزنى ئۇنلۇك چىقىرىپ، سىزگە هېچكىمنىڭ قەرزدار ئەمەسلىكىنى ئېيتىڭچۇ!

باينىڭ ئاغزى خېلى ئۇزۇنغىچە «O» شەكلىدە ئېچىلىپ تۇردى. قوي كۆزلىرىمۇ شۇ شەكلىدە ئېچىلغانىدى. ئادەملەرمۇ ئۇنىڭ ئاغزىنى ماراپ تۇرۇشۇپتۇ. بۇنداق ئىقرار قىلىشنىڭ بايىغا ئاسان ئەمەسلىكىنى بىلسىمۇ، نەسىردىن ئەپەندى «قېنى بولۇڭ»

دېگەندەك باينىڭ چىرايىغا تىكىلىپ تۇرىۋەردى. باي گەپ قىلىشقا قىينىلاتتى، چۈنكى كىمدۇر بىرى بېقىنىغا تىنىمسىز بىگىز سانچىپ، ئاغرىقتىن يۇزلىرى پۈرۈشۈپ كېتەتتى. خىيالىدا ئۇ خۇددى مۇئەللەقتە تۇرغاندەك، بىراۋ پۈۋ دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

— بىر مەھەللىلىكلەر... — باينىڭ تامغىقىغا بىر نەرسە تىقىلدى، گېپىنى داۋام قىلالماي تىترىدى. دائىم چوڭ سۆزلەپ يۈرگەن كىشىنىڭ تىترىشى غەلىتە بولدىكەن. بىر كەلىمە سۆز بىلەن شۇنچە بايلىقتىن جۇدا بولۇش ھەر كىمگە ئەلەم قىلىدۇ — دە. ئۇ تىترەك ئاۋاز بىلەن «سىلەر ئەمدى ماڭا قەرزدار ئەمەس!» دېدى ۋە يەر ئاستىدىن نەسىردىن ئەپەندىگە قاراپ قوشۇپ قويدى، — ئۆتۈنەي، ماڭا سەمەن ئېتىمنى قايتۇرۇپ بەرسىڭىز. مەن ئۇنى نەق يۈز تىللاغا...

خالايىق ئىچىدىن كىمدۇر بىرى، بەلكىم باينىڭ قولچۇماق-چىسى بولسا كېرەك:

— باي ئاتامنىڭ ئېتىنى قايتۇرۇپ بېرىڭ! — دەپ توۋلىدى.

نەسىردىن ئەپەندى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپمۇ قويمىدى:

— ياق، ئاتنى قايتۇرمايمەن! — دېدى، — لېكىن باي ئاتىمىز خالىسا، سېتىشىم مۇمكىن!

— سېتىڭ، مەن رازى!

— قانچە بېرىسىز؟

باي ئالدىراپ — تېنەپ يېنىدىكى مەخمەل ھەميانىنى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

— مانا شۇ توقسان توققۇز تىللانى بېرىمەن، رازى بولامسىز؟

— ياق، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى باينىڭ قولىنى قايتۇرۇپ، — مەن زىينىغا مال ساتمايمەن! توغرا، بۇ ئات بىكارغا كەلگەن، ئەمما مېنىڭ بىكارغا ساتقۇم يوق. خالىسىڭىز، سەكسەن تىللاغا بېرىمەن، ئۆزىنىڭ ئېنىق باھاسى توقسان تىللا، ئەگەر

بولدى، سېتىۋالىمەن دېسىڭىز، توقسان توققۇز تىللا تۆلەك، ئەمما بولىدىغىنى يۈز تىللا! بولىدۇ دېسىڭىز توختاملىشىمىز. ماڭمۇ بىر نېمە قالسۇن ـ دە، تەخسىر.

زامانىئەلى بۇ گەپلەردىن قاتتىق ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى. مۇشتەكلا بىر ئادەم پۈتۈن ئۆمرىدە ئۆيىنەك تۆرىدە يانپاشلاپ، ھەممىنى ئاغزىغا قارىتىدىغان بايۇەچچىنەك پۆپۈكىنى پەسلىتىپ، مۇشۇكىنى سىلىغاندەك سىلاپ ئولتۇرسا ـ ھە؟

ـــ ئادەمنۇ شۇنچىلىك سېخىي بولىدىكەن ـ ھە؟ بۇ ئادەمنى بۇرۇن كۆرگەنمۇسىلەر؟ ـــ دەپ سورىدى زامانىئەلىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئادەم يېنىدىكى شېرىكىدىن، ـــ گەپكىمۇ، سودىغىمۇ چېچەن ئىكەن. بۇنداق كىشى مال بازىرىغا دەللال بولسا بارغۇ، يېگىنى ئالدىدا، يېمىگىنى ئارقىسىدا بولىدۇ. ئۇ بەك بىلەرمەن ئىكەن، ئاتىسىغا رەھمەت! پۈتۈن قىشلاق ئەھلىنىڭ قەرزىنى تۆلەپ بەردى، ئەزىمەت. ھارۇن ئەر رەشىدمۇ بۇ ئاۋامنىڭ بېشىنى بۇنچىلىك سىلىمىغان بولسا كېرەك! نەسىردىن ئەپەندىنىمۇ شۇنداق ئادەم بولغان، دېيىشىدۇ. بۇ ئاشۇ كىشى ئەمەستۇ ـ ھە؟

ئۆزى كەمبەغەل بولسىمۇ، شېرىكىنىڭ نەزىرى ئۈستۈن ئىكەن:

ـــ ھەي، نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ ـــ دېدى، ـــ نەسىردىن ئەپەندى بولغىنىدا باي ئاتىنى بۇنىڭدىن بەش ھەسسە بەتتەر قىلاتتى. بۇ ئادەم نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جىيەنى بولسىمۇ چوڭ گەپ!

ـــ كىملا بولسا، ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن، ئىشلىرى بەركەت تاپسۇن، ئېغىرىمىزنى يەڭگىل قىلدى، ـــ دەپ گەپكە قوشۇلدى ئۇچىنچى كىشى، ـــ باي يېرىمىزگە سۇ بېرىپ، كېيىن ئۆزىمىزنىڭ سۇيىمىزنى سىقىپ ئىچەتتى. مانا، ئۇنىڭمۇ سۇيىنى چىقىرىدىغانلار بار ئىكەنغۇ!

زامانئەلی «بۇ كىشى نەسىردىن ئەپەندى بولىدۇ» دەپ سۆھبەتكە قوشۇلماقچى بولدى - يۇ، لېكىن ئوتتۇرىدا «پۇتۇم» بارلىقى ئېسىگە كېلىپ، نىيىتىدىن يانىدى.

خۇددى ئۆمرىنىڭ يېرىمىنى ئەنە شۇ پۇلنى ساناشقا سەپلىگەندەك، تەنەباي يۇز تىللانى ساناپ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قولىغا تۇنقۇزدى. ھەمياننى بىر - ئىككى قېتىم سىلكىپ كۆرگەن نەسىردىن ئەپەندى بايىنىڭ قولىنى تۇتتى - دە:

— سودىنىڭ ئەڭ ساۋاب يېرى قول بېرىش، دەيدۇ، — دېدى ۋە ئۇنىڭ قولىنى قويۇپ بەرمەي، — قول بەرگەندىكىن، ئىككىمىز ئاكا - ئۇكا بولۇپ، شەھەرگە بارىمىز، — دېدى.

— شەھەردە نېمە قىلىمىز؟ — ئەجەبلەندى باي.

— ئات ئاشۇ يەردە ئەمەسمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

— ئات مۇشۇ يەردە! — دېدى زامانئەلى ئادەملەرنى يېرىپ ئۆتۈپ. نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئەي بۇرادەرى ئەزىز، ئامانەت تېشى ئېغىرلىق قىلىپ، تېزلا ئارقامدىن كېلىپسىز - دە، — دەپ ئۇنى قۇچاقلىدى.

— ئامانەت تېشى ئەمەس، سېغىنىش تېشى ئېغىرلىق قىلدى، غوجام! — دېدى زامانئەلى دوستىنىڭ يەلكىسىنى سىيلاپ، — سىزنى سېغىنىپ كەلدىم.

— كەلگىنىڭىز ياخشى بولدى، زامانئەلى، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — سىزمۇ قازىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە بىلىپ قويۇڭ، بۇ قىشلاق ئەھلىنىڭ باي ئاتىغا قەرزى قالمىدى، ھەممىسىنى تۆلىدۇق. يەنە بىر ياخشى ئىشىمىز، سەمەن يورغىنى باي ئاتىنىڭ ئۆزىگە ساتتۇق. ئەنە، قاراڭ، شۇنچىلىك خۇشال بولۇپ تۇرۇپتۇ! قېنى، ئاتنى كەلتۈرۈڭ!

تەنەباي باشبېغىنى تۇتتى، ئاتنى قۇچاقلاپ، مېھىر بىلەن بوينىنى سىيلاپ شاپىلاقلاپ قويدى. نەسىردىن ئەپەندىمۇ ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ بايىنىڭ يەلكىسىنى قېقىپ قويدى. ئاندىن تېخى

قوينىغا سېلىپ ئولگۇرمىگەن مەخمەل ھەمياننى ھاۋادا سىلكىدى ۋە:

— سىزگە ئېيتقان ئىدىمغۇ، — دېدى سەھەردىكى ئىشنى ئەسلىتىپ، — توقسان توققۇزنى بەرگەن خۇدا بېرىدۇ بېرىدۇ. مانا، ھايال ئۆتمەي پۇتۇنلەپ بەردى. بىرسى خۇداغا: «مەن دەردتىن قورقمايمەن، مەيلى دەرد بەر، لېكىن ئاشۇ دەردنى شېرىن سۆز بىلەن داۋالغىلى بولسۇن، مېنى تېۋىپنىڭ ئالدىغا بېرىشقا نېسىپ قىلما!» دەپ ئىبادەت قىلاتتىكەن... بۇ بىر ئىبرەت، باي ئاتا. كۇنلەرنىڭ بىرىدە ماڭا رەھمەت دەيسىز...

تەنەباينىڭ ئېغىر گەۋدىسى يەنمۇ ئېغىرلاشقان بولۇپ، ئاياغ-لىرى بولسا ئېغىرلاشقان گەۋدىسىنى ئاران كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ نەسىردىن ئەپەندىگە ھومىيىپ قاراپ قويدى - دە، ئاتنى يېتىلىگەن ھالدا ئۆيى تەرەپكە كېتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن باشلانغان ئادەم-لەرنىڭ پىچىر - پىچىر ۋە پىخىلداپ كۈلۈشلىرى ئاخىرىدا «قاھ - قاھ» قا ئايلىنىپ كەتتى.

ھەممىدىن بەكرەك خۇشال بولغىنى مۇستاپا دېھقان بولدى. ئۇ خۇشاللىقتىن نەسىردىن بىلەن زامانىلىنى تەڭلا قۇچاقلاپ، كۆز يېشى قىلدى، كېيىن ھەر ئىككىسىنى ھويلىسىغا تەكلىپ قىلدى:

— زامانىلى ئىنىم، قېنى، ئەزىز مېھمانىنى بىزنىڭكىگە باشلاڭ، ئۆزۈم پولۇ دۇملەپ، سىلەرنى بىر مېھمان قىلاي، — دېدى. زامانىلى ئىككى قەدەم سېلىپ بولۇپ توختاپ قالدى.

— مۇستاپا تاغا، پولۇنى يەڭگىمىز بىلەن جىيەننى ئېلىپ كەلگىنىڭىزدىن كېيىن يەيمىز، — دېدى مىڭ بىئامالىلىق بىلەن، — مەن مېھمانىنى ئېلىپ كەتكىلى كەلدىم، نامازخان تۆرە قازى كۆزلىرى تۆت بولۇپ كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ ئۇ يەردە.

— قازى جانابلىرىنىڭ بىزنىڭ مېھمانداڭا نېمە ئىشى بار ئىكەن؟ — دەپ سورىدى مۇستاپا تەئەججۇپ بىلەن.

— نېمە دېسەم بولار؟ — دەپ گەدىنىنى قاشلىدى زامانئەلى. ئۇنىڭ تەڭقىسلىقىنى سەزگەن نەسىردىن ئەپەندى دوستىنى خىجا-لەتتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دېدى:

— خىجالەت بولماڭ، موللا زامانئەلى. سىزنى بۇ ياققا قازىنىڭ ئەۋەتكىنىنى دەرھال سەزدىم. سىز مۇلازىم، مۇلازىمنىڭ ۋەزىپىسى غوجىسىنىڭ بۇيرۇغىنىنى ئىخلاس بىلەن تېز ۋە جايىدا بېجىرىش. مەندىن بىر خاتالىق ئۆتۈپتۇ: قازىغا شېرىنكانە بېرىش خىيالىمدىن كۆتۈرۈلۈپتۇ. ياق، خىيالىمدىن كۆتۈرۈلگەن ئەمەس، كۆڭلۈمدە شۇ نىيەت بولسىمۇ، قولۇمدا ئاقچام يوق ئىدى. توغرا، يېنىمدا ئاقچام بار ئىدى، لېكىن ئۇ ئۆزۈمگە ئامانەت — تەنەبايغا تۆلىنىدىغان قەرز ئىدى. خۇدا خالىسا، قەرزدىن قۇتۇلدۇق، ئاتنى ساتتۇق، ئەمدى ئاتنىڭ پۇلىنى قازىغا بېرىمىز. شۇنداق قىلساق، غوجىڭىزنىڭ ئالدىدا سىزنىڭمۇ تىلىڭىز ئۆتكۈر بولار، ئىنىم.

بۇ گەپتىن مۇستاپا تاغىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى:

— سىزنى چىقىمدار قىلدۇقمۇ نېمە؟ — بىزنى دەپ جىق تەشۋىشكە قالدىڭىز — دە... سىزگە نېمە دەپ مىننەتدارلىق بىلدۇ-رۇشنى ياكى قانداق ياخشىلىق قىلىشنى بىلمەيمىز!

— ئادەم بۇ دۇنياغا دۇنيا يىغىش ئۈچۈن كەلمەيدىغۇ! ياخشىلىق دېگەن گەپلەرمۇ بار. مېنىڭ بۇ ياخشىلىقىمغا مىننەتدارلىق بىلدۇرمىسىڭىزمۇ، خاپا بولمايمەن. مەيلى، بوينۇمدا قەرز بولۇپ قالمىسۇن دېسىڭىز، كىچىككىنە ئىلتىماسىم بار. شۇنى بېجىر-سىڭىز، سىزمۇ ماڭا چوڭ بىر ياخشىلىق قىلغان بولىسىز، مۇستا-پا تاغا، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئاللىقانداق قۇۋۇلۇق بىلەن...

— يەتسە مېلىم بىلەن، يەتمىسە جېنىم بىلەن!

— مېلىڭىز بىلەن جېنىڭىز ئۆزىڭىزگە ئامانەت، ماڭا بىر جۇپ بۆدۈنە كېرەك.

— سورىغان نەرسىڭىزنى قارا‌ڭ، بىر جۇپ قويمۇ ئەمەسكەنغۇ! مەن هازىرلا سەيفى بۆدۈنىۋازنىڭكىدىن ئېلىپ چىقىمەن...

مۇستاپا تاغا بۆدۇنىۋازنىڭ ئۆيى تەرەپكە كەتكەندىن كېيىن، زامانىئەلى دوستىدىن بۆدۇننىڭ نېمىگە كېرەك بولۇپ قالغانلىقىنى سورىغانىدى، نەسىردىن ئەپەندى:

— خېمىر ئىچىدىن پېتىر دېگەندەك، قازى جانابلىرىغا سوۋغا بولسۇن دېگەندىم، — دېدى جىلمىيىپ، — ئەگەر مەن بىلگەن نامازخان تۆرە شۇ بولسا، سوۋغىمىزنى كۆرۈپ، بېشى ئاسمانغا يېتىدۇ. بوۋىسى باتۇرخان تۆرە نائىبمۇ بۆدۇننىڭ بەك ياخشى كۆرەتتى.

— سىز باتۇرخان تۆرە نائىبنى قانداق تونۇيسىز؟ ھەقىقەتەنمۇ نامازخان تۆرە قازى ئۇ كىشىنىڭ نەۋرىسى بولىدۇ.

— دېمەك، ئاداشماپتىمەن...

مۇستاپا تاغا بىر جۇپ بۆدۇننى ئېلىپ كەلگەندە نەسىردىن ئەپەندى بىلەن زامانىئەلى ئۇلاغلىرىغا مىنىپ، يولغا چىقىشقا تەل بولۇپ تۇرۇشقانىدى.

سەككىزىنچى باب

بەگنىڭ ئىنئامى

ئاردىدىن خېلى يىللار ئۆتسىمۇ، نى - نى ئۆلۈملەرنى داغدا قالدۇرۇپ: «ئەر سۆزىدىن، يولۋاس ئىزدىدىن قايتماس، بېلىق يىللىقمەن، ئەلھەمدۇلىللاھ، قىرىقتا كىردىم» دەپ يۇرىدىغان نەسىردىن ئەپەندى ئالدىنقى قېتىم بۇخاراغا كەلگىنىدە ئەمرىنى مەسخىرە قىلىپ، بالاغا قالدى، ئەمرىنىڭ ئادەملىرى ئۇنى شەھەر-دىن قوغلاندى قىلىشتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ بۇ كاج دۇنيانىڭ ئىشلىرىدىن كۆڭلى سوۋۇپ، ۋابكەنت تەرەپلەرگە كەتتى ۋە بەگلىكنىڭ شەكەر قىشلىقىدا نامراتلىقتا كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلا-دى. شۇ ۋاقىتتا كەمبەغەللەرنىڭ بېشىنى سىيلايدىغان ۋە ئادالەتنى ياقلايدىغان ۋابكەنتنىڭ بېگى كالانخوجا توپچى بەگلىكنى ئاۋات قىلىشقا ناھايىتى ئېتىبار بېرىپ، خەلقنىڭ دۇئاسىنى ئالغانىدى. كالانخوجا نەسىردىن ئەپەندىنى تونۇيتتى، ئۆزىدەك ھەزىل - چاقچاققا خۇشتارلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن توي - مەرىكىلەردە، كوچا - كويدا ئۇچرىشىپ قالغاندا، چاقچاقلىشىپ كۈلۈشەتتى. نەسىردىن ئەپەندىمۇ بەگنى ھۆرمەت قىلاتتى، ئۆزىگە خاس پاراڭ-لىرى بىلەن يۇرت مەسىلىلىرىنى پات - پات بەگكە يەتكۈزۈپ تۇراتتى.

نەسىردىن ئەپەندى باغدادتىكى ۋاقتىدا بۆز توقۇشنى ئۆگەنگە-نىدى، بۇ يەردىمۇ شۇ ھۈنىرى بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. بۇخا-رادا توقۇمىچىلىق راۋاجلانغان بولۇپ، پالاسلار، پەردىلەر، كىيىم - كېچەكلەر، ياستۇق قاپلىرى، جاينامаз قاتارلىقلارنىڭ ئەڭ ئېسىل-

لىرىنى پەقەت مۇشۇ شەھەردىن تېپىش مۇمكىن ئىدى. قوشنا يۇرتلاردىن كەلگەن سودىگەرلەر بۇ ماتالارنى خالىغان باھادا سېتىۋالاتتى، ئەمما مەھەللە ئاھالىسىنىڭ ھەممىسى بۇ ئېسىل ماتالاردىن بەھرىمەن بولالمايتتى ــ ئاۋام ـ پۇقرا كۆپىنچە ئاددىي بۆز ماتا سېتىۋالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردە، جۇملىدىن قىشلاقلاردا بۆزنىڭ بازىرى ئىتتىك ئىدى. نەسىردىن ئەپەندى توقۇغان بۆزلىرىنى ھويلىسىنىڭ ئالدىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئېرىق سۈيىدە چايقاپ تازىلايتتى. شۇڭا ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىغان قولۇم ـ قوشنىلار «سۇنى بۇلغىدىڭ» دەپ ھەر كۈنى غەلۋە قىلاتتى. بۇ غەلۋىلەردىن تاقىتى تاق بولغان نەسىردىن ئەپەندى بۆز چايقاشنى كەچقۇرۇنلىرى ئاي يورۇقىدا قىلىۋالاتتى.

شۇنداق كېچىلەرنىڭ بىرىدە ئاجايىپ ئىش يۈز بەردى. ئاي تولۇن بولغان كېچە ئىدى. نەسىردىن ئەپەندى ئېرىقتا بۆز چايقاۋاتقاندا، تۈيۈقسىز بەگ نائىبى باتۇرخان تۆرە بىلەن كېچىلىك مەرىكىدىن قايتىۋېتىپ، ئېرىق ئىچىدە تۇرغان نەسىردىن ئەپەندىنى كۆرۈپ قالدى ۋە ئاتنىڭ باشىبېغىنى تارتىپ:

ــ ھە، ئەپەندى، يېرىم كېچىدە ئېرىق ئىچىدە نېمە قىلىۋاتىسەن؟ ــ دەپ سورىدى.

نەسىردىن ئەپەندى ئېرىقتىن چىقىپ ئاتلىقلارغا تەزىم قىلدى، كېيىن قول قوۋۇشتۇرۇپ كۆرۈشتى ـ دە:

ــ تىرىكچىلىك، ــ دېدى تاشلارنىڭ ئۈستىگە يېيىلغان بىر توپ بۆزگە ئىشارە قىلىپ، ــ بۆز يۇيۇۋاتىمەن، تەخسىر.

ــ كۈنبويى دەستىگاھىنى تاقىلداتقىنىڭ يەتمىگەندەك كېچىسىمۇ تىنىم تاپمايدىكەنسەن ـ ھە، نەسىردىن؟ ــ دېدى بەگ بېشىنى چايقاپ، ــ ھېچبولمىسا كېچىسى ئارام ئالساڭ بولامدۇ؟

ــ ئائىلە، تەخسىر، ئۈنى دەستىگاھتەك تىنىمسىز تەۋرىتىپ تۇرمىسا بولمايدىكەن!

ــ ئۆزۈڭگە جەبىر قىلىپ كېتىۋاتىسەن! ئون ئىككىدىن

تۆتنى ئايرىسالڭ، ئالەم گۈلستان، — دېدى بەگ نەسىردىنگە ئىچ ئاغرىتىپ، — بۇ ئائىلە دېگەننى كېچە - كۈندۈز تەۋرەتسەڭمۇ ئۇخلىمايدۇ.

نەسىردىن ئەپەندى تامىقىنى قېقىپ جىلمايدى:

— ياخشى ئېيتتىڭىز، تەخسىر، — دېدى ئۇ، — ئوتتۇز ئىككىگە يەتمىگەن تۇرسا، ئون ئىككىدىن تۆتنى ئايرىش مۇڭاپىق بولامدۇ؟

بەگ ئات ئۈستىدە چوقچىيىپ ئولتۇرغان نائىب باتۇرخان تۆرىگە بىر قاراپ قويدى - دە، سۆھبەتنى داۋام قىلدى:

— ساڭىمۇ قىيىن. مەيلى، مەن بىر ھەممەت كۆرسىتەي ساڭا. بىر بۆدۈنە بەرسەم، پېيىنى يۇلۇپ بېرەمسەن؟ مېھنىتىڭگە يارىشا ھەققىڭنى ئالسەن. شۇنداق بولغاندا، مېنىڭ كۆرسەتكەن ھەممىتىمۇ مىننەتلىك بولماس.

— مەرھەمەت قىلسىلا، جان دەپ يۇلۇپ بېرۈرمەن، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى يەنە بىر قوللۇق بەجا ئەيلاپ.

— بوپتۇ، ئىشىڭدىن قالما، ئەتە - ئۆگۈن ئاشۇ بۆدۈنىنى ئەۋەتىمەن، — دېدى بەگ ۋە ھەمراھىغا «ماڭايلى» دېگەندەك ئىشارە قىلدى.

نائىب باتۇرخان تۆرە تاكى ئۆيىگە يېتىپ كەلگۈچە بەگ بىلەن نەسىردىنىڭ سوئال - جاۋابىنى ئويلاپ چىقتى، ئەما تېگىگە يېتەلمىدى. نېمىشقا ئون ئىككىدىن تۆتنى ئايرىسا، ئوتتۇز ئىككىگە يەتمەيدۇ؟ ھېسابلاپ نەتىجە چىقىرالمىدى. بېشى ئاغرىپ كەتتى. بېشىنى بىر سىلكىپ، ئاغرىمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى - يۇ، لېكىن ھېساب - كىتابنى زادىلا مېڭىسىدىن چىقىرىۋېتەلمىدى. قېنىپ بىر ئۇخلىسا، مېڭىسى يېنىكلەپ، تەپەككۇرى ئېچىلار - مىكىن؟ سەللىسى بىلەن چاپىنىنى قوزۇقتا ئىلىپ، ماموق ياستۇقتا باش قويدى - يۇ، ئىختىيارسىز يەنە ھېساب - كىتابقا بېرىلىپ كەتتى. كۆزىنى يۇمدى، ئەمما ئۇخلىغاندەك بولمىدى.

بىئارام بولۇپ، ھېلى ئۇ تەرەپكە، ھېلى بۇ تەرەپكە ئۆرۈلدى، يەنە بولمىدى. خوتۇنغىمۇ ئۇيقۇ بەرمىدى.

خوتۇنى خېلىغىچە ئۇندىمەي ياتتى، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، جىنچىراغنىڭ پىلىكىنى تارتىپ، ئېرىنىڭ ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى ـ دە، ئەنسىزلىك بىلەن «ۋوي» دەپ سالدى:

ـــ تۆرەم، مىجەزىڭىز يوقمۇ نېمە؟ تولا ئۇياق ـ بۇياققا ئۆرۈلىدىڭىز، ئۇھ تارتتىڭىز، سىزگە نېمە بولدى زادى؟ مەرىكىدە تەس ھەزىم بولمىدىغان بىر نەرسە يەپ، ئاشقازىنىڭىز بىئارام بولۇۋاتامدۇ ـ يا؟

نائىب ئۆزىگە ئوخشىمايلا قالغاندى. ئۇ ئاخشامقى نائىب ئەمەس. بۇرۇنقى خۇش چاقچاقلىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان. كېسەل بولمىسىمۇ، پېشانىسى تەرلەپ، تېنى تۆمۈرچىنىڭ ئوتخانىسىغا سېلىنغان تۆمۈردەك قىزىپ كەتكەن. خۇدا كۆرسەتمىسۇن، خوتۇنى ئەنسىرەپ، ئۇنى كېسەلگە چىقىرىپ قويمىسا بولاتتى. خوتۇنغا راستىنى ئېيتىش كېرەكمۇ ياكى ئېيتماسلىق كېرەكمۇ؟ نائىب كۆپ ئويلىدى. ئاخىر ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەردى. خوتۇن ئېرىدىنىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى، ئۆزىچە تەھلىل يۈرگۈزۈپ:

ـــ تۆرەم، بۇ يەردە بىر سىر بار، بەگ بوۋا ھامان بىر كۈنى سىزدىن بۇ مەسىلىنىڭ يېشىمىنى سورايدۇ. جاۋاب بېرەلمەسىڭىز، سەندەك نائىبنىڭ نېمە كېرىكىڭ بار، دەپ سىزنى يولغا سېلىپ قويۇشى ھېچ گەپ ئەمەس. ئۇ چاغدا مىسقالالاپ يىغقان ئابرۇيىڭىز نەچچە پۇل بولۇر؟ ـــ دېدى.

نائىب تۆرىنىڭ ئەنسىزلىكى ئېشىپ، راستىنلا كېسەلگە ئوخشاپ قالدى.

ـــ قانداق مەسلىھەت بېرۈرسەن، خوتۇن؟ نېمە قىلاي؟ـــ دەپ خوتۇنغا ئۈمىد بىلەن قارىدى نائىب.

خوتۇن كۆزلىرىنى يېرىم قىسىپ، ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— بۇ سىرنى تېزراق بىلىۋېلىشىڭىز كېرەك! ئەتىلا نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىڭ، قانداق قىلىپ بولسۇن، كۆڭلىگە كىرىپ، سىرنى بىلىۋېلىڭ! ھەققىگە بىرەر نەرسە سورىغۇدەك بولسا، پىخسىقلىق قىلماڭ، سورىغىنىنى بېرىڭ. دۇنيا كەتسە كەتسۇن، ئابرۇي كەتمىسۇن! — دېدى جىددىيلىك بىلەن.

شۇنىڭدىن كېيىنمۇ نائىب تۆرىنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى. تىكەننىڭ ئۇستىدە ياتقاندەك تولغىنىپ بىر ئاماللار بىلەن تۇننى تاڭغا ئۇلىدى. سەھەر تۇرۇپ سۇزمە يېگۈسى كەلدى.

— سۇزمە تۇگەپ قالغانىدى، تۆرەم، — دېدى خوتۇن خجىل بولغاندەك.

— مەيلى، — دېدى نائىب تۆرە گەپنى كۆپەيتمەي، — تۇگەپ قالغىنى ياخشى بولۇپتۇ. سۇزمە دېگەن چىش بىرلە قورساقتا زىيان قىلىدۇ، زەردىنى قاينىتىدۇ.

ئىرىنىڭ ئېگىز - پەس گەپلىرىدىن خوتۇنىنىڭ ھەيرانلىقى ئاشتى:

— تۆرەم، ئېسىڭىز جايىدىمۇ؟ — دېگەچ نائىبنىڭ پېشانىسىگە قولىنى قويدى، — سۇزمىنى ھېلى ماختايسىز، ھېلى يامان دەيسىز، قايسى گېپىڭىزگە ئىشىنەي؟

— ئۆيدە سۇزمە بار ۋاقىتتا بۇرۇنقىسىغا، يوق ۋاقىتتا كېيىنكىسىگە ئىشىنىۋەر! — دېدى نائىب تۆرە، — تامىقىڭنى ئېلىپ كېلىۋەر ئەمىسە...

نائىب داستىخانغا قويۇلغان تاماقنى بىر ئاماللار بىلەن يەۋالغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئات باقارنىڭ ياردىمىدە ئېگەرلەپ تەل قىلىنغان ئاتقا مىندى - دە، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ھويلىسى ئالدىغا بېرىپ، دەرۋازىنى تاقىلداتتى. نەسىردىن ئەپەندى ئەزىز مېھمانىنى ھايال قىلماي ئىچكىرىگە باشلىدى، بارىنى داستىخانغا قويدى. نائىب ئۇياق - بۇ ياقتىن بىر ھازا پاراڭ

قىلدى. پاراڭ ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ، ھېلىقى سوئال ـ جاۋابقا بېرىپ تاقالدى.

ـــ ئىنىم نەسىردىن، تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن ئېرىق بويىدا بۆز يۇيۇپ تۇرغىنىڭىزدا، سىز بىلەن پاراڭلاشقىنىمىز يادىڭىزدىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى نائىب بوشىغان پىيالىنىڭ لېۋىنى قولى بىلەن سىلاپ تۇرۇپ، ـــ شۇ چاغدا بەگ جانابلىرى سىزدىن بىر نەچچە سوئال سورىدى، سىز جاۋاب بەردىڭىز. مەن بۇ سوئال ـ جاۋابنى كېچىچە ھېساب ـ كىتاب قىلىپ چىقتىم، ئەپسۇس، ھېچنېمىسىنى چۈشەنمىدىم. ئۆزۈم ھېساب ـ كىتابقا قىزىقسامۇ، ئەمما بۇنداق مەسىلىلەرگە ئاسانلىقچە ئەقلىم يەتمەيدۇ. بۇ ئەيىب ماڭا تۇغما. ئېيتىڭچۇ، بەگ سىزگە نېمە دېدى، سىز بەگكە نېمە دەپ جاۋاب بەردىڭىز؟ سۆھبەتداشلار بەك سىرلىق بولدى، شۇ تېپىشماقنى بەكلا بىلگۈم كېلىۋاتىدۇ.

نەسىردىن ئەپەندى نائىبقا قاراپ مىيىقىدا كۈلدى ۋە «ھىم، ئۇ...» دېگەندەك قېشىنى كۆتۈردى. ئاندىن نائىبنىڭ ۋەھىمىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش مەقسىتىدە گەپكە شۇبھىلىك تۇس بېرىپ پەس ئاۋازدا دېدى:

ـــ مېنىڭغۇ بۇ سىرنى سىزگە جان دەپ ئاشكارىلىغۇم بار، ئەمما بۇ بەگنىڭ سىرى ئەمەسمۇ؟ مۇبادا بۇ سىرنى ئاشكارا قىلىپ قويسام، يا بېشىم كېتىدۇ، يا بۇ قىلاقتىن قۇتۇلغىنىمەن! بولدى قىلىڭ، مېنى قىينىماڭ! بىر قېتىم ئەدىپىمنى يەپ، كۆرمىگىنىم قالمىغان مېنىڭ. يەنە قوغلاندى بولسام، قولى قىسقا مەندەك ئادەم پاناھ ئىزدەپ قەيەرگە بارىمەن؟

نەسىردىن ئوت قالاپ، نائىبنىڭ ئىچىنى تېخىمۇ قىزدۇردى. نائىب تۆرە گەپنىڭ تېگىگە يەتمىسە، ئورنىدىن تۇرىدىغاندەك ئەمەس. مەسىلىنىڭ تېگىگە يېتەلمىسە، ھايات چىرىغى ئۆچۈپ قالىدىغاندەك.

ـــ جېنىم بۇرادەر، ياخشى كۈنلىرىڭىزدە خىزمىتىڭىزدە

بولاي، ــ دەپ يېلىنىشقا باشلىدى نائىب تۆرە، ــ تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى ئېيتىڭ!

ــ بەگنىڭ ئەمرلىكتىكى ئابرۇيى يۇقىرى. بۇنى مەندىن ياخشى بىلمىسىز. مەن سىرنى ئېچىپ، ھەم ئۇ كىشىگە، ھەم ئۆزۈمگە جەبىر قىلىشنى خالىمايمەن! ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى مۇلايىم تەبەسسۇم بىلەن.

ــ ۋاقتى كەلسە بىر قوشۇق قېنىڭىزدىن كېچىشنى ئۆزۈم بوينۇمغا ئالىمەن!

ــ بىلىمەن، سىلەردەك ئادەملەر ئىشى پۈتكەندىن كېيىن ئۆتۈكىنى يېغىپ، بىزدەك ئادەملەرنى تونۇمايسىلەر. كېيىن بىز ئەرزىمىزنى كىمگە ئېيتىمىز؟ بولدى قىلىڭ، تەخسىر، ماڭا رەھىمىڭىز كەلسۇن!

نەسىردىننى گەپ ـ سۆز بىلەن كۆندۈرگىلى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نائىب تۆرە ئەمدى سودىلىشىشقا ئۆتۈپ گەپنى يىراق ـ تىن باشلىدى:

ــ بىلىمەن، سىز چوڭ ئائىلىلىك، چوڭ ئائىلىنىڭ چىقىمىمۇ كۆپ بولىدۇ، ھەمىشە ئاقچىغا موھتاج بولىدىغان گەپ. سىزگە ئەللىك تەڭگە شېرىنكانە بېرەي، سىرنى يېشىڭ!

ــ تۇغرا، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى نائىبنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ، ــ ئاقچا ھەممىگە كېرەك ــ بايغىمۇ، كەمبەغەلگىمۇ. ئومۇمەن، كۆزى ئوچۇق ئادەم بارکى، بەرسەڭ، يەنە بەر دەيدۇ. مەن ئەللىك تەڭگە شېرىنكانىڭىزنى ئېلىپ، بوينۇمغا ئەللىك پاتمان بالانى ئېسىۋالمەنمۇ؟ ياق ـ ياق، ئاخىرەت ئازابىدىن قورقمەن!

نەسىردىن ۋەھىمە قىلغانسېرى سىرنىڭ نەرخى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

ــ ئاتمىش... ماقۇل، سەكسەن تەڭگە بېرەي، ــ ئۆتۈندى نائىب تۆرە جىددىيلىشىپ، ــ بۇنچىلىك بايلىقنى ئۆمرىڭىزدە كۆرۈپ باقمىغان بولغىيتتىڭىز، توغرىمۇ؟

ـــ توغرا، بۇنچىلىك ئاقچىنى تۆتۈپمۇ كۆرمىگەنمەن. لېكىن قورقۇۋاتقىنىم، سىز مېنىڭ گۇناھلىرىمنى زىيادە قىلىۋاتىسىز. سەكسەن تەڭگىنىڭ ئاخىرەتتىكى جاۋابى ئەللىك تەڭگىنىڭكىدىن ئېغىر بولۇر! سەكسەن تەڭگىنىڭ جاۋابىنى بېرەلمەي، دوزاخنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئېلىپ قالماي، تۆرەم! داستىخىنىمدىن تۆۋ يېدىڭىز، ئەمدى قىيامەتلىك مېھمىنىمسىز، ئۆزىڭىز ئېيتىڭ، مېھمان ساھىبخانىغا يامانلىقنى راۋا كۆرۈشى مۇسۇلمانچىلىقتىنمۇ؟

نائىب ئاۋازىغا بىرئاز كەسكىنلىك تۇسى بەردى:

ـــ ئاخىرەت، ئاخىرەت دېگۈچە، بۇگۈنكىزنى ئويلىسىڭىزچۇ! باقى دۇنيادىكى نېسىغا قارىغاندا پانىي دۇنيادىكى نەقلىرى ياخشى ئەمەسمۇ سىزگە؟ ماقۇل، ھېسابقىمۇ دەل كېلىدۇ، يۈز تەڭگە بېرىمەن، بۇ سىزگە ئانا سۈتىدەك ھالال بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ سىرنى سىزنىڭ ئېيتقانلىقىڭىز توغرىسىدا ھېچكىمگە تىنمايمەن! ئەمدىغۇ رازى بولارسىز؟

نەسىردىن ئەپەندى يۈز تەڭگىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى يايراپ كەتتى. شۇڭا رازى بولغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ دېدى:

ـــ نائىب تۆرەم، سىز تۇتقان يەرنى قويۇپ بېرمەيدىغان ئادەمدەك تۇرىسىز، ئېيتمىسام ئۇنىمىغۇدەكسىز. ئوپتۇ، شۇنداق بولسۇن، لېكىن شەرت، ئالدى بىلەن ئاشۇ يۈز تەڭگىنى ئېلىپ كېلىپ قولۇمغا بېرىسىز ۋە بۇ ھەقتە تىلخەت يازىسىز. ئەگەر ھازىر سىرنى ئېچىپ قويسام، تەڭگىنىڭ ئىشى نېسى بولۇپ قالىدۇ. نېسى ناننىڭ ھەم كۆيۈكى بولىدۇ، ھەم چالمىسى. ئان دەپ يەنە چالما چاپناپ قالماي...

نائىب تۆرە پىشىنگە يېقىن يۈز تەڭگىنى ئېلىپ كېلىپ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ، تىلخەتنىمۇ يېزىپ بەردى ۋە «قېنى، ئەمدى ئېيتىڭ» دېگەندەك تىكىلدى.

ـــ بەگنىڭ «ئون ئىككىدىن تۆتنى ئايرىساڭ بولىدىمۇ؟»

دېگىنى، — دېدى نەسىردىن، — بىر يىل — ئون ئىككى ئاي، سەكسەن ئاي ئىشلەپ، تۆت ئاي دەم ئالساق بولمامدۇ، دېگىنى. مېنىڭ «ئوتتۇز ئىككىگە يەتمەيدۇ، قانداق قىلىپ ئون ئىككىدىن تۆتنى ئايرىيمەن؟» دېگىنىم بولسا، بالا ـ چاقام كۆپ، تاپقىنىم ئوتتۇز ئىككى چىشقا يەتمەيدۇ، دېگىنىم ئىدى.

نائىب داڭ قانقاندەك تۇرۇپ قالدى ۋە:

— بەگنىڭ «ساڭا بىر بۆدۈنە ئەۋەتسەم، پەيلىرىنى يۇلۇپ بېرەمسەن؟» دېگىنىچۇ؟ — دەپ سورىدى. نەسىردىن ئەپەندى قۇۋلۇق بىلەن كۈلدى ۋە نائىب تۆرىنىڭ كۆزلىرىگە تىك قاراپ دېدى:

— بەگ ھەقىقەتەنمۇ ماڭا مەرھەمەت قىلدى — ئاشۇ بۆدۈنە سىز، بىز بولساق پېيىنى يۇلدۇق!

نائىبنى باشتىن ـ ئاياغ تەر باستى. ئەمدى ئۇ بۇ چاقچاقنى باشقىلارغا ھەرگىز ئېيتماڭ دەپ، قاتتىق يېلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا جاۋابەن نەسىردىن ئەپەندى:

— بىر بۆدۈنىنىڭ پېيىنى ئىككى قېتىم يۇلۇش ئىنسابتىن ئەمەس، — دەپ ئۇنى تىنچلاندۇردى...

ئەمما ئۇزاق ئۆتمەي بۇ ئىشلار بەگنىڭ قۇلىقىغا يېتىدۇ. كېيىن باشقىلارمۇ ئاڭلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن باتۇرخان تۆرە نائىبنىڭ لەقمى «بۆدۈنە» بولۇپ قالىدۇ. نامازخان تۆرە قازىنى بىلىدىغانلار: «ھە، ئۇمۇ بۆدۈنىنىڭ نەۋرىسى ـ دە» دەيدىغان بولۇ- شىدۇ. ئاخىر، بۇ لەقەمنىڭ ئەسلىي مەنىسىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قازى ئۆيىدە بۆدۈنە ساقلايدىغان بولىدۇ ۋە سورىغانلارغا: «بوۋىمىز بۆدۈنىۋاز ئىدى، بىزگىمۇ مىراس قاپتىكەن» دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

توققۇزىنچى باب

ئېغىر ۋە خەيرىلىك كۈن

ـــ رەھمەتلىك كەلانخوجا توپچى شۇ چاغدا كەمىنىنى ئوبدانلا قوللاپ قويغاندى، ـــ دەپ ھېكايىسىنى تۈگەتتى نەسىردىن ئەپەندى زامانىمىزدىكى بىلەن يولدا كېتىۋېتىپ، ـــ ئاشۇ يۇز تەڭگىنى قولۇم ـ قوشنىلارنىڭ سېلىق ـ ئولپانلىرىغا تۆلەپ بەرگەنىدىم.

زامانىمىزدىكى ئاتىنىڭ بېشىنى مەيلىگە قويۇۋېتىپ، ھەمراھىنىڭ پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ، بەزىدە كۈلۈپ كېتەتتى، بەزىدە جىددىيلىشەتتى.

ـــ سېلىق ـ ئولپانلارنى كىم ئويلاپ تاپقان بولغىيتتىكىن؟ ـــ دېدى زامانىمىزدىكى، ـــ بولۇپمۇ بۈگۈنكى كۈندە تۇرلۇك سېلىقلار ئاۋۇپ، رەئىيەتنىڭ تېنىنى قۇرۇتماقتا. ئولپانچىلارمۇ كۆڭلىگە كەلگىنىنى قىلىپ، ئايدا ئەمەس، ھەپتىدە سېلىق يىغىدۇ. بىر تاناب يەردىن ئېلىنغان ھوسۇلنى بىچارە دېھقان ئائىلىسىگە سەرىلەسۇنمۇ، سېلىقىغا تۆلىسۇنمۇ؟ سېلىقنىڭ دەستىدىن قاياقتا قېچىشىنىمۇ بىلمەيدۇ كىشى. تاناب پۇلى، ھەلەپ پۇلى، قوش پۇلى، بۇقا پۇلى، تۇتۇن پۇلى، خىراج، زاكات، باج... بۇلارنى سانىسا، سانقى يوق. ئەمرىمىزنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى بولمىسا كېرەك. خەۋىرى بولغاندا، ئولپانچىلارنى ئىنساب قىلىشقا چاقىرار ئىدى.

ـــ ھېچقانداق زاماندا ھېچبىر كىشى سېلىقتىن قېچىپ قۇتۇلالمىغان، مولا زامانىمىزدىكى، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ لېكىن سېلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىر يولى بار، دەپ ئويلايمەن.

ـــ قانداق يولى؟

— هېلى خىراج، هېلى ئۆشرە، ئۆي پۇلى، تۇتۇن پۇلى، قوش پۇلى دەپ يۇرمەستىن، يېرىڭىزگە بۇغداي تېرىماستىن، بىراقلا تەڭگە تېرىيسىز، خالاس.

— ھە، گەپنى ئېلىپ قېچىڭ، تاغا! — دېدى زامانئەلى بۇ گەپنىڭ چاقچاق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، — ئەگەر يەردە تەڭگە ئۇنسە، ھەممە بايلىرىمىز يەرلىرىگە تەڭگە تېرىپ، رەئىيەتنى ئارامىغا قويۇۋېتەتتى. بولۇپمۇ بىزنىڭ قازى جانابلىرى بۇ ئىشتا پائال بولاتتى.

— قازى جانابىڭىزدىمۇ گوللۇق بار. ئېھتىمال بۇۋىسىدىن يۇققاندۇر. بىر ۋاقىتلاردا قولۇمغا چالا ساۋات ئالىملار تەرىپىدىن يېزىلغان ئاجايىپ ھايۋانلار، قۇشلار ھەققىدىكى «ئاجايىبۇل ـ مەخلۇقات» دېگەن كىتاب چۈشۈپ قالدى. ئاشۇ كىتابتا: «دۇنيانىڭ ئادەم قەدىمى تەگمىگەن جايىدا شۇنداق دەرەخلەر بارىكى، مېۋىسى خۇددى ئادەمگە ئوخشاش بولىدۇ. ئۇلار كېچىلىرى يەرگە چۈشۈپ يۇرۇپ، كۈندۈزى يەنە جايلىرىغا چىقىپ، ئېسىلىۋالىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ ھەرگىز ئادەملەردەك ئەقلى بولمايدۇ» دەپ يېزىلغانىدى.

— قازى جانابلىرىنى ئاشۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى، دېمەكچىمۇسىز؟

— شۇنداق، ئۇ ھەر كۈنى قازىخانىدا ئولتۇرۇپ پارا يىغىدۇ، كېچىسى چايخانىمۇ چايخانا يۇرۇپ، بۇدىنە سوقۇشتۇرىدۇ.

— سىزمۇ بۇدۇنە ئېلىۋالدىڭىز، چوقۇم قازى جانابلىرى بىلەن سوقۇشتۇرماقچىسىز ـ ھە؟

— تاپتىڭىز، بۇدۇنە سوقۇشتۇرماقچىمەن. ئەسلىدە، ھەممە گەپ بۇدۇنىدە! — نەسىردىن ئەپەندى يەنە خىيالغا بېرىلىپ، نېمىنىدۇر ئەسلىدى، — بۇرۇن كەلگەن چېغىمدا، شەھەر قازىلىكالانى خالىمەت مېنى ھۇزۇرىغا چاقىرىپ، سىنىماقچى بولدىمۇ، يەرنىڭ مەركىزىنىڭ قەيەردىلىكىنى سورىدى. مەنمۇ قولۇمدىكى قامچامنىڭ دەستىسى بىلەن ئېشىكىمنىڭ ئالدى پۇتىنى كۆرسىتىپ: «مانا، بۇ ئېشىكىمنىڭ ئالدى ئوڭ پۇتى تۇرغان جايدا» دەپ جاۋاب بەردىم.

بۇنداق جاۋابنى كۈتمىگەن خالمەت سارايسىمىگە چۈشۈپ: «قانداق بىلىسەن؟» دەپ سورىدى. «ئىشەنمىسىڭىز ئۆلۈچەپ كۆرۈڭ، ــ دېدىم پېتىمنى بۇزماستىن، ــ ئەگەر ئۇ تەرەپ بۇ تەرەپتىن بىر غېرىچ ئارتۇق ياكى كەم بولسا، ئېيتىڭ» نېمە دېيىشنى بىلمەي ئويلاپ ـ ئويلاپ: «ھەي، ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنىڭ سانى قانچە؟» دەپ سورىدى ھەجىيىپ. بىلدىمكى، ئۇ مېنى مات قىلماقچى. «ئېشىكىمنىڭ بەدىنىدىكى تۈكلىرى قانچە بولسا، يۇلتۇزلارنىڭ سانىمۇ شۇنچە» دېسەم، «قانداق ئىسپاتلايسەن؟» دېدى جەھلى چىقىپ. «ئىشەنمىسىڭىز، ئېشىكىمنىڭ تۈكلىرىنى بىر ـ بىرلەپ يۇلۇپ ساناپ كۆرۈڭ، ئاندىن كېيىنى يۇلتۇزلار چىققاندا ئۇلارنىمۇ ساناپ، تۈك بىلەن يۇلتۇزلارنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭ. بىرى ئارتۇق چىقسا، قالغان گەپنى شۇ چاغدا دېيىشىمىز» دېدىم. بىلمەنغۇ، بۇ ئىشنى قىلالمايدۇ.

«ئېشەكنىڭ تۈكىنىمۇ ساناپ بولغىلى بولامدۇ؟» دەپ مەسخىرە قىلدى ئاخىر ئۇ. «شۇنى بىلىدىكەنسىز، ــ دېدىم كۈلۈپ تۇرۇپ، ــ ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنىمۇ ساناپ بولغىلى بولارمۇ، تەخسىر؟» ئەمدى ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، دەپ ئويلىسام، نەدىكىنى، ئۇنىڭ يەنە بىر يېڭى سوئالى چىقتى: «ساقلىمىڭ سانى قانچىلىك چىقار؟» دەپ ئېڭىكىنى مەن تەرەپكە سوزدى. «ساقلىڭنى يۇلۇپ، ئاندىن ساناش كېرەك» دېمەكچى بولدۇم ـ يۇ، كۆڭلىگە ئالمىسۇن دەپ پىكىرىمدىن يانىدىم ۋە: «ئېشىكىمنىڭ قۇيرۇقىدا نەچچە تال تۈك بولسا، ساقلىڭنىڭ سانىمۇ شۇنچىلىك» دېدىم تەپ تارتماي. ئاخىر ئۇ مەندىن بىزار بولدى، شۇڭا مېنى ھەيدەپ چىقىرىپ، ئارقامغا ئادەم سېلىپ قويدى. بۇ ئادەمنى ئىنسابلىق ئىكەن، مېنى چەتكە تارتىپ: «موللا نەسىردىن، دوستانە مەسلىھەت، سىزنى چىن دىلىمدىن ھۆرمەت قىلغىنىم ھەم سىزنىڭ ئاۋامنىڭ دوستى ئىكەنلىكىڭىز ئۈچۈن بۇ مەسلىھەتنى بەرمەكچىمەن: شەھەردىن ۋاقتىنچە چىقىپ كېتىڭ، بولمىسا، بۇ خالمەت پاكىنەك كۈن

بەرمەي، جېنىڭىزغا تېگىدۇ. ئەڭ ياخشىسى ۋابكەنتكە بېرىڭ، ئاشۇ يەر تىنچراق. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ، يەنە شەھەرگە قايتارسىز» دېدى. شۇنىڭ گېپىي بىلەن ۋابكەنتكە كېتىپ، بۆزچىلىك قىلدىم. شەھەرگە قايتىش نېسىپ بولمىدى. كېيىنچە كۈدە ـ كۆرپەمنى يۈدۈپ ۋابكەنتنىمۇ تەرك قىلدىم...

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ داۋالغۇلۇش ئىچىدە ئۆتكەن ھاياتى سىر ـ ھېكمەتلەرگە باي ئىدى. ئۇ ھەقىقەتپەرۋەرلىكى سەۋەبلىك بىرەر جايدا مۇقىم ياشىيالمىدى، ئاۋامغا قانچە ياقسا، ھەقىقەت دۇشمەنلىرىگە شۇنچە يامان كۆرۈندى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن يالتايمىدى، ئەزگۈلۈك يولىدا كۆكرەك كېرىپ بېرىۋەردى. ئۇ ئۆزى توغرۇلۇق بىراۋغا سۆزلەپ بەرگەندىمۇ، سۆھبەتدىشىنىڭ مەيۇسلىنىشىگە پۇرسەت بەرمەي، بارچە ئەسلىمەلىرىنى كۈلكىگە يۈغۇرۇپ ئېيتىپ بېرەتتى. بىراۋنىڭ ئېغىرىنى يەڭگىل قىلسا، ئاشۇ كىشىدىن كۆرە ئۆزى بەكرەك خۇرسەن بولاتتى، شۇ خۇرسەنچىلىك بىلەن ئۆزىگە تەسكىن تاپاتتى. ئادەملەر ئۈنى غەم ـ تەشۋىشى يوق، بىر قورسىقى تويسا بولدى، قەيەرگە بارسا، ئويناپ ـ كۈلۈپ، دىمىقىدا غىڭشىپ يۈرۈپېرىدۇ، دەپ ئويلايدۇ. لېكىن ئۇنىڭ يۈزى كۈلۈپ تۇرسىمۇ، ئىچى دەردكە تولۇپ كەتكەنىدى. بۇ دەرد ـــ ئاۋامنىڭ دەردى ئىدى. ئۇ تۇغۇلغاندىن بېرى ئەنە شۇ دەردكە شېرىك ئىزدەپ يۈرت كېزىدۇ. ھازىرمۇ ئىسمەنى يوشۇرۇپ يۈرىدۇ. بۇ قورقمىنىدىن ئەمەس، قىلغان ساۋاب ئىشلىرىنىڭ مىننەتكە ئايلىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈندۇر. زامانىمۇ ئۇنىڭ شۇنداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ھازىر سوئال سوراپ ئۇنىڭ دەردلىرىنى يېڭىلىغۇسى يوق. مەيلى، ئۇ بىرئاز ئۆز خىياللىرى بىلەن بولسۇن. ۋاقتى كەلگەندە ئاستا ـ ئاستا ئۆزى ئېچىلار...

زامانىمىزنىڭ خىياللىرى ئاخىرلاشماي تۇرۇپ يول بويىدىكى پاكارغىنە ئۆيلەرنىڭ بىرىدىن بىر جۈۋان ئېتىلىپ چىقتى ۋە

كەينىدىن بىر بوغچا ئېتىلدى. بۇ ۋەقە ئىككى يولۇچىنىڭ كۆز ئالدىدىلا سادىر بولدى. ئۆينىڭ ئىچكىرىسىدىن قانداقتۇر بىر غوۋغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. جۇۋان ھازىرلا چىققان ئۆيگە ئىنتىلىپ، يەنە ئىشىك تەرەپكە بۇرۇلدى، لېكىن ئىچكىرىدىكى كىشى ئۇنى يەنە ئىتتىرىپ چىقىرۋەتتى، جۇۋان داجىپ كېتىپ، ئارقىسىغا يېقىلدى. ئەنە شۇ ۋاقىتتا ئىچكىرىدىن ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر ئەر بىلەن چاچلىرىنى قىروۋ باسقان كەمپىر چىقتى.

ـــ كەلگەن يېرىڭگە كەت! ـــ دېدى كەمپىر قوللىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ، ـــ يوقال، سەندەك كېلىنىم يوق مېنىڭ! مېنى غەپلەت بېسىپتۇ! بالامنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالغان ئىكەنسەن ئەسلىي، بۇزۇق!

ئەر بولسا بارماقلىرىنى مۇشت قىلىپ، كەمپىرنىڭ ئارقىسىدا، نېمە دېيىشىنى بىلمەي جالاق ـ جالاق تىترەيتتى، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك ئالايغاندى. جۇۋان ئۆزىنى ئاقلاشقا تىرىشىپ ئېغىز ئاچماقچى بولسىمۇ، كەمپىر ئىمكان بەرمەي، تىنماي كايىيتتى.

يولۇچىلار بۇ ئائىلىدە قانداق ماجىرانىڭ يۈز بەرگىنىدىن بىخەۋەر ئىدى. نەسىردىن ئەپەندى ئېشەكتىن چۈشۈپ، ئەرگە يېقىنلاشتى. يات كىشىلەرنى كۆرۈپ، كەمپىر بىلەن جۇۋان رومالـلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزلىرىنى يېپىشتى.

ـــ بۇ نېمە تاماشا، ئىنىم؟ ـــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى ئەرگە كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول ئۇزاتقاچ، ـــ ئىككى كىشى بىرلىشىپ بىر ئاجىزەگە زۇلۇم قىلىۋاتىسىلەر، ئادالەتتىنمۇ بۇ؟ بۇ ئاجىزە كىمىڭىز بولىدۇ؟

ئەر:

ـــ بىرى ئانام، بىرى خوتۇنۇمدۇر، ـــ دەپ جاۋاب بېرىۋېدى، شۇ ھامان كەمپىر يەنە كايىپ كەتتى:

ـــ خوتۇنۇم دېمە! قۇرۇسۇن، كەتسۇن بۇنداق شەرمەندە! بۇزۇق!...

— هاي - هاي، هاممما، — كەمپىرنى پەيلىدىن ياندۇرماقچى بولدى نەسىردىن ئەپەندى، — بىگۇناھ كىشىنى قارغاش مۇسۇلماڭ- چىلىقتىن ئەمەس. قايسى گۇناھى ئۈچۈن ئۆز كېلىنىڭىزنى بۇنداق خارلايسىز؟

— تاغا، مەن بۇ جۇۋانغا ئۆيلەنگىنىمگە ئۇچ ئاي بولدى، — دېدى ئەر قاقشاپ تۇرۇپ، — ئادەتتە خوتۇنلار توققۇز ئايدا تۇغىدۇ، دەپ ئاڭلىغانمەن.

— توغرا ئاڭلىغان ئىكەنسەن، ئىنىم! — ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى نەسىردىن ئەپەندى.

— دېمەك، بۇنى سىزمۇ بىلمىدىكەنسىز، — دېدى ئەر دۇدۇقلاپ تۇرۇپ، — بۇ... بۇ... ئىسمىنى ئېيتىشقا يىرگىنىدۇ ئادەم... بۇ، ئۇچ ئايدا...

— تۇغقىنىغا نەچچە كۈن بولدى؟

— بىر ئاي بولدى.

— شۇ ۋاقىتقىچە بىلمىگەنمىدىڭىز؟

— قوشنىلار ئانامغا ئېيتقاندىن كېيىن بىلدۇق.

— ھىم، — نەسىردىن ئەپەندى ئېڭىكىنى سىلىدى، — ئۇچ ئايدا، بەكلا قىزىق! لېكىن مەن بىر نەرسىنى ھېچ چۈشىنەلمەيۋاتىمەن: بۇنىڭغا نېمىشقا خاپا بولىسىلەر؟

— نېمىشقا خاپا بولمايمىز؟ ئۇچ ئايدا تۇغىدىغان خوتۇننى نېمە دەيدۇ؟

ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان زامانىلى ھەيران بولغانچە نەسىردىن ئەپەندىنى نېمە دەركىن، دېگەندەك تەلمۈرۈپ ئولتۇراتتى.

— ئارتۇقچە چېچىلماڭ هاممما، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى كەمپىرگە تەسەللى بېرىپ، — ھەممىسى نورمال ئىش. قوشنىلار- نىڭ ئىغۋاسىغا ئىشىنىپسىز - دە. ئېيتىڭچۇ، ئوغلىڭىز تويدىن بۇرۇن كېلىننى كۆرگەنمۇ؟... دېمەكچىمەن، چاي ئىچۈرۈلگەندىن كېيىن كېلىننىڭكىگە كۈيۈ ئوغۇل بارغانمۇ؟

— بارغانمەن، — دېدى ئەركەك دەرھاللا، — تويدىن ئۇچ ئاي بۇرۇن بارغانمەن، يەڭگىلەر ئىككىمىزنى ئۇچراشتۇرغان. ئۇ چاغدا كۆزۈم كور ئىكەن مېنىڭ..

— مانا! ئۇچ ئاي بۇرۇن كۆيۈ ئوغۇل سۈپىتىدە بېرىپسىز، چوقۇم شېرىن سۆھبەتتە بولدۇڭلار، بۇنىڭدىن تانمايسىز! ئەمدى ھېسابلاپ كۆرەيلى: تويدىن ئۇچ ئاي بۇرۇن ئۇچراشقىنىڭىزنى تويدىن كېيىنكى ئۇچ ئايغا قوشساق، ئالتە ئاي بولامدۇ؟

— توغرا! — تەستىقلىدى ئەر.

— كېلىن بالىنى ئۇچ ئاي قورسقىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق!

— ئالتە ئايغا ئانا قورسقىنى قوشساق، قانچە بولىدۇ؟

— توققۇز ئاي، — دېدى ئەر سانلارنى بارمىقى بىلەن ھېسابلاپ كۆرۈپ.

— مانا، توققۇز ئاي بولدىغۇ! شۇنداق ئىكەن، نېمىشقا خوتۇنىڭىزغا مالامەت قىلىسىز؟ ئۇيات ئەمەسمۇ؟ قېنى، تېزدىن ھەممە ئىشنى يېغىشتۇرۇپ، كېلىنىنى ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ كېتىڭ! ئىچكىرىدە ئانامنى ئېممەن دەپ بوۋاق يىغلاۋاتقاندۇ، ھەقىچان؟ ھاممامۇ، سىزمۇ ئايال كىشى، بۇنداق ھېساب ـ كىتابلارنى ياخشى بىلىشىڭىز كېرەكقۇ؟ ياشلارنى يولغا سېلىش ئورنىغا ئاللىكىملەرنىڭ ئىغۋاسىغا ئوسسۇل ئويناپ يۈرۈپسىز؟

كەمپىر ئۇياتتىن قىزىرىپ، ئىتتىكلا كېلىننىڭ يەلكىسىدىن تۇتتى ـ دە، ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى. ئەر رەھمەت دەپ تەزىم قىلىۋىدى، نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قېقىپ تۇرۇپ سورىدى:

— بوۋاقنا ئىسىم قويغانمىدىڭلار؟

— تېخى بۇگۈن مولla چاقىرتىپ، قۇلىقىغا ئەزان ئېيتتۇرۇپ، ئىسىم قويماقچى ئىدۇق، ئانام قوشنىلارنىڭ گېپىگە كىرىپ، بۇ جاڭجاللارنى قوزغاپ قويدى...

نەسىردىن ئەپەندى زامانىلىگە بىر قاراپ قويدى ـ دە:

ـــ بوۋاققا چاققانباي دەپ ئىسىم قويۇڭلار، ـــ دېدى ئەرگە، ـــ ھەر قانداق بوۋاق توققۇز ئايلىق يولنى ئۇچ ئايدا بېسىپ ئۆتەلمەيدۇ. بۇ بوۋاقتا بىر خىسلەت بار. ئىنىسىم، سىز ئەتىلا بازارغا بېرىپ، مەدرىسەدە ئوقۇشقا تېگىشلىك قائىدە ـ ھەپتىيەكلەرنى سېتىۋېلىپ، چاققانباينىڭ بېشىدا قويۇپ قويۇڭ.

ئەر ئاۋۇال ھەيران بولدى، كېيىن كۈلدى:

ـــ بوۋاق ھېلىتىن ئۇ نەرسىلەرنى نېمە قىلىدۇ، تاغا؟ مەدرەسەگە بېرىشكە تېخى خېلى ۋاقىت بارغۇ؟

ـــ توققۇز ئايلىق يولنى شۇنچە تېز بېسىپ ئۆتكەن بۇ خىسلەتلىك بالا، ئەتىلا مەدرىسەگە مېڭىپ قالسا، ئالدىراپ قالمايدۇ دەيمەن ـ دە.

ـــ گېپىڭىز ئورۇنلۇق، تاغا، ـــ دېدى ئەر، ئاندىن تېخىچە يولۇچىلارنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلمىغىنى ئېسىگە كېلىپ خىجالەتچىلىك بىلەن، ـــ قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار! ـــ دەپ تەكلىپ قىلدى.

ـــ رەھمەت، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئېشەككە مىنىشكە چاغلىنىپ، ـــ چاقىرسىڭىز، سۈننەت تويىغا كېلەرمىز، شۇ ۋاقىتتا كاتتا زىياپەت بېرەرسىز. چاقىرىلمىغان بۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭمۇ بالىمىز بولدى.

ـــ چوقۇم چاقىرىمەن، كەلگەيسىلەر، ـــ دېدى ئەر يەنە بىر قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ.

نەسىردىن ئەپەندى ئېشىكىگە مىنىپ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن، زامانىلى بېشىنى سىلكىپ كۈلۈپ كېتىپ، دېدى:

ـــ تاغا، يالغان گەپكىمۇ تازا ئۇستىكەنسىز! يالغان گەپنىڭ گۇناھىدىن قورقمامسىز؟

ـــ يالغان گەپ قىلىش گۇناھا! ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ لېكىن ئەر ـ خوتۇنىنى ياراشتۇرۇپ قويۇش، ياخشىلىق قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن يالغان ساۋاب بولىدۇ. ئەگەر ۋاقتىدا يېتىپ كەلمىگەن بولساق، بىر ئائىلە ۋەيران بولۇپ كېتەتتى. بۇ يالغىنى

ممزنى ئاللانىڭ ئۆزى كەچۈرسۇن! ئەرنى كۆردۈڭ، ئوتتۇراھال، كۇننى ئاران ئۆتكۈزۈپ يۈرۈپتۇ. مەجبۇرىي ئائىلىلىك بولغان. خوتۇننى تالاق قىلسا، كېيىن قايسى مىلىغا خوتۇن ئالىدۇ، قاچان بالىنىڭ ھۇزۇرىنى كۆرىدۇ؟

بۇگۈن بىر كۈن دېگۈدەك يول يۈرگەن ئات بىلەن ئېشەك چارچاپ، ئۇستىدىكى ئادەمنى كۆتۈرۈش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ئۆزلىرىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈش ئۈچۈنمۇ مادارلىرى قالماي، ئاران ئايىاق ئېلىشاتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە بېرىلىپ كەتكەن زامانىلى ئاتنى دۈتمەي ماڭغان بولغاچقا، شۇ تاپتا قۇياش پېتىشىغا بىر تېرەك بويى قالغانىدى.

ـــ قۇياش بۇگۈنكى ئىشنى تۈگىتىپتۇ، ـــ دېدى زامانىلى پېتىۋاتقان قۇياشقا قاراپ، ـــ قېنى، ئېشەكنى ئازراق قامچىلاڭ تاغا، بولمىسا، خۇپتەن نامىزىغا ئەزان ئېيتىلىش بىلەن شەھەر دەرۋازىلىرى تاقىلىپ، كېچىچە شەھەر سىرتىدا قالىمىز.

ئاتنىڭ مېڭىشى تېزلەشتى، ئېشەك يورغىلىدى. شۇنداق قىلىپ ئىككى يولۇچى دەرۋازا تاقىلىشتىن بۇرۇن شەھەرگە كىرىۋېلىشتى. شەھەر جىمجىت بولۇپ، كوچىلاردا خۇپتەن ئوقۇغىلى ماڭغان ئادەملەر ئاندا ـ ساندا ئۇچراپ تۇراتتى، دۇكانلارنىڭ ئىشكىلىرى تاقالغانىدى.

نەسىردىن ئەپەندى زامانىلىگە مەسلىھەت سالدى:

ـــ ئىنىم، ئىككىمىز ھۇجرىڭىزغا سىغمىساق كېرەك، ياخشىسى، يېقىن ئەتراپتىكى چايخانىغا باشلاڭ، بىرئاز چايخورلۇق قىلىپ، دەم ئالايلى. قازى بىلەن ئەتە كۆرۈشەرمىز. قانداق دەيسىز؟

ـــ ياخشى گەپ، ـــ دېدى زامانىلى ئاتنىڭ بېشىنى سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسى تەرەپكە بۇراپ، ـــ بۇگۈن ئىنتايىن ئېغىر كۈن بولدى زادى...

ـــ ھەئە، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ ئېغىر ۋە خەيرلىك كۈن بولدى!

ئونىنچى باب

چايخانىدا

سەپەر شاھىچى بۇخاراغا قايسىدۇر بىر زامانلاردا ئاللىقاندا قاقتۇر بىر سەۋەبلەر بىلەن مەرغىلان تەرەپلەردىن كېلىپ قالغانىدى. بىر مەھەل خانغا نۆكەرلىككە يالليىنىپ ئىشلەپ، پۇتى يارىلانغاندىن كېيىن نۆكەرلىكتىن بوشىدى. ئاخىر، مانا بۇ چايخانىدىن ماكان تاپتى. ئۇ پۇتىدىكى زەخىم سەۋەبلىك بىلىنەر - بىلىنمەس ئاقساپ ماڭىدۇ. ھەزىل - چاقچاقنى ياخشى كۆرىدىغان بۇ كىشىنى ئەتراپتىكىلەر ياخشى تونۇيدۇ. چايخانىنىڭ دائىم ئاۋات بولۇشىمۇ سەپەر شاھىچىنىڭ كەڭ قورساقلىقىدىن كەڭلىكىدىن. نامازخان تۆرە قازىغىمۇ ئۇنىڭ شۇ يېرى ئىنتايىن ياقىدۇ، ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇلپەتلىرى بىلەن كېلىپ تۇرىدۇ.

سەھەردە مېھمانلارنى قايماق بىلەن كۇتۇۋالغان سەپەر شاھىچى نەسىردىن ئەپەندىگە يېقىپ كەتتى. ناشتىدىن كېيىن شاھىچىنى يېنىغا چاقىرتتى، بەلبېغىدىن ئىككى كۇموش تەڭگىنى چىقىرىپ، داستىخانغا تاشلاپ، شۇنداق دېدى:

— سەپەر تاغا، بۇ تەڭگىلەرنى ئېلىپ، پىشىنگىچە سەۋزىسى كۆپرەك پولۇ تەييارلاپ بەرسىڭىز.

— جېنىم بىلەن، — دېدى شاھىچى، — پەقەت پولۇمۇ؟

— يەنە ئازراق قىزا قاينىتىپ، ئېرىق سۇيىگە قوغۇن - تاۋۇز تاشلاپ قويغايسىز. ئۇنىڭدىن باشقا، — نەسىردىن ئەپەندى خالتىدىن بىر بۆدۇننى چىقىرىپ شاھىچىنىڭ قولىغا بەردى، — مانا بۇنى بولسا قەپەسكە سېلىپ، بىز ئولتۇرىدىغان كارىۋاتنىڭ

ئۇستىگە ئېسىپ قويۇڭ.

ــ ئاش نەچچە كىشىلىك بولسۇن؟ ــ دېدى شاھىچى قۇللۇق قىلىپ.

ــ ئۇچ ـ تۆت كىشىلىك، قازى جانابلىرى قەدەم تەشرىپ قىلىدۇ.

سەپەر شاھىچى بىر ـ ئىككى قەدەم يىراقلاشقاندىن كېيىن، زامانىئەلى:

ــ تاغا، ئاۋۇ بۆدۈنىنىمۇ قويۇپ كەتمەمسىز؟ ــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندىدىن.

ــ بۇنىڭ بىر خىزمىتى بار، ــ دەپ قويدى نەسىردىن ئورنىدىن قوزغىلىۋېتىپ، ــ زامانىئەلى، يول باشلاڭ، قازى جانابلىرى كېچىدىن بېرى كۆزلىرى تۆت، يولىمىزغا ئىنتىزار بولۇپ ئولتۇرغاندۇر...

ئۇلار قازىخانىغا كىرگەندە، قازى ئىسسىق تۇپراققا باغرىنى بېرىپ ياتقان خورازدەك شىرەگە يۆلىنىپ، قىزىل ساقىلىنى سىلاپ ئولتۇراتتى. مېھمانلارنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يۈزى ئېچىلىپ كەتتى. پەنجىرىدىن چۈشۈپ تۇرغان قۇياش يورۇقىدا جىلمايغان يۈزى تېخىمۇ خۇش چىراي كۆرۈندى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم! ــ دېدى زامانىئەلى ئەدەپ بىلەن تۆرگە ئۆتۈپ قازىنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ئاندىن مېھمانىنى كۆرسەتتى، ــ مانا، دېگەن ئادەمنىڭزنى ئېلىپ كەلدىم.

شۇنىڭدىن كېيىن نەسىردىن ئەپەندىمۇ قازى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ـ دە، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇردى. قازى زامانىئەلىگە مەنىلىك قارىغاندى، ئۇ ئۆز خانىسىغا چىقىپ كەتتى.

ــ سىز... سىز ـ ھەا! ــ دېدى قازى زامانىئەلىنىڭ چىقىپ كەتكىنىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلىپ، گەپنى نېمىدىن باشلاشنى بىلمەي تەمتىرەپ، ــ تۇنۇگۈن قانداق ئىشلار بولۇپ كەتتى، تېخىچە ئەقلىم يەتمەي تۇرۇپتۇ.

قازىنىڭ ھەربىكەتلىرىدىن نىيىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى دەررۇ چۈشەنگەن نەسىردىن ئەپەندى دەرھال قوينىدىن مەخمەل ھەميانىنى چىقىرىپ:

— بۇنىڭدا يۈز تىللا بار، — دېدى ۋە ئۇنى قازى ئولتۇرغان كۆرپىنىڭ ئاستىغا تىقتى، — تۇنۇگۈنكى ئىشلارغا مېنىڭمۇ ئەقلىم يەتمەي تۇرىدۇ. تۇنۇگۈن ھەميانىنى تاشلاپ كەتسەممۇ بولاتتى، لېكىن نېمىشقا بۇ ئادەم بىرى كەم يۈز تىللا بېرىدۇ، دەپ كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن، دەپ كۆپ ئويلاندىم. مانا، ھېسابقا توغرىلاپ، بۇگۈن ئېلىپ كەلدىم. شېرىنكانىنى كېچىكتۈرگىنىم سەۋەبلىك مېنى ئەپۇ قىلغايسىز، دېگەن نىيەتتىمەن. «پەقەت بولمىغاندىن كېچىكىپ بولسىمۇ بولغىنى ياخشى» دېگەنكەن ماشا-يىخلار. سىز بۇ پىكىرگە قوشۇلارسىزمۇ؟

— ئەلۋەتتە، ياخشى پىكىرگە دائىم قوشۇلۇپ كەلگەنمەن! — دېدى قازى شۇنچە بايلىققا ئېرىشىپ ئولتۇرغىنىدىن مەمنۇن بولۇپ. ئۇنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولسىمۇ، بۇنداق سېخىي ئادەمنىڭ كۆرسىتىۋاتقان ھىممىتىگە ئىشىنىشنىمۇ، ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمەيتتى. شۇڭا قولىنى ئاستاغىنە كۆرپە تېگىگە تىقىپ، ھەمياننى سىلاپ كۆرگەندىن كېيىن، كۆڭلى تولۇق خاتىرجەم بولدى، — مەنمۇ شۇنداق دەپ ئويلىغانىدىم، — سۆزىنى داۋام قىلدى قازى بىردىنلا ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭ ھەربىكىتى خۇددى «گەپ ئاقچىدا ئەمەس» دېگەندەك مەنىدە ئىدى، — بۇ دۇنيادا ئىنسانلىق ئادەملەر كۆپ. ئەگەر تۇنۇگۈن ئاشۇ تىللالارنىڭ يېرىمىنى تاشلاپ كەتكەن بولسىڭىزمۇ ھېچ گەپ يوق ئىدى. ھېسابنى تولۇق قىلغىنىڭىز بولسا، ئەقىل - پاراسىتىڭىزنىڭ ئىنتايىن يۇقىرىلىقىنىڭ نىشانىدۇر. تەنەبايغا ئوخشاشلارنىڭ جازاسى شۇ! سىزدەك ئالىي مەرتىۋىلىك مېھمانغا بىھۆرمەتلىك قىلغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭغا بۇ جازامۇ كەمدۇر!

— قۇللۇق، قازى جانابلىرى، قۇللۇق! — دېدى نەسىردىن

ئەپەندى، ــ تەنەباي ئەدىپىنى يېدى. ئەمدى مېنىڭ ئۇ زاتقا نىسبە-تەن دەۋايىم يوقتۇر.

ــ ھە مەيلى، بىزنىڭ ھۆكمىمىزدىن رازى ئىكەنسىز، نېمە دەيتتۇق. ئەمرى خۇدا!

نەسىردىن ئەپەندى بىردىن گەپنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتتى:

ــ ھەزرىتىم بۆدۈنىگە ئىشقۇازغۇ، دەيمەن؟

ــ سىز قەيەردىن بىلىپ قالدىڭىز؟ ــ ھەيرەتتىن ياقىسىنى تۇتتى قازى.

ــ نېمىشقا بىلمىگۈدەكمەن؟ سىز بۆدۈنىنى ئۇچۇرماقچى بولغاندەك قولۇڭىزنى مانا بۇنداق قىلدىڭىز، ــ ئۇ قازىنىڭ قول ھەرىكىتىنى كۆرسەتتى.

ــ مېنى يەنە بىر قېتىم لال قالدۇردىڭىز، مېھمان! ــ قازى-نىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ ئاشتى، ــ سىزنى ئەقىل ـ پاراسەتتە يېگانە دېسەم، زېرەكلىكىڭىزمۇ بار ئىكەن، ئاپىرىن!

ــ كەمىنىمۇ بۆدۈنە سارىڭىدۇر.

ــ ياشاپ كېتىڭ، ياشاپ كېتىڭ! گەپنىڭ ياخشىسى ئەمدى چىقىدىغان بولدى. دۇرۇس، دۇرۇس! بۆدۈنە مەسىلىسىدە مېنىڭ ئۆزۈمگە خاس قاراشلىرىم كۆپ. جەم بولۇپ پاراڭلىشىمىز تېخى.

بۇ گەپ نەسىردىن ئەپەندىگە ئۆز تەكلىپىنى ئېيتىشقا پۇرسەت بەردى.

ــ تەخسىرىم، ماقۇل كۆرسىڭىز، پېشىندە چايخانىدا بىرەر كاپامدىن ئاش يەپ، سۆھبەتلىرىدىن بەھرىمەن قىلغايسىز، بۇ پېقىرنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك قىلغان بولاتتى.

ــ ياخشى گەپ، ياخشى گەپ! ــ دېدى قازى، ــ مەن ھازىر زامانىلىنى سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىغا ئەۋەتەي، بىز بارغۇچە ئاشىنىڭ سەۋزىسىنى قاينىتىپ تۇرسۇن.

نەسىردىن ئەپەندى دەرھال قوينىدىن بۆدۈنىنى چىقىرىپ، ئۇنى مېھىر بىلەن سىلاشقا باشلىدى. قازى بولسا: «بۇ ماڭا بۆدۈ-

نمۇ ئېلىپ كەپتۇ - دە» دېگەن ئوي بىلەن ئولتۇرغان يېرىدىن بىر قىمىرلاپ قويۇپ:

— ئاۋارە بولۇپسىز، — دېدى.

نەسىردىن ئەپەندى بولسا، بۆدۈنىنىڭ تۇمشۇقىغا سۆيۈپ:

— ئاۋارىگەرچىلىكى يوق، — دېدى، — بۇ بۆدۈنە بۆدۈنە ئەمەس، سېپى ئۆزىدىن دوستتۇر! زامانىمىزنى ئاۋارە قىلىپ نېمە قىلىمىز؟ سىز مەنزىلنى ئېيتىڭ، بۆدۈنىنىڭ ئۆزى خەۋەر يەتكۈزىدۇ.

قازى بۇ مۆجىزىدىن يەنە بىر قېتىم ھەيران بولۇپ ياقىسىنى تۇتتى. ئاخىر، ئۇ مۇشۇ ياشقا كىرگۈچە بۇنداق ئىشنى كۆرمىگەن، ئاڭلىمىغانىدى. ئۇ چايخانا مەنزىلىنى ئېيتىۋېتىپ، بۆدۈنىنىڭ ئۇ يەرگە يېتىپ بارالايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىدى. قازىنىڭ ھالىتىنى، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرغان نەسىردىن ئەپەندى ئۆز ھەرىكەتلىرىگە تېخىمۇ سىرلىق تۇس بەردى ۋە:

— قازى جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنى قۇلىقىڭغا قۇيۇۋالدىڭ، ھە؟ — دېدى بۆدۈنىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، — ئەمدى يولدا ئويناپ يۈرمەي، ئۇدۇل بېرىپ، سەپەر تاغىڭغا: «قازى جانابلىرى كېلىۋاتىدۇ، سەۋزىسىنى كۆپرەك قىلىپ پولۇ دەملەپ، قىزا قاينىتىپ، قوغۇن - تاۋۇزنى ئېرىق سۈيىگە تاشلاپ مۇزلىتىپ تۇرۇڭ، دېگىن! بىز بىر ئازدىن كېيىن ئارقاڭدىن يېتىپ بارىمىز، بىلدىڭمۇ؟

قازىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ، ھەيرانلىقتىن قېتىپ قالدى. نەسىردىن ئەپەندى بۆدۈنىنى كىچىككىنە دېرىزىدىن ئۇچۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۆزىگە كەلگەن قازى ئىشەنمەي:

— بۇرادەر! ماڭا قارا‌ڭ، بۇ بۆدۈنىڭىز ھەقىقەتەنمۇ...

— ھەئە، ھەئە، بۇ شۇنداق بۆدۈنە، — دېدى نەسىردىن، — بۇنىڭ باشقا خىسلەتلىرىنى ئېيتىدىغان بولسام، چايخانىدىكى ئاش ئىس يەپ قالىدۇ. مانا شۇنداق دوستقا ئېرىشكەنمەن. ھېلى بارغاندا

دىن كېيىن داستىخان ئۈستىدە ھەممىسىنى ئېيتىپ بېرىمەن. سىزمۇ بۆدۈنە تونۇيمەن دەپ كېرىلىپ يۈرۈپسىز ـ دە، قازى جاناب- لىرى! قېنى، ئاستا قوزغىلايلى، بارغۇچمۇ ۋاقىت ئۆتىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن نەسىردىن ئەپەندى نېرىقى ھۈجرىدا ئولتۇرغان زامانىلىنى چاقىردى:

— زامانىلى، بارمۇسىز؟

— لەببەي، تەخسىر، — دەرھال بوسۇغىدىن ئاتلىدى زامان- ئىلى، — نېمە خىزمەت بارمىكىن؟

— قازى جانابلىرىنىڭ ئېتىنى ئېگەرلەڭ! سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىدا بىر ئاز سۆھبەتلىشەيلى!

نەسىردىن ئەپەندى شۇنداق دېگەندىن كېيىن، قازىنىڭ ئورنى- دىن تۇرۇشىغا يارەملىشىپ، يۆلىدى. زامانىلىمۇ ئىتتىكلا تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

ئون بىرىنچى باب

بۆدۈنە سودىسى

مەسچىت تەرەپتىن پېشىن نامىزىغا ئوقۇلۇۋاتقان ئەزان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ناماز ۋاقتى بولغانلىقى ئۈچۈن چايخانىدا ئادەم شالاڭ ئىدى. كىرىش بىلەنلا كۆزگە تاشلىنىدىغان توپا ئارىلاش تاش ياتقۇزۇلغان بىر يېرىم غۇلاچ كەڭلىكتىكى يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە يەتكۈزۈلگەن رەيھانىنىڭ مۇئەتتەر ھىدى يۈرەكلەرنى ياشارتاتتى، يول ۋە سۇپىلارغا قېنىق سۇ سېپىلگەن بولۇپ، يەردىن كۆتۈرۈلگەن نەم ئىللىق ھاۋا گۈپۈلدەپ دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بىر نەچچە تۇپ ياش ئۈجمە دەرىخى ھويلا ئىچىگە سايە تاشلاپ تۇراتتى. چوڭراق ئۈجمىنىڭ ئاستىغا قويۇلغان كەڭ كارىۋاتنىڭ ھەربىر پۇتىغا بىردىن تۇۋرۇك باغلاپ، ئۈستىگە بورا تاشلاپ، سايىلىق ياسالغانىدى. شۇ سايىلىقلارنىڭ بىرىدە ئالاھىدە مېھمانلار ئۈچۈن جاي راستلانغانىدى. سايىلىققا ئېسىلغان قەپەسدىكى بۆدۈنە يالغۇزلۇقتىن زېرىكىپ، كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئىسسىقتا دىمىقىپ قالماسلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك، قەپەس ئۈستىگە شايى بەلباغ تاشلىنىپ، بىر چېتى كۆتۈرۈپ قويۇلغانىدى.

سەپەر شاھىچى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئاۋۇال قازى جانابلىرى بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشتى. تۇيۇقسىز قەپەسدىكى بۆدۈنىگە كۆزى چۈشكەن قازى چايخانىچىنىڭ تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشلىرىغىمۇ تۇزۇك جاۋاب قايتۇرالماي، نېمىنىدۇر دەپ غىڭشىپ قويدى. قازىنىڭ بۇ ئەپتىدىن ئۇنىڭ نېمە ھەققىدە

ئويلاۋاتقىنىنى بىلىۋېلىش قىيىن ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆزىچە غۇدۇراپ نېمىدۇر دېمەكچى بولاتتى، لېكىن پىكرىنى بىر يەرگە جەملىيەل-مەيتتى. نەسىردىن ئەپەندى بولسا ئاللىقاچان قازىنىڭ نىگاھىدىن ھەممە گەپنى بىلىۋالغان بولغاچقا، ئىچىنى تېخىمۇ قىزدۇرۇش ئۈچۈن سەپەر شاھىچىدىن سورىدى:

— بۆدۈنە قېنى؟

— ئەنە، — دەپ قەپەسنى كۆرسەتتى چايخانىچى، — ئاپتاپ ئۇرمىسۇن دەپ ئۇستىگە يېپىنچا تاشلاپ قويدۇق. ئىگىسىگە ئىنتىزار بولۇپ تۇرۇپتۇ.

خۇددى ئاتايىن ئۆگىتىپ قويۇلغاندەك، بۆدۈنە ئاللىقانداق ھاياجان بىلەن بىر - ئىككى قېتىم سىلكىنىپ قويدى. بۆدۈنە تەرەپكە ماڭغان نەسىردىن ئەپەندى زوقى كەلگەندەك:

— ئاۋازىڭدىن ئايلىنايلا! — دەپ لېۋىنى چوكۇلدىتىپ، بۆدۈ-نىنىڭ ئاھاڭىغا ئوخشاش ئاۋاز چىقىرىپ قويدى. قازى بولسا ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماستىن ئاشۇ تەرەپكە قاراپ قويدى. بۆدۈنە سىقىلىپ كەتكەن بولسا كېرەك، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قەپەسنى سىلاپ قويۇشى بىلەن ئۆزگىچە شادلىققا تولغاندەك سايراپ كەتتى.

مېھمانلار ئىچكىرىدە پىشىن ئوقۇپ، كېيىن كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، سەپەر شاھىچىنىڭ ئۆزىمۇ كارىۋاتنىڭ بىر بۇرجىكىگە ئولتۇردى. قازى دۇئاغا ئېغىز ئېچىپ، بىرنېمە-لەرنى پىچىرلاۋېتىپمۇ كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قەپەسكە يەنە قارىدى. دۇئادىن كېيىن سەپەر شاھىچى قازىغا قاراپ:

— قىرائەتلىرى قۇلاققا مايدەك ياقتى، — دېدى ۋە ئىشارە بىلەن كۈتكۈچىنى چاقىردى، — چۆگۈننى ئېلىپ كەل!

— تېخى قازى جانابلىرىنىڭ ھەقىقىي قىرائەتلىرىنى ئاڭلىمىدىڭىز، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — بىر قىرائەتكە چۈشسە، سايراۋاتقان قۇشلارمۇ جىم تۇرۇپ قۇلاق سالىدۇ.

— مەھەللىمىزنىڭ ئىمامى قۇدرەت غوجىنىڭ قىرائىتىگە

يەتمىسە كىرەك! — دېدى سەپەر شاھىچى ئەسلىتىپ، — ئۆيلىرىڭ قىرائەت بىلەن گەپ قىلىدىكەن. «خاتۇنا، لەئابى ئاش نان — نانا!» دەپ سۇ — نان ئېلىپ كەل، دەيدىكەن. خوتۇنلىرىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ: «ھېچبولمىسا چاي بىلەن نانىنى قىرائەتسىز ئېيتسىڭىز بولمامدۇ؟» دېسە، «سېنىڭ بىر بۇردا نېنىڭ، بىر يۇتۇم سۇيۇڭنى دەپ قىرائىتىمنى بۇزايمۇ!» دەپ زەردە قىلىدىكەن.

— قازى جانابلىرى ئۇ دەرىجىدە بولمىسىمۇ، قىرائەتلىرى سىز ئېيتقان قۇدرەت غوجا ئىمامنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ، — دەپ ماختاپ قويدى نەسىردىن ئەپەندى. قازى بۇ گەپلەرگە بېشىنى قىمىرلىتىپ تۇرسىمۇ، خىيالى بۆدۈندە ئىدى.

كۇتكۇچى بالا بىر چۆگۈندە چاي ۋە نان ئېلىپ كەلدى. سەپەر شاھىچى ھىند سودىگەرلىرىدىن سېتىۋالغان، لېكىن پەقەت ئالاھىدە مېھمانلارغا ئاتاپ كۆرپىسىنىڭ قېتىدا ئاسراپ قويىدىغان خۇشبۇي چايلىقنى چەينەكتىكى دۇغ سۇغا سالدى، بىر — ئىككى قېتىم سورۇپ، كېيىن مىس چۆگۈننى زامانىلىنىڭ ئالدىغا سۇرۇپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە نەسىردىن ئەپەندىگە قاراپ تەبەسسۇم بىلەن:

— بۇرادەر، ئېيتقىنىڭىزدەك ئاشنىڭ سەۋزىسىنى قايىنىتىپ قويغانمەن. گۈرۈچنىمۇ يۇيۇپ قويدۇم، گۈرۈچنى سېلىۋېرەيمۇ ياكى سەل ئۆتكۈزۈپمۇ؟

نەسىردىن ئەپەندى «سىز بىر نېمە دەك» دېگەندەك قازىغا قارىغانىدى، قازى بۆدۈنىدىن كۆزىنى ئۈزۈپ:

— مەيلى، مەيلى، — دېدى ئالدىراپ، لېكىن ئۇنىڭ نېمىگە «مەيلى، مەيلى» دېگىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ.

— ئىختىيار ئۆزىڭىزدە، سەپەر ئاكا، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

— قىزىنى قايىنىتىپ قويغانمەن، — دېدى يەنە سەپەر شاھىچى، — ئاشقا باسايمۇ ياكى ئۆزىنى ئايرىم پارچىلاپ ئېلىپ كېلەيمۇ؟

ـــ يېرىمىنى ئاشقا، يېرىمىنى پارچىلاپ كېلىڭ! ـــ دېدى قازى ئەمدى ئۆزىگە كەلگەندەك.

شاھمچى:

ـــ خوپ، بولىدۇ! ـــ دەپ ئىككى قەدەم تاشلاپ بولۇپ، يەنە ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ دېدى، ـــ قوغۇن بىلەن تاۋۇزنى ئېرىقنىڭ سۈيىگە تاشلاپ قويغانىدىم. مېنىڭچە، ئۇلارنى ئاشتىن كېيىن پىچقىنىم ياخشى، شۇنداقمۇ؟

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

شۇ چاغدا زامانىلى زۇرۇرىيەت تۇپەيلىمۇ ياكى قازان بېشىغا بېرىپ كېلىش ئۇچۇنمۇ ئوچاقبېشى تەرەپكە كېتىۋېدى، قازى نەسىردىن ئەپەندى تەرەپكە سەل ئېگىلىپ:

ـــ مېھمان، سەپەر شاھمچىغا شۇنچە گەپنى مۇشۇ بۇدۇنە يەتكۈزدىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى قەپەسنى شەرەتلەپ تۇرۇپ، ـــ ھېچ ئىشىنەلمەي تۇرىۋاتىمەن.

ـــ ھەئە، ئەمدى تەخسىر، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى چۆگۈدۈنى ئېلىپ قازىنىڭ بوشاپ قالغان پىيالىسىگە چاي قۇيغاندىن كېيىن، ئۇنى ئېھتىرام بىلەن قازىغا ئۇزىتىۋېتىپ، ـــ مەن سىزنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن بۇ ئىشنى قىلىۋاتقىنىم يوققۇ. مەيلى ئىشەنمەڭ ياكى ئىشەنمەڭ، ئىختىيار ئۆزىڭىزدە!

قازى ئۇندىمەي تۇرۇپ قالدى. بۇ ئارىلىقتا زامانىلى ساپال لېگەنده پارچىلانغان قېزا كۆتۈرۈپ كېلىپ، داستىخانغا قويدى ۋە ئۆزىمۇ كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇردى. ئىككىنچى چۆگۈن يېرىملاشقاندا، ئاشمۇ تارتىلدى.

ھەممىسى لېگەنگە يېپىشىشتى. قازى ھەر بىر كاپام ئاشنى ئېغىزىغا سالغاندا، كۆزى قەپەسكە چۈشەتتى ۋە «بۇدۇنە مېنىڭكى بولۇشى كېرەك» دېگەن پىكىرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزەتتى. ئاشمۇ يۇمشاقراق بولغانكەن، تېزلا لېگەننىڭ تېگى كۆرۈندى. نەسىردىن ئەپەندى بوشىغان لېگەنگە چاي قۇيۇپ، ئوبدان چايقاپ، «ساۋاب

بولىدۇ» دېگەندەك قازىغا تۇتتى. قازى بىر - ئىككى قېتىم ھۇپلەپ، لېگەننى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆزىگە قايتۇردى. زامانىلى «چاي ئىچىۋاتىمەن» دەپ ساۋابقا شېرىك بولمىدى.

نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ ئالدىدىكى پىيالىغا چاي قۇيىمەن دەپ چۆگۈننى سۇنغانىدى، قازى «بولدى ئەمدى» دېگەندەك، پىيالىنى قولى بىلەن توستى ۋە بىر كېكىرىپ:

— قوغۇن بىلەن تاۋۇزغىمۇ جاي قالسۇن، — دېدى چوڭ قورسىقىنى سىلاپ، — ئاش بەك ئوخشاپتۇ، سەپەرنىڭ قولى دەرد كۆرمىسۇن!

زامانىلى دىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، قوغۇن - تاۋۇز تىلغىلى ئوچاق بېشى تەرەپكە كەتتى.

بۆدۈنىنىڭ «ئەقلى» قازىنىڭ ئەقلىنى ئالدىرىتىپ قويدى. ھازىر ئۇنىڭغا ئېغىز ئېچىش كېرەك. بۇنداق ئىمكانىيەتنى، بۇنداق پۇرسەتنى قولدىن بېرىش ئۆتۈپ كەتكەن بوشاڭلىق بولىدۇ. تەدبىركار ئادەم ھەممە نەرسىنىڭ ۋاقتى - سائىتىنى ياخشى بىلىدۇ ۋە ئىمكانىيەتنى قولدىن بەرمەسلىككە تىرىشىدۇ. قازىمۇ ئۆزىنى شۇنداق تەدبىركارلار تائىپىسىدىن دەپ ھېسابلايدۇ. ھازىر نېمە قىلىپ بولسۇن، بۆدۈنىنى ئۆزىنىڭكى قىلۋېلىش كېرەك. توغرا، بۇ ئىش بىرئاز مۇشكۇل. بۆدۈنىنىڭ ئىگىسى «ساتمايمەن» دەپ ئۆزىنى ئۇياق - بۇياققا تاشلايدۇ. يولنى تەقىپ قىلمىقى، مۇشكۇلىنى يەڭمىكى، ئەقىل - ئىدراكىنى كۆرسەتمىكى كېرەك. ئاخىر، ھەر قانداق مۇشكۇلنى بىرتەرەپ قىلالمىغان كىشى قانداقمۇ ئۆزىنى ھازىر جاۋاب سانىيالىسۇن؟ ئۇ بۆدۈنىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆتۈنۈپ يېلىنمىقى، ئۆتۈنۈشى ئەسقاتمىسا سودىلىشىشى، ئۇ ئۇنۇم بەرمىسە ئوتتۇرىغا ئادەم — دەللال قويۇشى، ئۇمۇ كارغا كەلمىسە، ئادەم يوللاپ... ياق، ئىش ئۇ دەرىجىگە بارماس...

قازى قىزىرىپ - تاتىرىپ تۇرۇپ مەقسەتكە كۆچتى:

— ئاشنى يېدۇق، قىزىنى چاينىدۇق، چاينى ئىچتۇق، نېسىپ

بولسا، قوغۇن ـ تاۋۇزنىمۇ يەيمىز. ئەمدى، سىزگە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار.

ـــ قانداق ئۆتۈنۈش، تەخسىر؟ ـــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

ـــ بۇ بۆدۈنىنى ماڭا سېتىڭ! ئىشقىم چۈشۈپ قالدى.

نەسىردىن ئەپەندى بىردىن جىددىيلىشىپ، يۈزىنى پۈرۈشتۈردى:

ـــ مانا، باشلاندى!

ـــ نېمە باشلاندى؟ ـــ دېدى قازى ئەجەبلىنىپ.

ـــ ئىشلار شۇنداق بولىدۇ، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى داستىخان چېتىدىكى ئۇۋاقلارنى تىرىۋېتىپ، ـــ ياخشى مالغا ھەممە كۆز تىكىدۇ. كەلگىنىڭىزدىن بېرى پات ـ پات قاراۋاتقانلىقىڭىزدىن نىيىتىڭىزنى سەزگەنىدىم. ئۆزۈمچە، «قازى جانابلىرى سوراپ قالسا، نېمە دەرمەن؟» دەپ كۆڭلۈمدىنمۇ ئۆتكۈزدۈم ھەم «ياق» دېيىش نىيىتىگە كەلدىم...

ـــ ھە... ئەمدى، زارىمىز بار، زورىمىز يوق، ـــ گەپنى چاقچاققا بۇرىدى قازى، ـــ سېتىش نىيىتىڭىز بولسا، ياتقا كەتمەسۇن، دەيمەن.

نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ گېپىگە ئېتىبار بەرمەي دېدى:

ـــ بۇ بۆدۈنىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن بۇرۇنقى ئىگىسىنىڭ كەينىدىن قانچىلىك يۈرگەنلىكىمنى بىلەمسىز؟ ئۇنى سېتىشقا كۆندۈرگىچە ئانا سۈتۈم ئاغزىمغا كەلدى. چۈنكى، باغدادتا بىر ئىدى بۇ بۆدۈنە. يېلىنىپ يۈگۈرۈپ، قەرز قىلىپ دېگەندەك ساق يۈز تىللاغا كۆندۈرگەنمەن ئىگىسىنى.

ـــ دەپ باقتىم، مېھمان، ـــ دېدى قازى، ـــ ساتمىسىڭىز، ساتماڭ.

نەسىردىن ئەپەندى «ئويۇن» نى داۋام قىلىپ، شۇنداق دېدى:

ـــ ئېغىز ئېچىلغان مالنى بەرمىسىڭىز، يا ئۆلىدۇ ياكى يوقىلىدۇ، دەپ ئاڭلىغانمەن. سىز ئېغىز ئېچىپ قالدىڭىز، مەن نېمە

دەيتتىم. ھازىر بەرمىسەم، بۆدۇنىگە كۆز تېگىپ كېتىشى مۇمكىن. بۆدۇنە شۇنداق يېقىملىق جانىۋار، بۇنى ئۆزىڭىزمۇ بىلىسىز. ئاتا ـ بوۋىلىرىڭىز بۆدۇنىۋاز ئۆتكەن، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ دېدى قازى تاتىرىپ.

نەسىردىن ئەپەندى گېپىنى داۋام قىلدى:

ـــ ئەگەر سىز ئەمەس، باشقا كىشى سورىغىنىدا، مېنىڭ تىللانىڭ يۇزىگە قارىمايتتىم. راست چاقچاق قىلمىدىم، ھەرگىز ساتمايتتىم. لېكىن سىزگە ياق دېسەم... بىر داستىخاندىن تۇز ـ تائام يېدۇق، مېھمىنىم بولدىڭىز، «مېھماننىڭ ھەققىنى ئۆزۈڭگە جاۋاب بىلگىن» دېگەن گەپ بار. دېمەك سىزنىڭ گېپىڭىز مەن ئۈچۈن جاۋاب. نەچارە، داستىخانىنىڭ ھەق ـ ھۆرمىتى... ماڭا پايدىسى كېرەك ئەمەس، ئۆزىنىڭ نەرخىنى بېرىڭ. ئەنە، بۆدۇنە سىزنىڭكى، مەن رازى!

سودا پىشتى، «بەرىكىتى بولسۇن» نىڭ ئۈستىگە زامانىلى لېگەندە ئالاھىدە تىلىملانغان قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، داستىخاندا قويدى ۋە گەپنىڭ نېمە توغرۇلۇق بولۇۋاتقانلىقىغا ئەقلى يەتمەي:

ـــ كىم نېمە ساتتى؟ ـــ دەپ سورىدى. نەسىردىن ئەپەندى مەخمەل ھەميانىنى سىلكىپ:

ـــ قازى جانابلىرىغا بۆدۇنىنى يۇز تىللاغا ساتتۇق، ـــ دېدى.

بۇ سودىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، زامانىلى ھوشىنى يوقاتقاندەك تۇيۇقسىز دەلدەڭشىپ كەتتى. ئەگەر قوغۇن ـ تاۋۇزنى بۇرۇنراق داستىخانغا قويۇۋالمىغان بولسا، قولىدىن چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بىر تاز بۆدۇنىنى قازىغا يۇز تىللاغا سېتىشىدا ئاللىقانداقتۇر بىر سىر بارلىقىنى چۈشەنگەن زامانىلى سودىنى بۇزۇپ قويماسلىق ئۈچۈن تىلىنى چىشلەپ، جىم تۇردى. قازى خاسىيەتلىك مالنى قولغا كىرگۈزگىنىدىن خۇرسەن ئىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئېسىقلىق تۇرغان قەپەستىن بۆدۇنىنى

ئېلىپ، سەمەدنى چەملەپ كۆردى، لېۋىنى چوكۇلىدىتىپ «ئاۋاق جانۋار» دېدى ۋە يەنە قەپەسكە سېلىپ قويدى. ئۇنىڭ بەرگەن تىللاسىغا قىلچە يۈرىكى ئېچىشمىدى. چۈنكى ئۇ ئىچىدە: «يۈز تىللا شېرىنكانە بېرىلگەندى، سېپى ئۆزىدىن چىقتى، بۆدۈنە ماڭا بىكارغا چۈشتى» دەپ ئويلىدى. لېكىن، بىراۋنىڭ توزىقىغا چۈشكەنلىكىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىدى.

قازى قاتتىق خۇرسەنلىكىدىن ئېغىزى قۇلىقىغا يېتىپ:

— زامانىمىز، بۆدۈنىنى ئۇدۇل قازىخانىغا ئاپىرىپ قوي! — دېدى قەپەسنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ، — ھازىر بۇنى ئۆيگە ئېلىپ بارساق، يەڭگەك كوتۇلداشنى باشلايدۇ: «تاپقىنىڭىزغا بۆدۈنە ئالمىسىز» دەپ تاكى چارچىغىچە ھەپتە - ئون كۈن قۇلاق - مېڭەمنى يەيدۇ.

قازى خوتۇنى توغرۇلۇق گەپ ئېچىشى بىلەن نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدى:

— قازى جانابلىرىنى خوتۇنلىرى ئېشەك قىلىپ مىنىۋالغان ئىكەن - دە! خوتۇندىن شۇنچىلىك قورقامسىز؟ ھەمياننى سىز تاپقان، يەڭگىگە نېمە ئېغىرلىقى چۈشىدۇ؟

— خوتۇننىڭ جاپاسىنى تارتمىغان ئادەمدەك گەپ قىلمىسىز، مېھمان! — دېدى قازى ئۆزىنى ئاقلاپ، — سىزنى خوتۇنىڭىز ئېشەك قىلىپ مىنمىگەنمۇ؟

— ئېشەك ئەمەس، ئات قىلىپ مىنگەن، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

— ئات قىلىپ مىندى نېمە، ئېشەك قىلىپ مىندى نېمە، بەربىر مىنىپتىكەنغۇ، — دېدى قازى رەقىبىنى مات قىلغىنىدىن خۇرسەن بولۇپ، — كىشىنىگەنسىز ھەقاچان؟

— كىشىنىگەتمەن.

— كىشىنىگەنمىش!

— كىشىنىگەنىڭ ئەيىبى يوق، قازى جانابلىرى، — دېدى

نەسىردىن ئەپەندى ئىستىھزا بىلەن، — ھاڭرىغان يامان، قولۇم ـ قوشنىنىڭ جېنىغا تېگىسىز.

قازى مات بولغىنىدىن ئىزا تارتتىمۇ، قەپەسنى كۆتۈرگەن ھالدا سۆھبەتكە قۇلاق سېلىپ تۇرغان زامانىلىگە زەھرىنى چاچتى:

— تېخىچە ھاڭۇېقىپ تۇرۇپسەنغۇ؟ ماڭ، بۆدۈنىنى ئاپىرد-ۇېتىپ كەل!

زامانىلى «خوپ، خوپ...» دېگەنچە چىقىپ كەتتى. نەسىردىن ئەپەندى بولسا، ئارىدىكى سوغۇقچىلىقنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن گەپنىڭ تېمىسىنى يەنە بۆدۈنىگە بۇرىدى:

— بايا تىن مەن بۆدۈنىنى قانداق قولغا كىرگۈزگەنلىكىمنى سىزگە تەپسىلىي ئېيتىپ بەرمىدىم.

— ھە، ھە، قانداق بولغاندى؟ — دېدى قازىنىڭمۇ چىرايى ئېچىلىپ.

— بىر كۈنى باغدادنىڭ چوڭ بازىرىدا ئايلىنىپ يۈرسەم، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ھېكايە توقۇشقا باشلاپ، — قۇش بازىرىدا غەلۋە ـ غوۋغا بولۇپ كېتىپتۇ. قارىسام، بىر توپ ئادەم ھەسەلگە يېپىشقان چۈنەندەك بىر كىشىنىڭ ئۈستىگە يوپۇرۇلۇۋاپتۇ. نېمە گەپتۇ دەپ، سىغدىلىپ ئارىغا كىرسەم، بۆدۈنە سودىسى ئىكەن. بىر بۆدۈنىگە يۈز تىللا سوراپ تۇرۇپتۇ. بۇنى ئاڭلاش بىلەن خىيالىم قاچتى.

— نېمىگە قاچتى؟

— نېمىگە بولاتتى، غازغا بولمامدۇ؟! بىر چاڭگال بۆدۈنە يۈز تىللا تۇرسا، بىزنىڭ غاز بەش يۈز تىللاغا سېتىلسا كېرەك، دەپ پەملىدىم ـ دە، ئەتىسى ئۆيدىكى غازنى بازارغا ئېلىپ بارسام، بىراۋ ئون تەڭگىدىن يۇقىرى سورىسا نېمە دەي؟ غەزىپىم كېلىپ، بازار ئاقسىقالىنىڭ ئالدىغا باردىم. «تەخسىر، تۇنۇگۈن بىر بۆدۈنىگە يۈز تىللا باھا قويۇشقانىكەن، بۈگۈن بۆدۈنىدىن يۈز ھەسسە چوڭ غازنى

نېمىشقا ئون تەڭگىگە ئېلىشمىدى؟» دەپ سورىسام، ئاقساقال بوّدۇ - نىڭ خىسلەتلىرىنى ساناپ كەتتى. شۇ يەردىلا سىزگە ئوخشاش بوّدۇنىگە ئاشىق - بىقارار بولۇپ قالدىم.

— كېيىن بوّدۇنىڭ ئىگىسىنى ئىزدەپ باردىڭىز؟ — لوقما تاشلاپ قويدى قازى.

— ئاتىڭىزغا رەھمەت! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ پاراسىتىگە قايىل بولغاندەك ئاھاڭدا، — ئۇ كۇنى بوّدۇنە سېتىلـ - مىغانىكەن، ئىگىسىنى تاپتىم. ئەللىك تىللا بىلەن ئەللىك غاز بېرەي دېسەم، كوّنمەيدۇ، پەدەرى قۇسۇرا! يۇز تىللادىن بىر قەدەم چوّشمەيدۇ، «قەرز ئۇزىلەر، خوتۇن قالار» دېگەندەك، قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بىر تونۇشۇمدىن ئەللىك تىللا قەرز ئالدىم - دە، بوّدۇنىنى سېتىۋالدىم.

قازى بوّدۇنىڭ يېشىنى بىلىش ئۈچۈن:

— سېتىۋالغىنىڭىزغا قانچىلىك بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئىككى يىل بولدى، بۇ ئىككى يىل ئىچىدە كۇنلىرىم ناھا - يىتى مەنىلىك ئوّتتى. نېمە بۇيرىسام، شۇنى قىلىدۇ. يەنە سايراپ دىلىنى يايراتقىنىغا نېمە يەتسۇن؟ ھازىر ئۇنى ساتتىم، يۇرىكىمنىڭ بىر پارچىسىنى سىزگە يۇلۇپ بەرگەندەك بولدۇم.

قازى تېخىمۇ كېرىلدى.

— لەۋزىڭىزدىن يانماقچىمۇ سىز؟!

— يوقسۇ! لەۋزى مۇستەھكەملەردىنمەن! ئەمدى ئۇ سىزنىڭكى بولدى، ئىش تامام!...

زامانىلى قايتىپ كەلگەندە، قازى قايتىشقا تەمشەلگەندى.

— ئامىن! ئولتۇرغان ئورنىمىز سوۋۇمىسۇن!

ئون ئىككىنچى باب

غەلۋە ـ غوۋغا

نەسىردىن ئەپەندى ساندۇقسازلار مەھەللىسىگە، يەنى جىيەنى ئۈستا مەنسۇرنىڭكىگە بېرىشنى ئېيتقاندا، سەپەر شاھىچى:

ـــ بۇرادەر، كەچ قالماڭ، قايتىپ كېلىڭ، ـــ دېگەچ نەسىردىن ئەپەندىگە ئەگىشىپ كوچىغىچە چىقتى، ـــ كۆڭلىڭىز خاتىرجەم بولسۇن، بۇ يەردە سىز ئۈچۈن ھەمىشە ئورۇن بار، ئىككىلىمىز پاراڭلىشىپ ئولتۇرىمىز.

ـــ خوپا! ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ۋە قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، يېقىملىق جىلمايدى، ـــ چوقۇم قايتىمەن، سەپەر ئاكا.

بىر زامانلاردا كەڭرى مەيدانى بولغان، بىر ـ بىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان ئىككى چوڭ يول بىلەن تۆت قىسىمغا بۆلۈنگەن ۋە ھەر تەرەپكە دەرۋازىلار ئورنىتىلغان بۇ شەھەردە ـــ بۇخارادا قەد كۆتۈر ـ گەن يېڭى ـ يېڭى مەدرىسە ـ مەسچىتلەر، ئىمارەتلەر نەسىردىن ئەپەندىنىڭ خىيالىنى چالغىتىپ، بېشىنى ئايلاندۇرۇپ قويدى. رېگىستانغا چىقىپ، كوچا بېشىدا بىرپەس ئويلىنىپ تۇردى ـ دە، كېيىن چوڭ جامەنى ئايلىنىپ، سەھەردىن بېرى سودا قىزىغان رەستىلەرنى ئارىلاپ ئېرىق تەرەپكە ئۆتتى. ئېرىقنىڭ سۈزۈك سۈيىدە چايقىلىۋاتقان قۇياش نۇرى يېقىنلا جايدىكى بىر ئىمارەتنىڭ تاملىرىدا جىلۋىلىنىۋاتاتتى. نەقىشلىك بۇ ئىمارەتكە قاراپ نەسىر ـ دىن ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى قاماشتى. ئاجايىپ ھەيۋەتلىك قوش مەسچىت ـــ مادەرىخان ۋە ئابدۇللاخان مەدرىسىلىرىدىن ھەيرەتلەندى.

نەسىردىن ئەپەندى قوش گۈمبىزى پارقىراپ تۇرغان مىر ئەرەب

مەدرىسەسىنىڭ يېنىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان پايى كالان مۇنارنىڭ سەللىسىنى تۇتقانچە قاراپ قالدى. بىر چاغدا، بەلكىم بۇ يەردىكى خىزمەتكار بولسا كېرەك، ئوتتۇرا بويلۇق، ئۆسكىلەڭ قاشلىق، كۆزلىرى چوڭ ـ چوڭ، كېكىردىكى بۆرتۈپ چىققان، يىپەك چاپان كىيگەن، بېشىغا سەللە ئورىۋالغان بىر كىشى:

ـــ تاغا، يېڭى قۇرۇلغان دەرۋازىغا نېمانچە تەلمۈرۈپ كەتتىڭىز؟ ـــ دەپ سورىدى چىشلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ـــ بۇنداق نەرسىلەرنى كۆرمىگەنمىدىڭىز سىز؟

ـــ قاراڭ، شەھەر بەك كۆركەملىشىپ كېتىپتۇ، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي، ـــ بۇ قەدەر ئېگىز، ھەشەمەتلىك مەدرىسەلەر، دۇكانلار، ئاجايىپ باغلار، بىر ـ بىرىدىن ئاۋات كوچىلار! ھەممىسى ئېغىزىڭىزنى ئېچىپ قويىدۇ. لېكىن بىر نەرسىگە ئەقلىم يەتمەي تۇرۇپتۇ: شۇنچە ئېگىز بولغىنى بىلەن بار ـ يوقى بىرلا ئىشىكى بولغانلىقى ئۈستىگە تۆشۈكلىرىمۇ ئىنتايىن ئېگىز ئىكەن. نېمىشقا شۇنداق؟

«بۇ ئادەم ئۆمرىدە مۇنار كۆرمىگەنىكەن» دەپ ئويلىغان كىشى نەسىردىن ئەپەندىنى ئەخمەق قىلماقچى بولدى.

ـــ ھە، تاغا، ـــ دېدى ئۇ مۇنارنى كۆرسىتىپ، ـــ بۇ بىنا ئەمەس، شەھەرنىڭ بىر تاللا چېچى.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇ كىشىنىڭ قۇۋلۇقىنى سېزىپ. لېكىن چاندۇرماي ھېلى ئۇ كىشىگە، ھېلى مۇنارغا ھاڭۋېقىپ قارىدى. شۇ چاغدا، مەسچىت كالانىنىڭ مۇئەززىنى بولسا كېرەك، بىر تالىپ بىلەن بۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ مۇنار ئىشىكىدىن كىرىپ كەتتى.

ـــ توغرا ئېيتىسىز، ـــ ھېلىقى كىشىنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ شەھەر ئىنتايىن چىرايلىق، لېكىن ئۇنىڭ بېشىنى كەم يۇيىدىكەنسىلەر!

ـــ نېمە دېمەكچىسىز؟ ـــ دېدى ناتونۇش كىشى.

— قاراڭ، بىر چاچقا ئىككى پىت ئۆمىلەپ چىقىۋېتىپتۇ، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

ھېلىقى ئادەم مات بولغىنىنى بىلدىمۇ، رەڭگى تاتارغانچە ئارقىسىغا بۇرۇلدى ـ دە، سالپايغان ھالدا يولىغا راۋان بولدى. نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چاقىرغانىدى، ئۇ قولىنى بىر سىلكىپ قويۇپ، تېخىمۇ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى. نەسىردىن ئەپەندى ئۇ ئادەمنىڭ بۇ مىجەزىنى چۈشەنمەي يەلكىسىنى قىسىپ قويۇپ، يولىنى داۋام قىلدى. مەسچىتى كالان ئالدىدا تەسۋىلىرىنى شالاقلىتىپ تۇرغان قەلەندەر ـ دەرۋىشلەر كۆپ ئىدى. نەسىردىن ئەپەندى ئۇلارغا تەڭگە سەدىقە قىلىپ، شەھەرىستانىنىڭ ئاساسىي كوچىسى ئارقىلىق جەنۇبقا سوزۇلغان سودا رەستىلىرىنى ئارىلىدى. بۇ رەستىلەردىكى چوپانلارنىڭ تۇرلۇك كۆڭلەك ـ ئىشتانلىرى، دوپپا، پوتا، خام تېرە، سېۋەت ـ سېۋەت قۇرۇق ۋە ھۆل مېۋىلەرنىڭ ھەممىسى ئادەمنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرەتتى. نەسىردىن ئەپەندى ئالسۇن ئالمىسۇن، ھەر بىر نەرسىنىڭ نەرخىگە قىزىقتى.

— بازارغا باردىڭمۇ، بىرەر نەرسە ئالمىساڭمۇ، نەرخى ـ ناۋاسىنى سوراپ چىقسالڭ ساۋاب بولاركەن، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى كۆڭلەك سېتىۋاتقان قاڭشارلىق، قارامتۇل سودىگەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — كۆڭلەك قانچە پۇل، ئاكا؟

— سەككىز تەڭگە، تاغا، — دېدى سودىگەر.

— ئىشتانچۇ؟

— ئون ئىككى تەڭگە، ئالامسىز؟

— ئالاي دېگەنتىم، لېكىن قىممەت ئىكەن.

— نېمىسى قىممەت؟ بازارغا قاراڭ تاغا، مېنىڭكىدىن ئەرزىنى يوق!

— سەن كۆڭلەكنىڭ باھاسىنى كۆتۈرۈپ، ئىشتانىنىڭ باھاسىنى سەل چۈشۈر!

— مالنى يەرگە ئۇرماڭ، تاغا! بىزمۇ بىر ـ ئىككى تەڭگىنى

دەپ ئولتۇرمىز بۇ يەردە!

— كۆڭلەكنىڭ نەرخىنى كۆتۈرۈپ، ئىشتاننىڭكىنى چۈشۈر - سەڭ، ئىككىسى تەڭ بولىدۇ، سەن ئۇتتۇرمايسەن.

— ھەي... نېمىسىنى چۈشۈرەي، تاغا؟ ئەتىگەندىن بېرى ئاران تۆت تال نەرسە ساتتىم، ئەزبىرايى خۇدا، بۇنىڭدىن تۆۋەن ساتسام ئۈيات بولار ئاكا!

— سارالڭ بولما! بۇنىڭ باھاسى ئون بەش تەڭگە!

— سىزمۇ چىڭ ئادەم ئىكەنسىز، تاغا، ئازراق قوشۇڭ!

— بوپتۇ، مەن بىر ئايلىنىپ كېلەي، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تاتلىق - تۇرۇملار رەستىسىگە ئۆتۈپ، ئازراق تالقان بىلەن ئىككى قاداق پەشمەك ھالۋا ئېلىپ، بازاردىن چىقتى. شاۋقۇنلۇق كوچىنى بويلاپ ھەشەمەتلىك باش كىيىملەر- ئۇنچە - مارجان ۋە مونچاق قادالغان دوپپىلارنى، تولكە تېرىسىدىن تىكىلگەن قالپاقلارنى، ماھىرانە ئورالغان سەللىلەرنى تاماشا قىلىپ، سوۋغات ئۈچۈن جىيەنىگە دوپپا سېتىۋالدى. ئاندىن ئۇلۇغبېك ۋە ئابدۇللاخان مەدرىسەلىرىنى ئايلىنىپ، كۆل بويىدىكى نادىر دىۋانبېگى مەدرىسە - خانىقاسىنى زىيارەت قىلدى. بۇ جەريان- دا خېلى كۆپ دەرۋىشلەرگە خەير - سەدىقە بەردى. كەچكە يېقىن سوراپ يۈرۈپ پەيزاۋات خانىقاسى يېنىدىكى ساندۇقسازلار مەھەللە- سىدە ياشايدىغان جىيەنى ئۈستا مەنسۇرنىڭ ھويلىسىنى تاپتى.

ئۈستا مەنسۇرنىڭ كىچىك ئىشكىدىن كىرىدىغان چاققانغىنە ھويلىسى مەھەللە مەركىزىگە يېقىن يەردە ئىكەن، ھويلىنىڭ ئىچكىرىسى تۆت تەرىپى سۇپا، ئوتتۇرىسى يېرىم تاناچە كېلىدىغان گۈلزار ۋە تۆت بۆلۈنمىدىن — بىر - بىرىگە ئۆتىلىدىغان ئىككى خانە، قىبلىنگە قارىتىپ قۇرۇلغان تونۇرخانا، يېنىدا دۇكان ۋە ھويلا بۇرجىكىدىكى ئېغىلدىن ئىبارەت ئىدى. مەنسۇر كوچا تەرەپتىن ئۆز ئىسمىنى ئاڭلاپ، دۇكاندىكى ئىشنى توختىتىپ، يول تەرەپكە

ماڭدى. كوچا ئىشكى ئالدىدا تۇرغان نەسىردىن ئەپەندىنى كۆرۈپ، بىردىنلا ئالدىراپ كەلدى ۋە قۇچقىنى كەڭ ئېچىپ ئالىلىقاندىاق چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى تاغىسىنىڭ باغرىغا ئاتتى.

ــ تاغا، ئۆزۈمنىڭ تاغىسى! ــ دېدى ئۇستا مەنسۇر ھايا‌جاندىن باشقا گەپ قىلالماي.

ــ تونۇدىڭ، ھەقىقەتەن تاغاڭمەن، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى. ئاندىن جىيەنىنىڭ ئىككى يەلكىسىدىن تۇتۇپ، ئاچىسىنىڭ كىگە ئوخشاش بىرەر بەلگە ئىزدىگەندەك ئۇنىڭ يۈزىگە تىكىلدى، ــ ئاچامدىن قالغان يالغۇز يادىكار! ئاچامنىڭ قاش ـ كۆزىنى چاپلاپ قويغاندەكلا ئىكەنسەن! سېنى كۆرۈپ، ئاچامنى كۆرگەندەك بولدۇم، خۇداغا شۈكۈر!

ئۇستا مەنسۇر خۇشاللىقىنى يوشۇرالماي:

ــ تاغا، بىزلەرنىمۇ ئىزدەپ كېلىدىكەنسىز ـ ھە؟ ــ دەپ تاغىسىنىڭ يەلكىسىنى سىلىدى.

ــ بالىلارغا دائىم «قىيامەتلىك تاغاڭ بار» دېگىنى دېگەنىدى، ــ دېدى مەنسۇرنىڭ خوتۇنى مېھمان بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇپ، ــ سىزنىمۇ كۆرەر كۈن بار ئىكەنغۇ. ھېلى بالىلار كەلسە، خۇشال ـ لىقتىن ھويلىنى بېشىغا كىيىشىدىغان بولدى. ھاممىسىنىڭكىگە كېتىشكەنىدى. خۇش كېلىپسىز تاغا!

كېلىن ئېسىل مەخمەل كۆرپىلەرنى چاققان ـ چاققان تاشلاپ، مېھمانىنى تەكلىپ قىلدى. مېھمان ئولتۇرۇپ، دۇئا قىلغاندىن كېيىن، كېلىن چاققانلىق بىلەن داستىخان سالدى ـ دە، تەكچىدىن قاق، مېغىز، بىر ئوچۇم قۇرۇق ئۈزۈم دېگەندەك نەرسىلەرنى داستىخانغا قويدى. ئاندىن چۆگۈندە چاي بىلەن بىر جۇپ پىيالە كەلتۇرۇپ، ئېرىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، سىرتقا ماڭغانىدى، نەسىردىن ئەپەندى:

ــ ئاۋارە بولماڭ كېلىنئايىم، ــ دېدى ئۇنى توختىتىپ، ــ ئولتۇرۇڭ، مەن سىلەرنىڭ دىدارلىرىڭلارغا قاناي دەپ كەلدىم.

بىردەم ئولتۇرۇپ، ھېلى كېتىمەن.

— كەلمەي ـ كەلمەي ئاران بىر كېلىپلا يەنە قەيەرگە كېتىسىز تاغا؟ — دېدى كېلىن بوسۇغىدا تۇرۇپ، — ھېچبولمىسا بىر ـ ئىككى كۈن مېھمان بولسىڭىز ـ دە ئەمدى. مەن تاماق قىلاي، مېھماننى قۇرۇق ماڭدۇرۇش ئۇيات بولىدۇ.

— چىقىپ بىرەر نەرسە قىل، تاغام كەتمەيدۇ! — دېدى مەنسۇر قەتئىي قىلىپ، — كەتسىمۇ، كېيىنرەك كېتەر!

كېلىن چىقىپ كەتتى ۋە تاغا ـ جىيەننىڭ پاراڭلىرى قىزغان ۋاقىتتا ساپال لېگەندە ئېلىپ كىرگەن شىرگۈرۈچنى داستىخانغا قويۇپ:

— ئون كۈن بۇرۇن سىيرىمىز تۇغقانىدى، — دېدى كېلىن بارمىقىدىكى ياغ يۇقىنى يالاپ، — بىر ھەپتە بۇرۇن كەلگىنىڭىزدە ئوغۇز سۇتىگە ئېغىز تېگەردىڭىز، تاغا.

— نېسىپ بولغان بولسا، كېلىنئاي! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى كۈلۈپ، — شىرگۈرۈچمۇ ئەنە شۇ سىيرىنىڭ سۈتىدىن، شۇنداقمۇ؟

— ئۈستىدىكى مېيىمۇ ئۆيىمىزنىڭ، تاغا. ئېلىڭ، ئاش بولسۇن!

— ناھايىتى مايلىق قىلىپسىز كېلىنئاي، قولىڭىز دەرد كۆرمىسۇن!

كېلىن يەنە چىقىپ كەتتى. ئۇستا مەنسۇر تاغىسىنى تاماققا ئۇندەۋېتىپ، قۇۋلۇق بىلەن مېيىنى ئۆزى تەرەپكە سۈرۈش ئۈچۈن كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا شىرگۈرۈچ ئۈستىگە سىزىق تارتتى.

— سىز قانداق تاغا زادى؟ — دېدى ئۇ بىرىنچى سىزىقنى تارتىپ، — ئۆيلەنگىنىمدە كەلمىدىڭىز! — ئاندىن ئىككىنچى سىزىقنى تارتتى، — ئوغۇل كۆردۈم، قىز كۆردۈم، مۇبارەكلەپ كەلمىدىڭىز...

نەسىردىن ئەپەندى جىيەننىڭ ھەربىر تىلىرىنى كۆزىتىپ

تۇرۇپ، «مېنى تارتىپتۇ» دەپ ئويلىدى ئىچىدە ۋە بارمىقى بىلەن شىرگۈرۈچنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇپ:

— ھەي، جىيەنىم! سەن ئاۋۋال تاغاڭدىن ھالىڭ قانداق دەپ سورا، كېيىن كۆڭلۈڭدىكىنى تۆكسەڭمۇ يارىشىدۇ. بۇ بىر نەچچە يىللاردىن تاغاڭنىڭ ھاياتى غەلۋە ـ غوۋغا بىلەن ئۆتتى. بۇ شەھەر ـ دىن ئۇ شەھەرگە قوغلاندى بولۇپ، ئارامخۇدا كۈن كۆرمىدى... قېنى تاماقتىن ئال، رەنجىشتىن تەپ يوق! — دېدى كۈلۈمسىرەپ.

— ھەي تاغا، ھەي تاغا! — دېگەچ كۈلۈپ كەتتى ئۇستا مەنسۇر، — سىزگە تەڭ كەلگىلى بولمايدىكەن زادى!

— تاغاڭنىڭ جىيەنى بولساڭ، ھامان بىر كۈنى ماڭا يېتىسەن! ئەمدى چوڭ ـ چوڭ ئال!...

شىرگۈرۈچ تۇگەپ، قوللار سۈرتۈلدى. ئېيتىلىدىغان گەپ ئېيتىلىپ، كېيىن تاغا يەنە بىر قېتىم جىيەنىدىن ھال ـ ئەھۋال سورىدى:

— دۇرۇس، دۇرۇس، جىيەن. ئائىلەڭنى كۆرۈپ كۆڭلۈم جايىغا چۈشتى. ئۆزۈڭنى پاكىز تۇتۇپ، بالا ـ چاقاڭنى باغرىڭغا بېسىپ يۈرگىنىڭ مېنى خاتىرجەم قىلدى. جەننىتى ئاچامنىڭ چىرىغىنى يېقىپ ئولتۇرغىنىڭنىڭ ئۆزى بىر دۆلەت! سېنىڭ بارىڭغا شۈكۈر! كېلىنئايىنى كۆردۈم، پۈت ـ قولى چاقماق، كۆڭلى ئوچۇق، لەزىز ئىكەن.

ئۇستا مەنسۇر قوللىرىنى تىزلىرىغا قويۇپ:

— بۇ كېلىنىڭىزنىڭ بېسىلىپ قالغان ۋاقتى، — دېدى قۇۋلۇق بىلەن، — كېلىن بولۇشتىن بۇرۇن دەججال ئىدى.

— بالا ـ چاقىلىق بولغاندىن كېيىن بېسىلىپ قالغاندۇ؟

— بۇنىڭ بېسىلىشى ئۇچۇن بىر ئاتىنىڭ بەھرىدىن كەچكەنـ مەن، تاغا!

— يا پىرىم!

— بىر ئېتىم بار ئىدى، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى ئۇستا

مەنسۇر تاغىسىنى ھەيران قالدۇرۇپ، ــ توي قىلىپ، كېلىننى ئاتتا يۆتكەپ كەلگەنمەن. كېلىننى ئالدىمغا ئېلىپ كېلىۋاتىمەن، ئات جانىۋار مۇدۇرۇپ كەتتى. شۇندا «بىرا!» دېدىم. ئاتقا ئىككى كىشى ئېغىرلىق قىلدىمۇ، كوچىمىزنىڭ بېشىدا يەنە مۇدۇردى، «ئىككى!» دېدىم. بۇ ئىشنى كۆرۈڭ، ھويلىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلگەندە ئات يەنە مۇدۇرۇپ كەتتى. «ئۇچ!» دېدىم ۋە كېلىننى دەس كۆتۈرۈپ يەرگە قويدۇم ــ دە، مۇڭگۈز ساپلىق پىچاقنى ئېلىپ، ئاتنىڭ بوينىغا سۇردۇم.

جىيەنىنىڭ گەپلىرىدىن ھەيران قالغان تاغىسى ياقىسىنى تۇتۇپ:

ــ ئەستاغپۇرۇللا! ــ دەۋەتتى.

جىيەنى بولسا گېپىنى داۋام قىلىۋەردى:

ــ شۇ چاغدا كېلىنىڭىزمۇ خۇددى سىزدەك كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ: «ھەي نائىنساب، ئاتتا نېمە گۇناھ؟» دەپ كايىغانىدى، غەزىپىم تېشىپ تۇرغان ئەمەسمۇ، زەردە بىلەن «بىرا!» دەۋېتىپتىمەن. خۇداغا شۇكۇر، شۇنىڭدىن بۇيان كېلىنىڭىز گېپىمنى «ئىككى» قىلمايدۇ.

ــ توغرا ئىش قىلغان ئىكەنسەن، جىيەنىم، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ــ شۇ چاغدا بېشىڭدا كۆتۈرگەن...

تۇيۇقسىز كېلىن كىرىۋېدى، تاغىسىنىڭ گېپى ئېغىزىدا قالدى.

ــ كېلىڭ، كېلىنئايىم، ئولتۇرۇڭ!

كېلىن سۇپا لېۋىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن، مېھمان قولىنى ئېچىپ، ئائىلە ئىگىلىرىگە ئاتاپ ئۇزاق دۇئا قىلىپ، ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت تىلىدى. ئاندىن:

ــ ئەمدى مەن قايتىمەن، جىيەنىم، ــ دېدى.

ــ نېمانچە ئالدىرايسىز؟ ــ دېدى كېلىن ئېرىدىن بۇرۇن ئېغىز ئېچىپ، ــ قەيەرگە بارىسىز؟ ئاران كەلدىڭىز، قونۇپ كېتىڭ.

ــ سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىدىن قونالغۇ تاپقانمەن، ــ

دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپ، ــ يەنە كېلىمەن، مانا، سىلەرنى كۆردۈم، ساق ـ سالامەت تۇرۇپسىلەر.

ــ بالىلارنى كۆرمىدىڭىزغۇ!

ــ بالىلارنى كۆرگىلى ئايرىم كېلىمەن. مەن بۇ يەردە مەلۇم مەزگىل بار، كېلىمەن... ھازىر ئېرىڭىز ئېيتتى: ئىناق ـ ئىجىل ئىكەنسىلەر. ئىناق بولسا، خاپىلىق بولماس. ئۆزىڭىز ئەقلى ـ ھوشلۇق ئىكەنسىز، مەن سىزگە يەنە نېمە دەپ نەسىھەت قىلاي؟ بوپتۇ، تاغام ئۇندىمەي كەتتى دېمەڭ. سىزگە نەسىھەتىم: چاك ـ يىرتۇقلارنى تىكمەكچى بولسىڭىز، يىپنىڭ ئۇچىنى تۈگۈپ قويۇشـ نى ئۇنتۇماڭ، ئۇنداق قىلمىسىڭىز، يىپ چاكىتا تۇرماي، مېھنـ تىڭىز زايە كېتىدۇ، كېلىنئايىم.

كېلىن بىرئاز تەمتىرەپ قالدى ـ دە، كېيىن راستىنى ئېيتتى:

ــ بۇنى بىلىمەنغۇ، تاغا!

نەسىردىن ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ دېدى:

ــ بىلگىنىڭىز ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم ئەسلىتىپ قويدۇم ـ دە، كېلىنئاي، ــ دېدى كۈلۈمسىرەپ، ــ تاغام ماڭا ئۇندىمەي كەتتى دېگەندىن كۆرە، تاغام ماڭا نەسىھەت قىلىپ كەتتى، دەپ يۈرگىنىڭىز ياخشى ـ دە.

مېھمانىنى كوچا ئىشىكىگىچە ئۇزىتىپ چىقىقان ئەر ـ خوتۇن «يەنە كېلىڭ» دېگەنچە خەيرلەشتى...

نەسىردىن ئەپەندى كەلگەن يولى بىلەن قايتىۋېتىپ، بىر تار كوچىغا قايرىلدى ـ دە، ئازراق مېڭىپ باشقا بىر كوچىغا كىردى. بۇ كوچا بۇرۇنقىدىن خېلى كەڭ، بىر تەرىپى ئوچۇق مەيدان ئىدى. ئوچۇقچىلىق تەرەپتە ئېگىز ـ پاكار مېۋە ـ چېۋە دۇكانلىرى بار ئىدى. بىر دۇكاننىڭ ئالدىدا بىر لالما ئىت يەر تىمىسقلاپ، ئاللـ قاندىق نەرسىلەرنى ھىدلاپ يۈرەتتى. نەسىردىن ئەپەندى دۇكانلارنىڭ ئايىغىغا يەتكەندە، ئادىشىپ قالغانمۇ ياكى بىرەرسى خاپا قىلغانمۇ، يىغلاپ ئولتۇرغان سەككىز ـ توققۇز ياشلاردىكى بالىغا كۆزى

چۈشۈپ، ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. ئۇنى ئاۋۇندۇرغان بولۇپ، بېشىنى سىلىغاندى، بالا قاتتىق چۆچۈپ، ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى ۋە تېخىمۇ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۆپكىسى شۇنچىلىك چوڭ بولسا كېرەك، ئاۋازى قۇلاق پەردىسىنى يىرتىپ تاشلىغۇدەك دەرىجىدە ئىدى.

نەسىردىن ئەپەندى بالىلارنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ بالىغىمۇ بىپەرۋالىق قىلالمىدى. ئۇنىڭدىن نېمىشقا يىغلاۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى سورىغاندى، ئۇ يىغىنى توختىتىپ، ھىقىلداشقا چۈشتى ۋە ئاخىرىدا ئۆزىنى بېسىپ:

— دادام، پەشمەت ھالۋا ئېلىپ يەيسەن، دەپ ئۈچ تەڭگە بەرگەنىدى، — دېدى كۆز يېشىدىن بۇلغىنىپ كەتكەن يۈزىنى يىڭى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، — شۇنى يوقىتىپ قويدۇم.

— شۇنىڭغا يىغلاۋاتقانمىدىڭ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ھەمياندىن ئۈچ تەڭگە چىقىرىپ، — مانا ئۈچ تەڭگە، بېرىپ ئاشۇ پەشمەت ھالۋىنى ئېلىپ يېگىن!

بالا ئۈچ تەڭگىنى ئېلىپ، بىر ئاز ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇردى — ده، ئاندىن تەڭگىنى مەھكەم سىقىمداپ يەنە ھەرە چاقىقاندەك يىغلاشقا چۈشتى. نەسىردىن ئەپەندى ھەيران بولۇپ:

— يەنە نېمىشقا يىغلايسەن؟ ياكى بۇ تەڭگە پەشمەت ھالۋىغا يەتمەمدۇ؟

— يېتىدۇ! — دېدى بالا ھىقىلداپ، — ئەگەر دادام بەرگەن ئۈچ تەڭگىنى يوقاتمىغىنىمدا، ئاشۇ تەڭگىگە سۇناي ئالغان بولاتتىم.

— شۇنداقمۇ؟ — نەسىردىن ئەپەندى ھەمياندىن يەنە ئۈچ تەڭگە چىقىرىپ بەردى، — مانا، بۇ پۇلغا سۇناي سېتىۋال!

بالا بۇ تەڭگىنىمۇ ئالغاندىن كېيىن، بىردىنلا ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ، تېخىمۇ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇ شۇنداق كۆچىنىپ يىغلايتتىكى، يىغىسى تاش يۈرەكنىمۇ ئېرىتىپ تاشلايتتى.

— يەنە نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇنى بەزلەپ، — بولدى قىل!

— ئەگەر دادام ئۇچ تەڭگە بەرگەن بولسا، ھازىر توققۇز تەڭگە بولاتتى، — دېدى بالا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، — مەن توققۇز تەڭگىگە داپ سېتىۋالاتتىم، كېيىن گۈلباي قورچاقبازغا شاگىرت كىرەتتىم.

— ھوي! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئالدىراپ، — بايانتىن داداڭ ساڭا تەڭگە بەرمىگەنمىدى؟

— يوقتىپ قويىسەن دەپ بەرمىگەنىدى.

— ئۇنداقتا سەن قايسى پۇلۇڭنى يوقاتتىڭ؟

— دادام بەرمىگەن پۇلنى ـ دە، — دېدى بالا ۋە ئورنىدىن تۇرۇپلا قاچتى. نەسىردىن ئەپەندى بولسا، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ كۈلۈپ قويدى ـ دە، ئېگىلمىگەن بېشىنى ئېگىپ يولىنى داۋام قىلدى.

ئون ئۇچىنچى باب

قارا شاھزادىنىڭ يېڭىلىشى

نەسىردىن ئەپەندى ئېرىق بويىدىكى كارىۋاتلاردىن بىرىدە ئولتۇرۇپ، تۆت نەپەر چال بىلەن ئۇزاققىچە پاراڭ سوقتى. ۋاقىت خۇپتەندىن ئۆتكەندە سەپەر شاھىچىنى مالال قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن نائىلاج ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ قىزىق سۆھبىتى چاللارنى مەپتۇن قىلغانىدى، شۇڭا ئۇلار «يەنە ئازراق ئولتۇرۇڭ» دەپ خېلى چىڭ تۇتتى، ئەمما نەسىردىن ئەپەندى ئۆزرە ئېيتىپ، چاللار ھەم سەپەر شاھىچى بىلەن خەيرلەشتى.

كۆكتە يۇلتۇزلار چىمىرلايتتى، ئاي يۇلتۇزلارنىڭ ئارىسىدا لەرزان ئۇزەتتى. ھەممە ياق جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. نەسىردىن ئەپەندى كېچىنىڭ سالقىن ھاۋاسى سەۋەبلىك چاپىنىغا چىڭ ئورىنىۋېلىپ، تار كوچا بىلەن كېتىپ باراتتى. ئۇ تۇيۇقسىز كىمدۇر بىرنىڭ پاكارغىنە تامغا چاپلىشىپ دېگۈدەك ئېھتىيات بىلەن كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ھەم قەدىمىنى ئاستىلىتىپ، دەرھال ئۆزىنى ئۇجمىنىڭ دالدىسىغا ئالدى. ھېلىقى ئادەم بىر قەدەم تاشلايتتى ـ يۇ، ئەتراپقا ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ قوياتتى. «ئوغرى ئۇۋۇسىدىن چىقىپتۇ، بۇگۈن كېچە قايسى مۇسۇلمانىنىڭ شورى قۇرۇيدىكىن!» دېگەنلەرنى ئويلىدى نەسىردىن ئەپەندى. ھېلىقى ئادەم شۇ ھالەتتە مېڭىپ، كىچىك ياغاچ ئىشىككە يېقىنلىشىپ قالدى ۋە يەنە بىر قېتىم كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قارىۋالدى. ھېچقانداق خەۋپنى سەزمىگەندىن كېيىن، ئاستاغىنە

ئىشكىنىڭ زەنجىرىنى شىرىقلىتىپ قويىدى. ئەمما، ئىشىك ئېچىلمىدى، ھېلىقى ئادەمدە جىددىيلىك باشلاندى، قورسىقى ئاغرىغاندەك تۇرغان جايىدا تېپىرلاپ كەتتى.

نەسىردىن ئەپەندى «بۇ يەردە باشقا بىر سىر بار، ئوغرى دېگەن ھەرگىز ئىشىكنى تاقىلداتمايدۇ» دېگەن ئوي بىلەن ئالدىدىكى دەرەخنىڭ دالدىسىغا ئۆتتى. ئۇ تۈيۈقسىز دەرۋازا ئالدىدىكى كىشىنىڭ تۇرۇشىنى، ھەربىكەتلىرىنى كىمگىدۇر ئوخشىتىپ قالدى ۋە: «ئەجەبا، راست شۇمىدۇ؟» دەپ ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلاپ سالدى. تونۇش بىرىگە ئوخشاتقانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك، قىزىقىشى تېخىمۇ ئېشىپ، ماراشنى داۋام قىلدى. ھېلىقى كىشىنىڭ تاقىتى تۈگەپ، يەنە بىر قېتىم زەنجىرگە قول سوزغانىدى، دەل شۇ پەيتتە ئىشىك ئېچىلىپ، ئۇنىڭدىن چىققان قول سىرتتىكى كىشىنى ئىچكىرىگە تارتىۋالدى، ئاندىن دەرۋازا ئېھتىيات بىلەن تاقالدى. خۇددى ئىشىك بىر ئادەمنى يۇتۇپ كەتكەندەكلا بولدى. نەسىردىن ئەپەندى ۋەقەنىڭ داۋامىغا قىزىقىپ، كوچىنى كېسىپ ئۆتتى ـ دە، پەس تامدىن بوينىنى سوزۇپ، ھويلا ئىچىگە نەزەر تاشلىدى. سۇپىدا بىر ئەر ۋە بىر ئايال تۇراتتى. ئايالنىڭ قولىدا جىنچىراغ بولۇپ، ئۇنىڭ يورۇقى ئەرنىڭ يۈزىگە چۈشۈپ تۇراتتى. مۇشۇ چاغدىلا ئەرنىڭ كىملىكى نەسىردىن ئەپەندىگە مەلۇم بولدى.

«ھەي، بۇ كىشى بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ؟ يەنە كېلىپ كېچىسى، ئوغرىلىقچە كەلگىنى نېمىسى؟»

نەسىردىن ئەپەندى ئۆينىڭ پەسرەك يېرىدىن ئېھتىيات بىلەن يامىشىپ، ئۆگزىگە چىقتى. ئاندىن بىلىنمىگۈدەك يۇمشاقلىق بىلەن قەدەم تاشلاپ، ئەر ۋە ئايال كىرىپ كەتكەن ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە ئۆتتى ۋە سىرتقا يورۇقلۇق تارقىلىپ تۇرغان يەرگە ئۆمىلەپ دېگۈدەك بارىدى. بۇ ئۆينىڭ تۆڭلۈكى بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۆينىڭ ئىچى ئاران كۆرۈنسىمۇ، ئەمما گەپ ـ سۆزلەر ئېنىق ئاڭلىناتتى.

تۆڭلۈكتىن قاراپ بىلدىكى، نەسىردىن ئەپەندى ئايال دەپ

گۈمان قىلغىنى قېرى كەمپىر ئىكەن. كەمپىر كەلگەن مېھماننىڭ سەللە ـ چاپىنىنى ئېلىپ، تامدىكى قوزۇققا ئىلدى، مەسىنى سېلىشقا ياردەملىشىپ، يېشىلگەن مەسىنىمۇ كىيىم ئېسىلغان تام تۈۋىگە قويدى، كېيىن مېھمانىنى ھەممە تەل قىلىنغان داستىخانغا تەكلىپ قىلدى.

ـــ بىخەتەر يېتىپ كەلدىڭىزمۇ، تەخسىر؟ ـــ دەپ سورىدى كەمپىر دۇئادىن كېيىن مېھمان بىلەن قايتا ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ، ـــ بۇ ياقتا كېلىۋاتقىنىڭىزنى ھېچ كىم سەزمىدىگەندۇ-ھە؟

ـــ بۇنداق كېلىپ ـ كېتىشىم بىرىنچى قېتىم ئەمەسقۇ، يەڭگە؟ ـــ دېدى مېھمان كەمپىر كاسىغا قۇيۇپ ئۇزاتقان مۇزدەك شەربەتنى قولىغا ئېلىپ، ـــ يەڭگە، سۇرمەخان مۇشۇ يەردىمۇ؟

ـــ مۇشۇ يەردە بولمىسا، سىزگە ئادەم ئەۋەتمەنمۇ، تەخسىر. قىزىق گەپ قىلىسىز ـ ھە! ـــ دېدى كەمپىر شەربەتتىن بوشىغان كاسىنى ئېلىپ، يەنە شەربەت تولدۇرۇپ تۇرۇپ، ـــ بىچارە مەشۇ-قىڭىز يولىڭىزغا ئىنتىزار بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ ئەنە ئۇ يەردە، ـــ شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن تۇردى كەمپىر، ـــ سىز نەپىسىڭىزنى رۇسلاپ تۇرۇڭ، مەن ھازىر سۇرمەخانىنى ئالدىڭىزغا كىرگۈزىمەن.

ـــ شۇنداق قىلىڭ، يەڭگە! ـــ دېدى مېھمان بىر تەرەپكە بوينىنى سوزۇپ، ـــ ئۇنى بەك سېغىندىم.

ئۆگزىدىكى نەسىردىن ئەپەندىنىڭمۇ قۇلىقى تۆت بولدى. «مەقسەت ئېنىق، بۇ كېچە ۋىسال كېچىسىدۇر!»

ھايال ئۆتمەي، خانە ئىشكى ئېچىلىپ، مۇشكى ئەنبەرگە پۈركەنگەن سۇرمىخان بوسۇغا ئاتلىدى ـ دە، تۇرغان جايىدا قېتىپ تۇردى. ئاشىق دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. مەشۇقمۇ ئارتۇق كۈتۈشكە تاقىتى يوقتەك ھاسىرىغىنىچە ئۆزىنى ئاشىقنىڭ قوينىغا ئاتتى. ئۇلار ھاياجان بىلەن بىر ـ بىرىلىرىگە يىلاندەك چىرمىشىپ كەتتى.

ـــ بەك، بەك سېغىندۇردىڭىز، تۆرەم! ـــ دېدى مەشۇقى ئاشىقىنىڭ

قىنىڭ باغرىدا تولغىنىپ، — سىزنى سېغىنىپ ئۆلەي دېدىم!

— سېغىنىدۇرغان ئۆزۈڭغۇ، جېنىم! — دېدى ئاشىق مەشۇ-قىنىڭ يۈزىگە چۈشكەن بىر تۇتام چېچىنى سىلاپ، — ئەرگە تەگمىسەم بولمايدۇ، دەپ تىرەجەپ تۇرغان كىم؟

— تەنە قىلماڭ، تۆرەم. شۇ يولنى تۇتمىسام شەرمەندە بولاتتىم ئەمەسمۇ؟

— ئېھتىيات قىلغان بولساڭ، شەرمەندىلىك نەدە ئىدى، هەسىلىم؟

— ئۆزىڭىز هەر كۈنى كۆرمىسەم ئۆلىمەن، دەپ هالىمنى قويمىدىڭىزغۇ، — دېدى مەشۇقى كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، — ئەمدى مەن گۇناهكار بولدۇممۇ؟ سىز دېگەن بىر جاللات، هامان بىر كۈن مېنى ئۆلتۈرىسىز!

— ئەمدى رەنجىشنى قويايلى، شېرىنىم، هەممىسى ئۆتۈپ كەتتى. نېسىپ بولغانىكەن، مانا يەنە دىدارلاشتۇق.

ئاشىق مەشۇقىنى باغرىدىن بوشىتىپ، داستىخانغا تەكلىپ قىلدى. ئىككىسى يەنە يانمۇيان ئولتۇرۇشتى.

— سورمە، بۇ يەرگە كەلگىنىڭنى ئېرىڭ بىلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى ئاشىق.

— ئۆلسىڭىزچۇ! بۇ يەرگە كەلگىنىمنى ئېرىم بىلسە، پىچاق-سىز سويۇپ تاشلايدۇ مېنى، — دەپ ناز بىلەن كۆز ئوينىتتى مەشۇقى.

— ئېرىڭ ياخشى كۆرىدىكەن ـ ده سېنى؟

مەشۇقىنىڭ چىرايى پورۇشتى.

— ياخشى كۆرمەي ئۆلسۇن، سېسىق!

— ئېرىڭنى نېمىشقا سېسىق دەيسەن؟ ئۆزۈڭ خالاپ تەگكەنغۇ ئۇنىڭغا؟

— مەن ئۇنىڭ دائىم پىياز يەيدىغانلىقىنى قەيەردىن بىلەي؟

— ئېرىڭ پەقەت پىياز يەمدىكەن؟

— ئۆيده يەيدىغان باشقا نەرسه بولمىغاندىكىن پىياز يېمەي،

تاش يەمدۇ! بۇمۇ مەيلى، پيازنىڭ سېسىقىغا ھەممىمىز چىدايمىز، لېكىن ناس سېلىشى يامان.

ــ ئېرىڭ ناس سالامدۇ؟

ــ ناسنى ئاشۇنىڭغا چىقارغاندەك، ــ دېدى مەشۇقى خۇددى ناسنى ئۆزى ئاتقاندەك بىر سەسكىنىپ قويۇپ، ــ ئالىقىنىنى تولدۇرۇپ ــ تولدۇرۇپ ئاتمدۇ. ناس ئاتسىغۇ ئۆزىگە، لېكىن توغرا كەلگەن يەرگە تۆكۈرۈشى يامان. قوشنىلار ئۇياق ــ بۇياقتىكى تۆكۈرۈكلەرنى كۆرۈپ، «توخۇلىرىڭلار كۆپ ئىكەن، تۇخۇم ساتمامسىلەر؟» دەپ بىزنىڭكىگە چىقمدۇ. كاشكى ئۇچ ــ تۆت توخۇمىز بولسىغۇ ئەيىبىمىزنى ياپاتتۇق. قوشنىلار ئۇستىمىزدىن كۈلمىسۇن دەپ، مانا بۇ نازۇك بېلىمنى كۈندە تۆت مەھەل ئېگىپ كوچا سۈپۈ-رىمەن. بوپتۇ، كوچا سۈپۈرۈش ئەيىب ئەمەس. لېكىنزە، ھەر كۈنى كەتمەن چېپىپ، كېچىسى ئۈزمەي خورەك تارتىشى تېخىمۇ يامان بۇ يەر يۇتقۇر ئەرنىڭ!

ــ ھەر كۈنى كەتمەن چاپقاندىكىن چارچايدۇ، چارچىغاندىكىن خورەك تارتمدۇ ــ دە.

ــ خورەك تارتماي ئۆلسۇن، ــ يەنە قارغىدى مەشۇقى، ــ خوتۇنۇم بار دەپمۇ ئويلىمايدۇ. قاچانغىچە ئۇنىڭ ئىشىنى باشقىلار قىلىپ يۈرىدۇ؟ يېقىندا شەرمەندە قىلاي دېدى.

ــ نېمە قىلدى؟

ــ ئانىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ، مېنى تالاق قىلماقچى بولدى.

ــ نېمىشقا تالاق قىلمدۇ؟ بىرەر ۋەجى بارمىكىن؟

ــ بالىنى ئۇچ ئايلىق قىلىپ تۇغقانمىشمەن...

ئاشىقىنىڭ يۈزى پۈرۈشتى. بۇنىڭدىن بىر نەچچە مىنۇت ئىلگىرى ئۇنىڭ كەيپىياتى ياخشى ئىدى، مەشۇقى بولسا ئەنە شۇ كەيپىياتنى بىر ئېغىز گېپى بىلەن يوق قىلدى. ئۇنىڭ قۇلاقلىرى شارقىراپ، مېڭىسىگە قان تەپكەندەك بولدى. ئۇ «بۇ ئۆلگۈر جۇۋان، ئەقىلسىزلىق قىلىپ، بۇرۇنقى ئىشق قىسسىمىزنى ئېرىگە ئېيتىپ بەرگەن. ئەمدى ئېرى كېلىپ، مېنى شەرمەندە قىلمدۇ» دەپ ئويلە-

غاندى. لېكىن، ئۇنداق بولۇپ چىقمىدى.

— بالىنىڭ ئۇچ ئايلىق بولۇپ تۇغۇلغىنىنى قەيەردىن بىلىپتۇ ئۇ؟

— قوشنىلار ئىغۋا تېپىپ، قېينىئانامغا يەتكۈزمەمدۇ! — دېدى مەشۇقى زەردە بىلەن، — بولمىسا، قەيەردىن بىلىدۇ.

— خوش، سەن قانداق چارە قىلدىڭ؟

— مېنىڭ ئىشىمنى خۇدا ئوڭلىدى، — قاقاهلاپ كۈلدى مەشۇقى، — تالاق قىلىمەن دەپ جاڭجال كۆتۈرگەن كۈنى ئۆيـ-مىزنىڭ ئالدىدىكى يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر كىشى، بەرىكەت تاپسۇن، ئىنتايىن ئەقىللىك ئادەم ئىكەن، ئارىغا چۈشتى - دە، دەلىل كەلتۈرۈپ، مېنى شەرمەندىچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئۆگزىدە ئولتۇرغان نەسىردىن ئەپەندى بۇ گەپنى ئاڭلاپ تېخىمۇ هوشيار بولدى. چۈنكى، گەپ ئۆزى توغرىسىدا بولۇۋاتىدۇ، ئەمەسمۇ؟ ئەجەبا، بۇ هېلىقى جۇۋان شۇمىدۇ؟ قېنى، يەنە بىر ئاز ئاڭلاپ باقسۇنچۇ، يەنە نېمە گەپلەر بولاركىن؟

— ياخشى، ئاشۇ ساڭا ياخشىلىق قىلغان ئادەمنى كۆرسەم، ئۇنى رازى قىلىمەن. قەرز قىيامەتتە قالماس، — دېدى ئاشىق مەيدىسىنى كېرىپ، — ئەمدى ئېيتقىنچۇ، تۇغقىنىڭ بۆرىمۇ ياكى تۈلكىمۇ؟

— بۆرە، — دېدى مەشۇقى دومسايغاندەك قاراپ، — بۇرنى خۇددى سىزنىڭكىگە ئوخشايدۇ.

— ئېيتىنى نېمە قويدۇڭلار؟ — دەپ سورىدى ئاشىق ئۆز بۇرنىنى تۇتۇپ كۆرۈپ.

— چاققانباي قويدۇق. بۇگۈن چاققانبايىنى قېينىئانام بىلەن ئانامنىڭكىگە ئېلىپ كەلگەن.

— هەي، بايا تىن قېينىئاناڭ بىلەن كەلگەنمىدىڭ؟ قېنى ئۇ؟

— سىز قىزىق هە، قېينىئانامنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىمەنمۇ؟ چاقىقانبايىنى ئانام بىلەن ئىككىسىگە تاشلاپ،

دوستۇمنىڭكىگە بىرىپ كېلىمي، دەپ بۇ ياقتا يۈگۈردۈم! سەھەردە مەستان ھەدەمگە «تۆرەمگە خەۋەر يەتكۈزۈڭ، بۇ يەرگە كەلسۇن» دەپ جېكىلەپ قويدۇم.

ـــ ئەقىلىڭ ھەر بالاغا يېتىدۇ سېنىڭ، سۇرمە، ـــ دېدى ئاشىق سۆيگىنىنىڭ پاراستىگە تەسەننا ئېيتقاچ ئۇنى ئەركىلىتىپ، ـــ بۇنداق گەپلەرنى قەيەردىن تاپسەن؟ سېنىڭ ھېيلەڭ قىرىق تۆگىگە يۈك بولىدۇ جۇمۇ!

ـــ يەنە بىر ئېشەككىمۇ، ـــ دەپ قوشۇپ قويدى سۇرمەخان.

نەسىردىن ئەپەندى بۇ پاراڭلارنى ئاڭلاپ، بۇ جۇڭانىڭ «يۈك» نىڭ ئۆزىنىڭمۇ گەدىنىگە چۈشكەنلىكىنى ئەمدى ھېس قىلدى.

ـــ گېپىمىز سوزۇلۇپ كەتتى، تۆرەم، ـــ دېدى مەشۇقى ئاشىقىغا سۆزۈنۈپ ئەركىلەپ تۇرۇپ، ـــ ئېمىدىغان بالامنىمۇ تاشلاپ كەلگەنمەن. تېزراق قارا شاھزادە قىزىل قەلئەگە مەردانە ھۇجۇم باشلىسۇن، بىزلەر جەڭ تاماشاسىدىن لەززەتلىنىپ، مۇرادىمىزغا يېتەيلى!

ئاشىق سۆيگۈنىنىڭ ئارزۇسىغا رازىلىق بىلدۈرۈپ، بەلبېغىنى يېشۇاتقاندا، «بۇ ياخشى ئالامەت ئەمەس» دەپ ئورنىدىن تۇرغان نەسىردىن ئەپەندى ئۆگزىدە ئېگىز ـ پەس سەكرەشكە باشلىدى. ھەربىر سەكرىگىنىدە ئۆگزە گۈرسلەپ كېتەتتى، گۈرسلەشلەردىن بولسا ئۆي لەرزىگە كېلەتتى. ئاشىق ـ مەشۇقلار بۇ گۈمبۈرلەشلەردىن نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويدى. ئاشىق ئويلىنىشقىمۇ پۈرسەت تاپالماي، ئۆزىنى كارىۋاتنىڭ تېگىگە تىقماقچى بولدى، لېكىن ھەرقانچە قىلسىمۇ، سېمىز گەۋدىسى كارىۋات ئاستىغا سىغمىدى. كېيىن تۆت ئاياغلاپ تەلۈدەك تۆت تەرەپكە يورغىلاپ، ئاخىر مەسە كالىچىغىمۇ قارىماي مەشۇقىنىڭ ئارقىسىدىن ھويلىغا چىقتى. مەيداندا كۆزەتچىلىك قىلىپ ئولتۇرغان كەمپىرمۇ ۋەھىمە ئىچىدە ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇچى سۇپا ئۈستىگە چىقىپ، توڭلىغاندەك دىر ـ دىر تىترىشىپ تۇرۇشتى.

— لا ھەۋلا ۋەلا قۇۋۇتتى! — دەپ پىچىرلىدى كەمپىر ئۆگزدەگە قاراپ، — بۇ نېمىنىڭ بالاسى، تەخسىر؟

— بۇنى سىز بىلمىسىز، يەڭگە! — دېدى ئاشىق يالاڭ ئاياغلىرىنى بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ، — مەن ھېچ نەرسىنى چۈشىنەلمەي قالدىم!

— مەنمۇ، تەخسىر!

— يالغان! — دېدى ئاشىق كەمپىرگە دوق قىلىپ، — نېمە بولۇۋاتقىنىنى سىز ياخشى بىلىسىز. سىز ئاتايىن ئويۇشتۇرغان ئويۇن بۇ! مەندىن جىقراق شېرىنكانە ئۇندۇرمەكچى بولغىيدىڭىز ھەقمچان!

— ھەي، خۇدا، قۇرۇق تۆھمەتتىن ئۆزۈڭ ئاسرا! — دېدى كەمپىر خۇداغا نالە قىلىپ، — ئەگەر شۇنداق بولسا، مەن ئۆلەي! ھەرگىز ئۇنداق نىيىتىم يوق ئىدى. ئۆزۈمۇ بۇنداق ئىشنىڭ چىققىنىغا ھەيرانمەن.

— مەنمۇ ھېچ نەرسىنى بىلمەيمەن، — دېدى سۈرمەخانمۇ تىترەپ.

— ھېچكىم ھېچ نەرسىنى بىلمىسە، ئۇنداقتا بۇ ھويلىنى جىن - شايتانلار تالاپتۇ، — دېدى ئاشىق تىترىكىنى باسالماي، — موللىنى ئېلىپ كېلىپ، دەم سېلىش كېرەك بۇ ھويلىغا!

جىن - شايتانىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، كەمپىرنى ۋەھىمە باستى.

— ئەي پەرۋەردىگارى ئالەم، قايسى گۇناھلىرىم ئۈچۈن مېنىڭ ھويلامغا جىنلارنى ئەۋەتتىڭ؟ ئەي...

كەمپىر گېپىنى تۈگەتمەستە، نەسىردىن ئەپەندى ئۆگزىدىن تاشقى ھويلا تەرەپكە سەكرىگەنىدى، گۈپ قىلغان ئاۋازدىن كەمپىرنى سوغۇق تەر بېسىپ، لېۋىنى قىيسايتقىنىچە ئاشقىنىڭ ئايىغىغا گۈلدۈرلەپ يىقىلدى. دەل شۇ ۋاقىتتا نەسىردىن ئەپەندى ئاستاغىنە مېھمانخانىغا كىردى - دە، ئاشقىنىڭ قوزۇقتىكى سەللە - چاپىنىنى ۋە پەگادىكى سالپىيىپ تۇرغان مەسىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

ئون تۆتىنچى باب

ئۆچكىنىڭ خۇنى

ئەتىسى نەسىردىن ئەپەندى «كاتتا جەڭنامە» ھەقىقىدە، يەنە كېچىدە يۇز بەرگەن ئىشلار توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىۋىدى، سەپەر شاھىچى كۇلۇپ، ئۇچىيى ئۇزۇلگۇدەك بولۇپ كەتتى. كېيىن كۇلكە بىلەن «كاتتا جەڭنامە» ھەققىدىكى گەپلەر تەبىئىي ھالدا شەھەر ئاۋاتلىقى ۋە ھايات تەشۋىشلىرى توغرىسىدىكى پاراڭلارغا ئورۇن بوشاتتى.

— شەھەرنى ياقتۇردىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى شاھىچى نەسىردىن ئەپەندىنى گەپكە سېلىپ، — قانداق، شەھەر ئاۋاتمىكەن؟

— كۆز تەگمىسۇن، شەھەر ئاۋات بولۇپ كېتىپتۇ، سەپەر ئاكا! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۆز تەسىراتلىرىنى سۆزلەپ، — بۇخارا ئاۋات بولۇپ كېتىپتۇ، كۆرۈپ كۆز شادلىنىدۇ: مۇسۇلمان بالىلار-نىڭ ھەممىسىنىڭ ئىلىم ئىزدەپ بۇ شەھەرگە تەلپۈنۇشى بىكار ئەمەسكەن. زىيارەتتە مەككىدىن كەم يېرى يوق، دېگەن گەپتىمۇ ھېكمەت كۆپ ئىكەن. مەسچىتلەرنىڭ كۆپلۈكىلا بۇنىڭغا ئىسپات بولالايدۇ!

— شۇنداق، بۇرادەر، شۇنداق، — دېدى شاھىچى مېھمانىنىڭ ھاياجىنىدىن شادلىنىپ، — بۇخاراغا كۆز تەگمىسۇن. بۇنىڭ ئۇچۇن ئەمىرگە رەھمەت! خۇدانىڭ ئىمانلىق — دىيانەتلىك ئەمىرىنى ئەۋەتكىنى بەختىمىزنىڭ كۇلگىنى. يۇرتنى ئاۋات، ئاۋامنى پاراۋان قىلدى. يۇرتتا يەنە ئازراق ئەرزانچىلىق بولغىنىدا ئىدى،

ئەمرىمىزنىڭ ئابرۇيى بۇنىڭدىنمۇ زىيادە بولاتتى.

— قىممەتچىلىكنى بىر تەرەپ قىلىش مۇمكىن، سەپەر ئاكا، ئەما يوقچىلىق بولمىسۇن! بۇ ئاپەت ھەممە زامانلارغا خاستۇر. ئىنسان گاھ ئۇ تەرزدە، گاھ بۇ تەرزدە پېشانىگە يېزىلغىنىنى كۆرىدۇ. ئەڭ مۇھىمى، باش ئامان بولسۇن!

— ھە راست، ئېسىم قۇرۇسۇن، سوراپمۇ قويماپتىمەن، — دېدى شاھىچى ئۆزىگە كايىپ، — جىيەنىڭىزنىڭ ئۆيىگە بارد-ىڭىزمۇ؟ ئۇ ساق - سالامەتمىكەن، بالىلىرى تىنچ، ئائىلىسى ئاۋات-مىكەن؟

— ياخشى تۇرۇپتۇ، ئىنشائاللا. ئائىلىسىنى كۆرۈپ ئايىنى پۈتۈن يۈتقاندەك كۆڭلۈم يورۇپ قالدى، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى مەمنۇن بولۇپ، — جىيەنىم ساندۇقچىلىق قىلىدىكەن...

شاھىچى «ياخشى، ياخشى» دېگەندىن كېيىن بىر ئىش بىلەن ئوچاق بېشىغا بېرىپ كەلدى. ئۇ قايتىپ كېلىپلا ياندىكى كارىۋاتتا بىر كىشىنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆردى. ئۇ بېشىدىكى دوپپىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇراتتى. شاھىچى ئۇ كىشىنى تونۇسا كېرەك، كۈتكۈچىگە «ئۇ مېھمانغا قارا» دېگەندەك ئىشارە قىلغاندى، شۇ ھامان كۈتكۈچى يېڭى مېھماننىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ:

— نېمە ئېلىپ كېلەي، نىيازقۇل تاغا؟ — دەپ سورىدى.

— نېمەكىنى قوي، — دېدى نىيازقۇل ئۆزىنى يەلپۈشتىن توختاپ، — ماڭا بىر كاسا سۇ كەلتۇر، بالام!

بالا ناھايىتى چاققانلىق بىلەن سۇ ئېلىپ كەلگىلى ئوچاق بېشىغا كەتتى. سەپەر شاھىچى مەردەككە قاراپ:

— ھە، نىيازقۇل، يىغلىغۇدەك بولۇپ كېتىپسىزغۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، تېرىكىپ قالغاندەك قىلىسىز؟ — دەپ سورىدى سەپەر شاھىچى ھېلىقى ئادەمگە قاراپ.

نىيازقۇل يىغلىغاندەك ئاۋازدا سۆزلەپ كەتتى:

— ماينىڭ شۇنچە قىممەت بولغىنى بارمۇ؟ — دېدى ۋە سوئال لىغا جاۋاب كۈتمەي سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئاتام زامانىدا بولغان بولسا بولغاندۇر، لېكىن بۇنچىلىك ئەمەس — دە!

— قانچە ئىكەن؟ — دېدى شاھىچى.

نىيازقۇل ئۆزىگە مۇڭداش تاپقاندەك، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈردى:

— پالان تەڭگە دەيدۇ!... ئۆتكەن ھەپتە شۇ پۇلغا مانا بۇ ماي قاپاقنى تولدۇرۇپ بېرەتتى! — قولىدىكى ماي قاپاقنى كۆتۈرۈپ، يەنە «تاق» قىلىپ ئورنىغا قويدى ئۇ، — ئادەملەرگە نېمە بولغاندۇ زادى؟ باي بولۇپ، ئەسقەر تېغىنى سېتىۋالماقچىمۇ — يا؟

— كىمكەن ئۇ ئەسقەر تېغىنى سېتىۋالىدىغان؟ — دېدى گەپكە ئارىلىشىپ نەسىردىن ئەپەندى.

نىيازقۇل نەسىردىن ئەپەندىنى ئەمدى كۆرگەندەك سالام بېرىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تونۇمىسىزكىن ياكى تونۇمامسىزكىن بىلمىدىم، جۇمەش باققالنىڭ دۇكىنىغا كىرسەم، ئاتىسى ئېيتقان باھانى ئېيتىپ ئولتۇرىدۇ. ئون بارمىقىنى بىراقلا ئېغىزىغا تىقىۋاپتۇ، بەچچىغەرا! ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرۈپ ئالا بولىدۇ — دە، باشقا باققالارمۇ باھانى ئۆستۈرۈپتۇ. گەپ قىلىسىڭىز، قازىنى پەش قىلىدۇ. مىرشابلار — نىڭمۇ پوكىنى پوق، ماي دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە يۇزلىرىنى تەتۈر قىلىپ ئۆتىدۇ. قازى جانابلىرى بىر نەرسە دەپ قويمايدۇ بۇلارغا! ئاۋامنىڭ دەردىنى ئاڭلايدىغان مەرد يوق!

— ئەگەر ماينىڭ باھاسى كۆتۈرۈلگەن بولسا، ئاشنىمۇ كەم يەيدىغان بولۇپتۇق — ھە؟ — دېدى سەپەر شاھىچى گەپنى كۈلكىگە بۇراپ.

— بىر ئاش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ — دە، موللا سەپەر، — نىيازقۇل كاسىدىكى سۈنى ئىچىپ، يۆتىلىپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — باشقا پىشۇرىدىغان نەرسىلەرمۇ بار — دە!

نەسىردىن ئەپەندى نىيازقۇلغا بىرئاز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن

سوردى:

— تاغا، بىر ئىش بار، دېسەم قىلامسىز؟ — دەپ سوردى.

— نېمە ئىشكىن، ئېيتىڭ قېنى.

— قازىخانىغا بېرىپ، بىر گەپنى سوراپ كەلسىڭىز...

قازىنىڭ ئامىنى ئاڭلىغان نىيازقۇلنىڭ تامىقىغا بىر نەرسە تىقىلىپ قالغاندەك يۆتۈلۈپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— ئەستاغپۇرۇللا!

نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ قورقۇپ كەتكىنىنى سېزىپ ئېغىر — بېسىقلىق بىلەن دېدى:

— تاغا، قورقماڭ! قازى سىزنى يەپ كەتمەيدۇ. قازىنىڭ مۇلازىمى بار، شۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا سىزنى مېنىڭ ئەۋەتكىنىمنى ئېيتسىڭىز، ئۇدۇل قازىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىرىدۇ.

— ئۆزىڭىز بارسىڭىز بولمامدۇ؟

— بۇنىڭ ئىلاجى بولسا، سىزدىن سوراپ ئولتۇرارمىدىم؟

— نېمىنى سوراپ كېلىش كېرەك زادى؟

— مۇلازىم سىزنى قازىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن، سىز قازىدىن سورايسىز.

— نېمىنى؟

— ئالدى بىلەن گەپنى تولۇق ئاڭلىمامسىز؟ مەندىنمۇ ئۆتە ئالدىراڭغۇ ئىكەنسىز. سىز قازىغا: «قازى جانابلىرى، بىر مەسىلىدە مەسلىھەتىڭىز كېرەك» دەيسىز، ئۇ «نېمە مەسىلە؟» دەپ سورايدۇ، سىز: «بۇ مەسىلىنى سىزدىن باشقا قازى پىشىلمەيدۇ» دەپ ئۇنى راسا ماختايسىز. ماختىشىڭىزدىن ئېرىپ كەتكەن قازى: «مەقسىتىڭنى ئېيت!» دەيدۇ. سىز بولسىڭىز: «بىر ئادەم ئۆيىدىكى ئۆچكىسىنى ساتماقچى بولۇپ بازارغا ئېلىپ باردى، خېرىدار بىلەن كېلىشىپ ساتتى. لېكىن تېخى پۇلىنى بەرمەي تۇرۇپ، ئۆچكە ئىگىسىنىڭ قولىدىن چىقىپ قاچتى ۋە ئۇنىڭ يولىنى توسقان يات ئادەمنى ئۇسۇپ كۆزىنى قويۇۋەتتى. ئەمدى بۇ كۆزى قويۇلغۇچىنىڭ

خۇننى كىم تۆلەيدۇ؟ ئۆچكىنىڭ كونا ئىگىسىمۇ ياكى سېتىۋال-غۇچىمۇ؟ بۇ مەسىلىگە ئېنىق چۈشەنچە بەرسىڭىز» دەپ سورايسىز. ئەنە شۇ سوئالغا قازىنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ كەلسىڭىز، بازاردىكى ماينىڭ نەرخىنى مانا مەن چۈشۈرۈپ بېرىمەن! بۇنىڭ ساۋابى سىزگىمۇ تېگىدۇ.

نىيازقۇل ئاۋۇال ئىككىلىنىپ ئولتۇردى. كېيىن ساۋاب ئۈچۈن بارسام باردىم، دەپ ئورنىدىن قوزغالدى ۋە قازىخانا تەرەپكە قاراپ قۇشتەك ئۇچتى. سەپەر شاھىچى بولسا، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن خىرىلداپ كۈلۈپ كەتتى.

— نېمىگە كۈلىسىز؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

— بۇ كىشىنىڭ لەقمى يىغلاڭغۇ، — دېدى شاھىچى كۈلۈشىتىن توختاپ، — ئادەمنىڭ لەقمى مىجەزىگىمۇ تەسىر كۆرسەتسە كېرەك. قاچانلا قارىسا بىر ئىشتىن ناله قىلىپ يۈرگەن.

— بۇ لەقەم ئۇنىڭغا قانداق قويۇلۇپ قالغان بولغىيتتى؟

— بۇنىڭ تارىخى قىزىق، — دېدى شاھىچى لېۋىنى يالاپ قويۇپ، — نىيازقۇلنىڭ سانا كۆنەدوز دەپ بىر يېقىنى بار، ئۇ ناھايىتى قۇۋ ئادەم بولۇپ قىلتاققا دەسسەتمىگەن كىشىسى يوق. بۇ قورقۇنچاق شۇ يېقىنى بىلەن دەرۋازا تەرەپتىكى مال بازىرىغا قوي ساتقىلى باردىدۇ. قوينى ئاسانلا ساتىدۇ ھەم بىرەر چايخانىغا كىرىپ، ئۇنى - بۇنى يېمەكچى بولۇپ، بىر - بىرىگە مەسلىھەت سالىدۇ. «ئۇزۇم - پۇزۇم يەپ قويايلى، ئاغىنە» دەيدۇ سانا. «قويە ئاشۇ ئۇزۇ-مۇڭنى، يېرىمى ساپقا چىقىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە قوغۇن يەيلى» دەيدۇ نىيازقۇل. «قوغۇنىڭ نېمىسى ياخشى؟ تەك يېرىمى كاۋاكقۇ!» «تاۋۇزچۇ؟» «تاۋۇز يېگۈچە، ئېرىقنىڭ سۈيىنى ئىچكەن ياخشى...»

شۇنداق تالاش - تارتىش قىلىپ، ئاخىر سانا: «پىياز يەيمىز، پوستى يۇققا، قات - قات چىقىدۇ» دەپتۇ.

نىيازقۇل يېقىنىنىڭ گېپىنى توغرا تاپىدۇ ۋە بازاردىن ئىككى

قاداقچه پىياز ئېلىپ، چايخانىغا كىرىدۇ. ئۇلار بىر يۇمىلاق ناننى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پىيازنى تازىلاپ، توغراشقا باشلىغاندا، پىيازنىڭ ئاچچىق پۇرىقى سەۋەبلىك كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش ئېقىشقا باشلايدۇ. «نېمىگە يىغلايسەن، بۇرادەر؟» دەپ سورايدۇ سانا ئەتەي گەپ كولاپ. «مەندىن سوراپ نېمە قىلىسەن؟ ئۆزۈڭ نېمىگە يىغلاۋاتسەن؟»، «ئەسەد بوۋاينىڭ يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى، قارىغاندا، ئاشۇ كىشى تۇغەپ كەتكەن. خۇدا مېيىت نامىزىنىڭ خەۋىرىنى مېنىڭ كۆڭلۈمگە سالدى. شۇڭا يىغلاۋاتىمەن» دەيدۇ سانا.

ئەسەد بوۋاينىڭ نىيازقۇلنىڭ تاغىسى ئىكەنلىكىنى سانا ياخشى بىلىدۇ، بوۋاي پۈتۈن ئۆمرىنى توقۇم تىكىپ ئۆتكۈزگەن. ئۇ ئاشۇ كۈنلەردە ھەقىقەتەنمۇ ساقسىز بولۇپ يېتىپ قالغانكەن. سانانىڭ بۇ گېپىنى نىيازقۇلغا قاتتىق تەسىر قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ پۈتۈن چايخانىنى بېشىغا كىيىپ «تاغامدىن ئايرىلدىم» دەپ ھۆكۈرەپ يىغلاشقا باشلايدۇ. چاقچاقنى باشلىغان سانامۇ نىيازقۇلغا جۆر بولىدۇ. يۇمىلاق نانمۇ، ئىككى قاداق پىيازمۇ ئۆز ئورنىدا قېلىپ، ئىككىلىسى داد ـ پەريات بىلەن بۇ ياققا قاراپ يول ئالىدۇ. شۇ ھالەتتە قوش ئۇجمە مازىرىغچە كېلىپ قارىسا، مېيىت سېلىنىدىغان تاۋۇت ھېلىمۇ مازار دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا چوقچىيىپ تۇرغۇدەك. «تۇغقانلار غەم ـ قايغۇ، جىددىيچىلىك ئىچىدە قېلىپ، تاۋۇت يادىغا كەلمىگەن بولسا كېرەك! قېنى كەل ئاغىنە، قايتا ئاۋارە بولۇپ يۈرگىچە، تاۋۇتنى ئۆزىمىز ئالغاچ بارايلى» دەيدۇ نىياز ـ قۇل. «توغرا ئېيتتىڭ، ئاغىنە!» دەيدۇ سانا ۋە ئىككىلىسى دەرھال تاۋۇتقا يېپىشىپ، يەلكىلىرىگە ئالىدۇ ۋە داد ـ پەريات كۆتۈرگەنچە مەھەللىگە كىرىپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ داد ـ پەريادىنى ئاڭلاپ، بالا ـ چاقا بولامدۇ، چوڭلار بولامدۇ، ھەممىسى يۈگۈرۈشۈپ كوچىغا چىقسا، ئىككى كىشى تاۋۇت كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقۇدەك. ئادەملەرمۇ «بازاردا بىرەرسى قازا قىلغان ئوخشايدۇ، بۇلار تاۋۇتقا سېلىپ

كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپتۇ ـ دە» دەپ يىغىغا قوشۇلۇشقا باشلاپتۇ. قىيا ـ چىيانى ئاڭلىغان ئەسەد بوۋايمۇ كېسەل كارىۋىتىدىن چۈشۈپ، كوچىغا چىقىدۇ ـ دە: «هوي، مۇسۇلمانلار، نېمە گەپ زادى؟ كىم ئۆلدى؟» دەپ سورىغىنىدا، تاۋۇت كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان نىيازقۇل بىردىن هوشيارلىشىپ، بىردە ئەسەد تاغىسىغا، بىردە ساناغا قارىسا، سانا ئۆزىنى باسالماي كۈلۈۋاتقۇدەك. «هە، نىيازقۇل، قايسى قېرىندىشىمىز ئۆلدى؟» دەپ سورايدۇ ئەسەد بوۋاي قايتىدىن. نىيازقۇل نېمە دېيىشىنى بىلمەي: «پىياز ئۆلدى، تاغا!» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. «هە، هە، چايخانىدا پىياز توغراۋاتقانىدۇق، ئۇ بىزلەرنى يىغلاتتى» دەيدۇ سانا نىيازقۇلنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ. بۇ چاغدا ئەسەد بوۋاي: «ۋاي يىغلاڭغۇلار، ئەمدى قائىدىسىنى قىلىپ، تاۋۇتقا بىر باش پىياز سېلىڭلار ـ دە، مازارغا تاشلاپ كېلىڭلار!» دەيدۇ.

شۇ ئىشتىن كېيىن ئەسەد بوۋاي يەنە ئالتە يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، بىر كەم يەتمىشكە كىرگەندە ئالەمدىن ئۆتتى. نىيازقۇل بولسا «يىغلاڭغۇ» دېگەن لەقەمنى ئالدى. مانا، ئۆزىڭىز كۆردۈڭىز هازىر، هەممە ئىشتىن ناله قىلىپ، يىغلىغۇدەك بولۇپ يۈرىدۇ. بولمىسا، ياغنىڭ نەرخى ئۆرلىگىلى قاچان ئىدى...

سەپەر شاهىچى لەقەم تارىخىنى تۈگىتىپ ئۇزاق ئۆتمەي نىيازقۇلمۇ قازىخانىدىن قايتىپ كەلدى.

ـــ هە، تاغا، نېمە بولدى؟ ـــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى نىيازقۇل كارىۋات قېشىغا يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، ـــ جاۋاب بارمۇ؟

ـــ بىز ئىشنى پۈتكۈزمەي قايتىدىغانلاردىن ئەمەس! ـــ دېدى نىيازقۇل كۆكرىكىنى كېرىپ، ـــ بەرىكەت تاپسۇن، قازىنىڭ يارەمچىسى مېنى كۆرۈش بىلەن ئولتۇرغان جايىدىن دەس تۇردى. ياخشى بالا ئىكەن، هال ـ ئەهۋال سورىدى. «مېنى پالانى ئەۋەتتى» دەپ سىزنىڭ نامىڭىزنى تىلغا ئېلىۋىدىم، دەرهال قازى جانابلە-

ر ـ ن ـ ك ئ ا ل ـ د ـ غ ا ب ا ش ـ ل ا پ ك ـ ر د ى. ق ـ ا ز ـ غ ا س ـ ز د ې گ ـ ه ن ـ ه ك د ې س ـ ه م، «ئ ه ل ۇ ه ت ت ـ ه خ ۇ ن ن ى ئ ۆ چ ك ـ ن ـ ك ك ك ك و ن ا گ ـ س ى ت ۆ ل ـ ه ى د ۇ ـ د ه» د ې د ى. ى ـ ه ن ـ ه ش ۇ ن د ا ق د ې د ى: «م ـ ا ل ـ ن ى س ې ت ـ ش ت ـ ن ب ۇ ر ۇ ن ئ ـ گ ـ س ى م ـ ه ل ـ م ق ـ ا چ ق ـ ا ن ـ د ا ى ـ و ل ـ ن ى ت و س ق ـ ا ن ى ا ت ئ ـ ه د ـ ه ـ ن ى ئ ۇ س ۇ پ ك ۆ ز ـ ن ـ ى ق ۇ ى ۇ ۇ چ ـ ت ـ د ۇ، د ه پ ئ ـ ه ى ـ ب ـ ن ى ئ ې ى ـ ت ـ ش ى ك ـ ه ر ـ ه ك ئ ـ د ى. ه ـ ه ر ب ـ ه ر م ـ ا ل ـ ن ى س ې ت ـ ۇ ا ت ق ـ ا ن د ا ئ ـ ه ى ـ ب ـ ن ى ئ ا ل ـ د ـ د ـ ن ئ ې ى ـ ت ـ ن ـ پ س ـ ا ت ـ س ـ ا، ش ـ ه ر ـ ئ ـ ه ت ـ ت ـ ه ه ـ ا ل ـ ا ل ب ـ و ل ـ د ۇ. ى ـ ه ن ـ ه ب ـ ه ر ج ـ ه ه ـ ت ـ ـ ـ ت ـ ـ ن ه ـ ه ر ئ ـ ك ـ ك ـ ى ت ـ ه ر ـ ه پ خ ـ ـ ج ـ ـ ل ب ـ و ل ـ د ـ غ ـ ا ن ئ ـ ش چ ـ ق ـ م ـ ا ى ـ د ۇ»

— د ې م ـ ه ك، ب ـ ا ز ـ ا ر د ـ ك ـ ى ۇ ـ ه ق ـ ه د ه ئ ۆ چ ك ـ ن ـ ك ك ئ ـ گ ـ س ـ ى ئ ـ ه ى ـ ب ـ د ـ ا ر، ق ـ ا ز ى ج ـ ا ن ـ ا ب ـ ل ـ ـ ر ى ش ۇ ن ـ د ا ق د ې د ـ م ۇ؟ — د ه پ س ـ و ر ـ د ى ن ه س ـ ـ ر د ـ ـ ن ئ ه پ ه ن د ى.

— ش ۇ ن د ا ق، — د ې د ى ن ـ ى ـ ا ز ق ۇ ل ى ـ ه ن ـ ه ب ـ ر ق ـ ې ت ـ م، — ئ ۆ ز ق ۇ ل ـ ق ـ م ب ـ ل ـ ه ن ئ ا ڭ ل ـ د ـ م. ق ـ ا ز ى ج ـ ا ن ـ ا ب ل ـ ر ى ش ۇ ن د ا ق د ې د ى...

ئون بەشىنچى باب

ۋەلى مىرشاب ۋە دەلى مىرشاب

بەللىرىگە ئەمىرلىكنىڭ قايرىلما قىلىچىنى ئېسىۋالغان ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشاب شەھەرنىڭ ئەڭ چوڭ بازىرىدا خۇددى ئۆزلىرىنى شۇ بازارنىڭ كاتتا غوجايىنىدەك ساناپ گىدىيىپ يۈرۈ-شىدۇ. ئۇلارنى بۇ بازارنىڭ ئوغرىسىمۇ، توغرىسىمۇ ئاتنىڭ قاشقىسىدەك تونۇيدۇ. ۋەلىنىڭمۇ، دەلىنىڭمۇ قەھرى قاتتىق — ھېچقانداق گەپ - سۆزگە، يېلىنىش - يالۋۇرۇشلارغا، يىغدىن ئىششىپ كەتكەن كۆزلەرنىڭ ئىلتىجالىرىغا پەرۋا قىلمايدۇ، ئۆزگىنىڭ غېمى - تەشۋىشى، دەردى ئۇلارنى قىلچە ئىزتىراپقا سالمايدۇ، كۆزلىرى پەقەت ئاقچىنى، پارىنى كۆرىدۇ ۋە نەپسى ئارام ئالغاندا چىرايى ئېچىلىدۇ. بازارغا كىرگەن ھەربىر مالدىن قازىلىق مەھكىمىسى ئۇچۇن دەپ بىر نېمە ئېلىشىدۇ. چوڭ چارۋا كىرىپ قالسىغۇ بولدى، ئىككىلىسى تاپخوردەك بىراقلا يېپىشىدۇ، تاكى ئىگىسىدىن مالنىڭ يېرىمىنى يۇلۇپ ئالمىغۇچە ياكى يېرىم مالنىڭ مىقدارىغا تەڭ ئاقچىنى ساناپ قويىنىغا تىقمىغۇچە تىنچىمايدۇ، ئەگەر دېگىنىگە كۆنمىسە، «ھىم، بىزنى چۇشەنمىدىڭىز - ھەا!» دەپ پوپوزىمۇ قىلىپ قويۇشىدۇ.

ۋەلى مىرشاب ئەسلىي بەشكەنتلىك پاختىچى خەيرۇللابايىنىڭ جىيەنى بولۇپ، بازاردا تالونچىلىق قىلاتتى. بىر چاغلاردا نېمە سەۋەبتىندۇر بۇ كەسىپتىن قول يىغىپ، خېلى ۋاقىتقىچە بىكار يۈردى. ئاتىسى مىرشاب ئىدى. ئۇ بىر ئوغرىنىڭ كەينىگە چۈشۈپ،

ھسار تاغلىرىغا قوغلاپ بارغاندا، يالغۇز كېلىپ قالدى. ئوغرى شېرىكلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇنى باغلاپ، چوڭقۇر بىر ھاڭغا تاشلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ۋەلى يېتىم بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئانىسى تېخى ياش جۇۋان ئىدى. شۇڭا ئۇ قولۇم ـ قوشنىلارنىڭ غەيۋىتىدىن قورقۇپ، بىر قۇلىقى يوق بازار ئاقسا ـ قىلى ساتتار چوناق دېگەن ئادەمگە تېگىۋالدى. ئەسلىدە ئەنە شۇ ساتتار چۇناقنى يامان كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ۋەلى تالونچىلىقتىن ۋاز كەچكەنىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ۋەلى تاغىسى خەيرۇللاباينىڭ ئىشكىدە ئۇ ـ بۇ ئىشلارنى قىلىپ يۈردى. نەھايەت، بۇخارا شەھىرىنىڭ قازىسى نامازخان تۆرە بەشكەنتكە بىر ئىش بىلەن كەلگىنىدە خەيرۇللا باينىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدى. زىياپەتتە بەشكەنتنىڭ داڭلىق ئاشپەزلىرى بارلىق ھۈنىرىنى نامايان قىلىپ كاۋاپ ـ مانتىلارنى، قىزا ـ قاتلىمىلارنى، ئۆپكە ـ ھېسىپ ۋە كاللا ـ پاچاقلارنى پىشۇرۇپ مېھمانىنى كۈتتى. بۇ زىياپەتتە ۋەلىمۇ كىرىپ ـ چىقىپ خىزمەت قىلغاندى. ئۇنىڭ كەڭ يەلكىلىرىنى، چوڭ كاللىسىنى، بۆرتۇپ چىققان مۈسكۈللىرىنى كۆرگەن قازى خەيرۇللابايدىن:

ـــ بۇ يىگىت قاراۋۇلىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

باي باش لىڭشىتىپ كۈلدى ھەمدە ۋەلىنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتتى:

ـــ جىيەنىمدۇر، ئۆگەي دادىسىغا باتناپ بىزنىڭكىدە يۈرۈپتۇ.

ـــ قامىتى ھەزرىتى ئەلىنىڭ قامەتلىرىگە ئوخشاشتۇرا! ـــ دېدى قازى ۋەلى يەنە بىر قېتىم كىرىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ـــ ئەگەر بېلىگە مۇبارەك زۇلپىقار تاقىسا، ئۆلچەملىك مىرشاب بولار ئىكەن. بۇ جىيەنىڭىزنى ماڭا بېرىڭ، تەربىيەسى مېنىڭ بوينۇمدا. پۇت ـ قولى چاققان، ياخشى يىگىتتەك كۆرۈنىدۇ.

ـــ ئىختىيار ئۆزىدە، تەخسىر، ـــ دېدى خەيرۇللاباي. ئاندىن ۋەلىنى چاقىردى. ۋەلى يۈگۈرۈپ كىردى ۋە سۇپىنىڭ لېۋىدە

ئولتۇردى.

ــ قازى جانابلىرى سېنى بۇخاراغا ئېلىپ كېتىمەن، مىرشاب بولسۇن دەپ تىلەۋاتىدۇ، نېمە دەيسەن؟

ۋەلى قىشلاقتىن تاشقىرىغا چىقمىغان بولغاچقا، بۇ گەپتىن ھەيران بولۇپ، ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. نېمە دېيىشنى بىلمەي، تاغىسىغا قارىدى.

ــ تىلىك كېسىلمىگەندىكىن گەپ قىل! شۇمشىيىپ ئولتۇرۇ-رۇۋېرەمسەن؟ ــ دېدى خەيرۇللاباي غەزەپلەنگەن ھالدا، ــ قازى جانابلىرىنى ئىنتىزار قىلما! يا بارىدىغانلىقىڭنى ئېيت، يا بارمايدىغانلىقىڭنى؟ بارمايمەن دېسەك، بىرەرسى قۇلىقىڭنى كەسمەيدۇ.

ۋەلى تاغىسىنىڭ غەزىپىدىن چۆچىدى.

ــ تاغا، سىز نېمە دېسىڭىز شۇ، مېنىڭ ئىختىيارىم سىزدە، ــ دېدى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

خەيرۇللاباي ئۇنىڭ گېپىدىن خۇشال بولدى. چۈنكى شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىدىن «ئەگەر بىزنىڭ ئەۋلادتىنمۇ بىرەرسى شەھەردە مىرشاب بولسا، ۋاقتى كەلگەندە نېپى تېگىدۇ» دېگەنلەر ئۆتمەكتە ئىدى.

ــ مانا، قازى جانابلىرى، جىيەنىم رازى! ــ قازىغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قارىدى باي، ــ سودىلاشمايمەن: گۆشى سىزگە، سۆڭىكى بىزگە.

سودا پىشتى. قازى شۇ قېتىم ۋەلىنىمۇ ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ بۇخاراغا قايتىپ كەلدى ھەم ئۇنىڭغا كەڭ ـ كۇشادە كوچىلارنىڭ بىرىدىن ئىجارىگە ئۆي تېپىپ بەردى، مىرشابلىق لىباسىنى كىيدۇرۇپ، بېلىگە ئەمىرلىك ئەسكەرلىرى تاقاپ يۈرىدىغان قايرىلما قىلىچ تاقاپ، بازارغا قويۇپ بەردى.

ۋەلى دەسلەپكى چاغلاردا قازىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن چىقماي خىزمەت قىلدى. بازارنىڭ ئەلمى ـ تەلمىنى بىلىپ، دۇمبىسى ئاپتاپ كۆرگەندىن كېيىن، بازار ئاقساقىلى ئارتىقباي بىلەن

ھەمكارلىشىپ ئىش كۆردى. ھەش - پەش دېگۈچە قوينى ئاقچىغا تولۇپ، شەھەر ئۇتتۇرىسىدىن ھويلا - جاي سېتىۋالدى. مىرشاب بولۇشتىن ئىلگىرىكى ھالىتىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، قازىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ، ھەر كۈنى ئۈنى زىيارەت قىلىپ بېرىشنى قازا قىلمىدى...

بىر كۈنى بازار دەللاللىرىدىن بىرى بولغان ئەرگەش تۈكباش ۋەلى مىرشابقا بازار قىزىيدىغان كوچىنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇشلۇق شەكەر كەمپىرنىڭ قىزىنى ئوغرىلىقتا ئېيىبلەپ، ئۈنى مىرشابخا - نىغا سۆرەپ كېلىشنى ئېيتتى. ئاندىن شۇنداق دېدى:

— شەكەر كەمپىرنىڭ ئاشۇ بەرنا قىزىغا ئاشقىتۇرمەن. ئۈنى بىر كۆرۈپ دېۋانە بولدۇم. مەھبۇبەمنىڭ ۋىسالىغا يېتەلمەي دوزاخ ئوتىنىڭ تەپتىدىن مىڭ ھەسسە زىيادە ئوتتا كۆيۈپ كۈل بولماق - تىمەن...

ۋەلى مىرشاب دېۋانە ئاشىقنىڭ بىر - بىرىگە زىت گەپلىرىدىن ئۇنىڭ ھەقىقىي مەقسىتىنى چۈشىنەلمەي، ھەيران بولغان ھالدا ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئۇنداقتا نېمىشقا مەھبۇبەڭنى ئوغرىلىقتا ئېيىبلەپ، مىرشابخانىغا ئەكېلىشىمنى ئارزۇ قىلىسەن؟ گەپنىڭ تۈتامى بارمۇ زادى؟

دېۋانە ئاشىق يەنە بىر قېتىم ئاھ ئۇرغاندىن كېيىن:

— سىز ئۈنى مىرشابخانىغا ئېلىپ كېلىڭ، — دېدى مۇغەم - بەرلىك بىلەن ھەجىيىپ، — مەن ئارقىڭىزدىن بارىمەن ۋە قىزىنى ئازاد قىلىشىڭىزنى ئۆتۈنۈپ سورايمەن. سىز ئۇنىمايسىز، ئوغرىنى زىندانغا تاشلايدىغانلىقىڭىزنى ئېيتىپ قورقۇتىسىز.

— ياپىر، كېيىنچۇ؟

— كېيىن سىزگە بىر تىللا پارا بېرىمەن، تىللانى ئېلىپ قىزنى ئازاد قىلىسىز، ئىش تامام، ۋەسسالام!

— بۇنداق قىلىشتىن مەقسەت نېمە؟ — يەنە ھېچ نەرسىنى

چۈشەنمىدى ۋەلى مىرشاب.

— مەقسەت شۇكى، — دېدى دەللال تۆكۈرۈكىنى يۇتۇۋېتىپ، — قىز مېنى «مەرد كىشى ئىكەن، مىرشابقا پارا بېرىپ مېنى قۇتقۇزۇۋالدى» دەپ ئويلايدۇ ۋە مېنىڭ تەكلىپىمگە رازى بولىدۇ. ئوتتۇرىدا سىز تىللالىق، مەن خوتۇنلۇق بولىمەن، ئاكا.

ۋەلى مىرشاب تەكلىپىنى رەت قىلماقچى ئىدى، تىللانىڭ گېپىنى ئاڭلاپ نەپسى قۇتراپ قالدى. بۇنداق قىلىشنىڭ چوڭ ئىش ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ، يەنە بىر تىللا قوشۇشنى ئېيتتى، شۇ شەرتكە كۆنسە، رازى بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. دەللال يەنە بىر تىللا قوشۇشقا ماقۇل بولدى ۋە ۋەلى مىرشابقا شەكەر كەمپىرنىڭ هويلىسىنى كۆرسىتىپ قويدى.

مانا، ئەمدى كۆرۈڭ تاماشانى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋەلى مىرشاب غەزەپ كەمىرىنى بېلىگە مەھكەم باغلاپ، زۇلپىقار قىلىچىنى چاڭگاللاپ، ئەمىرلىك تەمىنلىگەن مەخسۇس قونچلۇق ئۆتۈكى بىلەن شەكەر كەمپىرنىڭ ئىشىكىنى تەپتى. هايال ئۆتمەي ياڭاق دەرىخىدىن ياسالغان دەرۋازا مۇڭلۇق غىچىرلاپ ئېچىلدى ۋە بوسۇغا يۈزىنى ئوراپ رومال يېپىنىۋالغان، قوللىرىنى قورۇق باسقان بىر كەمپىر پەيدا بولدى. كەمپىر ئۇنلۇكرەك گەپ قىلساڭ يىقىلىپ كېتىدىغان هالەتتە ئىدى. شۇنداقلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ:

— قىزىڭنى ئېلىپ چىق! — دەپ ۋارقىرىدى ۋەلى مىرشاب سالام بېرىش ئورنىغا دوق قىلىپ. كەمپىر هوشىدىن كەتكۈدەك بولۇپ تىترەپ كەتتى. يىقىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئىشىكنى تۇتۇۋالدى:

— قىزىمغا نېمە گېپىڭ بار؟

— مەن ۋەلى مىرشابمەن! قىزىڭ ئوغرىدۇرا!

— بوسۇغىدىن ئاتلىمىغان قىزىم كىمنىڭ مېلىنى ئوغرىلاپتۇ؟

— بۇنى مىرشابخانىغا بارغىندا ئېيتىمەن. تېز بول، ۋاقتىم

قىس مېنىڭ! ــ دېدى ۋەلى مىرشاب.

كەمپىر نائىلاج دەلدەڭشىگەن ھالدا ئىچكىرىگە كىرىپ، بىر ئازدىن كېيىن پەرەنجە يېپىنغان قىزنى يېتىلەپ چىقتى ۋە ۋەلى مىرشابقا ئەگەشتى. بۇ مەنزىرىنى يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرغان دىۋا- نە ئاشىق ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كۆرۈنەر ــ كۆرۈنمەس مېڭىپ مىرشابخانىغچە باردى.

ــ ئىسمىڭنى ئېيت! ــ دېدى ۋەلى مىرشاب قىزغا قاراپ. قىزنىڭ ئورنىغا كەمپىر جاۋاب بەردى:

ــ ئانارە.

ــ ئۆزى ئېيتسۇن، سەن جىم تۇرا! ــ كەمپىرنى سىلكىدى ۋەلى مىرشاب. قىز پەرەنجە ئاستىدىن ئىسمىنى ئېيتقاندا، قوڭغۇ- راقتەك ئاۋاز مىرشابنى سېھىرلەپ قويغاندەك بولدى، ــ سەن كېچە بازارغا كىرىپ، كىمنىڭ مېلىنى ئوغرىلىدىڭ؟

قىز يەنە ئاشۇ قوڭغۇراقتەك ئاۋازدا جاۋاب بەردى:

ــ مەن بازارغا چىقمىدىم. بىزنىڭ بازار سودىمىزنى چوڭ ئاچامنىڭ ئېرى ــ پالتا يېزنە قىلىپ بېرىدۇ، بىزگە يېقىن ئۇ...

دەللال ئاشىق مىرشابخانىغا كىرىشى بىلەن تەڭ قىزنىڭ گېپى بۆلۈندى. دەللال كەمپىرگە سالام بەرگەندىن كېيىن، ۋەلى مىرشا- بتىن «نېمە ئىش بولدى؟» دەپ سورىدى. مىرشاب قىزنىڭ ئوغرىلىق قىلغانلىقىنى ئېيتقاندى، ئاشىق ئۆزىنى ئىشەنمىگەنگە سالدى ۋە «بۇنداق كىچىك قىز ئوغرىلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ» دېدى ــ دە، مىرشابتىن قىزنى قويۇۋېتىشىنى ئۆتۈندى. ۋەلى مىرشاب ئاشىقنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىپ، «ئۆزۈڭ كىمسەن؟» دەپ دوق قىلدى.

ــ بازاردا سودا قىلىمەن، ئىسمىم ساتتىقۇل، ــ دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ئاشىق. ئاندىن ئۇ بەلبېغىنىڭ قېتىدىن ئىككى تىللا چىقىرىپ ۋەلى مىرشابنىڭ چۆنتىكىگە سالدى، ــ مەن بۇلارنى تونۇيمەن. ھويلىسى بازار قىزىيدىغان كوچىنىڭ بېشىدا. ھەقىقە-

تەنمۇ خانىشتەك بۇ قىزنىڭ قولىدىن ئوغرىلىق كەلمەيدۇ. مانا شۇ ئىككى تىللانى ئېلىپ، بۇ ئانا ـ بالىنى قويۇپ بېرىڭ...

ۋەلى مىرشاب كېلىشكىنى بويىچە قىزنى قويۇپ بەرمەيدىغان- لىقتا چىڭ تۇردى. شۇ تاپتا قىزنىڭ قوشنىلىرىدىن ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلىقىدا جاراڭلاپ تۇراتتى. شۇڭا تۈيۇقسىز ئاۋاز ساھىبىنىڭ چىرايىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ قالدى.

— يۈزۈڭنى ئاچ! — دېدى ئۇ قەھرى بىلەن.

— نامەھرەمگە يۈزۈمنى ئاچمايمەن، — دېدى قىز.

— مەن نامەھرەم ئەمەس، مىرشابتۇرمەن! ئوغرىنىڭ يۈزىنى كۆرۈشۈم لازىمدۇر!

قىز ئانسىنىڭ رازىلىقى بىلەن چۈمبەلنى كۆتۈرۈپ يۈزىنى كۆرسىتىۋېدى، ئۇنىڭ ئايدەك جامالىدىن مىرشابخانا يورۇپ كەتكەندەك بولدى. قىزنىڭ ھۆسنىنى كۆرۈپ، ۋەلى مىرشاب «ئاھ» دەۋەتتى ۋە ئىچىدە بىرنەرسە ئۈزۈلگەندەك بولدى. كۆڭلىمۇ داۋالغۇپ كەتتى. ئاشىق بولسا يەنە يېلىندى، ۋەدە بويىچە بۇ ئۇنىڭ ئاخىرقى يېلىنىشى ئىدى.

— مېنىڭ پارىغا ھاجىتىم يوقتۇر! — دېدى ۋەلى مىرشاب. ئاندىن چۆنتىكىدىن ئىككى تىللانى چىقىرىپ دۇئانە ئاشىقنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاندى، ئۇ ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئەسلىي كېلىشىمدە بۇنداق گەپلەر يوق ئىدى، — ئىككى تىللايىڭنى ئاناڭنىڭ ئانسىغا ئاپىرىپ بەر! يوقال بۇ يەردىن، بولمىسا، پارا بەرگەنلىكتە ئەيىبلەپ، قازىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىمەن!

ئاشىقنىڭ كەتكۈسى يوق ئىدى. ۋەلى مىرشاب ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنى ئىتتىرىپ قازىخانىدىن چىقىرىۋەتتى. ئورنىغا قايتىپ، ئانا ـ بالىدىن ئۆزرە سورىدى:

— سىزدە ئەيىب يوقتۇر، سىڭلىم، ئۆيىڭىزگە كېتىڭ! — ۋەلى مىرشاب بۇ گەپنى ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن ئېيتتى، — بۇ ئەسلىدە ھازىر مەن ھەيدىگەن ناكەسنىڭ ئىشى ياكى باشقا بىر

نائەھلىنىڭ تۆھمىتىدۇر. مەن گۇناھكارنى تېپىپ جازاغا تارتۇرمەن!

ۋەلى مىرشاب كېيىن شەكەر كەمپىردىنمۇ ئۆزرە سورىدى.

شەكەر كەمپىر قىزىنى يېتىلىگەنچە ئارقىسىغىمۇ قارىماستىن مىرشابخانىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاشىق دەللال يەنە كىرىپ كەلدى ۋە مىرشابنى ۋەدىسىدە تۇرماسلىقتا ئەيىبلىدى. ۋەلى مىرشاب ئۇنىڭدىن يامان كەلدى، ئەگەر بۇ بازاردىن يوقال-مىسا، كۆرىدىغان كۈنى بارلىقىنى ئېيتىپ، يەنە بىر قېتىم ھەيدەپ چىقاردى. شۇنداق قىلىپ ئويلىمىغان يەردىن قىلىچى سۇنغان دېۋا-نە ئاشىق بوينىنى قىسقانچە شەكەر كەمپىرگە ئوخشاش ئارقىسىغا قارىماي چىقىپ كەتتى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، ۋەلى مىرشاب شەكەر كەمپىرنىڭ ئۆيىگە ئەلچى يۈەۋەتتى...

دەلى مىرشاب خانغا قارشى بىر قېتىملىق توپلاڭغا قاتناشقا-نىدى. توپلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەۋەز مۇھەممەد ئىناقنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ، خارەزمدىن بۇخاراغا قېچىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئىسمىنىڭ «دەللى ـ دەللى» ناخشىسى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ئىدى. ئۇ بۇياقتا قېچىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇخارانىڭ كوچا-لىرىدا سەرسان ـ سەرگەردان بولدى. يىگىتنىڭ قارنىنى مېھنىتى تويدۇرار، دېگەندەك، ئۇ كىمنىڭدۇر مال ـ چارۋىسىغا قاراپ، كىمنىڭدۇر بېغىنى پەرۋىشلەپ، يەنە كىمنىڭدۇر باشقا بىر ئىشلا-رىنى قىلىپ، ئاشۇ ئىش ئىگىلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە تۇنەپ، ئۇستىنى پۈتۈن، قارنىنى توق تۇتۇپ كۈن ئۆتكۈزدى.

بازاردا ھاممال بولۇپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە تەقدىر ئۇنى تۇردى مەخسۇمغا ئۇچراشتۇرۇپ، خىزمىتىنى قىلىشقا مۇيەسسەر قىلدى. مەخسۇم بازاردىن كۆپ نەرسە سېتىۋېلىپ، دەلىنى ھاممال-لىققا يالليدى، بازاردىن ئالغان نەرسىلىرىنى ئۆيگىچە ئاپىرىپ بېرىشكە ئۇنىڭ بىلەن ۋەدىلەشتى. دەلى نەرسىلەرنى قولتۇقلىغانچە

مەخسۇم بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقاندا، دەلىنىڭ قەدەم يۆتكىشىنى، بوي ـ بەستىنى، گەپ ـ سۆزىنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ مېڭىۋاتقان مەخسۇم يىگىتنى گەپكە سېلىپ:

ـــ كىمسەن، كىمنىڭ ئوغلىسەن؟ ـــ دەپ سورىدى.

دەلى بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئېيتىپ بەردى. ئۇنىڭ ھېكايىلىرى ئاڭلىغۇچىنىڭ رەھىمىنى كەلتۈرەتتى.

ـــ بەك كۆپ ئەگرى ـ توقايلىقلارنى، سەۋدالارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپسەن، بوتام، ـــ دېدى مەخسۇم ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، ـــ قارىماققا جاپادىنمۇ قورقمايدىغاندەك تۇرىسەن. مېنىڭ بېغىم بار. ئەگەر خالىساڭ، ھامماللىقنى قويۇپ، مېنىڭ ئاشۇ بېغىمغا قاراپ بەرگىن. يىگىتنىڭ مېلى يەردە، دېگەن گەپ بار. ھالال ـ پاكىز مېھنەت قىلساڭ، بەختىڭ كېلىپ، بۇ كۈنلەرنى كۆرمىگەندەك بولۇپ كېتەمسەن تېخى! بۇ ئاللانىڭ نەزىرى چۈشكەن شەرىپ شەھەردۇر. مېھنەتتىن قاچمىغان تىرىك جان بولسىلا بۇ شەھەردىن نارازى بولمىغان...

تۇردى مەخسۇم ئۇزىتىش ئالدىدىمۇ دەلىگە نەسىھەت قىلىپ، ئاندىن ئۇنى يولىغا سالدى. يىگىتمۇ چىن دىلىدىن مېھنەت قىلىپ، مەخسۇمنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشتى. ئەسلىدە ئۆزى كېلىشكەن، پۇت ـ قولى چاققان، گەپ قىلسا ئۇچ ـ تۆت كىشىنى ئاغزىغا قارىتالايدىغان دەلىگە مەخسۇمنىڭ ئۆز ئۆيىدىن ئورۇن بېرىشىدە مەلۇم مەقسەت بار ئىدى. مەخسۇمنىڭ ئايجامال ئىسىملىك يۇزلىرىگە سەپكۇن چۈشكەن، ئەلچى كەلمەي ئولتۇرۇپ قالغان يىگىرمە يەتتە ياشلىق سېمىزغىنە قىزى بولۇپ، ئۇنى دەلىگە بېرىش نىيىتىدە ئىدى. دەلى بولسا قىزدىن تۆت ياش كىچىك بولغانلىقى ئۈچۈن بۇنداق ئېھتىماللىقنى ئويلاپ قويمايتتى. لېكىن يىگىت شۇ ھويلىغا كەلگەن كۈندىن باشلاپ قىزنىڭ ئۇنىڭغا ئىشقى چۈشۈپ، ھەربىر قەدىمنى ئۆلچەپ يۈرەتتى. تازا ئىسسىق بولغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە دەلى باغدا كۆڭلەكچان ھالدا كەتمەن چېپىۋاتـ

قاندا، قىز بىر چەتتە ماراپ تۇرۇپ يىگىتنىڭ تەرلەپ، قۇياشتا پارقىراپ كەتكەن يەلكىلىرىنى تاماشا قىلدى، كېيىن ئاستاغىنە يىگىتكە يېقىنلاشتى، بارمىقىنىڭ ئۇچى بىلەن دەلىنىڭ يەلكىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، يېقىنچىلىق قىلدى. دەلى: «كېتىڭ، بىرەرسى كۆرسە ئۇيات بولىدۇ» دېۋىدى، قىز:

— بويىغا يەتكەن يىگىتنىڭ قىز بالىدىن خىجىل بولغانلىقىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم، — دەپ يىگىتنىڭ زىتىغا تەگدى. شۇ ھامان يىگىت ئاللىقاندىقتۇر بىر كۈچىنىڭ تەسىرى بىلەن قىزنى قۇچاقلاپ سۆيۈۋالدى. بۇ سۆيۈشتىن ھەر ئىككىسى شۇنداق مەستخۇش بولۇپ كەتتىكى، خۇددى يەر ـ زېمىن چاقپەلەكىكە ئوخشاش ئايلىنىپ كەتكەندەك بولدى.

ئۇلار شۇ كۈندىن باشلاپ بىر ـ بىرىگە ئىنتىلىدىغان، بىر ـ بىرىنىڭ يولىغا قارايدىغان ئادەتنى چىقىرىشتى. يىگىتنىڭ قۇچىقىنى سۆيگۈ ئوچىقىغا ئايلاندۇرغان قىزنىڭ ھەر كۈنى بۇ ئوچاقتا ئىسسىنغۇسى كەلسىمۇ، ئەما ئوچاقتىكى ئوتنىڭ يالقۇنىغا ئايلىنىپ كۆيدۈرۈپ قويۇشىدىن قورقاتتى.

قىز دەردىنى ئاتىسىغىمۇ، ئانىسىغىمۇ ئېيتالمايدۇ، ئاتا ـ ئانىمۇ قىزىنىڭ دەردىنى سەزمەيدۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئايجامال چۈش كۆردى. چۈشىدە ئاتىسى ئاپئاق سەللە ـ چاپىنىنى كىيىپ كوچىغا چىقىۋاتقۇدەك، ئايجامال ئەركىلەپ تۇرۇپ ئۇنىڭدىن سورىغۇدەك:

— دادا، قاياققا كېتىۋاتىسىز؟

ئاتىسى «توي ئېشىغا كېتىۋاتىمەن، قىزىم» دېسە، ئايجامال:

— توي ئېشىدىن ماڭمۇ ئالغاچ كېلىڭ، — دېگۈدەك.

— كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا قانداقمۇ «قىزىمغا ئاش بېرىڭلار» دەپ سورىيالايمەن؟ — دەپ ئېتىراز بىلدۈرگۈدەك ئاتىسى.

— ئۇنداقتا ئاشنىڭ گۆشىدىن ئالغاچ كېلىڭ، — دەپ يېلىنغۇدەك ئايجامال.

ـــ ئىلاجى يوق نەرسىنى سوراپ نېمە قىلىسەن، قىزىم، ـــ دېگۈدەك ئاتا ئايجامالنىڭ گېپىنى يەنە رەت قىلىپ.

ـــ ھېچبولمىسا چىشىڭىزنىڭ كاۋىكىدىكى گۆشنى ئالغاچ كېلىڭ، دادا! ـــ دەرمىش ئايجامال چىن كۆڭلىدىن يېلىنىپ.

ئاتىسى رازى بولۇپ، ئاتقا مىنگۈدەك...

ئاتىسى كەتكەندىن كېيىن ئايجامال ئاتىسىنىڭ تويدىن قايتىشىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتكۈدەكمىش. راست، ئاتىسى ئۇنى ئۇزاق ساقلاتماي تويدىن قايتارمىش. قىز ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرگۈدەك.

ـــ چىشىمنىڭ كاۋىكىدىكى گۆشنى ئېلىپ كەلگەنىدىم قىزىم، لېكىن يولدا كەلگۈچە چىشىمنىڭ تۈۋى قىچىشىپ ئېھتىياتسىزلىقتىن ئېلىپ تاشلاپتىمەن. رەنجىمە، كېيىنكى قېتىم سېنى خاپا قىلمايمەن، ـــ دېگۈدەك ئاتىسى.

ئايجامال لېۋىنى پۈرۈشتۈرگەن ھالدا:

ـــ شۇنداقمۇ دادا، ـــ دېگۈدەك ئەلەم بىلەن، ـــ سىز تويدىن ئۆيگە كەلگۈچىمۇ چىشىڭىزنىڭ قىچىشىشىغا چىدىيالماپسىز، مەن بولسام يىگىرمە يەتتە يىلدىن بېرى چىدىدىم...

ئاتىسى «بۇ قىزنىڭ ئەركىلەپ ئېيتقان گېپىنى قارا» دەپ كۈلەرمىش ۋە ئۆيگە كىرىۋېتىپ قىزنىڭ گېپىنى خوتۇنىغا ئېيتارمىش. قىزى ئىشىك ئارقىسىدا تۇرۇپ ھەممىنى ئاڭلارمىش. ئاتىسى ھېلىقى گەپنى ئاڭلاپ قاقاھلاپ كۈلۈپ كېتىپ، دېگۈدەكمىش:

ـــ شۇنىڭغىمۇ ئەقلىڭىز يەتمىدىمۇ، بوۋاي؟ تېزراق ئەرگە بېرىڭلار دەپتۇ بۇ قىز. يىگىتنى كۆندۈرۈڭ مۇنداق...

قىز ئەستايىدىل تىلىگەن بولسا كېرەك، چۈشى ئوڭدىن كەلدى. يىگىت شۇ ئائىلىنىڭ ئەتىۋار كۈيۈئوغلىغا ئايلاندى. ئەمدى كۈيۈئوغۇلنى ئىشقا بۇيرۇشنىڭ ئورنى يوق ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن مەخسۇم يېقىن بۇرادىرى نامازخان تۆرە قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپ،

دەردىنى ئېيتتى، قازى دەرھال يېقىنىنىڭ كۆيۈئوغلىنى مەرشابلىققا ئالدى...

دەلى مەرشاب ۋەلى مەرشابقا شاگىرت ئورندا كەلدى. ئىككىسى شېرىك بولۇپ ئىش باشلىغاندا ۋەلى مەرشاب ئانارە بىلەن تۇرمۇش قۇرۇپ، چوڭ قىزى توققۇز ياشقا، كىچىكى يەتتە ياشقا، ئوغلى بەش ياشقا، كىچىكى ئۈچ ياشقا كىرگەنىدى.

يەنە بىر گەپ، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنىڭ بىر - بىرىگە ئاھاڭداشلىقىنى مەن، يەنى مۇئەللىپ ئويلاپ تاپقان ئەمەسمەن، بۇ تەقدىرى ئەزەلنىڭ ئىشى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭغا ئەجەبلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق...

ئون ئالتىنچى باب

ھەممە يېغىڭغا تۆلىگەنمەن

جۇمە كۈنى بولغانلىقتىن بولسا كېرەك، ھاجى مىرغىياشنىڭ كارۋان سارىيىغا تۈتىشىپ كەتكەن چوڭ بازار باشقا كۈنلەرگە قارىغاندا كۆجۈم ئىدى. ساتارمەن، ئالارمەنلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئالما ئاتساڭ يەرگە چۈشمىگۈدەك دەرىجىدە ئىدى. ساتقۇچىلار ئالسۇن دەپ مېلىنى ماختايدۇ، ئالغۇچىلار ئەرزان ئالاي دەپ، مالنى يەرگە ئۇرىدۇ. قاياقتا قارىساڭ، ئىككى كىشىنىڭ بىر نەرسىنى تالاش - تارتىش قىلىۋاتقانلىقىغا كۆزۈڭ چۈشىدۇ. مانا مۇشۇ قاينىق بازاردا جەنده كىيىۋالغان بىر مۇساپىر رەستىلەرنى ئايلىنىپ يۈرۈۋاتاتتى. ئۇ ئەتراپتىكى سەدىقە تىلەۋاتقان دەرۋىشلەرگە قارايتتى، بازارنىڭ ئوتتۇرىسىغا دار تىكلەپ، ئويۇن كۆرسىتىۋاتقان دارۋازلارنىڭ ھەربىكەتلىرىدىن ھەيرەتلىنەتتى. هاممالالارنىڭ «پوش - پوش» دىدىن ئىتتىكلا ئۆزىنى چەتكە ئالاتتى ۋە يەنە بىرىگە ئۇرۇلۇپ دەككىسىنى يەيتتى. يىغىپ ئېيتقاندا، ئۇ مىڭ تۈرلۈك ئاۋازلاردىن ھاسىل بولغان شاۋقۇن - سۈرەنلەردىن قۇلىقى گاس بولۇپ قالغانىدەك ھالەتتە ئادەملەرنى چەتلەپ - چەتلەپ مېڭىۋاتاتتى. مۇساپىر چاپان بازىرى ۋە دوپپا - تەلپەك بازىرىدىن ئۆتۈپ، ئىرانىي ۋە موڭغۇل، جۇڭگو گىلەملىرىنى تاماشا قىلدى. ئاندىن يەنە بىر رەستىدە ناۋايلارنىڭ نېنىنى كۆرۈپ، كۈلالچىنىڭ ھۈنىرىگە ھەۋىسى كەلدى. ئۇستى بورا بىلەن يېپىلغان كىچىككىنە دۇكانلاردا كۈلالچىلار ياسىغان سىرلانغان، سىرلانمىغان كوزىلىرىنى ئىچىگە چاڭ قونمىسۇن دەپ، دۇم كۆمتۇرۇپ تىزىپ قويۇشقانىدى. مۇساپىر

كوزىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، بىر پەس ئۇلارغا قاراپ تۇردى ـ دە، كوزىدىن بىرىنى قولىغا ئېلىپ:

ـــ هوي... بۇ كوزىڭىزنىڭ ئېغىزى يوققۇ، ـــ دېدى. كۇلالچى ئورنىدىن شاققىدە تۇرۇپ:

ـــ نېمىلەرنى دەۋاتىسىز، تاغا! ياخشىراق قارا! ـــ دېدى.

مۇساپىر چوڭ ئېغىز كوزىنى ئايلاندۇرۇپ، كۇلالچىنى يەنە ئالدىرىتىپ قويدى.

ـــ ئېغىزى يوق دېسەم، تېگىمۇ تۆشۈك ئىكەنغۇ!

كۇلالچى مۇساپىرنىڭ قولىدىن كوزىنى تارتىپ ئالدى ـ دە:

ـــ يوقال، دۇئانە! ـــ دەپ قوغلىدى. مۇساپىر ئۇندىمەي مېڭە ـ چېڭە رەستىسىگە ئۆتتى. بۇ يەردە مەيىن شامال نېمەتلەرنىڭ خۇش پۇرىقىنى يەڭگىل يەلپۈپ، ئادەمنىڭ دىمىقىغا ئۇراتتى، دىماقنى غىدىقلاپ، ئىشتىهانى قوزغايتتى. تۆمۈرچى ۋە چىلان بازىرىنى كېسىپ ئۆتكەن مۇساپىر باققاللىق دۇكانلىرىغا بىر ـ بىر كىرىپ چىقتى، ياغنىڭ باھاسىنى سوراپ ـ سۈرۈشتۈرۈپ، ئاخىر جۇمەش باققالنىڭ دۇكىنىدا توختىدى. بۇ چاغدا كۇن پېشىندىن ئۆتكە ـ نىدى.

ـــ جۇۋاز يېغىنى مەززىلىك دەيدۇ، بۇ گەپ راستمۇ؟ ـــ دېدى مۇساپىر خېرىدار كۇتۇپ، خۇددى قېيىدىغان بالىدەك بېشىنى مۇشتۇمىغا قويۇپ ئولتۇرغان جۇمەش باققالغا. باققال ئەپتىنى بۇزماي:

ـــ جۇۋاز يېغىدا بولغان ئاشنى يەپ باقمىغانمۇسىز؟ ئاۋۋال بۇ ياغ بىلەن دۇمىلەنگەن ئاشنى يەپ، ئاندىن مېنىڭ ئالدىمغا كېلىڭ، ـــ دېدى.

ـــ مەن بۇ شەھەرگە مېھمانمەن. جۇۋاز يېغىنىڭ مەززىسىنى سوراۋاتقىنىمدىن ئەجەبلەنمە، چۈنكى بىزنىڭ يۇرتتا بۇنداق ياغنى ئىشلەتمەيدۇ... ئۇستىبېشىمغا ئۇنچە دىققەت قىلىپ كەتمە، مەن دائىم مۇشۇنداق يۇزۇمنى يۆگەپ يۇرىمەن...

— بۇخارانىڭ ئىسسىقىدىن قاينداپ كەتمەي دېسىڭىز كېرەك! — دېدى باققال ئۆزىنىڭ ئاپتاپتا قارايغان يۈزىنى سىلاپ.

— ياق! — دېدى مۇساپىر مىسكىن ئاۋازدا ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — مەن ماخاۋ كېسىلى بولۇپ قالغانمەن، يۈزۈمنى كۆرگەن ئادەملەر يىرگەنمىسۇن دەپ، يۆگەپ يۈرىمەن.

جۈمەش باققال «ماخاۋ كېسىلى يۇقىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىردىنلا يىلان چېقىۋالغاندەك ۋارقىراپ كەتتى ۋە ئۆزىنى ئارقىغا تارتىپ، «چىق،چىق!» دەپ مۇساپىرنى ھەيدىدى.

— ئالدىرىما، بۇرادەر! — دېدى مۇساپىر سالماقلىق بىلەن باقالغا، — مەن ئەسلىدە مانا شۇ كېسىلمگە شىپا ئىزدەپ كەلگەنمەن!

جۈمەش باققالنىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغۇسى يوق ئىدى، شۇڭا بىرلا گەپنى تەكرارلاپ، ھەرىنى ھەيدىگەندەك مۇساپىرنى دۇكاندىن چىقىشقا ئۇندەيتتى:

— جۇۋاز يېغىنىڭ ماخاۋغا ھېچقانداق پايدىسى يوق! قېنى، دۇكاندىن چىق! سېنىڭ كىرگىنىڭنى بىلسە، باشقا خېرىدارلىرىم دۇكىنىمغا كىرمەيدۇ بىكار! بازىرىمنى كاسات قىلماي تېزراق يوقال بۇ يەردىن! نەسلىڭ قۇرۇسۇن سەن ماخاۋنىڭ!

ئەمما، مۇساپىر تۇرغان جايىدىن قىمىرلىمايتتى، باققال بولسا ئۇنى ئىتتىرىپ چىقىرىشقا جۇرئەت قىلالمايتتى. چۈنكى، ماخاۋغا قول تەگكۈزسەم، كېسىلى يۇقىدۇ دەپ قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن دوق قىلىشتىن نېرىغا ئۆتەلمەيتتى. ماخاۋنىڭ دۇكانغا كىرگىنىنى بىلىپ قالىدۇ دەپ باشقىلارنىمۇ يارەمگە چاقىرالمايتتى. مانا شۇ ۋەزىيەتتىن پايدىلانغان مۇساپىر باققالنى تىنچلاندۇرۇشقا ھەرىكەت قىلدى:

— سەنمۇ مۇسۇلمانغۇ، بۇرادەر! ئالدى بىلەن گەپنى ئاڭلا! تالاي تېۋىپقا كۆرۈندۈم. ئۇلاردىن بىرى شۇنداق دېدى: «ئۆزگە يۇرتقا مۇساپىر بولۇپ بېرىپ، شۇ يەردىكى تۇل ـ غېرىب، يېتىم ـ

يېسىرلارغا خەير - ئېھسان قىل، شۇنىڭدىن كېيىن كېسىلدىن پارىغ بولىسەن!»

جۇمەش باققالنىڭ ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تەڭلىپ قالغانىدى.

— سېنىڭ خەير - سەدىقەڭگە زار ئەمەسمەن! دۇكاندىن چىق!

— مەن ساڭا سەدىقە بېرەي دەپمىدىم! — مۇساپىر باقالنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە ئېتىبار قىلمايتتى، — ساڭا يارەم بەر دەپمەكچىمەن.

— قانداق يارەم؟

— قېنى، ئېيتىپ باققىنچۇ، بۇ بازاردا نېمە قىممەت؟ ئادەمدەك ئەرگە كۆپرەك نېمە زۆرۈر، لېكىن سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمەيدۇ؟

— ئەلۋەتتە، جۇۋاز يېغىدە! — دېدى باققال غەزەپ بىلەن. ئۇ غەزەپلەنگەندە تېخىمۇ قاردەك كېتىدىكەن، — ھەممىنىڭ پولۇ يېگۈسى كېلىدۇ، ياغ سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىگەنلىكى ئۈچۈن كۆپلىگەن ئادەملەر پولۇ يېمەيدۇ. پولۇ يېمىگەن ئادەمنىڭ بولسا بارا - بارا يىلىكى قۇرۇيدۇ.

— بۇنى سەندىن بىكار سوراۋاتقىنىم يوق، — دېدى مۇساپىر، — دەل مانا شۇ قىممەت نەرسىنى ئادەملەرگە سەدىقە قىلىشىم كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن سەندىن يارەم سوراۋاتىمەن.

جۇمەش باققال مۇساپىرنىڭ گېپىنى چۈشىنەر - چۈشەنمەس ھالەتتە سەل مۇلايىملىشىپ، سىزلەشكە ئۆتتى:

— مەقسىتىڭىزنى چۈشەنگەندەك قىلىۋاتىمەن، مېھمان. سىز مەندىن ياغ سېتىۋېلىپ، ئۇنى يېتىم - يېسىرلارغا سەدىقە قىلماقچى، شۇنداقمۇ؟

— ھوشيار ئىكەنسەن، زېھنىڭگە قايىلمەن! شۇنىڭ ئۈچۈن خۇدايىم مېنى سېنىڭ دۇكىنىڭغا ئەۋەتكەن - دە. سەنمۇ، دۇكىنىڭمۇ ماڭا ياقتى. ياقمىسا كىرەمتىم؟ بولمىسا، بازاردا دۇكاندىن كۆپ نېمە يوقمۇ!

باققال توپ سېتىۋالىدىغان خېرىدارغا ئۇچرىغىنىدىن سۆيۈ -

نۇپ، قوللىرىنى بىر ـ بىرىگە سۈركەپ ھەر ئىشقا تەييار ھالەتكە ئۆتتى.

ـــ دۆكىنىمىنىڭ پەيزى بۆلەكچە، ھەممە شۇنداق دەيدۇ. ياغلىرىمىزنىڭمۇ نامى ئەتراپقا پۇر كەتكەن، ھەمىشە پەيزى ۋە بەرىكىتى بولىدۇ!

مۇساپىر بۇ گەپكە ئانچە ئېرەن قىلمىپ كەتمەي ئاساسىي مەسىلىگە ئۆتتى:

ـــ گەپ مۇنداق: مەن ھەممە يېغىڭنى سېتىۋالىمەن. نەرخىنى بىرئاز چۈشۈرۈپ بېرەمسەن؟

باققال ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس ئىدى، ئۇ سودىدا كۆزى پىشقان ھەم ھەر قانداق خېرىدارنى گەپ بىلەن مات قىلاتتى.

ـــ تەخسىر، سىز ياغنى سەدىقە ئۈچۈن ئېلىۋاتىسىز، ـــ دېدى مۇھەممە يەردىن تۇتقاندەك ئەلپازدا، ـــ سەدىقىنى سودىلاشمايدۇ. سودىلاشسىڭىز، سەدىقىنىڭ ساۋابى قەيەردە قالىدۇ؟

ـــ بۇ گەپتىمۇ جان بارا! ـــ دېدى خېرىدار كۆپ تارتىشماي، ـــ بوپتۇ، ئېيتقىنىڭنى بېرىمەن. لېكىن مېنىڭمۇ بىر شەرتىمنى بېجىرىسەن.

ـــ قانداق شەرت ئىدى؟

ـــ سەن ئاشۇ يېتىم ـ يېسىرلارنى بۇ يەرگە توپلاپ، ياغنى ئۆزۈڭ تارقىتىسەن. چۈنكى، مەن بۇ شەھەردىكى باي ـ كەمبەغەلنى ياخشى تونۇمايمەن ئەمەسمۇ! مەن ھەممە يېغىڭغا پۇل تۆلەيمەن.

مانا، جۇمەش باققالنىڭ سودىسى يۇرۇشىدىغان بولدى. ئۇ مۇساپىرنىڭ بارچە شەرتىنى بېجىرىشكە تەييار. ھەتتا دەسلەپكى مۇئامىلىسى ئۇچۇن ئۇنىڭدىن كەچۈرۈمۇ سورىدى.

ـــ دەسلەپتىلا گەپنى شۇنداق باشلىمامسىز، مېھمان، ـــ دېدى باققال ئىككى پۇكۇلۇپ، ـــ سىزدەك بىر مۆتىۋەر ئىنسانغا قوپال ـ لىق قىلغىنىمنى ئەيىبكە بۇيرۇماڭ. ماخاۋ بولسا نېمە بوپتۇ، ئۇمۇ خۇدانىڭ بىر دەردى. دەردنى بەرگۈچى داۋاسىنىمۇ بېرىدۇ، دېگەن

گەپ بار. ئىنشائاللا، بۇ كۈنلەرنى كۆرمىگەندەك بولۇپ كېتىسىز. مۇشكۈلىڭىزنى ئاسان قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن بىزگىمۇ ساۋابىنىڭ بىر ئۈچى تېگىدىغۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ــ ئەلۋەتتە، سەدىقىسىگە قاراپ ساۋابى، سۆزىگە قاراپ جاۋابى، دېگەندەك. بۇ تەدبىرنىڭ ساۋابى پۈتۈنلەي ساڭا تەگسە، ئەجەب ئەمەس... قېنى، ئاۋۋال، سودىلىشۋالايلى. ھەممە يېغىڭغا قانچە پۇل سورايسەن؟

باققالغا ئامەت كەلدى، ئۇ ئەسلىدىكى باھاسىدىن ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇپ نەرخىنى ئېيتتى. مۇساپىرمۇ مەردلىك قىلىپ، رازىلىقىنى بىلدۈردى ۋە قوينىدىن مەخمەل ھەميانىدىكى يۈز تىللانى شاراقلىتىپ، باققالنىڭ ئالدىغا تاشلىدى:

ــ ئەمدى مەن بىر چەتتە ئولتۇرىمەن، سەن يېتىم ــ يېسىرلارنى چاقىرىپ، ئىشنى باشلايسەن!

جۈمەش باققال تۈيۈقسىز ئامىتى كېلىپ قالغانلىقىدىن ھايا-جانلىنىپ، ئاۋازىنىڭ بارچە جار سېلىشقا باشلىدى:

ــ ھەي، بازاردىكى ئايىغى ئۇزۇن، قۇلىقى كالتە، ئاجىز ــ يېتىم بىچارىلەر! ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، جۈۋاز يېغى سەدىقە بولىدى! كوزا ۋە ياغ قاچىلىرىڭلارنى ئېلىپ كېلىڭلار! بىر قېتىملىق دۇئاغا بىر قاداق ياغ بېرىلىدۇ، كېلىڭلار!

ھاياتىدا بۇنداق جار سېلىشنى ئاڭلىمىغان خالايىقنىڭ قۇلىقى دىڭ، باققالنىڭ قايتا ــ قايتا تەكرارلاۋاتقان گەپلىرىگە دەسلەپ ئىشەنمىدى. كېيىن بىر ــ ئىككى كىشىنىڭ كوزىدا ياغ ئېلىپ چىققىنىنى كۆرۈپ، شىرنىگە يېپىشقان قاپاق ھەرىسىدەك دۇكانغا يوپۇرۇلۇشتى. كۆزنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچە قىيا ــ چىيا كۆتۈرۈلۈپ، قىيامەت بولدى. ئۇزاق ئۆتمەي، كىمدۇر ئاۋۋال تىللىشىش، ئارقا-سىدىن ياقىسىدىن ئېلىشىش، ئاخىرىدا ئۇر ــ يىقىت باشلاندى. ياغنىڭ يېرىمىنى يېتىم ــ يېسىرلار ئېلىشقان بولۇشسا، يېرىمى يەرگە تۆكۈلدى. دۇكاننىڭ ھەممە نېمىسى ۋەيران قىلىندى، باققال-

ىناڭ كۆز ـ قاپاقلىرى كۆكەردى، ئۇستىدىكى كىيىمى جۇلدۇر ـ كىپىنگە ئايلاندى. ئىشنى باشلىغان «ماخاۋ» بولسا ئولتۇرغان يېرىدە كۈلۈپ ئولتۇرۇۋەردى.

ئالامانناڭ ئىچىدىن ئاران قىچىپ چىققان جۇمەش باققال يۈكۈنگەن ھالدا يەرگە مۇشتلاپ پەريات كۆتۈردى:

ـــ ئەي ياخشىلار، ياردەم بېرىڭلار! ئۆيۈم كۆيدى! دۇكىنىمدىن ئايرىلدىم!

ئالدى بىلەن نەپ تىمىسقلاپ بازار ئايلىنىپ يۈرگەن ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشاب باققالناڭ ئاھۇ نالىسىنى ئاڭلىدى، ۋەقە يۈز بەرگەن جايغا يېتىپ كېلىپ، باققالنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، توپىلاڭنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈردى.

ـــ ھەممىسىگە جەندە كىيىۋالغان مۇساپىر سەۋەبچى! ـــ باققال تۆت ئەترايقا ئالاڭلاپ قاراپ مۇساپىرنى كۆردى ـ دە، ئىنتايىن جىددىيلىك بىلەن ۋەلى ۋە دەلى مىرشابنىڭ يېڭىنى تارتتى، ـــ ئەنە ئۇ، مۇتتەھەم! بىر چەتتە ئولتۇرۇۋېلىپ ئۇستۇمدىن كۈلۈۋاتىدۇ! تۇتۇڭلار ئۇنى!

مىرشابلار جۇمەش باققال كۆرسەتكەن مۇساپىرنىڭ ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قايرىغانچە دار ئويۇنى بولۇۋاتقان بازار مەيدانىغا سۆرەشتى. ئادەملەر گۈرىدە يىغىلىپ، ئەترايىنى قورشىۋالدى. تاماشا كىمگە خۇشياقمايدۇ، دەيسىز.

ـــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ، ھايۋان؟ ـــ دەيتتى بىر تەرەپتە دەلى مىرشاب دەرغەزەپ بولۇپ.

ـــ مەقسىتىڭنى ئېيت، بەتبەخت؟ ـــ دەيتتى يەنە بىر ياندىن ۋەلى مىرشاب دوق قىلىپ.

مۇساپىر تۇرقىنى بۇزماي خاتىرجەم ھالەتتە:

ـــ مەقسىتىم ـــ خەير ـ سەدىقە قىلىش، ـــ دەپ تۇرۇۋەردى.

ـــ خەير ـ سەدىقە دەپ، بىراۋنىڭ دۇكىنىنى بۇزامسەن، ناكەس؟! ـــ مۇساپىرنى بوغماقچى بولدى ۋەلى مىرشاب.

مۇساپىر بىر سىلكىنىپ، ياقىسىنى ئۇنىڭ قولىدىن بوشاتتى.

— مەن نېمىشقا بىراۋنىڭ دۇكىنىنى بۇزغۇدەكمەن؟ مەن پۇلىنى تۆلىدىم. بۇنى دۇكاندارنىڭ ئۆزىمۇ ئىنكار قىلماس، — مۇساپىر يۇزىنى يۆگۈۋالغان جەندىنىڭ تۆشۈكىدىن باققالغا تىكىلدى، — دېگىنىم يالغانمۇ يا؟ ئاقچىسىنى تۆلەپ، بىر چەتتە ئولتۇردۇم. نىيىتىم يامانلىق بولغان بولسا، ئاللىقاچان تىكىۋەتكەن بولماسمىدىم؟ گەپ قىل باققال، گېپىم توغرىمۇ؟

باققال نېمە دېيىشنى بىلمەي، ئائىلاج ھالدا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ:

— بېرىدىغان ئاقچاڭ قۇرۇپ كەتسۇن! — دېدى ئەلەم بىلەن، — مېنى دۇكىنىمدىن ئايرىدىڭ!

— مەن ھەممە يېغىڭ ئۈچۈن ئاقچا تۆلىدىمغۇ، شۇنداقمۇ؟

— ھەئە، ھەممە يېغىمغا تۆلىدىڭ!

— شۇنداق ئىكەن، يەنە نېمىگە نالە قىلىسەن؟ سەن ھېچ نەرسە يوقاتقىنىڭ يوق!

— دۇكىنىمچۇ؟ دۇكىنىم بۇزۇلۇپ كەتتى!

— دۇكىنىڭغۇ تۆلىدىمغۇ!

— قاچان؟

— ھەممە يېغىڭ دېگەن ئىكەنمىز، ياغقا دۇكانمۇ كىرىدۇ، توغرىمۇ؟

جۇمەش باققال پىخسىق بولسىمۇ، ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشاب ئۇنىڭغا يان باستى، مۇساپىرنى ئىسكەنجىگە ئېلىشنى توختاتمىدى. ئۇلارنىڭ نىيىتى باققالنىڭ زىيىنىنى تۆلىتىپ، ئوتتۇرىدىن بىر نېمە ئوندۇرۇش ئىدى.

— باققال دەۋاسىدىن كەچسىمۇ، ساڭا ھۆكۈمەتنىڭ دەۋاسى بار! — دېدى ۋەلى مىرشاب، — ئاشۇ ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى بىز بولىمىز!

— سەن تەتۇر پېشانىنىڭ بۇرۇندىن باشلاپ باققالغا ئۆچمەن.

لىكىڭ بار! ــ دېدى دەلى مىرشاب ئارقىدىنلا، ــ ئېيتە، بىرەر ئۆچۈڭ بارمىدى؟... نېمىشقا يۈزۈڭنى يېپىۋالدىڭ؟ ئاچە يۈزۈڭنى، كىملىكىڭنى هەممە كۆرسۇن!

مۇساپىر جاللاتنىڭ قولىدىن باش تارتقاندەك ئارقىغا داجىدى ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن دېدى:

ــ مېنىڭ كىملىكىمنى قازىخانىدا ئېيتىمەن! يۈزۈمنىمۇ قازىنىڭ ئالدىدا ئاچىمەن!

شۇ چاغدا ئادەملەر ئىچىدىن كىمدۇر بىرى ۋارقىرىدى:

ــ ياق! بۇنداقلارنى قازىخانىغا ئېلىپ بېرىشنىڭ پايدىسى يوق! قازى ئىشنى مۇنداقلا جىمىقتۇرۇپ بولدى قىلىدۇ، بۇ يەردە باققال كۆيۈپ قېلىۋېرىدۇ. يۈزىنى ئاچسۇن، هەممىمىز كۆرەيلى!

ــ ياخشىسى، قازىنى مۇشۇ يەرگە چاقىرتىپ، هۆكۈمنى مۇشۇ يەردە ئوقۇتۇش كېرەك! ــ دېگەن يەنە بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، ــ بۇ بەتبەختنى سازايى قىلىش ياكى تاشبوران قىلىش كېرەك!

هەممە تەرەپتىن «سازايى! سازايى!» دېگەن ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى. ۋەلى مىرشابمۇ ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، دەلى مىرشابنى قازىخانىغا ئەۋەتتى.

ئون يەتتىنچى باب

يالغانچى بوّدوْنە

جوْمەش باقالنىڭ شوربغا شورپا قاينىغان كوْنى قازىنىڭ مىجەزى ئاينىدى. سەھەردىلا ھاردوْق ئالمدىغانلىقىنى ئېيتىپ، چوڭ سەللىسى ۋە پاختىلىق تونىنى سېلىپ قوزوْقتا ئىلدى ـ دە، يانپاشلاپ ماموْق ياستوْقنى قولتوْقىغا قىستوْردى. ئاندىن گوْشلوْك تېنىنى قاشلاپ توْروْپ، زامانئەلىنى چاقىردى:

ـــ زامانئەلى، ماڭا قارا!

زامانئەلى يوْگوْروْپ كېلىپ، غوجىسىغا تەزىم قىلدى.

ـــ لەببەي، غوجام!

ـــ بوْگوْن جوْمە، بىزموْ ئادەمگە ئوخشاش ھاردوْق ئالايلى. سەن شېربەك سىنچى بىلەن توْردى مەخسوْمنى بوْ يەرگە ئېلىپ كەلگىن! ئويلاپ كوْرسەم، ئاشنەلەرنىڭ كوْپ زىياپەتلىرىگە داخىل بولغانىدىكەنمىز. شوْڭا بوْگوْن مەنموْ ئوْلارغا بىر زىياپەت بېرەي. ھازىرلا خوْدا شوْ نىيەتنى كوْڭلوْمگە سالدى.

ـــ نىيەتلىرى قوبوْل بولغاي! ـــ دېدى زامانئەلى باش ئېگىپ، ـــ ئوْلارنى چايخانىغا باشلاپ بارايموْ ياكى خانەئى موْبارەكلىرىگىموْ؟

ـــ چايخانىغىموْ ئەمەس، ئوْيگىموْ ئەمەس، ئوْدوْل موْشوْ يەرگە باشلاپ كەل!

زامانئەلى يەنە بىر قېتىم تەزىم بەجا كەلتوْروْپ، چىقىپ كەتتى.

قازى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بوْدوْنىنى يوْز تىللاغا سېتىۋالغاندىلا كوْڭلىگە بىر نىيەتنى پوْكوْپ قويغانىدى. ئوْنىڭ نىيىتى بوْدوْنىنى ئاساس قىلىپ ئوْلپەتلىرى بىلەن قىمار ئويناپ، يوْز

تللا ئۇتۇۋېلىش ئىدى. ئۇ شۇ نىيەتنى ئويلاپ، مىيىقىدا كۈلدى ۋە «سىنچى بىلەن مەخسۇمنى بىر چۈشۈرەي، ــ دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى، ــ ئەگەر ئۇ ئىككى كالۋانى ئۇتسام، بۆدۈنىگە تللادىن قەپەس ياستىپ بېرىمەن» قازى تۇرۇپلا نەسىردىن ئەپەندىنىمۇ كالۋا چىقاردى: «ھۇ كالۋا! بۆدۈنىنى ماڭا سېتىپ، كاتتا بايلىقتىن ئايرىلغىنىڭنى بىلمەيسەن ـ دە! قىمار ئويناپ، يۈز تللا ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەر كۈنى مىڭ تللا تېپىشمۇ مۇمكىن!...»

قازى ئۆزىنىڭ خىياللىرىغا غەرق بولۇپ ئەللەيلىنىۋاتقاندا، دالاندىن ئاياغ تېۋىشى ئىشتىلىپ كۆزىنى ئاچتى ۋە بوسۇغىدا مۇلازىمنى كۆردى.

ــ كىلىشتى، قازى ھەزرەتلىرى، ــ دېدى زامانىلى تاشقىرى تەرەپكە ئىشارە قىلىپ، ــ نىيىتىڭىز خالىس ئىكەن، ئىككىلىسىنى مۇشۇ ئەتراپتىن تاپتىم.

زامانىلى گەپنى تۇگەتمەستە شىربەك سىنچى بىلەن تۇردى مەخسۇم بىز ـ بىرىگە تەكەللۇپ قىلغان ھالدا كىرىشتى. بويى تېرەكتەك، يەلكىسى كەك، بۇرتۇپ تۇرغان ياڭاقتەك كېكىردىكى دائىم لىكىلداپ تۇرىدىغان تۇردى مەخسۇم ناھايىتى ئاۋاق بولۇپ، ئىككى قۇلىقىدىن باشقا كۆزگە تاشلىنىدىغان كۆرۈنۈشى يوق ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ بېشى ناھايىتى چوڭ ئورۇالغان سەللىسىنى كۆتۈرەلمەي، پات ـ پات ئۇياق ـ بۇياققا قىيسىيىپ كېتەتتى، شۇڭا كۆپىنچە بېشىنىڭ ئالدىغا بېسىپ، بېلى قاتلىشىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئىككى قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇۋالاتتى.

ــ بۇگۈن شەمسۇ قەمەر قاياقتىن چىقتى؟ ــ دېدى مەخسۇم قازى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندە مۇرىسىنى مېھىر بىلەن سىلاپ.

ــ ھەر كۈنى چىقىدىغان تەرەپتىن چىقتى ـ دە! ــ دېدى قازىمۇ دوستىنىڭ يەلكىلىرىنى بوشقىنە سىلاپ، ــ سىلەرنىڭ گېپىڭلارنى ياغلايلى دېدۇق ـ تە!

شەربەك سىنچىنىڭ كۆرۈنۈشى تۇردى مەخسۇمنىڭ دەل ئەكسىچە ئىدى: ئۇنىڭ بويى پاكار، سېمىز قورسىقى تومپىيىپ كەتكەن بولغاچقا، قولى قولىغا يەتمەي، قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ يۇرەتتى، ئۆسۈپ كەتكەن قاشلىرى ئىككى كۆزلىرىنى يۆگەپ تۇرغىنى سەۋەبلىك بىراۋغا قاڭقىيىپ قارايدىغان شەربەك سىنچىگە كەلگەندە، قازى قۇچىقىنى چوڭراق ئاچتى. ئىككى سېمىز بىر - بىرلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ ئەمەس، قورساقلىشىپ كۆرۈشۈشتى.

— بەللى، بەللى! — دېدى شەربەك سىنچى قازىنىڭ بايا تىنقى گېپىگە قوشۇلۇپ، — سىزنىڭ گېپىڭىز گەپ! زىيادەت بولسا، زىيادەت - دە! بىز بىرەر قېتىم زىيادەتتىن قاچمىغانمىز!

كوزىچى قىشلىقىدىكى تەنەباي ئالغان سەمەن يورغىنى دەل مانا شۇ شەربەك سىنچى قارىكۆل بازىرىدا دەللاللىق قىلىپ يۈرۈپ ئېلىپ بەرگەنىدى.

قازى ھۆرمەت يۈزىسىدىن مىخقا ئىلىنىغان سەللە - تونىنى ئېلىپ كىيىۋالدى - دە، ئاندىن مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. تۇردى مەخسۇم قازىنىڭ نامىنى سۈرىگە قوشۇپ، ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئايى - پاتىھە ئوقۇدى. دۇئاغا كۆتۈرۈلگەن ئورۇق ۋە سېمىز قوللار يۈزلىرىنى سىلىغاندىن كېيىن، قايتا ئامان - ئېسەنلىك كەلىملىرى ئېيتىلدى، سۆھبەت ماۋزۇسى مۇراد - مەقسەتكە كۆچتى.

— زىيادەتتىن مەقسەت نېمىدۇر، تەخسىر؟ — دەپ سوردى شەربەك سىنچى يۇقىرا لېۋىنى يالاپ تۇرۇپ، — يەنە بىرەر مەردىكىنىڭ مەسلىھەتمۇ - يا؟

— قانداق مەرىكە بولسۇن، بۇرادەر؟ — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى قازى، — يېقىندا قىز چىقاردۇققۇ!

— شۇنىڭ سۈپىرا قېقىندىسىدۇر ھەقىچان؟ — دەپ لوقما تاشلىدى تۇردى مەخسۇم.

— بىلمىگەن نەرسەڭلار ھەققىدە تەۋەككۇل قىلىپ تۇن پىچماڭلار، بۇرادەرلەر! — قازى گەپنىڭ ئۆزىگە كۆچتى ۋە بېشى تەرەپكە ئېسىپ قويۇلغان قەپەسگە ئىشارە قىلدى، — بۇ بۆدۈننى يېقىندا سېتىۋالدۇق.

شېرىبەك سىنچى پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن ئۆرۈلۈپ، قەپەسگە قاراپ:

— تۆرەم، سىز تالاي قېتىم بۆدۈنە سېتىۋالغان، لېكىن بىرەرسىگىمۇ بۇنچىلىك تەرەددۇت قىلىپ، زىيادە بەرمىگەن، — دېدى كۆكسىدىكى قولىنىڭ بارمىقىنى لىكىلدىتىپ تۇرۇپ، — بۇ بۆدۈننىڭ ھۈنىرى بارمۇ ياكى ...

— ھەي، بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىز! — تۇردى مەخسۇم مۇكچەيگەن قەددىنى ئازراق رۇسلاپ، سىنچىنىڭ گېپىنى بۆلدى، — ھەر قانداق بۆدۈننىڭ بىر ھۈنىرى بار: «نەگە بارسا — ۋىتۇلداق»

— بۇنىڭ نامى بۆدۈنە، لېكىن ئۆزى بەئەينى يارەمچى! — دېدى قازى، — ئەقىل جەھەتتىمۇ ئاجايىپ!

— ئەقىللىك ئىكەن دەپ بۇ بۆدۈننى قانچىگە سېتىۋالدىڭىز؟ — دەپ سورىدى مەخسۇم.

— يۈز تىللاغا، — دېدى قازى.

سىنچىنىڭ كۆزىنىڭ پاختىسى چىقىپ كەتتى:

— سىز بۆدۈنە بولۇپسىز! — دېدى ئۇ دۈدۈقلاپ تۇرۇپ، — يۈز تىللا؟! مۇشۇ نەرسىنى قايسى ئەقىل بىلەن شۇنچە پۇلغا سېتىۋالدىڭىز؟ دۆلەت تېپىپ، ئەقىل تاپمايسىز، ھوشىڭىزنى يوقىتىپ قويۇپسىز، بۇرادەر!

— جىددىيلەشمەڭلار بۇرادەرلەر، — قازى ئالدىرىماستىن قەپەسنى ئېسىقلىق يېرىدىن ئېلىپ، ئوتتۇرىغا قويدى، — بىر ئىشقا ئەقلىم يەتكەنلىكى ئۈچۈن بۇنى سېتىۋالغانمەن. يەنە دەيمەنكى، بۇ ئىنتايىن ئەقىللىك خىزمەتكار! ھېلى نازۇ نېمەت يېيىشىڭلار ئۈچۈن ئالدى بىلەن بۇ بۆدۈنىگە رەھمەت ئېيتىشىڭلار كېرەك. گەپنى قىسقا قىلىپ، زىيادەتتىن گەپ قىلىڭلار. خوش،

زىياپەتنى قەيەردە قىلىپ بېرەي: سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىدىمۇ ياكى ئۆيدىمۇ؟

تاكى ھېلىغىچە بۇ تاز بۆدۈنىنىڭ قانداق خىسلىتى بارلىقىنى تەسەۋۋۇرىغا سىغدۇرالماي ئولتۇرغان بۇرادەرلەر تەڭلا:

— ئۆيدە قىلغىنىڭىز ياخشى! چايخانىدا پۈت ـ قولنى بەھۇزۇر سۈنۈپ ئولتۇرالمايسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە باشقىلارنىڭ ئىچى چۈشۈپ قالىدۇ، — دېيىشتى.

— ئۆيدە بولسا، ئۆيدە بولسۇن! — دەپ تەستىقلىدى قازى ۋە قەپەسدىن بۆدىنىنى چىقىرىپ سىلاپ ـ سىيپىدى، — مانا ۋاقتى كەلدى، بۆدۈنىنىڭ ئەقىللىكلىكىنى بىر كۆرۈپ قويۇڭلار. مەن سەھەردە خوتۇنغا بۇ زىياپەت ھەققىدە ئېغىز ئاچمىغانىدىم. نىيەت مۇشۇ يەردە تۇغۇلدى. ھازىر بۆدۈنگە جېكىلەيمىز: بېرىپ «قازى جانابلىرى مېھمان ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ» دەپ يەڭگىسگە ئېيتسۇن، يەڭگىسى بىز بارغۇچە زىياپەتنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرۈپ، داستىخاننى تەل قىلىپ ئولتۇرسۇن!

تۇردى مەخسۇم «ھېق ـ ھېق» قىلىپ سالدى، لېكىن كۈلكىلىمىدى. كېكىردىكى لىكىلداپ، بوغىزىغا كۈلكە تىقىلدى. شېرىبەك سىنچى ئەجەبلىنىپ:

— ئاتە پونى! — دېدى قازى بىزنى ئالداۋاتىدۇ دېگەن ئويدا، — ئاقىدىغان گەپنى ئېيتىڭچۇ، قازى!

دەل شۇ پەيتتە قازىنىڭ ھەقىقىي نىيىتىنى ئەملىگە ئاشۇرۇشقا ئىمكان تۇغۇلدى.

— ئىشەنمەيسىلەر، شۇنداقمۇ؟ — دېدى قازى، — مەن بىلەن باغلىشالامسىلەر؟

— باغلىشىمىز! — دېيىشتى سىنچى بىلەن مەخسۇم تەڭلا، — نېمىدىن باغلىشىمىز؟

— ئۇتتۇرساڭلار، ھەربىرىڭلار ماڭا ئەللىك تىللادىن جەمئىي يۈز تىللا بېرىسىلەر! — دېگەن شەرتنى ئېلان قىلدى قازى، — قانداق، رازىمۇسىلەر؟

— مەن رازى، — دېدى سىنچى.
— مەنمۇ رازى، — دېدى مەخسۇم ئىككىلەنگەن ئاۋازدا.
— ئۇنداقتا، زامانىلى خالىس گۇۋاھ... زامانىلى بۇياقتا كەل! ھەممە گەپنى ئاڭلىغان زامانىلى كېلىپ، تەلەپ بويىچە پۈتۈم تۈزدى.
— ئۇتساق، ئوچ تىللاسى سېنىڭكى، — دېدى قازى، — قېنى، ئەمدى نۆۋەتنى كەلدى!...
زامانىلى كېپىللىكنى بويىنىغا ئالغاندىن كېيىن، قازى ئورنىدىن تۇردى ـ دە، كېرەكلىك گەپنى جېكىلەپ، بۆدۈنىنى نەسىردىن ئەپەندى قويۇپ بەرگەن دېرىزىدىن قويۇپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن، مېھمانلارغا قوزغىلىش تەكلىپى بەردى، زامانىلى ئەلنى قالدۇرۇپ، ئۆزى ئۇلپەتلىرى بىلەن يېتىلىشىپ قازىخانىدىن چىقتى...
مەنزىلگە يېتىپ بارغاندا، قازىنىڭ دەرۋازىسى ئېچىرىدىن ئېتىلگەنىدى. قازى دەرۋازىنىڭ زەنجىرىنى شۇنچە شاراقلاتسىمۇ، ئېچىرىدىن جاۋاب بولمىدى. قولىدىكى قامچىسى بىلەن قاتتىق تاقىلداتقاندىن كېيىن، قوشنىسىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، قازىنىڭ خوتۇنى چىقتى ۋە يات ئەرلەرنى كۆرۈپ يۈزىنىڭ يېرىمىنى يېپىپ، بېشىنى ئەگدى. خوتۇنىنىڭ خاتىرجەملىكىنى كۆرگەن قازى دوق قىلىپ سورىدى:
— قوشنىلارنىڭكىدە نېمە قىلىپ ئولتۇرىسەن؟ مەن ساڭا مېھمان ئېلىپ بارىمەن دەپ خەۋەر ئەۋەتكەن ئىدىمغۇ! سەن بولساڭ، قوشنىلارنىڭ ئۆيىدە گەپ سېتىپ ئولتۇرۇپسەن!
— قانداق خەۋەر؟ قانداق مېھمان؟ — ئەجەبلىنىپ سورىدى خوتۇن، — ماڭا ھېچكىم بۇنداق خەۋەر يەتكۈزگىنى يوق، تۆرەم.
— بۆدۈنىنى ئەۋەتكەن ئىدىمغۇ! قېنى ئۇ؟ — دېدى قازى غەزەپ بىلەن. خوتۇن ئېرىنىڭ گېپىگە پىخىدە كۈلمەكچى ئىدى، مېھمانلاردىن ئۇيۇلۇپ لېۋىنى چىشلىدى.
— قايسى زامانىدا بۆدۈنە خەۋەرچى بوپتىكەن، تۆرەم؟

قازى گەپنىڭ تېگىگە يەتتى ۋە بۇرادەرلىرى ئالدىدا ئىزا تارتىپ قاتتىق غەزەپلەندى، ئەلىمىنى خوتۇنىدىن ئالماقچى بولغاندەك يەرنى تەپتى:

— قوشنىنىڭ ئۆيىگە قاچان چىققانىدىڭ؟

خوتۇن قورقۇپ كېتىپ:

— ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمىدى، — دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما قازى ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمىدى:

— سېنىڭ قوشنىلارنىڭكىگە چىققىنىڭغا خېلى بولغان، بۇ ئارىدا بۆدۈنە سېنى تاپالماي، ئىچكىرىدە كېلىشىڭنى ساقلاپ ئولتۇرغاندۇ، بەلكىم! قېنى، دەرھال دەرۋازىنى ئاچە!

خوتۇن ئىتائەتكارانە تەرزدە قوشنىسىنىڭكىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، دەرۋازىنى ئاچتى. قازى دەرغەزەپ ھالەتتە ھويلىغا كىردى ـ دە، ھەربىر ئۆيگە سىنچىلاپ قاراپ چىقتى، لېكىن بۆدۈنىنى تاپالمىدى. ھويلىدا سارايدەك ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈگۈردى. ئاخىر، چوغدەك قىزىپ كەتكەن بېشىنى سەللىسىگە قوشۇپ شۇنداق سىقتىكى، باش سۆڭىكى غىرىسلاپ كەتتى.

— بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس! — دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە. ئۇنىڭ ئاۋازى غارىڭ ـ غۇرۇڭ ۋە خۇنۇڭ ئاڭلاندى، — سەن ماڭا بۇنداق قارىما! گېپىم راست، بۆدۈنىنى ئەۋەتكەنىدىم!

خوتۇن ئېتىراز بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

شۇ تاپتا كۆلۈشۈپ سالسا، قازىنىڭ سارىڭ بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، شېربەك سىنچى بىلەن تۇردى مەخسۇم قازىغا تەسەللىي بېرىشتى.

— ئارتۇقچە قايغۇرماڭ بۇرادەر، خوتۇندا ئەيىب يوق، — دېدى تۇردى مەخسۇم مۇلايىم ئاۋازدا، — ئېھتىمال، يولدا كەلگىچە بۆدۈنىڭ مۇشۇك ـ پۇشۇك يەپ قويغاندۇر!

— ئېھتىمال، بۇ بۆدۈنە يالغانچىدۇر! — دېدى شېربەك سىنچى ئىنچىكە ئاۋازدا.

قازى جاۋاب بەرمىدى.

ئون سەككىزىنچى باب

نەسىردىن ئەپەندى پاش بولدى

تۇردى مەخسۇم سىنچىنى ئاستاغىنە بىر چەتكە تارتىپ، ناھايىتى پەس ئاۋازدا «كېتەيلى» دېدى ۋە ھەر ئىككىسى گەپ-سۆزسىز دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى. كالتەكلەنگەندىنمۇ بەتتەررەك ئوسال ئەھۋالدا قالغان قازى ئۇلارنى چاقىرىشقا بىرەر باھانە تاپالمىدى. خوتۇنمۇ ئۇندىمەستىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى.

بۇ ئىش بارغانسېرى قازىغا ئەلەم قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىنى بۇخارانىڭ ھەقىقىي ئابرۇي - ئېتىبارلىق، كۆزگە كۆرۈنگەن مەنسەپدارلىرىدىن بىرى دەپ ھېسابلايتتى. دېمىسىمۇ شۇنداق. بۇخارادا ئەمىرگە يېقىن بىردىنبىر مەھكىمە — قازىخاندۇر، ئۇ مۇستەقىل ئورۇن ھېسابلانغانلىقى ئۈچۈن قازى ئورۇن جەھەتتىن ھاكىم ياكى بەگ بىلەن تەڭ. قازى شەرئىەت ئەقىدىلىرىگە ئاساسەن ئىش ئېلىپ بارىدۇ، ئۇنىڭ قارارى قەتئىي، شىكايەتكە ئورۇن يوق. شۇنداق ئىكەن، قازى ئۆزىنى شەھەرنىڭ ئەڭ دانىشمەن كىشىلىرىدىن بىرى ھېسابلىشى تۇرغان گەپ. لېكىن بىر كەلگىندىنىڭ ئەخمەق قىلىشى ئۇنىڭ دانىشمەنلىكىنى پۈچەككە چىقىرىپ، گاڭگىرىتىپ قويدى. مانا، شۇ تاپتىمۇ ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي سارىسىمىگە چۈشمەكتە. ئەتراپقا قانچىلىك ئالاقزادىلىك بىلەن باقسۇن، بىرەر نىجاتكار كۆرۈنمەيدۇ. توۋا، نېمە بالا تەگدى ئۇنىڭغا؟ نېمە قىلاتتى بىر تاز بۆدۈنىنى سېتىۋېلىپ؟ بۆدۈنە ئۇزاق ئۇچالمىسا، قانداقلارچە كەپتەرگە ئوخشاش خەۋەرچىلىك قىلالمىدى.

سۇن؟ ئۇچار قاناتلار ئىچىدە ئەڭ ھۆرۈن، ياراماس جانىۋار — بۆدۈنە! بۇ ئىشتا قازى ئۆزىنى ئۆزى ئالدىدىمۇ ياكى ھېلىقى كەلگۈندى ئالدىدىمۇ؟ ئەگەر بۆدۈنىنىڭ شۇنداق ھۆرۈنلۇقىنى، يىراقتا ئۇچالمايدىغان، ئۈستىلداشتىن باشقا ئاۋاز چىقىرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ سېتىۋالغان بولسا، دېمەك، قازى ئۆزىنى ئۆزى ئالدىغان بولۇپ چىقىدۇ. مۇبادا بىلمەستىن سېتىۋالغان بولسا، كەلگۈندى ئالدىغان بولىدۇ. خوش، ئويلاپ كۆرەيلى، قازى «بىلمەي سېتىۋالغانمەن» دېسە، ئۇنداقتا ئۇنىڭ دانىشمەنلىكى نەدە قالىدۇ؟ بۇ گەپنى ئاڭلىغانلا ئادەم ئۇنى «ئەقىلسىز» دەپ، «بۆدۈنە» دەپ مازاق قىلىدۇ. ئۆزىڭىز ئويلاڭ: دانا ئادەمنى دانا دېيىش ئۈچۈن ئاشۇ دانا ئادەم نادان ئادەم بىلمەيدىغان ئىشلارنى بىلىشى كېرەك، بولمىسا، ئۇنى ھېچكىم دانا ئادەم دېمەيدۇ. «ھەي نادان! — قازى ئۆزىگە شۇنداق باھا بەردى، — بەك غارايىپ تاماشا بولدى — دە! ھەقىقەتەنمۇ غارايىپ تاماشا بولدى!»

شۇ تاپتا قازىنىڭ ئەپتى گۆردىن چىققان مۇردىنىڭكىگە ئوخشاپ كەتكەندى. باشقا نېمىگە ئوخشىسۇن؟ ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئېتىغا مىندى — دە، قازىخانا تەرەپكە كەتتى...

قازىنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن زامانىلى تۇرغان جايىدا داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. قازىغا ئوخشىمايلا قالغان قازىنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭىيىپ، لېۋى تىترەيتتى، دۆڭ پېشانىسىدە ئۇششاق تەر تامچىلىرى پەيدا بولغاندى. ئاشۇ تەردىن بىر نەچچە تامچىسى كۆزىگە كىرىپ شۇنداق ئېچىشتۇراتتىكى، بىراۋغا قاش ئېتىۋاتقاندەك كۆزلىرى ئېچىلىپ — يۇمىلاتتى. غەزەپلەنگەندە تىترەيدىغان ئادىتى بار ئەمەسمۇ، ھەرقانچە قىلسىمۇ ئۆزىنى باسالمايلا، چىشلىرى كاسىلدايتتى. بۇنداق ۋاقىتتا ئۆزىنى قانداق تۇتۇشنىڭ يولىنى بىلىۋالغان قازى تۆۋەنكى لېۋىنى چىشلەپ، تېز — تېز تەسۋى سانغانچە ئىشىك ئالدىدا تۇرغان مۇلازىمغىمۇ ئېتىبار بەرمەي قازىخانىغا كىرىپ كەتتى.

قازىخانىغا كىرىپمۇ خىيالدىن قۇتۇلالمىدى. كۆپكۆندۈزدە مېنى ئالدىدى، دەپ بۆدۈنە ساتقان كىشىنى ھەپسىگە ئېلىشقا ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشابنى سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىغا ئەۋەتمەكچى بولدى ـ يۇ، تېزلا بۇ پىكىردىن يالتايدى. خوش، مىرشابلارنى ئۇياققا نېمە دەپ ئەۋەتمدۇ؟ «ماڭا بىرسى بۆدۈنە سېتىپ، يۈز تىللاغا ئوڭدا قويدى، بۆدۈنسى يالغانچى چىقتى، ئەمدى ئاشۇ يۈز تىللانى قايتۇرۇپ ئېلىپ بېرىڭلار!» دەمدۇ؟ شۇنداق دېسە، بۇ گەپ خەلقئالەمگە ئاشكارا بولۇپ كەتمەمدۇ؟ قازى بايانتىن ئۆزىگە «نادان» دەپ باھا بەرگەن بولسىمۇ، ئۇ پۈتۈنلەي ئېسىنى يوقاتمىغانىدى. بۇ ئىشتا زامانىلىنى ئىشقا سالىدۇ. زامانىلى سىناقتىن ئۆتكەن، ئۆزىنىڭ ئادىمى، ھەممىگە جار سېلىپ يۈرمەيدۇ.

ـــ زامانىلى! ـــ دەپ چاقىردى قازى.

مۇلازىم بىر خىل ئەنسىزلىك ئىچىدە ئوقتەك ئېتىلىپ كىردى ۋە «نېمە ئىش؟» دېگەندەك قول باغلىدى:

ـــ مەن بار، غوجام!

شۇمشىيىپ ئولتۇرغان قازى بېشىنى كۆتۈردى:

ـــ ھېلىقى بۇرادىرىڭنى يەرنىڭ تېگىدىن بولسىمۇ تېپىپ، ئالدىمغا كەلتۈر!

ـــ قايسى بۇرادىرىمنى، غوجام؟ ـــ ئاڭقىرالماي سورىدى زامانىلى.

ـــ ماڭا بۆدۈنە ساتقان بۇرادىرىڭنى!

ـــ بىرەر گەپ بولدىمۇ؟ ئۇنىڭدا نېمە ئىشىڭىز بار؟

ـــ تېرىسىنى شىلىپ، ئىچىگە سامان تىقماقچىمەن!

ـــ قايسى گۇناھى ئۈچۈن؟

ـــ سەن مېنى سوراق قىلىۋاتامسەن؟ تېپىپ كەل دېگەندىن كېيىن تېپىپ كەل! نېمە قىلىدىغانلىقىمنى كېيىن كۆرىسەن!

ـــ ئۆزرە! بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىدىغان ئادىمىمنىڭ گۇناھىنى

بىلىشىم كېرەك - تە، — دېدى زامانىئەلى چۆچۈپراق، — «مېنى نېمىشقا قازىخانىغا ئېلىپ بارىسەن؟» دەپ سورىسا، ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشىم كېرەك.

— ئۇ مېنى ئالدىدى! — قازى بىرئاز يۇمشاپ دېدى، — بۇرا-دىرىڭ نەيرەڭگۇاز ئىكەن!

زامانىئەلى ئەمدىلا سىرتقا قاراپ ماڭغانىدى، دەلى مىرشاب ھاسىرىغان پېتى ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى، مۇلازىم بىلەن چالا - بۇلا سالاملاشتى - دە، قازىغا يۇزلەندى:

— قازى جانابلىرى، تېزرەك بازار مەيدانىغا بارىسىڭىز، — دېدى دېمى كېسىلگەن ھالدا، — بىر مۇتتەھەم مۇساپىرنى ھەپسە-گە ئالدۇق. يۇزىنى يۆگىۋاپتۇ، كىملىكىنى ئېيتمايۋاتىدۇ. «كىمسەن؟» دېسەك، «قازىغا ئېيتىمەن» دەۋاتىدۇ. «يۇزۇڭنى ئاچ!» دېسەك، «قازىخاندا ئاچىمەن» دەيدۇ. بۇ يەرگە ئېلىپ كەلمەكچى ئىدۇق، ئالامان يول بەرمىدى.

— نېمە ئىش قىلغانلىكەن ئۇ كاساپەت؟ — دەپ سورىدى قازى.

— جۇمەش باققالنىڭ دۇكىنىنى بۇزدۇرۇپتۇ، — دەپ جاۋاب بەردى دەلى مىرشاب.

— ئالامانلىڭ توسقۇنلۇق قىلىشىنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر؟

— ئۇلارچە، سىز ئۇنىڭ ئاقچىسىنى ئېلىپ، قويۇپ بېرەر-مىشسىز. شۇڭا «قازى كۆزىمىزنىڭ ئالدىدا ئەيىبدارنىڭ جازاسىنى بەرسۇن» دېيىشۋاتىدۇ.

قازى ھېچكىمدىن قورقمىسىمۇ، ئالاماندىن قورقىدىغانلىقىنى يوشۇرالمىدى. «ئالامان يېنىپ تۇرغان ئوتقا بىر تۇتاشسا، ھۆل - قۇرۇقنى بىردەك كۆيدۇرۇپ، كۇلىنى كۆككە سورۇپ تاشلايدۇ» دەپ ئويلايتتى ئۇ. ھازىرمۇ شۇ گەپ ئېسىگە چۈشۈپ، نائىلاج ئورنىدىن قوزغالدى ۋە ئاتقا مىنىپ يولغا چۈشتى، دەلى مىرشاب بىلەن زامانىئەلى ئۇنىڭغا ئەگەشتى. قازى ئاتنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ، لەپەڭلەپ كېتىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز كۆڭلىدىن «بازاردىكى مۇتتەھەم

ئاشۇ بۆدۈنىپۇرۇشمۇ نېمە؟» دېگەن ئوي ئۆتۈپ قالدى. «ئەگەر ئاشۇ بولۇپ چىقسا، ــ دەپ خىيالىنى داۋام قىلدى قازى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، ــ ئىشىنىڭ ئەپلەشكىنى شۇ! ئاغزىنى ئاچۇرماي، ئەيىبىنى بوينىغا قويمەن ــ دە، تاشبوران قىلدۇرۇپ، پانىي دۇنيا يولىغا سالىمەن. ئۇياقتا ئاق قوچقار مىنىپ پىلسىراتتىن ئۆتىۋاتقىنىدا دوزاخ ئوتىغا يېقىلىپ چۈشىدۇ ــ دە، ئەرباب بىلەن ئويناشقىنى ئۈچۈن پۈشايمان قىلىپ يۇم ــ يۇم يىغلاپ، كۆزى ئېقىپ كېتىدۇ...»

قازى يەنە مۇشۇ كۇنىلەردە ئامىتى قېچىپ، ئىشى ئارقىغا كېتىۋاتقانلىقىدىن نالە قىلىپ قويدى. سۇرمەخان ۋەقەسىمۇ كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە تۇگۇن بولۇپ تۇرۇپتۇ، ۋىسالىغىمۇ قانالىمىدى. جەڭ مەيدانىدىن قاچقان قورقۇنچاق نۆكەردەك مەستان كەمپىرنىڭ كونا كېپىشىنى كىيىپ قايتتى. ئېسىل تونى بىلەن شايى سەللىسىمۇ جىن ئالغاندەكلا غايىب بولدى. نېمە بولۇپ بارغان بولغىيتتى شۇ يەرگە؟ سۇرمەخاننى ئۇنتۇغان ئىدىغۇ! شۇنىڭ كاسا-پىتى ئۇردىمۇتاڭ، بۇگۇنمۇ ئىشى كەينىگە كەتمەكتە، سەھەردىن بېرى دىلى غەشلا يۇرىدۇ. «بايات ھويلامدىن ئۇندىمەي چىقىپ كەتكەن ئىككى سۇخەنچى «بۆدۈنە ۋەقەسى» نى ئەلگە داستان قىلمىسا مەيلى ئىدىغۇ، ــ دەپ ئويلىدى قازى، ــ ئەگەر، مۇساپىر دېگىنى ئاشۇ بۆدۈنىپۇرۇش بولۇپ قالسا... ئەستا، نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك ئەنسىرەپ كېتىۋاتىمەن؟...»

ئۇچ رەكئەت نامازغا كېتىدىغان ۋاقىتتا بېسىپ ئۆتىلىدىغان قازىخانا بىلەن بازار ئارىسىدىكى يول ئەمدى قاش بىلەن كۆز ئارىسىدەك قىسقا ۋاقىتتا تۇگەپ قالدى.

ئالامان بازار ئوتتۇرىسىدا قازىنى ئورىۋالدى. جۇمەش باققال يىغلىغاندەك ئاھاڭدا داد ئېيتىپ، «مەن بۇ دۇكاننى مۇشۇ ھالەتكە ئېلىپ كەلگۈچە كالىدەك ئىشلىگەنمەن» دەپ سۆزىنى تۇگەتتى. خالايىق بولسا قازىدىن بۇرۇن ھۆكۈمنى چىقىرىپ قويغانىدى:

— سازایی! سازایی!

قازی قول کۆتۈرۈپ، ئالاماننی تىنچلاندۇردی:

— خەپشۇك جامائەت! ئالدی بىلەن گۇناھكارنىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى، — دېدی قازی. ئاندىن ئولتۇرغۇزۇپ قويغان تۇتقۇننى سوراققا تارتتی — سەن كىمسەن؟ نېمىشقا يۇزۇڭنى يېپىپ، يۇرۇيسەن؟

مانا شۇ چاغدا قازىنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتكەن ئىش سادىر بولدی. تۇتقۇن ئۇستىدىكى جەندىنى سېلىپ، يۇزىنى ئاچقاندی، قازىنىڭ قولىدىكى تەسۋی يەرگە چۈشۈپ كەتتی، كاللىسىدىكى ئويلىرى بىراقلا تۇمانغا ئايلانغاندەك بولدی. تۇتقۇن باشقىلارغا پىنھان، قازىغا ئايان گەپنى ئېيتتی:

— مەن بىر قازىغا بۆدۈنە ساتقانىدىم...

قازی ئۇنىڭ گېپىنى بۆلدی:

— ئاۋازىڭنى يىغ!... ئىسمىڭ نېمە؟

— بىر چاغلاردا نەسىردىن ئەپەندی ئىدی، — دەپ جاۋاب بەردی تۇتقۇن، — ھازىرمۇ ئىسمىم شۇ، تەخسىر!

ئالامان تۇيۇقسىز دەۋرەپ كەتتی:

— نەسىردىن ئەپەندی! نەسىردىن ئەپەندی!...

يۇمىلاق دائىرە بىردىنلا تارايدی. خەلق بارغانسېرى يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدی. قازی يەنە قولىنى كۆتۈرۈپ، غەلۋە ـ غۇۋغانی باستی:

— ئېھتىمال، بۇ بىزلەرنی ئالداپ، يالغان گەپ قىلىۋاتقاندۇر!

— مەن ئاشۇ قازىنىڭ بوۋىسىنى تونۇيمەن. ئۇمۇ بۆدۈنگە ئۆچ ئىدی، — دېدی نەسىردىن ئەپەندی قازىغا تىك قاراپ، — بۇ گېپىمۇ يالغانمۇ؟

قازی ئۇنىڭ نەسىردىن ئەپەندی ئىكەنلىكىگە چىن يۈتسىمۇ، قەستەن ئىنكار قىلىپ، سوراقنى داۋام قىلدی:

— نەسىردىن بولساڭ ئۆزۈڭگەا — دېدى ئۇ، — نېمىشقا باققالنىڭ دۇكىنىنى بۇزدۇڭ؟

نەسىردىن ئەپەندى بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئېيتىپ، ئاخىرىدا:

— ئىشىنىڭ جەريانى شۇا ئۆچكىنىڭ ئىگىسى مېلىنىڭ ئەيىبىنى ئالدىن ئېيتمىغىنىدەك، باققال توپىلاڭدا دۇكىنىم بۇزۇلۇپ كېتىدۇ، دەپ مەن بىلەن ئالدىن كېلىشمىدى. شۇنداق ئىكەن، بۇ ئىشتا كىم ئەيىبدار؟ مەنمۇ ياكى باققالمۇ، قازى جانابلىرى؟ — دېدى تىك قاراپ.

قازى نەسىردىن ئەپەندىگە سىنچىلاپ قاراپ تۇردى ـ دە، بىردىن ئۇنىڭ ئۇستىدىكى چاپان، بېشىدىكى سەللىنى تونۇپ قالدى.

— سەن دېگەن بىر ئوغرىا — دېدى قەتئىي ئاھاڭدا، — قېنى ئېيتە، ئۇستۇڭدىكى چاپان بىلەن سەللىنى قەيەردىن ئالدىڭ؟

— خۇدا ھەققى، — دەپ گەپ باشلىدى نەسىردىن ئەپەندى، — مەن يېقىندا كاتتا بىر مۇسابىقىگە قاتناشتىم. قارا شاھزادىنىڭ قىزىل قەلئەگە مەردانە ھۇجۇم قىلغىنىغا شاھىت بولدۇم. ئەپسۇسكى، ھۇجۇم پەيتىدە گۈلدۇر ـ غالاپ توپىلاڭ بولۇپ، جەڭ مەيدانى بوشاپ قالدى. مەن بولسام بۇ كىيىملەرنى ئاشۇ جەڭ مەيدانىدىن تېرىۋالدىم.

قازىنىڭ كۆز ئالدىغا سۇرمەخان ۋەقەسى كەلدى ـ دە، قىزىرىپ تاتاردى. سىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ قولىنى كۆتۈرۈپ ئالامانىنى تىنچلاندۇردى:

— ئۆزۈڭلارنى بېسىۋېلىڭلارا بىراۋنى ئەيىبلەش ئۇچۇن ھەرگىز ئالدىرىماسلىق ۋە قىزىققانلىق قىلماسلىق كېرەك، — نەزىرىنى ئاۋامدىن نەسىردىن ئەپەندىگە يۆتكىدى قازى، — توغرا، جەڭ مەيدانىدا قولغا كىرگۈزگەن ئولجا ھالالدۇر. لېكىن بۇگۇن سادىر قىلغان ئىشىڭنى قازىخانىدا كۆرۈپ چىقارمىزا مىرشابلار، ئەيىبدار بىلەن دەۋاگەرنى قازىخانىغا ئېلىپ بېرىڭلارا...

بۇ ۋەقەنىڭ گۇۋاھچىلىرىمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى. قازىخانىدا بولسا گەپ سىلىق بولدى. قازى ھۆكۈمنى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ پايدىسىغا چىقىرىپ، باققال دۇكىنىنى ياسۇبلىش ئۈچۈن ئەمىر - لىك خەزىنىسىدىن ئاقچا بېرىشكە كۆندۈردى ۋە بۇ ھەقتە ۋاكالەت - نامىگە مۆھۈر بېسىپ بەردى. ئاندىن ئۇنى چىقىرىۋەتتى. كېيىن نەسىردىنى يالغۇز ئېلىپ قېلىپ:

— سەن، ئاشۇ جەڭ مەيدانىدا ئاق تۆگە كۆرمىگەن بولغىيتىڭ؟ — دەپ سورىدى سۇرمەخان ۋەقەسىگە قايتىپ. نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى.

— كۆرگەندەك بولدۇم.

— كۆرگەن بولساڭ ياخشى، لېكىن باشقا بىراۋ بۇ ھەقتە سورىسا، سەن تۆگىنى كۆرمىدىم، دەپ ئېيىت. ئېھتىمال، تۆگىنى كىمدۇر يەپ كەتكەن، سەن كۆرمەي قالغاندۇرسەن.

— توغرا ئېيتتىڭىز، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — تۆگىنى كىمدۇر يەپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، ئاشۇ تۆگىنىڭ ئاقچىسىنى ماڭا تۆلىسىڭىز، مەن كور بولۇپ قالمەن، سىزچە قانداق؟ گېپىم توغرىدۇ، تەخسىر؟

قازى دەرغەزەپ بولدى:

— يەنە ئاقچا دەيدىغۇ ماۋۇ! ئۆتكەن قېتىم يالغان گەپ قىلىپ، ئالدىغىنىڭ يەتمىدىمۇ؟ ئاشۇ يالغانىنىڭ ھەققىنى كىم تۆلەيدۇ؟

— مەن سىزنى قاچان ئالدىدىم، تەخسىر؟ — نەسىردىن ئەپەندى ئۆزىنى ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىگەنگە سالدى.

— ماڭا بۆدۈنە ساتقىنىڭ راستمۇ؟

— راست!

— ساتقان بۆدۈنەڭ يالغانچى ئىكەنغۇ؟

— مېلىمنى يەرگە ئۇرماڭ، تەخسىر! بۆدۈنە ھەقىقەتەن ئەقىل - لىك ۋە راستچىل ئىدى. ئەگەر ئۇ سىزگە ياقمايۋاتقان بولسا، ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ بېرىڭ، ئاقچىڭىزنى قايتۇرۇپ بېرىمەن.

— نېمىنى قايتۇرىمەن؟ بۆدۈنەڭگە ئىش بۇيرۇپ، ئۇلپەت-لىترىم ئالدىدا يۈزۈم قارا بولغىنى يەتمىگەندەك، ئۆزىمۇ غايىب بولدى.

— چاتاق بوپتۇغۇ! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئەپسۇسلانغاندەك باش چايقاپ، — ئۇنىڭغا نېمە ئىش بۇيرۇغان ئىدىڭىز؟

— ئۆيگە بېرىپ، زىياپەت تەييارلاشنى ئېيتىشنى بۇيرۇغانىدىم.

— بۆدۈنگە ئىش بۇيرۇشتىن بۇرۇن، ئۇنىڭغا بىرەر قېتىم هويلىڭىزنى كۆرسەتكەنمىدىڭىز؟ ئۇ يەڭگىمىزنى بىرەر قېتىم كۆرگەنمىدى؟

— ياق، — دېدى قازى ئەجەبلىنىپ.

— مانا، هويلىڭىزنى كۆرمىگەن، خوتۇنىڭىزنى تونۇمىغان بۆدۈنە نېمە قىلسۇن؟ بىچارە هېلىغىچە هويلىڭىزنى ئىزدەپ، شەھەر كوچىلىرىدا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپتۇ ـ دە! ئىسسىت، بۆدۈننى خاراب قىلىپسىزغۇ سىز!

قازى ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولدى:

— هويلامنى تاپالمىغان بولسا، نېمىشقا قازىخانىغا قايتىپ كەلمىدى؟ بۇ يەرنى بىلىدىغۇ!

— قىزىق ئىكەنسىزغۇ، تەخسىر! «قازى جانابلىرىنىڭ بۇيرۇغان ئىشلىرىنى ئادا قىلالمىدىم، ئارقىغا قايتىپ بارسام مېنىڭ پېيىمنى يۇلىدۇ» دەپ غەزىپىڭىزدىن قورقۇپ، بۇ يەرگىمۇ قايتىپ كەلمەيدۇ ـ دە... بولار ئىش بوپتۇ. خاپا بولماڭ، تەخسىر. بەربىر بۆدۈنگە قارىغاندا تۆگىنىڭ گەۋدىسى چوڭ ـ دە، كۆزگە تېز تاشلىنىدۇ. ئازراق ئاقچا ئاتاپ قويسىڭىز، ئىككىلىمىزلا هېچ نەرسە كۆرمىگەندەك بولۇپ كېتىمىز.

قازىنىڭ قوللىرى تىترىدى. تىترىگىنىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قوللىرىنى بىر ـ بىرىگە قوۋۇشتۇردى. لېكىن ئىككى جاۋغىيىنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشى قازىنىڭ بارچە هەرىكەتلىرىنى پوچەككە چىقاردى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانتىق نەپرەت ياغاتتى. ۋارقىراي

دېسه، هېلىغىچە قازىخاتا ئالدىدىن تارقاپ كەتمىگەن ئالاماندىن قورقتى. ئاخىر تەقدىرنىگە تەن بەردى:

ــ ھە، تېشىپ چىقسۇن! ــ دېدى ۋە ئەللىك تىللا ساناپ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا غەزەپ بىلەن تاشلىدى، ــ ئەمدى بۇ گەپلەر ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ئەبەدىي سىر بولۇپ قالسۇن.

ــ ۋەدە بېرىپ ئېيتىمەنكى، بۇ گەپنى مەن ھېچكىمگە ئېيتمايمەن، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىپ، ــ لېكىن سىزنىڭ ئورنىڭىزدا بولغىنىمدا، بىر ئاق تۆگىگە ئەللىك تىللادىن تاشقىرى، يەنە بىر سەمەن ئاتنىمۇ قوشۇپ بېرەتتىم.

ــ بەك نەپسانىيەتچىلىك قىلما، ــ دېدى قازى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ــ ئاشۇ كۈنى قارا شاھزادە جەڭدە يېڭىلدى، قىزىل قەلئەنى تاشلاپ، سەن سوراۋاتقان سەمەن ئاتقا مىنىپ، ئارقىسىغا قارىماي قاچتى!...

ئون توققۇزىنچى باب

تالاق ماجىراسى

زامانىۋىلى ۋەردانزەدىن قايتىشىدا مۇستاپا دېھقانىنىڭكىگە كىردى. تاماق ۋاقتىدا مۇستاپا دېھقان ئىشككە قاراپ:

— چاي ئېلىپ كېلىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ قىزى يۈگۈرۈپ كىردى ۋە زامانىۋىلى ئۇزاتقان بوش چەينەكنى ئالماقچى بولغىنىدا ئىككى جۇپ كۆز ئۇچرىشىپ قېلىپ، قىزنى تەمتىرىتىۋەتتى. ئۇ تېزلا ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ، چىقىپ كەتتى. زامانىۋىلىمۇ بۇ قاراشتىن ئۆزىنى يوقاتتى. توۋا، ھەر قېتىم بېرىپ ـ قايتقىنىدا بۇ قىزنى كۆرەتتىغۇ! نېمىشقا ئېتىبار بەرمىگەن بولغىيتتى؟ چاچلىرىنى چىرايلىق ئۆرۈۋالغان قىزنىڭ يۈزى ئايدەك تولۇپتۇ، شۇنچىلىك گۈزەل بىر ھۆرلىقاغا ئايلىنىپتۇكى، زامانىۋىلى سېھىرلەنگەندەك قېتىپلا قالدى. مۇشۇ قېتىم بارغىنىدا ئاتىسى: «كۆزۈم ئوچۇق چاغدا سېنى ئائىلىلىك قىلىپ قويماي، شەرتىڭنى ئېيت» دەپ قىستىغان چاغدا، زامانىۋىلى يەلكىسىنى قىسىپ قويغانىدى. مانا، ئەمدى زۇلپىزەرگە مەھلىيا بولغان ھالدا دادىسىنىڭ گېپىنى ئويلاپ قالدى.

زۇلپىزەرمۇ زامانىۋىلىنى بىر نەچچە قېتىم كۆرگەن. ئىلگىرى كىچىك ئىدى، ئاكا دەپ مۇراجىئەت قىلاتتى. ئەمدى ئۇمۇ چوڭ بولۇپ قاپتۇ. «ئاكا» سىغا قارىسا، ئۇيۇلىدۇ. ئېھتىمال، ئۇنىڭ ئۇيۇلۇپ قارىشى يىگىتنىڭ يۈرىكىگە سۆيگۈ ئوتى ياققاندۇر؟

زۇلپىزەر ئاتىسىنى چاقىردى ۋە نېمىنىدۇر باھانە قىلىپ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا ئانىسىنى كىرگۈزۈپ قويدى. قىزنىڭ ئورنىغا

ئانىسىنىڭ كىرىشى زامانىلىنىڭ يۈرىكىدىكى ئوتنى يەنمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. ماڭىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالسىمۇ، نېمىشقىدۇر قوزغىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. گويا كۆپتىن بېرى ئىزدە-ۋاتقان، ئەمما بارچە ئۇرۇنۇشلىرى ھاۋاغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئارا-مىنى تاپقاندەك ئىدى. ئۇ زۇلپىزەرنىڭ جامالىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشكە ئىنتىزار. زۇلپىزەرمۇ يىگىتىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ھېس قىلدىمۇ، ئەتەي ئۇنىڭ ئالدىغا كىرمىدى. چۈنكى، شۇ ۋاقىتقىچە سۆيگۈ دېگەن تۇيغۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەن باكىرە قىز كۈتۈل-مىگەندە ئۇنىڭغا ئۇدۇل كېلىپ قېلىپ، تەمتىرەپ كەتتى...

ئون بەش كۈن ئۆتكەندە زامانىلى يەنە «ۋەردانزەدىن قايتىۋاتقا-نىدىم، سىلەرنى يوقلاپ ئۆتەي دېدىم» دېگەن باھانە بىلەن بۇ ئائى-لىگە كىردى.

يىگىتنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ ئائىلىگە پات ـ پات قەدەم تەشرىپ قىلىشى، ئۆيدە ئولتۇرسىمۇ كۆزىنىڭ ئاستىرتىن كىمنى-دۇر ئىزدىشى، تىكەننىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك بىتاقەت بولۇشى، قىزنىڭمۇ يىگىتنى كۆرۈپ ئۆزىنى ئېلىپ قېچىشى ئۇلىبىي ھامىنىڭ نەزىرىدىن چەتتە قالمىدى. پۇرسەت تېپىپ، كۆڭلىدىن كەچكەنلەرنى ئېيتقىلى ئېيتتى.

— زۇلپىزەرنىڭ ئىگىسى تېپىلغان ئوخشايدۇ، دادىسى، — دېدى ئۇلىبىي ھامما ئەتەي سىرلىق گەپ قىلىپ.

— كىم ئىكەن ئىگىسى؟ — دەپ سورىدى مۇستاپا دېھقان.

— مەن بىر ئىشنى سېزىپ قالدىم.

— نېمىنى سەزدىڭ؟ گەپ قىلە!

— يېقىنقى ۋاقىتلاردىن بېرى زامانىلىنىڭ بىزنىڭكىگە پات ـ پات كېلىدىغان بولۇپ قالغانلىقىدىن سىز بىرەر ئىشنى سەزمىدى-ڭىزمۇ؟

— نېمىنى سېزەي؟ ئۇ بىزگە ئۆز بولۇپ قالغان، ئۆتكەن ـ قايتقىنىدا دىدارلىشىپ ئۆتەي، دەيدۇ شۇ. ئۇنىڭ دوستى بىزگە

چوڭ ياخشىلىق قىلدى، بۇنىمۇ ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك.

— مەنمۇ ئۇنى يامانلاۋاتقىنىم يوق. دېمەكچىمەنكى، زۇلپىزەرگە ئۇنىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قالغان ئوخشايدۇ. ئاشۇ كەلگەن كۈنى قىزىڭىزمۇ باشقىچە بولۇپ قالىدۇ...

ئەگەر خوتۇننىڭ گېپى راست بولسا، مۇستاپانىڭ كۆڭلىدە كىدەك ئىش بولىدۇ: بىر چوڭ غېمى ھەل بولىدۇ. زامانىلى ئەدەپ-لىك، پاك، گېپىدە تۇرىدىغان يىگىت.

— ھەرقانچە بولسا، قىزنى شۇ يىگىتتىن ئارتۇق ياخشى ئادەمگە بېرىش تەس، — دېدى مۇستاپا ئويلانغان ھالدا، — ھەممە تەرىپى بىزگە ئايدىڭ يىگىت! بويتۇ، كۈتۈپ باقايلى، ئۆزى گەپ ئېچىپ قالار. بىز ئالدىن ئېغىز ئاچساق، ئۇيات بولىدۇ...

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان قۇلاقنى يارغۇدەك ۋارقىراشلار ۋە شاۋقۇن — سۈرەنلەر ئەر — خوتۇننىڭ سۆھبىتىنى بۇزۇپ، چۆچۈتۈۋەتتى. بۇ غوۋغا قوشنا ھويلىدا، يەنى تەنەباينىڭكىدە باشلانغان جاڭجالنىڭ باشلانمىسى ئىدى. جاڭجال باينىڭ ھويلىسىدىكى توخۇلاردىن چىققانىكەن.

ئەزىز ئوقۇغۇچى، جاڭجالنى توخۇلار چىقاردىمۇ ياكى بايدىن چىقتىمۇ، بۇنى نە مۇستاپا بىلسۇن، نە ئۇلىبىبى ھامما! شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ جاڭجال ھەققىدە سىلەرگە بىز مەلۇمات بېرىمىز. ئېسىڭلاردا بولسا كېرەك، باي زۇلپىزەرگە ئېغىز ئاچقاندا، قىزنى قاچۇرۇۋېتىشنى ئۇلىبىبى ھاممىغا تەنەباينىڭ چوڭ خوتۇنى گۈلسۇم مەسلىھەت بەرگەنىدى. بۇ گەپ باينىڭ قۇلىقىغا يەتكەندىن كېيىن، «دۇشمەن ئۆز ئۆيۈمدە ئىكەن ئەمەسمۇ!» دەپ غەزەپلىنىپ گۈلسۇمنى ئۈچ تالاق قىلىپ قويۇپ بەردى. ئۇنىڭ بۇ ئىشى خۇداغا ياقمىدىمۇ، ئامەت ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ، قول تىققانلا ئىشى تەتۈر كېتىشكە باشلىدى. نەسىردىن ئەپەندى بىلەن ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ماجىرا باينىڭ يۈزىنى پوق قىلدى. كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىدا مىسقاللاپ يىغقان ئابرۇيى يەر بىلەن تەڭ بولدى. ئۇيالغىنىدىن

كوچىغىمۇ چىقالمايدۇ ئەمدى. چوڭ خوتۇننىڭ كېتىپ قالغىنى ئائىلىگە ئوبدانلا تەسىر كۆرسەتتى. كىچىك خوتۇنلارنىڭ ئۆي تۈتۈشقا تازا پەمى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار چوڭ ئاغىچىسىغا تاينىناتتى. مانا ئەمدى ئۆيدە ھەر كۈنى جاڭجال. بىر ئىش چىقسا، ئەيىبنى بىر ـ بىرىگە دۆڭگەپ، توپىلاڭ كۆتۈرۈشەتتى.

ئىككى كۈن بۇرۇن خوتۇنلىرىدىن قايسى بىرى ئۇزۇم شىرنىسىنى تاشقىرىدا ئۇنتۇپ قالغان بولسا كېرەك، قۇياشنىڭ قىزدۇرۇشى بىلەن شىرنە پىشىپ سىركىگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ، ھويلىدا يەر تاتلاپ يۈرگەن توخۇلار بولسا شىرنىنى يەپ، ھەممىسى پۈتلىرىنى سۇنۇپ يېتىشىپ كېتىپتۇ. خېلىدىن بېرى ئىچىگە يۇتۇپ كېلىۋاتقان ئەلىمنى كىمدىن ئېلىشىنى بىلمەي يۈرگەن باي بۇنى سەۋەب قىلىپ بۇگۈن توپىلاڭ كۆتۈرگەنىدى.

ـــ سەنلەر خوتۇن ئەمەس، باشقا كەلگەن بالا بولدۇڭلار، ئاپەتلەر! ـــ دېدى باي ۋاراقىراپ، ـــ سىلەرنىڭ كاساپىتىڭلاردىن ئائىلىدىن بەرىكەتمۇ كۆتۈرۈلدى!

ـــ تۆت توخۇغا شۇنچە قىلىش كېتەمدۇ؟ ـــ دەپ خوتۇنلارمۇ كايىشىپ كەتتى، ـــ بۇنچە چىدىماس بولمىسىڭىزچۇ. يۇز تىللانى بىر سەرگەردانغا ئۆز قولىڭىز بىلەن بەرگەندە ئاغرىمىغان جېنىڭىز تۆت توخۇغا ئېچىشىپ كەتتىمۇ؟ ئاڭلىغانلار نېمە دەيدۇ؟

ـــ گۇلسۇمنىڭ قەدرى ئەجەب ئۆتۈلدى! ـــ دېدى باي چوڭ خوتۇننىڭ تىلغا ئېلىپ، ـــ ئەسلىدە سەنلەرنى قوغلاپ، ئاشۇنى ئېلىپ قالغىنىم ياخشى ئىكەن!

بۇ گەپ خوتۇنلارنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. «سەن ئەسكى، پالانى ئايال ياخشى» دېسە ھەر قانداق ئايالنىڭ غۇرۇرى يەرگە ئۇرۇلغاندەك بولۇشى ئېنىق ـ تە! ئاياللارمۇ شۇنداق: بۇ ئالەمدە ئۆزىدىن باشقا گۈزەل ۋە ئەقىللىك ئايال يوق، دەپ ئويلايدۇ ۋە بۇنى ئېرىگە چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن ئۆمرىنى سەرپلەيدۇ.

ـــ ھېلىمۇ كېچىكمەيسىز، قايتۇرۇپ كېلىڭ ئاشۇ ئانا

خوتۇننى! — دېدى هازىرغىچە بىرنەچچى خوتۇن بولۇش كويىدا يۈرۈۋاتقان ئىككىنچى خوتۇن تۇتىگۇل بۇرنىنى ئېقىتىپ.

— جىمىڭ! — دېدى باي غەزەپ بىلەن. باي قاناتلىرى سېلىنىپ ياتقان توخۇلارغا ئىچى ئېچىشقاندەك خېلى ئۇزاق قاراپ تۇردى — ده، — بۇلارنى سۇپرىندىلىككە ئەپچىقىپ تاشلاڭلار! — دېدى. خوتۇنلار مىدىرلاشقا باشلىۋېدى، باي پىكىرىدىن قايتىتى، — توخۇلارنىڭ پەيلىرىنى يۇلۇۋېلىڭلار، ياستۇق — پاستۇق تىكىڭ شىڭلارغا ئەسقېتىپ قالار. گۆشىنى بولسا كۈچۈكنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بېرىڭلار!

بۇ ئىش تۇتىگۇلنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن كەنجى خوتۇن مۆمىنەخاننىڭ زىممىسىگە يۈكلەندى. مۆمىنەخان ئۆلگەن توخۇلارنى بىر — بىرلەپ يۇڭداپ چىقتى، هارام گۆشىنى هويلىدىكى تونۇر سۇپىسىنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ قويدى...

تاماشانىڭ قىزىقى تاڭ ئاتاي دېگەندە باشلاندى. ئۇپۇق ئاقىرىپ، ئەتراپنى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى، يىراقتىكى ئاللىقانداقتۇر ئاۋازلارمۇ ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تەنەباي هاجەت ئورنىدىن تۇرۇپ هويلىغا چىقتى. ئۇ دەسلەپ هېچ نەرسىنى ئېتىبار بەرمەي، چاپىنىنى يەلكىسىگە تاشلىغانچە هويلىنىڭ بىر بۇرجىكىدىكى خالاجاي تەرەپكە كېتىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز تونۇر ئۈستىدىن بىر نەرسە «گۇپ» پىدە قىلىپ يەرگە چۈشتى. «گۇپ» لىگەن ئاۋاز ئۇلىشىپ ئۇچ قېتىم تەكرارلاندى.

— لا هەۋلا ۋەلاقۇۋەتى! — دېگەچ ئارقىسىغا قارىدى ۋە تۇرغان يېرىدە قېتىپ قالدى باي. چۈنكى تونۇر ئۈستىدىن چۈشكەن مەخلۇقلار ئاستاغىنە قەدەم تاشلاپ، بايغا يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئاي نۇرىدا بۇ مەخلۇقلارنىڭ سايىسى قارشى تامغا چۈشۈپ، تېخىمۇ بەھەيۋەت كۆرۈنۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن باينىڭ ئۆتى يېرىلىپ، «هاڭ...» دېدى — يۇ، ئۆزىنى يەرگە تاشلىدى. «هاڭ...» دېگەن ئاۋاز تون پەردىسىنى يېرىپ شۇنداق جاراڭلىدىكى، خوتۇنلارنىڭ هەممىسى چۆچۈپ

ئويغىنىپ كەتتى. دەسلەپ تۇتىگۇل، ئۇنىڭدىن كېيىن مۆمىنەخان ئېتىلىپ ھويلىغا چىقىشتى ـ دە، بايىنىڭ توپىدىلا گۈمبەزدەك ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، تەمتىرەپ قېلىشتى. ئىككى يېرىم ئۆلۈك تەننى بېشىدىن كۆتۈرۈپ، سۆرەپ دېگەندەك ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىشتى.

تەنەباي يۈزىگە سۇ سېپىلگەندىن كېيىن، ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى: نېمىلەرنى كۆرگەنلىكىنى ئۆزى بىلمىدۇ، كېيىن تورۇسقا قارىغانچە مىت قىلمايلا يېتىۋەردى. ئۇ نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولاتتى ـ يۇ، تىلى تاڭلىيىغا يېپىشىۋالغاندەك ئاۋازى چىقمايتتى، لېۋى قىمىرلايتتى، خالاس.

ـــ سىزگە نېمە بولدى، تۆرەم؟ ـــ دەپ سورىدى تۇتىگۇل ئۇنى لۆڭگە بىلەن يەلپۈگەچ لېۋىنى چىشلىگەن ھالدا ھېقىلداپ يىغلاپ تۇرۇپ، ـــ نېمىشقا گەپ قىلمايسىز؟ نېمىدىن قورقتىڭىز؟ نېمە ئىش بولدى؟

بايدىن يەنىلا سادا چىقمىدى. ئۇنىڭ كەيپىياتى خوتۇنلىرىغىمۇ تەسىر قىلىپ، ھەممىسى ۋەھىمىگە پېتىپ كېتىشتى. تاڭ نۇرى ۋەھىمىنى تارقىتىپ، تاشقىرى يورۇشقا باشلىدى. يورۇقلۇق ئاستا ـ ئاستا ئىچكىرىگىمۇ كىردى. شۇ چاغدىلا بايىنىڭ لەۋلىرىگە قورقاق چىقىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

ـــ قاتتىق قورقۇپسىز، تۆرەم، ـــ دېدى تۇتىگۇل، ـــ لېۋىڭىزگە قورقاق چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇمۇ ياخشى بوپتۇ. بولمىسا، قوقاق ئىچىڭىزگە ئۆتۈپ، پۈت ـ قولىڭىزنى قاتۇرۇپ قويياتتى.

تەنەباي ئۆزىگە كېلىشكە باشلىدى. گەرچە يۈزىدە ئۇنچە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىسىمۇ، ئەمما يەنىلا مۇم چىشلىۋالغاندەك ئىدى.

ـــ كېچىچە تاشقىرىغا چىقسام، تونۇر سۇپىسى ئۇستىدىن ئۇچ ـ تۆت مەخلۇق «گۇپ»لدىشىپ پەسكە سەكرىدى، ئاندىن ئاستاغىنە مەن تەرەپكە باستۇرۇپ كەلدى، ـــ دېدى بايى زورىقىپ، ـــ سايىسى ئەجدىھاغا ئوخشايدۇ. ئەمدى تۇگەشتىم دېدىم...

ـــ بولدى، كۆپ گەپ قىلماڭ، ئۆزىڭىزنى تېخىمۇ ھالسىزلاندۇرۇپ قويمىسىز، تۆرەم ـــ دېدى تۇتىگۈل باينىڭ پېشانىسىدىكى تەرلەرنى قول ياغلىق بىلەن سۈرتكەپ. ئاندىن ئۇ مۆمىنەگە قېتىق ۋە قازان قارىسى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى، ـــ ئازراق قېتىق ئىچىپ، يۈزلىرىڭىزگە قازان قارىسى سۈرتۈپ قويساق، يۈرىكىڭىزگە قۇۋۋەت بولىدۇ. كۈن يورۇغاندا تېۋىپ چاقىرىمىز، دەم سېلىپ قويسا، ئاتتەك بولۇپ كېتىسىز.

ـــ ئاتتەك دەمسەن؟ ـــ ئىنجىقلىدى تەنەباي، ـــ ئاتقا يەم بېرىش ئەسلىرىڭدىن چىقمىسۇن!

ـــ قانداق ئادەمسىز؟ ـــ دېدى تۇتىگۈل، ـــ ئۆزىڭىز ئۆلەي دەۋېتىپمۇ، يەنە ئاتنى ئويلايسىز... تۇر مۆمىنە، دېگەنلىرىمنى ئېلىپ كەل!

مۆمىنە ئىتائەتكارلىق بىلەن تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى-يۇ، تۇيۇقسىز ئۇنىڭ چىرقىرىغىنى ئاڭلاندى. قوزغىلىشقا ماجالى يوق ياتقان باي يېرىم ئۆرە بولدى:

ـــ چىقىپ قارا تۇتى، يەنە نېمە گەپ؟ ـــ دېدى باي تىترەپ، ـــ مۆمىنەنىڭ ئاۋازىغۇ بۇ؟

تۇتىگۈل بوسۇغىدىن چىقىپ كەتتى ـ يۇ، ھايال ئۆتمەي «ۋاي!» دەپ ۋارقىرىدى، ئاندىن «يا، توۋا!» دېدى ـ دە، قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى. قىزىق، مۆمىنەخاننى چۆچۈتۈپ، ئارقىسىدىن تۇتىگۈلنى كۈلدۈرۈۋەتكەن نەرسە كېچىسى بايىنى قورقۇتۇپ، كۈندۈزى كۈلكىگە بولۇپ بەرگەن توخۇلار ئىدى. ھەقىقەتەنمۇ ھويلىدا تۈكى يۇلۇنغان قىپيالىڭاچ، قىپقىزىل تەنلىك توخۇلار بىمالال دانلاپ يۈرەتتى. تۇتىگۈل كۈلكىسىنى توختىتالمای ئىچكىرىگە كىردى ـ دە:

ـــ بەك ئىچ ئاغرىتقان بولسىڭىز كېرەك، توخۇلىرىڭىزغا قايتىدىن جان كىرىپتۇ، ـــ دېدى كۈلكىدىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ، ـــ ئاي يورۇقدا جېنى تېنىگە قايتىپتۇ.

— ئەقلىڭ جايىدىمۇ سەن تەلۈە خوتۇنىنىڭ؟ — دېدى باي تۇتىگۈلگە تېرىكىپ، — قەپىسىدىن چىققان جان قۇشى قايتا قەپەسكە كىرگىنى نەدە بار؟ ئۆزۈڭلارنىڭ سارائىلىقىڭلار يەتمەگەندەك مېنىمۇ سەۋدايى قىلىدىغان ئوخشايسىلەر؟ كۈلمەي گەپ قىل!

— توخۇلار ئۆلمىگەنىكەن، بىر ئىش بولۇپ... — تۇتىگۈل گېپىنى ئاخىرلاشتۇرالماي يەنە قاقاھلاپ كۈلدى. ئۆيگە كىرگەن مۆمىنەخانمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۈلدى.

— ئۆلمىگەن بولسا، ئاخشام نېمىشقا ئۇلارنىڭ پېيىنى يۇلدۇڭلار؟

— ئاخشام ئۆلگەندى، بۈگۈن تىرىلىپتۇ - دە، — دېدى تۇتىگۈل كۈلكىسىنى ئاران يېغىشتۇرۇپ.

— تۈنۈگۈن كەچتە توخۇلارغا نېمە بەرگەنىدىڭلار؟

— نېمە بېرەتتۇق؟ — دېدى خوتۇنلار تەڭلا، — ئاپتاپتا تۇرۇپ قالغان شىرنىنى يېگەن بولسا كېرەك!

— قانداق شىرنىنى؟

— مۆمىنەخان، چىقىپ ئېلىپ كېلىڭە! — دېدى تۇتىگۈل، — ھويلىدىكى كارىۋاتنىڭ ئۈستىدە بىر پىيالە تۇرۇپتۇ. يۇقۇسى قالغاندەك قىلىدۇ. تۆرەم كۆرسۇن.

مۆمىنەخان ئېلىپ كىرگەن پىيالىدىكى شىرنە يۇقىنى ھىدلاپ، بايىنىڭ چىرايى پۈرلىشىپ كەتتى:

— پۇف، بۇ سىركىگە ئايلىنىپ كېتىپتىغۇ! ھىدى ئادەمنى مەست قىلغان يەردە، بۇنى يېگەن توخۇلار نېمە بولىدۇ؟

— مۆمىنە بىرەر چەتكە ئېلىپ قويمىغان ئىكەن! — ئەيىبنى كىچىك كۆنداشقا قويدى تۇتىگۈل، — بىرەر يەرگە ئېلىپ قويسا، قولى سۇنىدۇ بۇنىڭ!

— ئۆزۈڭچۇ؟ — دېدى بايي ئۇنىڭغا كايىپ، — ئۆزۈڭ ئېلىپ قويسىڭ ئۆلەرمىدىڭ؟

تۇتىگۈل جاۋاب بېرىش ئورنىغا دوق قىلدى:

ــ سىز ماڭا ئۆچ، نوقۇل مۇشۇنىڭ تەرىپىنى ئالىسىز، مەندىن ياش ــ دە بۇ!

ــ كەمپىر بولۇپ قالغانمەن، دەڭ! ــ گەپكە قوشۇلدى مۆمىنەمۇ.

ــ تەرىپىنى ئالسىڭىز، تىلى چىقمىدۇ بۇنىڭ!...

ــ گەپ تالىشىشتا بىر ــ بىرىڭدىن قېلىشمايسەن، ــ دېدى باي غەزەپ بىلەن، ــ ئىشنىمۇ شۇنداق تالاشقان بولۇشساڭ، بۇنچە جاڭجال چىقارمىدى؟ ئىككى يېرىم بىر پۇتۇن بولماس ئىكەن. گۈلسۇم بەربىر باشقىچە ئىدى. كىچىككىنە ئىشلارغىمۇ ئېتىبار بېرەتتى... بولار ئىش بولدى، ئەمدى خالمەتنى چاقىرىپ، تىرىك گۆشلەرنى سويدۇرۇپ، تۇزلىۋېلىڭلار! بۇ گەپلەر ياتلارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالسا، ئۆلگۈچە كۈلكىگە قېلىشسەن. ئۇنىڭسىزمۇ بۇ هويلا كۈلكىنىڭ نىشانى بولۇپ تۇرۇپتۇ.

تەنەباي ئىنجىقلاب ئورنىدىن تۇردى ــ دە، چاپىنىنى يېپىنىپ، هەقىقىي مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش ئۈچۈن هويلىغا چىقتى ۋە ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى. لېكىن قورقاقتىن تارتىشىپ قالغان لېۋىنىڭ ئاغرىقىغا چىدىيالماي، تېزلا كۈلكىسىنى يىغىشتۇرۇۋالدى.

شۇ كۈنلەردە باي ئۆزىنى ناهايىتى ئاجىز هېس قىلىپ قالماقتا ئىدى. ئەگەر كۈنلەر مۇشۇ هالەتتە ئۆتۈۋەرسە، بۇ ئائىلىدىن قۇت ــ بەركەت يىراقلىشىدۇ. «گۈلسۇمنى قايتا نىكاهلاپ ئەكەلمىسەم بولمىغۇدەك، ــ دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ، ــ چوقۇم، ئۇنى ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىمەن!»

تەنەباي بىرەر موللا تېپىپ مەسلىھەتلەشمەكچى بولدى، لېكىن تېزلا بۇ پىكرىدىن قايتتى. چۈنكى ئۇ گەپ ــ سۆزلەرنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىنى خالىمايتتى. شۇڭا شەھەرگە بېرىپ، ئاشۇ يەردىن موللا تېپىپ، مەسىلىنى هەل قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

شۇ كۈنلەردە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ يېڭى - يېڭى پاراڭلىرى چىقىپ، بۇخارادا تارقىلىشقا باشلىدى. باي - بەگلەرمۇ هوشيارلىقىنى ئاشۇردى. هېچكىم ئۇنىڭ كۈلكە قىلىچىغا ئۇدۇل كېلىشنى خالىمايتتى. تەنەباي ئۇنىڭ سوپۇنىدا كىر يۇيۇپ، قولى قاپاردى. شۇ سەۋەبلىك شەھەرگە بېرىشتىن بۇرۇن هەربىر قەدىمنى تارازىغا سېلىپ كۆردى ۋە نەسىردىن ئەپەندىگە يولۇقتۇرمىغايسەن، دەپ خۇداغا تەۋەككۈل قىلىپ، يولغا چىقتى.

شەھەرگە بارغاندىن كېيىن، تەنەباينىڭ بېشى قاتتى: «كىمنى ئىزدەش كېرەك؟ ئۇنىڭ بۇ يەردە قازىدىن باشقا تونۇشى يوق. هەي، يەنە ئاشۇ تۇزكور قازىنىڭ ئالدىغا بارارمۇ؟ باشقا ئىلاج يوق، هازىر گىنە - ئاداۋەت ساقلاپ ئولتۇرىدىغان ۋاقىت ئەمەس...»

باي يەنە قازىنى پاناه تارتىپ باردى ۋە مەقسىتىنى ئۇدۇللا ئېيتتى.

— چارىسىز ئىش يوق بۇ دۇنيادا، — دېدى قازى باينىڭ نىيىتىدىن ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن، — قەدىرداننىمىز تۇردى مەخسۇمغا ئېيتساق، هەممە ئىشنى ئوڭۇشۇبتىدۇ. ئۇ بۇنداق ئىشلارنىڭ پىرىغۇ! هە، قېنى ئېيتىڭا، خوتۇنىڭىز رازىمۇ بۇ ئىشقا؟

— رازى بولماي قەيەرگە باراتتى؟ — دېدى تەنەباي پەرۋاسىزلىق بىلەن، — قېرىغاندا كىم ئالاتتى ئۇنى؟

— سىز شۇنداق دېگەنبىلەن، باي! — دېدى قازى، — خوتۇنلار غۇرۇرلۇق كېلىدۇ. ئۆزى خالىمىسا، ئۇلارنى مەجبۇرلاش شەرىئەتتە مەنئى قىلىنغان. بۇ مەسىلىدىمۇ ئۆتكەن قېتىمقىدەك يول تۇتۇپ ئولتۇرماڭ يەنە.

تەنەباي يەلكىسىنى قىستى:

— ئەجەب ئىش بولدى ئۇ...

— ئەيىب ئۆزىڭىزدە، — دېدى قازى ئۆزىنى ئاقلاپ، — ئاشۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلدىڭىزمۇ؟

— مەن ئۇنىڭ نەسىردىن ئەپەندى ئىكەنلىكىنى چۈشۈمدە

كۆرىمەنمۇ؟

ــ چۇش دەمسىز؟ ئۇنى چۇشەشكە نىسىپ قىلمىسۇن! شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى ئېھتىياتچان بولۇڭ. ئاۋۋال بېرىپ خوتۇنىڭىزنىڭ رازىلىقىنى ئېلىڭ، ئاندىن مەسلىھەتلىشىمىز!...

قازى تەنەباينى كەتكۈزۈۋېتىپلا تۇردى مەخسۇمنى چاقىرتتى، ئۇنىڭ بىلەن نىكاھ ــ تالاق مەسلىسىدە كېلىشىپ قويدى.

باي ئەتىسى پېشىنگە يېقىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ھالدا قازىخانىغا كىرىپ كەلدى.

ــ مەن سىزگە ئېيتمىغانمىدىم، خوتۇن رازى!

قازى مەخسۇمنى چاقىرتتى. مەخسۇم كەلگەندىن كېيىن، خۇددى ئىنتايىن سىرلىق ۋەقە ھەققىدە گەپلىشىۋاتقاندەك، ئۇچەلىسى تىرىق قىلغان تاۋۇشتىنمۇ چۆچۈپ، پىچىرلىشىشنى باشلىدى. دەل شۇ چاغدا يەردىن چىقتىمۇ، ئاسماندىن چۈشتىمۇ، بوسۇغىدا نەسىردىن ئەپەندى پەيدا بولۇپ قالدى.

ــ پاھ، جاماڭەت جەم بوپتۇغۇ! ــ دېدى ئۇ ئىچكىرىگە كىرىپ، ــ بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىدىم، تەخسىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ، مۇبارەك قوللىرىنى تۇتۇۋېلىپ ئۆتمەسەم ئۇيات بولىدۇ، دەپ كىرىۋەردىم...

قازى ئانچە خۇشياقمىغان ھالدا قارشى ئالدى. بۇنى سەزگەن نەسىردىن ئەپەندى:

ــ بىلەمسىز، تەخسىر، ــ دېدى توپنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئورۇن ئېلىپ، ــ ئاق تۆگە ھەققىدىكى پارىڭمىز چالا قالغانىدى. بۇنى سىزگە ئېيتمىساممۇ بولاتتى، لېكىن كېچىدىن ئاشۇ ئاق تۆگە چۇشۇمگە كىرىپتۇ، دەڭ...

قازى دەررۇ گەپنىڭ نىشانىنى توغرىلاپ قويدى:

ــ گەپىڭىزنى چۇشەندىم، نەسىردىن. بىز ھازىر بىر مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلىۋاتقانىدۇق، سىز بىلەن كېيىنچە ئازادە پاراڭلىشىۋالىمىز، بولامدۇ؟

نەسىردىن ئەپەندى ھەممە ئىشقا قىزىقىدۇ ئەمەسمۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن:

— قانداق مەسىلە ئىدى؟ ئېيتىڭ، بىزنىڭمۇ ياردىمىمىز تېگىپ قالسا ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

ئۇتتۇرۇپ قويغان قىمارۋازدەك كۆزلىرى پارقىراپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي ساراسىمگە چۈشۈپ قالغان قازى:

— نىكاھ مەسىلىسى، — دەپ سالدى.

— نىكاھ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ناھايىتى ساۋاب پەرزلىرىدىن بىرىدۇر! قېنى، ئاڭلاپ باقايلىچۇ.

بايانتىن نەسىردىن ئەپەندى كىرىپ كەلگەندە مەخسۇمنىڭ گېپى چالا قالغانىدى. ئۇ قازىنىڭ ئىشارىسى بىلەن گېپىنى داۋام قىلدى:

— نىكاھ ئەرنىڭ ئىختىيارىدا، ئەر خالىسا، خوتۇن نىكاھقا ئۆتىۋېرىشى كېرەك. ئىنشائاللا، ئەتە ئۆزۈم سىلەرنى نىكاھلاپ قويىمەن.

توغرا، بۇ يەردە مەخسۇم گەپنى قىسقا قىلدى. تەنەبايمۇ ئىچىدە شۇنى كۈتۈپ تۇرغانىدى. چۈنكى مەخسۇم گەپنى سوزسا، نەسىردىن ئەپەندى ئارىلىشىپ، چاتاق چىقىرىدۇ. باي نەسىردىنىڭ يۈزىگە قارىماسلىققا تىرىشىپ، بېشىنى ئېگىپ ئولتۇراتتى. مەخسۇم ئۇنىڭغا قاراپ گەپ قىلغاندىن كېيىن، نەسىردىن ئەپەندى:

— ھە، باي ئاتا، ئۆزلىرىمۇ بۇ؟ — دېدى خۇددى باينى ئەمدى تونۇۋاتقاندەك، — ساق ـ سالامەتچىلىكمۇ؟ بىزنىڭ سەمەن يورغا ئورۇقلاپ قالمىغاندۇ؟ توۋا، بۇ ئادەمنى قەيەردە كۆرگەندىمەن، دەپ كەلگەندىن بېرى ئويلىنىپ ئولتۇرغانىدىم، بۇ كىشى ئۆزىمىزنىڭ كونا قەدىردانىمىز ئىكەنغۇ! بۇنى قارىڭ، بۇ يەردە تونۇشقانىدۇق، يەنە مۇشۇ يەردە ئۇچرىشىپ قالدۇق. «دۇنيا تار» دېگەن راستكەن ـ دە! يېڭىلىشمىگەن بولسام، يەنە خوتۇن ئېلىۋاتىلىغۇ دەيمەن؟

— ياق، ياق، — ئالدىراپ قالدى مەخسۇم، — تالاق قىلىپ

قويغان خوتۇننىڭ قايتىدىن نىكاھىغا ئالماقچى. شۇنى نىكاھلاپ قويۇڭ دەپ كەپتۇ.

ــ شۇنداق، شۇنداق، ــ ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى تەنەباي.

ــ تالاق قىلغىنىڭىزغا نەچچە كۈن بولدى؟ ــ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

ــ ئۈچ ئايدىن سەل ئاشتى.

ــ ھىم، ئۈچ ئايدىن ئۆتكەن بولسا، ئىددىتى توشۇپتۇغۇ!

ــ ئىددىتى توشقان بولسا نېمە بولۇپتۇ؟ ــ دېدى تۇردى مەخسۇم ھەيران بولۇپ.

ــ ئۇستاز قايسى مەدرىسەنى تاماملىغان؟ ــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى مەخسۇمغا قاراپ، ــ ئىددىتى توشقان خوتۇننى تالاق قىلىۋەتكەن ئېرىگە قايتا نىكاھلاپ قويغىلى بولمايدىغانلىقىنى تەخسىرىم بىلمىدىغۇ، دەيمەن.

مەخسۇم ئاناردەك قىزىرىپ كەتتى ۋە ياخشى ئوقۇمىغانلىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشتى:

ــ ئەر بىلەن خوتۇن بىر ـ بىرىنى خالاپ تۇرسا، ئىددىتىگە قاراپ تۇرامدۇ؟

ــ شەرىئەتتە تالاق قىلىنغان ئايالنىڭ ئىددەت مۇددىتى تۈگىسە، ئېرى ئول ئايالنى قايتا ئۆز نىكاھىغا ئالالمايدۇ. ئېلىش توغرا كەلسە، ئاۋۋال تالاق قىلىنغان خوتۇننى كىچىك بالىغىمۇ، چوڭ ئادەمگىمۇ ياكى جانىۋارلارغىمۇ نىكاھلاپ قويۇش كېرەك. ئاندىن ئۇلار ئايالنى تالاق قىلغاندىن كېيىن، خوتۇننى بۇرۇنقى ئېرىگە نىكاھلىماق لازىم بولۇر، ئىككىنچى تالاقتىن كېيىن يەنە ئىددىتى لازىمدۇر. بۇنى ئۇنتۇمىسۇن، تەخسىر.

تەنەباي ئۇھ تارتىپ سالدى.

ــ نېمىشقا ئۇھ تارتىسىز؟ ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ گېپىنى توغرا تاپقان قازى بايىغا تەسەللى بېرىپ، ــ كىچىك خوتۇنلىرىڭىز بىلەن ياشاپ تۇرۇپسىزغۇ! ــ شۇ گەپتىن كېيىن

قازی نەسىردىن ئەپەندىگە يۈزلەندى، ــ تالاق قىلىنغان ئايالنى قانداق جانلىققا نىكاھلىسا بولۇر؟

ــ مەسىلەن، خورازغا، ــ دېدى نەسىردىن تەۋەككۈل قىلىپ، ــ خوراز تالاق قىلىپ، توقسان كۈندىن كېيىن ئايالنى يەنە باي ئاتىغا نىكاھلاش مۇمكىن.

ــ خورازغا؟ــ دېدى مەخسۇم ئىككى كۆزلىرىنى قىسىپ، ــ خوراز قانداق تالاق قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ تىلى يوققۇ؟

ــ خورازنىڭ ئۆلۈشىنى كۈتىسىز ــ دە.

ــ خوراز قاچان ئۆلىدۇ، قاچان نىكاھ ئوقۇلىدۇ؟

ــ سەۋر قىلغۇچى چوقۇم مۇرادىغا يېتىدۇ. نىكاھ دېگەن ــ سەۋر دېگەن گەپ ــ تە، بۇرادەرلەر!

ــ باي ئاتا خورازنى سويسىچۇ؟ ــ دېدى تۇردى مەخسۇم چىڭ يەردىن تۇتقاندەك خۇرسەن بولۇپ. ئەمما بۇنىڭغا نەسىردىننىڭ جاۋابى تەييار ئىدى:

ــ بولمايدۇ! ــ دېدى نەسىردىن جددىي ھالدا، ــ مۇبادا باي ئاتا خورازنى سويسا، ئەرنىڭ قاتىلىغا ئايلىنىدۇ!

ــ خوش، ــ دېدى مەخسۇم، ــ خوراز ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلمىسە، تىل چىقىرىپ تالاق دېيەلمىسە، ئۇنى سويغىلى تېخى بولمىسا، ئۇنداقتا قانداق قىلىش كېرەك؟

ــ بۇنىڭ يولى ئاسان، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى بۇ مۇشكۈلنى ئاسان قىلىپ، ــ ئايال نىكاھلانغاندىن كېيىن، خوراز موللىغا بېرىلىدۇ، موللا خورازنى ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ سويىدۇ ۋە خۇن ھەققى ئورنىغا توخۇ گۆشىنى قازىغا ئەكېلىپ بېرىدۇ، قازى بولسا موللىنىڭ، يەنى «قاتىل»نىڭ گۇناھىدىن ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن نىكاھ ئۆزلۈكىدىن بىكار بولىدۇ. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئايال باي ئاتىغا قايتا نىكاھلىنىدۇ، موللا نىكاھ ئوقۇغىنى ئۈچۈن بىر ــ ئىككى تەڭگىلىك، قازى جانابلىرى تائاملىق، باي ئاتا خوتۇنلۇق بولىدۇ. لېكىن نىكاھ يەنىلا خوراز سويۇلغاندىن كېيىن

توقسان كۇن ئۆتكەندە ئوقۇلىدۇ.

— بەربىر خوراز بىلەن خوتۇن... — دۇدۇقلىدى مەخسۇم.

— چۈشەندىم، تەخسىر، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — خوتۇن خوراز بىلەن بىر كۈنمۇ بىر ياستۇققا باش قويمىغاندىكىن ئىددىتىگە ھاجەت بارمۇ، دېمەكچىسىز، شۇنداقمۇ؟

— ھەئە! شۇنداق ئىكەن، ئىددىتىنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ — گەپكە قوشۇلدى قازى.

— توغرا ئېيتىسىز، ئىددىتىگە نەھاجەت! نىكاھلاپ قويۇڭ!

— گەپنى ئايلاندۇرماي نېمىشقا بۇرۇنراق شۇنداق دېمەيسىز، نەسىردىن؟

— بىر كۈنى قوشنىمىز «ئېشىكىڭنى بېرىپ تۇرۇڭ، بازارغا بېرىپ كېلەي» دەپ ھويلىمىزغا كىرگەندى، مەن «ئېشىكىم قارا» دەپ ئۇنىڭ رايىنى قايتۇردۇم. ئۇ «قارا ئېشەكنى مىنگىلى بولمامدۇ؟» دەپ سورىغاندى، «ئېشەكنى بەرگۈم كەلمىگەندىكىن بىر ئىشنى باھانە قىلىشىم كېرەكقۇ» دېدىم. دەل شۇنىڭغا ئوخشاش، سۆھبىتىڭلارغا قوشۇلغاندىن كېيىن بىر نېمە دېيىشىم كېرەك، توغرىمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى كۈلۈپ تۇرۇپ، — مېنىڭچە، سۆھبىتىمىز كۆڭۈللۈك ۋە پايدىلىق بولدى. لېكىن بىر مەسىلە يېشىلمەي قالدى. ھەممىڭلار بۇ نىكاھتىن بەرھەر نەرسىلىك بولۇپ تۇرۇپسىلەر، پەقەت مەن قۇرۇق قول قاپتىمەن. شۇنداق ئىكەن، قازى جانابلىرى، مېنىڭمۇ ئۇلۇشۇمنى چىقىرىپ بەرسىلە.

— قانداق ئۇلۇش؟ — سورىدى قازى كۆزلىرىنى چوڭ ئېچىپ.

— باياتىن بۇ مەسىلىدىن كېيىن سېنىڭ مەسىلەڭنى سۆزلەشىمىز دېگەنىدىڭىز، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى قازىغا چۈشەندۈرۈپ، — چۈشۈمگە ئاق تۆگە كىرىپتۇ. ئۇ يالغۇز ئەمەسكەن، ئالدىدا بىر بوتىلىقمۇ بار ئىكەن.

— ھىم، ئۇنداق بولسا نېمە بولۇپتۇ؟ مەن ساڭا ئاق تۆگىنىڭ ھەققىنى تۆلىگەنمەن!

— تانمايمەن، لېكىن بوتىلاقنى قانداق قىلىمىز، قازى جانابلىرى؟ ھامان بىر كۈنى ئۇمۇ تۆگىگە ئايلىنىدىغۇ. ئەگەر بىر نېمە ئاتاپ قويمىسىڭىز، بوتىلاق چۈشۈمگە كىرىپ، مېنى بىئارام قىلارمىكىن، دەيمەن ـ دە.

قازىنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. ھەيدەپ چىقىراي دېسە، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تىلىدىن قورقتى. ئائىلاج ئورنىدىن تۇردى ـ دە، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ تاشقىرىغا باشلىدى ۋە يىگىرمە تىللانى بېرىپ يولغا سالدى.

يىگىرمىنچى باب

پەرپى چەپەنى

پۈتكۈل شەھەر ئۈيقۇغا كەتكەندە بۆزچىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىردى. بۆزچى كۆزىنى ئاچقاندا، ئۆيدە ئاللىقانداقتۇر كۆلەڭگە گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ غايىب بولۇۋاتاتتى، خاتىرجەم ۋە ئاستا ھەرىكەتلەنەتتى، قوللىرىنى ئالدىغا سوزۇپ پايپاسلايتتى. «ئۇنىڭ نىگاھى نېمىنى ئىزدەيدىغاندۇ؟ بۇ كۆلەڭگە كىم؟ بۆزچى ئۇخلاۋاتامدۇ ياكى چۈش كۆرۈۋاتامدۇ؟» بۆزچى بۇ سوئاللارغا جاۋاب تاپالمايتتى، كۆزى ئوچۇق، ئەمما قىمىرلىماي ئۆلۈكتەك ياتاتتى. مانا، ئۆيدە يەنە بىر كۆلەڭگە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىر كۆلەڭگە پەيدا بولدى. ئەمدى ئۆلار ئۆچكە ئايلاندى ۋە بۆزچىنىڭ يېنىغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى. ئۇلارنىڭ نېمىلەرنىدۇر دەپ شۇرلىشىۋاتقانلىقى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۆزچىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆرۈۋاتقانلىرى چۈش ياكى ئاللىقانداق سىرلىق كۆلەڭگىلەر ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي ئوغرىلار ئىدى. بۆزچى قورقۇپ كەتتى، ئورنىدىن تۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، ماجالى يەتمىدى، پۈت-قوللىرا جان، ۋارقىراي دېسە زۇۋان يوق ئىدى.

ئوغرىلاردىن بىرى بۆزچىنىڭ بېشىغا ئېگىلىپ، ئۇنىڭ كۆزى ۋە ئېغىزىنىڭ ئوچۇقلۇقىنى كۆردى ـ دە، ئوچۇق ئېغىزنى ئالقىنى بىلەن باستى. بۆزچى ئۇندىمىدى، «ئۇندىمىگىنى ياخشى، زىيان يەتكۈزمەي، قايتىپ كېتىشىسە ئەجەب ئەمەس» دېگەن خىيالغا باردى ئۇ. ئەمما نەپەس ئالالماي تېپىرلاشقا باشلىدى. ئۇ بۇ ئوغرىنىڭ تۇرقىنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەك ياكى كىمدىندۇر بۇ ھەقتە

ئاڭلىغاندەك بولدى ـ يۇ، ئېنىق ئېسىگە ئالالمىدى. ئاخىر، ئۇنىڭ قوللىرىغا جان كىردى ـــ ئىككى قولى بىلەن ئاغزىغا بېسىلغان قولغا يېپىشتى.

ـــ ۋارقىرىمايدۇ! ـــ دېدى ئوغرىلاردىن بىرى باشقىلار ئاڭلاپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەندەك پەس ئاۋازدا بۆزچىنى بېسىپ تۇرغان شېرىكىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ. ئاندىن ئۇمۇ بۆزچىگە ئېڭىشتى:

ـــ ۋارقىرىمايسەن، شۇنداقمۇ؟ ئەگەر ۋارقىرىساڭ ئۆزۈڭگە زىيان! بۇگۈنكى دارامەتنىڭ يېرىمىنى بەرسەڭ، ئارىمىز ئوچۇق. ساڭا قول تەگكۈزگۈچى ئېشەك بولۇپ كەتسۇن!

بۆزچى بىر نەچچە قېتىم چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، بىرئاز ئۆزىگە كەلدى ۋە گېلىنى سىلاپ، يېلىنغان ئاھاڭدا:

ـــ سىلەر كىم؟ مەندە ھېچقانداق بايلىق يوق، رەھىم قىلىڭلار، مۇسۇلمانلار! ـــ دېدى خىرىلداپ تۇرۇپ.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ساڭا رەھىم قىلىپ تۇرۇپتىمىزغۇ، ـــ دېدى يەنە ئاشۇ ئاۋاز، ـــ سېنى ئۇجۇقتۇرمىغىنىمىزنىڭ ئۆزى رەھىم قىلغىنىمىز ئەمەسمۇ؟ بوغۇزلىغان بولساق قانداق قىلاتتىڭ؟ ـــ بېلىگە ئېسىلغان غىلاپنى تۇتۇپ قويدى ئوغرى، ـــ بۇ ياخشىلىقىمىز ئۈچۈن بىزگە مۇكاپات بېرىشىڭ كېرەك، گېپىم توغرىمۇ؟ قېنى، تېز بول، بارىڭنى چىقار، ۋاقتىمىز قىس. خورازلار چىللىغۇچە قىلىدىغان ئىشلىرىمىز كۆپ.

قورقۇپ تىترەۋاتقان بۆزچىنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشقىمۇ ماغدۇرى يەتمىگەندى، ئوغرىلار ياردەملەشتى. ئوغرىلاردىن بىرى شام ياقتى. ئەمما، ئۆينى بەك يورۇق بولۇپ كەتمىسۇن دەپ ئىككىنچى قولى بىلەن شامنى توسۇۋالدى. ئۆيئىچى خىرە ـ شىرە يورۇدى. شۇ خىرە يورۇقلۇقتا ئوغرىدىن بىرىنىڭ لېۋىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان تاكان چىشلىرى تېخىمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈپ كەتتى.

بۆزچىنى ئىتتىرىدىمۇ ياكى ئۆزى يۈگۈرۈپ باردىمۇ، ئۆزىنى ئۆينىڭ بۇرجىكىدىكى سانۇقنىڭ ئالدىدا كۆردى. قورقۇشنىڭ

كۆچىدىن بولسا كېرەك، ساندۇقنى قانداق قىلىپ ئاچقىنىنى، ساندۇقتىن بىر ھەمياننى ئېلىپ، ئوغرى بېشى ــ تاكان چىشلىق كىشىنىڭ قولىغا تۇتقۇزغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى. ئوغرى بېشى ھەمياننى قولىدا ئوينىتىپ، دەڭسەپ كۆردى-دە:

ــ ھەممىسى مۇشۇمۇ؟ ــ دەپ سورىدى بۆزچىدىن.

ــ يالغان ئېيتقان بولسام، ئۇستۇمدە خۇدا تۇرۇپتۇ.

ئوغرى بېشى خۇددى تىرىك مۇردا بىلەن گەپلىشىۋاتقاندەك ئىدى. چۈنكى بۆزچىنىڭ جېنى ئاللىقاچان تىنىدىن چىقىپ كەتكەن، ۋۇجۇدى سوۋۇپ، مۇزغا ئايلانغاندەك ئىدى.

ــ بوپتۇ، گېپىڭىزگە ئىشەندۇق، ــ دېدى ئوغرى بېشى بۆزچىگە رەھىم قىلغاندەك ۋە ھەمياننى سېخىيلىق ۋە پەرۋاسىزلىق بىلەن شېرىكىنىڭ قولىغا بەردى ـ دە، بۆزچىنىڭ يەلكىسىنى «دوستانە» تۇتتى، ــ ئەمدى تەخسىر، گەپ مۇنداق: بىر قەسەم ئىچىپ بېرىسىز ـ دە.

ــ نېمە دەپ قەسەم ئىچەي؟

ــ «ئەگەر قازىغا ئەرز قىلسام، خوتۇنۇم ئۈچ تالاق بولسۇن» دەپ قەسەم ئىچ!

ــ ئەگەر قازىغا ئەرز قىلسام، خوتۇنۇم ئۈچ تالاق بولسۇن! ــ ئوغرىنىڭ گېپىنى تەكرارلىدى بۆزچى.

ــ مانا، ئىشىمىز چىرايلىق پۈتتى، ــ دېدى ئوغرى بېشى بۆزچىنىڭ يەلكىسىگە ئۇرۇپ، ــ بۇنىڭدىن كېيىن تىلىڭغا چىڭ بول، بولامدۇ، خوتۇندىنمۇ ئايرىلىپ قالما يەنە!

ئوغرىلار كەتكەندىن كېيىن، بۆزچى جېنىنىڭ ئامان قالغانلىقىغا شۈكۈر قىلدى، لېكىن تاڭ ئاتقۇچە كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى. «ئاھ خۇدا، نېمىدېگەن دەھشەتلىك! ــ بۆزچى كۆزىنى يۇمسا، تاكان چىشلىق ئوغرىنىڭ ئەپتى نامايان بولغىنى بولغان، كۆزىنى ئاچسا يوقىلىدۇ. بۆزچىنىڭ ئېغىزى قۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ، بىرئاز يەڭگىل نەپەس ئالدى، ــ ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، ــ دېدى ئۇ

ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ، ــ جېنىمنى ئالغان بولسا قانداق قىلاتتىم؟ مال تېپىلىدۇ، جان تېپىلمايدۇ».

بۆزچى ئۆزىگە ھەرقانچە تەسەللى بەرسىمۇ، ئاشۇ مەنزىرە پات ـ پات كۆز ئالدىغا كېلىپ، ئوغرىلارغا بولغان غەزىپى ئۆرلەيتتى. مال ئاچچىقى ــ جان ئاچچىقى، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ!

نېمىلەر بولۇۋاتىدۇ زادى؟ بىر كۈندە تاپقىنى بىر كېچىدە ھاۋاغا سورۇلۇپ كەتسە؟...

بۇخاراغا سىرتتىن ئەلچى كەلدى، كارۋان كەلدى، دېگەن خەۋەر تارقالسا، ھەممە سودىگەرلەر، جۇملىدىن، بۆزچىگە خۇدا بېرىدۇ. لاتا ـ پۈتىنىڭ، ھەتتا ئۆتمەس، چاڭ بېسىپ ياتقان ماتالار ـ نىگمۇ نەرخى ئېشىپ كېتىدۇ. كىمنىڭدۇر قىممەت ساتقۇسى، كىمنىڭدۇر ئەرزان سېتىۋالغۇسى كېلىدۇ. بۆزچىلەر بولسا بۇ خەۋەرنى ھەممىدىن بۇرۇنراق بىلىشىدۇ ۋە كارۋان كېلىشتىن بىر ـ ئىككى كۈن بۇرۇن ئەرزان سېتىۋالىدۇ، كېيىن قىممىتىگە سېتىلىدۇ. ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلارنىڭ قولىمۇ پۇل كۆرۈپ قالىدۇ بۇندىق كۈنلەردە.

تۇنۇگۈن سەھەردە كابۇلدىن كارۋان كېلىۋېتىپتۇ، دېگەن خەۋەر يېتىپ كېلىشى بىلەن سەئىدئەلى بۆزچى تېزلا چاقماق يارەمچىلىرىدىن بىرىنى كارۋانسارايغا ئەۋەتىپ، كابۇللۇق سودىگەرلەرنىڭ قانداق ماتالارغا قىزىقىدىغانلىقىنى بىلىۋالدى ــ دە، خەۋەر تارقىلىپ كېتىشتىن بۇرۇن بازاردىكى شايىلارنى ئەرزان ھەم نېسىگە سېتىۋېلىپ دۇكىنىغا يىغدى. كېيىن ئۆزى كارۋانسارايغا بېرىپ، مالىلىرىغا خېرىدار چاقىرىپ، ئىككى تەڭگىدىن سېتىۋالغان شايىسىنى تۆت تەڭگىدىن پۇل قىلدى.

يوق يەردىن چۆنتىكى قاپاردى. «ئىش بىلگەنگە مىڭ تەڭگە» دېگەن شۇ ــ دە. قانداقلا بولسۇن، بۆزچىمۇ بازار كۆرگەن ئەمەسمۇ؟

مۇسلىم بۆزچىنىڭ تۆت ئوغلى بولۇپ، ئۇچ نەپىرى ئاتىسىنىڭ ھۇنىرىگە ۋارىسلىق قىلغانىدى، ئۇلار يېقىن بازاردىكى ئۇستى

قوموش بىلەن يېپىلغان رەستىلەردە بۆز سودىسى بىلەن شۇغۇللى-
نىاتتى. ئاتا بولسا ئوغۇللىرىغا مەسلىھەت بېرىپ، ئىشلارنى باشقۇ-
رۇپ يۈرەتتى. كەنجى ئوغلى سەئىدئەلىنى بىلىملىك قىلىش نىيە-
تىدە بازارغا يېقىنلاشتۇرماي مەدرىسەگە بەردى. ئەمما سەئىدئە-
لىنىڭ ئوقۇشقا مەيلى يوق ئىدى. مەدرىسەگە بىر كۈن بارسا، بىر
كۈن بارمايتتى، ئاساسلىق ۋاقتىنى ئاكىلىرى بىلەن بىللە بازاردا
ئۆتكۈزەتتى. دەرسخانىدا سىقىلىپ ئولتۇرۇش ئۇنىڭغا ياقمايتتى،
يۈرىكى سىقىلىپ، يېرىلىپ كېتەي دەيتتى. ئاتىسى بىر نەچچە
قېتىم ئۇنى ئاكىلىرىنىڭ يېنىدا كۆرۈپ غەزەپلەندى، نەسىھەت
قىلدى، تىللىدى، ئۇردى. ئەمما پايدىسى بولمىدى. ئاخىر ئۇنىمۇ
ئاكىلىرىنىڭ قاتارىغا قوشۇۋەتتى.

سەئىدئەلى سودا ئىشلىرىنى شۇنچىلىك پۇختا ئىگىلىدىكى،
بۇ ساھەدە ئاكىلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا يېپ ئىشەلمەيتتى. ئۇ ئائە-
لىلىك بولغاندىن كېيىن ئۆز ئالدىغا دۇكان ئاچتى. شۇ پەيتكىچە
بۆز سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن سەئىدئەلى دوستلىرىدىن
قەرز ئېلىپ، بىر نەچچە قېتىم ئىرانغا بېرىپ كېلىپ، خېلى كۆپ
مەبلەغكە ئىگە بولدى، شەھەرنىڭ ئىچكىرىسىدىن ئورۇن ئېلىپ،
قىممەت باھا ماتالار سودىسىنى يولغا قويدى...

ئارقا - ئارقىدىن ئامىتى كېلىنى ئەرگەچكە، سەئىدئەلى بۆزچە-
نىڭ نەزىرى ئۈستۈن ئىدى. بىراق بۇگۈن...

سەئىدئەلى بۆزچى تاڭ سەھەردە بالىخانىدىن چۈشتى - دە،
تەرەت ئېلىپ، بامداد ئوقۇدى. ھەر كۈنى ئېچىلىپ - يېيىلىپ
ئولتۇرىدىغان ئادەم داستىخان ئەتراپىغا كېلىپ ماتەمدارەك
ئولتۇردى. ئۆيدىكىلەر ئۇنى چارچىغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى.
بۆزچى بولسا ئۆز يېغىدا ئۆزى قورۇلۇپ يۈرۈۋەردى...

پەرپى ئوغرى ئىشىنىڭ بۇ قەدەر ئوڭۇشلۇق بولغانلىقىدىن
مەمنۇن ئىدى. ئۇ شېرىكلىرى بىلەن بۆزچىدىن ئۇنگەن ئولجىنى
بۆلۈشتى. ئاندىن ھەممىسى شەپەرەڭلەردەك ئۇۋلىرىغا كىرىپ،

غايىب بولۇشتى. ئەمدى ئۇلارنى ھەرقانچە ئىزدىسىڭىزمۇ تاپالمايسىز.

گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە مۆھتەرەم ئوقۇغۇچىلارغا پەرپى چەپە نىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتسەك ئارتۇقچە بولماس. ئەگەر بۇلارغا ئوقۇش زېرىكىشلىك تۇيۇلسا، بۇ لەۋھەنى تاشلاپ ئۆتسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. چۈنكى ھەممە ئوغرىلار بىر - بىرىگە ئوخشايدۇ.

پەرپىنىڭ لەقىمى «چەپەنى»، ئۇ ھەر قانداق نەيرەڭ ۋە قىڭغىر ئىشلارغا ئۇستا پەرەڭلەردىن. ئۇنىڭ ئوغرى ئىكەنلىكىنى ھەممە بىلسىمۇ، ھېچكىم ئۇنىڭ مۇشۇكىنى «پەش» دېمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىدىن قازى، مىڭبېشى، شەھەر ھاكىمى دېگەنلەرگە ئەرز قىلىش باشقا بالا كۆپەيتىش بولىدۇ.

بالىلىق دەۋرىدىكى كېسەللىك سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، پەرپىنىڭ يۈزلىرى ياڭاق پوستىدەك قوتۇر ئىدى. ئۇ تاكان چىشلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن پات - پات لەۋلىرىنى جۇپلەشكە ئۇرۇنىدۇ، ئەمما يەنە چىشى كۆرۈنۈپ قالىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىدە ئېغىزىنى قولى بىلەن توسۇپ تۇرىدۇ. دېمەك، پەرپىنىڭ كەسپىگە يارىشا چىراي - تۇرقىمۇ قورقۇنچلۇق. نېمە دېگۈلۈك، خۇدا ئادەملەرنىڭ چىراي - تۇرقىنى ئىش - كەسپىگە قاراپ يارىتامدىكىنىتاق؟ ئوغرى - قاراقچىلىقنى كەسىپ قىلغان چەپەنىنىڭ كۆرۈنۈشى ناھايىتى خۇنۈك ئىدى. ئەنە شۇ خۇنۈك ئەپتى، ئالىيىپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن بىر قاراپلا ھەر قانداق رەقىبنىڭ جېنىنى ئالاتتى. ئۇ ئوتتۇرا بويلۇق، لېكىن ئەپچىل، چاققان ئىش - ھەرىكەتلىرى ئۇنىڭ غەيرەتلىك، يۈرەكلىك ۋە ئۆز ئىشىغا پىششىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى...

ھېچكىم ئانىدىن ئوغرى - كاززاپ بولۇپ تۇغۇلمايدۇ. پەرپىمۇ شۇنداق، ئۇ ئەسلىي سەھرادا چوڭ بولغان غەمسىز بالا ئىدى. بالىلىقىدا كۆپ قېتىم كېسەل بولغان، جۇملىدىن، يۈزىگە پات - پات تېشىپ تۇرغان سۇچېچەك ئىزلىرى ئۇنىڭغا بالىلىقىنى، كېسەلچان

كۈنلىرىنى ئەسلەپ تۇرىدىغان تامغا بولۇپ قالدى. سۇچىچەك ئىزلىرى ئۇنى خۇنۇك كۆرسىتەتتى. تەڭتۇشلىرى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشكىنىدە تەپ تارتماستىن ئىككىسىگە تەڭ تاشلىنىدىغان ئادىتى بار ئىدى. ئۇ ناھايىتى قاپ يۇرەك بولۇپ، ھەتتا ئۆزىدىن چوڭ بالىلارغىمۇ زوراۋانلىق قىلاتتى.

پەرپى ئاتىسىنى ئەسلىيەلمەيدۇ، ئاتىسى پەرپى تۇغۇلۇپ بىر يىل ئۆتكەندە ئۆگزىدىن يىقىلىپ ئۆلگەن، ئاردىدىن بەش يىل ئۆتۈپ ئانىسى كېسەللىك سەۋەبلىك ئالەمدىن ئۆتتى. بالا قولى ناھايىتى قىسقا ئاچىسىنىڭ ئالدىدا قالدى. ئاچىسىنىڭ ئېرى چوپان بولۇپ، كۈنى قويلارنىڭ ئارقىسىدا ئۆتەتتى، تاپقىنى ئائىلىسىگە ئاران يېتەتتى.

پەرپىنىڭ بويى ئۆسۈپ، تاغىسى ئۇچۇن قول ـ قاناتقا ئايلاندى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە قوي باقتى، ئائىلىدىكى باشقا ئىشلاردا ئاچىسىغا ياردەم بەردى. ئۇ كۆپىنچە تاغىسى بىلەن دالادا بولاتتى. بىر كۈنى دالادا قوي بېقىپ يۇرگەندە تاغىسى ئۇنى ئاللىقانداقتۇر بىر ئىش بىلەن قىشلاققا ئەۋەتتى. قىشلاققا كىرىشكە ئاز قالغان يەرلەردە ئادەملەرنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى كۆپ ئىدى. شۇ يەرلەرنىڭ بىرىگە قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىلغان بولۇپ، قوغۇنلار ئەمدى سويمىغا ئايلانغانىدى. بالىنىڭ سويمىغا ھەۋىسى كەلدى، بىرنى ئۇزۇپ يېگۈسى كەلدى. بوينىنى سوزۇپ تۆت ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى، ھېچكىم كۆرۈنمىدى. ئاستا مېڭىپ كېۋەزلىككە كىردى، بىر دانە سويمىنى ئۇزدى، يەنە ئارقىسىغا ئۆمۈلەپ چىقتى. ئۇ سويمىنى ئاچىسىنىڭكىگە ئېلىپ بارماقچى بولۇپ يولغا چۈشتى، لېكىن قىشلاققىچە سەۋر قىلالمىدى، بىر تۇپ دەرەخنىڭ سايىسىدا ئولتۇردى ـ دە، سويمىنى تىزغا ئۇرۇپ ياردى، ئاندىن پارچىلاپ يەۋەتتى.

قوغۇنلۇقنىڭ قاراۋۇلى سالى بوۋاي بالىنىڭ ھەممە ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ، ئارقىسىغا چۈشكەنىدى. پەرپى سويمىنى يەپ،

دۇئاغا قول جۇپلىگەندە سالى بوۋاي ئۇنىڭدىن ئون قەدەمچە يىراقتا ئىدى، بالىنىڭ دۇئاغا قول ئاچقانلىقىنى كۆرۈپ، بىردىنلا توختاپ قالدى. پەرپى تاغىسىدىن ئۆگەنگەن «شېرىن ئاۋات، مەنزىل ئاۋات، ئەتكەن ـ تىككەن دېھقان بوۋايغا رەھمەت» دېگەن كەلىمىنى ئېيتىپ دۇئانى تاماملاپ، ئورنىدىن تۇرغانىدى، سالى بوۋايغا كۆزى چۈشتى. ئەمما قېچىش ـ قاچماسلىقىنى بىلەلمەي، تۇرغان جايىدا قېتىپ قالدى.

سالى بوۋاي ئۇندىمىدى، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپلا كېتىپ قالدى. چالىنىڭ ئۇندىمىگەنلىكى بالىنى ئەجەبلەندۈرسە، بىر تەرەپتىن ئۆزىمۇ ئۇيۇلۇپ قالدى. ئەپسۇسكى، پەرىنىڭ كېيىنكى ھاياتى ـ غىمۇ شۇ سالى بوۋاينىڭ بىر ئېغىز گېپى سەۋەبچى بولدى.

بىر كۈنى قىشلاقتا قىيا ـ چىيا بولۇپ كەتتى. پەرپى يايلاقتىن قايتىۋاتقاندا دەل شۇ توپىلاڭغا دۇچ كەلدى. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ بىر نەچچە تال توخۇ پېيىنى ئۇچرىتىپ، ئۇنى ئويۇن قىلىپ كەلگەنىدى.

ـــ قۇمرى ھەدىنىڭ تۆت توخۇسىنى بىرى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ! ـــ دەپ جار سالاتتى قىشلاق ئاقساقىلى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي، ـــ ئىنساب قىلىشسا بولمامدۇ؟! بىر بىچارە مومانىنى قان قاقشىتىش ئۇيات ئەمەسمۇ!

ئاقساقال سۆزلەۋېتىپ پەرپىنىڭ قولىدىكى توخۇ پېيىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى ۋە ئۇنىڭغا يېپىشتى:

ـــ مانا، ئوغرى ئۆز ئايىغى بىلەن كەلدى! بۇ يېتىم ئوغلاقتىن باشقا ئادەم بۇنداق قىلىقنى قىلمايدۇ! قېنى ئېيتە، توخۇنى نېمە قىلدىڭ؟ سويدۇڭمۇ؟ بۇ پەيلەر ئاشۇ توخۇلارنىڭكىمۇ؟ ـــ ئاقساقال بالىنىڭ قولىدىكى پەيلەرنى زەردە بىلەن يۇلۇپ ئالدى. پەرپى بولسا، نېمە ئىش بولغانلىقىنى چۈشىنەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ مەن بۇلارنى يولدىن تېرىۋالدىم، ـــ دېدى پەرپى ئۆزىنى ئاقلاپ، ـــ مەن توخۇ كۆرمىدىم.

— يالغان گەپ قىلمۇاتسەن! — بەسمغا ئالدى ئاقساقال، — راستىڭنى ئېيت، توخۇنى سەن ئوغرىلىدىڭ، شۇنداقمۇ؟

پەرپى ئەمدىلا ئېغىزىنى ئۆمەللىۋىدى، ئاقساقال ئۇدۇلىدا تۇرغان سالى بوۋايدىن سورىدى:

— سالى بوۋا، سىز دەپ بېقىڭە، بۇ بالىنىڭ گېپىگە ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

سالى بوۋاي پەرپىنىڭ چىرايىغا بىر قارىدى ـ دە، ھېلىقى قوغۇن ۋەقەسى ئېسىگە چۈشتى.

— بۇ سېپى ئۆزىدىن ئوغرىغۇ! — دېدى سالى بوۋاي پەرپىگە ھۆرپىيىپ، — گېپىم توغرىمۇ؟

پەرپىنىڭ كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ياش تۆكۈلدى. بار ئاۋازى بىلەن «مەن ئوغرى ئەمەس!» دەپ ۋارقىرىماقچى ئىدى، لېكىن ئاۋا-زى چىقماي قويدى. مانا، شۇ دەقىقىلەردە ئۇنىڭ ئېڭىدا ئادەملەرگە نىسبەتەن ئىشەنچ يوقالدى. ئۇ ئادەملەرنىڭ يۈزىگە، كۆزىگە قارا-يالمىدى. يۈلقۇنۇپلا ئاقساقالنىڭ قولىدىن چىقتى ـ دە، كەلگەن تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن پەرپىنى بۇ قىشلاقتا خېلىغىچە ھېچكىم كۆرمىدى...

پەرپى چەپەنى ھەقىدىكى گەپلەرنى ئاز ـ ئازدىن بۆلۈپ بۇنىڭدىن كېيىنكى بابلاردا يەنە تىلغا ئېلىپ ئۆتىمىز. ھازىرچە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلمۇاتقانلىقىغا دىققەت قىلىمىز.

نەسىردىن ئەپەندى بىر سىقىم رەيھان بىلەن يەلپۇنۇپ ئولتۇرغاندا، يۈزى سوزۇنچاق، ساقىلى چىرايلىق ياسالغان، سېمىز بېشىغا يېشىل سەللە، ئۇستىگە كەڭ يەكلىك شايى چاپان كىيە-ۋالغان سەئىدىلى بۆزچى كېلىپ، كارىۋاتقا چىقتى ۋە سالاملاشقان بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. شۇ ھامان سەپەر شاھىچى ئۇنىڭ بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشۇپ:

— قەدىمىڭىزگە مەرھابا، سەئىدىلى ئاكا! — دېدى ناھايىتى

خۇشاللىق بىلەن، ــ سەپەرگە كەتكەن دەپ ئاڭلىغانىدۇق، قاچان قايتتىڭىز؟

ــ ئۆتكەن پەيشەنبىدە، ــ دېدى بۆزچى ھومىيىپ قويۇپ. ئۇنىڭ كەيپىياتى تېزلىكتە سەپەر شاھىچىغىمۇ تەسىر كۆرسەتتى.

ــ كەيپىياتىڭىز يوقراق تۇرامدۇ ـ نېمە؟ تىنچلىقمۇ ئىشقىلىپ؟

ــ تىنچلىق، تىنچلىق، ــ دېدى بۆزچى، لېكىن تىنچلىق ئەمەسلىكى ئۇنىڭ ئەپتىدىن مەلۇم ئىدى. مۇشۇ ئىككى كۈندىن بېرى ئاشۇ مۇدھىش كېچە ئۇنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمىدى، ئۇنى مەجبۇرىي ئۇنۇتۇشقا، بىر دەقىقە بولسىمۇ خىيالىدىن قوغلاشقا ئۇرۇنسىمۇ، ئۇ مېڭىسىنى ئاغرىتىپ، ئىچىگە غۇلغۇلا سالاتتى، نەپرىتىنى ئاشۇراتتى. كۆڭلىدىكى سىقىلىشىنى بىراۋغا ئېيتىپ، ئىچىنى بوشاتقۇسى كەلسىمۇ، ئىچكەن قەسىمى سەۋەبلىك ھەلقۇ ـ مىغا تىقىلىپ كەلگەن ئەلىمى يەنە ئارقىسىغا قايتىپ كېتەتتى. كۆزلىرى مەيۇس، ئاۋازى مۇڭلۇق ئىدى، دائىم ئۇھ تارتاتتى، ئىچىدە دەردى بولغاچقا، رەڭگى ـ رويىمۇ سۇنۇق ئىدى.

نەسىردىن ئەپەندى قولىدىكى بىر بوغۇم رەيھاننى قولىنىغا قىستۇردى ـ دە، بۆزچىنىڭ چىرايىغا بىر ھازا نەزەر سېلىپ تۇرغاندىن كېيىن سورىدى:

ــ سەپەر ئاكىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، چوڭراق سودىگەر بولسىڭىز كېرەك!

ئۇ خۇشياقمىغان ھالدا:

ــ ھەئە، سودىگەرمەن، ــ دېدى. ئاندىن سودىگەر بولۇپ قالغانلىقىدىن نەپرەتلەنگەندەك چىرايىنى پۈرۈشتۇردى، ــ سودىگەرچىلىككىمۇ لەنەت بولسۇن! مۇشۇ ئىش ئۈچۈن سەۋدايى بولۇپ يۈرۈپتىمەن... سىزمۇ سودىگەرمۇ؟

ــ بۇ كىشى نەسىردىن ئەپەندى بولىدۇ، ــ دېدى سەپەر شاھىچى نەسىردىن ئەپەندىنى بۆزچىگە تونۇشتۇرۇپ.

— نېمە؟ — دەپ چۆچۈپ كەتتى بۆزچى كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك. ئاندىن ئۆز ئېغىزىدىن ئاڭلاي دېدىمۇ، قايتا سورىدى، — نەسىردىن ئەپەندى سىز بولامسىز؟

— ھەئە، بۇرادەر، نەسىردىن ئەپەندىمەن!... ھەي، ئەمدى، گەپ قىلماڭ، قېنى، نېمە گەپ؟ نېمىشقا خامۇشلىشىپ قالدىڭىز؟ بېشىڭىزغا نېمە سەۋدا چۈشتى؟

سۇ تۇغانىنى بۇزۇپ ئۆتكەندەك، بۆزچىدە توساتتىن بىر كۈچ پەيدا بولدى. ئېچ ـ ئىچىدىن توپان قوزغىلىپ بوغۇزىغا قەدەر يېتىپ كەلدى ـ يۇ، تاشقىرىغا ئېتىلىپ چىقمىدى. تامىقى كۆيۈشۈپ، كۆزلىرىدە ياش دەۋرىدى. ئۆزىنى تۇتالماي يەلكىلىرىنى بىر كۆتۈرۈپ ـ چۈشۈرۈپ خۇرسىندى.

— ھەي ـ ھەي... يىغلىماڭ، ئۇيات بولىدۇ! — دېدى سەپەر شاھىچى ئالدىراشلىق بىلەن، — سىزگە نېمە بولدى؟

— ئۇيۇم كۆيدى! — سەئىدئەلى بۆزچى چاپىنىنىڭ يېڭى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتتى، — بار ـ يوقۇمدىن ئايرىدى!

— قاچان؟— دەپ سورىدى سەپەر شاھىچى ھەيرانلىق بىلەن، — ياخشى ئىش بولماپتىغۇ.

— ئىككى كۈن بۇرۇن. يېرىم كېچىدە قۇرۇقداپ قويدى نامەردلەر!

— ھەي نامەردلەر! — بۆزچىنىڭ گېپىنى تەكرارلىدى شاھىچى، — ھويلىڭىزدا كۈچۈكىڭىز بار ئىدىغۇ؟ ھاۋۇشىپ سىزنى ئويغاتمىدىمۇ؟

— مۇتتەھەملەر، كۈچۈككە ئالدىن بىر نەرسە ئىچۈرۈۋەتكەن بولسا كېرەك، سەھەردە قارىسام، مىجەزى تۆۋەن، كالتەكلەنگەندەك ئۆزىنى تاشلاپ يېتىپتۇ. قارىغاندا، ئەمدى ساقىيالمايدىغان ئوخشايدۇ.

— باش ـ كۆزىڭىزنىڭ سەدىقىسى بولغاي، ئۆزىڭىزگە زىيان يەتكۈزمەپتۇ. شۇنىڭغا شۈكۈر قىلماڭ، تەخسىر. ئاقچا قولىنىڭ

كىرى، جان ئامان بولسۇن. سىزگە بىرەر زىيان يەتكۈزگەن بولسا، نېمە قىلاتتىڭىز؟

ــ قولىڭىز بەك كىرمىدى؟ ــ گەپكە ئارىلاشتى نەسىردىن ئەپەندى.

ــ نېمە؟ ــ گەپنى چۈشەنمەي قالدى بۆزچى.

ــ ئاقچا كۆپمىدى، دەپ سوراۋاتىمەن؟

ــ ھەئە، بىرئاز بار ئىدى، ــ بۆزچى يىغلىغۇدەك بولۇپ جاۋاب بەردى، ــ ئاشۇ كۈنى كابۇلدىن كارۋان كەلگەنىدى، كارۋاندىكىلەرگە لاتا ــ پۇتا ساتقانىدىم. شۇ پايدىنەك ھەممىسى كەتتى ــ دە.

ــ سىز بۆزچىمۇ؟

ــ ھەئە، بۆزچى، ئاتا ــ بوۋىلىرىمىزمۇ بۆزچى ئىدى.

ــ سىزنى بىر كىشىگە ئوخشىتىۋاتىمەن. مۇسلىم بۆزچىنەك ئوغلى بولۇپ قالماك يەنە؟

ــ پەدەرىمنى قانداق تونۇيسىز، بۇرادەر؟ ــ بىردىنلا نەسىر ــ دىن ئەپەندىگە چەكچىيىپ قارىدى بۆزچى.

ــ بىر چاغلاردا مەنمۇ بۆز توقۇپ، تىرىكچىلىك قىلغانمەن، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئاشۇ كۈنلەرنى ئەسلەپ، ــ پەدەرىڭىز مېنىڭ بۆزلىرىمنى سېتىپ بېرەتتى. ناھايىتى ياخشى قەدىر ــ دانلاردىن ئىدۇق. ئۇ ئالەمدىن ئۆتكەن بولسا كېرەك! مەن كۆرگەندە يەتمىشكە بارغانىدى.

ــ خېلى بولدى ئالەمدىن ئۆتكىنىگە.

ــ خۇدا رەھمەت قىلسۇن! ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى دۇئا قىلىپ، ــ لېكىن ئوغرى دېگىنىڭىز چاتاق بولۇپتۇ.

ــ نېمىسىنى ئېيتىسىز، ــ دېدى بۆزچى ئۆرتىنىپ، ــ يەر يۈزىدە ئوغرى ــ كاززاپلار كۆپىيىپ كەتتى ھازىر...

ــ ئۆزىڭىزمۇ خۇداغا يالىمايدىغان بىرەر ئىش قىلغانسىز بەلكىم؟ سەۋەبسىز پۇتقا تىكەن كىرمەيدۇ ئەمەسمۇ! پادىشاھ ئەنۇ ــ شىرۋاننىڭ كىملىكىنى ئاڭلىغانمۇسىز؟

ـــ ئاڭلىغان، بۇرادەر، ئاڭلىغان!

ـــ ھە، ياشاپ كېتىڭ! ئول زات بىر كۈنى شىكارغا چىقىپ، ھەر تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەنىدە، بىر پىيادە كىشىنىڭ تاش ئېتىپ بىر ئىتنىڭ پاچىقىنى سۇندۇرۇۋەتكىنىنى كۆرۈپتۇ. ئەجەبلىنەرلىكى، بىر نەچچە قەدەم يول يۈرگەندىن كېيىن ئەنۇشىرۋانى ئادىلىڭ ئېتى ئۇركۈپ كېتىپ، ھېلىقى ئادەمنىڭ ئىككى پاچىقىنى سۇندۇرۇۋېتىپتۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي بىر تۆشۈككە پۈتى سېپىلىپ، ئاتنىڭمۇ ئىككى پاچىقى سۇنۇپ كېتىپتۇ، ـــ دېدى نەسىرىدىن ئەپەندى ۋە ھېكايەتتىن خۇلاسە چىقاردى، ـــ دېمەك، تەخسىر، بۇ دۇنيادا ھەربىر ياخشىلىق مۇكاپاتسىز، ھەربىر يامانلىق جازاسىز قالماس!

بۆزچى ئوڭايسىزلاندى ۋە بىئارام‌لىق بىلەن قىمىرلاپ قويدى. بارچە ھېس ـ تۇيغۇلىرى ئېرىپ تۇگكەن شامدەك لىپىدە ئۆچتى، قەلبىدە چۈشىنىكسىز ۋەھىمىلىك خۇدۇكسىرەش پەيدا بولدى.

ـــ قايسى گۇناھىم ئاللاھقا ياقمىغاندۇ؟ قايسى قەدىمىم خاتا بولغاندۇ؟ مەن بىراۋنىڭ پاچىقىنى سۇندۇرمىغانىدىمغۇ!

ـــ بىرەرسىنىڭ كۆڭلىنى ئورۇنسىز ئاغرىتقان بولسىڭىز، خۇدا سىزنى چىقىمدار قىلغاندۇ، بەلكىم!

ـــ ئېھتىمال بازاردا بىرەرسىگە قاتتىق گەپ قىلغاندۇرمەن، كىم بىلىدۇ، دەيسىز؟ بىئەينى پەرۋەردىگار!

ـــ قازىغا ئەرز قىلمىدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

توساتتىن سورالغان بۇ سوئال بۆزچىگە قەسىمىنى ئەسلەتتى. ۋۇجۇدىنى ئاللىقانداقتۇر غەلىتە ئەنسىرەش چۈلغىۋالدى.

ـــ قازىغا ئەرز قىلالمايمەن! ـــ دېدى ئۇ.

ـــ نېمە ئۈچۈن؟ ـــ ئەجەبلەندى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ نېمە ئۈچۈن قازىغا ئەرز قىلالمايسىز؟ سەۋەبى نېمىدۇر؟ قازى جانابلىرى ئادالەتنى ياقلىماسمۇ؟

— ئۇنداق ئەمەس، ئۇنداق ئەمەس، — دېدى بۆزچى، — مەن قەسەم ئىچكەنىدىم.

— كىمگە، نېمە دەپ قەسەم ئىچكەنىدىڭىز؟

— ئوغرىلارغا، «قازىغا ئەرز قىلسام، خوتۇنۇم ئۈچ تالاق بولسۇن» دېگەنىدىم.

— قىزىق، ئۇنداقتا سىز، ئوغرىلارنى تونۇيدىكەنسىز — دە؟

— تونۇيمەن! — دېدى — يۇ، بىردىن كۆز ئالدىنى قىلىن تۇمان قاپلاپ كەتتى، — ياق، ياق، تونۇمايمەن!

— سەئىدئەلى ئاكا، قورقماڭ، ئېيتىڭ، كىم ئىدى ئۇ بەچچەغەر؟ — ئىلھام بەردى سەپەر شاھىچى.

— ئىسمىنى ئېيتالمايمەن، دېدىمغۇ! — دېدى بۆزچى ئىلاجسىزلىقىنى ئاشكارىلاپ، — قەسەم تىلىمنى تۇگۇپ قويغان!

— دېمەڭ، سىز ئوغرىنى تونۇيسىز، لېكىن كىملىكىنى ئېيتالمايسىز، ئېيتماسلىققا قەسەم ئىچكەن، شۇنداقمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئاچچىق ئىستېھزا بىلەن. بۆزچى كۆزىنى ئېلىپ قېچىشقا ھەرىكەت قىلسىمۇ، خۇددى ئۇنى نەسىردىن ئەپەندى سېھىرلەپ قويغاندەك، ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۇزالمەي قاراپ ئولتۇرىۋەردى.

— چۈشىنىشلىك، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئاستى لېۋىنى چىشلەپ، — سىز ئوغرىنى تونۇيسىز، لېكىن قەسەمنى بۇزۇپ، قازىغا ئەرز قىلالمايسىز؟ ئەگەر شۇنداق بولسا، ئوغرىنىڭ ئەدىپىنى ئۆزىمىز بېرەرمىز!

— نېمە قىلماقچىسىز، نەسىردىن؟ ئوغرىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيسىزغۇ؟ — دەپ سورىدى سەپەر شاھىچى.

— ئوغرىنىڭ كىملىكىنى سەئىدئەلى ئاكىنىڭ ئۆزى ئېيتىدۇ! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى تامدىن تارىشا چۈشكەندەك، — ھەئە، ئوغرىنىڭ كىملىكىنى ئېيتىدۇ!

— قەسەم ئىچكەن تۇرسام، قانداق ئېيتىمەن؟ — دەپ ئېيتىراز بىلدۈردى بۆزچى.

— ئېيتمىسىز، بۇنىڭ يولى بارمۇ! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى بۆزچىنى خاتىرجەم قىلغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھېچبولمىسا، ئوغرىنىڭ قايسى مەھەللىدە ياشايدىغانلىقىنى ئېيتمىسىز!

— ئېيتالمايمەن!

— ھېچبولمىسا، ئاشۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ جۈمە نامىزىنى قايسى مەسچىتتە ئوقۇيدىغانلىقىنى بىلەرسىز؟

— كىچىك ئېرىق مەسچىتىدە.

— تىلىڭىز بار ئىكەنغۇ! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — ئوغرى جۈمە نامىزىنى كىچىك ئېرىق مەسچىتىدە ئوقۇيدۇ. پېشىن بولاي دېدى. مەن قازىنىڭ مۇلازىمىنى ئۇ يەرگە باشلاپ بارىمەن. سىزمۇ نامازنى ئاشۇ مەسچىتتە ئوقۇيسىز. پەقەت نامازدىن كېيىن ھەممىدىن بۇرۇنراق چىقىسىز، ئۇنىڭغىچە مەن مۇلازىم بىلەن سىزنى تاشقىرىدا ساقلاپ تۇرىمەن. سىزنى مۇلازىم بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ، ئۆزۈم بۇ ياقتا قايتىمەن. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى پەدەردىڭىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولۇۋاتىدۇ، شۇنى ئۇنتۇماڭ!

— كېيىن نېمە قىلىمەن؟

— مەسچىت ئىشىكىدىن چىقىۋاتقانلارنى دىققەت بىلەن كۆزىتىسىز. مۇلازىم ھەر چىققان ھەربىر كىشىنى سىزگە كۆرسىتىپ: «شۇمۇ؟» دەپ سورايدۇ، سىز «ياق، ياق» دەپ تۇرىسىز. مۇبادا ئوغرىنى كۆرۈپ قالسىڭىز، ئۇندىمەيسىز، «ھەئە» مۇ، «ياق» مۇ دېمەيسىز. ئۇندىمىگەن كىشىڭىز ئوغرى بولۇپ چىقىدۇ.

— ئۇندىمىسەممۇ مۇلازىم ئوغرىنى تونۇيالامدۇ؟

— سىزنىڭ ئۇندىمىگىنىڭىز ئوغرىنى كۆرسەتكىنىڭىز بولىدۇ. بۇنداق بولغاندا، قەسىمىڭىزدە تۇرغان بولىسىز، مۇلازىم بولسا ئوغرىنىڭ كىملىكىنى بىلىۋالىدۇ ۋە ئۇنى تۇتۇپ، سوتلاشقا تاپشۇرىدۇ. خوش، ئاشۇ ئوغرى بىلەن يۈزمۈيۈز كېلىشكە تەييارمۇسىز؟

— تەييارمەن، — دېدى بۆزچى تىترەپ تۇرۇپ...

كىچىك ئېرىق مەسچىتى جۈمە نامىزىغا كەلگەنلەر بىلەن لىق تولغانىدى. ئىمام نامازدىن بۇرۇن تەبلىغ قىلىپ، بارچىنى دىيا-

نەتكە، ياخشى ئەمەللەرنى ئادا قىلىپ، ياراتقۇچىنىڭ مەرھەمىتىگە نائىل بولۇشقا، مۆمىنلەر بىر - بىرى بىلەن ئىناق ئۆتۈشكە چاقىرىق قىلدى. ئوغرىلىغان مال - مۈلۈكنىڭ هاراملىقىنى، يېتىم - يېسىرلارنىڭ هەققىنى يېيىشنىڭ ئېغىر گۇناه ئىكەنلىكىنى قايتا - قايتا تەكرارلاپ خۇتبه ئوقۇدى. كېيىن نامازغا شۇرۇ قىلىندى. شۇ هالەتتە تۆت رەكەت سۈننەت، ئىككى رەكەت پەرز ۋە يەنە تۆت رەكەت ئاخىرقى سۈننەت نامازلىرى ئوقۇلۇپ، جۈمە نامىزى ئادا قىلىندى. دۇئايى - پاتىهەدىن كېيىن نامازخانلار ئاستا - ئاستا تاشقىرىغا چىقىشقا باشلىدى.

سەئىدئەلى بۆزچى مەسچىتتىن چىقىشقا ئوڭايراق بولۇشنى ئويلاپ، ئارقىدىراق ئولتۇردى ۋە نامازغا ئاخىرلىشىشى بىلەن تېزلىكتە تاشقىرىغا ئېتىلدى - ده، ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان زامانئەلى بىلەن نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. نەسىردىن ئىككىسىنى تونۇشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى غايىب بولدى.

ئوغرى دېگەنلىكىڭ تائىپىسى، ئىش - هەرىكىتى هەرخىل بولىدۇ: بەزىلىرى پىنهاندا ماريلاپ تۇرسا، بەزىلىرى يوشۇرۇنماي ئوچۇق - ئاشكارا قول سالىدۇ. بەزىلىرى كۈندۈزى هەرىكەتلەنسه، بەزىلىرى كېچىسى ئۇۋۇسىدىن چىقىدۇ. يەنه بەزىلىرى ئېتىزلىقلاردا مۆكۈنۈپ پۇرسەت كۈتىدۇ. شۇنداق ئوغرىلارمۇ بارکى، ئۇلارنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى بىر كۆرۈشتىلا قورقۇشتىن يۇرىكىڭىز يېرىلىپ، مال - مۈلۈكمۇ كۆزىڭىزگه كۆرۈنمەي، ئارقىڭىزغا قارىماي قاچىسىز. لېكىن شۇنداقلىرىمۇ بارکى، تۇن كېچىلەردە قىلغۇلۇقلىرىنى قىلىپ، كۈندۈزى ئەل قاتارى ياكى ئۆزلىرى زىيان سالغان ئادەم بىلەن بىر مەسچىتتە يانمۇيان ئولتۇرۇپ نامازنى پەرزىنى ئادا قىلىدۇ. ئۇلارنى كۆرۈپ، دەردىڭىزنى ئېيتىقۇڭىز، يۇرىكىڭىزنى بوشاتقۇڭىز كېلىدۇ. ئۇلار بولسا كۆڭۈلچەكلىكىڭىزگه خائىنلىق، ئىشەنچىڭىزگه نامەردلىك بىلەن جاۋاب قايتۇرىدۇ.

پەرپى چەپەنى تۇندە ئۇۋلىسىدىن چىقىپ، كۈندۈزى نامىزىنى قازا قىلمايدىغان ئوغرىلاردىن ئىدى.

— ئۇنى مۇشۇ يەردە، كۆرۈپ قالدىم، — دېدى بۆزچى زامانئە-لىنىڭ قۇلىقىغا شۇرلاپ ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئورۇن ئالدى.

پەرپى چەپەنى ھاڭۋاقتىلاردىن ئەمەس، ھەربىر قەدىمىنى ئويلاپ باسىدۇ، تۆت ئەتراپىغا ھوشيار تۇرىدۇ. ئۇ نامازۋاقتىدا سەئىدئەلى بۆزچى بىلەن بىر قاتاردا، ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى سەككىز - ئون كىشىدىن كېيىن ئولتۇرغانىدى، نامازئاخىرىدا سول تەرىپىگە «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى ۋەبەرەكەتۇھ» دەپ سالام بەرگىنىدە بۆزچىگە كۆزى چۈشتى.

چەپەنى مەسچىتتىن چىقماي تۇردى، بۆزچىنىڭ ھەربىر كەتلە-رىنى كۆزەتتى. بۆزچىنىڭ تاشقىرىغا چىقىپ، زامانئەلىنىڭ قۇلە-قىغا شۇرلىغانلىقىنى يىراقتىن كۆردى. چۈنكى چەپەنى زامانئە-لىنىڭ قازىنىڭ مۇلازىمى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردە بىر گەپ بارلىقىنى دەررۇ سەزدى ۋە ئېھتىيات قىلىپ، مەسچىتنىڭ ئارقا ئىشىكىدىن چىقىپ، غايىب بولدى.

مەسچىتتىن ئىمام بىلەن قازى چىقىشقاندىن كېيىن، ئىچكە-رىدە ھېچكىم قالمىدى.

— قېنى ئۇ؟ — دەپ سورىدى زامانئەلى بۆزچىگە بويىنىنى سوزۇپ، — چىقمىدىغۇ؟

بۆزچى سارىسىمىگە چۈشتى.

— قېچىپتۇ! — دېدى ئۇ ئارقىسىغىمۇ، ئوڭ - سولغىمۇ قارىيالماي. بۇ چاغدا قازىمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى، شۇڭا بۆزچىنىڭ «قېچىپتۇ» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ قالدى.

— كىم قېچىپتۇ؟ — قازى بۆزچىدىن ئەمەس، زامانئەلىدىن سورىدى.

زامانئەلىنىڭ بۇ سىرنى ئاشكارىلىغۇسى كەلمەي:

— ھېچكىم، — دېدى سەل ئېگىلىپ، — ھېچكىم، تەخسىر!

يىگىرمە بىرىنچى باب

پىتىنىنىڭ بېشى

پەرپى چەپەنى كەچكە يېقىن قازىخانا ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئىشىككە تەلمۇرۇپ، زامانىئەلىنىڭ چىقىپ كېتىشىنى كۈتتى. زامانىئەلى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، تۆت ئەتراپىقا ئوغرىلىقچە قاراپ قويۇپ، غىپپىدە ئىچكىرىگە كىردى ۋە قازى بىلەن كۆرۈشۈپ، بۇگۈنكى ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى. گېپىنىڭ ئاخىرىدا:

ـــ بۇ ئىشتىن قول ئۈزمەكچىمەن، ـــ دېدى ئاستاغىنە، ـــ مېنىڭ ئىزىمغا چۈشكەندەك تۇرىدۇ، بۇگۈن سەزدىم.

ـــ كىم؟ ـــ دەپ سورىدى قازى بىتاقەت ھالدا قىمىرلاپ قويۇپ، ـــ كىم سېنىڭ ئىزىڭغا چۈشۈپتۇ؟

ـــ مۇلازىمىڭىز، ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىر كىشىمۇ بار. كىملەكىنى بىلىشكە خېلى ھەرىكەت قىلسامۇ، بىلەلمىدىم. بۇ يەرلىك ئادەمگە ئوخشىمايدۇ. بەدەل كالىدىن سوراپ بىلمەكچى بولدۇم. ئەمما ئۇمۇ بىلمەيدىكەن. شۇڭا سەۋر قىلماقچى بولدۇم. لېكىن كۆپ كۈتمىدىم. شادىمان غىلەي ئۇنىڭ كىملىكىنى ئىتتىكلا بىلىپ بەردى.

ـــ كىم ئىكەن ئۇ كاساپەت؟

ـــ نەسىردىن ئەپەندى ئىكەن. بىلىسىز، ئۇ تۈتقان جايىنى ئۈزۈۋالمىسا، بولدى قىلمايدۇ. مەن ئۆزۈمنى دالدىغا ئالمىسام، سىزگىمۇ گەپ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن، شۇنىڭدىن ئەنسىرەۋاتىمەن، تەخسىر. يېقىنقى كۈنلەردە ئوغرى يول توسارلارنىڭ ئىشلىرى ئەمىرنىڭ قۇلىقىغا بېرىپ يەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇنى

دەرغەزەپ، دېيىشىدۇ. ئاخشام بازاردا «ئوغرى يول توسارلارنى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە مۇكاپات بار» دەپ جار سالدۇردى. شۇڭا، بۇ يەرلەردە يۇرۇشۇم ناھايىتى خەۋپلىك. ئەگەر كېرەك بولۇپ قالسام، سىنچىغا ئېيتسىڭىز، مېنى تېپىپ بېرىدۇ.

قازى تەمتىرەپ قالدى، ئۇنىڭغا پەرپى چەپەنىنىڭ ئوبدانلا يارىمى تېگىپ تۇراتتى. ئەگەر چەپەنى ئۆزىنى دالدىغا ئالسا، بەزىبىر قىڭغىر ئىشلىرىنى كىم ئارقىلىق بېجىرىدۇ؟ ھازىر چەپەنىگە بۇرۇنقىدەك بىمالال ياشاۋەر، دېيەلمەيدۇ. چۈنكى، تاسادىپىي ئۇ قولغا چۈشۈپ قالسا، چەپەنى ئېيتقاندەك، ئۆزىگىمۇ گەپ كېلىشى مۇمكىن.

ــ بوپتۇ، مەلۇم ۋاقىت بىرەر جايدا مۆكۈنۈپ يۈر، ــ دېدى قازى، ــ شەھەر تىنچىغاندا، قايتارسەن. لېكىن ئۆلۈك ــ تىرىكىنى مەلۇم قىلىپ تۇر، يوقاپ كەتمە!

چەپەنى خوشلىشىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، قازىنىڭ مۇشتىلىرى قاتتىق تۇگۇلدى. بولۇپ ئۆتكەن ۋە بولۇۋاتقان ۋەقەلەرنى ئۆزىچە تارازىغا سېلىپ كۆردى. بەزىسىدىن سوۋۇدى، بەزىسىدىن قىزىدى. «قانداقلا قىلىپ بولسۇن، مۇلازىم بىلەن نەسىردىن ئەپەندىنىڭ دوستلىشىشىغا يول قويمايمەن، قەتئىي قارارىم شۇ!» دېگەن خۇلاسىگە كەلدى قازى ۋە ئەتە زامانىئەلىنى ياخشىراق ئۇچۇغداشنى كۆڭلىگە تۇگۇپ، ئورنىدىن قوزغالدى...

قازى كېچىسىمۇ ئەتە زامانىئەلىنى قانداق ئەدەپلەشنى، گەپنى ئاۋۇال نېمىدىن باشلاشنى ئويلاپ خېلىغىچە ئۇخلىيالمىدى، ئۆزى بىلىدىغان بارلىق تۈزلۈق سۆزلەرنى بىر يەرگە توپلىدى. سەھەردە زامانىئەلى كەلگىچىمۇ خېلى گەپلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. نەسىردىن ئەپەندىنى ئويلاپ، پىغانى پەلەككە كۆتۈرۈلدى. «بۇ كاسا-پەتنىڭ قازىلىقىغا ھەۋىسى بار ئوخشايدۇ. تېزراق پېيىنى قىرقىمىسام، ئاۋامنى ئاينىتىپ، ئۆزىگە تارتىدۇ. مەن بولسام چەتتە قېلىپ كېتىۋېرىمەن. قازىلىقتىن چۈشسەم، مەن كىم بولۇپ قالـ-

مەن؟ ھېچكىم! ئاخىر، ئادەملەر مېنى ئەمەس، مەنسەپىمنى ھۆرمەت قىلىدىغۇ. شۇنداق ئىكەن، بۇ مەنسەپنى ئۆلسەممۇ ھېچكىمگە بەرمەيمەن!»

ئاچچىقىنى ئاران بېسىپ ئولتۇرغان قازى زامانىلىقنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى ـ دە، بىردىنلا غەزىپىنىڭ باشبېغىنى قويۇپ بەردى:

ـــ سەن نەسىردىن ئەپەندىنى بۇرۇندىن تارتىپ بىلىسەن! ـــ دېدى تىترەك ئاۋاز بىلەن ئاچچىقلاپ، ـــ لېكىن يوشۇردۇڭ! ئۇ تەنەباي بىلەن جاڭجاللىشىپ بۇ يەرگە كەلگەن كۈندىن باشلاپ سېنىڭ ئاياغ ئېلىشىڭ باشقىچە بولۇپ قالدى. نېمە دېسەم، تەتۇرىنى قىلىسەن. بەلكىم ئۆزۈڭچە، مېنى ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق، ھېچ نەرسىنى بىلمەيدۇ، دېسەڭ كېرەك! مەن ھەممىسىنى بىلىپ يۈرۈۋاتىمەن! يەرنىڭ تېگىدە يىلان قىمىرلىسا بىلىمەن! مېنى ئەخمەق دەپ ئويلىساڭ، خاتالاشقان بولىسەن. مەن سەن ئويلىغان ئەخمەقلەرگە دەرس بېرىدىغانلاردىن. مىڭ ئەخمىقىڭ بولسىمۇ يېغ، ئالدىمدىن ئۆتسۇن!

زامانىلىقى غوجىسىنىڭ ھەممە گەپلىرىنى ئاڭلاپ تۇرسىمۇ، ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىدى.

ـــ تەخسىر، نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ ـــ تەمتىرىگەن ھالدا سورىدى قازىدىن.

ـــ نەسىردىن ئەپەندىنى سوراۋاتىمەن، ـــ دېدى قازى توۋلاپ، ـــ ئۇنىڭ بىلەن بۇرۇندىن تارتىپ تونۇشلۇقۇڭ بار ئىكەن، دەۋاتىمەن!

قازى پۈتۈنلەي تەلۈگە ئايلانغان بولۇپ، نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى ۋەھىمىدە ياشايدىغان بولۇپ قالغانىدى. خۇددى بىر كۈنى تۈيۈقسىز چاقماق چېقىپ، بىر پارچە ئۇچقۇن ئۇنى پارە ـ پارە قىلىپ، مىجىقلاپ تاشلايدىغاندەك بىلىنەتتى. كۆزىگە پات ـ پات ئەنە شۇ چاقماقنىڭ چاقنىغان ئۇچقۇنى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇ شۇ تاپتىمۇ «ھەممىسىنى

بىلىپ يۈرۈۋاتىمەن» دېسىمۇ، ئەسلىدە ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق ئىدى.

— تەقسىر، مەن ئۇنى بۇرۇن بىلمەيتتىم ھەم تونۇمايتتىم، — دېدى زامانىلىق ئۆزبىنى بېسىۋېلىپ، — بىلگەن بولسام سىزگە ئېيتماسمىدىم؟ ئۆزىڭىز «ئىشقا ئالاقىسىز نەرسىلەر بىلەن بېشىمنى قاتۇرما!» دەيتتىڭىز. مەن شۇنىڭغا ئەمەل قىلىپ يۈردۈم. سىز «مېنى ئەخمەق دەپ ئويلايسەن» دەپ ماڭا تۆھمەت قىلىۋاتىسىز. قاچان سىزنى ئەخمەق دەپ ئويلاپتىمەن؟...

قازى پەقەت زامانىلىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە يېقىن كىشىلەردىنمۇ گۇمانسىرايتتى. ئۇنىڭچە، ھەممە ئادەم يالغانچى، ئۇنى ھەممە ئادەم ئالدايدۇ.

— مەمەدانلىق قىلما! ئەگەر ئەپەندى بىلەن يېقىنچىلىقىڭ بولسا، ئېيتىپ قويايي: مەن بىلەن ئويناشمىسۇن! قىلىۋاتقان قىلىقلىرى مانا بۇ يېرىمگە كەلدى! — قازى گېلىنى قولى بىلەن «كەستى»، — كۇچۇكە ئوخشاش مېنىڭ ئېشىمغا تۇمشۇقىنى تىقىپ، ئىشىنى ئاقىستىمەن دېمىسۇن! بىر قويىمەن، ئاغرىقىغا چىدىيالماي ئىڭراپ سالىدۇ بىكار!

زامانىلىق:

— ئۆزىڭىز... — دەپ ئەمدىلا گەپ باشلىۋېدى، قازى سىلكىۋەتتى:

— ھە، مەن نېمە؟

— ئۆزىڭىز ئۇنىڭ بىلەن ئاپاق - چاپاق تۇرۇڭ، «ياقتۇرمايمەن» دەيسىز؟ قايسى گېپىڭىزگە ئىشىنەي؟ ئەگەر بىلسىڭىز، سىزنىڭ ھۆرمىتىڭىز ئۈچۈن نەسىردىن بىلەن گەپلىشىۋاتىمەن. بولمىسا، ماڭا نېمە زۆرۈرىيىتى؟ ئۇنىڭسىز كۈنۈم ئۆتمەمدۇ مېنىڭ؟ — زامانىلىق بۇلارنى پەقەت مالامەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا ئېيتىۋاتقانىدى.

— مەنمۇ چوقۇم ئۇنىڭ بىلەن ھېسابلىشىمەن، — دېدى

قازىمۇ، ــ ئىچىمدە بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈم كېلىدۇ ئۇنى. شۇنداقمۇ سوغۇق ئادەم بولامدۇ؟ قىلچە ئەندىشىسىز قەلەمپۇر چاينىاپ يۈرىدۇ بۇ! ھەممىنىڭ ئىشىغا بۇرنىنى سوزىدۇ. بۇنداقلار بايى بولسا، كۆرەلمەيدۇ؛ نامرات بولسا، بېرەلمەيدۇ. شۇنداقلارنى نېمە ئۈچۈن تېزراق يەر يۈتۈپ كەتمەيدىغاندۇ ــ ھە؟ مىڭ يىل ياشىسىمۇ ئۆلمەيدىكەن دېسە...

قازىنىڭ گەپلىرىدىن كۆيگەن لاتىنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئۇ ھەرقانچە سالاپەت بىلەن گەپ قىلسىمۇ، يەنىلا ئىپلاسلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. قازى ئەسلىدە نەسىردىن ئەپەندىدىن ئەمەس، ئۇنىڭ ئادا-لەتپەرۋەرلىكىدىن قورقىدۇ. ئۇ ئۆز قىلمىشلىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ. خەلق نامىدىن گەپ قىلىپ، خەلققە زىيان يەتكۈزىدىغان، ئۇنى ئېزىپ، شۇنىڭدىن زوق ئالىدىغان كىشىلەر ئۇزاق ياشىمايدۇ، تېز قېرىيدۇ. بىراۋلارغا ياخشىلىق قىلىپ، قىلغان ياخشىلىقلىرىدىن زوق ئېلىشنى بىلگەنلەر بولسا ھەرگىز قېرىمايدۇ، ئۆمرى ئۇزۇن بولۇپ، دائىم ئەل ئارىسىدا بولىدۇ. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈشىنىڭ سەۋەبى شۇنىڭدا. ئۇ ياخشىلىقتىن زوق ئالىدۇ ۋە خەلقنىڭ مېھرىگە ئېرىشىدۇ. بۇنى ئەخمەقلەرگە دەرس بېرىدىغان نامازخانتۆرە قازى قەيەردىن بىلسۇن؟ مەيلى قانچە قۇتۇرسۇن، قازى نەسىردىن ئەپەندىگە زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ. چۈنكى نەسىردىن ئەپەندىنى خەلق تۇغقان، خەلقنىڭ بالىسىنى بولسا ھېچكىم ئۆلتۈرەلمەيدۇ!

ــ سېنىڭچە، نەسىردىن ئەپەندىنى قانداق قىلىش كېرەك؟ ــ دېدى قازى ۋە كۆڭلىدىن بىر ئىش ئۆتكەندەك توختاپ قالدى، ــ بولدى، بۇ گەپنىڭ سەن بىلەن ئالاقىسى يوق، ئىشىڭغا بار!

قازىنىڭ گېپىنى ئاخىرىغچە ئېيتمىغىنىنىڭ سەۋەبى بار ئىدى: ئۇ زامانىلىدىن ئېھتىيات قىلدى، نەسىردىن ئەپەندىگە ئېيتىدۇ، دەپ قورقتى. لېكىن زامانىلى گەپنىڭ ئاھاڭىدىن ئۇنىڭ مەقسىتىنى بىلمۇالغانىدى.

قازى زامانئەلىنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۆزى ئۇنىڭغا ئېيتماقچى بولغان، لېكىن ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىغان پىكرى ھەققىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدى: «نەسىردىن ئەپەندىنى قانداق قىلىپ بولسۇن، بۇ شەھەردىن قوغلاندى قىلىش كېرەك! قانداق ئۇسۇل بىلەن؟ بۇنىڭ يولى بارمۇ؟ ئەپەندىدىن زىيان كۆرگەنلەردىن پايدىلانسۇنمۇ؟ خوش، ئۇلار كىملەر؟ تەنەبايمۇ؟ ياق، تەنەباي يۇرد-كىدىنمۇ كېتىپ قالدى، ئۇنىڭدىن تاينىلىق ئىش چىقمىشى قىيىن. يەنە بىر جەھەتتىن ئۇ تۇتۇرۇقسىز. يېقىندا ئۇنىڭ «نەسىردىن ئەپەندىنى يېڭىش ئۇچۇن ئۇنىڭغا دوست بولۇش كېرەك!» دېگەنلە-كىنى ئاڭلاپ قالدىم. دېمەك، ئۇ بىر قېتىملىق ھۇجۇمدا ئاق بايراق چىقارغان. شېربەك سىنچى بىلەن تۇردى مەخسۇم ــ ئۆزۇمنىڭكى: گېپىمنى ئىككى قىلىشمايدۇ، لېكىن ئىككى ـ ئۈچ كىشى بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. جۇمەش باققال يان باسارمىكىن؟ ياق، ئاشۇ كۇنى ئۇنى قوللىيالمىدىم. توغرا، ئۇمۇ نەسىردىن ئەپەندىدىن ئەرزىيەت چەككەن، ئاچچىقى بار، ئەمما مېنى قوللىشىدىن بىر نېمە دېمەك تەس. قوشۇلۇشىغۇ قوشۇلار، ئەمما يېرىم يولدا يۇزىنى تەتۇر قىلسىچۇ؟ توختا، توختا! ــ قازىنىڭ ئېسىگە بىر ئىش كەلگەندەك يۇزىگە قان تەپتى، ــ بىر قېتىم بارغىنىمدا قازىكالان: «نەسىردىن ئەپەندى بۇخاراغا كېلىشى بىلەنلا ئىشلىرىمىز كەينىگە كەتتى!» دېگەنىدى. يارەمنى ئەنە ئاشۇ كىشىدىن سوراش كېرەك!»

ئۆزىگە پىكىرداش تېپىلغىنىدىن خۇرسەن بولغان قازى گەۋدىسىگە ياراشمايدىغان چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى ـ ده، سەللە ـ چاپىنىنى ئالماشتۇرۇپ سىرتقا ماڭدى. زامانئەلى غوجىسىنىڭ قەيەرگىدۇر ئاتلانغىنىنى بىلىپ، ئۇنى ئاتخانىغىچە ئۇزىتىپ باردى.

ــ سەن بۇ يەردە تۇرۇپ تۇر! ــ دېدى قازى مەخمەل ئېگەرلىك ئېتىغا مىنىۋېتىپ، ــ بىرەرسى ئىزدەپ قالسا ھازىر كېلىدۇ دېگىن!

قازى شۇنداق دېدى ـ دە، يۈرۈپ كەتتى. لېكىن قەيەرگە بارىدىغانلىقىنى مۆلازىمدىن سۈر تۇتتى.

قازى بازارغا كىرىپ، باھاسى قىممەت يېمەكلىكلەردىن خېلى كۆپ سېتىۋالدى. ئاندىن كۆڭلى توق ھالدا ئېتىنىڭ بېشىنى قازىخانا تەرەپكە بۇرىدى. يولدا كېتىۋېتىپ قازىكالانغا ئېيتىدىغان گەپلىرىنى يەنە بىر قېتىم خىيال چىغىرىقىدىن ئۆتكۈزۈپ، كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلدى. «قازىكالان خۇرسەن بولىدۇ، ــ دېدى ئۇ ئۆزىچە جىلمىيىپ، ــ تون كىيدۈرۈپ قويسا ئەجەب ئەمەس!»

نامازخان تۆرە سۇۋغاتلىرىنى مۆلازىمغا كۆتۈرتىپ، ئارقىسىدىنلا ئۆزىمۇ كىردى. ئىچكىرىدە ئادەم بار ئىكەن. قازىكالانغا ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ئولتۇرۇش ئېغىر كەلدىمۇ ياكى مەنسەپ يۇزىسىدىن ئۆزىنى چوڭ تۇتتىمۇ ۋە ياكى يېنىدىكى كىشىگە ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈنمۇ، نامازخان تۆرە بىلەن ئولتۇرغان يېرىدىلا كۆرۈشتى.

ــ ھە، نېمىشقا كەلدىڭ؟ ــ دەپ سورىدى قازىكالان گەپنى دىمىقىدىن چىقىرىپ، ــ كېلىشىڭنى بىلەتتىم!

ــ قانداق بىلەتتىڭىز؟ ــ دېدى نامازخان تۆرە ئىشەنمىگەندەك، ــ چۈشىڭىزگە كىردىمۇ؟

ــ سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن. چۈشۈمگە كىرسەڭمۇ، كىرمىسەڭمۇ بىلىمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە نېرىقى خانىغا كىرىپ، دىمىڭنى ئېلىپ تۇر، مەن ھازىر بىكار بولىمەن. قورسىقىڭ ئاچ بولسا، داستىخان بار، ئېچىپ بىمالال يەۋەر، بىلىشىمچە، قورسىقىڭ ئاچسا سەۋر ـ تاقەتتىمۇ يەپ تاشلايدىكەنسەن.

ــ ئۇنچىلىك ئەمەس.

ــ سەنلەرنى بىلىمەنغۇ. ھەممىڭنىڭ تۇپرىقىڭ بىر يەردىن ئېلىنغان، يېيىشتىن باشقا ئىشنى بىلىشمەيسەن!

قازىكالان نامازخان تۆرەنىڭ يات بىر كىشىنىڭ ئالدىدا ناقولاي ئەھۋالدا قالغانلىقىنى كۆرۈپ سۆزىنى يۇمشاتتى:

— چاقچاق قىلدىم... كۆڭلۈڭگە ئېلىپ يۈرمە يەنە! ساڭا چاقچاق قىلمىسام، كىمگە قىلىمەن؟ قېنى ئارام ئېلىپ تۇر، مەن ھازىر...

نامازخان تۆرە دەم ئېلىش ئۈيگە كىرىپ كەتتى، دەم ئېلىش ئۈيىنىڭ ناھايىتى ئىدىتلىق بېزەلگەنلىكىگە ھەۋىسى كەلدى. ئىرا-نىي گىلەملەرگە پېتىپ كېتىسەن، شايى كۆرپىلەردىن سىيرى-لىسەن. شىرە ئۈستىدە چىرايلىق ئورالغان داستىخان ۋە ئۈنىڭ يېنىدا ئۆزى ئېلىپ كەلگەن تۇگۈنلەر تۇرۇپتۇ. نامازخان تۆرە ئۈيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاققانده‌ك بىرئاز مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى. ئارقىسىدىن كىرگەن مۇلازىم ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىۋېتىپ «ئەيىبكە بۇيرۇمىغايسىز» دەپ خانتاختا ئۈستىدىكى بازارلىقلارنى بىر چەتكە ئېلىپ، داستىخاننى ئاچتى.

— بولدى تۇرىۋەرسۇن سادىرجان، — دېدى نامازخان تۆرە ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرىمنى قازىكالان كۆرسۇن دېگەن مەنده، — سىزنىمۇ بىئارام قىلىپ قويدۇقمۇ - نېمە؟

— خىجالەت بولماڭ، قازى جانابلىرى، بىزنىڭ ئىشىمىز شۇ. بىمالال، ئازادە ئولتۇرۇڭ، تەخسىر ھازىر چىقىپ قالىدۇ.

— قازىكالاننىڭ يېنىدىكى ئۇ ئادەم كىم؟ — دەپ سورىدى نامازخان تۆرە.

— ۋابكەنتتىن كەپتۇ، مەنمۇ تونۇمىدىم، — دېدى سادىر سىر بەرمەي، — ۋەخپە مەسىلىسى بىلەن كەلگەن چېغى...

مۇلازىم بىلەن بولغان پاراڭ تۇگىمەستە كىرىپ كەلگەن قازى-كالان يەنە بىر قېتىم ئامانلىق سورىغاچ ئودۇل تۆرگە ئۆتتى.

— قېنى، ئامىن! — دەپ قول كۆتۈردى نامازخان تۆرە، — تەخسىرىمنىڭ مەرتىۋىلىرى بۇنىڭدىنمۇ كاتتا، مال - دۆلەتلىرى زىيادە بولسۇن!

دۇئادىن كېيىن قازىكالان نامازخان تۆرىگە مەنىلىك قارىدى.

— زىيارەتلىرىگە كەلدۇق، — دېدى نامازخان تۆرە سەل قىزارغان ھالدا.

— پەقەت زىيارەتكىمۇ؟ — قازىكالان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ پۇشقۇرۇپ، سىلكىنىپ خېلى ئۇزاق كۈلگەندىن كېيىن، يەنە تېزلا لەۋ ـ قوۋۇزىنى يىغىشتۇرۇۋالدى، — سەن مۇنداقلا كەلگەن ئادەمگە ئوخشىمايسەن، ئىچىڭدە بىر دەرد بار. قارا، كۆزلىرىڭ ھەممىنى ئاشكارىلاپ تۇرۇپتۇ. ئېيت، نېمە دەردىڭ بار؟

قازىكالانىڭ بۇنچىلىك ئۆزىنى يېقىن تۇتۇپ مۇئامىلە قىلىۋاتقىنى نامازخان تۆرىنى ھاياجانغا سېلىپ قويدى، قەدىرىنى يەنمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن يىغلاڭغۇ ئاۋازدا:

— قازىلىق قۇرۇپ كەتسۇن، — دېدى.

— يەنە نېمە جىن ئۇردى سېنى؟ — دەپ سورىدى قازىكالان، — كەلگەن ۋاقىتىڭدىلا سەزگەنىدىم، بۇنىڭ بىر دەردى بار دەپ. قېنى، گەپنى ئەگىتمەي ھەممىسىنى بىر باشتىن سۆزلە. پارا بىلەن قولغا چۈشتۈڭمۇ؟ ياكى سېنى بىراۋ خاپا قىلدىمۇ؟ ئېھتىمال، يالغان گەپ قىلىپ، بىراۋغا قوپاللىق قىلغاندۇرسەن. كىمنىڭ چىشىغا تەگدىڭ؟

— قازىلىقنى تاشلايمەن، تويۇپ كەتتىم، تەخسىرا!

— مەنسەبتىن كىم تويغان، سەن تويدۇڭمۇ؟

— مەن تويدۇم، تەخسىرا!

قازىكالان چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ دېدى:

— ماۋۇ سارائىنىڭ گېپىنى نېمە دەيا! ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىدىغان سوۋغا ـ سالاملاردىن، ئابرۇي ـ ئىناۋەتتىن مەھرۇم بولاي دەمسەن؟ راست گەپ قىلىۋاتامسەن ـ ياكى؟

نامازخان تۆرە «راست» دېيىشتىن قورقتى، چۈنكى ئۇ ئىشنىڭ ھەقىقەتەن شۇنداق نەتىجە بىلەن تامام بولۇشىنى ھەرگىز خالىمايتتى.

ـــ نەسىردىن ئەپەندى بەك جېنىمغا تېگىۋاتىدۇ! ـــ دېدى ئاخىر ئۇ نەق گەپكە ئۆتۈپ، ـــ شۇنى دەپ قازىلىقتىن سوۋۇپ كېتىۋاتىمەن.

ـــ نەسىردىن ئەپەندى؟ ـــ دېدى قازىكالان كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن ھالدا، ـــ يەنە نېمە ھۇنەر كۆرسەتتى ئۇ ياريماس؟

ـــ ھەممە ئىشلىرىمغا قول تىقىۋاتىدۇ. شۇنى بىر ياقلىق قىلمىساق، سىزنىكىمۇ، مېنىكىمۇ ئابرۇيىمىزنى بىر پۇل قىلارمەكىن دەپ قورقۇۋاتىمەن. ئۇ «قازىلار ئاۋامنىڭ يىلىكىنى قۇرۇتىۋاتىدۇ» دېگۈدەكمىش.

ـــ شۇنداق دەپتىمۇ تېخى؟... ھۇ مۇتتەھەم! ـــ قازىكالان ھېلى گەردىنىنى، ھېلى بۇرنىنى، ھېلى ساقىلىنى قاشلاپ سارا-سىمىگە چۈشتى، ـــ ھۇ پەدەرى لەنتى! ئاسان تىنچىمامدۇ نېمە بۇ؟ قانداق قىلساق قۇتۇلىمىز ئۇنىكىدىن، دەپ باقە؟

ـــ سىز نېمە دېسىڭىز شۇ، ـــ دېدى قازى ئىتائەتكارانە باش ئېگىپ، ـــ سىزگە مەسلىھەت سالغىلى كەلدىم.

ـــ ھىم، ـــ دېدى قازىكالان ناله قىلغاندەك ئاۋازدا، ـــ بۇ ھەقتە جىددىي ئويلاش كېرەك ئىكەن، نامازباي. بۇ مەسىلىنى چىقىمسىز ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. بىراۋنىڭ قۇلىقىغا بىرىپ يەتسە، شورىمىز قۇرۇيدۇ. يەنە بىر پەيشەنبە كۈنى بىزنىڭ ئۆيدە سورۇن تۈزۈپ، تاماشا قىلماقچىمىز. يار ـ بۇرادەرلەر كېلىدۇ. سەنمۇ كەل، شۇ كۈنى مەسىلىنى ھەل قىلىمىز.

ـــ چوقۇم بارىمەن! تەخسىرىمنىڭ سورۇندا خىزمەت قىلماق ئۈيات بولىدۇ!

قازىكالان بىردىنلا باشقىچە ھالەتكە كىردى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ چىراي ـ تۇرقىدا بۇنىكىدىن بىر مىنۇت بۇرۇنقى تەشۋىشتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

ـــ سورۇن دېگەن ياخشى ـ دە، دوستلار ئارىسىدا چاقچاقلاشساق، كۈلۈشسەك ئىچىكىدىكى غۇبارلىرىڭ ئۇجمىدەك تۆكۈلۈپ،

يايرايسەن... ــ قازىكالان سەل تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋام قىلدى، ــ دوستلارمۇ قىزىق، بىز ئۇلارنى ساندۇق ئېلىپ كەلسە، دەپ ئۈمىد قىلغانىدۇق. ئەمما ئۇلار گىلەم ئېلىپ كېلىشىدىغان بولۇشۇپتۇ. قازىلارنىڭ ئائىلىسىگە گىلەمدىن كۆرە ساندۇقنىڭ بەكرەك زۆرۈر-لۇكىنى بىلمەمدىغاندۇ دەيمەن؟ قانداق قىلىمىز ئەمدى، «گىلەم-مىڭنى قوي، ساندۇق ئېلىپ كەل» دېگىلى بولمىسايا...

قازى گەپنىڭ مەنىسىنى دەررۇ چۈشەندى:

ــ ئاراڭ بىر ساندۇق ئىكەنغۇ، تەخسىرىمدىن ساندۇق ئايلانسۇن! ئاشۇ ساندۇقنى ئۆزۈم ئېلىپ كېلىمەن...

ــ بولدى قىلە، ئۇيات بولمىدۇ... ساندۇق دېگەن قانچىلىك نەرسە ئىدى، ئۆزىمىز سېتىۋالىمىز. ھەي، ساڭا بىكاردىن دەپتىمەن بۇ گەپنى. ئۆزۈمنىمۇ، سېنىمۇ خجالەتكە قويدۇم.

ــ ھەرگىز خجالەت بولىدىغان يېرى يوق! بىر ساندۇق بىزدىن!

ــ سەنمۇ قويمايسەن ــ دە، نامازباي. مەيلى، ئۆزۈڭگە قارا. ئۇجمە ياغىچىدىن ياسالغان ساندۇق مېڭە يىلغا يارايدۇ، دېيىشكەنىنى ئاڭلىغانىدىم. سەنمۇ شۇنداق گەپنى ئاڭلىغانمۇ؟

ــ دەل شۇنداقنى تاپتۇرمەن، تەخسىرا!... ۋاقتى كېيىنكى پەيشەنبە، شۇنداقمۇ؟

ــ شۇنداق، شۇنداق! كەل، ئاشۇ چاغدا ھەممىسىنى كېلىشىۋالىمىز...

قازى بىلەن قازىكالان يەنە خېلى ئۇزاق پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى: ئوچۇق ــ ئاشكارا سۆھبەتلىشىشتى، مەسىلىلىرىنى بىر ــ بىرلىرىگە ئېيتىشتى، ھېچقايسىسى گەپنى يوشۇرمىدى. لېكىن ھەر ئىككىسىلا قارشى تەرەپىدە ئولتۇرغان ئادەمنىڭ گەپتىمبەشىرىسىنىڭ كەينىدە پۇتۇنلەي باشقىچە ئادەم بارلىقىنى بىلىشىمەيتتى. ئۇلار قۇياش تىكلەنگەندە خوشلىشىشتى. نامازخان تۆرە قازىكالانىڭ ھۇزۇرىدىن پۇتۇنلەي باشقىچە كەيپىياتتا چىقتى.

ئۇنىڭدا سەھەردىكى خاپىغانلىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى، قاراش-لىرى خاتىرجەم، كۆزلىرىدىكى غەزەپىنىڭ ئورنىنى مۇلايىملىق ئىگىلىگەنىدى. بىردىنلا نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئېشەككە تەتۇر مىنىپ بۇ شەھەردىن چىقىپ كەتكەن كۆرۈنۈشى ئۇنىڭ كۆز ئالدى-غا كەلدى ۋە خۇشاللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويدى.

نامازخان تۆرە قازىخانىغا يېتىپ كېلىپلا شېربەك سىنچىنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. ئەمما بارغان ئادەم قۇرۇق قايتتى. ئۆيىدىكىلىرى ئۇنىڭ سەھەردىلا قاراكۆلگە كەتكەنلىكىنى، ھېلىغىچە قايتمىغانلىقىنى ئېيتىشتى. ئەمما تۇردى مەخسۇمنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كىرىپ كېلىشى قازىنى سۆيۈندۈردى.

— ئىشەنچىم كاملىكى، بۇنىڭدىن كېيىن نەسىردىن ئەپەندى ئىشىمىزغا توسالغۇ بولالمايدۇ، — دېدى قازى قوللىرىنى بىر-بىرىگە سۈركەپ، — يېقىن كۈندە ئۇنى بۇخارادىن ھەيدەيمىز!

— ھەي بۇرادەر، ئويلاپ گەپ قىلىۋاتامسىز زادى؟ — دېدى تۇردى مەخسۇم ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويۇپ، — نەسىردىننى بۇخارادىن ھەيدىگىلى بولامدۇ؟ ھەيدەش ئۇياقتا تۇرسۇن، بۇ ھەقتە ئويلاشنىڭ ئۆزىمۇ قورقۇنچلۇقتۇر! كىمنىڭ قولىدىن كېلىدىكەن بۇ ئىش؟

— مەن ھازىر قازىكالان بىلەن سۆزلىشىپ كەلدىم، — دېدى قازى پەس ئاۋازدا، — ئىككىلىمىزنىڭ پىكرى بىر يەردىن چىقتى. مەن ئۆزۈم توغرىلايمەن، دەيدۇ. بىز تەييار تۇرۇشىمىز كېرەككەن.

— قازىكالان ئارىلاشقانىكەن، بۇ گەپكە ئىشىنىشكە بولىدۇ. لېكىن يەنە چۈشەنمىدىم. بىز زادى نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟

— سىز پەرپىنى تېپىڭ، چاپارمەنلىرى بىلەن تەل بولۇپ تۇرسۇن! بەربىر ئىشنى بېجىرىدىغىنى ئاشۇ. ۋاقتى - سائىتىنى كېيىن مەلۇم قىلىمىز. يەنە بىر پەيشەنبە كۈنى قازىكالانىڭكىدە سورۇن بار. ئاشۇ يەردە ۋاقتى ئېنىق بولىدۇ.

— سىز سۆزلەۋاتىسىز، مېنى خىيال بېسىۋاتىدۇ، — دېدى

مەخسۇم خۇرسىنىپ.

— نېمىشقا خىيال بېسىۋاتىدۇ؟ يا ماڭا قارشىمۇسىز؟

— ياق بۇرادەر، مېنى باشقا خىيال باسمىدى. پەرپىنى قەيەردىن تاپىمىز؟ ئۇنىڭ قەيەردىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ.

— بۇنىڭ ئۈچۈن شېربەكنى تېپىڭ! قانداق قىلىپ بولسۇن بۇگۈنلا تېپىڭ! — دېدى قازى، — ئۇ چەپەنىنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلىدۇ. لېكىن بۇ گەپلەر زىنھار ئۇزگىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالمىسۇن!

— بولىدۇ، — دېدى مەخسۇم، — ئەمما مەن پەرپىنى تاپقان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش توغرىسىدا گەپلىشەلمەيمەنغۇ! يەنە بىر جەھەتتىن ئۇنىڭ بىلەن ئوچۇق گەپلەشتىمۇ دەيلى. ئۇ ئۇنارمۇ؟ ئۇنىڭغا مەقسىتىمىزنى قانداق چۈشەندۈرىمەن؟

— سىز ئۇنىڭغا ھېچ نەرسىنى چۈشەندۈرمەيسىز. پەقەت ئۇنى ماڭا تېپىپ بەرسىڭىزلا بولىدۇ. ئۇنى كۆندۈرۈش ـ كۆندۈرمەسلىك مېنىڭ ئىشىم.

— بۇ ئىشقا پەرپىنى ئارىلاشتۇرساق، ياۋۇزلۇق يۈز بەرمەسمۇ؟

— شۇنداق قىلمىساق بولمايدۇ. كۆڭۈلچەكلىك بىلەن مەقسەتكە يەتكىلى بولمايدۇ. رەقىب ئىنتايىن مەككار، مەقسەتكە يەتمەك ئۈچۈن ھېچ نەرسىدىن قايتماسلىق كېرەك. ئىستەك بولسا، ھەممە ئىشنى ئەملگە ئاشۇرۇش مۇمكىن. بۇنىڭ ئۈچۈن چەپەنگە ئازراق ئاقچا بېرىلسىلا بولىدى، ئۇ نەسىردىننى ھالاك قىلىش يولىنى ئۆزى تاپىدۇ. چەپەنگە بۇ ئىش ياتمىدى؟

— بۇرادەر، سىز ئىنتايىن ياۋۇز ئادەم ـ دە، — دېدى مەخسۇم بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ، — مەقسىتىڭىزگە يېتىش ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايسىز.

قازى مىيىقىدا كۈلدى.

— مەن كۆڭۈلچەكلىك قىلسام، نەسىردىن ئەپەندى ئۇستۇمىدىن كۈلىدۇ. يېسە ـ يېمىسە بۆرىنىڭ ئېغىزى قان. تولىكە ھەييار

بولمىسا، كۆلكىگە قالىدۇ. ئەمدى گەپنى كۆپەيتمەي، ئېيتقىنىمنى بېجىرىڭ. پىچىقىم ماي ئۈستىدە بولسۇن، دېسىڭىز، مەندىن ئايرىلمايسىز، ئېيتقىنىمنى قىلىسىز. ھازىر ئاستا چىقىپ كېتىڭ، مۇلازىمىم ھېچ نەرسىنى سەزمىسۇن.

تۇرلۇك ئىش ـ ھەرىكەتلەر بىلەن رازىلىقىنى بىلدۈرگەن مەخسۇم ئورنىدىن تۇردى. قازى ئۇنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ، ئىشىكىكىچە ئۇزىتىپ چىققاچ زامانىلىنىڭ دىققىتىنى بۇراش ئۈچۈن مەخسۇمغا باشقا نەرسىلەر ھەققىدە گەپ قىلىپ كەتتى:

ـــ دېمەك، گەپ شۇ، يەكشەنبە كۈنى تەييارلىقىنى ئوبدانراق قىلىسىز، ئۇ يەرگە باردىغانلار ئادەتتىكى ئادەملەر ئەمەس، بۇنى ئۇنتۇمغا ياخشى بىلىسىز.

ـــ چۈشەندىم، ـــ دېدى مەخسۇم قازىنىڭ گېپىگە ماسلىشىپ، ـــ ئېيتقىنىڭىزدىنمۇ زىيادە قىلۇرمەن. تونۇر كاۋاپمۇ قىلدۇرىمەنمۇ؟...

ـــ بۇ ئىشلار ئۇنتۇلۇنىڭ ھىممىتىگىزگە باغلىق...

قازى مەخسۇمنى ئۇزىتىپ قايتۇپتىپ، چاقچاقلاشقاندەك زامانىلىدىن:

ـــ ساندۇقچى تونۇشلىرىڭ يوقمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

زامانىلى ئىچكىرىدە بولۇپ ئۇتكەن ھەممە گەپتىن خەۋەردار ئىدى، چۈنكى ئۇ ئىشىككە قۇلاق يېقىپ، ھەممە گەپنى ئاڭلىغانىدى. ھازىر بولسا ئۇ ئۇزىنى ھېچ نەرسىنى بىلمىگەنگە سالدى.

ـــ ھە؟ ـــ دېدى قازىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغاندەك. قازى سوئالىنى قايتىلىدى. زامانىلى بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ «جىيەنىم ساندۇقچى ئۇستا» دېگىنىنى ئەسلەپ:

ـــ بار، ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

ـــ بولسا، بىر ساندۇق تەييارلا!... ئۇجمە ياغىچىدىن ياسالغىنى بولسۇن، قازىكالانغا ھەدىيە قىلۇرمىز. كېلەر پەيشەنبە كۈنى مەردىكىسى بار.

— بىر ساندۇقچى تونۇشۇم بار ئىدى، — دېدى زامانىلى كاللىسىغا كەلگەن پىكىردىن خۇرسەن بولۇپ، — ئۇ ماڭا قەرزدار. قەرزىنى ئاقچا بىلەن قايتۇرۇشقا كۆزۈم يەتمەيدۇ. ئىككى يىلدىن بېرى مېنى ئالداپ كەلدى. ئەگەر رايىمنى قايتۇرمىسىڭىز، ئاشۇ قەرز ئورنىغا سىزگە ساندۇق ئۇندۇرۇپ بەرسەم، قانداق دەيسىز؟

قازىنىڭ كۆز ئالدىدا بىردىنلا سانداق نامايان بولدى ـ دە، ئىچ ـ ئىچىدىن شادلىنىپ كەتتى.

— ناھايىتى ياخشى! — دېدى ئۇ چاقچاقنىڭ راستقا ئايلانغانلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، — شۇنداق قىلساڭ، كەمىنىگە ھىممەت كۆرسەتكەن بولاتتىڭ... چىقىمى كەمرەك بولىدىكەن ـ دە... ياخشى... ياخشى...

يىگىرمە ئىككىنچى باب

چىقىمى كەم مال

زامانىمىزدا «ساندۇقچى دوستۇم بار» دېگەن چاغدىلا بىر ئىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. لېكىن ئويلىغىنى ئەملىگە ئاشماي قالدۇ-يوق، بۇنى بىلمەيتتى. پەيشەنبىگىچە تېخى خېلى ۋاقىت بار ئىدى. زامانىمىز مانا شۇ ۋاقىتنى زايە كەتكۈزمەي ئۆز پىلانىنى كۆڭلىدە پىشۇرۇپ يۈردى. پىلان ئېنىق ۋە پۈختا بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جىمىنى ئۇستا مەنسۇر بىلەن ئۇچرىشىشى، مەسلىھەتلىشىشى، مۇبادا ئۇ كۆنسە، ئېھتىياتئۈچۈن بەزى ئىشلارنى بىرلىككە كېلىشۈۋىلىشى لازىم. چۈنكى پىلان ئىنتايىن چوڭ، لېكىن تەۋەككۈل قىلمىسمۇ بولمايدۇ.

ئەتە پەيشەنبە دېگەن كۈنى زامانىمىز ئۇستا مەنسۇرنى ئىزدەپ ساندۇقسازلار مەھەللىسىگە باردى، ئۇنىڭغا ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ، بار گەپنى، ئويلاپ قويغان پىلانىنى ئېيتتى، ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالدى ـ دە، دەررۇ ئارقىسىغا قايتتى.

نامازشامدىن كېيىن ھۈجرىسىدا يانپاشلاپ، يەنە بىر ئىشلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ۋەقەنىڭ قانداق تۈس ئالىدىغانلىقى نامەلۇم ئىدى. ئېھتىمال بۇ ھەقتە سەپەر شاھچى بىلەن كېلىشىپ قويۇش كېرەكتۇر. يا شاھچىنىڭ بىلمىگىنى ياخشىمىكىن؟ ئېيتسا، سەپەر شاھچى ئاغزى بوشلۇق قىلىپ نەسىردىن ئەپەندىگە ئېيتىپ قويسىچۇ؟ ۋەقەلەر باشقىچە ئۆزگىرىپ، پىلانى بەربات بولسىچۇ؟ ياق، سەپەر شاھچى ياش بالا ئەمەس، چۈشىنىدۇ،

بەلكىم، ياخشى مەسلىھەتلەرنىمۇ بېرىشى مۇمكىن تېخى. چۈنكى ئۇ كۆپنى كۆرگەن، ئىسسىق ـ سوغۇقنى تېتىغان ئادەم. ئۇنىڭغا چوقۇم ئېيتىش كېرەك.

زامانىلى خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئورنىدىن تۇردى، كىيىنىپ يولغا چىقتى. كوچىلار تىنچ، كۈنبويى بازارچى ۋە يولۇ ـ چىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭىدىن چارچىغان بۇخارا كوچىلىرى تۈن ئۇيقۇسىغا پېتىش ئالدىدا. خۇپتەن بولۇشقا ئاز قالدى. خۇپتەن نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن ئاندا ـ ساندا مەسچىتكە ئالدىراۋاتقانلارنى دېمىسە، شەھەر جىمجىت، شاۋقۇن ـ سۇرەن تىنغان. زامانىلى ئۇ كوچىدىن بۇ كوچىغا ئۆتۈپ، سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىغا يېتىپ كەلدى. سالامدىن كېيىن شاھىچىنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ چەتكە تارتتى ۋە دەل بىر ھەپتىدىن بېرى ئىچ ـ باغرىنى غاجىلاپ يۈرگەن گېپىنى ئېيتتى. شاھىچىنىڭ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ، قوللىرى مۇشت بولۇپ تۈگۈلدى.

ـــ بۇ گەپنى نەسىردىن ئەپەندىگە ئېيتمىغايسىز، ـــ دەپ جېكىلدى زامانىلى گېپىنىڭ ئاخىرىدا، ـــ ئۆزىڭىز بىلىڭ، بولامدۇ؟ مەن سىزگە بىر نېمە دېمىگىچە، باشقا بىراۋغىمۇ ئاغزىڭىزنى ئاچماڭ، جىملا يۈرۈڭ...

سەپەر شاھىچى ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي، پەرىشان بولۇپ قالدى. ئۇ پات ـ پات ئۆزىچە «مۇتتەھەملەرا!» دەپ قوياتتى. ئۇ ئەتىسىمۇ بۇ گېپىنى پات ـ پات تەكرارلاپ يۈردى.

ـــ ھە، سەپەر ئاكا، تىنچلىقتۇ؟ دائىم ئۆزىڭىزگە ئۆزىڭىز سۆزلەپ يۈرىسىزغۇ؟ ـــ دەپ سوردى خېلىدىن بېرى ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان يارمەت دولاب.

ـــ ئۆزۈمچە شۇنداق قىلدىم، ـــ دەپ قويدى شاھىچى.

يارمەت دولاب چاقچاق قىلدى:

ـــ ماۋۇ كارىۋاتلارنىڭ بىرىگە ئورۇن تەييارلاپ، بىر ـ ئىككى بۆدۈنىنى سايىرتىپ، خىزمەتكارلارغا ئۇنى قىل، بۇ قىل دەپ

دۇنيانىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈپ ياتمامسىز؟ بۇنى بەش كۈنلۈك بۇۋاپا دۇنيادا جاننى جاپاغا سېلىشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى؟ كىم بۇ دۇنيا-نىڭ ئىشىنى تۈگەتكەن، سىز تۈگىتەلەمتىڭىز؟ ئەگەر بىراۋ ماڭا «ئۆمرىڭنىڭ يېرىمى ئۆتتى، يېشىڭ بىر يەرگە باردى، ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىن نېمە قىلماقچىسەن؟» دەپ سورىسا، چايخانىدا يانپاشلاپ يېتىپ، ئىككى ـ ئۈچ بۇرادەر بىلەن ئەتىدىن كەچكىچە پاراڭ سوقۇپ ئۆتەتتىم، دەيمەن. سىز بولسىڭىز... ھەي، قويىڭە!

سەپەر شاھىچى زورىغا كۈلدى، دوپپىسىنى قېشىغا سۈرۈپ، بوينىنى قاشلىدى.

ــ يارمەتۋاي، سىز بالىلارنىڭ غېمىدىن قۇتۇلغان ئادەم، تەشۋىشىڭىز يوق، يەنە بىر جەھەتتىن كەتمەن چېپىشقىمۇ يارد-مايسىز. نېمە قىلاتتىڭىز چىلىمنى خورۇلدىتىپ يۈرمەي. بىراۋ سىزنى چايخانىدىن ھەيدەمتى؟

يارمەت دولاب سەپەر شاھىچىنىڭ يۈزىگە سىنچىلاپ قارىدى، ئۈنىڭ كۆزىگە شاھىچى تېخىمۇ غەمكىن، ئىچىنى نېمىدۇر كۆيدۈ-رۈپ تۇرۇۋاتقاندەك بىلىندى.

ــ ئىچىڭىزدە بىر دەردىڭىز بار، ئېيتمايۋاتىسىز، سەپەر ئاكا. سىزگە بىر ئىش بولغان، بىزگە ئېيتالمايۋاتىسىز. نېمە گەپ زادى؟ ئېيتىڭە، يەڭگىللەپ قالىسىز... ھە، ئەمدى بىلدىم، سىزگە بىر كەمپىر كېرەك، تاپتىممۇ؟

ــ تاپتىڭىز، تاپتىڭىز. كەمپىر تېپىلسا، ياخشى بولاتتى، ــ دېدى سەپەر شاھىچى گەپنى قىسقىلا قىلىپ.

ــ سىز ھە دەڭ، مانا، بىزلەر تاپمىز، ــ دېدى يارمەت دولاب سەپەر شاھىچىنىڭ چاقچىقىنى راست دەپ ئويلاپ. ئۇ يېنىدىكى شېرىكىگە ئىما قىلدى، ــ تېپىۋېرەيلىمۇ؟

ــ تېپىڭلار دېسەمغۇ تاپسىلەر، لېكىن كېيىن ئۈنىڭ بىلەن بىر كارۋاتقا سىغىشماي، جاڭجاللىشىپ يۈرىدىكەنمىز ئەمەسمۇ، ــ دېدى شاھىچى.

— نېمىشقا سىغىشمايدىكەنسىلەر؟ سىزگە سېمىزلىدىن ئەمەس، ئۆزىڭىزگە ئوخشاش، سىزگە باب كېلىدىغان ئورۇقلىدىن تاپمىز.

— گەپ ئورۇق ـ سېمىزلىكتە ئەمەس، — شاھىچى مىيىقىدا كۈلدى.

— نېمىسىدە ئەمىسە؟

— ئىككىمىز بىر كارىۋاتقا چىققاندىن كېيىن، يېرىم كېچىدە ئۇ بۇرۇنقى ئېرىنى، مەن ئۆلگەن خوتۇنۇمنى ئەسلەيمىز. شۇنىڭ بىلەن تۆت كىشى بولىمىز. ئوتتۇرىغا ئىككى كىشى سوقۇلغاندىن كېيىن، ئۆزلۈكىمىزدىن ھەر ئىككىمىز كارىۋاتتىن يىقىلىپ چۈشىمىز.

— گەپنى ئېلىپ قېچىڭ! — دېدى يارمەت دولاب.

ئۇنىڭ شېرىكى بولسا:

— سەپەر ئاكىنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلدىڭىزمۇ؟ توي قىلمىغان قىز تېپىڭ، دەۋاتىدۇ...

سەپەر شاھىچى بىر گەپ قىلىپ، بىر كۈلسىمۇ، ئىچىنى ئىت تاتىلاۋاتىدۇ. خىيالىدا زامانىلى، بىرەر يېڭىلىق يېتىپ كېلەر ـ مىكىن، دەپ ئىككى كۆزى كوچىدا. سەۋر ـ تاقىتىمۇ تۈگەپ بېرىۋاتىدۇ، ئۆزىغۇ بىرەر چارە ئىزدەش ئۈچۈن يەڭ شىمايلاشقا تەييار، ئەمما زامانىلىنىڭ «مەن سىزگە بىرەر نەرسە دېمۇگىچە، جىم يۈرۈڭ» دېگەن گېپى يولىنى توسۇپ تۇرۇپتۇ. قېرىشقاندەك نەسىر ـ دىن ئەپەندىمۇ «پېشىنگىچە قايتىمەن» دەپ سەھەردە قەيەرگىدۇر كەتكەن، باردىغان مەنزىلىنىمۇ ئېيتمىغان. تا ھازىرغىچە دېرىكى يوق...

قازى خېلىدىن بېرى بەتلەنگەن مىلتىقتەك تەييار بولۇپ تۇرغانىدى، زامانىلىنى كۆرۈشى بىلەنلا «ئېتىلىپ» كەتتى:

— قەيەردە يۈردۈڭ مۇشۇ چاغقىچە؟ باردىغان يېرىڭنى ئېيتىپ ماڭمامسەن؟ ئادەمنى تىت ـ تىت قىلىپ ئۆلتۈرەي دېدىڭغۇ!

— قەيەرگىمۇ باراتتىم؟ ساندۇقسازلار مەھەللىسىگە باردىم - دە، — دېدى زامانئەلى، — سىزنىڭ ئىشىڭىز بىلەن.

قازىنىڭ ئاچچىقى پەسەيدى، ئەمما تۇرقى ئۆزگەرمىدى.

— كۇن پېشىن بولاي دېدى! بۇگۇن پەيشەنبە، قازىكالاننىڭ سورۇنى يادىڭدىن كۆتۈرۈلمىگەندۇ؟ بولدى، ساندۇق تاپتىڭمۇ؟

— تاپتىم، تەقسىر.

— مەن ئېيتقاندەك، ئۇجمە ياغىچىدىن ياسالغىنىدىنمۇ؟ باشقىسى بولۇپ، شەرمەندە بولمايلى يەنە. «ئال بۇ نېمەڭنى» دەپ ساندۇقنى بېشىمىزغا ئېتىپ يۇرمىسۇن. قازىكالاننىڭ جەھلى قاتتىق. ئۇ كىشى ھەدىيە قىلغان ئاتىنىڭمۇ چىشىنى كۆرۈپ ئالمىدۇ!

— شۇندىقمىدىن تاپتىم، لېكىن ئۇستىنىڭ ئۆزىنى ئۇچرىتالمىدىم، — زامانئەلى ئەتەي گەپنى مۇجمەل قىلدى، — ئايالىغا «ئېرىڭ ئۆيدە تۇرسۇن، پېشىندىن كېيىن كېلىمەن» دەپ قاتتىق جېكىلىدىم!

— ساندۇقنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ؟

— كۆردۇم، ماڭا ياقتى، سىزنىڭ دېتىڭىزغا ياقامدۇ - يوق، ئۆزىڭىز بېرىپ كۆرسىڭىز ياخشى بولاتتى. شۇڭا مەن بىلەن بىرگە ئۇستىنىڭكىگە بارارسىزمىكىن؟ ئۆزۇم ساندۇقنى ئېلىپ كەلگەن بىلەن ئۇ سىزگە ياقمىسا، كېيىن قانداق قىلىمەن؟ — دېدى زامانئەلى. ئۇنىڭ مەقسىتى قازىنى ئۇستا مەنسۇرنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بېرىش ۋە ئۇنىڭدا گۇمان قالدۇرماسلىق ئىدى.

— ئىشنى پىشۇرۇپ كەلگەن بولساڭ بولدى، بىرگە بارىمىز! — دېدى قازى تارتىشماي، — چىقىمى كەم مالغا سۇسلۇق قىلىشنىڭ يولى بارمۇ؟ كېرەك بولسا، ئەرزان مال ئۇچۇن مەككەتۇللاغا بېرىش - قىمۇ تەييارمەن.

قازىنىڭ بېرىپ كۆرۈشكە كۆڭىنى ياخشى بولدى. چۇنكى ئۇ ئۆزى كۆرۈپ، ئاشۇ يەردىن قازىكالاننىڭكىگە ئودۇل ئۆزى ئېلىپ بارسا ياخشى - دە. تاسادىپىي بىرەر گەپ چىقىپ قالسا، قازىنىڭ

ئۆزى ئەيىبدار، جاۋابىنىمۇ ئۆزى بېرىدۇ. زامانىمىز پىلانىنى پىششىق قىلدى. ئىشىنىڭ پايدا ـ زىيىنىنى ھېسابلىدى. ئەزگۈ نىيەت ۋە ياخشىلىق ئۈچۈن باشلانغان ئىشتا چېچىن ئادەم ھەربىر ئىشىنىڭ ئەڭ ئىنچىكە ھالقىلىرىنىمۇ ھېسابقا ئالىدۇ، ئىلاجىنىڭ بارىچە ئىشنى دادىل يۈرۈشلەشتۈرۈشكە تىرىشىدۇ. زامانىمىز دەل شۇنداق يولنى تاللىدى، قازىدا ھېچقانداق شۇبھە قالدۇرماستىن ئۇنى دەريا بويىغا ئېلىپ بېرىپ سوغارماي قايتۇرۇپ كەلمەكچى.

زامانىمىز ئالدىدا، قازى يان تەرىپىدە بىر ئات ھارۋىسىنى يالاپ، ساندۇقسازان مەھەللىسىگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇ يولدىكى تەسىراتلار ھەققىدە ئىنچىكىلەپ ئولتۇرۇشنى ئۆزىمىزگە ئەپ كۆرمىدۇق ۋە ئۇستا مەنسۇرنىڭ ئىشىكىنى تاقىلداتتۇق.

ئۇستا مەنسۇرنىڭ تاشقى ئىشكى تاقىلدىغاندا، ئىچكىرىدىن ئايال كىشىنىڭ «مانا، ھازىر» دېگەن ئاۋازى ئىشتىلدى. زامانىمىز ئېتىنىڭ باشىبىغىنى ھارۋىنىڭ شوتىسىغا ئىلىپ قويۇپ، ئىشىكىكە يېقىنلاشتى.

ـــ يەڭگە، بۇ مەن، زامانىمىز، مەنسۇر ئاكىنى بۇيىققا چاقىرد-ۇۋېتىڭ! ـــ دېدى ئىشىك يوچۇقىدىن ماڑىلاپ.

ـــ تۆرەم ئۆيدە يوق ئىدى، ـــ دېدى ئايال ئىشىكنى ئاچماستىن.

ـــ بۇ مەن ـــ زامانىمىز، سەھەردە كېلىپ، ساندۇق مەسىلە-سىدە سىزگە جېكىلەپ كەتكەنىدىم. ئېرىڭىزغا ئېيتقانمىدىڭىز؟

ـــ ۋاي، ئۆلەي، بۇ سىزمۇ؟ تۆرەمگە ئېيتىشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن. ھېلى ئېيتىمەن دەپ تۇرغانىدىم... ئۇ چۈقۇر كۆڭرۈككە خەتمىقۇرئانغا بارىمەن دەپ چىقىپ كەتكەنىدى. كېلىشىڭىزنى بىلگىنىمدە باغلاپ قويىاتتىم. ئۆزىڭىزمۇ تېزلا كېلىمەن دېمىدىڭىز يا...

ـــ كېلىمەن دەپ كەتتىمغۇ بايىاتىن! يەنە قاچتىمۇ؟ ـــ دېدى زامانىمىز قازىغا بىر قاراپ قويۇپ، ـــ بۇ مېنىڭ نەچچىنچى قېتىم كېلىشىم، يەڭگە؟

ـــ سانىغۇم يوق، ئۇكام.

ـــ سانىغۇسىمۇ يوقمىش... كېرەك بولغاندا قەرز بېرىپ، ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ يۈرگەن ئادەم. قولۇڭ بىلەن بېرىپ، ئاياغ بىلەن ئالىسەن، دېگىنى شۇ بولسا كېرەك، ـــ دېدى زامانىئەلى مۇغەمبەرلىك بىلەن، ـــ ھازىرلا ئۇنىڭ بىلەن بىللە دېگۈدەك كەلدۇققۇ! يەنە ئېرىم ئۆيدە يوق، دېيىشكە ئۇيالمامسىز، يەڭگە؟ بۇياقتا چاقىرىڭ ئۇستىنى!

ـــ يوق ئادەمنى يوق دەيمەن ـ دە، ئۇكام! ـــ ئۆگىتىپ قويۇل-غان تۇتى قۇشتەك سايرىدى ئايال، ـــ ئۇ كىشى بىلەن بىللە كەلگەن بولسىڭىز كەلگەنسىز! بىزنىڭ ئۆينىڭ بىرلا ئىشىكى بارمىدى؟ سىز بۇ ئىشىكتىن كىرگەنلىكىنى كۆرگەندۇرسىز. ئۇ كىشى بولسا قوشنا تەرەپتىكى دېرىزىدىن چىقىپ كەتتى، قوشنا بىلەن بىرگە كەتتى. ئوچۇقنى ئېيتسام، يېقىنقى كۇنلەردىن بېرى ماڭمۇ ئۆزىنى تۇتقۇزغىنى يوق.

زامانىئەلى راستتىن غەزەپلەنگەن بولدى:

ـــ قەرز بېرىپ مۇتتەھەم بولدۇممۇ ئەمدى؟ بىر يىلدىن بېرى رەڭگىمنى سامان قىلدىڭلار. تىرىكچىلىكىمنى بىر ئىزغا سېلىۋالاي دېگەنچە ساۋابىمۇ كېرەكقۇ، دەپ قەرز بەرگەنىدىم. ماڭا پايدىسى كېرەك ئەمەس، ئۆزۈمنىڭكىنى قايتۇرساڭلار بولاتتى، يەڭگە!

ـــ بېرىدۇ، ئۇكام، قېچىپ كەتكىنى يوققۇ، ـــ ئايال بۇ قېتىم مۇلايىم ئاۋازدا جاۋاب بەردى، ـــ ئۆزىمۇ ھەر كۈنى «زامانىئەلىنىڭ ئالدىدا سەت بولدى» دەپ خىجىل بولۇپ يۈرىدۇ. ئاشۇ قەرزنى ئۆزىمەن دەپ قوللىرىدا ھەرە ـ ئۇشكە، تاڭ سەھەردىن تاكى خۇپتەنگىچە ياغاچ يونىدۇ. قاسساپ بىر مالنى سويۇپ، بىر قاپ ئاقچا تاپسا، بۇ كىشى بىر ياغاچنى يونۇپ، ئىككى قاپ قىرىندا چىقىرىدۇ.

ـــ ھەر كۈنى ئۆيدە بولسا، نېمىشقا بۈگۈن ئۆيدىن تېپىلمايدۇ؟

— نېمىشقا ئۇنداق دەيسىز؟ قەرزىڭىزنى يەپ كەتمەيدۇ! — دېدى يەنە زەردە بىلەن ئايال، — مەن سىزگە بىر گەپنى ئېيتايمۇ؟

— خوش، نېمە گەپ؟ — دېدى زامانئەلى ۋە قازىغا «سىزمۇ ئاڭلاڭ» دېگەندەك ئىما قىلدى.

— نېسىپ بولسا، يېقىندا قەرزىڭىزنى بەرسە كېرەك! — دېدى ئايال خۇشاللىق بىلەن.

— «يېقىندا» دېگىنىڭىز قاچان، قىيامەتتىمۇ؟ — دېدى زامانئەلى ۋە قازىغا قاراپ جىلمايدى. قازى بېشىنى چايقاپ قويدى.

— نەپسىڭىزنى ئىسسىق قىلماڭ، ئۇكا! — دېدى ئايال يەڭگىلغىنە يۆتىلىپ قويۇپ، — يېقىندا دەيمەنغۇ.

— يېقىن دېگىنىڭىز قاچان دەيمەن؟

— ئۇ ئاخشام كېلەر ھەپتە بىرسىدىن قەرز ئېلىپ بازاردىن ئۆچكە سېتىۋالىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

زامانئەلى ئايالنىڭ گېپىنى ئاخىرىغىچە ئاڭلاشقا سەۋر قىلمىدى.

— ئۆچكە سېتىۋېلىپ، سۈتىدىن چۈشكەن پايدىدىن قەرزىنى ئۈزمەكچىمۇ؟

ئايالنىڭ ئاۋازى يەنە مۇلايىملاشتى. ئۇ خۇددى مازاق قىلىۋاتقاندەك ئىدى.

— نېمانچە بىتاقەت ئادەمسىز، ئۇكام؟ گېپىمنى ئاخىرىغىچە ئاڭلاڭ دەيمەن!

— سۆزلەڭە قېنى!

— سۈت بېرىدىغان ئۆچكە قىممەت. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتىكىرەكىدىن ئالىدۇ. بىز ئۆچكىنىڭ يۈڭىنى قىرقىۋېلىپ، كېيىن يېپ قىلىپ ئىگىرىمىز...

— يېپتىن پايپاق توقۇيسىز، شۇنداقمۇ؟

— سەۋر قىلىڭ، ئۇكام، سەۋر قىلىڭ! پايپاق توقۇشقا ۋاقتىم نەدە مېنىڭ؟ يېپنى بازاردا ساتساقمۇ چوڭ گەپ. ئەنە شۇنىڭ پايدىسىدىن سىزنىڭ ۋە ئۆچكە سېتىۋېلىشقا قەرز بەرگەن كىشى-

نىڭ قەرزىنى ئۈزۈمىز. خاتىرجەم بولۇڭ، ئېرىم ھازىرغىچە بىرەرسىنىڭ ھەققىنى يەپ كەتكىنى يوق! بۇنى ئۆزىڭىزمۇ ياخشى بىلىسىز.

زامانىلى بۇرۇن تۆشۈكلىرى ۋە يەلكىسى بىلەن، قازى بولسا پىخىلداپ كۈلدى. بۇ ئىككى كۈلكىگە ئاتنىڭ كىشنىشى، ھارۋا چاقىنىڭ غىچىرلىشى ۋە ھارۋىكەشنىڭ قاقاھلىغان كۈلكىسى قوشۇلدى.

ــ بەك يېقىنكەنغۇ قەرزنى ئۈندۈرۈشۈڭ، زامانىلى، ــ دېدى قازى كۈلكىدىن ئاران ئۆزىنى تۇتۇپ.

ئىچكىرىدە تۇرۇپ قاقاھلىغان كۈلكە ئاۋازىنى ۋە قازىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ تۇرغان ئايال:

ــ نەق ئالىمەن دەپ كۈلمىسىز ـ ھە، ئۇكام؟ ــ دېدى قاتتىق خاپا بولۇپ، ــ ئۆچكە يۇڭىدىن يىپ ئىگىرىشنىڭ ئازابىنى بىلمەيسىز. كۈنبويى بىر سىقىم يۇڭنى چاقىتىن ئۆتكۈزۈش ئاسانمۇ؟

ئەمدى بۇنىڭدىن ئارتۇقىغا قازى چىدىيالماسلىقى ئېنىق ئىدى.

زامانىلى بىرئاز جىددىيلىشىپ، بولغان گەپلەرنى كۈلكىگە بۇراپ، ئىشكىنى تېخىمۇ قاتتىقراق تاقىلداتتى:

ــ يەڭگە، سىزمۇ ئېرىڭىزگە ئوخشىغان يالغانچى ئىكەنسىزا! قارىغاندا، سىز ئىشكىنىڭ ئىچكىرىسىدە، مەن سىرتىدا تۇرۇپ، بىرەر ئىشنى بېجىرەلمىگۈدەكمىز. شۇڭا پەرەنجىنى بېشىڭىزغا تاشلاپلا، ئىشكىنى ئېچىڭچۇ!

ــ ۋاي، ئۆلەي، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ مەن نامەھرەمگە ئىشىك ئېچىپ، كالتەك يەپ ئۆلمەنمۇ؟ سىزدە ئىنساب يوق ئىكەن. ئەركىكى يوق ئۆيگە كىرىۋېرەمسىز؟

ــ كىرىۋېرىمەن. چۈنكى مەن يامان نىيەتتە كەلگىنىم يوق بۇ يەرگە. يەنە بىر جەھەتتىن يېنىمدا گۇۋاھچىم بار. قېنى، ئەمدى ئىشكىنى ئېچىڭ!

— قانداق گۇڭاھچى؟... ئەرمۇ، ئايالمۇ؟

— خۇدا خالىسا، ئەركەك. نامازخان تۆرە قازىنى ئاڭلىغانمىدىڭىز؟

— قەرز دەپ ئېرىمنى تۇتقۇن قىلماقچىمۇسىز؟ — دېدى ئايال غەمكىن ئاۋازدا. زامانىلى گەپنىڭ ئاھاڭىدىن ئايالنىڭ قورقۇپ كەتكىنىنى بايقاپ، مۇلايىملىق بىلەن دېدى:

— ھېچكىم ئېرىڭىزنى تۇتقۇن قىلماقچى ئەمەس. تۇتقۇن قىلىنسا، مەن قەرزىمنى كىمدىن ئۇندۇرىمەن؟ ئىشكىنى ئېچىڭ، قورقمىڭىز قوشنىلاردىن بىرەرىنى چاقىرىڭ.

ئايال «گەپ ـ سۆز كۆپىيىپ كېتىدۇ» دەپ قوشنىسىنى چاقىرماستىن تەۋەككۇل قىلىپ، ئىشكىنى ئاچتى. قىيىسىق ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. زامانىلى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان قازىغا ئىما قىلىپ:

— قازى جانابلىرى، بەھۇزۇر ئىچكىرىگە كىرگەي، — دېدى ۋە ئالدى بىلەن ئۆزى ئىچكىرىگە قەدەم تاشلىدى.

قازى بىر خىل خۇدۇكسىرەش بىلەن زامانىلىدىن كېيىن بوسۇغا ئاتلاپ، سەل بىر يانغا ئۆتۈپ تۇرغان ئايالنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالدى ـ دە، سۇپا تەرەپكە ئۆتتى.

— بىمەھەل قەدەم تەشرىپ قىلدۇق، ئۆزرىمىزنى قوبۇل قىلغايسىز، يەڭگە، — دېدى قازى ھويلا ئىچىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، — دىلىمىزدا يامان نىيەت يوق، ھەممىسى ياخشىلىق، خۇشاللىق ئۈچۈن.

— بۇ كىشى قازى جانابلىرى بولىدۇ، — دېدى زامانىلى قازىنى كۆرسىتىپ، — شەھىرىمىزنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق قازىسى. بىر يېقىنىغا ساندۇق كېرەك ئىكەن، شۇ سەۋەبلىك بۇ يەرگە ئېلىپ كەلدىم.

ئايال چۈمبىلىنىڭ بىر ئۇچىنى ئازراق كۆتۈرۈپ، قازىغا قارىۋىدى، قازى ئالدىراقسانلىق بىلەن:

— شۇنداق، يەڭگە، شۇنداق، — دېدى.

ـــ بىزنىڭ ھويلا بازارمۇ؟ ـــ دېدى ئايال ئۆزىدىن چوڭ ئادەم-نىڭ ئۆزىنى «يەڭگە» دېگىنىگە ئاچچىقى كېلىپ، ـــ ساندۇق كېرەك بولسا، بازارغا ئېلىپ بېرىڭلار، ساندۇق دېگەن بازاردا تولا!

ـــ بازاردا قازى جانابلىرى ئىزدىگەن ساندۇق يوق ئىكەن، ـــ دېدى زامانىئەلى، ـــ مەن «ئۇستام قولى گۇل ساندۇقچى. ئۇنىڭ بىلەن يېقىندا كۆرۈشكەندە ياخشى ساندۇقلىرىم بار، دېگەنىدى. يۈرۈڭ، شۇ يەرگە بارىمىز» دەپ تەخسىرىمنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلدىم. بۇگۈن سەھەردىلا ئېرىڭىزنى ئىزدەپ كەلگىنىمنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدى. ئۆيدە تەييار ساندۇقلار بارمۇ؟

ـــ بار، بىر ساندۇق بار. بۇ تەخسىرىم سېتىۋالارمۇ؟ ئەگەر سېتىۋالسا پۇلىنى سىزنىڭ قەرزىڭىزگە بېرەتتۇق.

ـــ ھەئە، ـــ دېدى زامانىئەلى قول قوۋۇشتۇرۇپ، ـــ شۇ ساندۇقنى جانابلىرىغا ساتىسىز. سىز قورقماڭ، نەرقىنى ئۆزۈم كېسىپ بېرىمەن. ئۇستا ئەرزان سېتىپسەن، دەپ سىزنى ئۇرمايدۇ. تاسادىپىي ئۇرۇپ ـ تىللاپ يۈرسە، ئۆزۈم كېلىپ، چۈشەندۈرۈپ، ئىككىڭلارنى يارىشتۇرۇپ قويىمەن.

ۋەزىيەت نازۇك ئىدى. ئايال زامانىئەلىنىڭ «ماقۇل دەۋېرىڭ» دېگەن ئىشارىسى بىلەن رازىلىق بىلدۈردى.

ـــ ساندۇق ئىچكىرىكى ئۆيدە، ئېلىڭلار ئەمىسە، ـــ دېدى ئايال بىر چەتكە ئۆتۈپ، ـــ لېكىن ئاچقۇچى يوق ـ تە.

ـــ ئاچقۇچى كىمدە؟ ـــ ئەجەبلىنىپ سوزىدى زامانىئەلى.

ـــ ئاكىڭىز بىلىدۇ، ـــ يالغاندىن زەردە قىلىپ جاۋاب بەردى ئايال.

ـــ بولدى، بولدى، يەڭگە، ـــ دېدى زامانىئەلى ئايالنى كۆپ گەپ قىلغۇزۇشنى خالىماي، ـــ قازى جانابلىرى ساندۇقنى ھازىرچە ئېلىپ كېتىۋەرسۇن. مەخسۇس ساندۇق ئۈچۈن يىراق جايدىن ھارۋا ئېلىپ كەلگەن. ئاچقۇچنى دەپ يەنە ئاۋارە بولمىسۇن. ئەتە ـ

ئۆگۈن ئاچقۇچنى ئۆزۈم كېلىپ ئېلىپ كېتىمەن.

چۈشەنگىلى بولمايدىغان ئاللىقانداق ئىچكى تۈيغۇغا بېرىلگەن ئايال كۈتۈلمىگەندە ھاياجان بىلەن يىغلاپ كەتتى.

زامانىۋىلى قازىنىڭ سودىدىن يېنىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئايالنى بەزلىدى:

— يىغلىماڭ يەڭگە، مەن بولىدىغان گەپنى دېدىم.

— مەنمۇ توغرىسىنى دېدىم، — دېدى ئايال كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، — ئەنە، كىرىپ ئىچكىرىدىن ساندۇقنى ئېلىپ چىقىڭلار.

زامانىۋىلى، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ھارۋىكەش ئىچكىرىگە كىرىپ، ئۆزۈن ساندۇقنى سۈيغا ئېلىپ چىقتى، كېيىن ئايال بىلەن سودىلاشتى.

— يەڭگە، مۇشۇ ساندۇق بىلەن ئۈستا مەنسۇر قەرزىدىن قۇتۇلدى، — دېدى زامانىۋىلى، — ئۈستا مەنسۇرغا ئۆزۈم چۈشەندۈرىمەن، سىز ھەرگىز ئەنسىرىمەڭ.

بەھەيۋەت ساندۇقنى ئۈچ كىشى بىرلىشىپ ھارۋىغا بېسىشتى. قازى پۈكۈلگەن گەۋدىسىنى تىكلەپ، بېلىنى سىلىغاچ:

— ئۈجمە ياغىچىدىن ياسالغان ساندۇق يۈكلۈك بولىدىكەن، — دېدى زامانىۋىلىگە قاراپ، — ئېغىرلىقىغا قارا، نەق يەتتە پاتمان كەلگۈدەك دېسە...

— مەن سىزگە ناچار مالنى ئېلىپ بېرەتتىمۇ، قازى جانابلىرى، — دېدى زامانىۋىلى قازىنىڭ مەمنۇنلۇقىدىن ئۆزىمۇ خۇرسەن بولۇپ، — قازىكالان بۇنى كۆرسە، سىز بىلەن مەندىنمۇ بەكرەك سۆيۈنىدۇ. ئەمدى سىز ئاتقا مىنىڭ، مەن ئىچكىرى كىرىپ، ئاچقۇچنى ئېلىپ كەتكىلى قاچان كېلىدىغانلىقىمنى سوراپ چىقاي.

زامانىۋىلى ئىچكىرىگە كىرگەندە، ئايال پۈتى كۆيگەن توخۇدەك

هويلا سەھنىسىدە تېپىرلاپ تۇراتتى. زامانىڭلىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئەنسىزلىكى تېخىمۇ كۈچەيدى.

— قورقۇپ كېتىۋاتىمەن، زامانىڭلى! — ئايال رومالىنىڭ ئۇچىنى چىشلىدى، — ئاكىڭىزدىن ئۆزىڭىز خەۋەردار بولىسىز ئەمدى. ئاكىڭىزنى سىزگە، سىزنى خۇداغا تاپشۇردۇم.

— خاتىرجەم بولۇڭ، مېنىڭ پىلانىم پۈختا، — دېدى زامانىڭلى ۋە ئايالنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىپ، هويلىدىن چىقىپ كەتتى.

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

مەجلىس

قازىكالاننىڭ ھويلىسى قوش قاناتلىق ھەم نەقىشلىك دەرۋازا-زىدىن كىرگەندىن كېيىن ئىككىگە — ئىچكى ۋە تاشقى بۆلمە-لەرگە بۆلۈنەتتى. تاشقى ھويلىنىڭ سەھنىسى كىچىكرەك باغچە بولۇپ، باغچىنىڭ قىبلە تەرىپىگە ئىككى ئۆي؛ ھويلىنىڭ شىما-لىغا بولسا خىش بىلەن سىلىنغان، ئالتە تۆۋرۈكلۈك، زىننەتلەنگەن دالانلىق چوڭ مېھمانخانا جايلاشقان. مېھمانخانىنىڭ ئىچ تاملىرى نەقىشلىك بولۇپ، شەرققە خاس شەكىل بېرىپ ئىشلەنگەن تەكچە-لەردە ئېسىل چىنىلەر ۋە لوڭقىلار تېرىلغانىدى. سۇپىغا چوغدەك ئىراني گىلەم، گىلەم ئۈستىگە — تۆرگە دۇخاۋا كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. ئوتتۇرىدا قويۇلغان ئۇزۇن شىرە ھەرخىل نېمەتلەر بىلەن تولغانىدى. ئۆينىڭ كۈنچىقىشقا قارىغان دېرىزىسى بولۇپ، دېرىزىدىن كەڭ باغ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

تاشقى ھويلىدا بىر توپ خىزمەتكارلار بۇگۈنكى زىياپەتكە قانداق تائاملارنىڭ تارتىلىدىغانلىقىنى، قايسى سازەندە، قايسى ئاشپەزلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى قىزغىنلىق بىلەن مۇھاكىمە قىلىشاتتى، كىمنىڭ قايسى خىزمەتكە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ئۆزئارا كېلىشەتتى. چۈنكى، بۇگۈن شاھەرنىڭ ئەڭ كاتتا كىشى-لىرى بۇ ئۆيگە جەم بولىدۇ.

— قۇشبېگى پايانمۇ كېلەرمۇ؟ — دەپ سوردى خىزمەت-كارلاردىن بىرى ھەمراھىدىن.

— ناتايىن جۇمۇ! — دېدى شېرىكى ئۇنىڭ گېپىنى رەت

قىلىپ، ــ كەلمىسە كىرەك. ئۇنىڭ بىرەر قېتىم بۇ ھويلىغا كەلگىنىنى كۆرمىگەنمەن.

ــ ھاكىم تۆرە كەلسە كىرەك ـ ھە؟

ــ ھاكىم تۆرىمۇ بۇ قېتىم چاقىرىلمىغان.

ــ ئۇنداقتا كىم كېلىدۇ زادى؟

ــ قازىكالاننىڭ ئۇلپەتلىرى كېلىدۇ. ئاڭلىشىمچە، ــ ئاۋۇا-زىنى تۆۋەنلەتتى خىزمەتكار، ــ مەجلىستە ئالىلىقانداق سىرلىق گەپلەر بولارمىش. شۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت قازىكالانغا يېقىن كىشى-لەرلا كېلىشىدىكەن...

خىزمەتكارلار بۇگۈنكى سورۇن ھەققىدە بارنىمۇ، يوقنىمۇ قوشۇپ چېتىپ بىر ـ بىرلىرىگە چۈشەندۈرەتتى. لېكىن ھەربىر-لىرىنىڭ خىيالىدا بىرلا مەقسەت: ئۆز خىزمىتى بىلەن غوجا-سىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇش.

مېھمانلارنىڭ ئالدى كۆرۈنگەندىن كېيىن، يۈگۈر ـ يۈگۈر باشلىنىپ كەتتى. ئۆي ئىگىسىنىڭ «پالانچى، ئىشىككە قارا! پوكۇ-نىچى، قولغا سۇ قۇي! سەن ئىچكىرىگە قارا، سەن ئاشپەزلەرنىڭ ئالدىغا بارا!» دېگەن ئەمرانە ئاۋازى ياڭرىدى...

مېھمانلار بىر ـ بىرلەپ كىرىپ تۆردىن ئورۇن ئېلىشتى. سازەندە تەمبۇرىنى چىرتىپ ناخشا باشلىغاندا، ھەممىسى ئۇنچە-قارىماي سازەندىنىڭ ۋە تەمبۇرىنىڭ نالىسىغا قوشۇلدى، بەزىسى ئىككى ياقتا تەۋرىنىشكە باشلىدى.

قوي گۆشى ۋە مېيى چالىراق قورۇلۇپ، ئاچچىق ئالما تاشلانغان شورپا ئىچىلىپ، كاسىلار يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن بازار ئاقساقىلى ئورتاقباي رەئىستىن:

ــ بۇخارا بازارلىرىدا نېمە گەپلەر بار؟ ــ دەپ سورىدى باخشىلا خەلىپە يول ـ يول قورۇق قاپلىغان پېشانىسىنى سىلاپ، ــ مولچىلىقمۇ؟

ــ مولچىلىق، باخشىلا ئاكا، ــ دېدى ئاقساقال. ئاندىن سەل

تۇرۇۋېلىپ، ئاۋازىغا نارازىلىق ياكى مەسكىنلىكتەك ئاھاڭ بېرىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ بىراق، چەتتىن كەلتۈرگەن ماللار ئازلاپ كەتتى. بارلىرىمۇ ئىككى خىل باھادا. بىزنىڭ سودىگەرلەر ئېلىپ كېلىۋاتقان ماللار قىممەت، چەتتىن كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ ئەرزان.

ــ نېمىشقا بۇنداق بولۇپ قالىدۇ؟ خىراجىتى كۆپمۇ؟

ــ بۇخاراغا كەلگەن كارۋانلاردىن بىزنىڭكىلەر ئارتۇقچە باج تەلەپ قىلمايدۇ، سەۋەبى، شەھەرگە مال كۆپ كىرسۇن، نەرخى ئەرزان بولسۇن، دەيدۇ. بىزنىڭ سودىگەرلەر بولسا بارىدۇ ھەم كېلىدۇ. شۇنداقلا بەك كۆپ باج ـ خىراج تۆلەيدۇ. كېيىن ئۇلار تارتقان چىقىملىرىنى مال ئۈستىگە يۈكلەپ، قىممەت ساتىدۇ. يېقىندا بىر نەچچە ئاشلانغان تېرىنى يېقىنلىرىم ئارقىلىق ھاجى تارخانغا ئەۋەتسەم، ئېلىپ بارغان يېقىنلىرىم خاپا بولۇپ قايتتى. چۈنكى، رۇسىيەنىڭ ھەممە يېرىدە دېگۈدەك باج تەلەپ قىلارمىش. شۇنچە كۆپ يول باسقانغا يارىشا پايدىمىز زىيىنىمىزنى قاپلىمايۋاتىدۇ. بۇنداق بولغاندىكىن، قايسى سودىگەر چەتتىن مال ئېلىپ كېلىشنى ياكى ئېلىپ چىقىشنى خالىسۇن؟ ھازىر بازارلاردا كىمخاپ، مەخمەل دېگەندەكلەر كاسات بولۇپ تۇرۇپتۇ. نېمىشقا؟ چۈنكى، بۇلارنى چەتكە ساتقىلى بولمايۋاتىدۇ. يوللار خەتەرلىكتۇر. بىر تەرەپتىن قىپچاقلار، يەنە بىر تەرەپتىن تۈركمەن ۋە قازاق كۆچمەنلىرى كارۋانلارغا تىنچلىق بەرمەيدۇ. قاراقچىلارنىڭ دەستىدىن ـ نى سودىگەرلىرىمىز ۋەيران بولدى.

ــ ئەمىرىمىز سىياسەت چىقىرىپ، يول توسارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، باج ـ خىراج بالاسىنى يوقاتسا بولماسمۇ؟

ئورتاقباي رەئىس بىلەن باخشىلا خەلىپە ئارىسىدىكى پاراڭ مۇشۇ سوئالدىن كېيىن پۈتۈن سورۇن ئەھلىنى ئۆزىگە قاراتتى.

ــ ئەمىرىمىز بۇ مەسىلىلەردە بىرئاز ئاقسايدۇ، ــ دېدى مۇلايىملىق بىلەن خەلىل مۇنشي مەجبۇرىي كۈلۈمسىرەپ، ــ خەۋىرىڭىزدە بار، ئەمىر ئىزچىل ئىرانغا تەھدىت سېلىپ تۇرماقتا.

بىر يىلدىن بېرى مەرۋى ھاكىمى بايرام ئەلىخان بىلەن تىركىشىۋاتقانىدى، ئاخىر ئۇنى يوقاتتى. بۇخارا ۋە سەمەرقەنتكە ئۇچ تۈمەن تۇتقۇننى ئېلىپ كىردى. مەرۋى دەپ نام چىقارغان بۇ تۇتقۇنلار ھەر ئىككى شەھەرنىڭ ئاۋاتچىلىق ئىشلىرىغا سەپەرۋەر قىلىندى. بۇ جاڭجاللار ئەلۋەتتە بازارلىرىمىزدىكى ئەھۋالغا زىيان كۆرسەتمەي قالماس. كارۋانلار توختاپ قالسا، ھەر ئىككى تەرەپتىكى مالىلار كاسات بولىدۇ.

— يېڭىدىن قولغا كىرگۈزۈلگەن يەرلەرگە ئەمىرىمىز ئۆز ئۆكىنسى ئۆمەربەگنى ھاكىم قىلىپ كۆتۈردى، — دېدى يېڭىشبەگ مىراخور زور يېڭىلىقنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈۋاتقاندەك ھاسىراپ تۇرۇپ، — ئەمدى ئىرانغا ئۆتۈش يوللىرىدىكى خەتەر ئازلاپ، سودىگەرلىرىمىزگە ئاسانچىلىق بولسا كېرەك. يەنە بىر يېڭىلىق، ئەمىرىمىز مۇرغاب ئېتەكلىرىدە ئىسلامئاۋات دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەلئە تىكلەش نىيىتىدە.

— شۇنداق، — مىراخورنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى خەلىپە، — مېمارلار ئىشنى تېزلىتىۋېتىپتۇ. ئۇل قەلئەگە كۈيۈئوغۇللىرىنى مەسئۇل قىلىش ئېھتىمالى باردۇر. بۇخارادا شۇنداق مىش ـ مىشلەر تارىلىپ يۇرۇپتۇ. ئىشەنچلىك ئادەملەردىن ئاڭلىشىمچە، ئۆمەربېينىڭ ئاكىسىدىن ئايرىلىپ چىقىش نىيىتى بارەدەك...

— بۇ ھەقتە مەنمۇ ئاڭلىغانمەن، — گەپكە قوشۇلدى قازاكالان، — ئۆمەربېيدىن كۆچىلىك يىراقلاشماقتا. ئۇنىڭ ئايرىلىپ چىقىشتىكى مەقسىتى ئېنىق: ئۇ ئىسلامئاۋات قەلئەسىگە كۆز تىكىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ ئىنتايىن ھىيلىگەر ئادەم، ناۋادا ئاكا ـ ئۇكا ئوتتۇرىسىدا جاڭجال چىقسا، ئۇ كىشى غالىب كەلمەسىدى، دەپ قورقمەن. شۇنداق ئىش يۈز بېرىپ قالىدىغان بولسا، بىزلەرگە تېخىمۇ قىيىن بولغاي. يەر ـ سۇيىمىز، مال ـ مۇلكىمىز قولدىن كەتكەي...

پاراڭ تازا ئەۋجىگە چىققاندا تاشقىرىدا قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن

بولۇپ، ئاسماندا يۇلتۇزلار پەيدا بولغاندى، ئىچكىرىدە بولسا يېنىپ تۇرغان شامنىڭ يورۇقى تەكچىلەردىكى چىن ئىدىش ۋە كۆموش كوزىلاردا ئەكس ئېتىپ، كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇراتتى. ساقال ـ بۇرۇتىنى سىلاپ، پاراڭغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان نامازخان تۆرە قازى ھەممە ياقتىن سۆزلەۋاتقان چېقىر كۆز، دىقماق بەخشىلا خەلپىنى خۇددى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلىپ قارىدى.

ـــ سورىغانىڭ ئەيىبى يوق، خەلىپە. سىزنىڭ شەھەردىكى كۆپلىگەن ئىشلاردىن خەۋىرىڭىز بار، قەيەردە نېمە گەپ، بۇ شەھەرگە كىم كېلىپ ـ كېتىۋاتىدۇ ـــ ھەممىنى بىلىسىز. بىز قازىخانىنىڭ ئىشى بىلەن مەشغۇل، ھېچ يەرگە چىقالمايمىز...

ـــ يەنە سودا ـ سېتىق ھەققىدە سوراۋاتامسىز، قازى جانابلىرى؟ ـــ دەپ سورىدى خەلىپە قازىنىڭ گەپنى ئەگىتىۋاتقانلىقىدىن نارازى بولغاندەك.

ـــ ياق ـ ياق...، ـــ دېدى قازى ئالدىراپ ـ تېنەپ، ـــ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ يوقاراغا قايتىپ كەلگەنلىكىدىن قەسىرىدىكىلەرنىڭ خەۋىرلىرى بارمۇ ـ يوق، شۇنى سورىماقچى ئىدىم.

قازىنىڭ بۇ سوئالىنى سورىشى ۋە سوئالغا جاۋاب ئېلىشى ئۇنچىلىك مۇھىم ئەمەس، مەقسەت پاراڭ ئەھلىنى، جۇملىدىن قازىكالانىڭ پىكرىنى نەسىردىن ئەپەندىگە قارىتىش ئىدى.

ـــ نېمىشقا خەۋىرى بولمىسۇن، بارا! ـــ دېدى خەلىپە كۆلۈپ تۇرۇپ، ـــ تىكتىكچىلار بارچە گەپنى يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. بىر گەپ ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، تاشقىرىدا نېمە ئىشلارنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى قەسىرىدىكىلەر سىز ـ بىزدىن بۇرۇنراق ئاڭلايدۇ. سىزدە ئىككى قۇلاق بولسا، ئۇلاردا تۆتتۈر.

ـــ راست دەيسىز، خەلىپە، مەن بۇ ئىشنى ئېھتىيات قىلىش كېرەك، دەپلا سوراپ قويدۇم، ـــ دېدى قازى گەپنى ئايلاندۇرۇپ، ـــ قەسىرىدىكىلەر نەسىرىدىنىڭ كۈلكىسىگە نىشان بولۇپ قالمىغىيدى، دېمەكچىمەنغۇ. ئۆتكەن ھەپتىدە بەقا زېمىنداركىنىڭ مەركىزىگە

سىدە مۇھەممەد تۆرە ئەمرى مەرۇپ قىلدى. ئاشۇ يەرگە نەسىردىن كېلىپ قالدى ۋە ھەزرەتىنىڭ زىتىغا تېگىپ: «ھەزرىتىم، سىز بىلمىگەن ئىلىم ـ ھۇنەر، سىز يېشەلمىگەن سىر يوق، دەپ ئاڭلىغانىدىم، بۇ راستمۇ؟» دەپ سورىدى. ھەزرەتمۇ «ھەئە، شۇنداق» دېگىنىنى بىلىدۇ، نەسىردىن سوزۇپ ئىسقىرتىپ قويدى «بۇ ئاۋاز ـ غا تۆت تۆگمە قاداپ بېرىڭ» دېدى. ھەزرىتىم شۇنچىلىك خىجىل بولدى، رەھىم كېلىپ كەتتى.

ـــ شۇنداق بولسىمۇ، پېقىر ـ پۇقرالار ئۇنىڭدىن خۇرسەن، دەپ ئاڭلايمەنغۇ، ـــ دېدى خەلىل مۇنشي...

ـــ مەن سىزگە ئېيتسام، خەلىلبېك، نەسىردىن ئەپەندى دېگىنى ئېنىقلا جادۇگەر! ـــ دېدى چىرايى پۈرۈشۈپ كەتكەن ئابدۇ ـ رەپى ئەئلەم. ئۇ شۇنداق تاتىرىپ كەتتىكى، يۈزى داكىدەك ئاقىرىپ، چېكە تومۇرلىرى بۆرتۈپ چىقتى، پۇچۇق بۇرنىنىڭ سول يېنىدىكى ماشتەك قارا مېڭى لىكىلداپ ئويندى. ئۇنىڭ زەردىسى قاينىاپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئۇزمەي كېكىرەتتى، ـــ شۇنداق، ئۇ جادۇگەر! جادۇگەرلىك ـــ شەيتانىنىڭ ئىشى. دېمەك، نەسىردىن ئەپەندى شەيتان! ئىسپاتىمۇ بار، ـــ ئۇ قارشىسىدا ئولتۇرغان بازار ئاقساقىلىغا قولىنى شىلتىدى، ـــ ئىسپاتى كۆپ. گېپىم راستمۇ، ئورتاقباي؟

سەمرىپ كەتكەن، ياپىلاق يۈزلۈك، ئۇستىدىكى سېرىق يەكتەك ئىچىدىن ئۇچ بەلباغ باغلىۋالغان، گەۋدىسىگە قارىغاندا قوللىرى ئۇزۇن، گەپ قىلغاندا ئوڭ كۆزى تولا قىسىلىپ تۇرىدىغان، لېۋى ـ نىڭ چېتىدە تارتۇقى بار ئورتاقباي رەئىس قەددىنى تىكلەپ ئابدۇ ـ رەپى ئەئلەمگە نارازىلىق بىلەن قاراپ قويدى ـ دە، يەنە بېشىنى ئەگدى. ئولتۇرغانلار «نېمە دەركىن» دېگەندەك، ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ تۇرغاچقا، ئورتاقباي رەئىس ئامالسىز قالغاندەك ئېغىز ئاچتى:

ـــ بىلمىدىم ئەمدى... راستمۇ ـ يالغانمۇ، بۇنى ماڭمۇ بىرسى ئېيتقان. بىر كۈنى نەسىردىن ئەپەندى بازار ئارىلاۋاتىپ،

بىرنەرسە سېتىۋېلىپتۇ ۋە بەلىبىغىنىڭ قېتىدىن چوڭ ھەمىيان چىقىرىپ، سېتىۋالغان ئادەمگە پۇل تۆلەۋاتقاندا، ئاشۇ يەردە تىمسىقلاپ يۇرگەن ئىككى ئوغرىنىڭ كۆزى چۇشۇپ، نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. ئولجىنىڭ كەينىگە چۇشۇپ، نەسىردىن ئەپەندىنى خالىيراق جايدا تۇتىمىز، دەپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىۋېرىپتۇ. يولنىڭ توقايزار ھەم ئادەمسىز يېرىگە بېرىپ، ئەمدىلا ھۇجۇمغا تەييارلانغاندا، يەردىن چىقتىمۇ، ئاسماندىن چۇشتىمۇ، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ يېنىدا ئىككى ئاتلىق پەيدا بولۇپ قاپتۇ، ــ ھېكايىنى ھەيرانلىق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدىن كىمدۇر بىرى «يا ئاللاھ، قۇدرىتىڭ ئۇلۇغ!» دەپ قويدى. لېكىن بۇ گەپ ھېچكىمنى چالغىتمىدى. ھەممەيلەن ھېكايىنىڭ داۋامىغا ئىنتىزار ئىدى، ــ شۇڭا ئوغرىلار قول سالالماپتۇ، ئەمما ئولجىنى پايلاشنى داۋام قىلىپ، تاكى سەپەر شاھچىنىڭ چايخانىسىغچە بېرىپتۇ. نەسىردىن ئەپەندىگە ئەگەشكەن ئاتلىقلار دەل شۇ يەرگە بارغاندا كۆزدىن غايىب بولۇشۇپتۇ، ــ ئورتاقباي ئاقساقال ئېيتىۋاتقان گەپنى ئۆزىمۇ ھازىر ئاڭلاۋاتقاندەك، چۆچۈش ئىچىدە سۆزلەيتتى، ــ «بۇ ئىككى ئاتلىق نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قوغدىغۇچىلىرى بولسا كېرەك» دەپ ئويلىغان ئوغرىلارمۇ كەينى ـ كەينىدىن چايخانىغا كىرىپ، بىر چەتتە ئولتۇرۇشۇپتۇ. نۆۋەت بىلەن «بۇرادەر، سىزگە ئەگىشىپ كەلگەن ئاتلىقلار كىم ئىدى؟» دەپ سورىسا، نەسىردىن ئەپەندى: «قايسى ئاتلىق، مەن ئاتلىق ـ پاتلىقنى كۆرمىدىمغۇ؟» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئورتاقباي ئاقساقالنىڭ ھېكايىسىگە ئىشەنگەنلەر ھەيرانلىقتا پاتسا، ئىشەنمىگەنلەر مەنىستىمەسلىك بىلەن كۇلۇشتى. يېڭىشبېك مىراخورمۇ مەسخىرىلىك كۇلۇپ:

ــ ئوھۇ، سىز نەسىردىن ئەپەندىنى ئەۋلىيالىغا چىقاردىڭىزغۇ، ــ دېدى بىر كۆزلىرىنى تېخىمۇ قىسىپ.

ــ مانا، مەن دېمىدىمۇ، ــ دېدى ئورتاقباي تىترەڭگۈ ئاۋاز

بىلەن، ــ گېپىمگە ئىشەنمەيسىلەر دېسەم، سۆزلەپ بېرىڭ، دەپ ئۇنىمىدىكلار. مەن بۇنى ئۆزۈم توقۇمىدىم، ئاڭلىغىنىمنى ئېيتتىم. مەنغۇ ئاشۇ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ نامىنى تىلغا ئالمىسام دەيمەن.

ــ ئورتاقباينىڭ گەپلىرى ئورۇنلۇق، ــ رەئىسنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى شەمسىددىن پانساد، ــ نەسىردىن ئەپەندى جادۇگەر بولمىسا، ئۇنى بىر زامانلارغا سۈغا چۆكتۈرۈۋەتكەندىن كېيىنمۇ تىرىلەرمىدى؟ ياكى باغدادنىڭ خەلىپىسى ئۇنىڭ بېشىنى كەسكەندىن كېيىنمۇ يېڭى باش ئۆسۈپ چىقارمىدى؟ نەسىردىن ئەپەندى ھەقىقەتەنمۇ جادۇگەر! بۇنداق ئىشلار پەقەت جادۇگەرلەرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. جادۇگەرلەر شەيتانىنىڭ مالىيدۇر!

ــ ئۇ ئەبلەخنىڭ كوزىچى قىشلىقىدىكى تەنەبايىنى يۈز تىللاغا ئوخشا قويغىنىغا نېمە دەيسىلەر؟ ــ دەپ گەپكە قوشۇلدى نامازخان تۆرە قازى، ــ ئاڭلاپ يىغلىشىمىنىمۇ، كۈلۈشۈمتىمۇ بىلمەي قالدىم.

«شۇمۇ دېگۈدەك گەپمىدى» دېگەن ئويدىمۇ ياكى قەستەن تەگكۈزۈپمۇ:

ــ ئۇنىڭ بىراۋغا بۆدۈنە ساتقىنىنى ئاڭامىغان ئىكەنسىز ــ دە، نامازباي؟ ــ دېدى قازىكالان چوپچوك نورسىقىنى سىلاپ كۈلۈپ. نامازخان تۆرە يالت قىلىپ گەپ ئېگىسىگە قارىدى ۋە دۆڭ پېشانىسى پۈرلۈشۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇ «قازىكالان ھەممە گەپنى ئاشكارىلايدۇ، مەن بىر توپ ئادەمگە كۈلكە بولۇپ بېرىمەن» دەپ ئەنسىرەشكە چۈشتى. ئەمما، قازىكالان ئۇنىڭ نامىنى ئاشكارىلىمىدى، ــ «بۆدۈنەم بەئەينى خىزمەتكار» دەپ ئاشۇ يارىماسقا ساتقىنىكەن، ئۇ يارىماسمۇ سىنالمىغان مالنى يۈز تىللاغا سېتىۋالغىنى يەتمىگەندەك، دوستلىرى بىلەن قىمار ئويناپتۇ تېخى.

ــ ئۇتۇپتىمۇ؟ ــ قىزىقىپ سورىدى ئورتاقباي رەئىس.

ــ ئۇتقان بولسا كۈلكىگە قالاتتىمۇ؟ ئۇتتۇرغان ــ دە! بۆدۈنىنىڭ خىزمەتكارلىق قىلغىنىنى كىم كۆرۈپتىكەن؟ ــ دېدى

قازىكالان مەسخىرە قىلىپ.

— ئەجەب بوپتۇ، خوپ بوپتۇ! — دېدى شەمسىددىن پانساد، — ئاشۇ نەسىردىننىڭ سېپى ئۆزىدىن سېھىرگەر ئىكەنلىكىنى بىلىسەنغۇ، نېمىشقا بىلىپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا يەنە يېقىن بارىسەن، سەن نادان؟ ھە راست، سېتىۋالغۇچى زادى كىم ئىكەن؟ يۈز تىللاغا بۆدۈنە ئالغىنىغا قارىغاندا، بۇ چوقۇم بىر باي - بەدۆلەت ئادەم. ئۇنى تونۇۋېلىشىمىز زۆرۈر.

— كىملىكىنى دېمىدى، لېكىن مۇشۇ شەھەردىكى كالامپايلار - دىن بېرى دېيىشتى. ئەگەر نامازباي تونۇمىسا، بىز تونۇمدۇق.

نامازخان تۆرە «ئۇھ» دەپ يەڭگىل نەپەس ئالدى. ئۇنىڭ بەختىگە ئورتاقباي ئاقساقال باشقا بىر پاراڭنى باشلاپ، نامازخان تۆرىنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلدى:

— بىر كۈنى بىزنىڭ بازاردا تۆت تاغار سەۋزىنى بىراقلا ئوسمان سودىگەرگە ئوتكۈزۈپ قايتىۋاتقان قىشلاقلىق دېھقان ماڭا: «شەھەردە ئادەم كۆپ ئىكەن، لېكىن تېرىقچىلىق قىلىدىغان يېرى كەم ئىكەن. بۇنچە ئادەم نېمە بىلەن تېرىكچىلىك قىلىدۇ؟» دەپ تۇرغىنىدى، قەيەردىندۇر نەسىردىن ئەپەندى گەپكە قوشۇلدى: «شەھەردىكىلەر پىشىنگىچە سىزگە ئوخشاش دېھقانلارنى، پىشىندىن كېيىن بولسا بىر - بىرلىرىنى ئالداپ تېرىكچىلىك قىلىشىدۇ» دەيدۇ سەت ھىجىيىپ. دېھقانىنىڭ ئالدىدا شۇنچىلىك ئۇياتقا قالدىم، يەر يېرىلغان بولسا تىك كىرىپ كېتەتتىم.

— ئۇنىڭ سەپەر شاھىچى دېگەن ھەمتاۋنقى بار، — ئوتقا ياغ چاچتى نامازخان تۆرە، — ئۆزى قوقان تەرەپلەردىن كېلىپ قالغان. ھازىر چايخانىدا. ئۆزىچە نەسىردىن ئەپەندىگە يان بېسىپ يۈرىدۇ. ئەپتى - بەشىرىسىگە قارىسائ، بىر تىينىغا ئەرزىمەيدىغان كىشى. لېكىن گەپنى چوڭ قىلىدۇ. سىلەرگە ئۇنىڭ سەپسەتىسىنى ئېيتىپ بېرەي: نەسىردىن ئەپەندى بوخارانىڭ ۋىجدانى ئىمىش. ئۇنىڭغا قول كۆتۈرگەن كىشى ھەقىقەتكە قول كۆتۈرگەن سانىلارمىش!

— قانداق ۋجدان، قانداق ھەقىقەت؟ بىلسەڭلار، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تۇرغان ـ پۇتكىنى ئىبلىسنىڭ ئۆزى! — ئاخىرقى باھانى بېرىۋاتقاندەك مەمنۇن تاماق قىردى ئابدۇرەپى ئەئلەم، — يېقىندا پايى كەلانغا كىرىپ بىر گەپنى ئېيتتىكى، ئاڭلاپ، تەرىتىم بۇزۇلاي دېدى.

— نېمە دېدى؟ — قىزىقىش بىلەن سورىدى قازىكالان.

— ئۇ بەدبەختنىڭ تۆت تۆگە يۈكى بارمىش، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئەئلەم، — بىر تۆگىسى زۇلۇم ئىكەن، ئەمەلدارلارغا ئىمىش؛ بىر تۆگىسى خىيانەت ئىكەن، بايلارغا ئىمىش؛ بىر تۆگىسى ھاۋايى ـ ھەۋەس ۋە تەنە ئىكەن، ئۆلىمالارغا ئىمىش؛ يەنە بىر تۆگىسى بولسا ھىيلەگەرلىرى ۋە تەمە ئىكەنكى، بۇ قازىلارغا ئىمىش... بۇ نېمىدېگەن ئازغۇنلۇق؟! ئۇنى بىر ياقلىق قىلمىسا، بىمەنە لەتىپىلىرى بىلەن ئابرۇيمىزنى يەر بىلەن يەكسەن قىلىدۇ، بۇ مۇتتەھەم.

مېھمانلار يالت قىلىپ ئۆي ئىگىسىگە قارىدى. قازىكالان «ھۇ، ئەبلەخ!» دەپ بېشىنى ئاچچىق چايقىدى، كېيىن ئەئلەمنىڭ تەكلىپىنى توغرا تېپىپ:

— توغرا ئېيتمىسىز، ئۇنىڭ ئەدىپىنى بېرىش كېرەك! — دېدى ۋە تەكلىپنىڭ ئابدۇرەپى ئەئلەمدىن چىققىنىدىن مەمنۇن قىياپەتتە نامازخان تۆرە بىلەن كۆز ئۇچراشتۇرۇۋالدى ۋە غەزەپكە ئۆتتى، — بىمەنىلىك! كىم تەمەخور ئىكەن؟ ئۇ بىتەۋپىق كىم بىلەن ئوينىشۋاتقىنىنى بىلەمدىغاندۇ زادى؟ بىزلەرنى ئەخمەق دەپ ئويلاپ قاپتۇ ـ دە؟ ئەخمەقلىقنى كۆرسىتىپ قويىمەن ئۇنىڭغا! بۇ شەھەرنىڭ ئىگىسى يوق دەپ ئويلاپ قالغان چېغى! رەئىيەت ئالدىدا بىزدەك ئابرۇيلۇق كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئۇ ئىتنىڭ بالىسىغا كۆرسىتىپ، مىڭ توۋا قىلدۇرىمەن تېخى!

— ھەممە گېپى سەپسەتە! توۋا قىلدۇرۇڭ، تۆرەم، ئەدىپىنى يېسۇن تازا! — دېدى ئابدۇرەپى ئەئلەم قازىكالاننى قۇتراتىپ، —

ئەدىبىنى بەرمىسىگىز، ئۇ ھارامزادە ئاۋۇال سىزنىڭ، ئاندىن بىزنىڭ ئەمىلىمىزگە يەنە نېمىلەرنى توقۇپ يۇرمەيدۇ دەيسىز؟ ئۇنىڭ ئەڭ ياماں يېرى تىلى! ئاشۇ زەھەرخەندە تىلىنى سوغۇرۇۋ-ۋېلىش كېرەك!

— چوقۇم شۇنداق قىلىمىز! — دېدى قازىكالان ئىشەنچ بىلەن، — تىلىنى سوغۇرۇۋالىمىز!

قازىكالان يەنە نېمىلەرنىدۇر دەپ پوپوزا قىلدى، ئاندىن بوسۇ-غىدا قول باغلاپ تۇرغان خىزمەتكارغا قاراپ:

— تارتىڭلار! — دېدى.

ھەممە نەرسىنى تەل قىلىپ تۇرغان كۈتكۈچىلەر قازىكالاننىڭ ئىماسى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتى. كاۋاپنىڭ ئىشتىھانى قوزغىغۇچى خۇشبۇي ھىدى تېزلىكتە ئۆينى قاپلاپ، مېھمانلارنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى. سۆھبەت ئۆزىچىلا ئۈزۈلدى. دېمىسىمۇ تاماق كۆڭلىنى دەي ـ دەيگە سېلىۋاتقاندا، كاللىغا گەپ كىرەمتى؟

كاۋاپخورلۇق باشلانغاندا كۆكتە ئۇزۇپ يۈرگەن ئاي ئوچۇق دېرىزە ئۇدۇلىغا كېلىپ بۆلۈتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. قارىيىپ كۆرۈنۋاتقان باغدىكى دەرەخلەرنىڭ ئۇچى تۇن شامىلىدا يېنىك شۇرلاپ تۇراتتى. شۇ چاغدا بىردىنلا چاقماق چېقىپ، باغ ئىچىنى يورۇتۇۋەتتى.

— چاقماقمۇ؟ — دېرىزىگە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرغان كىمدۇر بىرى ئاغزىدىكى لىق گۆشنى چاينىغاچ سورىدى.

— كۈز پەسلىدە چاقماق چاقمىدۇ، يامغۇر ياغمىدۇ ـ دە، — سورغۇچىنىڭ سوئال ئاھاڭىغا ماس جاۋاب بەردى يەنە بىرى.

شۇنىڭدىن كېيىن دەرەخ بەرگىلىرى سۇ سەپكەندەك پىرىسلاشقا باشلىدى. ئورتاقباي ئاقساقال «يامغۇردا قالىدىغان بولدۇق ـ تە» دەپ ھايال ئۆتمەيلا پىرىسلاشقا باشلىغان يامغۇر توختىدى.

— خەيرىيەت، — دېدى ئۇ قايتىدىن، — ياغمىدۇ دەپ تۇرۇ-ۋېدىم، تامچىلاپ توختاپ قالدى.

ئابدۇرەپى ئەئلەم ئاغزىدىكى كاۋاپنى چاينىۋېتىپ:

ــ يامغۇرغا بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ. ياغمەن دېسە، ياغىدۇ. ياغماستىن بۇرۇن ئۆيىمىزگە يېتىۋالساق تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ــ دېدى.

ــ قوزغىلىشقا ئالدىرىماڭلار، قوغۇننى كەلتۈرىدۇ تېخى، ــ دېدى قازىكالان مايلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىنى بىر ـ بىرلەپ قول ياغلىققا سۈرتۈۋېتىپ، ــ ھەي، نەسرۇللا! قوغۇننى ئېلىپ كىرىڭلار!

ئىشىك ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان خىزمەتكار تىلىپ، تەق قىلىپ قويۇلغان قوغۇننى داستىخانغا كەلتۈردى. قورساقلىرىغا باشقا نەرسە سىغمىغۇدەك بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، تائام ھۆرمىتى ئۈچۈن بىرەر تىلىمدىن قوغۇن يېگەن مېھمانلار بىردىن ـ ئىككىدىن قوللىرىنى تارتىشتى.

بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى نەسىردىن ئەپەندىنى يوق قىلىش پىكرى مېڭىسىگە پاشىدەك يېپىشىۋالغان نامازخان تۆرە «ھېلىقى گەپ چالا قالدىمۇ ـ نېمە؟» دېگەندەك قازىكالانغا مەنىلىك قارىدى. قازىكالان دەرھال مېھمانلارنى توختاشقا ئۈندەپ:

ــ گەپ چالا قالمىسۇن، نەسىردىن ئەپەندىنى قانداق قىلىدىغان بولدۇق ئەمدى؟ ــ دېدى.

ــ ئۇنىڭ داۋاسى پەرپى چەپەنى! ــ دېدى ئابدۇرەپى ئەئلەم دەرھاللا، ــ ئازراق بىر نەرسە بەرسەك، نېمە قىلىشىنى ئۆزى بىلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆزگىرىشلەر شۇنچىلىك تېز-تەرەققىي قىلدىكى، بىر پەستىلا ھەممىنى ئۆز دولقۇنىغا تارتىپ كەتتى، رەقىبلەر دۇنيادىكى ھەممە ئىشنى ئۇنتۇپ، جوشقۇنلىشىپ كەتتى. ھەممىنىڭ خىيالى، ئوي ـ پىكرى نەسىردىن ئەپەندىنى يوق قىلىش بىلەن بەنت بولۇپ قالدى. ئۇلار بۇ مەسىلىگە شۇنچىلىك بېرىلىپ

كەتتىكى، ئۆينىڭ بىر يېنىغا جايلاشتۇرۇلغان ساندۇقتىن چىققان ئاۋازنىمۇ بايقىماي قېلىشتى. بايقاپ قالغان ئورتاقبايى ئاقساقالمۇ گەپىنى چاقچاققا ئۆرىدى:

— ساندۇقتا چاشقان بارمۇ - نېمە؟ — دېدى ئۇ ھەممىنى بىر ئاغزىغا قارىتىپ، — كىتىرلايدىغۇ!

— ۋاي - ۋۇي، — دېدى ئابدۇرەپى ئەئلەم، — تەقسىر ئىمىڭ مۇبارەك ئۆيىدە چاشقان نېمە قىلسۇن؟ بۇ ئائىلىدە چاشقانغا ئىش قالمىغان.

— ئېھتىيات قىلىش لازىم، سىياسەت توغرىسىدا گەپ بولغاندا چاشقانلارنىكىمۇ قۇلاقلىرى دىڭ بولۇپ قالىدۇ، — دېدى يېڭىش-بېك مىراخور، — پارسىينىڭ «دېۋار مۇش دارەد، مۇش گۆش دارەد» دېگەن گەپى بار. يەنى تامنىڭ چاشقىنى بار، چاشقانىنىڭ بولسا قۇلىقى بار.

— ئوھۇ، چاشقانلارمۇ سىياسەتنى چۈشىنىدىكەن - دە؟

— سىياسەتنى چاشقانلارمۇ چۈشەنسۇن - دە!

— بەك قورقۇنچاق بولۇپ كەتمەكلار. قۇشقاچتىن قورققان ئۇرۇق چاچمايدۇ، دېگەن گەپ بار. چاشقاندىن قورقساكلار ئاچ قالىسىلەر! — دەپ رەئىسىنىڭ گېپىنى كۇلكىگە ئالدى قازىكالان ۋە ئۇزۇلۇپ قالغان گەپنى داۋام قىلدى، — پەرپى چەپەنگە كېلىپ توختىغانمىدۇق - ھە؟ ئۇنداقتا بۇ ئىش قاچان ئەمەلگە ئاشىدۇ؟

— يەكشەنبە كۈنىنى بېكىتەيلى، — دېدى نامازخان تۆرە، — مەن پەرپىنى تاپتۇرۇپ، ھەممە گەپنى جېكىلەيمەن. ھازىر ئۇ يوشۇرۇنۇپ يۈرۈۋاتىدۇ.

— نېمىشقا يوشۇرۇنىدۇ؟

— بالائۆستەك مەسچىتىدە كەينىگە ئادەم چۈشكەنكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن.

— كىم كەينىگە چۈشۈپتۇ؟

— نەسىردىن ئەپەندى.

— يوق گەپنى قويۇڭ، قازى، — دېدى يېڭىشىپك مىراخور قول سىلكىپ، — پەرپىنى بىلمىزغۇ، تۇگىمەنگە چۈشسە پۈتۈن چىقىدۇ ئۇ. بالا ـ قازادىن قورقمايدىغان ئادەم نەسىردىن ئەپەندىدىن قورقاتتىمۇ؟ يوق گەپ! ھەممىسى يالغان!

— نېمىشقا ئىشەنمەيسىز ئەمدى؟ — دېدى قازى غىڭشىپ، — ئۆزىنىڭ ئېغىزىدىن ئاڭلىدىم. ئۆزى كېلىپ دېدى ماڭا.

— گەپنى كۆپەيتمەڭ، — دېدى ئورتاقباي ئاقساقال، — پەرپى ھەقىقەتەن قورقۇنچاق ئادەم ئەمەس. كۈندۈزى يوشۇرۇنسىمۇ، كېچىسى شەپەرەڭگە ئوخشاش كوچا كېزىدۇ. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ يېنىپ ـ قوپىدىغان جايى قەيەردە زادى؟

— تايىنى يوق كىشىنىڭ جايى قەيەردە بولاتتى، چايخانىدا ـ دە، — دېدى نامازخان تۆرە، — سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىدا! پەرپىنىڭ كۆزىنى باغلاپ قويسىڭىزمۇ ئۇ يەرنى تېپىپ بارىدۇ.

— مەسىلە ھەل بولدى، يەكشەنبە كۈنىنى پىلانلاۋېرىڭلار! — پاتمۇھ بەرگەندەك قولىنى يۇزىگە سۈرتتى قازىكالان، — نەسىردىن ئەپەندىنى بىر ياقلىق قىلىپ، چايخانىنىڭ ئۆزىدە يەرگە پاتۇرسۇن. ئەتىسى نامازباي مىرشابلىرى بىلەن چايخانىغا بېرىپ، مېيىتنى كولاپ ئالىدۇ ـ دە، چايخانىچىنى گۇناھكار قىلىدۇ. خوش، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ كاللىسى ئۈچۈن قانچە تىكسىلەر؟

نامازخان تۆرە «ئۆزىڭىز ئېيتىڭ» دېگەندەك قازىكالانغا قارىدى.

— ئۇ يارىماسنىڭ كاللىسى ئۆزى ئۈچۈن قىممەت تۇرسىمۇ، بىز ئۈچۈن ئۇ كاللىغا بىر تىللا بېرىشىمۇ ئۇيات! بوپتۇ، پەقەت پەرپىنى رازى قىلساڭلارلا بولدى..

بۇ ھاياتلىق نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تەقدىرى بىلەن بەك كۆپ ئوينىشاقان: بىر بەختسىزلىك كەينىدىن يەنە بىرىنى روبىرو قىلغان، گاھ ئاشكارا، گاھ نىقابلانغان مەخلۇقلارنىڭ ئولجىسىغا ئايلاندۇرغان، ئىزتىراب چېكىشكە، بەزىدە ھەتتا ئۆلۈمگە قەدەر سۈرەپ بارغان. نەسىردىن بولسا ھېچ قاچان خەۋپ ـ خەتەرنى

خىيالىغا كەلتۈرمەي، چارچاش، قورقۇشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي ھەق ئۇچۇن قىلىدىغان كۈرەشلىرىنى داۋام قىلدۇرغان. خۇددى چۆچەك قەھرىمانلىرىدەك ئالدى ـ كەينىگە قارىماي، ئۆز مەقسىتى ئۇچۇن تېمىسىز ئالغا بېسىۋەرگەن. خەلقنىڭ ئىشەنچىسى، ياخشىلارنىڭ ياردىمى، جۇملىدىن، ئۆزىنىڭ تاپقۇرلۇقى، يۈرەكلىكى كۈچىگە كۈچ قوشقان. ئەگەر ئىنسان توغرا بولسا، ھەقىقەت تەرىپىدە بولسا، ئۇ كۈرەشتە ھەمىشە يېڭىپ چىقىدۇ. بۇنداقلاردىن گېزى كەلسە ئەجەلمۇ قورقىدۇ. نەسىردىن ئەپەندىمۇ خۇددى قەقنۇسقا ئوخشاشتۇر، ئۇ دائىم ئۆزىنى ئوتقا ئۇرىدۇ، ئوتتا كۆيسىمۇ يەنە قايتا تىرىلىپ ھاياتقا ئىنتىلىۋېرىدۇ، ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىۋېرىدۇ. مانا، ئۇ يەنە ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىندى.

مەجلىس توگىدى. ئابدۇرەپى ئەئلەم قول كۆتۈرۈپ «قېنى، دۇئا قىلىڭلار» دېگەندى، قازىكالان «ئۆزىڭىزدىن كەلسۇن» دېدى.

— قېنى، ئامىن، — كۆتۈرۈپ تۇرغان قولىنى بىر سىلكىۋېتىپ دۇئانى باشلىدى ئەئلەم، — نەسىردىن ئەپەندى ئودۇل بېرىپ دوزاخنىڭ تۆرىگە چۈشسۇن! بايتۆرەمنىڭ مەرتىۋىسى بۇنىڭدىنمۇ يۇقىرى بولۇپ، خۇدايىم ئائىلىسىگە بەرىكەت ئاتا قىلسۇن! ئاللاھۇ ئەكبەر!

مېھمانلار قوزغىلىشتى، خىزمەتكارلارمۇ مېھمانلارنى ئۇزاتقىلى تاشقىرىغا چىقتى. ئۆيىنچىدە ھېچكىم قالمىغان چاغدا، ساندۇق ئىچىدىكى «چاشقان» مۇ ئاستاغىنە ئارقا دېرىزىدىن چىقىپ، قاراڭغۇلۇق قوينىدا غايىب بولدى.

يىگىرمە تۆتىنچى باب

سوئال ئاسماندىن، جاۋاب تۇگمەندىن

ئۆلۈمگە قىرىق بىرىنچى، ياق، قىرىق ئىككىنچى قېتىم پەتـ-
ۋا بېرىلىۋاتقان كۇنى نەسىردىن ئەپەندى مىرىۋسۇپ قۇشىبېگنى
زىيارەت قىلىپ بېرىپ، قەسىرگە قەدەم تەشرىپ قىلغان ئىران
ئەلچىلىرىنىڭ قارشىسىدا تۇرۇۋاتاتتى.

ئەلچىلەر سوئاللىرىغا لايىق جاۋاب ئالالمايى تاقىتى تاق
بولغان، قۇشبېگى بولسا قىزىرىپ ـ تەمتىرەپ تۇرغان ۋاقىتتا
نەسىردىن ئەپەندى ئىشىكئاغىسىدىن ئىچكىرىدىكى ۋەزىيەتنى
بىلىپ، يېشىلمىگەن تۇگۇنلەرنى يېشىشكە، قۇشبېگنىڭ مۇشكۇ-
لىنى ئاسان قىلىشقا قاتناشقۇسى بارلىقىنى مەلۇم قىلدى. قۇشبې-
گى دەرھال ئۇنىڭغا ئىچكىرىگە كىرىشكە رۇخسەت بەردى.

قارچىغا بۇرۇن، كەكەساقال قۇشبېگنىڭ چىراي ـ تۇرقى
قورقۇنچلۇق كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۇنچىلىك قوپال ئادەم
ئەمەس ئىدى. ئاۋازى مەيىن، گەپ قىلغىنىدا ناھايىتى مۇلايىم
بولسىمۇ، سەل غەزىپى تۇتسا، خىرقىراق ئاۋازى بىلەن ئاڭلىغۇ-
چىنى ۋەسۋەسىگە سالاتتى. بالىلىقىدا قۇلىقىغا بىرەر ئىش بولغان
بولسا كېرەك، تاكى ھېلىغىچە سول قۇلىقىغا پات ـ پات چىمچىلاق
بارمىقىنى تىقىپ، سىلكىپ قويىاتتى. ئۇ ئۆزىگە ئۇدۇلمۇئۇدۇل
ئولتۇرغان نەسىردىن ئەپەندىنى تونۇمايتتى (ئەگەر تونۇغان بولسا،
ھەرگىز بۇ يەرگە يېقىنلاتمىغان بولاتتى)، ئۇنى سارايغا قىزىقتۇ-
رۇلغان ئالىملاردىن بولسا كېرەك، دېگەن گۇماندا ئىدى. نەسىردىن
ئەپەندىمۇ قۇشبېگنىڭ كۆڭلىدىن كېچىۋاتقان گۇمانىنى پەملەپ،

ئۆزىنى يېقىندا بۇخاراغا كەلگەن باغدادلىق ئۆلىما ــ مۇسلىم ئەبۇ سۇريان، دەپ تونۇشتۇردى.

«بۇ ياراتقۇچىنىڭ ماڭا قىلغان ئىناياتىدۇر» دەپ ئويلىغان مىريۇسۇپ قۇشبېگى بېشى كۆككە يەتكەن ھالدا:

ــ ئەي، ئەبۇ سۇريان، قەدەم تەشرىپ قىلغىنىڭدىن دىللىرىمىز شادلىققا تولدى، ــ دېدى ۋە ئۇنىڭغا ئەلچىلەرنى بىر - بىر تونۇشتۇردى، ــ ئۇستىدىكى قىممەت باھا كىيىملەر كۆزنى قاماشتۇرۇپ، ئادەمدە ھەۋەس ئويغىتىدىغان ئەلچىلەرنىڭ ئەڭ ياشانغىنى ــ ساقىلى ئاپئاق، ئىككىنچىسى، ئۇنىڭدىن بىر - ئىككى ياش كىچىك ــ خۇشرويگىنە، ئۈچىنچىسى، قىرىق ياشلاردىكى دوملاق يۈزلۈك قارا ساقال مەردەك ئىكەن، ــ بۇ مېھمانلار ئىرانىيدۇر. ئەركانى دۆلەت مەسىلىلىرىنى ئادا قىلىپ، ئەمدى ئىلمۇ ئېرپاندىن سوئال - جاۋاب قىلغانىدۇق. ئەزىز مېھمانلىرىمىزنىڭ بەزى سوئاللىرى تاش ياڭاقىقا ئوخشاش چىشقا پاتۇر. بۇنىڭدىن بىز بىرئاز خىجالەتتىدۇرمىز. ئېھتىمال، تاشىياڭاقلارغا سېپىنىڭ چىشىڭ ئۆتەر؟

ئەلچىلەر ئاددىيلا كىيىنگەن نەسىردىن ئەپەندىنى نەزىرىگە ئىلمىدىمۇ، «ئەبۇ سۇريان» نىڭ سالمىنى خۇشياقمىغاندەك ئىلىك ئالدى. نەسىردىن ئەپەندىمۇ ئالدىدىن تون پېچىشنى ئۆزىگە لازىم كۆرمەي، قۇشبېگىگە تەزىم بەجا قىلىپ:

ــ سوئاللىرىغا مۇشتاقمەن!ــ دېدى.

قۇشبېگى ئەلچىلەرگە ئىشارە قىلىۋىدى، يېشى چوڭ ئەلچى ھاۋادا يۇمىلاق شەكىلنى سىزدى - دە، ھومايغاندەك تۇرىۋەردى. نەسىردىن ئەپەندى «بۇ نېمىسى؟» دېگەندەك قۇشبېگىگە قارىدى.

ــ بۇ سوئال، ــ دېدى قوشبېگى جىلمىيىپ.

نەسىردىن ئەپەندى بارمىقىنى چىشلەپ، تورۇسقا تىكىلىپ خېلى ئۇزاق تۇردى - دە، كېيىن تىزلىكتە ئۈمۇ ھاۋاغا يۇمىلاق شەكىلنى سىزىپ، ئۇنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈپ سىزىق تارتتى ۋە

يۇمىلاقنىڭ يېرىمى ئۆزىگە، يېرىمى ئەلچىگە تېگىشلىك ئىكەنلىكىگە ئىشارە بەردى.

جاۋابتىن مەمنۇنلۇقىنى يوشۇرالمىغان قېرى ئەلچى باش لىڭشىتقان ھالدا بىر قەدەم ئارقىغا ئۆتۈپ، شېرىكلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى ئەلچى ئالدىغا چىقىپ، قورسىقىنى سىلىدى ۋە ئىككى قولىنى ئىككى يېنىغا قانات قاققاندەك سىلكىپ، ئۇمۇ جىم تۇرىۋەردى.

— بۇ ئىككىنچى سوئال! — دېدى مىريۇسۇپ قۇشبېگى نەسىردىن ئەپەندىگە ئىشارە قىلىپ، — جاۋاب بەر!

بۇ ئويۇننىڭ ئاخىرى ۋە ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بىلەن تۈگەيدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى، جاۋابلارنىڭ توغرا ياكى خاتالىقىغىمۇ كاپالەت بېرەلمەيتتى.

نەسىردىن ئەپەندى يان تەرىپىگە قارىۋېدى، ئالتە قىرلىق نەقىشلىك شىرە ئۈستىدىكى كاسىدا تۇرغان بىر دانە تۇخۇمغا كۆزى چۈشتى. ئۇ ئىتتىك بېرىپ، ئاشۇ تۇخۇمنى قولىغا ئالدى، ئۇنى ئەلچىگە كۆرسىتىپ، ئۆز قورسىقىنى سىلىدى، ئاندىن يۇزىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ئۇچۇشقا تەييارلانغان خورازدەك قاناتلىرىنى قاقتى.

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ھەركەتلىرىنى كۆرۈپ، سوئال ئىگىسى بېشىنى مەنىلىك قىمىرلىتىپ، ئۆز ئورنىنى تاپتى. ئەلچىلەرنىڭ جاۋابلاردىن رازى بولۇۋاتقانلىقىدىن سارايىنىڭ باشقا ئۆلىمالىرى بىر - بىرلىرىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ، ئېغىزلىرى سەككىزىنچى كالاچتەك ئېچىلىپ قالدى.

ئۇچىنچى ئەلچى كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇۋەردى. نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭغا «سوئالىنى قاچان سورايسىن»، دەپ قاراپ تۇرغىنىدا، قۇشبېگى:

— ئەبۇ سۇريان، جاۋاب بەر! — دېدى چىمچىلاق بارمىقىنى سول قۇلىقىغا تىقىپ سىلكىپ تۇرۇپ، — بۇ ئۇچىنچى سوئال.

جاۋابىڭ توغرا بولسا، مۇكاپاتقا لايىقسەن، ئۇنداق بولمىسا، مىرغە-زەبنىڭ قولىغا تاپشۇرىمەن!

نەسىردىن ئەپەندى سوئالنى تېزلا چۈشىنىپ، تەھدىت سالغان-دەك ئەلچىگە ئىككى بارمىقىنى تەڭلىگەنىدى، ئەلچى ئىختىيارسىز چاۋاك چېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ چاۋىكى سوئالنىڭ داۋامى ئەمەس، بەلكى تەن بەرگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىدى.

— بەللى، بۇ ئىلمۇ ئېرىپاندا تەڭدىشى يوق ئالىم ئىكەن! — دېدى يېشى چوڭ ئەلچى شېرىكلىرىنىڭمۇ ئويلىغانلىرىنى جەم قىلىپ نەسىردىن ئەپەندىگە باھا بېرىپ، — ئۇچىلىمىزنىڭ سوئا-لىمىزغا توغرا جاۋاب بەردى، بىزلەرنى لال قىلدى، ئاپىرىن!

قۇشبېگىنىڭ خۇشاللىقىدىن پايدىلىنىپ، نەسىردىن ئەپەندى ئەلچىلەرگە ئۆزرىسىنى بايان قىلدى:

— ئەزىز مېھمانلار! — دېدى ئۇ باشلىرىنى ئېگىپ تۇرغان-ساراي ئۆلىمالىرىنى كۆرسىتىپ، — بۇ ئۆلىمالار ھەر قانچە سۆكۈت قىلسا ئەرزىيدۇ، چۈنكى يۇقىرىقىدەك سوئاللارغا ئەجداد-لىرى جاۋاب بېرىپ قويۇشقان، تەكرارلاشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ بۇلار ھازىرچە ئاشۇ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ جاۋابى بىلەن پەخىر-لىنىپ، ئۆزلىرى جاۋاب تېپىشقا سەل ئېرىنچەكلىك قىلىدۇ، — كېيىن قۇشبېگىگە يۈزلەندى، — شەھرىيار، مېھمانلارغا شەھەرنىڭ قەدىمىي ئابىدىلىرىنى كۆرسەتتىڭىزمۇ؟ بۇخارانىڭ قەدىمىي ئابى-دىلىرى يەر يۈزىدە يېگانىدۇر. بۇنىڭدەك نادىر سەنئەت نەمۇنىلە-رىنى كۆرمەك — ئۆتمۈش بىلەن ئۇچراشماق دېمەكتۇر. ئۆتمۈش بىلەن ئۇچراشساڭلار، بۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالسىلەر.

مىريۈسۈپ قۇشبېگىنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنى يورۇپ، ئەبۇ سۇريان ۋە باشقا ساراي ئۆلىمالىرىنى سالامخانىغا چىقىرىپ قويىدى - دە، ياساۋۇلغا ئەلچىلەر ئۈچۈن زەرياپ تونلاردىن كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى ۋە ئەلچىلەردىن:

— ئېيتىڭلارچۇ، قانداق سوئاللار بېرىپ، قانداق جاۋابلار ئالدىڭلار؟ — دەپ سورىدى.

يېشى چوڭ ئەلچى ئاۋۇال تازىم قىلىپ، كېيىن جاۋاب بەردى:

— ئۆلىمائى شەرىپىڭىز ھەققەتەن دانىشمەن ئىكەن. مەن ئۇنىڭغا «يەرنىڭ يۈملاقلىقىغا ئىشىنەمسەن؟» دەپ يۈملاق سىزسام، ئۇ مېنى قاتتىق ھەيرەتكە سالدى، يەنى يۈملاقنى ئىككىگە بۆلۈپ، يەر يۈملاق، لېكىن يېرىمىنىڭ قۇرۇقلۇق، يېرىمىنىڭ سۇدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. جاۋابى ماڭا بەك ياقتى!

ئىككىنچى ئەلچىمۇ بىرىنچىسىگە ئوخشاش چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، ئاندىن ھەمراھى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇپ، ئورۇن ئالماشتى.

— كۇتۇلمىگەن جاۋابتىن ھەيرانمەن، شەھرىيار، — دېدى ئۇمۇ، — ئۇنىڭدىن «يەر يۇزىدىكى جىمىكى مەۋجۇدادلار نېمىدىن پەيدا بولىدۇ؟» دەپ سورىغانىدىم، تۇخۇمنى كۆرسىتىپ، مېنى ئالدىرىتىپ قويدى. ئاپىرىن!

ھەمدۇساناسى كۆپىيىپ كەتكەن ئىككىنچى ئەلچى پۇكۇلۇپ ـ تۇگۇلۇپ چوڭقۇر تەزىم بىلەن ئۆز جايىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— مەن بىر بارمىقىمنى كۆرسىتىپ، ئاللاھنىڭ يېگانىلىقىنى ئېيتسام، — دېدى ئۇچىنچى ئەلچى ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي، — ئۇ ئىككى بارمىقىنى كۆرسىتىپ، «ئاللاھ يېگانە، لېكىن ئۇنىڭ يەردىكى سايىسىمۇ بار، ئۇ پادىشاھتۇر» دېدى. مەن كۇتكىنىمدىنمۇ ئارتۇق جاۋاب ئالدىم، شەھرىيار!

مۇرادى ھاسىل بولغان ئەلچىلەرنىڭ ئالدىدا قۇشبېگىنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئاشتى. قۇشبېگىمۇ ئۇلارغا كاتتا ئىلتىپات كۆرسەتتى، ياساۋۇل ئېلىپ كىرگەن زەرباب تونلارنى كىيدۇرۇپ، مەخسۇس ئاجرىتىلغان باغ ـ ھويلىغا ئۇزاتتى. ئاندىن نەسىردىن ئەپەندىنى ھۇزۇرىغا قايتا چاقىرىپ:

— ئەبۇ سۇريانغا زەر تون يېپىلسۇن! — دېدى ئىشىكتىن كىرىۋاتقان نەسىردىن ئەپەندىگە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، — يەنە خەزىنىدىن يۈز تىللا مۇكاپاتىمۇ ئىنئام قىلىنسۇن!

پەرمانى ئالىي ناھايىتى تېزلىكتە ئادا قىلىندى. نەسىردىن ئەپەندىنى قۇشبېگىنىڭ ئۆزى قۇتلۇقلىدى.

— تونلار مۇبارەك بولسۇن، ئەبۇ سۇريان! سەن بۇ ئىلىمىڭنى خار قىلماي، بۇخارا مەدرىسەلىرىدىكى تالىپلارغا ئۆگەت! سېنىڭدەك ئۆلىماغا ھەر قانداق تالىپ ئەگەشكەي.

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بەزىدە بىرئاز مەغرۇرلىنىپ كېتىدىغان ئادىتى بار ئىدى. ئۇ قۇشبېگىنىڭ ماختاشلىرىدىن ئېرىپ:

— بۇ مېھمانلار بۇخاراغا قاچان كەلگەنىدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئۈچ كۈن بولدى، ئەبۇ سۇريان، — دېدى قۇشبېگى، — بۇنى سورىشىڭدىن مەقسەت نېمە؟

— ئۈچ كۈندىن بۇيان ئۇلارغا ئاش - تاماق بەرمەپسىز - دە.

— نېمىشقا بۇنداق دەيسەن، ئەبۇ سۇريان؟

— مېھمانلارنىڭ قورسىقى ئاچ ئىكەنغۇ!

— نېمىشقا ئاچ بولىدىكەن؟ — ئەجەبلەندى قۇشبېگى، — ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىنى جايىغا قويۇپ، ھەر كۈنى قوي گۆشى ۋە قوي مېيىدىن پولو دۈملەپ بەردۇق. داستىخانغا بوخارا بازارلىرىدىكى ھەممە نازۇنېمەتلەرنى تۆكتۇق. يەنە نېمە قىلىشىمىز كېرەك ئىدى؟

— ئۇنداقتا، نېمىشقا ئۇلار تاماق بىلەن مۇناسىۋەتلىك سوئال سورايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاچلىقتىن گەپ قىلغۇدەكمۇ ماغدۇرى يوق، ئىما - ئىشارىلەر بىلەن مەقسەتلىرىنى بايان قىلىشۋاتىدۇ. ئەجەبا، ئۇلارغا بىر يۈتۈم سۇنىمۇ راۋا كۆرمەي، مېھمانغا لايىق ئىشلارنى جايىدا قىلالمىغانسىزمۇ؟ بىزنىڭ يۇرتتا ئەگەر مېھمان كەلسە، ئاۋۋال ئالدىغا داستىخان سېلىپ، ھەر خىل تائاملار كەلتۈ - رۈپ قويۇلىدۇ. ئاندىن مېھمان ئۇيالمىسۇن دەپ، ئۆزلىرى تاشقە -

ربغا چىقىپ كېتىدۇ. بىر كىشى ئىدىش ـ تاۋاقلارنى يىغىشتۇرۇش ئۈچۈن مېھمان ئالدىدا قالىدۇ. ئەنە شۇنىڭدىن يېپ ـ ئىچىپ، قورسىقى تويغىنىدىن كېيىن ئۆيى ئىگىسى كىرىپ كېلىدۇ ۋە سۆھبەتلىشىدۇ، خالىسا سوئال ـ جاۋاب قىلىدۇ...

شەھرىيارنىڭ ھەيرانلىقى ئاشتى. نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ نېمە؟ بىز ئۇنداق قىلماپتۇقمۇ؟ ـــ دېدى قاشلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ـــ بىزمۇ ئاۋۋال ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئاش ـ تاماق قويدۇق، ھۆرمىتىنى جايىدا قىلدۇق. ئەنە ئۇنىڭدىن كېيىن سوئال ـ جاۋابقا رۇخسەت بەردۇق. خوش، ئۇلار تاماق مەسلىسىدە قانداق سوئاللارنى سوراشتى؟

ـــ ئۆزىڭىز كۆردىڭىز، ـــ بىرىنچى ئەلچىنىڭ سوئالىنى ئەسلەتتى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ يۇمىلاق سىزىپ، «بىر لېگەن ئاش بولسا نېمە قىلاتتىڭ؟» دەپ سورىدى. مەن يۇمىلاقنى ئىككىگە بۆلۈپ، «يېرىمىنى سەن، يېرىمىنى ئۆزۈم يەيتتىم» دېدىم. ئىككىنچىسىنىڭ ئاچلىقتىن ئۇچەيلىرى قۇرۇپ كەتكەن بولسا كېرەك، قورسىقىنى سىلاپ تۇرۇپ، ـــ «يېيىشكە بىرەر نېمە تېپىپ بەر» دەيدۇ. مەن تۇخۇمنى كۆرسىتىپ: «ئۆزۈمۇ ئاچمەن، ئاچلىقتىن بەدىنىم قۇرۇپ، قۇشتەك ئۇچۇپ كېتەرمەنمىكىن» دېدىم. ياش ئەمەسمۇ، ئاچلىققا چىدىيالمىغان ئۇچىنچىسى بولسا، «تاماق تېپىپ بەرمىسەڭ كۆزۈڭنى ئويۇۋالىمەن» دەپ ماڭا بارمىقىنى شىلتىۋاتىدۇ، مەن ئىككى بارمىقىمنى كۆرسىتىپ: «مەن سەندىنمۇ ئاچمەن، كېرەك بولسا، ئىككى كۆزۈڭنى ئويۇۋالىمەن» دەپ ئىككى بارمىقىمنى شىلتىگەنىدىم، قورققان چېغى، چاۋاك چېلىپ تەسلىم بولدى.

ـــ ياقەي، ئۇنداق بولمىسا كېرەك؟ ـــ دېدى قۇشبېگى ھەيران ـ لىقى ئېشىپ.

ـــ توغرا، دەل شۇنداق! ئەمىرىڭىز ئۇرۇش ـ جاڭجاللارغا

بېرىلىپ كېتىپ، خەلق غېمىدىن يىراقلاشقان ئوخشايدۇ. بەلكىم، قېرىلىقتا جېنى تاتلىق بىلىنىپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتكە بېرىلىپ كەتكەن بولۇشىمۇ مۇمكىن.

ـــ بىزنىڭ ئەمىر ھەرۋاقىت ئاۋام ـ پۇقرانىڭ غېمىنى يەيدۇ، ـــ دېدى قۇشبېگى ئەمىرنىڭ تەرىپىنى قىلىپ، ـــ ئۆزى يېمىسىمۇ يېمەيدۇكى، ئاۋامغا ئېشىنىدۇ.

ـــ ئۇنداقتا ئەركانى دۆلەت خەزىنىسىنى ئاچ كۆز ئەمەلدارلارغا تاشلاپ قويۇپتۇ ـ دە. ئۇ نەپسى بالا ئەمەلدارلار خەزىنىنى ئۆز مەنپەئەتلىرىگە سورۇپ، پۇقرالارنىڭ ھالىدىن بىخەۋەر بولسا كېرەك. شۇنداق بولغاچقا، مېھمانىنىڭ ئالدىغا قويىدىغان نەرسىلىرى قالمىدىمۇ تېخى!

بۇ گەپ مىريۈسۈپ قۇشبېگىنىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانچىلدى ۋە ئەمىر ئەلمۇمىنگە ئاۋام ـ پۇقرانىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنغان بىر نامە كىرگۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، نەسىردىن ئەپەندىنى ئىشىككىچە ئۇزىتىپ چىقتى:

ـــ يەنە ئېيتىمەن، بىزنىڭ ئەمىرىمىز مېھماندوست، خەلقپەرۋەر ئادەمدۇر، ئۇل زاتنىڭ «ئەمىرى مەسۇم» دېگەن لەقەملىرى باردۇر. يەنى بۇ لەقەمنىڭ تۈركىيچە «بىگۇناھ ئەمىر» دېگەن مەنىسى باردۇر، ـــ دەپ قوشۇپ قويدى، ـــ بىزنىڭمۇ مېھماندارچىلىقتا ماختانغۇدەك ئادەتلىرىمىز بار. سېنىڭ يۇرتۇڭدا مېھماننى ئۆيدە يالغۇز قالدۇرسا، بىزدە ئۇنداق قىلماس. مۇبادا مېھمان كېچىسى كېلىپ قالسا، ئاتايىن شامنى ئۆچۈرۈپ، ئۆينى قاراڭغۇ قىلىۋر.

ـــ مېھمان تاڭامنى كۆرمىسۇن، دەپمۇ؟ ـــ كۈلۈپ كەتتى نەسىردىن.

ـــ كۈلمە، ئۇنداق ئەمەس! مېھمان داستىخاندىكى نېمەتلەردىن ئۇيالماستىن يېسۇن دېگەن مەقسەتتە. قاراڭغۇدا مېھمان قورسىقى تويغۇچە تاماق يەيدۇ.

ـــ ياخشى ئادەت ئىكەن. ئۇستاتلىق قىلىپ كۆڭلىڭىزگە ئازار يەتكۈزگەن بولسام، ئەپۇ قىلغايسىز!

ـــ ھېچ ۋەقەسى يوق، ۋاقتى كېلىپ ئۆگىنىۋالارسەن، خىجالەت بولما، ـــ دېدى قۇشبېگى نەسىردىن ئەپەندىگە يەنە بىر قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ـــ سەن ئابرۇيۇمنى كۆتۈردۈڭ. سەن سەۋەبلىك شەرمەندىلىك بىزدىن يۈز ئۆرۈدى. بۇ خىزمەتلىرىڭ ئۈچۈن مەن سېنى مېھمان قىلماقچى ئىدىم، ئەمما دۈشمەنلەر ئارقىمىزدىن يالغان ـ ياۋداق گەپلەرنى تارقىتارمۇ، دەپ ئەنسىرەپ قالدىم.

ـــ توغرا ئويلاپسىز، شەھرىيار. شۇنداقلارنىڭ بىر قىسىملىرى سالامخانىدا ئولتۇرۇشۇپتۇ. ئۇلار ماڭا خەيرىخاھلىق بىلدۈرۈپ، كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختىسىمۇ، ئىچىلىرىنى ھەسەت ئوتى كۆيدۈ - رىدۇ. دۈشمەنلىك ھەسەتتىن تۇغۇلۇر...

نەسىردىن ئەپەندى زەر چاپانىنىڭ يانچۇقىغا يۈز تىللانى سېلىپ، سىرتتىن قارىماققا تىنچ ـ جىمجىت، ئەمما ئىچكىرىسى پىتنە ـ پاسات بىلەن تولۇپ كەتكەن ئوردا دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىدا، قاراكۆلدىن قايتىۋاتقان شەربەگ سىنچى ئۇنى كۆرۈپ قالدى. «بۇ بەدبەخت قەسىردە نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ؟» دېگەن ئوي بىلەن ئېتىغا قامچە ئۇردى ۋە بۇ خەۋەرنى نامازخان تۆرە قازىغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرىدى.

بىزنىڭچە، نەسىردىن ئەپەندى ئوردىغا ئەلچىلەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن كەلگەن. مەقسىتى، قۇشبېگى بىلەن تونۇشۇش ئىدى. ئەلچىلەر سورۇنى بولسا ياخشى باھانە بولدى. ئەگەر ئودۇل ھالدا كۆرۈنگەن بولسا، تۇنجى ئۇچرىشىش چوقۇم شىددەتلىك كۆرەش ئاستىدا ئۆتەتتى. بۇ كۆرەشتە نەسىردىن ئەپەندى يا يېڭىلەتتى، ياكى قۇشبېگىنى ئوسال قىلاتتى. ھەر ئىككىلا ھالەتتە قۇشبېگى ئۇنى ئالدىغا سېلىپ قوغلايتتى. ئەل

ئارىسىدا «نەسىردىن ئوردىغا بارغانىكەن، ئىتتەك قوغلاپ چىقىرىلىپتۇ» دېگەن گەپ تارقىلاتتى. ئەمما بۇ قېتىملىق كۆرۈشۈش ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن پايدىلىق بولدى. ئەڭ قىزىق يېرى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قەسىردىن خۇشال ھالدا چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى شېرىبەگ سىنچىنىڭ كۆرۈپ قېلىشى كېيىنكى ۋەقەلەرگە ناھايىتى ئوبدان مۇقەددىمە بولدى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

ئۆتمۈشتىن ھېكايەت ياكى نەسىردىن ئەپەندى مەسىسىنى سالغاندا

نەسىردىن ئەپەندى سەككىز دانە نان ۋە قەنت ـ گىزەكلەرنى تۇگۈپ، خۇرجۇنىنىڭ بىر پېيىغا سېلىپ، ئېشىكىنىڭ بېشىنى چىتگەران مەھەللىسىگە تارتىۋېتىپ، قەدىردان بۇرادىرى ئابدۇ ـ راھمان بۆزچى ھەققىدە خىيالغا پاتتى.

ئابدۇرەھمان بۆزچى ئۆز ۋاقتىدا ياش ۋە ناھايىتى تېتىك بولۇپ، ماڭسا ئايىغىدىن ئات چاقنايتتى. بۆزچىلىق بىلەن شۇغۇل ـ لىناتتى. تالايلىغان شەھەرلىكلەر بوزنىغا خۇشتار بولۇپ، ھەممىسى ئابدۇرەھمان بۆزچىنىڭ ئېتىكىنى ھىدلاپ يۈرەتتى. ئەمەلدارلار بەزمە ـ مەشرەپ قىلغاندا، چوقۇم شۇنىڭ بوزىسىنى ئىچەتتى. ئۇ تەييارلىغان بوزىنىڭ تەرىپى بوخارادىن ھالقىپ يېقىنىدىكى باشقا يۇرتلارغىمۇ تارقىلىپ كەتكەنىدى. بەلكىم، ھازىر ئۇنىڭ يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولسا كېرەك. «مېنى كۆرسە، تونۇماسلىقىمۇ مۇمكىن، ـــ دېگەنلەرنى خىيالدىن ئۆتكۈزدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ چۈنكى كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق يىللار بولدى، نەچچە خان، نەچچە ئەسىرلەر كېلىپ كەتتى. كىم بىلىدۇ، ئابدۇرەھمان بوزچىنىڭ ئۆزىمۇ دۇنيادىن كەتتىمۇ تېخى! ئەگەر ئۆلۈپ كەتكەن بولسا، بالـ ـلىرى دادىسىنىڭ چىرىغىنى يېقىپ ئولتۇرۇشقاندۇر. دوستىنىڭ بالا ـ چاقىسىنى زىيارەت قىلىشىمۇ ساۋاب، دېگەن گەپ بارغۇ! ئۆلۈپ كەتكەن بولسا، روھىغا تىلاۋەت، تىرىك بولسا، سۆھبىتى

جانان بولار...»

بۆزچىنىڭ ھويلىسى بۇرۇنقىغا قارىغاندا ئانچە ئۆزگەرمىگەن-دى: ئۈستى كىچىكرەك بالىخانا، ئاستىدىن ھويلىغا كىرىلىدىغان ئۇزۇن دالان. دالان ئىشىكىمۇ ئاشۇ — كىچىككىنە قوش قاناتلىق دەرۋازا، ئېچىلىپ - يېپىلىۋېرىپ قىيسىيىپ قالغان، ئويما نەقاشلىرى يىمىرىلىپ، قارىيىپ كەتكەن. بالىخانا سەل قىيسايغان. بۇ بالىخانىدا نەچچە قېتىملىغان بەزمىلەر، شېرىن - شېكەر سۆھبەتلەر بولغان. ئەسلىسەڭ، يۈرىكىڭ دولقۇنلايدۇ.

نەسىردىن ئەپەندى بالىخانىغا بىر قارىۋالدى-دە، ئېشەكتىن چۈشمەي تۇرۇپ، كونا دەرۋازىنى تاقىلداتتى. ئىچكىرىدىن يۆتەل ئاۋازى ۋە شاپىلدىغان ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. ئۇزاق ئۆتمەي يەلكەسى كەڭ، بېشى چوڭ، قېلىن لېۋىدە ئۇستىدىكى قويۇق بۇرۇتى ناھايىتى ياراشقان يىگىت چىقىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، يىگىت! — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالغاچ ئېشەكتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، — ئابدۇرەھمان بۆزچىنىڭ ھويلىسى مۇشۇمۇ؟

— ھەئە، مۇشۇ تاغا! قېنى، ئىچكىرىگە كىرىڭ! — دېدى يىگىت نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قولىدىن ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى ئالغاچ ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، — بۇگۈن سەھەردە دادام كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ، ئۆيىمىزگە مېھمان كېلىدىغان چېغى، دەپ ئولتۇرىۋىدى، دادام ئەۋلىيا ئىكەن.

— سىز ئابدۇرەھمان ئاكىنىڭ نېمىسى بولىسىز؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى يىگىتكە ئەگىشىپ كىرىۋېتىپ.

— كىچىك ئوغلى، تاغا. تارتىنماي كىرىۋېرىڭ، قېنى سۆپىگا چىقىڭ.

يىگىت نەسىردىن ئەپەندىنى سۆپىگا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ئىچكىرىگە قاراپ بوينىنى سوزدى:

— دادا، مېھمانى ئامەت!

ئۆينىڭ ئىچىدىن بىر توپ بالا ـ چاقا، خوتۇن ـ ئاياللار چۈرقىرىشىپ هويلىغا چىقتى. هەممىسى مېهمانغا سالام بېرىپ، بىر تەرەپكە تىزىلغاندىن كېيىن، ئۇزۇن تاياقتا تايانغان هالدا ئاپئاق ساقالى كۆكسىگە يېيىلغان، بېشىغا ئاق سەللە، ئۇستىگە يەڭگىل يەكتەك كىيگەن بىر چال تاشقىرىغا چىقتى ۋە «كىم ئىكەن ئۇ؟» دېگەندەك مېهمانغا سىنچىلاپ تىكىلدى.

ـــ مېنى تونۇدىڭىزمۇ، ئابدۇرەهمان ئاكا؟ ـــ دېدى مېهمان تىترەپ تۇرغان چالنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ـــ ئايا تىنىڭىز ئايا يوق، راستىنى ئېيتىڭ.

چال قولىنى پېشانىسىگە قويۇپ، تۇمشۇقىنىڭ تېگىگە كېلىپ تۇرغان مېهماننىڭ يۈزىگە ئۇزاق تىكىلدى، لېكىن تونۇمىدى.

ـــ بۇ قېرىنىڭ كۆزى هېچ ئىشقا ئەسقاتماي قالغان...

ـــ يېقىنلارنىلا كۆرەمسىزيا؟ ـــ چاقچاق قىلدى مېهمان.

ـــ ئادەمنىڭ سۈرىتىنى كۆرىمەن، ئۆزىنى تونۇمايمەن، ـــ دېدى چال بىر ـ ئىككى قەدەم ئېلىپ، ـــ ئاۋازىڭىز تونۇشلۇق، ئۆزىڭىزنى تونۇمايراق تۇرىمەن. رازاق كوسىنىڭ بالىسىمكىن دېسەم، ساقلىڭىز بار ئىكەن. هەي، ئۆزىڭىزنى تونۇشتۇرۇڭ قېنى، ئېسىمگە كېلەر.

ـــ ئاۋازىمنى تونۇپسىز، ئۆزۈمنىمۇ تونۇيسىز، ـــ مېهمان قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ۋە بالىخانىغا ئىشارە قىلىپ، ـــ ئەنە ئاۋۇ بالىخانىدا بوزا ئىچىشكەنلىرىمىز ئاخشامدىكىدەك يادىمدا. ئەجەبا ئاشۇ كۈنلەرنى ئۇنتۇپ قالغانسىزمۇ؟

ـــ هەي بۇرادەر، بۇ بالىخانىدا كىملەر مېهمان بولمىغان، قايسى بىرى ئېسىمدە قالغان، دەيسىز. بوزا ئىچىپ، بالىخانىنىڭ تاملىرىمۇ نەم تارتىپ كەتكەن. مەن تەييارلىغان بوزىلارنى سايغا ئېقىتسا، ئادەمنى ئاققۇزۇپ كېتىدۇ. نەچچىسى ئېقىپمۇ كەتكەن. هازىر بالىخانىغا هېچكىم چىقمايدۇ، ئوتۇنخانا بولۇپ كەتتى، ئۆهۆ... ئۆهۆ... ئىسمىڭىزنى ئېيتىڭ، مەن قېرىنى قىينىماي...

— نەسىردىن ئەپەندى بولىمەن. ئەمدى تونۇدىڭىزمۇ ياكى يەنە...
چالنىڭ تىنىگە قايتا قان يۈگۈرگەندەك بولدى، پۈكۈلگەن قەددىنى تىكلىدى، نۇرسىز كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.
— ۋاي... ۋاي... — دېدى بوۋاي مېھمانغا قۇچقىنى ئېچىپ، — ھە، ياشاپ كېتىڭ، ھېلىمۇ تىرىكمۇسىز؟
— تىرىك بولمىسام، سىزنى ئىزدەپ كېلەلەرمىدىم؟
— تاغ تاغقا قۇۋۇشماس، ئادەم ئادەمگە قۇۋۇشار. كۆرۈشتۇر-گىنىڭگە شۈكۈر، خۇدا. تېخى يىگىتتەك تۇرۇپسىزغۇ. باركاللا، باركاللا! بۇ ھويلىنى قانداق تېپىپ كەلدىڭىز؟ ئۆزىڭىز تاپتىڭىزمۇ ياكى بىرەر بوزبخور تېپىپ بەردىمۇ؟
— كۆكۈل تېپىپ كەلدى، ئابدۇرەھمان ئاكا، كۆكۈل، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.
— سەدىقىڭىز بولاي، قەدەملىرىڭىزگە يەنە بىر قېتىم مۇبا-رەك!
چال ئەتراپىدىكى بىر توپ ئادەملەر ئىچىدىن كىمنىدۇر قىدىردى:
— ھوي، بەشىم، قېنى سەن؟
— بەشىم ئاكام بازارغا كەتكەن، — دېدى ھېلىقى يىگىت چالنىڭ قۇلىقى ئاستىغا ۋارقىراپ. چال يىگىتنىڭ گېپىگە ئېتى-بارمۇ بەرمەي:
— مېھمانخانىغا جاي تەييارلاڭلار! قېنى نەسىردىن، كىرىڭ. كۆردىڭىزمۇ بالىلارنى، مېنى گاس دەيدۇ، قۇلىقىمغا ۋارقىرايدۇ. قېرىساڭ، بالىلارغا شۇنداق ئويۇنچۇق بولۇپ قالىدىكەنسەن، — دېدى كۈلۈپ.
بىر توپ ئادەم تېزلىكتە تۆت تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى. كىمدۇر ھويلىنى رەتلەيتتى، كىمدۇر مېھمانخانىغا جاي ھازىرلايتى، كىمدۇر ئاشخانىغا يۈگۈرەيتتى. يىغىپ ئېيتقاندا ھەممىنىڭ ئايىغى ئالتە، قولى يەتتە بولدى. ئۇزاق ئۆتمەي مېھمانغا داستىخان

سىلىندى. چال دۇئا قىلغاندىن كېيىن، نەسىردىن ئەپەندىدىن قايتا ھال ـ ئەھۋال سورىدى.

ـــ دۇرۇس، دۇرۇس، ـــ دېدى چال كۆكرىكىگە يېيىلىپ تۇرغان ساقىلىنى سىلاپ، ـــ كېلىپ بەك ياخشى قىلدىڭىز. سىزنى ۋاپكەنتتە دەپ يۈرگەنىدۇق، ئۇ يەرلەردىنمۇ كېتىپسىز. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بۇخارادا يوق سىز، قەيەرلەرگە كەتتىڭىز؟ بوزىچى ئاكام بار دەپ يوقلاپمۇ قويمىدىڭىز؟ ھازىر قەيەردە تۇرۇۋاتىسىز؟

ـــ مەن ئېيتماي، سىز ئاڭلىمايسىز، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

ـــ ئېيتمىسىڭىز، ئاڭلىمايمەن ـ دە، ـــ دېدى بۇۋاي.

ـــ ۋاپكەنتتىن كەتكىنىمگە نەچچە يىل بولدى. دۇشمەنلەرنىڭ چېقىمچىلىقى بىلەن ئۇ يەرلەرنىمۇ تەرك ئېتىپ، بالا ـ چاقا بىلەن يىراقلارغا كەتكەنىدۇق.

ـــ يىراق دېگىنىڭىز قەيەر؟

ـــ بۇ يەردىن كۆرۈنمەيدۇ.

ـــ كۆرۈنمەيدىغان جايلاردا يۈرۈۋېرىپ قېنى، قانداق بولىدىكىن...

ـــ ئاخىرقى بارغان جايىم تۇركىيە بولدى.

ـــ ئوھۇ، بۇخارانىڭ بىر چېتىگە بېرىپسىز ـ دە، ـــ دېدى چال بېشىنى چايقاپ، ـــ بۇخارامۇ كەڭ جاي ئىكەن ـ ھە، ئۇ ياقلار ئاۋاتمۇ؟

ـــ تۇركىيە بۇخارادا ئەمەس، ئۇ بەك يىراقتا.

ـــ قەيەردىلا بولسىڭىز ساق بولۇڭ، بالىلارغىمۇ شۇ گەپنى ئېيتىمەن.

ـــ ھەي... ئابدۇرەھمان ئاكا، ئادەمزات ھەممە يەردىلا ياشاپ كېتىۋېرىدىكەن، لېكىن ۋەتەن بەربىر ۋەتەن بولۇپ قالىدىكەن. ئازەر يۈرتلىرىدا بولدۇم، كاشغەردە بولدۇم، دەمەشقتە بولدۇم... ئىشقىلىپ بارمىغان يېرىم قالمىدى. لېكىن بۇخارادەك جاينى تاپالمىدىم. ئاياغ مۇشۇ تەرەپكە تارتىپ تۇرغىنى تۇرغان. مانا، يەنە

سېغىنىپ كەلدىم.

ــ بالا ـ چاقىلارنىڭ غېمىدىن قۇتۇلغانمۇ سىز؟

ــ ھەئە، ھەممىسى ئۆز ئالدىغا، ئائىلىلىك بولۇپ كەتكەن.

ــ كەمپىر قانداق، ساق ـ سالامەتمۇ؟

نەسىردىن ئەپەندى ئېغىر تىن ئالدى.

ــ كەمپىردىن ئايرىلىپ قالدۇق. يەنە بىرسىنى نىكاھىمغا ئالغانىدىم، ئۇمۇ ۋاپا قىلمىدى.

ــ ئۆلۈمۇ؟

ــ بىر يىل بولدى... ماڭمۇ، بالىلارغىمۇ مېھرىبان ئىدى رەھمەتلىك.

ــ كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ... مېنىڭمۇ كەمپىرىم، جايى جەننەتتە بولسۇن، تاشلاپ كەتكىنىگە ئون يىل بولدى. بىچارە، مىسلىداپلا قىلىپ يۈرەتتى، بىراۋغا زىيىنى تەگمەيتتى... نېمە بولدى بىلمىدىم، تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى، ــ چال كۆزىگە ياش ئالدى ۋە تېزلا كۆز يېشىنى يېڭىگە سۈرتۈۋېتىپ كۈلۈپ قويدى، ــ بىر گېپى ھەرگىز ئېسىمدىن چىقمايدۇ: «تەكىنى بېشىڭىزغا قويايمۇ ياكى ئايىغىڭىزغىمۇ؟» دەيتتى.

ــ نېمىشقا ئۇنداق دەيتتى؟ ــ قىزىقىپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

چال گېپىنىڭ كۈلكىلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئالدىن پىخىلداپ كۈلۈۋالدى.

ــ بىر كۈنى بوزىنى سېتىپ، بازاردىن قايتىۋاتسام، ئوچ ـ تۆت ئۇلپەت بۇرادەرلەر تۇيۇقسىز ئالدىمدىن چىقىپ قالدى، ــ دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى چال، ــ شاپپىدە توختىدىم، «ئۆزۈڭنىڭ بوزاڭدىنغۇ ئۆلسەڭمۇ بەرمەيسەن. ئەمدى ھېچبولمىسا، بوزاڭنىڭ پۇلىغا بوزا ئېلىپ بەر» دېيىشتى ئۇلار. ياق، دېيەلمىدىم. دوستۇمـ ـنىڭ بوزخانىسىغا كىرىپ، ئېشەكتەك ئىچىپتىمىز. بىر ئامال بىلەن ھويلىغا يېتىپ كېلىپتىمەنۇ، يىقىلىپ تاشتەك يېتىپ

قاپتىمەن. سەھەردە ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىمنى كۆتۈرسەم، ئايىغىم تەكىيدە، بېشىم پەستە يېتىپتىمەن. رەھىمەتلىك كەمپىر كايىشقا چۈشتى: «ئەھۋالىڭىزغا قاراڭ، شۇنچىلىكمۇ ئىچەمسىز؟ تەكىنى ئاياقتا ئەمەس، باشتا قويىدىغۇ!» دەپ چالۋاقاپ كەتتى. شۇ چاغدا كاللامنىڭ ئىشلىگىنىگە قاراڭ: «ھە خوتۇن، بۇ ئىشنى ئەتەي قىلىدىم. كېچىدىن باشنىڭ گېپىگە كىرىپ، مۇشۇ ئەھۋالغا چۈشتۇم. ئايىغىمغا رەھمەت، مېنى ئاداشتۇرماي ھويلىغا ئېلىپ كەلدى. شۇنداق بولغاچقا، تەكىيگە ئاياغ لايىقمۇ ياكى باشمۇ؟» شۇنىڭدىن كېيىن رەھمەتلىك ئورۇن راستلىسا: «تەكىنى ئايىغىڭىزغا قويايمۇ ياكى بېشىڭىزغىمۇ؟» دەپ سورايتتى.

— سىزمۇ يامان ـ دە، — دەپ كۈلدى نەسىردىن ئەپەندى، — لېكىن ھەدىمىز جەننىتى ئايال ئىدى. بىز كەلسەك، ئارام ئېلىشنى بىلمەيتتى. دەررۇ داستىخان، تاماق تەييارلايتتى. ياتقان يېرى جەننەتتە بولسۇن! ئۆزىڭىز نەچچىگە كىردىڭىز؟

— جەۋزادا ئۆرۈك پىشسا، ساپمۇساق 80 گە كىرىمەن.

— تېخى ياش ئىكەنسىزغۇ. بىر جۈپ ئاچا ـ سىڭىلىنى تاپاي، باجا بولامدۇق؟

— ئۇغۇ بولاتتى، لېكىن سوۋۇپ قالغان چال كىمگە كېرەك؟ — چال ئۇرىدەك ئاغزىنى ئېچىپ كۈلدى، — ئەمدى بىزگە تەگكەن كەمپىر كېچىلىرى توڭلاپ چىقىدۇ.

— گېپىم مايدەك ياقتى، ئىچىڭىزدە خۇش بولۇپ تۇرۇپسىز. خوتۇن دېسە، گۆرنىڭ ئاغزىدىن قايتىسىزغۇ سىز...

— ھەي قويۇڭ، بالىلارنىڭ ئالدىدا ئۇيات بولىدۇ. كېلىنلەر نېمە دەيدۇ؟

— نېمە دەيتتى، ئوبدان گەپ دەيدۇ.

— نەدە «ئوبدان گەپ» دېسۇن؟ بىر نانخور ئىككى بولدى، دەيدۇ. كېيىن...

قوي گۆشى ۋە يېغى چالىراق قورۇلۇپ، ئىچىگە ئاچچىق ئالما

سىلىنغان قورۇما شورپا ئىلىپ بىر يىگىت كىرىۋېدى، چالنىڭ گېپىنى ئۈزۈلدى، ھەممىنىڭ ئېتىبارى داستىخانغا بۇرالدى. يىگىت-مۇ مېھماننىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى.

— ئىسمىڭ نېمە، يىگىت؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى يىگىتنىڭ قەددى ـ قامىتىگە نەزەر تاشلاپ.

— ئەشىم، — دېدى يىگىت شورپىغا نان تۇغۇرگەچ.

— دادىمىز بالىلارنىڭ ئىسمىنى ئاھاڭداش قىلىپ قويغان ئىكەن ـ ھە: چوڭى بەشىم، بۇنىڭ ئەشىم. خەشىمىمۇ بارمۇ يەنە؟

— ئىككى ئوغۇلمىز، تاغا، قالغانلىرى قىز، — دەپ جاۋاب بەردى ئەشىم.

— ئۆمرۈڭلارنى بەرسۇن، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — بىر ـ بىرىڭلارغا ئەش بولۇپ يۈرسەڭلار كەملىك كۆرمەيسىلەر. بۇڭايمۇ شۇنى نىيەت قىلىپ، سىلەرگە شۇنداق ئوخشاش ئىسىم قويغان. مېنىڭمۇ زامانىلى دېگەن تۇتۇنغان ئۇكام بار، ئۇمۇ ساڭا ئوخشاش ئىنتايىن ئەدەپلىك يىگىت.

يىگىت يالت قىلىپ نەسىردىن ئەپەندىگە قارىدى:

— قايسى زامانىلى؟ نامازخان تۆرە قازىنىڭ مۇلازىمىمۇ؟

— ئۇنى تونۇمسەن؟

— ئۇ مېنىڭ دوستۇم، بەك ياخشى يىگىت. بىر قېتىم قازى-نىڭ غەزىپىدىن قۇتقۇزۇپ، ياخشىلىق قىلغان ماڭا. شۇنىڭدىن بېرى يېقىن دوست بولۇپ قالدۇق. بۇ ھويلىغا بىر ـ ئىككى قېتىم كەلگەن.

— قايسى دوستۇڭنى دەۋاتىسەن، ئەشىم؟ — دەپ سورىدى چال.

— ۋەزىرلىك دوستۇمچۇ، بازار ئاقساقلى ئىككى كوزا بوزا سەۋەبلىك جاڭجال چىقىرىپ ئۆچەكەشكەندە، مېنى قۇتقۇزۇپ قالغان دوستۇمچۇ...

— ھە، بولدى، بولدى، — چال كاسىنى كۆتۈرۈپ شورپىدىن

خورۇلدىتىپ ئىچىپ، ئاندىن داستىخانغا قويۇۋېتىپ دېدى، ــ ياخشى بالا. كېيىنكى ۋاقىتلاردا كەلمىدىمۇ نېمە؟

ــ يېقىندا كەلدىغۇ، ــ دېدى ئەشىم بوشىغان كاسىلارنى يىغىپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، ــ دادا، مەن بەشىم ئاكامنىڭ ئالدىغا بېرىشىم كېرەك، بىرەر گېپىڭىز بارمۇ؟

ــ نېمە گېپىم بار ئۇنىڭغا؟ بۇرۇنراق قايتىڭلار، مېھمان خاپا بولىدۇ.

ــ مەن ھازىر كېتىمەن، بالىلارنى ئىشتىن قالدۇرماڭ، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۆزرە ئېيتىپ.

ــ قاياققا كېتىسىز؟ ــ دېدى چال زەردە بىلەن، ــ كەلمەي ــ كەلمەي ئاران بىر كېلىپ، كېتىمەن دېگىنىڭىز نېمىسى؟ كېلىش مېھمانىدىن، كېتىش ساھىبخانىدىن، دېگەن گەپ بار. قاچان رۇخسەت بەرسەك، شۇ چاغدا كېتىسىز... سەن ئېيتقانىنى قىل ئەشىم، مېھمان ھېچ يەرگە كەتمەيدۇ. شۇنداققۇ ھە، نەسىردىن. بىر پاراڭ سوقايلى.

ــ مەيلى، مەيلى، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

ــ ئەمىسە ماڭا رۇخسەت، ــ دېدى ئەشىم خوشلىشىپ.

بوۋاي بىلەن نەسىردىن ئەپەندى يالغۇز قالغاندىن كېيىن، ئابدۇرەھمان بوزىچى:

ــ قېنى، گەپ قىلمامسىز، ــ دېدى.

ــ نېمىنى دەيمەن، ئابدۇرەھمان ئاكا؟ ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى. ئەمما ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا گەپخانىسى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئۆتمۈشتىن چۆچەك باشلىغاندى...

دەرۋەقە، بۇ چۆچەكسىمان ھېكايە تۈركىلەر دىيارىنىڭ كىچىك-كىنە سەھرالىرىدا يۈز بەرگەنىدى. ئەگەر كىتابخانىلارغا بۇ ۋەقەلەر ئۇنچىلىك قىزىق تۇيۇلمىسا، بۇ سەھىپىلەرنى تاشلاپ، كېيىنكى «ھىيلەئى شەرئىي» دېگەن سەھىپىگە ئۆتۈپ كېتىۋەرسىمۇ بولىدۇ، ئەسەردىكى ۋەقەلەرنىڭ راۋاجىغىمۇ تەسىر يەتمەيدۇ.

شۇنداق قىلىپ، نەسىردىن ئەپەندى ھېكايىسىنى باشلىدى:

ــ ۋابكەنتتىن چىقىپ شاشقا باردىم، ئەمىرنىڭ ئايغاقچىلىرى كەينىمدىن ئىز قوغلاپ دېگۈدەك ئەگەشتى. شاشتىن ئودۇل كاشغەرگە كەتتىم، ئۇ يەردىمۇ كۇن بىرىشمىدى، كېيىن ئىرانغا، ئۇ يەردىن تۇركىلەر دىيارىغا ئۆتۈپ، چىغىر دەپ ئاتىلىدىغان سەھرادىن ماكان تاپتۇق. قىشلاق ئاقساقىلى قاتتىق قول بولسىمۇ، ياخشى ئادەم ئىكەن. تاغ ئېتىكىدىن بىر كۇلبە، تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئىش تېپىپ بەردى، بەرىكەت تاپسۇن. ھەممە جايدا بولغىنىدەك، بۇ قىشلاقتىمۇ يامانلار تالاي ئىدى. چەتتىن كەلگەنلەرنى قىلچە مەنسىتمەيتتى، ئىككى گەپنىڭ بىرىدە مەسخىرە قىلىشنى ياقتۇراتتى. دائىم قىڭغىر ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولاتتى، بايلىقلىرىمۇ قىڭغىر ئىشلىرىغا ئەگىشىپ كېلەتتى. شۇنداق ئىشلىرىدىن بىر ــ ئىككىسىدىن ۋاقىپ بولۇپ، ئاقساقالغا ئېيتىپ بەردىم. ئاقساقال كۆپچىلىكىنىڭ ئالدىدا ئۇلارنى سازايى قىلغاندەك تازا ئەدەپىنى بەردى. كېيىن ئۇلار بۇنىڭ مېنىڭ ئىشىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماڭا ئەكسىچە ئىش كۆرۈشكە باشلىدى. سەھرادا ئاقساقالدىن باشقا يۇلەنچىكىم بولمىسىمۇ، ئۇلارغا بوزەك بولمىدىم، ئارسلاندەك ئېلىشىپ يۈردۇم. بىر كۇنى ئىككى تاغار بۇغدايىنى ئېلىپ تۇگمەنگە باردىم. تۇگمەنچى بۇغدايىنى تارتىپ بەردى، ئەمما تۇگمەندىن چىققان ئۇننى تاغارغا قاچىلاۋاتقاندا، قارىسام، ئۇن مۇلچەرىمدىن كەم تۇرىدۇ. تۇگمەنچىنىڭ مەن بىلەن زىتلىشىپ يۈرگەنلەردىن بىرىنىڭ قېرىندىشى ئىكەنلىكىنى بىلسەممۇ، مىسران بىلەن تۇگمەن تېشىنىڭ تېگىدىكى تاختىنى كۆتۈردىم، ئۇ يەردە مەخپىي تۆشۈك بولۇپ، بۇغدايىنىڭ يېرىمى تۆشۈكتىن پەسكە چۈشىدىكەن. چۈشكەن بۇغدايىنى قېرىندىشى ئارقىلىق باشقا يۇرتتىكىلەرگە ساتىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ تۇگمەنچىنىڭ يېلىنىپ ــ يالۋۇرۇشلىرىغا قارىماي، ئۇدۇل ئاقساقالنىڭ ئالدىغا باردىم، سەھرانىڭ يۇزلۈك

كىشىلىرىدىن ئۇچ ـ تۆتىنى گۈۋاھ قىلىپ ئاۋامنىڭ رىزقىنىڭ يېرىمىنى شۇلۇپ يەۋاتقان تۈگمەنچىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدىم. ئاقساقال قاتتىق قول ئەمەسمۇ، تۈگمەنچىنىڭ شەرمەندىسىنى چىقىرىپ، تۈگمەندىن ھەيدىدى. شۇ سەۋەبلىك ئۇنىڭ قېرىندىشى ھەمتاۋاقلىرى بىلەن «بۇ كەلگىندىنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسەك، بىزگە كۈن بەرمەيدۇ»، دېيىشتىمۇ، ھەر كۈنى يولۇمنى مارلايدىغان بولۇپ قېلىشتى.

تۈتۈق بەرمەيدىغانلىقىمنى بىلىپ، بىر كۈنى تۈندە كۈلبەمىزگە كېلىشىپتۇ. يېرىم كېچىدە تام گۈمبۈر ـ گۈمبۈر قىلدى. «بۇ نېمە بالا ئەمدى؟» دەپ ھويلىغا چىقتىم ئەنسىرەپ. خوتۇنۇمۇ ماڭا ئەگەشتى. كېيىن بىلسەم، خوتۇنىنى ئەجەل ئۆيدىن ھەيدەپ چىقارغان ئىكەن. كاززاپلار تامدا پايلاپ يېتىشقانىكەن، بىر چوڭ تاشنى ئېتىشتى. تاش ماڭا ئەمەس، خوتۇنۇمغا تېگىپ، بىچارە تىنى تارتماي جان تەسلىم قىلدى. دۈشمەنلەر قېچىپ كەتتى، مەن بالىچاقا بىلەن يىغلاپ قېلىۋەردۇق.

ـــ ھۇ پەدەرى لەنىتىلەر! ۋۇ، ئىت يېمىگەنلەر! ـــ ئابدۇرەھمان بوزچى كۆزىگە ياش ئالدى. يانپاشلىغان يېرىدىن قەددىنى رۇسلىدى، ـــ خۇدادىن قورقماس ئىكەن ـ دە! بۇنداقلارنىڭ بوينىنى ئۈزۈش كېرەك ئىدى.

ـــ خۇدادىن قورققان بولسا، بۇنداق ئىشنى قىلىشارمىدى؟ ـــ دېدى نەسرىدىن ئەپەندى مىسكىن ئاۋاز بىلەن ھېكايىسىنى داۋام قىلىپ، ـــ سەھەرگىچە جەسەتنى قۇچاقلاپ زار ـ زار يىغلاپ چىقتۇق. خورازلار تۇن بىلەن خەيرلىشىپ، تاڭنى قارشى ئېلىۋاتقان چاغدا ئاقساقال كەلدى، تەسەللى بەردى، گۇناھكارلارنى تېپىشقا ۋەدە قىلدى. بۇنداق پەيتتە تەسەللى كار قىلاتتىمۇ؟ قېنىم قاينىپ، ئۆزۈمنى قويارغا جاي تاپالماي بېشىمنى تاملارغا ئۇردۇم. ۋۇجۇدۇم قىزىپ، ئىچىمنى قىساس ئوتى كۆيدۈرەتتى.

ـــ يىغلاشتىن پايدا يوق، جەسەتنى يەرلىككە قويايلى، ـــ دېدى

ئاقساقال يەلكەمگە ئورۇپ، ــ خوتۇنۇڭنىڭ ئۆلۈملۈكى تەييارمۇ؟

خوتۇن ياش، ئۆلۈملۈكى قەيەردە بولسۇن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆمرىمىز سەرسانلىقتا ئۆتۈپ، بىر ــ ئىككى تەڭگە يوشۇرۇپ قويغان يېرىمىزمۇ يوق ئىدى. لېكىن ئاقساقالغا «ھېچ نەرسەم يوق» دېيىشكە يۈزۈم چىدىمىدى.

ــ مەن خوتۇنۇمنىڭ ئۆلۈكىنى بۇ سەھرانىڭ مازىرىغا قويمايمەن، ــ دېدىم غەزەپ بىلەن، ــ تاغگۈلى قىشلىقىنىڭ مازىرىغا قويىمەن.

ئاقساقالنىڭ نەسىھەتلىرىگە قارىماي، بالىلارنى ئۇنىڭ ئۆيىدە قالدۇردۇم ــ دە، يامانلارغا نامايىش قىلغان ھالدا جەسەتنى يەلكەمگە ئېلىپ، تاغگۈلى قىشلىقىغا قاراپ ماڭدىم. ئۇ قىشلاقتىكى قول ــ ئىلكىدە بار موللىنى تونۇيتتىم، پۇكۇلگەن ھالدا ھويلىسىغا باردىم ــ دە، جەسەتنى تاشقىرىدا ــ پاكارراق تام ئۈستىدە قويۇپ، ئىچكىرىگە كىردىم. موللا ئىنتايىن ساددا، قولى ئوچۇق ئادەم ئىدى. ئۇ ئەھۋالىمنى كۆرۈپ، نېمە بولغىنىنى سورىماي، ئالدىمغا داستىخان سالدى، چورەك سۇندۇردى.

ــ «چورەك» دېگىنى نېمىسى، نەسىردىن؟ ــ دەپ سورىدى ئابدۇرەھمان بوزىچى.

ــ ئۆزىمىزنىڭ نېنى ــ دە، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى داستىخاندىن بىر پارچە نانىنى قولىغا ئېلىپ، داستىخانغا يەنە قويۇپ، ــ نان سۇندۇردى، مەن بىر پارچە نانىنى بىر چىشلەپ، قالغىنىنى قوينۇمغا سالدىم. موللا سىزىپ قېلىپ:

ــ نانىنى نېمىشقا قوينۇڭغا سالىسەن؟ تويمىساڭ، يەنە بېرىمەن ئەمەسمۇ؟ ھەتتا يولغا چىقساڭ، بىر ــ ئىككىسىنى تۈگۈپمۇ بېرىمەن، ــ دېدى.

ــ تاشقىرىدا خوتۇنۇم بار، ماغدۇرسىزلىنىپ تامغا يۆلىنىپ قالغان، بۇ نانىنى شۇنىڭغا دەپ ئېلىۋالدىم، ــ دېدىم. موللا گېپىمگە چىن پۈتۈپ، خوتۇنۇمنى چاقىرىپ كىرگىلى قىزىنى

چىقارتتى. قىز چىقىپ كېتىپ يەنە تېزلا قايتىپ كىردى.

ــ چاقىرسام گەپ قىلمايۋاتىدۇ، ئۆزىڭىز ئېلىپ كىرىڭ، ــ دېدى ماڭا قاراپ.

ــ قاتتىقراق چاقىرىڭ، خوتۇنۇمنىڭ قۇلىقى پاڭ، ياخشى ئاڭلىمايدۇ، ــ دېدىم بېشىمنى تۆۋەن سېلىپ. ئۆيگە كىرگەندىن بۇيان قىزنىڭ يۈزىگە قارىمۇ باقمىغانىدىم، ــ يىگىدىن تارتسىڭىز ئەگىشىدۇ.

قىز يەنە چىقىپ كەتتى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ چىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. موللا، خوتۇنى ۋە مەن ئېتىلىپ چىقساق، جەسەت يەردە يېتىپتۇ، قىزنىڭ بولسا كۆزلىرى چاندىن چىقىپ، بۇدتەك قېتىپ قاپتۇ. مەن دەررۇ ئۆزۈمنى جەسەتنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ، خوتۇنۇمنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان بۇ ئائىلىگە لەنەت ياغدۇرۇشقا باشلىدىم. موللا مالامەتتىن قورققان بولسا كېرەك، يۈگۈرۈپ كېلىپ يەلكىمدىن كۆتۈردى، باغرىغا باستى. چۈقان كۆتۈرمەسلىكىمنى سوراپ، يېلىنىپ ــ يالۋۇردى. مەن ئۇنىڭ قۇچىقىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىشقا ھەرىكەت قىلدىم، ئۇنىڭ بولسا قويۇپ بەرگۈسى كەلمەيتتى.

ــ بولار ئىش بولدى، ھېچ ئادەم بۇ دۇنيادىن تاق ئۆتمىگەن، خوتۇنۇڭ ئۆلگەن بولسا، ساڭا قىزىمنى بېرىمەن، كېرەك بولسا ئاقچىمۇ بېرىمەن، ئائىلەڭنى پۈتۈنلىۋالىسەن، ــ دېدى ئاخىر.

ــ رازى بولماپسىز ــ دە، نەسىردىن، ــ دېدى ئابدۇرەھمان بوزىچى ئەپسۇسلانغاندەك، ــ ئۆلگەن ئادەم قايتىپ كېلەرمىدى؟ بالىنى ئويلاش كېرەك ئىدى.

ــ رازى بولماي قەيەرگە باراتتىم؟ ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ھېكايىسىنى داۋام قىلىپ، ــ ئۆزۈم بىر ئۆلۈكنى كۆمەلمەي يۈرگەن تۇرسام! ئۇنىڭ ئۈستىگە، يات جايلاردا سەرسانەن، ئاكا ــ ئۇكام، قان ــ قېرىندىشىم يوق. ھېچنېمىسى يوق سەرگەردانغا خوتۇنلۇقىغا كىم قىزىنى بېرەتتى؟ ئاشۇ كۈنى قائىدە ــ يوسۇن

بويىچە مېيىتنى يەرلىككە قويدۇق. خوتۇنىمىڭ «قىرىقى» ئۆتۈپ موللا قىزىنى ماڭا نىكاھلاپ بەردى.

ئاشۇ كۈنى قاتتىق قايغۇدا بولغانلىقىم ئۈچۈن قىزغا ئانچە ئېتىبار بىلەن قارىمىغانىكەنمەن، كېيىن قاراپ، ئۆزۈمنى يوقىتىپ قويدۇم. بويى بويۇمدەك، بېلى بىر بوغۇم، ئېڭەكلىرى يېڭى پىشقان قىزىل ئالمىدەك، چېھرى بىر ئۆينى يورۇتىدۇ، كېچىسى شامنىڭمۇ كېرىكى يوق.

— پەرىشتىگە يولۇقۇپسىز ـ دە، نەسىردىن؟ — دېدى ئابدۇ ـ رەھمان بوزىچى پىخىلداپ كۈلۈپ.

— پەرىشتە دېگەنمۇ گەپمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى يەنە قىزىنى تەرىپلەپ، — بۇخارانىڭ ئالۇچىسىدەك قىپقىزىل لەۋلىرى ئارىسىدىن سەل ـ پەل كۆرۈنۈپ تۇرغان چىشلىرىنى دۇر دەيسىز. ئۇزۇن ـ ئۇزۇن كىرپىكلىرىنى قاقسا، يۈرەكنىڭ ھارارىتىنى قايتۇرىدۇ. ئۇستىدە يارىشىملىق ئۇزۇن كۆڭلەك، بېشىدا رومال، بىلەكتەك ئۆرۈلگەن بىر جۈپ چېچى بېلىدە تولغىنىدۇ. مېنىڭ پېشانەمگە پۈتۈلگەن بۇ قىز ئالدىن تۇرمۇش قۇرۇپ، ئېرى ئۆڭۈغا بېرىپ، قايتىپ كەلمىگەن ۋە تاكى ھېلىغىچە ئەركەك ھىدىنى ھىدلىمىغان تۇل ئىكەن.

— ئېرى ئەخمەق ئىكەن ـ دە ئۇ جۇۋانىڭ، — دېدى ئابدۇ ـ رەھمان بوزىچى «ھەي، ئەپسۇس» دېگەندەك بېشىنى چايقاپ، — شۇنداق، خوتۇنۇڭ بار ئىكەن، ئۆڭۈغا چىقىپ نېمە قىلىسەن؟ مەن ئۇنىڭ ئورنىدا بولغان بولسام، ئۆيدىن چىقمايتتىم.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيسىز، ئابدۇرەھمان ئاكا؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى كۈلۈپ، — ئاشۇ بەدبەخ ئەر ئۆڭۈغا چىقمىغان بولسا، بۇ ھۆرلىقا ماڭا قەيەردىن نېسىپ بولاتتى؟ شۇنداق قىلىپ، جۇۋانمۇ خېلى ئۇزاق ئولتۇرۇپ قالغانىكەن، شۇڭا كۆپ قارشىلىق قىلمىدى. يېڭى كېلىنىنى ئات ھارۋىدا چىغىرغا ئېلىپ كەلدىم. موللا بەرگەن ئاقچىلار بىلەن ئائىلەمنى ئىزىغا سالدىم. ھېچ نەرسە

كۆرمىگەندەك ياشاپ يۈرگەنسدۇق، جاھالەتتىن قاينىاپ تاشقان يامانلار يېڭى تۆھمەت ئويلاپ تېپىشتى.

ــ بەچچىغەرلەر، يەنە نېمە بالانى باشلاشتى؟ ــ دېدى ئابدۇ-رەھمان بوزچى غەزەپلەنگەن ھالدا، ــ ئەسكى ئەسكىلىكىنى قويمايدىكەن ــ ھە؟

ــ ئۆيىمىزگە ئوت قويۇشتى، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى كۈتۈلمىگەندە، ــ خەيرىيەت، ئاشۇ كۈنى ئۆيدە ھېچكىم يوق ئىدى. خوتۇن بالىلارنى ئېلىپ ئانىسىنىڭكىگە كەتكەن، ئۆزۈم دالىدا ئىدىم. قىشلاق تەرەپتىن كۆككە ئۆرلەۋاتقان قارا تۈتۈننى كۆردۈمۇ، يۈرىكىمگە ۋەھىمە چۈشتى. ئۆيكەم ئېغىزىمغا تىقىلىپ، چېپىپ كەلسەم، ئۆيىمىزدىن نىشان يوق، بىر ئوچۇم كۈلگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ. قىشلاق ئادەملىرى خېلى كۈچەپ بېقىپتۇ، ئەما ئوتنى ئۆچۈرەلمەپتۇ. خورلۇق ئىچىدە ئۆيۈمنىڭ كۈلىگە تىكىلىپ ھۆڭ ــ ھۆڭ يىغلىدىم. خوتۇنۇمغىمۇ بۇنچىلىك يىغلىمىغانىدىم.

ــ خوتۇن دېگەن تېپىلىدىغان نەرسە، دەپ ئويلىغان بولغىيتىڭ؟

ــ گەپ قىلماڭ، ئىچىمنى تازا بوشىتىۋالغاندىن كېيىن ئىككى تاغار تېپىپ، ھەربىرىنىڭ تېگىگە بىر ــ ئىككى تىللادىن تاشلاپ، ئۈستىدىن چالا ــ يېرىم كۆيگەن كۆمۈردىن كۈل ئارىلاش سېلىپ، ئېشەككە ئارتتىم ــ دە، يولغا چۈشتۈم. بۇ قېتىم ھىنالىق قىشلىقى تەرەپكە يۈگۈردۈم. بۇ قىشلاقنىڭ ئادەملىرى ساددا، ئاق كۆڭۈل، خۇددى ئۆزىمىزنىڭ شەكەرقىشلاقتىكى كىشىلەرگە ئوخشايدۇ. قىشلاق يېنىدا چوڭ ئۆستەڭدە سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. پۈتۈن ئۈستىبېشىم قاپقارا بولۇپ كەتكەن بولغاچقا، تاغارنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈپ قويۇپ ئۆزۈم سۇدا يۇيۇنۇۋاتقىنىمدا ئۆستەڭدە سۇغا چۆمۈلىۋاتقان بالىلار شوخلۇق قىلىپ، تاغارلارنى سۇغا ئاقتۇرۇۋېتىپتۇ. قارىسام، ئېرىق سۇيى قاپقارا ئېقىۋاتىدۇ. پۈتۈن جان ــ جەھلىم بىلەن تاغارلارغا يېپىشتىم. ئەمما كۆمۈر سۇدا ئېرىپ،

تاغارلار سولىشىپ قاپتۇ. تاغارلارنى سۈدىن ئېلىپ چىقتىم ـ ده، داد ـ پەرياد كۆتۈردۈم. قىشلاق ئاسمىنىنى لەرزىگە سالغان پىغانىنى ئاڭلىغان قىشلاق ئادەملىرى تېزلا يېتىپ كېلىشتى.

ـــ نېمە بولدى، نېمىشقا يىغلايسەن؟ ـــ دەپ سوردى بىرسى.

ـــ يىغلىماي، كۈلەيمۇ؟ ـــ دېدىم ئاچچىقلىنىپ، ـــ خۇدا بىخەۋەر بالىلىرىڭىز ئىككى تاغار تىللارىمنى سۇغا ئاقتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۆيۈم كۆيدى! خەپ، بۇ ئىشكىلارنى قازغا ئېيتىپ، هەممە تىللالىرىمنى ئۇندۇرۇۋالمىسام ئىسمىمنى يۆتكىۋېتىمەن!

شۇم ئېغىز بالىلار «تاغاردا تىللا ئەمەس، كۈل ئارىلاش كۆمۈر بار ئىدى» دەپ ئاتىلىرىغا زارلىنىشتى.

ـــ تەكشۈرۈپ كۆرىمىز، ـــ دېدى بىرسى تاغارلارغا يېپىشىپ، ـــ تاغارنىڭ تېگىدە بىر نېمە باردۇ.

ئۇلار تاغارلارنى قېقىشقاندى، بايىاتىن تىگىگە تاشلاپ قويغان تىللالار شىلدىرلاپ يەرگە چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار گېپىمگە راستتىنلا ئىشىنىشتى ۋە شەرمەندە بولۇشتىن قورقۇپ، هەربىر ئائىلىدىن بىر تىللادىن يىغىپ بېرىشتى.

ـــ بەرىكەت تېپىشسۇن، بۇ دۇنيادا ياخشى كىشىلەرمۇ بار ـ ده، ـــ دېدى ئابدۇراهمان بوزىچى هوشيارلىشىپ، ـــ كېيىن قانداق بولدى؟

ـــ كېيىن قىشلاققا قايتتىم، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى يۈزىگە تەبەسسۇم يۈگۈرگەن هالدا، ـــ تىللالارغا يېگى ئۆي سېلىش-قا باشلىدىم. ئۆي پۈتەي دېگەندە، رەقىبلىرىمدىن بىرى كېلىپ، گەپ ئالماقچى بولدى.

ـــ ئەپەندىم، تاپقان ـ تەرگىنىڭىزمۇ تايىنلىق، كىچىككىنە ئۆيىڭىزمۇ كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان تۇرسا، يېگى ئۆينى قايسى بايلىڭىزغا سېتىۋاتىسىز؟ ياكى كۆمۈپ قويغان خەزىنىڭىز بارمىدى؟

گېپىمگە ئاۋۋال كۈلدۈم، كېيىن چاقچاق ئارىلاش:

ـــ ئۆيۈمنىڭ كۆيگەن كۆمۈرىنى هىنالى قىلىشقا ئېلىپ

بارغاندىم، ئۇ يەردە ئوتۇن كەمچىل ئىكەن، تاغىرىنى ئەللىك تىللادىن ئېلىشتى، ــ دېدىم.

ــ ھىم، شۇنداقمۇ، ــ دېدى ئۇ ئېگىكىنى سىلاپ تۇرۇپ. قارىسام، كۆڭلى بىر يەردە ئەمەس. بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا كەتتى. مەن تاغىگۈلىدىن ــ قېينىئانامنىڭ ئۆيىدىن خوتۇن ــ بالىلارنى ئېلىپ كەلگىلى كەتتىم، بىر كۈن ئۆتكۈزۈپ قايتسام، ئاچ كۆزلەر ئۆز ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈپ، كۆمۈرىنى ئات ــ ھارۋىغا ئارتىپ، ھىنالى قىشلىقىغا بېرىپ ئالتۇنغا ئايرىباشلايمىز دېيىشسە، ھىناللىقلار «بىزلەرنى ئەخمەق دەپ ئويلىدىڭلارمۇ؟» دەپ ئالدىغا سېلىپ سوۋ ــ تۇقاي قىلىۋېتىپتۇ.

ــ بابلابسىز، نەسىردىن، بابلاپسىز! ــ شادلىقتىن كۆزلىرى ياشناپ كەتتى ئابدۇرەھمان بوزچىنىڭ، ــ بۇنداقلارنىڭ جازاسى شۇ. ئۇلار سىزگە يەنە زىيان يەتكۈزۈشمىدىمۇ؟

ــ راسا كۈلكىگە قېلىشتى، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆزىمۇ پىخىلداپ كۈلۈپ، ــ ئاخىر كۈدە ــ كۆرپىسىنى كۆتۈرۈپ قىشلاقتىن كۆچۈشتى. بىزلەرمۇ بىر مۇددەت قىشلاقتا ياشاپ تۇردۇق ــ دە، يەنە بالىلارغا زىيان يەتكۈزۈشمىسۇن، دېگەن ئەندىشە بىلەن بۇرساغا كۆچۈپ كەتتۇق. بالىلار چوڭ بولدى، ئىككىلىسىنى ئۆي ــ ئوچاقلىق قىلدىم. ئۇلارنىڭ كۆڭلى سودىگەرچىلىككە مايىل بولۇپ، ياۋروپا تەرەپلەرگە چىقىپ كەتتى، خوتۇن بىلەن ئىككىمىز بۇرسەدا قالدۇق. بىر ــ بىرىمىزگە تايىنىپ يۈرگەنىدۇق، بىر يىل بۇرۇن، خوتۇن كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، يېرىم كۈنمۇ ياتماي بەندىلىك قىلدى. ئۇ ئۆلگەندە بۇ دۇنيا كۆزۈمگە قاراڭغۇ بولۇپ كۆرۈندى.

ــ دۇنيا دېگەن شۇ، ــ دېدى ئابدۇرەھمان بۆزچى ئۇزۇن ساقىلىنى سىلاپ، ــ مانا، مەنمۇ قاراڭغۇدا ياشاپ يۈرۈۋاتىمەن. قولىمىزدىن نېمە كېلىدۇ، خۇدانىڭ ئېيتقىنىغا كۆنىمىز ــ دە، كۆز ئوچۇق بولسا، كۆرىدىكەنسەن.

— هەئە، ئابدۇرەھمان ئاكا، كۆردىكەنسىز، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى جىلمىيىپ، — لېكىن بۇ دۇنيادىن ئۆرتەنگەن بىرسى: «ئەگەر بۇ دۇنيانىڭ تەشۋىشىدىن قۇتۇلاي، غەم ـ غۇسسىلىرىنى ئۇنتاي دېسەڭ، ئۆزۈڭگە تار مەسە سېتىۋال» دېگەنكەن. مانا، مەنمۇ مەسىنى سالغانىدىم، كۆردىڭىز، قانچىلىغان گەپ چىقتى...

يىگىرمە ئالتىنچى باب

ھىيلەئى شەرئىي

زامانئەلى شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئەگمىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان خوجا مەسچىت ئالدىدا ئۇستا مەنسۇر بىلەن ئۇچراشتى. ساندۇقتا دىمىقىپ، ئۇستىبېشى چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەن ئۇستىنىڭ ئۇستىگە چاپىنىنى كىيدۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئېتىغا مىندۈردى ـ دە، يۈگىنىدىن يېتىلەپ شاھمىچىنىڭ چايخانىسى تەرەپكە ماڭدى. چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ئۇستا ئات ئۇستىدە ئاران ئولتۇرۇپ، بەزگەكتەك دىر ـ دىر تىترەيتتى.

زامانئەلى ئۇنىڭ تىترەۋاتقىنىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، دالدا بىرىشكە سۆز تاپالماي، بېشىنى سالغىنىچە جىم كېتىپ باراتتى.

شاھمچى ئۇستىنىڭ ئۇستىبېشىنى كۆرۈپلا نېمە ئىشلىگىنى دەررۇ چۈشەندى، ئوپۇل ـ توپۇل ئورۇن تەييارلاپ، ئۇنى ئولتۇر-غۇزدى. ئوچاققا ئوت قالاپ، چۆگۈننى ئاستى. ئۇستا مەنسۇر قاينىق سۇ ئىچىپ، تىترىكى بىرئاز بېسىلغاندىن كېيىن، ئاڭلىغانلىرىنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي ئېيىتىپ بەردى. ئۇستىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ زامانئەلى چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندى. بەلكىم، ئۇ ئەمدى قانداق قىلىش ھەققىدە پىلان تۈزۈۋاتقان بولسا كېرەك.

ـــ ھۇ پەدەرى لەنىتىلەر! ـــ دەۋەتتى سەپەر شاھمىچى ئىختىيارسىز، ـــ ھۇ مۇتتەھەملەر! ھۇ چاياننىڭ يېغىنى يالغانلار!

تۈن قاراڭغۇسى يېيىلماقتا ئىدى. بۇ يەردىكى ئۇچ ئادەممۇ بىئاراملىق قاراڭغۇلۇقىغا پاتماقتا ئىدى. خىياللىرى چىگىشلىشىپ كەتكەن زامانئەلى ئەتراپقا ئەنسىزلىك بىلەن قارىدى:

— نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆزى كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— سەھەردە چىقىپ كەتكەنىدى، — دېدى غەزەپتىن چوغدەك قىزىپ كەتكەن سەپەر شاھىچى، — كوچىدا بىرەر تونۇشىنى ئۇچرىتىپ، شۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتىمۇ، مۇشۇ كەمگىچە دېرەكى يوققۇ. بايىاتىن ئازراق يامغۇر تامچىلىغانىدى، «يامغۇردا قالمىسۇن» دەپ دوستلىرى تۇتۇپ قالدىمۇ يا. قەيەردە بولسۇن، ساق بولسىلا بولدى...

— تاغامغا بۇ گەپنى دېسەكمىكىن؟ — دەپ سورىدى ئۇستا زامانىلىگە مەسلىھەت سېلىپ.

— ياق، مەنسۇر ئاكا، — دېدى زامانىلى كەسكىنلىك بىلەن، — تاغىڭىزنىڭ بىلمىگىنى ياخشى. بۇنى ئۆزىمىز بىر ياقلىق قىلساق-مىكىن، دەيمەن.

تۇن قاراڭغۇلۇق پەردىسىنى شەھەر ئۈستىگە يايغان بولۇپ، تۇرلۇك ھاشاراتلارنىڭ چىرىلدىشى ۋە يىراقتىكى ئىتلارنىڭ ئاندا-ساندا بوغۇق قاۋاشلىرى سۈكۈناتنى بۇزۇپ تۇراتتى. زامانىلى نېمىلەرنىدۇر مۇلاھىزە قىلاتتى، سەپەر شاھىچى قاراڭغۇلۇققا تىكىلگەنچە خىيال سۈرەتتى. ئۇستا مەنسۇر ئۇيقۇغا كەتكەنىدى.

— بىرەر پىلانىڭىز بارمۇ، بەك ئويلاپ كەتتىڭىز؟ — دېدى شاھىچى بىر نەچچە مىنۇتتىن كېيىن زامانىلىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

— ھازىرچە بىر نېمە دېيىش قىيىن، سەپەر ئاكا. نەسىردىن ئەپەندىگە ۋاقىتنىچە باشقا قونالغۇ تېپىپ بېرەكمىكىن، دەيمەن. ئىلاج بولسا، يىراقراق يەرگە كەتكۈزۈش كېرەك...

ئۇستا مەنسۇر راستىنلا ئۇخلاپ كەتتى. سەپەر شاھىچىنىڭ بولسا، ئۇيقۇسى قۇش ئۇيقۇ — كۆز يۇمۇق، كۆڭۈل ئويغاق. زامانىلى بولسا بىر كېچە كىرپىك قاقمىدى.

سەھەردە چوڭ جامە تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئەزان ئاۋازىغا قوشۇلۇپ خورازلارنىڭ چىللىشىمۇ قۇلاققا چېلىنىاتتى. نامازنى ئادا

قىلىشقاندىن كېيىن، ئۇلار يەنە جەم بولۇشتى.

— مەن بىر كېچە ئويلاپ چىقتىم، — دېدى زامانئەلى قىزار-غان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، — ئۆگۈنلۈككە يەكشەنبە. مەنسۇر ئاكا، سىز بېرىپ، تىركچىلىكىڭىزنى قىلىپ، يەكشەنبە كەچتە مۇشۇ يەرگە كېلىڭ. مەن تاغىڭىزنى بىر ئامال بىلەن بىخەتەر يەرگە ماڭدۇرىمەن.

— نېمە دەپ ماڭدۇرىسىز، زامانئەلى؟

— بىر ئامالى بولار، مەنسۇر ئاكا.

— بوپتۇ، تاغامنى يوشۇردۇقىمۇ دەيلى، ئۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىمىز؟

— شەھەردە بىر - ئىككى يېقىنلىرىم بار، دېيانەتلىك يىگىت-لەر، سېپىمىزگە قېتىلىدۇ. مانا، سەپەر ئاكا، سىز، مەن ۋە ئاشۇ بۇرادەرلىرىم ئىككى - ئۈچ كىشىگە تەڭ كېلەلمەسمىزمۇ؟

— توغرا ئويلاپسىز، زامانئەلى! — دېدى سەپەر شاھىچى، — بىر پاشقا بىر ئۆلۈم. بىر ئادەمنى ھىمايە قىلالمىساق، بۇ سۆلەتنى نېمە دەپ كۆتۈرۈپ يۈرۈيمىز؟

ئۇستا مەنسۇر مۇشتلىرىنى تۈگۈپ:

— ھەق گەپ، ئەركەك مەرد كەلمىسە، بېشىغا رومال ئارتىشى كېرەك. كۈرەش قىلايلى!...

※ ※ ※

بۇگۈن قۇياش سۇس تۇمان ئىچىدە بوزىرىپ تۇراتتى. كەچقۇ-رۇنقى تۇتۇق ھاۋا سەھەردىمۇ ئېچىلمىدى. زامانئەلىنىڭ چىرايىمۇ كۈننىڭ ئەلپازىدەك تۇتۇق. ئۇ نەسىردىن ئەپەندىنى كوزىچى قىشلىقىغا كەتكۈزۈۋېتىشنى نىيەت قىلىپ يۈرۈۋاتىدۇ، لېكىن ئۇياققا ماڭدۇرۇش ئۈچۈن سە ‹كېلىن ئېرىقىنىڭ بۇ قېتىدىن تېپىلسا، نېرىقى تەرىپىگە سەۋەب تاپالمايۋاتىدۇ. ئويلاپ - ئويلاپ، ئاخىر، ئۇنىڭ ئېسىگە ۋەردانزىگە بارغىنىدا ئۆيدىكىلىرىگە مۇستاپا

دېھقانىنىڭ قىزىدىن گەپ ئاچقىنى كەلدى. شۇ چاغدا ئاتىسى: «بۇرۇنقىلارئۆتمە، دېگەنىكەن. لېكىن، نەچارە، قېشىڭنىڭ ئارىلىقى يىراق ئىكەن. يەنە بىر جەھەتتىن يىراقتىن بولسىمۇ تېپىلغىنى ياخشى بوپتۇ. بىز نېمە دەيتتۇق، تەقدىر پېشانە ئىكەن» دەپ رازىلىق بەرگەندى. قايتىشتا زۇلپىزەرنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ بېقىش نىيىتىدە مۇستاپا دېھقانىنىڭكىگە كىرىمەن دەپ نىيەت قىلغان بولسىمۇ خىجىل بولۇپ كىرەلمىدى. قىشلاق چايخانىسىغا كىرىپ، دەردىنى پەرمان ئاكىسىغا ئېيتتى.

بۇ يېگىتنىڭ مۇستاپا دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كۆپ قاتنايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى سەزگەن قىشلاق ئەھلى «بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق تۇرامدۇ تاشتا» دېگەندەك، ئۆزلىرىچە ئىشق داستانىنى توقۇپ يۇرۇشكەنىدى. «ئىشق داستانى» نامىدىكى بىر پارچىسى پەرمان ئاكىنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ، زامانىلىنىڭ ئۆز ئېغىزىدىن ئاڭلارمەن، دەپ جىم يۇرەتتى. مانا، يېگىت قىزىرىپ ـ تاتىرىپ ئۇدۇلىدا تۇرۇپتۇ.

ـــ ئىنىم، بىزنىڭ باغ تەرەپكە ئۆتۈڭ، ـــ دېدى پەرمان ئاكا تۆۋەن ئاۋازدا، ـــ بېغىمىز مۇستاپانىڭ بېغى بىلەن تۇتاش. تېخى كۇنىپىتىشقا ئازراق بار، زۇلپىزەرنى ئانىسى بىلەن باغدا كۆرگەنىدىم. بېرىڭ، ئىلاجىنى تېپىپ سۆھبەتلىشەرسىز. لېكىن بۇ ئەقىلنى مېنىڭ كۆرسەتكەنلىكىمنى بىراۋ بىلمىسۇن.

زامانىلى ئېتىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ، پەرمان ئاكا ئېيتقان يول بىلەن باغقا باردى. ئىككى باغنى شاخ بىلەن ئېتىلگەن پاسىل ئايرىپ تۇراتتى. ئۇ پاسىل چىتەن ئارىسىدىن قوشنا باغنى مارىلىندى، زۇلپىزەرگە كۆزى چۈشتى ۋە شۇ ھامان يۇرىكى دۇپۇلدەشكە باشلىدى. مۇستاپا دېھقانىنىڭ خوتۇنى ئۇلىبىبى ھەدە قىزىدىن خېلى يىراقتا بىر ئىشلارنى قىلىۋاتاتتى. زامانىلى بوغۇق ئاۋازدا قىزنى چاقىردى، قىز ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى، ئاۋازنىڭ قايسى تەرەپتىن كېلىۋاتقىنىنى بىلمەك ئۈچۈن ئەتراپقا قاراشقا

باشلىدى. ئاخىر، ئاۋاز ئىگىسىنىڭ قەيەردە تۇرغانلىقىنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ زامانىسىنى ئىككىنچىسىگە بىلدى. ئورنىدىن تۇرۇپ، لېۋىنى چىشلىگەنچە ئۇياق ـ بۇياققا، ئاندىن ئاستاغىنە بوينىنى سوزۇپ ئاۋازى تەرەپكە قارىدى. ئاۋازى خېلى يىراقتا، ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە. ئۇ دەرەخلەرنىڭ دالدىسى بىلەن يېگىت تەرەپكە كەلدى. يېگىتكە يېقىنلاشقانسېرى يۈرەك سوقۇشى تېزلەشتى، ئىچىدىكى ئەنسىزلىكتەك تۇيغۇ كۈچەيدى. قىزلىق غۇرۇرى يول قويمىدىمۇ، نىشانغا بارماي تۇرۇپ توختاپ قالدى.

ـــ قورقماڭ، بۇ مەن، ـــ دېدى زامانىسى تېخىمۇ پەس ئاۋازدا، ـــ نېمىشقا توختاپ قالىسىز؟ يېقىنراق كېلىڭ.

زۇلپىزەر بىر ـ ئىككى قەدەم سالدى ـ دە، يەنە توختىدى. ئۇ يېگىتكە تەلپۈنەتتى، ھاياسى بولسا ئۇنى ئارقىغا تارتاتتى. ئاخىر تۇرغان جايىدا ئۇزۇن كىرپىكلىرىنى بىر كۆتۈرۈپ تاشلىدى:

ـــ نېمىشقا كەلدىڭىز؟ـــ دېدى ناز بىلەن، ـــ دادام كۆرسە ئىككىمىزنى تەڭ سويمىدۇ.

ـــ سىزنى كۆرگۈم كەلدى، زۇلپىزەر! ـــ زامانىسىنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

ـــ كۆرگۈڭىز كەلسە، ئاۋۋال دادامغا تويلۇق تۆلەڭ، ئاندىن. ـــ ئۇ «ئاندىن قانچىلىك كۆرۈشكىڭىز كەلسە، كۆرۈشۈۋېرىسىز» دېمەكچى بولدى ـ يۇ، ئۈيلىمىپ گېپىنى يۇتۇۋېتىپ، قېشىنى سۈس پۈرۈشتۇردى، ـــ ئەمدى كېتىڭ، باشقىلار كۆرۈپ قالىدۇ!

يېگىت ئالدىراپ قالدى.

ـــ كۆرسە نېمە بولىدۇ؟

ـــ گەپ قىلىدۇ. كېتىڭ!

ـــ كەتمەسەمچۇ؟

ـــ كېتىسىز...

قىز «كېتىڭ، كېتىڭ» دەيتتى ـ يۇ، لېكىن ئۆزى جايىدىن

مىدىرلىمايتتى.

— ھەيدەۋاتامسىز مېنى، زۇلپىزەر؟

— ھەيدىمەي نېمە قىلاي؟ يات قىزغا گەپ تاشلىغىلى ئۇيال-مامسىز؟

— سىز يات ئەمەسسىز، زۇلپىزەر!

— يات بولماي، كىم؟

— جېنىم!

— ئوھۇ، — دېدى زۇلپىزەر ئاۋازىنى سوزۇپ، — ئۆزىڭىزنىڭ جېنىڭىز يوقمۇ؟

— مەن جېنىمنى سىزگە بەرگەنمەن، زۇلپىزەر.

— نېمىشقا؟

— جېنىم بولۇشىڭىز ئۈچۈن.

— ئۇياتسىز! — دېدى قىز جىلمايغان ھالدا. ئاندىن ئارقىسىغا قايتىپ ماڭدى.

— يەنە بىرئاز تۇرۇڭ، زۇلپىزەر، سىزگە دەيدىغان گېپىم بار.

— گېپىڭىز بولسا، ئەلچى ئەۋەتىڭ! — دېدى قىز ئارقىسىغىمۇ قارىماي. ئاندىن يۈگۈرگەن پېتى كەتتى. ئۇ يۈگۈرۈۋاتقاندا، يىلاندەك تولغانغان بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈم چېچى گاھ ئوڭ بېقىنىغا، گاھ سول بېقىنىغا ئۆتۈپ، زامانىلىنىڭ ئىچىنى تېخىمۇ كۆيدۈرۈۋەتتى...

زامانىلى شۇ ئۇچرىشىشنى ئەسلەپ، يوقاتقان نەرسىسىنى تېپىۋالغاندەك خۇرسەن بولۇپ كەتتى.

— تاپتىم، نەسىردىن ئەپەندىنى ئەلچىلىككە بېرىشقا كۆندۈرىمەن. ئاخىر، بۇنىڭغا جان دەپ كۆنىدىغۇ! راست، ئۇياققا غوجامنى قۇرۇق قول ماڭدۇرىمەنمۇ؟...

زامانىلىنىڭ قازىدا ئېلىشى، ئېنىقى ئامانىتى بار ئىدى. ھازىر قازىنىڭ ئالدىغا بارىدۇ، ئامانىتىنى سوراپ ئالىدۇ، شۇنىڭ ئۈن تىللاسىنى توي خىراجەتلىرىگە دەپ مۇستاپا دېھقانغا بېرىدۇ.

زامانئەلی شۇ نىيەت بىلەن قازىنىڭ ئالدىغا بارىدىغان ھەم ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆزىتىدىغان بولدى...

ـــ قازى جانابلىرى! ـــ زامانئەلى پەگادا تۇرۇپ قول قوۋۇشتۇردى، ـــ خۇش خەۋەر.

قازى چىرايىغا تەبەسسۇم يۈگۈرگەن ھالدا:

ـــ قانداق خۇش خەۋەر؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئائىلىلىك بولاي دەۋاتىمەن.

ـــ مۇبارەك بولسۇن!

ـــ قۇللۇق، قازى جانابلىرى.

ـــ بىزدىن نېمە خىزمەت؟

ـــ رەھمەت، قازى جانابلىرى، ـــ دېدى زامانئەلى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ، ـــ توي چىقىمسىز بولماس، قازى جانابلىرى، شۇڭا ئاماناتتىن...

زامانئەلىنىڭ ئامانەتنى سورىشى ئورۇنسىز بولدىمۇ ياكى قازىنىڭ خىيالى باشقا ياقتىمۇ:

ـــ قانداق ئامانەت؟ ـــ دېدى.

ـــ ئامانەت ـ تە، ـــ دېدى زامانئەلى جىددىيلىشىپ، ـــ مەن شەھەردە يالغۇزمەن، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىم يوق. ھۇجرام كىچىك ـ كۆندۇز ئوچۇق. ھەرخىل ئادەم بار، دەپ سىزگە ئوتتۇز تىللا بەرگەنىدىم، شۇنى سوراۋاتىمەن ـ دە، قازى جانابلىرى.

ـــ ئەسكە ئالالمايۋاتىمەن، قانداق ئامانەتنى سوراۋاتىسەن؟ ـــ مەسخىرىلىك كۈلدى قازى.

قازىنىڭ ئىككىنچى قېتىم مەسخىرىلىك كۈلۈشى زامانئەلىگە ھار كەلدى.

ـــ قازى جانابلىرى، چاقچاق قىلىۋاتامسىز؟ بەرگەنمەن سىزگە!

ـــ بەرگەن بولسىڭ، ئالدىم دەيمەن ـ دە! نېمە، ئوتتۇز تىللانى دەپ گۇناھقا پاتىمەنمۇ؟ ھۆججىتىڭ ياكى گۇۋاھچىڭ بارمۇ؟

زامانئەلى ئۆڭۈپ كەتتى، تىلى گەپكە كەلمەي قالدى.

— قازى جانابلىرى! — دېدى زامانئەلى تىترەڭگۈ ئاۋازدا يۆتە-لمۇدى، — ئارىمىزدا لەۋز بار، ئادەمگەرچىلىك بار...

بۇ گەپلەردىن قازىنىڭ تېخىمۇ غەزىپى كەلدى.

— سەن تېخى ماڭا ئادەمگەرچىلىكنى ئۆگەتمەكچىمۇ؟ ياكى لەۋزىڭدە تۇرمايسەن، دېمەكچىمۇ؟ ھۆججەتنىڭ بولسا كۆرسەت، گېپىڭگە ئىشىنىمەن. قازىلىقنىڭ قائىدىسىنى بىلمىسەڭمۇ، بىر پارچە قەغەز لەۋزدىن، ئادەمگەرچىلىكتىن يۇقىرى تۇرىدۇ!

زامانئەلى ھەيرانلىق بىلەن داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. بىر چاغلاردا تەنەبايمۇ گۈۋاھسىز تىلدىن كېتىپ قالغانىدى، بۈگۈن ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزى چۈشتى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ «تويىنىڭ خىراجىتى تەل، نەسىردىن ئەپەندىنى ئەلچىلىككە ئەۋەتمەن» دەپ خۇشال بولغان چېغىدا، ئۇ شۇ ئامانەتنى نەزەردە تۇتقان ئەمەس-مىدى؟ قانداق ئادەم بۇ ئەمدى؟

زامانئەلىنىڭ قازىغا بولغان نەپرىتى شۇنچىلىك كۈچەيدىكى، پەرپى چەپەنى قېلىپ، ئۇنى بوغۇزلىۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى. «مال ئاچچىقى — جان ئاچچىقى» دېگەن گەپ بارغۇ. بايلىقى پىخسىپ — سېسىپ ياتسىمۇ، ھەر قانداق زەردارنىڭمۇ تەڭگىسى يوقالسا، جېنى ئېچىشىدۇ. ئىمانى بوشلار بۇنداق پەيتتە بىرەر بالانى كۆتۈرۈپ قوپۇشى ھېچ گەپ ئەمەس.

زامانئەلىنىڭ ئىمانى پۈتۈن ئىدى، شەيتانغا ھاي بەردى. ئۇ قازىغا يېلىنىپ، غۇرۇرىنى يەرگە ئۇرغۇسى كەلمىدى. «نېمىشقا ئادەملەردە ئىنساب ـ دىيانەت قالمىدى؟ — دېگەن ئوي كەلدى ئۇنىڭ خىيالىغا. كېيىن بۇ پىكىرنى ئىنكار قىلدى، — ياق، بىر قازىنى دەپ باشقىلارنى دىيانەتسىزگە چىقىرىش ئورۇنلۇق ئەمەس. توغرا، ئاۋامنىڭ نامىدىن ۋەزخانلىق قىلىدىغان نامازخان تۆرىگە ئوخشاشلار شۇنداق قىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تەسىرى باشقىلارغىمۇ يۇقۇشى مۇمكىن. يولباشچىسى ناباب پۇقرا ئاياغسىز بولار. بۇنداق باشلارغا بويۇن ئېگىش ئەيىب!...»

زامانئەلی کۆڭۈلسىز ھالدا تاشقىرىغا چىقتى. «كىمدىن قەرز ئالسا بولار؟ ئۆزىنىڭ تەشۋىشلىرى بىلەن يارۇ دوستلىرىنى خىجا-لەتتە قويۇش نىيىتى يوق، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھالى ھالىقەدەر، تاپقاز-لىرى ئائىلىسىگە ئاران يېتىدۇ». ئۇ شۇنداق خىياللار بىلەن ئاتنىڭ باشىبىغىنى قويۇۋەتكەن بولغاچقا، ئات ئۇنى چايخانىغا ئېلىپ كەلدى. نەسىردىن ئەپەندى شۇ يەردە ئاخشامقى ئىشلىرىنى ئېيتىپ، ئۇچ - تۆت كىشىنى ئېغىزىغا قارىتىپ ئولتۇراتتى. زامانئەلىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ چىرايىغا تەبەسسۇم يۈگۈردى. لېكىن زامانئەلىنىڭ كەيپىياتى ناچار، ئاران ئۆرە تۇرغاندەك قىلاتتى. ئۇنى كۇتۇۋېلىپ كەلگەن سەپەر شاھىچى بىر ئىشنى سەزگەندەك:

— نېمە گەپ، زامانئەلى؟ كەيپىياتىڭىز ناخۇشقۇ؟ بىرەر ئىش بولدىمۇ؟ پەدەرىم كېسەل دەۋاتاتتىڭىز، ئۇ كىشىنىڭ ئەھۋالى دۇرۇسمۇ؟ — دەپ سوئاللارنى ياغدۇرۇۋەتتى.

— دۇرۇس!

زامانئەلى نەسىردىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇھسىنغان ھالدا ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى.

— ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشۈپتىمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى تاقىتى تاق بولغان ھالدا، — نېمىشقا گەپ قىلمايسىز، زامانئەلى؟ دۇنيانىڭ ھەممە ئىشى سىزنىڭ يەلكىڭىزگە چۈشتىمۇ؟

— ھەي، سورىماڭ، — دېدى زامانئەلى ئۇھ تارتىپ.

— بۇنچىلىك قايغۇرۇشقا ئەرزىيدىغان نېمە ئىش سادىر بولدى، دەڭا قېنى؟

— قازىدا ئازراق ئامانىتىم بار ئىدى، بۇگۈن سورىسام، تېنە-ۋاتىدۇ. شۇڭا بېشىم قېتىپ...

— شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ؟ قايغۇرۇشقا ئەرزىمەيدۇ. قازىنىڭ بۇنداق ئىشلىرىنى ئەمدى كۆرۈۋاتامسىز يا؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندى زامانئەلىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ، — ئويلىماڭ ئۇكا، بىر ئامالىنى قىلىمىز!... ئامانەت ئىش ئاۋارە قىلىدۇ، دېگەن شۇدە!

كۆڭلىڭىز خاتىرجەم بولسۇن، ئامانەتنى قىيامەتكە قالدۇرمايمىز. قازى بىلەن ئۆزۈم ھېسابلىشىمەن. ئەمدى قاپىقىڭىزنى ئېچىپ، كۆڭلىڭىزنى كەڭ تۇتۇڭ!

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تەسەللىسى تەسكىن بەردىمۇ، زامانىئەلى ئاستا ـ ئاستا تىنچلىنىشقا باشلىدى، گەرچە چېھرىدە خۇشاللىق جىلۋە قىلىپ تۇرمىسىمۇ، بۇرۇنقىدەك بەك غەمكىن ئەمەس ئىدى، كۆزلىرىدە سۇس ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس يالتىرىدى. شاھىچىنىڭ نىگاھى بولسا زامانىئەلىنىڭ ھازىرقى ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى سۈندۇرۇپ، باشقا بىر تۇيغۇنى ئويغىتىپ قويغانىدى، ئۇ شاھىچىغا «ئۇندىمەڭ» دېگەندەك ئىشارە قىلدى.

ـــ ئەشىم دېگەن دوستىڭىز بار ئىكەن، زامانىئەلى، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى پاراڭنى باشقا ياققا يۆتكەپ.

ـــ ھەئە، بار، ـــ دېدى زامانىئەلى. ئۇ سەھەردە سەپەر شاھىچىغا «بىز ـ ئىككى دوستلىرىم بار، ئېيتسام، سېپىمىزغا قېتىلىدۇ» دېگەن چاغدا دەل شۇ ئەشىمنى نەزەردە تۇتقانىدى، ـــ قەيەردە كۆردىڭىز ئۇنى؟

ـــ ئاتىسى بىلەن كونا قەدىرداناردىن ئىدۇق، كىچىچە شۇنىڭكىدە قۇنۇپ قالدىم. گەپتىن گەپ چىقىپ، سىزنى تىلغا ئالغانىدىم، ئەشىمبای «تونۇيمەن، ئۇ مېنىڭ دوستۇم بولىدۇ» دېدى. ئىنتايىن ئەدەپلىك يىگىت ئىكەن. ئۇنىڭغا بىر ياخشىلىق قىلغان ئىكەنسىز، ئاغزىدىن بال تېمىپ سىزنى ماختىدى.

ـــ قانداق ياخشىلىق قىلغان بولغىيتتىم؟

ـــ قانداق ياخشىلىق قىلغىنىڭىزنىمۇ بىلمەيدىكەنسىز ـ دە تېخى؟ ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ بىلمىگىنىڭىز ياخشى. ياخشىلىق قىل ۋە قىلغان ياخشىلىقىڭنى سۇغا تاشلا، ئۇنى ئادەمـ لەر بىلمىسە، بېلىق بىلەر، دېگەن گەپ بار. بۇ ئادىتىڭىز ياخشى.

ـــ ئابدۇرەھمان ئاتا ساق ـ سالامەتمىكەن؟ ـــ دەپ سورىدى زامانىئەلى.

ـــ ياخشى تۇرۇپتۇ، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى، ـــ بۇڭاي خېلى قېرىپتۇ. ئەمما تېنى ساغلام ئىكەن، ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆپ ھەمداستىخان بولغانمىز.

ـــ تونۇمايدىغان ئادىمىڭىز يوقمۇ، تاغا؟

ـــ ھەي... مەن شۇ ئادەملەر بىلەن تىرىكمەن ـ دە، زامانىئەلى. ئادەملەرنى تونۇمىسام، سېنىمۇ ھېچكىم تونۇمايدۇ.

سەپەر شاھىچى تاۋاقتا ئىككى نان، بىر سىقىم ئۇزۇم ئېلىپ كېلىپ، ئوتتۇرىغا قويدى:

ـــ سىلەر قورساقنىڭمۇ ئەرزىنى ئاڭلامسىلەر ياكى ئاناڭلار گەپ ئۇچۇنلا تۇغقانمۇ؟

ـــ ھەقسىز بولسا تاماقنىمۇ گەپكە قوشۇپ يەۋېرىمىز، ـــ دېدى چاقچاق قىلىپ نەسىردىن ئەپەندى.

ـــ ئۇنداقتا، قېنى، مانا بۇلاردىن ئېلىڭلارچۇ! ـــ دېدى سەپەر شاھىچى...

※ ※ ※

قازى نەسىردىن ئەپەندىنى ئالاھىدە تەكەللۇپ بىلەن كۈتۈۋالـسىمۇ، ئىچىدە «بۇ كاساپەت يەنە بىر بالانى باشلاپ كەلدىيا...» دەپ ئويلىدى.

ـــ چۈشۈمدە ئايان بولغانىدى، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى تامدىن تارشا چۈشكەندەكلا سۆز ئېچىپ، ـــ چۈشۈمدە قازىكالاننىڭ ئېشەكلىرى قۇيرۇقسىز تۇغۇپتۇ.

ـــ چۈش ئىكەنغۇ، ـــ دەپ كۈلدى قازى، ـــ چۈشكە نېمىلەر كىرمەيدۇ دەيسىز، نەسىردىن؟ ئېشەك قۇيرۇقسىز تۇغسا تۇغمامدۇ، شۇنىڭغىمۇ قازىخانىغا كېلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟

ـــ توغرا، ئېشەك ئوڭىڭزدا قۇيرۇقسىز تۇغسا، قۇيرۇقسىز ئېشەك يۈك بىلەن لايغا پاتسا، نەرىدىن تارتىپ چىقىرىشنى بىلەلمەي جىلە بولىسىز. ئەگەر بۇ ھالنى چۈشىڭىزدە كۆرسىڭىز،

ئالامىتى يامان. ئۇچ كۈن بۇرۇن شۇ چۈشنى كۆرگىنىمده، قازىكالان لايغا پېتىپتۇ ـ ده، دېگەن پىكىر كۆڭلۈمدىن ئۆتكەنىدى. قاراڭ، كۆڭلۈمدىن ئۆتكىنى بولدى مانا!

قازىنىڭ خىيالى قۇيرۇقسىز ئېشەككە قاچتى ۋە بىر ئۆلۈم-تۈك پاشىغا كەيپىنى تارتقۇزۇپ قويغان بەڭگىدەك كۆزىنى ئاران ئاچتى.

ـــ ئاخشام ئۆيگە بارغانىدىم، بۇ ھەقتە گەپ قىلمىدىغۇ؟

ـــ ئېشىكىنىڭ قۇيرۇقسىز تۇغقىنىنىمۇ ياكى لايغا پاتقىنىنىمۇ؟

ـــ ئۇنىمۇ، بۇنىمۇ، ـــ بەڭگىنى بىئارام قىلغان پاشىلار ئەمدى قازىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، تىنىمسىز غىڭشىدى.

ـــ ھەي، تەقسىر، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى بىرئاز يۇمشاپ، ـــ بۇنى سىزگە ئەتەي ئېيتىمغان گەپ. ھەممە ئۆز دەردىنى ئۆزى بىلىدۇ.

ـــ سىز بۇنى قەيەردىن بىلدىڭىز؟

نەسىردىن ئەپەندى:

ـــ ئالدى بىلەن چۈش... ئاندىن قالسا، ئاخشام قۇشبېگى ـــ ئۆلىمائى كەبىر مىرىۋسۇپ جانابلىرى «ئاتامنىڭ دوستلىرىنى كۆرسەم، ئۆزىنى كۆرگەندەك بولىمەن» دېگەن نىيەتتە كەمىنىنى يوقلاپ قاپتۇ، ـــ دەپ قازىنىڭ چىرايىغا قاراپ قويدى. قازى بايا-تىنلا كېلىپ ـ كەتكەن شېربەك سىنچىنىڭ: «نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قەسىردىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم» دېگىنىنى ئەسلىدى ۋە ئالدىراپ ـ تېنەپ:

ـــ چاقىرىشتىكى مەقسىتى نېمە ئىكەن، شەھىرىيارنىڭ؟ ـــ دەپ سورىدى.

نەسىردىن ئەپەندى جاۋاب بېرىشتىن بۇرۇن زامانىئەلىنىمۇ چاقىرتتى:

ـــ زامانىئەلى، مېنىڭ ئېيتقانلىرىم سىزگىمۇ ئىبرەت

بولسۇن، ئاڭلاڭ... قۇشبېگى جانابلىرى مېنى شۇ سەۋەبلىك چاقىرتىپتۇكى، سەۋەبى ئۇشبۇدۇر: ماڭا زەر تون ياپتۇرۇپ، ئۆز يېنىدىن ئورۇن بەرگەندىن كېيىن، قۇلىقىمغا ئاستاغىنە «بوتەباي قازىكالان قېرىدى، ئەمدى ئۇنى يولغا سالۇرمىز» دېدى. كېيىن بىر سۇكۇتكە پاتتى. ئاردىدىكى جىمجىتلىق ئىچىمنى قىزدۇرۇۋەتتى. ئۇستۇمدىن سۇ قۇيۇلغاندەك تەر ئاقتى. كېيىن ئۇ: «سىز جاھاز-كەزدى، كۆپنى كۆرگەن ئادەم، ئېيتىڭچۇ، شەھىرىمىزدە قازاكالانلىق مەنسىپىگە لايىق ئادەم بارمۇ؟» دەپ سورىدى ۋە يەنە سۇكۇتكە پېتىپ، مەندىن جاۋاب كۈتتى.

قازى سارايسىمگە چۈشتى. ئولتۇرغان يېرىدىن قوزغىلىپ، يەنە ئولتۇرۇۋالدى ۋە بويىنىنى سوزۇپ ئۇمىدۋارلىق بىلەن سورىدى:

— خوش - خوش، سىز نېمە دېدىڭىز؟

نەسىردىن ئەپەندى قازىنىڭ ھەرىكەتلىرىدىن ئۇنىڭ نېمىلەرنى خالىشىنى بىلىۋالدى ۋە ئۇنىڭ سەۋر - تاقىتىنى سىنىماق نىيىتىدە گەپنى ئىمكان قەدەر سوزدى.

— مەن ئالدىراپ قالدىم، — دېدى ئۇ قازىغا ئەمەس بەلكى زامانىلىگە قاراپ، — بۇ مەنسەپكە كىم مۇناسىپ كېلەر، دەپ خىيال دەرياسىدا جەۋلان قىلدىم. فىقھ ئالىمىنىڭ ئەلالىمىلىرى بارىكى، ھەممىسىنى خىيال ئەينىكىمدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزدۈم، لېكىن بىرەرسىنىڭ چىراي - تۇرقى، ئەدەپ - ئەخلاقى مېنىڭ نازۇك ئۆلچىمىمگە چۈشمىدى..

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ زامانىلىگە قاراپ گەپ قىلىۋاتقانلىقى قازىنىڭ ئېچىگە ۋەھىمە سالدى: «بۇ نادان، قازىكالانلىققا مۇلازىمىنى لايىق كۆرۈپتۇ - دە» دېگەن ئويغا كېلىپ، بىرئاز بوشىشىپ تۇرغان چاغدا نەسىردىن ئەپەندى تېزلىك بىلەن قازىغا بۇرۇلۇپ:

— بىر دېنلا كۆز ئالدىمدا سىزنىڭ سىمايىڭىز نامايان بولدى، — دېدى.

تاپىنىدىن باشلاپ سوۋۇپ، ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىۋاتقان قازىنىڭ ۋۇجۇدىغا بىردىنلا جان كىرىشكە باشلىدى. ۋە قەدىمىي غازاۋەك تىكلەپ:

— قۇدرىتىڭدىن ئۆرگىلەي، خۇداۋەندى كەرىم! — دېدى.

— كۆز ئالدىمدا سىمايىڭىز نامايان بولدى - يۇ، — گەپنى يەنە ئارقىغا تارتتى نەسىردىن ئەپەندى، — ئىسىم - شەرىپىڭىزنى ئېيتالىسام نېمە دەي؟ شۇ دەمدە ھەممىنى ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن.

— نامازخان تۆرە ئىبن كازىمخان تۆرە، — ئۆز ئىسمى - شەرىپىنى ئېيتتى قازى جىددىيلىشىپ.

— ياق، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭ گېپىگە ئېتىبار بەرمەي، — مىرىۋسۇپ جانابلىرى مېنىڭ خىيال دەريالىرىغا غەرق بولغىنىمنى كۆرۈپ، «بوپتۇ، ئۆزىڭىزنى كۆپ قىينىماڭ، ئەسىر نامىزىدىن كېيىن ئېيتسىڭىزمۇ رازىمىز» دېگەندىن كېيىن كۆزۈم ئېچىلىپ كەتتى. «نامار» غا «خان» بىلەن «تۆرە» نى جەملەپ، «نامازخان تۆرە قازى!» دەپ توۋلىدىم.

— شۈكۈر... ئاللاھ! — دېدى قازى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تۇمشۇقىغىچە تېگىي دەپ قالغان بېشىنى ئىتتىكلا كۆتۈرۈپ. ئاندىن پېشانىسىدىكى تەرنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ قويدى.

— مەن «نامازخان تۆرە» دېگەندىن كېيىن شەھرىيار سۈكۈتكە چۆمدى، — نەسىردىن ئەپەندى بۇ گېپىگە ئالاھىدە ئۇرغۇ بەردى، — مەن «ئاپلا، گېپىم ياقمىدى» دەپ ئويلاپ، جىددىيلىشىپ كەتتىم. سىز بىلەن ئۇ زاتنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرەر ئىختىلاپ بار بولغىيمىدى، دېگەن گۇمانغا باردىم.

— شەھرىيار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق ئىختىلاپ يوقتۇر! — قىزىپ كەتكەن قازى قايتا سوۋۇدى، — ئېھتىمال، ئىككىمىزنى ئايرىماق نىيىتىدە بىرەر كاساپەت دۈشمەنلىك قىلغان، مەن غەپلەتتە قالغاندۇرمەن. مەن توغرۇلۇق ئۇ زاتقا پىتنە - پاسات قىلغان يارىماس كىمكىن زادى؟

ـــ مەنمۇ شۇنداق ئويلىغانىدىم، لېكىن بۇ خىياللارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ ئىكەن.

ـــ مېنىڭكىمۇ؟

ـــ سىزنىڭكىمۇ، مېنىڭكىمۇ. قۇشبېگى جانابلىرى سۆكۈت قويىندىن باش كۆتۈرۈپ، يەنە سورىدى: «ئېيتقان ئادىمىڭىز قازاكالانلىققا مۇناسىپمۇ؟»

ـــ فىقھ ئىلمىنى سۈدەك ئىچىپ بولغان، دېمىدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ جىددىيلەشتى قازى نەسىردىن ئەپەندىگە گەپ ئۆگىتىۋاتقاندەك.

ـــ دېدىم ۋە يەنە دېدىمكى، ئەنۇشرىۋانى ئادىل ئىككى كىشىنىڭ ئاغزىغا تۆكۈرگەن بولسا، بىرسى شۇ، يەنە بىرسىمۇ شۇ نامازخان تۆرە قازى بولىدۇ!

ـــ ئەنۇشرىۋانى ئادىل قەيەردە، بىز قەيەردە؟ ـــ دەپ كەمتەرلىك قىلدى قازى.

ـــ قويۇڭ، ئۇ گەپنى! ئەنۇشرىۋانى ئادىل سىزنىڭ ئاغزىڭىزغا تۆكۈردىمۇ يا، يۈزىڭىزگىمۇ ـــ بۇنى قۇشبېگى جانابلىرى قەيەردىن بىلىپ ئولتۇرىدۇ؟ ـــ نەسىردىن ئەپەندى قول سىلكىدى، ـــ ھاتەم تاي تىرىك بولغان بولسا، قازى جانابلىرىنىڭ ھاتەملىكلىرىنى كۆرۈپ زەر تون ياپقان بولاتتى، دېدىم.

ـــ ئۇ گەپكە شەھرىيار ئىشەندىمۇ؟

ـــ تەقسىر، شۇمۇ گەپمۇ! ھاتەم تاي ئۇستىڭىزگە تون ياپتىمۇ ياكى كېپەنمۇ ـــ بۇنى سىزمۇ، مەنمۇ، قۇشبېگى جانابلىرىمۇ بىلمەيدىغۇ. ئىنساب ـ دىيانەتتە «ئابى ھايات» بۇلىقىدىن سۇ ئىچكەن خىزىر بوۋىمىز ئۆز قولى بىلەن تەخسىرىمگە سۇ بەرگەن، دېدىم.

ـــ سۇ دېدىڭىزمۇ؟

ـــ نىجاسەت بەرگەندىمۇ سىز قايتۇرماستىڭىز، توغرىمۇ، تەخسىر؟... گەپنىڭ داۋامىنى ئاڭلىسىڭىزچۇ! يەنە، بىز ئۇ كىشى-

نىڭ تاكى ھازىرغىچە بۇخارادا بىرەر كىشىنىڭ مېلىغا ياكى ئاما-نىتىگە خىيانەت قىلغانلىقىنى ئاڭلىمىغان؛ تەمەنى پارا دەپ بىلىدۇ ۋە پارىنىڭ گېپىنى ئاڭلىسىمۇ تەرەتلىرىنى يېڭىلايدۇ، دېدىم. دېمەك، مانا شۇ چوڭ ئەملگە مۇناسىپ كۆرۈپ، سىزنى كۆرسەت-تىم، يەنە شۇنداق تەرىپلەرنى ئېيتتىمكى، مىريۇسۇپ جانابلىرى باھانىگە سەۋەب تاپالماي ھەيرەت بارماقلىرىنى چىشلەپ: «ماقۇل، ئىناۋەتكە ئالۇرمىز! مەن بۇ ھەقتە ئەمىرگە بەلگە بېرۇرمەن» دېدى. ئەمدى، تەقسىر، بۇنىڭدىن كېيىن تەييار تۇرۇڭ، چاقىرتقان چاغدا ئالدىراپ قېلىشتىن ساقلىنالايسىز. بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە چاقىرتمىسا، شەھرىيارغا يەنە ئەسلىتەرمىز...

— بەك ساۋاب ئىشلارنى باشلاپسىز، نەسىردىن. باركاللا! باركاللا! — دېدى قازى كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ.

— يەنە بىر گەپ، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى، — ئوتتۇرا-مىزدىكى بۇ گەپنى يەنە بىر يات ئادەمگە ئېيتىپ يۈرمەڭ، سىز، مەن ۋە مانا بۇ مۇلازىمىڭىز بىلىسە يېتىدۇ. ناۋادا، سىزنى كۆرەلمەيدىغان دۈشمەنلىرىڭىز، جۈملىدىن، قازىكالان تاشادىپىي غەزەپ ئېتىغا قامچە ئۇرۇپ، كۆرەلمەسلىكىنى سىياھ، ھەسەتنى قەغەز قىلىپ، ئوستىڭىزدىن نامە يازسا، مۇبارەك نامىڭىزغا داغ چۈشكەي. شۇڭا تىلىڭىزغا مەھكەم بولۇڭ. ھەممە بالا تىلدىندۇر. تىلدا شېكەرمۇ باردۇر، زەھەرمۇ باردۇر. ئەگەر كىشى پاكتۇر — تىلىدىن بال، ناپاك بولسا، زەھەر - زەققۇم تامغاي. يۇزىڭىزگە قارا سۈرسىڭىز تېخىمۇ ياخشى، كۆز تەگمەيدۇ...

مەنسەپكە ئولتۇرۇشقا نەپسى تاقىلداپ كەتكەن قازى قوينىدىن بىر شايى ھەميان چىقىرىپ:

— سۆيۈنچىسى، — دېدى ۋە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قولىغا زورلاپ تۇتقۇزدى.

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بۇ ئىشى زامانىلىنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. ھەتتا نەسىردىن ئەپەندىدىن يىرگىنىشكە، ئۇنىڭ ھاياتىدىن

ئەنسىرەپ يۈرگەنلىكىگە پۇشايمان قىلىشقا قەدەر باردى.

نەسىردىن ئەپەندى ھەمياننى قوينىغا سالغاندىن كېيىن:

ـــ سىزنىڭكى تەۋەررۈك! لېكىن بۇنىڭ بىلەن قۇتۇلالمايسىز، زىيانپىتىگە قەرزدارسىز، ـــ دېدى.

ـــ نېسىپ بولسۇن دەڭ، ئاشۇ كۈنلەرگە يېتەيلى.

ـــ نېسىپ بولسۇن دېسىڭىزمۇ، دېمىسىڭىزمۇ يېتىسىز، تەخسىر، ـــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى دۇئاغا قول ئېچىپ، ـــ ئامىن، يەنە بىر كەلگىنىمىزدە تەخسىرىمگە قازىكالان دېگەن ئىلتىپات كۆرسىتىشنى نېسىپ ئەيلىگەيسەن، ئاللاھۇ ئەكبەر!...

نەسىردىن ئەپەندى كەتكەندىن كېيىن زامانىلىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئاخىر، نەسىردىن ئەپەندى ئامانەتتىن ئېغىز ئاچمىدى. ئەمدى ئۇنىڭ يېنىدا بىر تىيىن يوق، ھېچ نەرسىدىن ئۈمىدىمۇ يوق، ئۇ يالغۇز، كىم نىجات قولىنى سۇنىدۇ؟ قەلبىدىكى قايغۇ بارغانسېرى كۈچىيىپ، پۈتۈن تىنىنى يەپ كېتىۋاتماقتا.

«بولدىلا، بۇنچىلىك قىلىشمىنىڭ ھاجىتى بارمۇ؟ ـــ دېگەندىلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ، ـــ بىرەر نامەردكە دۇچ كېلىپ، يەر ـ بىلەن يەكسان بولۇپ كېتىۋاتىمەنمۇ؟ ئەرزىمىگەن ئۇچ ـ تۆت تىللاغا غۇرۇرۇمنى يەرگە ئۇرۇۋاتىمەنمۇ؟ نېمە دەپ بەل باغلىغان ئەزگۈ ئىشىمدىن ۋاز كەچكۈدەكمەن؟»

زامانىلى ئامانەتنىڭ بەھرىدىن كەچتى، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش ئىشتىياقى يۈرىكىدە يەنە ئوت ئالدى، توغرىلىق، ئادالەت يەنە غالىب كېلىشكە، تاللىغان يولىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىگە ئىشەنىشكە باشلىدى. ئەتە، ئېھتىمال، ئۆگۈنلۈككە، قاچانلا بولسۇن، دۇچ كېلىشى مۇقەررەر بولغان خەۋپ ـ خەتەرگە پەرۋا قىلمىسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە نەسىردىن ئەپەندىگە نىسبەتەن ئازراق رەنجىش بار ئىدى. بۇ تۇيغۇ پات ـ پات ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. «نەسىردىن ئەپەندىمۇ قىزىق، ئەمدى كېلىپ ئۆزىنىڭ

كۇشەندىسىنى قازىكالانلىققا لايىق كۆردىمۇ؟ بۇگۈنكى يىلانىڭ ئەتە ئەجدىھاغا ئايلىنىدىغانلىقىنى بىلمەمدۇ؟»

زامانىئەلى كەچتە نەسىردىن ئەپەندى بىلەن سۆسقىنا كۆرۈشتى، گەپنىمۇ كۆپ قىلمىدى. نەسىردىن ئەپەندى بۇنىڭ سەۋەبىنى دەررۇ بىلدى. ئالدى بىلەن بىر ـ ئىككى ئېغىز چاقچاق قىلىپ، بۇرادىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاچماقچى بولغانىدى، زامانىئەلى پەرۋا قىلمىدى.

ـــ مېنىڭ بۇگۈنكى ئىشىمدىن خاپا بولدىڭىزمۇ، زامانىئەلى؟ ـــ دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى ئاخىر.

ـــ ھەئە، خاپا بولدۇم! ـــ دېدى زامانىئەلى تىلىنىڭ ئۇچىدا تۇرغان گېپىنى كەسكىن ئېيتىپ، ـــ خىيانەتكارلىقىنى كۆرۈپ ـ بىلىپ تۇرۇپ، شۇ كازىزاپنى قازىكالانلىققا لايىق كۆرۈپسىز ـ ھە؟

ـــ كىم؟ مەنمۇ؟

ـــ سىز بولماي، كىم؟ مېنىڭ ئالدىمدا ئېيتتىڭىزغۇ!

ـــ شۇنىڭغا دومسايغانمۇ؟

ـــ نېمە؟ خۇرسەن بولۇشۇم كېرەكمىدى؟

نەسىردىن ئەپەندى مىيىقىدا كۈلدى.

ـــ ئىنىم، بۇگۈن خاپا، ئەتە خۇرسەن بولغايسىز! مەن بايىاتىن خۇدۇمنى يوقىتىپ قويغىنىم يوق. بۇگۈنكى گەپلىرىمنىڭ ھەممىسى ئويۇن، خالاس. بۇ ئويۇنىڭ سەۋەبى پەقەت بىر مەقسەتتە، يەنى ئامانەتنى قايتۇرۇۋېلىشقا قارىتىلغانىدى. ئەتە يەنە بىر قېتىم ئۇنىڭدىن تەلەپ قىلىمەن. ئۇ چوقۇم ئامانىتىڭىزنى تولۇق قايتۇرىدۇ.

نەسىردىن ئەپەندى بۇگۈنكى ئويۇنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرگەندىن كېيىن، زامانىئەلى ئويلىغانلىرىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى، نەسىردىن ئەپەندىدىن بىكار خاپا بولغىنىنى چۈشەندى ۋە بۇ قىلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلىدى.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

شۇمۇ ئىغىرلىق بولدىمۇ؟

ئىشەكنىڭ بىر خىلدا يورغىلىشى خۇددى ناخشىغا ئوخشايتتىكى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قۇلىقىغا «ناخشا» خۇشيېقىپ، خىيالغا بېرىلدى: «هايات تاسادىپىيلىقلارغا تولغان. بىر كۆڭۈلسىزلىكتىن قاچساڭ، باشقىسىغا دۇچ كېلىسەن. تۇن قانچە قاراڭغۇلاشسا، سۇكۇنات شۇنچە قورقۇنچلۇق تۇس ئالىدۇ. مانا شۇ قورقۇنچنى يېڭىش ئۈچۈن ئۈيقۇنىڭ قوينىغا يوشۇرۇنىسەن. كېچىدە كۇندۇز هەقىقىدىكى خاتىرىلەر خىيالىڭنى ئوغرىلايدۇ. ئويلاپ ـ ئويلاپ چارچايسەن ۋە ئەتىدىن ئۇمىدۋار بولۇپ، ئۆزۈڭگە تەسەللى بېرىسەن: ئەتە يەنە قۇياش چىقىدۇ، يەنە هېچ ئىش بولمىغاندەك كۇننىڭ قوينىغا سىڭىپ كېتىسەن...»

يېقىنلا بىر جايدىن سەككىز ـ ئون نەپەر تالىپلار مۇدىرىسىنىڭ باشلامچىلىقىدا چۈۋۈلدىشىپ چىقىۋېدى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ خىيالى چېچىلىپ كەتتى. بالىلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، مۇددەرىستىن سورىدى:

ـــ ئۇستاز، بالىلارنى سەيلە ـ ساياھەتكە ئېلىپ چىقتىڭىزمۇ؟

مۇدەررىس خىيالغا پېتىپ كېتىۋاتقان بولسا كېرەك، ئالدىرىغانچە:

ـــ هە ياق، بۇلارنى جىنتېپەگە ئېلىپ كېتىۋاتىمەن، ـــ دېدى.

ـــ جىنتېپەدە نېمە بارىكەن؟

ـــ هاۋاغا قاراڭ، قۇرغاق تۇرغىنى تۇرغان، بىر تامچە يامغۇر يوق. خۇدادىن يامغۇر سوراپ كېلەيلى، دەپ كېتىۋاتىمىز. بالىنىڭ

قەلبى پاك، ئۇلارنىڭ دۇئاسى تېز ئىجابەت بولىدۇ!

نەسىردىن ئەپەندى قاقاھلاپ كۈلۈپ، ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشەي دېدى. بۇنىڭدىن مۇدەررىسنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— نېمىشقا كۈلىسىز؟ — دەپ سورىدى.

— بالىلارنىڭ دۇئاسى تېز ئىجابەت بولغان بولسا، مەدرىسە - لەردە بىرەرمۇ ئۇستاز قالمىغان بولاتتى، تەخسىر!

— ئېغىزىڭىزغا تاش! — دېدى مۇدەررىس چىشى ئاغرىۋاتقاندەك يۇزىنى پۇرۇشتۇرۇپ ھەم قولىنى ھاۋادا سىلكىپ. نەسىر - دىن ئەپەندى بولسا كۈلۈۋېرىپ يۆتىلىپ كەتتى...

كەمبەغەللىكنىڭ مېلى كۆز ئالدىدا بولمىسا، كۆڭلى ئارام تاپمايدۇ. كارۋانسارايغا باغلاپ قويۇپ چىقىشقا ئېرىندىمۇ ياكى ۋاقتىنى تېجىدىمۇ، نەسىردىن ئەپەندى قەدىردان ئېشىكىنى يېتىلىگەن ھالدا بازارغا باردى.

سەھەردە گەپتىن گەپ چىقىپ، سەپەر شاھىچى ئاش دۇملەيدىغان، نەسىردىن ئەپەندى بولسا، بازارغا بېرىپ لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ كېلىدىغان بولغانىدى. بازارغا كىرگەن نەسىردىن ئەپەندى ئاۋۋال ھالۋىپەزدىن يېرىم قاداق ھالۋا، ئۈچ قاداق سۇ يېگۈدەك گۈرۈچ، سەۋزە - پىياز، قۇرۇق ئۈزۈم، بىر چىمدىمدىن زىرە، دورا - دەرمان ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارنى خۇرجۇنىغا سېلىپ، مېۋە - چېۋە كوچىسىغا بۇرۇلغاندا، ئارقىسىدىن بىر كىشى كېلىپ يەلكىسىگە قولىنى قويدى. نەسىردىن ئەپەندى قايرىلىپ قارىۋىدى، قارامتۇل كىشىنىڭ رەڭگى ئاقىرىپ كەتتى. بۇ قازىكالاننىڭ ئۆيىدىكى مەجلىستە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمىگە پەتىۋا بەرگەنلەردىن بىرى — ئورتاقباي ئاقساقال ئىدى. ئۇ تېزلىكتە ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى - دە:

— ھەي، بۇرادەر، — دېدى مەجبۇرىي تەبەسسۇم قىلىپ، — بازارغا ئېشەكتە كىرىش مەنئى قىلىنغان!

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى نەسىردىن ئەپەندىمۇ مۇلايىم جىلمە-

يىپ، ــ بازارغا كىرگىچە ھېچكىم بىر نېمە دېمىدى. ئەمدى بازار - نىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇ گەپمۇ؟ ئېشەكتە بازارغا كىرىش مەنئى قىلىنغانىكەن، دەرۋازىغا ئادەم قويۇڭ، ئېشەكلەرنى بازارغا كىرگۈزمىسۇن.

ــ مەن بازار ئاقساقلى ئورتاقباي رەئىس بولىمەن. بازاردىن تېز چىقىپ كېتىڭ، بولمىسا مىرشاب چاقىرىمەن!

ــ توختاڭ، ئاقساقال! پوپوزىڭىز ئالەمنى بۇزاي دەۋاتىدۇ. سىز ئاۋۋال بۇ ئېشەككە ياخشىراق قارىڭ! بۇ ئېشەك قازىكالاننىڭ ئېشەكلىرىگە قېرىندىداشتۇر. دېمەك، قازىكالانغىمۇ تۇغقانچىلىقى باردۇر! ئۆزى نەسىللىك يورغا، ئاتتىن كۇچلۇك، قويدىن ياۋاش، ياۋاشلىقىدىن ئۇستىگە ئولتۇرۇپ، ئېغىز كۆيدۈرمەي شورپا ئىچكىلى بولىدۇ. بىراۋغا زىيىنى تەگمەيدۇ.

ئورتاقباي ئاقساقالنىڭ بىرەر تۆكىمۇ قىمىرلىمىدى. ئۇ قازاكالان بىلەن دوست ئىكەنلىكىنى پەش قىلماقچى بولدى - يۇ، لېكىن تىلىنى يىغدى.

ــ مېنى قورقۇتماڭ، بۇرادەر! ــ دېدى ئورتاقباي چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ، ــ قازىكالان بىلەن سايىدا قېتىق يالمىغان بولساممۇ، بۇ بازارنىڭ تەرتىپ - قائىدىسىگە مەن جاۋابكار. تېزدىن بازاردىن چىقىپ كېتىڭ!

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ غەزىپى تۇتتى.

ــ سىز قازىكالاننى ھۆرمەت قىلمايدىكەنسىز، ھېچبولمىسا، ئېشەكلىرىنىڭ قېرىندىشىنى ھۆرمەت قىلىڭ!

ــ مەن قازىكالاننىڭ ئېشەكلىرىنى تونۇيمەن، ئەقىللىك ئېشەك، لېكىن سىزنىڭ ئېشىكىڭىزنىڭ ئەقىللىكىگە گۇمان بار.

ــ ئېشەكلەرنىڭ پەرقىنى بىلەر ئىكەنسىز، ئېشەك بىلەن ئاشنىدارچىلىقىڭىز بارمۇ-نېمە؟ قېنى ئېيتىڭچۇ، قازىكالاننىڭ ئېشەكلىرىنىڭ قانداق خىسلەتلىرىنى بىلىسىز؟

— تېپىدۇ، چىشلەيدۇ، يېنىغا يېقىنلاشتۇرمايدۇ...

— بولدى، بولدى، — ئۇنى توختاتتى نەسىردىن ئەپەندى، — دېمەك، ئۇ ئېشەك ئايىنىپتۇ. بۇ ئېشەك بولسا باشقىچە. قارا، تەكەللۇپنى بىلمەيدۇ، باغلاپ قويسىڭىز بىر يەردە تۇرىۋېرىدۇ. بۇنىڭدا مېھنەت قىلىشقا تاقەت بار، سىزدىچۇ؟ بۇ ئېشەك يەم يەيدۇ، ئەمما يۇك كۆتۈرىدۇ، ئەمما سىزگە ئوخشاش ھاڭرىغاق ئەمەس، — سۆز ئارىسىدا ئابدۇرەھمان بوزىچىنىڭ ئوغلى ئەشىمىنىڭ ئېيتقىنى ئېسىگە كەلدى ۋە قوشۇپ قويدى، — سىزگە بازار-چىلارنىڭ شۇڭغۇتمىدىغان تۆت ـ بەش چاقسى بولسا بولدى. قېنى، ئەمدى ئىنساب بىلەن ئېيتىڭچۇ، بۇنىمۇ ئېشەك دېگىلى بولامدۇ؟ ئورتاقباي، مەندىن خاپا بولماڭ، ھازىر بازىرىڭىزدىن چىقىپ كېتىمەن.

— تېزراق چىقىڭ! — دېدى ئاقساقال ۋە بۇ ئادەمنىڭ ئالدىدا ئۇزاق تۇرۇشنى خالىماي، تېرىككەن ھالدا كېتىۋېتىپ: «پات يېقىندا ئېشىكىڭ يېتىم قالىدۇ» دېدى غودۇڭشىپ.

نەسىردىن ئەپەندىمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىر نېمىلەرنى دەپ غودۇرىدى. بۇ سۆھبەتنى بىر چەتتە كۆزىتىپ تۇرغان بىر كىشى:

— رەئىسنى بابلىدىڭىز، تاغا، — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ. بۇ «مېھرىبان» كىشىنىڭ كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق، ھەرىكىتى گۇماڭ-لىق ئىدى، — بۇ ئادەم راستتىنلا شۇنداق ئالغۇر، ھاڭرىغاق، ئاچ كۆز، ياتقا كۇن بەرمەيدۇ... ھە راست، بۇ شەھەرگە مېھمان بولسىڭىز كېرەك ـ ھە؟ سىزنى بۇرۇن كۆرمىگەن ئىكەنمەن.

نەسىردىن ئەپەندى بويى ئېگىز، كاللىسى چوڭ، شاپ بۇرۇت، چاپىنىنىڭ ئاستىنى بەلبېغىغا قىستۇرۇۋالغان كىشىنىڭ تەكەللۇ-پىنى ياقتۇرمىدىمۇ ياكى ئاقساقالنىڭ گېپىنى ھېلىغىچە ھەزىم قىلالمىدىمۇ، قاشلىرىنى پۈرۈشتۇرگەنچە:

— باشقا شەھەردىن كەلگەن ئوغرىمەن! بازىرىڭلاردا يۈرگىلى بولمايدۇ. ھەر قەدەمدە بىر سوراق، جېنىڭغا ئارام يوق. رەئىسىڭ

يەتمىگەندەك ساڭمۇ جاۋاب بېرەيمۇ؟ كىمسەن زادى؟

ـــ مېنى بەدەل كاللا دەيدۇ! ـــ ئۇ ئەتراپقا ئالاڭلاپ قاراپ، نەسىردىن ئەپەندىنى ئاستا چەتكە تارتتى، ئاندىن چوڭقۇر نەپەس ئالدى ـ دە، خۇشامەتچىلىك بىلەن دېدى، ـــ مەن بۇ بازارنىڭ ئوغرىسى بولىمەن، ئۇچراشقىنىمىز ياخشى بولدى، ئىككىمىز بىرلىشىپ ئىش قىلمايمىزمۇ؟ ئۆزۈمگە ياخشىراق شېرىك ئىزدەپ يۈرگەنىدىم. مۇشۇ يەرلىك ئادەممەن، ئېگىز ـ پەسنى بەش قولدەك بىلىمەن.

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قۇۋلۇقى تۇتتى. بەدەل كاللىنىڭ تۇرقى غەلىتىرەك تۇيۇلسىمۇ، «قېنى كۆڭلىگە قول سېلىپ كۆرەيچۇ، نېمە دەردى بارکىن؟ ئاخىر ھەممە ئوغرىلار ئۇچرىغانغىلا سىرىنى ئېيتىۋەرمەيدۇ. قارىغاندا، بۇ گولراق ئوغرى بولسا كېرەك، چاقچەقمىغا ئىشىنىپ، كىملىكىنى ئاشكارىلىدى» دەپ ئويلىدى. شۇڭا گۈمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن دەرھال مەقسەتكە كۆچۈپ، پەس ئاۋازدا دېدى:

ـــ ياخشى، مەنمۇ شۇ ھۈنەرنىڭ نېنىنى يەيمەن، ئوغرىلىقنىڭ سىر ـ ئەسرارلىرىدىن خەۋەردارمەن. خۇدا ئىككىمىزنى ياخشى ئۇچراشتۇردى. ئىككى كورنى قاراڭغۇدا ئۇچراشتۇرۇپتۇ، دېگەن شۇ بولسا كېرەك. قېنى ئېيتچۇ، ئىشنى قاچان ۋە قەيەردىن باشلايمىز؟

دەل شۇ چاغدا سەھرادىن كەلگەن ئادەم بولسا كېرەك، جۇلدۇر كىيىنگەن بىراۋ بۇلارغا ئۆرۈلۈپ قارىدى ـ دە، ئون قەدەمچە يىراقتا بېرىپ توختىدى.

ـــ ناھايىتى كاتتا بىر باينىڭ ئۆيىنى نىشانلاپ قويغانىدىم، ـــ دېدى بەدەل كاللا پىسىلدىغان ئاۋازدا، ـــ ئىنتايىن چوڭ سودىگەر. يىغقان مال ـ دۇنياسىنىڭ ھېسابى يوق.

ـــ مال ـ دۇنياسىنىڭ ھېسابى يوقلۇقىنى قانداق بىلىسەن؟

ـــ بىلىدىكى تۆت بەلباغىدىن، ـــ دېدى بەدەل كاللا بىلەر ـ

مەنلىك بىلەن. ئاندىن ئۇ بىلىپمۇ ياكى بىلمەيمۇ نەسىردىن ئەپەندىنى سەنلەشكە باشلىدى، — سەن قۇلۇپ بۇزۇشقا قانداقراق؟

— قۇلۇپ بۇزۇشنىڭ يەتتە خىل يولىنى بىلىمەن، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى بوش كەلمەي.

— ياخشى! ئۇنداقتا ئىشىمىز پۈتتى! ئوغرىنىڭ سەنئىتى قۇلۇپ بۇزۇشتا بىلىنىدۇ. شۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىساق، ئۆمرىمىزنىڭ ئاخىرىغىچە مەزە قىلىپ يۈرىمىز.

— ئەمسە، تېزراق ئىشقا كىرىشەيلى! — ئۇنى ئالدىراتتى نەسىردىن ئەپەندى، — باشقىلار بىزدىن بۇرۇن ھەرىكەت قىلىپ، بىز ئۆمرىمىزنىڭ ئاخىرىغىچە خار - زارلىقتا قالمايلى.

— سەن ئالدىراڭغۇ ئوغرى ئىكەنسەن، — دېدى بەدەل كاللا، — بۇنداق نازۇك ئىشلاردا ئالدىراقسانلىق قىلماسلىق كېرەك. پۇختا پىلان تۈزۈپ، ئاندىن ئىشقا كىرىشىش لازىم.

— كېتىۋېتىپ پىلان تۈزىمىز - دە، تەۋەككۈلچىنىڭ ئىشىنى خۇدا ئۆزى توغرىلاپتۇ، دەيدۇ كونىلار.

— سەن ھازىرلا دېمەكچىمۇ؟

— ئەمسە قاچان؟

— كەچقۇرۇن، نادان! — بەدەل كاللا ئەمدى بىمالال مەسخىرە قىلىشقا ئۆتتى، — ئوغرىلىق دېگەن كېچىسى قىلىنىدىغان كەسىپ. شۇنداق ئىكەن، كەچكىچە سەۋر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئون قەدەمچە نېرىدا تۇرغان جۇلدۇر كىيىملىك كىشى نەگىدۇر غايىب بولدى. ئۇنىڭ كەلگىنىنى بىلمىگەندەك، كەتكىنىنىمۇ ھېچكىم سەزمىدى.

— ھېچبولمىسا، ھازىر ئاشۇ بايۇەچچىنىڭ ھويلىسىنى كۆرۈپ، كىرىدىغان جايىمىزنى بېكىتۈۋالايلى، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

— بولمايدۇ، خۇمپەرا! — ئېتىراز بىلدۈردى بەدەل كاللا، — بىرەرسى كۆرۈپ قالسا، ئەتە شەرمەندە بولىمىز. ھەممىسى

قاراڭغۇدا بولغىنى ياخشى. بىلەمسەن، كەچقۇرۇننى نېمىشقا پەيدا قىلىپ قويغان؟

— نېمىشقا؟

— بارچە قىڭغىرلىقلارنى يوشۇرۇش ئۈچۈن!

— كۈندۈزنى نېمىگە چىقىرىپ قويغان ئەمسە؟

— كەچقۇرۇندىكى قىڭغىرلىقلارنى ھەزىم قىلىش ئۈچۈن!

— پاھ، سەن مەندىن ئۆتۈپ كەتكەن ئىكەنسەنغۇ؟

— ئەخمەق، بۇ كاتتا كاللىنى نېمىگە بېرىپ قويغان؟

— ئىشلىتىش ئۈچۈن.

— ئۇنداقتا ئىشلەتمەمسەن؟ ھە راست، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە ئىدى؟

— مۇسلىم ئەبۇ سۇريان.

— چىرايلىق ئىسمىڭ بار ئىكەن، ئەرەبمۇسەن؟

— ياق، ئوغرىنىڭ مىللىتى نېمە قىلسۇن؟ — دېدى نەسىر - دىن ئەپەندى...

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ گېپى ئېغىزىدا قالدى. بازاردا توپىلاڭ باشلىنىپ، مىرشابنىڭ پۇشتىكى يېڭىرىدى. بىرىنچى پۇشتەككە يەنە بىر پۇشتەك قوشۇلدى. مىرشابلارنىڭ بىكارغا پۇشتەك چالمايدىغانلىقىنى بەدەل كاللا ياخشى بىلەتتى. ئىككى مىرشاپ ئالامانىڭ شاۋقۇن - سۇرەنىنى بېسىپ - يانچىپ بۇ يېقا باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. نېمە ۋەقە سادىر بولغانلىقىنى بىلمىگەنلەر ئالدىراپ - تېنەپ ئۇلارغا يول بوشىتاتتى. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قىزىقىشى ئېشىپ، بىر قەدەم سالغانىدى، بەدەل كاللا ئۇنىڭ يېڭىدىن مەھكەم تۇتتى.

— قاچما! قاچساڭ كىملىكىڭنى سەزدۈرۈپ قويىسەن. ئۇلار باشقا ئوغرىنى تۇتۇشماقچى. بىز تېخى ھېچ ئىش قىلغىنىمىز يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن تىك تۇر!

بەدەل كاللىنىڭ ئويلىرى خام خىيال ئىدى. چۈنكى، ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشاب ئودۇل بەدەل كاللا بىلەن نەسىردىن

ئەپەندىنىڭ يېنىغا باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. مىرشابلارغا بولسا جۇلدۇر كىيىملىك ئادەم يول كۆرسىتىپ، ئالدىدا يۈگۈرەيتتى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ۋەلى مىرشاب جۇلدۇر كىيىملىكتىن «مۇشۇلارمۇ؟» دەپ سورىدى، ئۇ «ھەئە» دەپ تەستىقلىدى. بەدەل كاللا ساتقىنىڭ كىملىكىنى بىلدى ۋە مىرشابنىڭ قولىدىن يۇلقۇندى.

— خەپ، سېنى مەخپىي بىر ياقلىق قىلمىسام ھېساب ئەمەس!... سەزمەي قالغىنىمنى قارا!...

بەدەل كاللا قولغا چۈشۈش بىلەن قورقۇنچقا پېتىپ، بىرئاز بۇرۇنقى باتۇرلۇقىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى. ئۇ كىچىك بالىدەك يىلىنىشقا باشلىدى. يىلىنغانسېرى ئۇنىڭ پۇتلىرى تىترەپ، دەلدۇ-گۇنۇپ كېتىۋاتاتتى. لېكىن مىرشابلار ئۇنىڭ يىلىنىشلىرىغا قۇلاق سېلىشمىدى. كېسەلگە ئوخشاش سېلىنىۋالدى، پايدىسى بولمىدى. ئاخىر بوغۇزىغا پىچاق سۇرۇلگەن قويدەك كۆزلىرى چەكچىيىپ، تەقدىرگە تەن بەردى.

نەسىردىن ئەپەندىگە ھېچكىم بىر نەرسە دېمىدى، ئۇ يەنىلا تىك تۇرۇپتۇ. ھېلىغىچە ئېتىبار بېرىپ قارىمىغان بولسا كېرەك، دەلى مىرشاب ئۇنى تونۇپ:

— ۋاھ! — دەپ سالدى كۆزلىرى چاقناپ، — قاراڭ ۋەلى ئاكا، بۇ كىشى نەسىردىن ئەپەندىغۇ!

ۋەلى مىرشاب دەرھال ئۇنىڭغا قارىدى ۋە:

— بۇ سىزمۇ نەسىردىن ئەپەندى؟ يامانلارغا قېتىلىپ يۈرەمسىز؟ سىزنى خېلى تۇزۇك ئادەم دېسەك، ئوغرىببىشى ئىكەنسىزغۇ! — دېدى.

بەدەل كاللا ھوشىنى يوقاتتى. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بۇخارادا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا كۆرمىگەنىدى. ئۇنىڭچە بۇ ۋەقەنى تۇزاق دەپ ئويلاپ، بولۇشىغا تىللىماقچى بولغانىدى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ گېپى ئۇنى توختىتىپ قويدى.

— ئەمدى مەسلىھەت قىلىۋاتقاندۇق، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى تەپ تارتماي، — ئېشىمىز پىشاي دېگەندە، سىلەر پاشا بولۇپ قوندۇڭلار — دە.

شۇ تاپتا نەسىردىن ئەپەندى راست گەپ قىلىۋاتامدۇ ياكى قۇۋلۇق قىلىۋاتامدۇ، چۈشەنگىلى بولمايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئېتىقادىغا قارشى ھالدا بەدەل كاللىغا شېرىك بولۇۋاتامدۇ ياكى ئۇنى بۇ خاتا يولدىن قايتۇرۇش ئۈچۈن ھىيلە — نەيرەڭ كۆرسىتىۋاتامدۇ؟ بىزنىڭچە، ئۇنىڭ مەقسىتى ئاداشقان بىر بەندىنى توغرا يولغا سېلىش، قىلغان گۇناھلىرى ئۈچۈن پۈشايمان قىلدۇرۇش، ئەينەك تۈتۈپ ئۆزىنى ئۆزىگە كۆرسىتىش بولسا كېرەك. بەدەل كاللا بۇنى چۈشەنمەمسەن؟ پۈتۈن ئۆمرى خاتا يولدا ئۆتكەن بىر كىشى ئۆز قىياپىتىنى ئۇنتۇمغانمىدۇ؟ ئەسلىي ئۆزىنى ئەينەكتە كۆرسە، تونۇرمىكىن؟

ھازىر بۇ سوئاللارغا جاۋاب ئىزدەش بەدەل كاللىنى بىئارام قىلىۋاتقىنى يوق. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئۇيى — خىيالى بۇ تۇتقۇدۇن لۇقتىن بىر ئامال قىلىپ چىقىپ كېتىش.

— نېمىنىڭ مەسلىھەتىنى قىلىۋاتقاندىڭلار؟ — دەپ سورىدى ۋەلى مىرشاب.

— ئاۋال ئاقساقالنىڭ ئېشىكىنى ئوغرىلايمىز، ئاندىن بازار دىن تاغار بىلەن ئارغامچا سېتىۋالىمىز. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرىقپۇرۇشنىڭ ئىسرىقىنى ئوغرىلىماقچى ئىدۇق، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى.

ۋەلى مىرشاب كۈلۈپ كەتتى:

— قىزىق ئىكەنسىلەرغۇ؟ ئېشەكنىمۇ ئوغرىلىسا ئەرزىيدۇ، لېكىن...

— گەپنىڭ نۇقتىسىنى ئاڭلىماي تون پېچماڭ، بۇرادەر. ئالدى بىلەن گەپكە تولۇق قۇلاق سېلىڭ. بىز ئېشەكنى پەقەت ۋاقىتلىقلا ئوغرىلاپ، ئىسرىقنى مەنزىلگە يەتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، يەنە

جايغا باغلاپ قويماقچى ئىدۇق.

ــ ئاشۇ ئىشنى ئۆزىڭىزنىڭ ئېشىكىڭىز بىلەن بېجىرسىڭىز بولماسمىدى؟

ــ بولۇشىغۇ بولىدۇ، ئەمما ئېشىكىم ئىنتايىن ھەقسىزچى، ھاڭراپ سىلەرنى چاقىرىپ قالسا، شەرمەندە بولارمىزمىكىن، دەپ قورقتۇق.

غەزەپكە تولغان كۆزلىرى كىچىكلەپ كېتىۋاتقان دەلى مىرشاب «ھىم» دەۋەتتى.

ــ ھىم، ئوغرىلىقنىڭ ئامانىتىمۇ بولامدۇ؟

ــ ئىش پۈتكىچە ـ دە، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن سەۋەب كۆرسىتىپ، ــ ئېشەكنى بېشىمىزغا قاقىرا قىلماقچى ئەمەس ئىدۇق. ئۇنىڭ يەم ـ خەشىكى ئۈچۈن يەنە كىمنىدۇر قان قاقشىتىش ياخشىمۇ؟ ئوغرى بول، ئىنسابلىق بول، دەيدىغۇ!

مىرشابلار «بۇ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ نەيرىڭى بولسا كېرەك!» دېگەننى ئويلاشتى. ئېھتىيات بىلەن پاراڭلاشمىسا، جۇمەش باققال ـ دەك شەرمەندە بولۇشى مۇمكىن.

ــ ئىسرىقنىڭ ئەللىك باغلىمىنى بىر تەڭگىگە ئالمايدىغۇ! ــ دېدى ۋەلى مىرشاب ئۆزىچە پەملەپ، ــ شۇمۇ ئوغرىلىق بولامدۇ؟

ــ خوش، سىزنىڭچە نېمىنى ئوغرىلىشىمىز كېرەك ئىدى؟ ــ دەپ سوربىدى نەسىردىن ئەپەندى.

ــ تايىنلىق ئوغرىلىق قىلغاندىكىن ئەمىرلىكىنىڭ خەزىنىسىنى ئوغرىلىساڭچۇ! ــ دېدى ۋەلى مىرشاب. بۇ ئۇنىڭ تىلىدىن ئىلىنىشىغا سەۋەب بولدى.

ــ ھەممە ئىشنىڭ ئالدى بىلەن شۇنداقى بولىدىكەن ـ دە، ــ دېدى نەسىردىن ئەپەندى جىلمىيىپ، ــ سىلەرگە ئوخشاش تەجرىبىلىك بىرەرسى چۈشەندۈرۈپ قويغان بولسا، بىزمۇ بولار ـ بولماس كىچىك ئوغرىلىقنىڭ مەسلىھەتىنى قىلىپ ئولتۇرمىغان

بولاتتۇق. ئەگەر ئەمرلىكىنىڭ خەزىنىسىگە كىرىش يولىنى بىلسەڭلار، بىزنىمۇ شېرىك قىلىڭلار، بىجاندىل خىزمىتىڭلاردا بولىمىز.

بۇ پاراڭلارنى تاماشا قىلىپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ قاقاھلاپ كۈلۈشى بىلەن تەڭ ۋەلى مىرشابنىڭ يۈزى قىزىپ، قاشلىرى پۈرۈلدى. بايانتىن بېرى سۆزمەنلىكى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە قاراتقان مىرشاب غەزىپىنى قانداق بېسىشنى بىلمەي ھاسىرىغانىدەك چوڭقۇر نەپەس ئېلىشقا باشلىدى. ئاخىر نەسىردىن ئەپەندىگە قاراپ سوپىنىڭ ئەزان ئېيتىۋاتقىنىدەك تىترەڭگۈ ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

— يوقىلىڭلار بۇ يەردىن! سىلەردىن قاچان تايىنى بار گەپ چىققانىدى؟ — كېيىن ئۇ دۈدۈقلىغان ھالدا دەلى مىرشابقا بۇيرۇدى، — ئۇنى قويۇۋەت، بۇنىسىنى مىرشابخانىغا ئېلىپ ماڭ! ئاشۇ يەردە ئەدىپىنى يېسۇن!..

دەلى مىرشاب نەسىردىن ئەپەندىنى قويۇۋېتىپ، ۋەلى مىرشابقا ياردەمگە ئالدىرىدى. ئىككىسى بىرلىكتە بەدەل كاللىنى سۆرەشكە باشلىدى.

بەدەل كاللا ھەر قانچە يۇلقۇنسىمۇ، مىرشابلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپالمىدى. لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلى توق ئىدى. ئۇ مىرشابلارنىڭ قولىغا كۆپ چۈشكەن، ھەر قېتىم ئاسانلا چىقىپ كەتكەن. چۈنكى ئۇنىڭ پەرپى چەپەندەك يۆلەنچۈك تېغى بار.

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

توغرا ھېساب

كېلىدىغان خۇشاللىقنىڭ «ئەنە، مانا» سى كىشىنى تالجىقـ
تۇرۇپ قويىدۇ. نەسىردىن ئەپەندى كەتكەندىن بۇيان قازىنىڭ
تىنچلىقى يوقالدى. يۇرىكى دۇپۇلدەپ، قېپىدىن چىقىپ كېتەي
دەيدۇ. ئۇنىڭ بېشىغا بەخت قۇشى قونمەن دەپ تۇرىدۇ، قازىـ
كالانلىق ئەمىلىگە ئولتۇرسىلا ئوشۇقى ئالچە چۈشىدۇ، قولى
تېخىمۇ ئۇزىراپ نېمىگە ئوزاتسا يېتىدۇ. قۇشبېگىگە يېقىن بولـ
دۇ، ئەمىرنىڭ نەزىرىگە چۈشىدۇ، بەگلىكلەردىكى قازىلار ئىشـ
كىنىڭ بوسۇغىسىنى سۆيۈپ، خىزمىتىگە تەل تۇرىشىدۇ. دوست ـ
دۇشمەنلىرى ئەلەمدىن، ھەسەتتىن يېرىلىپ ئۆلىدۇ. «بۇ ئۆينى
ساتىمەن، ئوردىغا يېقىن جايغا يېڭىدىن كاتتا قەسىر سالدۇرىمەن.
يەنە بىر ئات ئالىمەن، بىرده ئۇنىڭغا، بىرده بۇنىڭغا مىنىمەن.
خوتۇنىنىمۇ ئىككى قىلسام بولارمۇ ياكى كېنىزەك ئالسامىكىن؟
كېنىزەك ياخشى، خوتۇن دېگەندىن ئاسانلا كۆڭۈل سوۋۇيدۇ،
غوۋغاسى كۆپ. ئەتە قۇل بازىرىغا بارىمەن. بازاردا ھاۋادەك كۆپكۆك
كۆزلۈك، قوڭۇر چاچ، ئىنچىكە بەل، ئاقبىلەك پەرەڭ قىزلىرى
بار، كۆزۈمگە چىرايلىق كۆرۈنگىنىدىن بىرىنى سېتىۋالىمەن. نامى
كېنىزەك، ئۆزى توقال بولىدۇ. بەردىنىياز قۇل سودىگىرىگە
ئېيتسام، ئەڭ ياخشىلىرىدىن تېپىپ بېرىدۇ. ئەيش ـ ئىشرەت
قىلىمىز، ئەيش. ئاھ، نىيەتلىرىمگە ئۆزۈڭ يەتكۈزگىن، ئەي خۇدا!»
قازىنىڭ ئارزۇلىرى قارىندىنمۇ كاتتا ئىدىكى، يولدا بېرىۋاتـ
قىنىدا بۇ ئارزۇلىرىنى كۆتۈرەلمەي ئاتىنىڭ بېلى ئېگىلىپ كەتكەنـ

دەك بولدى. ئۇ ئاتنىڭ ساغرىسىغا شاپىلاقلاپ: «ئاز قالدى، چىدا، ــ دېدى ئىلھام بەرگەندەك، ــ ساڭا شېرىك ئېلىپ بېرىمەن، ئېغىلدا جىن ـ شەيتانلار بىلەن ئەمەس، شېرىكىڭ بىلەن گەپلىشىپ، زېرىكمەي ياتسەن ئەمدى! ــ كېيىن ئۇنىڭ خىيالى بىردىنلا زامانىلىكە يۆتكەلدى، ــ ئۇ يالاڭ تۆشۈنىڭ ئامانىتىنى قايتۇرۇش كېرەك. قايتۇرمىسام، نەسىردىن ئەپەندىنى ئازدۇرۇپ، ئىشنى بۇزۇپ يۇرمىسۇن. ئەتە چاقىرتىمەن ـ دە، ئالە دەپ، قولىغا تۇتقۇ ـ زىمەن. گەپ كوچىلىسا، بىر نېمە بىلەن ئاغزىغا ئۇرىمەن. ياق ـ ياق، چاقىرىپ بەرمەيمەن، ياخشىسى، ئۆزى سورىسا بېرىمەن. ئۆز ئىختىيارىم بىلەن بەرسەم، گەپنى كۆپەيتمەيدۇ»

يۇقىرىدىن قارىغان كىشىگە تۆۋەندىكى نەرسىلەر ئىنتايىن كىچىك كۆرىنىدۇ. دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، قازىنىڭ كۆزىگە چوڭ دەرۋازە كىچىككىنە كۆرۈندى. گويا چوڭ ئارزۇلىرى بۇ دەرۋازىدىن سىغمايدىغاندەك. «توغرا ئويلىغان ئىكەنمەن، ــ دېدى ئۇ دەرۋازىسىغا قاراپ، ــ بۇنداق ئەبجەق دەرۋازىلىق ھويلىدا تۇرۇش قازىكالاندەك كىشىگە ئەيىب. چوقۇم ئوردىغا يېقىن مەھەللىگە چوڭ قەسىر سالدۇرىمەن!» ئۇ مىس بىلەن زىننەتلەنگەن، ھەر خىل ئويما نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن دەرۋازىنى تاقىلداتقاندا، ئىرانلىق ئاغۋات خىزمەتكارى يۈگۈرۈپ كېلىپ دەرۋازىنى ئاچتى، ئۇزەكنى تۈتۈپ تۇرۇپ، قازىنىڭ ئاتتىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى. ئاندىن ئاتنى ئېغىل تەرەپكە يېتىلەپ كەتتى. قازى دالاندىن ئۆتۈپ، ئىچكىرى ھويلىغا كىردى، شۇ ھامان خوتۇنى ئالدىغا چىقىپ:

ــ ياخشى كەلدىڭىزمۇ، تۆرەم؟ ــ دېدى تەزىم بىلەن. قازىنىڭ كۆزىگە بۇگۈن خوتۇنى باشقىچىراق، يەنى خېلى قېرىراق كۆرۈندى.

ــ كۆپ گەپ قىلما! ــ دېدى قازى بىپەرۋالىق بىلەن. ئاندىن يەنە كۆڭلىدىن: «يەنىلا كېنىزەك ئالغان ياخشى ئىكەن. كېنىزەك باشقىچە ـ دە...» دېگەن خىيال كەچتى.

قازى كېچىسىمۇ ئۇخلىيالمىدى، تولغىنىپ چىقتى. يەنە خىياللارغا بېرىلىپ كەتتى: «بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە بۇخارادا ئىككى چوڭ ۋەقە سادىر بولىدىغانلىقى ئېنىق. بىرىنچىسى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمى، ئىككىنچىسى، كەمىنىڭ قازىكالان قىلىنگە ئولتۇرۇشى. ياق ـ ياق بىرىنچىسى، كەمىنىڭ قازىكالان قىلىنگە ئولتۇرۇشۇم، ئىككىنچىسى، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمى. ھەئە، دەل شۇنداق! بۇ گەپلەرنى شېرىكىڭ سىنچى بىلەن تۇردى مەخسۇم ئاڭلىسا، قانداق ئويلاركىن ـ ھە؟ بېشى ئاسمانغا يېتەرمۇ ياكى ئېغىزلىرى يەر سۆرەپ قالارمۇ؟ يەنە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمى ئالدىدا ماڭا شۇنداق ھىممەت كۆرسىتىپ كەتكەنلىكىنى بىلسە، قەيەرلىرى بىلەن كۈلۈشەركىن؟ نەسىردىن ئەپەندىگە شەپقەت قىلسام بولارمۇ ـ ياۋ؟ شەپقەت قىلسام، ھەممە ئىش بەربات بولىدۇ. ياخشىسى، بۇ ئىشنى تەقدىرنىڭ ھۆكمىگە تاپشۇرغان تۈزۈك. پەرىگە ئېيتارمىز: ئالدىرىما، ئۆلگىدەك كالتەكلە، جىگىرىنى زەخمىلەندۇر، قىرىق كۈن ئۆتۈپ، ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلىدۇ. شۇنداق قىلۇرمىز. نەسىردىن تىرىك ئىكەن، قازىكالان بولغاندىن كېيىنمۇ ئاق تۆگىسىنى ئەسلىتىپ، تېخىمۇ ئارامىدا قويمايدىغانلىقى ئېنىق...»

قازى تاڭغىچە ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىپ چىقتى. سەھەردە خوتۇنى:

ـــ تۆرەم، كېچىسى تولا ئۇھسىنىپ، ئۆرۈلۈپ چىقتىڭىز، بىرەرسىنىڭ كۆزى تەگكەن ئوخشايدۇ. بۇگۈن ئەزىمخانىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، دۇئا سۈيى قىلدۇرۇپ كېلەيمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئەزىمخانىڭنى قوي، خوتۇن، ـــ دېدى قازى خۇشال كۈلۈمسىرەپ، ـــ ساڭا شۇ تاپتا «قازىكالانىڭ خوتۇنى بولىدىغان بولدۇڭ» دېسەم، نېمە قىلسەن؟

ـــ سىز مېنى قازىكالانغا بەرمەكچىمۇ؟ ـــ دېدى خوتۇن ھەيرانلىق بىلەن، ـــ ئۇنىڭدىن كۆرە تىرىك پېتى گۆرگە كۆمۈ-

ۋېتىڭ! بۇ نېمە شەرمەندىلىك!

قازى پىخىلداپ كۈلدى.

ــ قازىكالانغا خوتۇن بولۇش شەرمەندىلىكمۇ؟

ــ شەرمەندىلىك بولماي نېمە؟ مەن قازىكالاننىڭ خوتۇنى بولسام، سىز نېمە قىلىسىز؟

ــ مەن قازىكالان بولسەم، ئەخمەق! ــ قازى شۇنداق دېدى ــ يۇ، بىردىنلا لېۋىنى چىشلىدى. «ئاپلا، نەسىردىن ئەپەندى بۇ گەپنى ھېچكىمگە ئېيتما دېگەن ئىدىغۇ!» دېگەننى ئويلىغان قازى قوشۇپ قويدى، ــ بىراۋلارغا ئېيتىپ يۈرمە يەنە!

خوتۇن خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالدى.

ــ ھېچكىمگە ئېيتمايمەن، لېكىن مەندىن ئاڭلىغانلار ئېيتسىچۇ؟

ــ باشقىلار بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، باشقىلارنىڭ ئاغزىنى ئۆزۈم يېپىمەن!...

قازى كەتكەندىن كېيىن، خوتۇن ئىسكەندەرنىڭ مۆڭگۈزىنى كۆرۈپ، قورسىقى كۆپۈپ كەتكەن ساتىراشتەك ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي، قوشنىسىنىڭكىگە چىقىپ كەتتى...

نامازخان تۆرەنىڭ قازىخانىغا كېلىپ قىلغان تۇنجى ئىشى شۇ بولدىكى، بۇرادەرلىرى شەربەك سىنچى بىلەن تۇردى مەخسۇمنى چاقىرتىپ كەلدى.

ــ دۇشمەننىڭ گېپىگە ئىشەندىڭىزمۇ؟ ــ دېدى تۇردى مەخسۇم ئەپسۇسلۇق بىلەن. ئۇ قازىنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگەندى، ــ بۇ يەنە بىر نەيرەڭ ئەمەسمىدۇ؟ ئۇ قۇشبېگىگە مەسلىھەت بەرگەندەك كىم ئىدى؟ ئۇنداقلار ئوردىغا يېقىنلاشسا، ئۇرۇپ پاچىقىنى سۇندۇرىدۇ!

مۇكچىيىپ ئولتۇرغان شەربەك سىنچى قەددىنى رۇسلىدى. ئۇ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئەرك دەرۋازىسىدىن چىقىۋاتقىنىنى كۆزگەن، بۇنىڭ يالغىنى يوق، ئەمما قازىنىڭ ئېيتقانلىرىغا ئىشەذ-

مەي تۇرىدۇ. ئەمدىلىكە سىغمايدىغان گەپ! سىنچى نېمە دېيىشىنى بىلمەي، قازىنىڭ خۇشال چېھرىگە بىر ھازا قاراپ تۇردى ـ دە، كېيىن ئىككىلەنگەندەك يەلكىسىنى قىستى:

ـــ مەخسۇم، مۇلاھىزىلىرىڭىزگە قوشۇلسامۇ بولاتتى، لېكىن ئۇ خوتۇنتالاقنىڭ ئوردىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنمەن، بۇ ھەقتە نامازغا ئېيتقانىدىم. سىزگىمۇ ئېيتتىم، ئېھتىمال؟

ـــ ماڭا دېمىدىڭىز، ـــ دېدى مەخسۇم ئاۋازىنى يەنە بىر ھەسسە كۆتۈرۈپ. ئۇنىڭ ئاچچىقى كېلىۋاتاتتى، ـــ سىز بىلەن ئاخشام كۆرۈشمىگەن بولساق كېرەك. چۈنكى، مەن سودىگەرنىڭ ئۆيىدە ئىدىم، كۈچۈكى ئۆلۈپ كەتكەنكەن، ئاشۇنىڭ جىنازا نامـ ـزىنى ئوقۇدۇم.

ـــ مەخسۇم، ھوشىڭىز جايىدىمۇ سىزنىڭ؟ كۈچۈككىمۇ جىنازا نامىزى ئوقۇلامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ھەيرانلىق بىلەن سىنچى.

ـــ ئاقچە بەرسە، ئېشەككىمۇ جىنازا نامىزى ئوقۇلۇپبېرىدۇ!

ـــ ئاقچە تېپىپ، ئەقىل تاپمىغان قايسى سودىگەرنى دەۋا ـ تىسىز زادى؟

ـــ سەئىدئەلى سودىگەرنىڭ!

ـــ ھە... ئۆيىگە ئوغرى كىرگەن ھېلىقى سەئىدئەلى سودا ـ گەرمۇ؟ كۈچۈكى بار ئىكەن، ئوغرى قانداق كىرگەن بولغىيتتى ئۇنىڭ ئۆيىگە؟

ـــ كۈچۈك ئەمەس، قوي. كۈچۈك بولسا، ئوغرىنى يېقىن يولىتارمىدى؟ لېكىن، ئوغرىلىغان مالىلىرىنى دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ كېتىشىپتۇ...

ـــ قويۇڭلار شۇنى! ـــ دېدى قازى دوستلىرىنى سىلكـ ـگەندەك، ـــ بولىدىغان گەپنى دېيىشەيلىچۇ. شۇنداق قىلىپ، مەخسۇم، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمەسلىك كېرەك ـ

مۇ؟ مەن ئۇنىڭغا ئەللىك تىللا سۆيۈنچىمۇ بەردىم.

مەخسۇمنىڭ گۇمانى يەنىلا بۇلۇتتەك ئەگىپ يۇرەتتى.

— بۇنى زادى قوبۇل قىلالمايۋاتىمەن، — دېدى ئۇ جاھىللىق بىلەن، — بوپتۇ، ئۇ سىزگە ياخشىلىق قىلىدىمۇ دەيلى. لېكىن ھېلىقى گېپىڭىز نېمىگە ھېساب؟

— قايسى گېپىم؟ — دەپ سورىدى قازى.

— ئۆزىڭىز ئېيتتىڭىزغۇ، مەجلىستە نەسىردىن ئەپەندىنى يالغانچىغا چىقىرىپسىز، ئەمدى يەنە ئۇ مۇتتەھەمنىڭ يالغانلىرىغا ئىشىنىپ ئولتۇرىسىز. ئۇ ياقتا پەرىنىمۇ قوزغاپ قويدىڭىز. ئەمدى بۇ يېقى قانداق بولىدۇ؟

— بۇ يېقى ياخشى بولىدۇ، كۆڭلىڭىزنى كەڭ قىلىڭ، تۇردى-باي، — دېدى قازى بىپەرۋالىق بىلەن، — بەزىدە دۇشمەنمۇ ئۆزى بىلمەي دوستىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ، خۇددى چايانغا تاشپاقا خىزمەت قىلغاندەك. ئۇ بىزگە قانچىلىك ياخشىلىق قىلسۇن، مەجلىسنىڭ ھۆكمى ئۆزگەرمەيدۇ. ئەگەر پەرىنىڭ نەسىردىن ئەپەندىنى بىر ياقلىق قىلغىنىنى بىراۋ بىلىپ قالسا، قازىكالاننىڭ ئۆزى پەتىۋا بەرگەن دەيمىز. بۇ بىزگە مۇناسىپ كېلىدۇ. قازىكالاننىڭ پەتىۋا بەرگىنىنى ئاڭلىغان قۇشبېگى: «قازىكالان ئۆز ئورنىغا نامازخانتۆ-رىنى كۆرسەتكىنى ئۈچۈن نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرگەن» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشى ئېنىق. ئەگەر قازىكالان مېنى چېقىپ: «ئۇنى نامازخان تۆرە ئۆلتۈرگەن» دېسە، قۇشبېگى ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەيدۇ ۋە «ئۆزىگە يان باسقان ئادەمنى نامازخانتۆرە نېمىشقا ئۆلتۈ-رىدۇ، ئەكسىچە، قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيدۇ. سەن تۆھمەت قىلىۋا-تىسەن» دەپ تېخىمۇ بېسىمغا ئالىدۇ ۋە مىرغەزەبنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. كۆرىسىلەركى، بۇ ئويۇندا بىز ئۇتۇپ چىقمىز.

— ناۋادا ئاشۇ مەجلىستە سىزنىڭمۇ بارلىقىڭىزنى، نەسىردىن ئەپەندىنى يوقىتىش تەكلىپىنى ئالدى بىلەن سىزنىڭ بەرگەنلىكى-ڭىزنى قۇشبېگىگە ئېيتىشسىچۇ؟ ئۇ چاغدا قانداق قىلىسىز؟ —

دېدى ئېتىراز بىلدۇرۇپ مەخسۇم.

— سىز شۇنداق دەپ ئويلايسىز، — دېدى قازى، — باشقىلار بولسا باشقىچە ئويلايدۇ. چۈنكى، بەختكە قارشى بۇ تەكلىپ كەمسىنمدىن ئەمەس، ئابدۇرەھمان ئەئلەمدىن چىقتى. بۇ تەرەپتىنمۇ بىز ئاپئاق.

شېرىبەك سىنچى ئەسكەرتتى:

— بۇ قالتىس ئويۇندا يېڭىلىپ قالمىغايسىز قازى! نەسىردىن ئەپەندى ئىنتايىن ھەييار.

— ئەنسىرىشىڭىز ئورۇنسىز، دوستۇم، — دېدى قازى تەكەبىبۇرانە جىلمىيىپ، — نەسىردىن ئەپەندى ھەييار ئىكەن، بىز ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇقراق ھەييارمىز! ئۇ بېلىق بولسا، بىز لەھەڭمىز! ئۇ ئات بولسا، بىز تۆگىمىز! ئۇ تۈلكە بولسا، بىز بۆرىمىز! ئامىتى كەلگەن كۈيۇ ئوغۇلنىڭ ئالدىدىن يەڭگىسى چىقىپتۇ، دېگەندەك.

— جۇڭالدۇرۇزنى تاغارغا يوشۇرغىلى بولمايدۇ بۇرادەر، بەربىر تېشىپ چىقىدۇ. بۇنىمۇ ئۇنتۇماڭ، — دېدى گۇمانىدىن كەچمەيۋاتقان مەخسۇم، — ھازىرغۇ ھەممە گەپ سىزنىڭ، خۇدا كۆرسەتمىسۇن، ئىشىنىڭ مېزى چىقىپ قالسا، بىزلەرنى بۇ ئىشقا ئارىلاشتۇرمىغايسىز...

— خوپ، ئارىلاشتۇرمايمەن، — دېدى قازى ئاچچىقلىنىپ، — ئەمما ئەتە ـ ئۆگۈن قازىكالان بولۇپ قالسام، ئالدىمغا كېلىشىڭلار ـ نىمۇ ئويلاڭلار! ئاغىنىدارچىلىق قانداق كۈندە كېرەك؟ — كېيىن بىرئاز پېتىدىن چۈشتى قازى، — بوپتۇ، ئىشىنىڭ يۈزلىنىشىگە قارارمىز. سۈنى كۆرمەي ئىشتان سالمايلى...

زامانىلى ئۆز ئورنىدا ئىدى. قازى ئۇلپەتلىرىنى ئىشىككىچە ئۇزۇتۇپ، قايتىۋېتىپ ئۇنىڭ ئالدىدىن بىر ـ ئىككى قەدەم ئۆتۈپ كەتتى ـ يۇ، ئېسىگە بىر ئىش كەلگەندەك، ماڭغان يېرىدە توختاپ، زامانىلىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى:

— زامانىلى، ئاخشام مەندىن بىر نېمە سورىغاندەك قىلدىڭمۇ

نېمە؟ ــ قازى زامانئەلى بىر نەرسىنى سوراپ ئۇنتۇپ قالغانىدەك، شۇ نەرسە ئەمدى ئېسىگە كەلگەندەك مەنىدە سورىدى.

ــ ھەئە، ــ دېدى زامانئەلى خىجالەت بولۇپ، ــ سىزگە بېرىپ قويغان ئامانىتىمنى سورىغانىدىم.

ــ شۇنداقمۇ؟ ئامانەت نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى؟

ــ تويغا، ئاخشام سىزگە ئېيتقان ئىدىمغۇ، ــ دېدى زامانئەلى قازىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ.

ــ توي؟ ــ دېدى قازى، ــ ھە، راست، ئاخشام ئېيتقانىدەك قىلىۋېدىڭ. قانداق توي؟

ــ ئۆيلەنمەكچىمەن.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ قازى ئەجەبلەنىدەك بولدى، ــ ئىنتايىن ياخشى، ئىنتايىن ياخشى! ياخشى ئويلاپسەن. مەن ساڭا ئېيتسام، بويتاقنىڭ ئەقلى ئىككى كۆزىدە. ئەمدى يېشىڭمۇ بىر يەرگە بارىدى ــ دە... نەچچە ئىدى؟

ــ يىگىرمە بەش... ــ دېدى زامانئەلى.

ــ مانا، يېشىڭمۇ يىگىرمە بەشكە بېرىپتۇ، ئەقلىڭنى جەملەپ، ئالدىڭغا قارايدىغان ۋاقتىڭ كەلدى. ئەقلىڭنى ئەمدى ئائىلىگە سەرپلە. ئۆيۈم دېگىن، ئائىلەم دېگىن. يىگىرمە بەش ياش... ساڭا مۇستەقىل ئىش بەرسىمۇ بولىدىكەن. مەدرىسەدە ئوقۇغانسەن، ئىككى يىلدىن بېرى قازىخانىنىڭ نېنىنى يەپ، خېلى سىر ــ ئەسرارلاردىن خەۋەردارمۇ بولۇپ قالدىڭ. قويۇپ بەرسە، قازىلىقنىمۇ ئەپلىيەلەيسەن. ئەقلىڭ پۈتۈن، ــ قازىنىڭ ئېيتقاڭلىرى نەسىھەتكە ئوخشاپ كېتەتتى. ئۇ بىرەر قېتىم ئېچىلىپ ــ يېيىلىپ بۇنداق دانا سۆزلەرنى ئېيتىپ باقمىغانىدى. زامانئەلى ئۇنىڭدىن پەقەت دەككە ياكى دەشنام ئاڭلايتتى، خالاس. قازى نەسىھەت قىلىۋېتىپ، كىچىك بىر ساندۇقنى ئېچىپ، ئامانەتنى ئېلىپ زامانئەلگە بەرگەچ سورىدى، ــ كېلىن قەيەردىن؟

ــ قىشلاقتىن، قازى جانابلىرى.

— قىشلاقنىڭ قىزلىرى ئىشچان كېلىدۇ، — بىراۋدىن ئاڭلىغان گەپنى تەكرارلىدى قازى، — سىيرىنمۇ ساغىدۇ، ئوتۇندىنمۇ يارىدۇ، يەر چاپىدۇ، مال باقىدۇ... كېلىن ئۆزۈڭنىڭ قىشلىقىدىنمۇ؟

— ياق، قازى جانابلىرى. ۋەدانزىگە ئۆتۈپ — قايتقىنىمدا... قازى گەپنىڭ داۋامىنى ئۆزى توقۇۋالدى.

— ئۆتۈپ — قايتىپ — دە... كۆڭۈل ئىشى ئىكەن — دە، دۇرۇس، بەختلىك بولۇڭلار! لېكىن، تويغا ئېيتىش ئېسىڭدىن چىقمىسۇن.

— سىزسىز توي بولاتتىمۇ، قازى جانابلىرى.

— شۇنداق بولسۇن، شۇنداق بولسۇن! — دېدى قازى ساندۇقنى ياپقاچ...

※ ※ ※

زامانىئەلى كۇندىلىك ئىشلىرىنى بېجىرىۋەتكەندىن كېيىن، بازارغا بارىدى، زۇلپىزەرگە سوۋغات ئېلىپ، ئۇنى تۇغۇنلىپ، شاھىچىنىڭ چايخانىسىغا بارىدى. نەسىردىن ئەپەندى شۇ يەردە ئىكەن، كەيپىياتى چاغ، كىملەر بىلەندۇر سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇۋاتقانىكەن. زامانىئەلى شاھىچى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى — دە، خىجىللىق بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— غوجام، سىزگە بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى... — زامانىئەلىنىڭ يۈزى ئوتتەك قىزىپ، گېپىنىڭ داۋامىنى دېيەلمىدى. زامانىئەلىنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان سەپەر شاھىچى ئۇنىڭ تىل ئۇچىدا تۇرغان گېپىنى ئاشكارا قىلدى:

— ئەتە ئەلچىلىككە بارىسىز، نەسىردىن ئەپەندى، — دېدى ئۇ، — بىر ساۋاب ئېلىڭچۇ!

— كىم ئۇچۇن؟ — دەپ سورىدى نەسىردىن ئەپەندى.

— زامانىئەلى ئۇچۇن — دە.

نەسىردىن ئەپەندى زامانىلىنىڭ يەلكىسىگە قاقتى:

ــ سادىغاڭ كېتەي زامانىلى! شۇنداق كۈنگە يەتكۈزگىنىگە شۈكۈر! خوش، قەيەرگە بارايلى؟

ــ كوزىچى قىشلىقىغا، ــ دېدى زامانىلى بېشىنى ئېگىپ.

ــ كوزىچىغا؟ ناھايىتى ياخشى! كىمنىڭ ئۆيىگە؟

ــ ئۆزىڭىز بىلىدىغان مۇستاپا دېھقانىنىڭكىگە.

ــ يا ئاللا! سىزنى كوزىچىغا ئەجەب كۆپ قاتنايدىغان بولۇپ قالدى دېسەم، ئەسلىي گەپ باشقا ئىكەن ـ دە! ئىشنى ئاستىرىتتىن پىشۇرۇپ يۈرۈپسىز ئەمەسمۇ، شەيتان! ياخشى، ياخشى، بەختىڭىز كەلسۇن! مۇستاپا دېھقانىنىڭكىگە بولسا، تاڭ سەھەردىلا قوشتەك ئۇچىمىز!...

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

تۇندىكى شەپىلەر

ئالدى پېشايۋانلىق چايخانىنىڭ بىر تەرىپى سۈپىلىق هويلا بولۇپ، هويلىغا ئۆتىدىغان چىغىر يولنىڭ ئىككى تەرىپى گۈلزارلىق ئىدى. چىغىر يولنىڭ سول تەرىپىگە رەيهان ۋە هىدى دىماقنى غىدىقلايدىغان ئاللىقانداق گۈللەر ئۆسۈرۈلگەن، ئاشۇ تەرەپكە قويۇلغان كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ قالسىڭىز، كۆڭلىڭىز كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. يەنە بىر تەرىپىگە تىكىلگەن ئاق لەيلى، كۆك لەيلىلەر ئادەم بويى ئۆسكەن هەم پورەكلەپ ئېچىلىغان بولۇپ، ئالاهىدە كۆزگە تاشلىنىدۇ. بۇ يەرگە يەنە ياۋايى زەنجۈلمۇ تىكىلگەن، زەنجۈلنىڭ ئۇرۇقىنى سەپەر شاهىچى قوقاندىكى قېرىنداشلىرىدىن ئەكەلدۈرگەنىدى. ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى ئوتقا ئوخشىسىمۇ، ئەمما يىلتىزى ناهايىتى پايدىلىق: يىلتىزىنىڭ دەملىمىسى ئېچىلسە، ئېغىزدىكى قاتقاقلىق، سامساق ۋە پىيازنىڭ هىدىغا ئوخشاش بەدبۇيلارنى يوق قىلىدۇ. بۇنى بىلگەن بوزبۇخورلار شاهىچىدىن شۇنداق دەملىمە قىلىپ بېرىشنى سورىشىدۇ. سەپەر شاهىچى يەنە رەيهاننىڭ ئاپتاپتا قۇرۇتۇلغان بەرگىلىرىنى ئالما قېقىغا ئارىلاشتۇرۇپمۇ شەربەت تەييارلايدۇ، ئۇنى ئىچسىڭىز، چارچاشلىرىڭىز يوقىلىپ، تېنىڭىزگە قۇۋۋەت كىرىدۇ، يۆتەلنى توختىتىدۇ ۋە يەنە بەدەندىكى باشقا خىلىتلارنى هەيدەيدۇ. بۇ هەقتە سورىسىڭىز، سەپەر شاهىچى گەپنى سوزماي: «ئىبن سىنا بوۋام ئېيتىپ كەتكەن» دەپلا قويىدۇ، خالاس. هويلىدىن سەل يىراقلىقتىكى كىگىز ئورنىدەك ئېتىزغا ئاشلىق زىرائەتلەر تېرىلغانىدى، هازىر

ئاشۇ يەرگە كۆچۈرۈلگەن سامساق - پىيازلار قۇلاق چىقاردى. بۇ يەردىكى گۈللەرنى، زىرائەتلەرنى پەرۋىش قىلىش سەپەر شاھىچى ئۈچۈن ئادەملەرگە خىزمەت قىلىشتىنمۇ كۆڭۈللۈك.

زامانىئەلى نەسىردىن ئەپەندىنى ئەزان مەھەللىدە شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىرىپ قويۇپ، ئارقىسىغا قايتقانىدى. سەپەر شاھىچى بامداد نامىزىنى ئوقۇپ، جاينامازدىن تۇرغاندا، زامانىئەلى ئۇنى چايخانا ھويلىسىدا كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلار بىرلىكتە ناشتا قىلىشتى - دە، زامانىئەلى كېتەر چېغىدا، شاھىچىدىن بۇگۈن بازارغا بېرىپ، پۇتۇن بىر ئۆچكە گۆشى ئەكىلىپ قويۇشنى جېكىلىۋىدى، سەپەر شاھىچى:

— ئۆچكە گۆشىنى قانداق قىلىسىز؟ ئۇ ئىسسىقلىققۇ! — دەپ سورىدى.

— ھەئە، بەدەننى بىر قىزدۇرايلى، — دېدى زامانىئەلى ۋە باشقا ھېچ نەرسە دېمەي خوشلىشىپ كەتتى. سەپەر شاھىچىمۇ گەپنى كولاپ ئولتۇرمىدى.

مۇشۇ كۈنلەردە شاھىچىمۇ ئاسانلا چارچايدىغان بولۇپ قالغانىدى. زەخىملەنگەن ئايىغىمۇ سالقىن چۈشۈپ بولغۇچە چىم - چىم ئاغرىشنى باشلايدۇ. بولۇپمۇ كېچىلىرى ئاغرىق كۈچەيىپ، بېشىغچە چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ ھويلىدىكى كارىۋاتقا يېرىم چازا قۇرۇپ، ئاغرىغان پۇتىنى سىلاپ ئولتۇردى. چايخانىغا ساتىم چىلانگىرنىڭ ئوغلى، خىزمەتچى مىرزارەھىم چىقىپ كېلىۋېدى، ئۇنىڭدىن ئاتىسىنى سورىدى. بالا ئاتىسىنىڭ ئۆيدە ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئاتاڭنىڭ باردىغان يېرى بولمىسا، بىرەمدىن كېيىن ئېشىكىڭنى ئېلىپ چىققىن، — دېدى شاھىچى، — ھازىر ئوچاققا ئوت يېقىپ، چۆگۈنلەرنى ئېسىپ قوي، ئاندىن ئىچكىرىدىكى كۆرپىلەرنى ئېلىپ چىقىپ كارىۋاتلارغا سال. مەن ھېلى بازارغا بېرىپ كېلىمەن. چايخانىغا ئۆزۈڭ قاراپ تۇرسەن.

مىرزارەھىم چاققان ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۇستىسىنىڭ ئىيتقانلىرىنى بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئېشەكنى توقۇملاپ چىقتى...

ئېشەكنى كارۋانسارايغا باغلاپ قويۇپ، بازارغا كىرگەن سەپەر شاھمىچىنىڭ بېشى ئايلىنىپ كەتتى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ئالما ئاتساڭ يەرگە چۈشمەيدۇ، ۋاراقراش - جاراقراش، شاۋقۇن - سۈرەنلەر جاھاننى بىر ئالغان. سىنچىلاپ قارىسىڭىز، قولى - قولىغا تەگمەيۋاتقان ھۇنەرۋەن - دېھقانلارنىڭ بازىرى چىقىپ كەتكەندەك. ئالدى - ساتتىنىڭ دولقۇنى قوزغىلىپ كەتكەن. تۆۋەندىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاڭ - توزان خۇددى بۇلۇتتەك بازار ئۈستىدە ئۇزۇپ يۈرىدۇ.

سەپەر شاھمىچىنىڭ بازار ئايلانغۇسى، نەرخ - ناۋانى بىلگۈسى كەلدى.

— شايىنىڭ نەرخى قانچە بولدى؟ — دەپ سورىدى ئۇ پارچىلانغان نان بىلەن ئۇزۇم يەپ ئولتۇرغان ئىككى بۆزچىگە سالام بېرىپ، — شايىنىڭ بازىرى ئىتتىكمۇ؟

— بازىرى تېز، تاغا، — دېدى سېمىزراقى چاينىاپ تۇرغان لوقمىسىنى «غورت» تىدە يۇتقاندىن كېيىن لېۋىنى يېگى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، — بۇگۈن كارۋانسارايغا چەتتىن بىر كارۋان چۈشۈپتۇ. نېسىپ قىلسا، ئانچە - مۇنچە مال ئۆتكۈزۈۋالارمىز. ھازىرچە سەككىز توپ شايىنى ئون تۆت تەڭگە دەپ تۇرۇپتىمىز.

— نېمانچە قىممەت؟

— ئۇنداق دېمەڭ، تاغا! شايى دېگەنىڭ مېھنىتى ئېغىر. پىلە تارتىپ، چاق ئايلاندۇرۇپ يېپەك ئىگىرىسىز، ئاندىن ئۇنى بويايسىز، ئاپتاپتا قۇرۇتۇپ، شايى قىلىپ توقۇيسىز. بۇلار دوزاخنىڭ ئازابىغۇ.

بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى سەپەر شاھمىچىغا تونۇش ئىدى، شۇڭا مېلىنىڭ قەدرىنى كۆتۈرۈپ سۆزلەۋاتقان بۆزچىلارنىڭ گېپىگە

كۆلدى.

ــ بۇ مالىلىرىڭلارنىڭ نەرقى ئون تەڭگە، ئۇنىڭدىن ئارتۇقى زىيادە، ــ دېدى سەپەر شاھىچى، ــ ئادەمگە ئىنساپمۇ كېرەكتە.

ــ ھەي تاغا، مالنى يەرگە ئۇرمىسىڭىزچۇ، ــ دېدى ئاۋاق بۆزچى ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ بۇگۈنچە نەرقى شۇ، ئەتە يەنە قاراپ باقارمىز. ئەگەر ئالسىڭىز ئون ئۈچ تەڭگىدىن بېرەي، ئالمىسىڭىز بىزنى ئاۋارە قىلماڭ. سىز قىممەت دەۋاتىسىز! مۇشۇ يەردە قاراپ ئولتۇرۇڭ، ھېلى خېرىدارى كېلىپ، ئىندىمەي ئېلىپ كېتىدۇ. سىرتقا ئېلىپ چىقىپ يىگىرمە تەڭگىدىن پۇل قىلىدۇ. ئەنە شۇلارنى ئائىنساب دېسىڭىز بولىدۇ.

ــ خاپا بولماڭ يىگىت، ــ دېدى سەپەر شاھىچى جىلمىيىپ، ــ مەن سىلەرگە چاقچاق قىلىپ قويدۇم، ئۆزۈمنۇ بىر چاغلاردا شايىنىڭ نېنىنى يېگەنمەن.

ــ مانا، مانا... ئۆزىڭىز بىلىدىكەنسىزغۇ، يەنە چاقچاق قىلىسىز. مەن ئاغرىقچان ئىدىم، پۇركىنىپ يېتىۋاتاتتىم، مانا بۇ ئۆكۈز، ــ سېمىزنى كۆرسەتتى ئۇ، ــ يۇرۇڭ، بىرگە چىقمىز دەپ مەجبۇرىي بۇ يەرگە ئېلىپ چىقتى...

دەل شۇ چاغدا بازاردا ۋارقىراش ــ جارقىراش باشلىنىپ، بۆزچىنىڭ گېپى چالا قالدى. سەل نېرىدا ئىككى كىشى بىر ــ بىرىنىڭ ياقىسىغا چاڭ سېلىپ، تارتىشاتتى. ھېچكىم ئۇلارنى ئايرىپ قويۇشقا پېتىنالمايتتى: «سەن ماڭا، مەن ساڭا تەگمە» دېگەندەك ھەممە تاماشىبىن ئىدى.

جاڭجال ئۇزۇن داۋام قىلمىدى، ئاخىر، بىرى ئىككىنچىسىنى تېگىگە بېسىۋالغاندا، قەيەردىندۇ ۋەلى مىرشاب بىلەن دەلى مىرشاب كېلىپ، ھەر ئىككىلىسىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئىككى تەرەپكە ئايرىدى. ئىككىسىدىن بىرى قاتتىق ئازار يېگەن بولسا كېرەك، قارشى تەرەپنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. ئۇ كەڭ غوللۇق، دېھقان سۈپەت ئادەم بولۇپ، گېپىدىن قارىغاندا، بىر چاغلاردا يېنى-

ەدىكى مانا بۇ بۇرادىرىگە، يەنى ئادەمگە قارىغاندا، كۆزلىرىنىڭ قارىسى بىر يەرگە يىغىلىۋالمىدىغان كىشىگە قەرز بېرىپ، ئالالماي يۈرگەن، بۇگۈن ئۇنى بازاردا كۆرۈپ، قەرزىنى تەلەپ قىلغان.

ئۇلارنىڭ قايسىسىنىڭ توغرا، قايسىسىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي بېشى قاتقان مىرشابلار قازىغا ئادەم ئەۋەتتى. قازى كەلگۈچە يەنە خېلى گەپلەر بولۇپ ئۆتتى. سەپەر شاھىچى ئەمدى كېتىمەن دەپ تۇرغاندا، قازىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىلگەن ئەلچىنىڭ زامانىلىنى باشلاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ توختىدى.

كۆزى بىر تەرەپكە كېتىپ قالمىغان — چېقىر كۆز زامانە- لىگە دادلىنىپ، نېمىلەرنىدۇر سۆزلەپ كەتتى. ئۇ ھاياتىدا ھېچكىمدىن قەرز ئالمىغانلىقىنى، دەۋاگەرنى تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغانلىقىنى ۋە يەنە قانداقتۇر قوي - ئۆچكىلەر، كالا - مۇزايلار ھەققىدا ئالدىراپ - تېنەپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا، دېھقان سۈپەت كىشى تۆھمەتچى ئىدى.

ئۇ دادلاۋاتقان دەۋاگەر بىر - ئىككى قېتىم گېپىنى قىردى، لېكىن لام - جىم دېمەي، ئۆزىدىن سوئال سورىلىشىنى كۈتۈپ تۇرىۋەردى. زامانىلى سىكار كۆزنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن تۇزۇك بىرنەرسىنى ھېس قىلالماي، دېھقان سۈپەت كىشىدىن سورىدى:

— سىز بۇ ئادەمنى تونۇمسىز؟

— تونۇيمەن، دوستۇم بولىدۇ، ئىسمى شادىمان، — دېدى دەۋاگەر ۋە تۈيۈقسىز كۆزى ياشلاندى. ئۇ كۆز يېشىنى يەكتەكنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، قوۋزىنى ھاۋاغا تولدۇرۇپ، كېيىن لېۋىنى سوزۇپ پۈۋلىدى - دە، بوشاشقاندەك بېشىنى ئەگدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن دوستىنىڭ خىيانىتىدىن قاتتىق ئەزىيەت چېكىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— دوستىڭىزغا قەرز بەرگەنمىدىڭىز؟ بەرگەن بولسىڭىز، قاچان ۋە قەيەردە بەرگەن؟

دەۋاگەر بۇ قېتىم ئىككى قوۋزىنى يەنە بىر تولدۇرۇپ ھاۋا

سۇمۇرۇپ، ئاندىن كۆچەپ پۇڭلىدى.

— بالىلىرىم كۆپ ئادەممەن، كاسىپچىلىق قىلىمەن. بۇ تام قوشنام، ئۇنىڭ ئۇستىگە دوستۇم، بالىلىقىمىزدىن تارتىپ بىرگە چوڭ بولغانمىز.

— نەق گەپنى ئېيتىڭ! — دېدى زامانئەلى ئۇنى ئالدىرىتىپ.

— بىر يىل بۇرۇن مال بازىرىغا بارغانىدىم، — دېدى ئۇ يۆتەلىپ قويۇپ، — سۇت بېرىدىغان كالا ئېلىش نىيىتىم بار ئىدى. شۇنداق كالىنى تاپتىم، ئەمما پۇلۇم يەتمىدى. شۇڭا ئامالسىز سۇت بېرىدىغان ئۆچكە سېتىۋالدىم. ئۆچكىنىڭ سۈتى پايدىلىق، بەلغەمىنى تېزلا ھەيدەيدۇ... خوپ، قىسقا سۆزلەي... چۆنتىكىمدە يەنە يىگىرمە ئىككى تەڭگە ئېشىپ قالدى. ئۆچكىنى يېتىلەپ قۇرۇپ كەتكەن ئۇجمىنىڭ يېنىغا كەلسەم، بۇ بۇرادىرىم شادىمان مەيۈسلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭدىن «نېمىشقا بۇنچە غەمكىنلىشىپ كەتتىڭ؟ ئاقچاڭنى ئوغرىغا بەردىڭمۇ؟» دەپ سورىسام، بازارغا سىيىر ئالىمەن دەپ كەلگەنلىكىنى، ئەمما ئاقچىسى يەتمىگەنلىكىنى ئېيتتى. «قانچىلىك كەملىدى؟» دېسەم، «يىگىرمە تەڭگە» دېدى. شارتتە يىگىرمە تەڭگە چىقىرىپ قولىغا تۇتقۇزدۇم. ئۇ بازارغا كىرىپ كەتكەندە مەن ئۇجمىنىڭ تېگىدە ئۇنى كۆتۈپ ئولتۇرۇدۇم. بىر چاغدا مۇزايلىق بىر كالىنى يېتىلەپ چىقتى. قارىسام، مەن سېتىۋالالمىغان سىيىر. قەيەردىن بىلدىڭ دەڭ، مۇڭگۇزىدىن! مۇڭگۇزىنىڭ بىرسى سۇنۇق ئىدى. بوپتۇ، شۇنىڭ رىسقى، دېدىم. يەنە نېمە دەيمەن؟... خوپ، تېز سۆزلەيمەن... شادىمان شۇ چاغدا سىيىر سۈتىدىن قالغاندىن كېيىن، مۇزىيىنى سېتىپ، قەرزىنى ئۇزىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. سىيىرى سۈتىنى قالغىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشتى، ئەمما نە مۇزىيىنى ساتسۇن، نە مېنىڭ قەرزىمنى قايتۇرسۇن؟ خۇدا بەرگەن كۈنى ئىشىكىگە بارمەن، مېنى كۆرۈپ قاچىدۇ. دەسلەپ خىجىل بوپتۇ، دەپ ئويلىدىم. ئەسلىي بىلمىگەن ئىكەنمەن، بۇنىڭ كەسپى شۇ ئىكەن... بۇگۈن ئۆيگە لازىمەتلىكى-

لەرنى ئالاي دەپ بازارغا كەلسەم، بۇ ئاكام تاماشا قىلىپ يۈرۈپتۇ. شارتتە ئالدىغا چىقىپ: «قەرزنى قاچان بېرىسەن؟» دېدىم. مەن شۇنچە ئىنساب قىلدىم، ئۇ كۆزىنى پۈلتايتىپ: «قانداق قەرز؟» دەيدۇ. ئەمدى نېمە قىلىشىم كېرەك ئىدى؟ كاپىدە ياقىسىدىن ئالدىم شۇ...

— كۆپ گەپ قىلمىدىكەنسىز؟ — دېدى زامانئەلى.

— تېخى گەپ كۆپ ئىدى، ھېلىمۇ سىز ئادەمنى ئالدىراتتىڭىز.

— ئۇنى - بۇنى قويۇڭ، يىگىرمە تەڭگىنى بېرىۋاتقىنىڭىزدا گۇۋاھچى بارمىدى؟

— گۇۋاھچى؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ئۇ.

— سىلەردىن باشقا يەنە بىرەر ئادەم بارمىدى، دەپ سوراۋا-تىمەن؟

— باشقا ئادەمنىڭ نېمە كېرىكى بار بىزگە؟ ئىككىلىمىز دوست ئىدۇق...

— بۇ يەردە ئاغىنىدارچىلىق ئەسقاتمايدۇ. ياخشى ئويلاڭ، گۇۋاھچى بارمىدى؟

— يوق ئىدى، — ئۇ لېۋىنى چىشلەپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، مىسكىن ئاۋازدا، — گۇۋاھچى ئاشۇ يەردىكى قۇرۇپ كەتكەن ئۇجمە شۇ، — دېۋىدى، سىكار كۆز كۈلۈپ كېتىپ:

— ئۇجمىمۇ گۇۋاھلىقتىن ئۆتەلەمدۇ؟ تىلى يوققۇ ئۇنىڭ... — دېدى.

— باشقا ئىلاجى بولمىغاندا ئۇجمىمۇ گۇۋاھلىقتىن ئۆتىدۇ، — دېدى زامانئەلى ئۇنىڭ سىكار كۆزلىرىگە تىك بېقىپ. ئۇ كۆزىنى ئېلىپ قېچىۋېدى، ئەيىبدارلىقى مەلۇم بولدى. زامانئەلى داۋاگەرگە قاراپ، — ئاكا، سىز مانا بۇ مىرشاب بىلەن ئاشۇ ئۇجمىنى كۆرۈپ كېلىسىز، قېنى، ئۇ ئۆز ئورنىدا بارمۇ - يوق؟

ۋەلى مىرشابقا قوشۇلۇپ ماڭغان دەۋاگەر كۆزدىن يىتكەندىن كېيىن، شادىمان سىكار كۆز:

— بەربىر قۇرۇق قايتمدۇ، — دېدى مەسخىرىلىك كۈلۈپ.
— نېمىشقا قۇرۇق قايتمدىكەن؟ — دەپ سورىدى زامانىلى ئۇنىڭدىن.
— ئۇ ئۇجمە ئاللىقاچان ئوتۇنغا ئايلىنىپ كەتكەن!
— شۇنداق ئىكەن، نېمىشقا بۇرۇنراق دېمىدىڭىز؟
— بۇ تۆھمەتچى ئەدىپىنى يېسۇن، دېدىم!
— دېمەك، دوستىڭىزنىڭ سىزگە قەرز بەرگىنى راست ئىكەن — دە؟
— يالغان!
— ئەگەر يالغان بولسا، ئۇجمىنىڭ كېسىلىپ كەتكىنىنى قانداق بىلىسىز؟
سىڭار كۆز بۇ سوراقتىن قاپقانغا چۈشكەن توشقاندەك تىپىرلاپ كەتتى. ئالامانىڭ كۈلكىسى بولسا ئۇنىڭ سىرىنى پاش قىلدى. سىڭار كۆز بوشاشقان هالدا تىزلاندى.
— مېنى كەچۈرۈڭ! گۇناهىمغا ئىقرارمەن! ئۇ ماڭا يىگىرمە تەڭگە بەرگىنىنى تەن ئالىمەن! بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىڭ، قازى جانابلىرى!
سىڭار كۆزنىڭ «قازى» دەپ يالۋۇرۇشىدىن هاياجانلانغان زامانىلىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى. نېمە دېگەن يېقىملىق ئىلتىپات. ئۇ تاماشىبىنلارغا ئوغرىلىقچە كۆز قىرىنى تاشلىدى ۋە ئىككى يۈزى قىزىرىپ كەتتى. سەپەر شاهچى ئىچىدە: «بۇ يىگىت قازىلىق مەنسىپىگە ئېرىشكەي، ئىنشائاللاها!» دەپ ئويلىدى.
ئادەملەرنى يېرىپ چىققان بىر كىشى ئۇنى تونىغان چېغى، هەممىنىڭ ئېتىبارىنى سىڭاركۆزگە قاراتتى:
— ئوهوا! شادىمانغۇ بۇ! — دېدى ئۇ، — يالغان گەپنى كۆپ قىلغانلىق سەۋەبىدىن سىڭار كۆز بولۇپ قالغان!
— ئادەم يالغان گەپنى كۆپ قىلسا سىڭار كۆز بولۇپ قالامدىكەن؟ — دەپ سورىدى كىمدۇر بىرى يۇقىرى ئاۋازدا.
— ئەلۋەتتە، يالغان گەپ قىلىۋاتقاندا! بىر كۆز سۆھبەتدىشىغا،

بىر كۆز يۇقىرىغا قارايدۇ ـ دە.

— نېمىشقا بىر كۆزى يۇقىرىغا قارايدۇ؟

— يۇقىرىغا قارىغان كۆزى بىلەن خۇداغا يالۋۇرىدۇ: «ئەي خۇدا، يالغىنىمغا بۇ ئادەمنى ئىشەندۈر» دەپ.

— ئۇنداقتا، دەۋاگەرنىمۇ تونۇيدىكەنسىز؟ بۇلار دوستلاردىڭ-مىدى؟

ھېلىقى ئادەم ھېلىقى ئادەمدىن سورىدى:

— بۇ قېتىم كىمدىن قەرز ئالغان ئىدىڭ؟

— تېشەدىن، — دېدى سىڭار كۆز خجىللىقتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي.

— تېشەدىن؟ ئۆزىمىزنىڭ كاسىپىمىزدىنمۇ؟ سېنىڭ قەرز ئالمىغان ئادىمىڭ قالمىدىغۇ زادى؟ تۈۋفى، ئادەم بولماي كەت سەن ئىپلاس!

ۋەلى مىرشاب بىلەن تېشە قايتىپ كەلدى.

— بۇ ئادەم يالغانچى ئىكەن، — دېدى ۋەلى مىرشاب ئوڭ پۇتىنى ئىگەردىن ئاشۇرۇپ چۇشۇشكە تەمشەلگەچ تېشەنى كۆرسىتىپ، — ئۇ يەردە ئۇجمە ـ پۇجمە يوق ئىكەن! شۇنچە ئاۋارە بولۇپ بېرىپ كەلگىنىم بىكار بولدى.

— سىلەر كېتىشىڭلار بىلەن، ئۇجمە بۇ ياقتىن كەلدى، ھەممە گەپنى ئېيتىپ، ھازىرلا قايتىپ كەتتى، — دېدى زامانىلى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

ۋەلى مىرشاب:

— ۋاي، بولدى قويۇڭە! — دېدى ئىشەنمەي.

— سىزدىن قەرز ئالغىنى راست ئىكەن، — دېدى زامانىلى تېشەگە قاراپ، — دوستىڭىز ئەيىبىگە ئىقرار بولدى. ئەمدى ئۆزىڭىز ئېيتىڭ، خىيانەتكار دوستقا قانداق جازا بېرىش كېرەك؟

— ئامانلىق بېرىڭ، قازى ئاكا، ئامانلىق! — دېدى تېشە دوستىنىڭ ئەھۋالىغا رەھمى كېلىپ، — شەرمەندىلىكىنىڭ ئۆزى

ئۇنىڭغا چوڭ جازا بولدى.

زامانئەلى:

ــ مانا، دوستىڭىز سىزگە ئامانلىق سوراۋاتىدۇ. قەرزنى قايتۇرۇپ بېرەرسىزمۇ ئەمدى؟ ــ دېۋىدى، سىڭار كۆز باش تەۋرەتمەي رازى بولدى. زامانئەلى يۇقىرى ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، ــ ئەمدى كېتىڭلار ۋە بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ئىشلارغا قايتا يېقىن يولىماڭلار...

ئادەملەر زامانئەلىنىڭ تەدبىرىگە باركاللا ئېيتىپ، نامەرتنى ھاقارەتلەشكەچ تارقىلىپ كەتتى. سەپەر شاھىچمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا سىڭىپ كەتتى.

※ ※ ※

شامغا يېقىن ئۇستا مەنسۇر، ئاندىن پالۋان سۇپەت ئىككى يىگىت ــ زامانئەلىنىڭ دوستلىرىدىن ئەشىم ۋە نەۋرۇزلارمۇ چايخانىغا كىرىپ كېلىشتى. يەڭگىل شامال گاھ ئاستا، گاھ كۈچلۈك چىقىپ، يول بويىدىكى تېرەكلەرنى بۆشۈكىنى تەۋرەتكەندەك ئەللەيلەيتتى. سۇس تۇمان ئىچىدىكى خىرە ئاي كۈچسىز نۇرى بىلەن ئەتراپنى ئاران يورۇتۇپ تۇراتتى. ئەمما، بۇ يورۇقلۇقتا كوچىدىكى كۆلەڭگىنى كۆرگىلى بولاتتى.

كەچ بولغاندا شامالمۇ تىنىپ، تۇن ئىختىيارىنى سۈكۈناتقا تاپشۇردى. ئەمدى تىرىقىدە قىلغان تاۋۇشمۇ قۇلاققا ئېنىق ئاڭلىناتتى.

ئەزىز كىتابخان، سىزنىڭ ۋەھىمگە پاتماسلىقىڭىز ئۈچۈن، شۇنداقلا ھەممە ئۈيقۇدا بولغانلىقى سەۋەبلىك ۋەھىمىلىك «تە ــ تە ــ تە ــ رەم» رېتىمىدىكى مۇزىكىنى ئېتىبارىڭىزغا ھاۋالە قىلىشنى لازىم تاپمىدۇق. ئەگەر سىز قاراڭغۇلۇقتىن، تاسادىپىي ۋارقىراش ــ جارقىراشلاردىن چۆچىسىڭىز، دەل شۇنداق مەزمۇنلار تەسۋىرلەنگەن قۇرلارنى كۆز يۇمۇپ ئوقۇشىڭىز مۇمكىن. ئالدىن ئېيتىپ قويايلى.

لى، بۇ سەھنىدە ھېچقانداق قان تۆكۈلمەيدۇ. بىزگە بىمالال ئەگەشىپ كېلىۋېرىڭ. مانا، كوچا تېمىغا سۈركىلىپ دېگۈدەك، ئاللىقانداق كۆلەڭگىلەر چايخانا تەرەپكە كېلىشمەكتە. ئىچكىرىدىكىلەرگە ئېيتايلى، ھوشيارلىقىنى ئاشۇرسۇن، بولمىسا، غەپلەتتە قېلىشى مۇمكىن.

كۆلەڭگىلەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلانغاندا، ئىچكىرىدىكىلەر ھوشيارلاشتى. بۇنداق ھالەتتە ھەر ئىككى تەرەپتىكىلەرگە ۋەھىمە ۋە ھاياجان ھۆكۈمران بولىدىغانلىقى ئېنىق. زامانىلى ئاياغ ئۈچىدا مېڭىپ، ھۇجرا ئىشىكىنى ئازراق ئېچىپ ھويلىنى كۆزىتىپ، سۇپىغا چۈشكەن ئۇچ ئۈزۈن سايىنى كۆردى، سايىلەر يېقىنلاشقاسېرى كېچىكىپ، ئاخىرىدا ئادەمگە ئايلاندى. ئاي نۇرى ئۇلارنىڭ يۈزىنى خىرە يورۇتتى. كاللىسى چوڭ، لېكىن ئېگىز كۆلەڭگىنى تونۇش قىيىن ئىدى، قاراڭغۇدىمۇ تاكان چىشلىرى بىلىنىپ تۇرغىنىنىڭ پەرپى چەپەنى ئىكەنلىكى ئېنىق. ئاۋۇ بىرى كىم بولغىيتتى؟ يا ئاللا، ئۇ بۇگۈن زامانىلى بازاردا سوراق قىلغان شادىمان سىڭار كۆزغۇ!

پەرپى جايىدا توختىدى، شادىمان بىلەن ئېگىز بويلۇق كەلگىنى ئايۇانغا يېقىنلاشتى، ئاندىن ھەر ئىككىلىسى قۇلىقىغا قولىنى كانايچە قىلىپ ئەتراپقا سەپ سالدى، كېيىن چەپەنگە باش لىڭشىتىپ ئىشارە بېرىپ، ئايۇاننىڭ پەشتىقىغا قەدەم باستى، پەرپىمۇ ئاستاغىنە ئايۇانغا قاراپ سىلجىدى. ئالدىدىكى ئىككى ئادەم ھۇجرا ئىشىكىگە يېقىنلاشقاندىن كېيىن، ئىشىكنىڭ نېرىقى تەرىپىدە تۇرغان زامانىلى ئۆزىنى يان تەرەپكە ئېلىپ، شېرىكلىرىنى خەۋپتىن ئاگاھلاندۇردى. تۇنجى بولۇپ بەدەل كاللا، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن شادىمان سىڭار كۆز ئىچكىرىگە كىرىشى بىلەن تەڭ ئەشىم بىلەن نەۋرۇز ئۇلارغا تەڭلا تاشلاندى، قاراقچىلار ئالدىراپ قالدى. زامانىلى ۋە ئۇستا مەنسۇر قوللىرىدىكى تاغارنى ئۇلارنىڭ بېشىغا كىيدۇردى. ئىچكىرىدىكى تۇپۇر ـ تۇپۇرنى ئاڭلىغان پەرپى ئاۋۇال

بىر قەدەم ئالدىغا باستى، كېيىن قورقۇپ كېتىپ ئورنىدا توختىدى ۋە «قاچ» دېگەن بوغۇق ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئۆزىنى قاراڭغۇلۇق قوينىغا ئاتتى.

ئىككى قاراقچىنى جىمقتۇرۇپ، ھويلىغا چىققان بۇرادەرلەر پەرپىنى تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاش بىھۇدە ئىدى.

سەپەر شاھىچى شام كۆتۈرۈپ يېگىتلەرنىڭ ئالدىغا چىقتى. شام تارغىنە ھۇجرىنى يورۇتتى. قولغا چۈشكەن قاراقچىلارنىڭ كۆزلىرى قامىشىپ، غال ـ غال تىترەيتتى. زامانىئەلى، سەپەر شاھىچى شادىمانىنى تونۇدى.

ـــ بۇگۈن بازاردا دوستىنى تۆھمەتچىگە چىقارغان كاززاپقۇ بۇ! مۇنداق كەسپىڭمۇ بار ئىكەن ـ ھە؟ ـــ دېدى سەپەر شاھىچى سىڭار كۆزگە قاراپ. ئاندىن ئۇ كاللىسى چوڭ كىشىگە قارىدى ـــ سەنچۇ بەدەل، ئىنسابلىق ئوغرى ئىدىڭ، نېمە بولۇپ، بۇنداق ئىشلارغا قوشۇلۇپ قالدىڭ؟

بەدەل كاللا چۈشىنىكسىز بىر نەرسىلەرنى دېدى، شادىمان سىڭار كۆز زامانىئەلىنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلىماقچى بولغانىدى، زامانىئەلى ئۇنىڭ يەلكىسىگە چاڭ سالدى.

ـــ دوستۇڭنىڭ گېپىگە كىرىپ ئامانلىق بەرگەنىدىم، ـــ دېدى زامانىئەلى ئاچچىقلىنىپ، ـــ ئىنساب ـ دىيانەتنى بىلمەيدىغان نائەھلى ئىكەنسەن! كىم ئەۋەتتى بۇياقتا سەنلەرنى؟

ـــ مەن بىلمەيمەن، ـــ دېدى سىڭار كۆز تىترەپ.

ـــ مەنمۇ بىلمەيمەن، ـــ دېدى بەدەل كاللا.

ـــ ئۇنداقتا كىم بىلىدۇ؟ ـــ دوق قىلدى ئۇستا مەنسۇر.

ـــ پەرپى چەپەنى، ـــ دېدى بەدەل كاللا، ـــ بىزنى ئاشۇ بۇياققا باشلاپ كەلدى.

ـــ ھېچ بولمىسا، نېمە مەقسەتتە كەلگىنىڭلارنى بىلىشەرسەن؟ ـــ دەپ سوردى زامانىئەلى سىڭار كۆزنى سىلكىپ.

ـــ نەسىردىن ئەپەندىنى كاللەكلەش ئۈچۈن، ـــ دېدى ئۇ

تىتىرەپ.

— ھەربىرىڭ يەنە مۇشتۇمزورىنىڭ ناغرىسىغا ئويناپ، ئايدىڭغىنى يالاپ يۈرۈشۈپسەن، شۇنداقمۇ؟ — دېدى زامانئەلى. ئارىنى بىر ئاز جىمجىتلىق قاپلىغاندىن كېيىن ئۇ يەنە قوشۇپ قويدى، — خوش، ئەمدى ھالىڭلار قانداق بولىدۇ؟ ئەتە جازاغا تارتىلىپ، خوتۇن-نۇچىلارنىڭ تۇل، بالىلىرىڭلارنىڭ يېتىم بولىدىغانلىقىنى بىلىشەمسەن؟ سەنلەرگە نەسىردىن ئەپەندىدىن نېمە يامانلىق تەگدى؟ ئارپىلىزىڭنى خام ئوردىمۇ - يا؟

— بىزنى شەيتان ئازدۇردى، سەپەر تاغا، ئېيتىڭ، بىزگە رەھىم قىلسۇن! — دېدى ھەر ئىككىسى شاھچىنىڭ ئايىغىغا يېپىشىپ، — بىزنىڭ ئەيىبىمىز يوق، پەرپى بىزنى يولدىن ئازدۇردى! نەسىردىن ئەپەندىنى يامان ئادەم، دېدى، ئۇنى بىر ياقلىق قىلساق، بىزگە جىق ئاقچە بېرىدۇ، دېدى.

— كىم بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتىمۇ؟

— ياق! ئەگەر قويۇپ بەرسىلە، پەرپىنى ئۆزىمىز تۇتۇپ، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىمىز. قەسەم ئىچ دېسىلە، ئىچەيلى.

— قەسەمخورىنىڭ قەسىمىگە ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ — دېدى زەردە بىلەن ئۇستا مەنسۇر، — نەپسكە قۇل نېمىلەرسەن! جازاغا تارتىش كېرەك سەنلەرنى! شۇ چاغدىلا كۆزۈڭلار ئېچىلىدۇ!

— بوپتۇ، — دېدى زامانئەلى نېمىنىدۇر ئويلانغان ھالدا، — گۇناھىمىزنى يۇيىمىز دېسەڭلار، مېنىڭ شەرتىمگە كۆنىسىلەر، باشقا ئىلاجىڭلار يوق!

— بۇيرۇڭ، قانداق شەرتىڭىز بولسا، ھەممىسىنى بېجىرىمىز. تىلىكىمىز، پەقەت بالىلىرىمىزغا رەھىمىڭىز كەلسۇن، يېتىم بولۇپ قېلىشمىسۇن!

تۇتقۇنلارغا كەتمەن بېرىپ، ھويلىدىكى گۈلزارنىڭ چەللە تەرىپىدىن ئۈزۈنلىقى بىر يېرىم گەز كېلىدىغان چوڭقۇر ئازگال قازدۇرۇشتى. چوڭقۇر قېزىپ بولغاندىن كېيىن، سەپەر شاھچىنى

بازاردىن ئېلىپ كەلگەن، تېرىسى شىلىنغان ئۆچكىنى ئورەككە كۆمۈشتى. ئىش پۈتكەندىن كېيىن، زامانئەلى:

ــ بۇ شەرتنىڭ ھەممىسى ئەمەس، ــ دېدى دانە ـ دانە قىلىپ، ــ ئەتە قازىخانىغا بېرىپ، قازىغا پەرپىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى، شۇنداق بولسىمۇ ئىشنى ئۆزۈڭلارنىڭ پۈتكۈزۈپ، نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرۈپ، كۆمۈۋەتكەنلىكىڭلارنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي ئېيتىسىلەر. ئاندىن ئۆزۈڭلار بىر مەزگىل غايىب بولىسىلەر. ئەگەر ئېيتقانلىرىمنى بېجىرمەي قاچىدىغان بولساڭلار، خوتۇن، بالا ـ چاقاڭلار زىنداندا چىرىيدۇ!

ــ ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمىز! ــ دېدى ھەر ئىككى قاراقچى تەزىم قىلىپ. ئاندىن ئۇلار جېنىنىڭ ئامان قالغانلىقىدىن شۈكۈر قىلىپ، قاراڭغۇلۇق قوينىدا غايىب بولۇشتى.

ئوتتۇزىنچى باب

ئاچچىقنى ئاچچىق كېسىدۇ

نامازخان تۆرە جۇمە كۈنىدىن بېرى شېرىن خىيالىلار قوينىدا ئاسمان ـ پەلەكلەردە ئۇچۇپ يۈرەتتى. لېكىن، ئارىدىن ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئوردىدىن ھېچكىم يوقلىمىغانلىقى كۆڭلىنى يېرىم قىلدى. نەسىردىن ئەپەندى يەنە ئالدىدىمىكىن؟ قۇياش ئىككى تېرەك بويى كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، پەرپىدىن دېرەك يوق. بۇ ئەخمەقمۇ ئالدىغانمىدۇ؟ بۇگۈن بىرەر خۇشخەۋەر ئاڭلاش نېسىپ بولارمىكىن؟ ھېچ بولمىغاندا، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈ ـ مى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىسىمۇ كۆڭلى كۆتۈرۈلەتتى، چوڭ دۇشمەندىن خالاس بولغانلىق ھەققىدىكى خۇشخەۋەرنى قازىكالانغا يەتكۈزەتتى، شۇ باھانە بىلەن ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆزىتىۋالاتتى. قازىكالانىڭ ئەمەلدىن قېلىشى ئېنىق بولسا، ھەربىتىنى كۆرەتـ تى، ئوتتۇرىغا ئادەم قويۇپ، قۇشبېگىگە سوۋغا ـ سالام ماڭدۇ ـ راتتى. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى خەۋەر ئوردىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، قۇشبېگى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئېيتقـ ـىنى ۋەسىيەت دەپ بىلىپ، نامازخان تۆرىنى قازىكالانلىققا كۆتـۈ ـ رۈشى مۇمكىن...

تاشقىرىدىن ئاڭلانغان ئاياغ تاۋۇشى قازىنىڭ خىيالىنى ياۋايى كەپتەرەك ئۇچۇرۇۋەتتى. ئىككى كىشى سالام بېرىپ، پەرپىنىڭ ئىسمىنى ئېغىزغا ئالغاندىن كېيىن، قازى بىلەن كۆرۈشۇپ، ئەزىز مېھمان سۈپىتىدە ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى. «ئەزىز مېھمان» لارنىڭ بىرى بەدەل كاللا، يەنە بىرى شادىمان سىگار كۆز ئىدى.

ئۇلار كېچىدىكى ۋەقەنى زامانىمىزدىكى ئۆگەتكەنىدەك بايان قىلىشتى. قازى ئۇلارنىڭ ھەققىنى بېرىشتىن بۇرۇن يەنە بىر خىزمىتى بارلىقىنى ئېيتتى.

ــ شۇنىڭدىن كېيىن بىزگە روخسەتمۇ، قازى جانابلىرى؟ ــ دەپ سورىدى شادىمان بىردە شېرىكىگە، يەنە بىردە قازىغا ئۇمىدلىك بېقىپ، ــ بۇ شەھەردىن تېزراق چىقىپ كەتمەسەك، پېيىمىزغا چۈشىدۇ.

ــ شادىمانىڭ ئەنسىرىشى ئورۇنلۇق، ــ دېدى بەدەل كاللا. ئۇمۇ بۇ شەھەرنى تېزراق تەرك ئېتىش كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا بەدەل كاللا زامانىمىزنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشتىن ھېيىقىپ، ئىشىك تەرەپكە ئوغرىلىقچە قاراپ قويياتتى.

ــ مۇشۇك بىكارغا ئاپتاپقا چىقمايدۇ، ــ دېدى قازى كېچىك بالىنى ئالدىغاندەك تالاي نەرسىلەرنى ۋەدە قىلىپ، ــ بۇيىقىنىمۇ خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك بېجىرىپ بەرسەڭلار، سىلەرنى قۇرۇق قالدۇرمايمەن. ئەمرىڭ ۋەكىللىرىگە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جەستى كۆمۈلگەن جاينى كۆرسىتىپ قويۇپ، كېتىۋېرىسىلەر ــ تۆت تەرەپ قىبلە.

ــ قان چاقىرىدۇ، دەيدىكەن قازى جانابلىرى، خۇدا كۆرسەتمىسۇن، تىلىمىز چۈلدىرەپ، شۇنچە قىلغان تائەت ــ ئىبادەتلىرىمىز ئۇچ پۇلغا ئايلانمىسۇن، ــ بەدەل كاللىنىڭ بېشى سېلىندى. ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئېلىۋېدى، خانىنىڭ بەدبۇي ھىدى دىماغىنى غىدىقلىدى. شۇ چاغدا تاشقىرى ئىشىك غىچىرلىۋېدى، يۇرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئىككى تەرەپلىمە قورقۇش ئىسكەنجىگە ئالغانىدى: بىرى زامانىلىگە بەرگەن ۋەدەسى، ئىككىنچىسى قازىنىڭ ۋەزىپىسى. قانداق يول تۇتۇشقا ئۇنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى.

ــ سىلەر مېنىڭ پاناھىمدا! ــ دېدى قازى ئىشەنچ بىلەن. ئەتە قازىكالان بولۇپ قالسا، بۇ ئىشلار بىلەن ئۇنىڭ نېمە كارى. ئەنە

شۇنىڭدىن كېيىن ھەممە ئۇنىڭ سايەئى دۆلىتىمدىن پاناھ ئىزدەيدۇ...

ئىشىكتىن كىمدۇر كىرگەن بولسا كېرەك، گىرسىلدىگەن ئاياغ تاۋۇشى ۋە ساختا يۆتەل ئاۋازى ئاڭلاندى. قازى ئىشىك تەرەپكە قۇلاق سېلىپ تۇردى ـ دە، كېيىن «زامانىئەلى» دەپ چاقىردى. «ھە، مانا مەن» دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ زامانىئەلىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇ شۇ تاپتا قازىنىڭ «قاياقلاردا يۈردۇڭ؟ نېمىشقا بۇنچە كېچىكتىڭ كېلىسەن؟» دېگەن سوئالىنى كۈتەتتى، لېكىن قازى بۇ سوئالنى سورىمىدى، ئەكسىچە:

ــ بۇياققا كىرا ئولتۇر بۇ يەردە! ــ دېدى ئۇدۇلىدىن ئورۇن كۆرسىتىپ. زامانىئەلى ئولتۇرغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ زامانىئەلى، بۈگۈن كېچىدە بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپتۇ، خەۋىرىڭ بارمۇ؟

ــ قانداق كۆڭۈلسىزلىك، تەقسىر؟ ــ چالا ئۈيقۇلۇق كىشىدەك گاراڭ ھالەتتە سورىدى زامانىئەلى.

ــ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جېنىغا قەست قىلىشىپتۇ! ــ قازى بۇ خەۋەرنى ئاغزىنى تولدۇرۇپ ئېيتتى ۋە بۇ خەۋەر قانداق تەسىر قىلارىكىن، دەپ مۇلازىمغا سىنچىلاپ قارىدى.

ــ خۇدا رەھمەت قىلسۇن! ياخشى ئادەم ئىدى، ــ دېدى زامانىئەلى.

ــ ياخشىلىقى قۇرۇسۇن، ــ دېدى قازى، ــ ياخشى بولسا، ئۆز بېشىنى ئۆزى يەرمىدى؟ ماڭا نېمە كارامەتلەرنى كۆرسەتمىدى؟ تىنچلىقمىنى بۇزدى. توغرا، شۇ قازىكالان بولسۇن، دەپ قۇشبېگىگە ئېيتىپ، ماڭا ياخشىلىق قىلدى. لېكىن، قازىكالانلىقىنىڭ مەسئۇلىيىتىچۇ؟ كېچىلىرى ھالاۋىتىڭنى ئوغرىلايدۇ. مەن ئۇنىڭدىن شۇنى سورىغانمىدىم؟

بۇ ساختىپەزلىكنى زامانىئەلى دەررۇ سەزدى. قازىنىمۇ، نەسىردىن ئەپەندىنىمۇ ئاقلىمىدى. نەسىردىن بىلەن ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتتىن قازى خەۋەردار، بىپەرۋالىق قىلسا، قازى گۇماندىن

لىنىپ قېلىشى مۇمكىن.

ــ ئۆز جېنىغا قەست قىلىپتىمۇ؟ ــ دەپ سوردى زامانئەلى.

ــ ئۆزىنىڭ دوستىدىن جازاسىنى يەپتۇ، ــ دېدى قازى پاراڭنىڭ داۋامىنى ئۆزى توقۇپ. ئۇ مۇلازىمىنىڭ قاراشلىرىدىن نېمىنىدۇر ئىزدەيتتى، بىراق، گۇمانلىق بىرەر ھەرىكەتنى سەزمەگەچكە، قورقماستىن ئوچۇق ـ ئايدىڭ گەپ قىلدى، ــ سەپەر شاھىچى ئۇرۇپ، يەرگە كۆمۈۋېتىپتۇ. بۇ بۇاپا دۇنيا دېگەندە دوستنىڭ خيانىتى شۇ ـ دە!

قازىنىڭ «دوستنىڭ خيانىتى» دېگەن گېپى شادىمانغا بازار ـ دىكى ۋەقەنى ئەسلەتتى ۋە زامانئەلدىن خجىل بولغاندەك بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ــ سەپەر تاغا؟ ــ ھەيرانلىق بىلەن قازىغا قاردى زامانئەلى، ــ ئەقىلگە سىغمايدۇ. بۇنى كىم ئېيتتى سىزگە، تەقسىر؟

ــ مانا، ــ خەۋەر ئېلىپ كەلگەنلەرنى كۆرسەتتى قازى، ــ مانا بۇلار گۇۋاھ!

ــ سەپەر تاغا قانداق ئوي بىلەن بۇنداق نالايىق ئىشقا قول تىققاندۇ؟ ھېچ ئەقىل يەتمەيدۇ، ــ زامانئەلى گۇۋاھچىلارغا يۈزلەدى، ــ قاچان شۇنداق بولدى؟

ئىككى گۇۋاھچى زامانئەلگە ئۇمىدلىك قارىغاندى، قازى ئۇلارنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، گەپنى ئۆزى ئېلىپ قاچتى:

ــ قانداق قىلمىز ئەمدى، ئىش بولۇپ بوپتۇ، ــ دېدى قازى يەلكىسىنى قىسىپ، ــ تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى. ماڭا ئېيتقانلىرىڭلارنى بۇنىڭغىمۇ ئېيتىڭلار! باشقا ئامال يوقتۇر.

بەدەل كاللا نائىلاج ھازىرلا قازىغا ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىسىنى قايتىلاشقا مەجبۇر بولدى.

ــ بۇ دۇنيادا ھېچقانداق ئىش يوشۇرۇن قالمايدىكەن، ــ دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى بەدەل كاللا قىچىشمىغان بېشىنى قاشلاپ، ــ

چايخانىچىمۇ بۇ ئىشىمنى بىراۋ كۆرىدۇ دەپ ئويلىمىغان بولغىيتى. خۇدايىممۇ ئۇنى بىر شەرمەندە قىلاي دېگەن بولسا كېرەك...

— بىز سورۇندىن كەچ قايتىۋاتقان ئىدۇق، — دېدى شادىمان سىگار كۆز. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىككى تەرەپكە ئىرغىپ تۇراتتى، شۇڭا كىمگە قاراۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

— يا سەن سۆزلە، يا مەن سۆزلەي، شادىمان! مەن باشلىغاچقىن، سەن جىم ئولتۇرا! — دېدى گېپىنى بۆلگىنى ئۈچۈن تىرىككەن بەدەل كاللا شادىمانغا ئالىيىپ، — بىر شەرمەندە قىلاي دېگەن بولسا كېرەك.. ئىناي كۆنچى بىلەن بۇرۇندىنلا يېقىن ئىدۇق، ئاشۇنىڭكىگە باردۇق. سورۇن توگەپ، ھەممە قايتىشتى. بىزمۇ تاشقىرىغا چىقىۋېدۇق، ئىناي «سىلەر بىرئاز ئولتۇرۇڭلار» دەپ ئىككىمىزنى ئۆيىدە ئېلىپ قالدى. بوپتۇ، دەپ يەنە بىردەم ئولتۇردۇق. بىر چاغدا شادىمان «ئەمدى تۇرايلى، ئىناي بۇرادەرمۇ ئارام ئالسۇن» دېگەندىن كېيىن خوشلىشىپ، چايخانىنىڭ ئالدىدىكى كوچىدا گۈڭۈر - مۈڭۈر گەپلىشىپ كېلىۋاتاتتۇق، چايخانىنىڭ ھويلىسىدا بىر كىشى «ھەھ» دېگەنچە كەتمەن چېپىۋېتىپتۇ.

— كېرىم كېچە، ھەممە ئۇخلىغان چاغدىكى بۇ ئىشتىن ھەرخىل خىيالغا كېلىدۇ ئادەم... — دېدى سىگار كۆز گەپ قىستۇرۇپ.

— مېنىڭ گېپىم ياقمايۋاتقان بولسا، تۇرۇپ كەت! بولمىسا، زۇۋانىڭنى يىغىپ، گەپنى ئاڭلا!... — دېدى بەدەل كاللا سىگار كۆزنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ. ئاندىن سۆزنى داۋام قىلدى، — ئىككىلىمىزنىڭ دېمىمىز ئىچىمىزگە چۈشتى. ئوبدان قارىساق، چايخانىچىنىڭ ئۆزى ئىكەن. «ئۆزىنىڭ يېرى، خالىسا كۈندۈزى چاپىدۇ، خالىسا كېچىسى» دېدىم مەن. ئەمما، مانا بۇ شادىمان: «ئاكا، ئالدىرىماڭ، بۇ يەردە بىر گەپ باردەك قىلىدۇ. چايخانچى يىغقانلىرىنى يەرگە كۆمۈۋاتامدۇ - نېمە؟» دەپ ئادەمنىڭ قىزىقىشىنى ئاشۇردى.

«بۇنداق نېمىسى بار، يەرگە كۆمىدىغان؟ بۇمۇ بىزدەك بىر يوقسۇل بەندە تۇرسا... يۇر، كېتىمىز!» دېدىم مەن شادىمانىنى ئۇندەپ. ئەمما شۇ ھامان بۇ نىيىتىمدىن ياندىم: «توغرا ئېيتتىڭ، شادىمان، كەل، ماراپ باقمىز» دېدىم...

بۇ ھېكايىنى قازى مىيىقىدا كۇلۇپ ئولتۇرۇپ، زامانىلى بولسا «دېگىنىمدىنمۇ زىيادە پىششىقلاپ، قازىنى ئىشەندۈرگىدەك دەرىجىگە يەتكۈزۈۋەتتىڭغۇ» دېگەن ئويدا بەدەل كاللىڭ گەپلىرىگە مەھلىيا بولۇپ ئاڭلىدى. ئولتۇرغان جايىدا پات ـ پات چايقىلىۋالغان بەدەل كاللا ۋەقەنى تېخىمۇ قىزىقارلىق تەرىزدە ھېكايە قىلاتتى.

ـــ كېيىن ئىككىلىمىز ئىڭىشىپ...

ـــ چايخانىڭ ئالدىدىكى ئېرىققا كىرىۋېلىپ ماريلاشنى باشلىدۇق، ـــ سىڭار كۆزنىڭ گېپى ئاغزىدا قېلىپ، گەپنىڭ يۇگىنىنى يەنە بەدەل كاللا ئۆز قولىغا ئالدى، ـــ مۇن... داق... قارىساق، ـــ خۇددى پايلاپ ئولتۇرغاندەك سەل ئىڭىشتى ئۇ، ـــ چايخانىچى يەر كولاۋاتماپتۇ.

ـــ نېمە قىلىۋېتىپتۇ؟ ـــ دېدى قازى دوقۇر پېشانىسىنى سىلاپ. ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرىگەن ھالدا زامانىلى بىلىپ قالمىسۇن، دەپ بىردىن جىددىيلەشكەن بولدى.

ـــ ئورا قېزىۋاتقان ئىكەن، ـــ بەدەل كاللا بىلەن شادىمان سىڭار كۆز تەڭلا جاۋاب بەردى. كېيىن يەنە بەدەل كاللا سۆزنى داۋام قىلدى، ـــ ئورىنى كولاپ بولغىچە پايلاپ ئولتۇردۇق. كېيىن قىزىق بولدى: ئۇ ئورىنى كولاپ بولۇپ، ئۆزى ئورىغا چۈشۈپ، يېتىپ كۆردى. ئۆزى كولىغان لەھەتتە گورکارلار يېتىپ كۆرەتتى، نېمىشقا شۇنداق قىلىدىغاندۇ، دەپ ئويلىدۇق. «توختا قېنى، ئەمدى نېمە قىلىدىكىن؟» دېدىم مەن. كېيىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى ـ ده، ئۇزاق ئۆتمەي چوڭ بىر نەرسىنى دولىسىدا كۆتۈرۈپ چىقتى. نېمىدۇ دەپ قاراپ ئولتۇرساق...

— ئادەم ئىكەن! — دەۋەتتى سىڭار كۆز سەۋر قىلالماي.

— قىلىقىڭ قۇرۇسۇن سېنىڭ ئالغاي، — دېدى جىلە بولۇپ كەتكەن بەدەل كاللا، — بېشىدا ئۆزۈڭ سۆزلىسەڭ بولماسمىدى... بولمىسا، گەپنى... ئاڭلاپ ئولتۇر... ئادەمنى كۆتۈرۈپ كەلدى — دە، يەرگە ئاستا قويماي، گۈپپىدە قىلىپ كولىغان ئورنغا تاشلىدى. مەن ئۇ ئادەمنى ئۆلدى دېدىم، — ئېچىنغاندەك بېشىنى تەۋرەتتى بەدەل كاللا، — ياق، ئۇ ئەسلى مۇردا ئىكەن.

— ئۇنىڭ مۇردا ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭىز؟ — دەپ سوردى زامانىلى ھەم ئېچىنغاندەك، ھەم ھەيران بولغاندەك ئەلپازدا.

— چايخانىچى ئۇنىڭ ئۇستىگە تۆپراق تاشلاشنى باشلىغاندىن كېيىن بىلدۇق!

— يۈگۈرۈپ بېرىپ شاپپىدە قولىدىن تۇتمىدىڭلارمۇ؟

— بۇنداق چاغدا كۆزى قانغا تولغان ئادەمنىڭ ئالدىغا يېقىنلاشقىلى بولامدۇ؟ — دېدى سىڭار كۆز. بۇ قېتىم بەدەل كاللا تېرىكمىدى.

— كەتمەن بىلەن بېشىڭىزغا ئۇرۇشتىنمۇ يانمايدۇ — دە بۇنداق ئادەم، — دېدى «كاللا»، — كۆمۈپ بولسۇن، كېيىن بارىمىز، دېدۇق. ئىشنى پۈتكۈزۈپ سۆپىنغا ئۆتۈۋېدى، ئاستاغىنە ئايلىنىپ باردۇق. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئەپتىنى بىر كۆرسىڭىز ئىدى: قاپقارا كېچىدە ئاقىرىپ كەتكەندى. بىز ئۆزىمىزنى ھېچنېمە كۆرمىگەنگە سالدۇق. ئۇمۇ شۇنداق دەپ ئويلىدىمۇ، بىزگە «كېلىڭلار، كېلىڭلار» دەپ ھۆرمەت كۆرسەتتى. مەن كىرەيلى دېسەم، شادىمان كىرمەيلى، دېدى.

— قورقتۇم — دە، بەدەل ئاكا، — دېدى سىڭار كۆز بۇ گەپنى خۇددى ئاشۇ ۋاقىتتا ئېيتقاندەك، — كىرسەك، بىزنىمۇ بىر ياقلىق قىلىدۇ ھەقچان...

— خوپ، شۇنچە كۆپ تاماشانى كۆرۈپسىلەر، ئەمما ئاشۇ

مۇردىنىڭ نەسىردىن ئەپەندى ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭلار؟ يا قورقۇپ كېتىپ سەپەر ئاكا ئۆزى دېدىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى زامانە ئەلى.

ــ بۇنچە ئالدىراپ كەتمەڭ، تېخى گەپ كۆپ، ــ دېدى بەدەل كاللا، ــ بىز چايخانىچىدىن چاقچاق قىلىپ سورىدۇق.

ــ نېمىنى؟ ــ قىزىقسىندى قازى.

ــ «ئورنىغا تىللا كۆمدىڭىزمۇ؟» دەپ سورىدىم چايخانىچىدىن ــ دېدى بەدەل كاللا، ــ ئۇنىڭ تىترىكى تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى، «بۇلار ھەممە گەپنى بىلىدۇ» دەپ ئويلىدىمۇ، ئۆزىنى «گۇپ»پىدە ئايىغىمىزغا تاشلىدى.

ــ دەرھال ئىقرار بولدىمۇ؟ ــ دېدى زامانەئەلى.

ــ ياق، بىزگە تىللا بېرەي، دەپ يېلىندى، ــ گەپگە قوشۇلدى سىڭار كۆز، ــ «مەن سىلەرگە تىللا بېرەي، بۇ گەپنى ئاشكارا قىلماڭلار» دېدى.

ــ ھەئە، شۇنداق دېدى، ــ سىڭار كۆزنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى بەدەل كاللا، ــ «ئاغزىڭلارنى يۇمىساڭلار تىللا بېرىمەن» دېدى. «ئاغزىمىزنى يۇمۇپ، نېمىنى دېمەسلىكىمىز كېرەك؟» دەپ سورىدىم. «مەن نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرۈپ، يۈز تىللاسىنى ئېلىۋالدىم» دېدى ئۇ...

ــ مۇنداق دەڭ، كاللىسى يوق ئەپەندى، تىللاسىنى شاھىچىغا كۆرسەتكەنكەن ــ دە. بىراۋنىڭ قولىدا تىللا كۆرگەن كىشى تىنچ ئولتۇرارمىدى؟ نىيىتى بۇزۇلىدۇ ــ دە! تىللانى دەپ ئاكا ــ ئۇكىلارمۇ پىچاقلىشىپ كەتكەن يەردە، بىر ــ بىرىگە يات بولغان چايخانىچى بىلەن نەسىردىن ئەپەندىلەر شۇنداق بولماي قالارمىدى؟

بەدەل كاللا گەپنى داۋاملاشتۇرغىسى كېلىپ، ئاغزىنى بىر نەچچە قېتىم قۇرۇق ئېچىپ ــ يۇمىدى، ئاخىرى سەۋر قىلالماي سۆزلەپ كەتتى:

ــ بىلسەڭ، ھەقىقەتەنمۇ ئۇ نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرۈپ،

تىللاسىنى ئالغانكەن، بىزگە تىللالارنى كۆرسەتتى. شۇنىڭدىن بىزگىمۇ بەرمەكچى بولۇپ: «ھېچكىمگە ئېيتمىساڭلار بېرىمەن» دېدى.

— بەردىمۇ راست؟ — دەپ سوردى زامانئەلى، — قانچىدىن بەردى؟

— بەرسىمۇ ئالمىدۇق، — ھەزەر قىلغاندەك يۈزىنى پۈرۈشتۈردى بەدەل كاللا، — بىرسىنىڭ خۇنى ھەققىگە كەلگەن تىللا كىمگە كېرەك! سىزگە بەرسە، ئالامسىز؟ — ئۇ ئاۋۋال زامانئەلدىن، ئاندىن قازىدىن سوردى، — سىزچۇ، قازى جانابلىرى؟... دېمەك، بىزمۇ ياق، دېدۇق. ئۇ بولسا ئېلىڭلار دەپ بەك يېلىندى. تىللانى ئالمىساق، قويۇپ بېرىدىغاندەك ئەمەس. بىزمۇ بىردىنلا شەيتانلىق قىلدۇق. «بوپتۇ، بىز كۆرگەنلىرىمىزنى ھېچكىمگە ئېيتمايمىز. تىللايىڭىز كېرەك ئەمەس. چايخانىڭىزغا كەلسەك، بىكاردىن چاي بېرىپ تۇرسىڭىز بولدى» دېدۇق. چايخانىچى دەررۇ رازى بولدى. ئىككى قەدەم باسقىنىمنى بىلمەن، ئېسىمگە گۈپپىدە بىر پىكىر كەلدى. «تاغا، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جەسىتىنى مازارغا يۆتكۈپتىك، چايخانىنىڭ سۈپىسىدا خار بولۇپ يېتىشى ياخشى ئەمەس. بۇ يەرگە تاھارەتلىكمۇ، تاھارەتسىزمۇ كېلىدۇ، مۇسۇلماڭچىلىقىمۇ توغرا كەلمەيدۇ» دېدىم ئۇنىڭغا.

— كېيىنچۇ، كەتتىڭلارمۇ؟ — ئالدىراتتى زامانئەلى.

— كەتمەي يېتىپ قالامدۇق ئەمىسە، كەتتۇقتە ئۆيگە، — دېدى بەدەل كاللا ۋە بىردىنلا رەڭگى ئۆزگەردى، — ئۆيگە بېرىپمۇ ئۇخلىيالمىدىم. كۆزۈمنى يۇمىشىمغىلا نەسىردىن ئۆيگە كىرىپ كېلىۋەردى، مەن بولسام «ئاھ» دەپ چۆچۈپ تۇرۇپ كېتىۋەردىم. بىر چاغدا ئۇ يەنە ئۆيۈمگە كىرىپ: «ئورنۇڭدىن تۇر — دېدى ماڭا، — سەن بېرىپ، قازىغا مېنىڭ قاتىلىمنى ئېيتا!» دېدى. تاڭ سەھەر-گىچە نەسىردىن ئەپەندى بىلەن گەپلىشىپ چىقتىم، بىلسەڭلار...

— مەنمۇ شۇنداق بولدۇم، — قوشۇپ قويدى سىڭار كۆز، —

سەھەرگىچە سۈپىدا مېڭىپ چىقتىم. ئۆيگە كىرسەم، مېنىڭ ئورنۇمدا نەسىردىن ئەپەندى ياتقان بولىدۇ. بىزنىڭكىگە كىم كەلدى، دەپ خوتۇن ھەيران، بالىلار ھەيران... ئەزان مەھەللىدە بەدەل ئاكام ھويلىمىزغا كەلدى ـ دە: «يۇر شادىمان، قازىغا ئېيتمىساق، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ روھى بىزنى تىنچ قويمايدىغان ئوخشايدۇ» دېدى... كېيىن بۇ يەرگە كەلدۇق، ـــ سىگار كۆز بىرھازا جىم ئولتۇردى ـ دە، كېيىن مۇھىم گەپ ئېسىدىن چىقىپ كەتكەندەك ئالدىراپ قوشۇپ قويدى، ـــ ئەگەر ھازىر بېرىپ، چايخانىچىنى زىندانغا تاشلىمىساڭلار، ئۇ مېيىتنى بىر ئامال قىلىپ بىر ياقلىق قىلىۋېتىدۇ!

زامانئەلى ئۆزىنى خۇددى كۆڭلى يېرىم بولۇپ، خىيالغا چۆمۈپ ئولتۇرغاندەك ھالەتكە سالدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى ئاستىرتتىن كۆزىتىپ ئولتۇرغان قازى زامانئەلىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى:

ـــ بىلىمەن، نەسىردىن ئەپەندى سېنىڭ يېقىنىڭ ئىدى، ئۆلۈم دېگەننى بىر نەرسە دېگىلى بولمايدىكەن. ئەمدى غەم ـ ئەندىشىنىڭ ئاچچىق شارابىنى ئىچىشتىن نە پايدا؟ تېزدىن سەپەر - نى تۈتۈپ، گۇناھىنى بوينىغا ئارتىپ، جازاغا تارت! ئىككىنچى مۇھىم ئىش، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جەسىتىنى كىشىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدىن ئېلىپ، جامائەت ئىچىدە نامىزىنى ئوقۇپ، ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلەن مازارغا دەپنە قىلايلى... زامانئەلى، سەن بۇنداق مۇڭلىنىپ ئولتۇرماستىن، قازىكالاننىڭ ئالدىغا بار، قازىكالان ئەمرلىكتىن تەھلىلچى چاقىرسۇن. مەن بۇ گۇۋاھچىلارنى، شۇنداقلا كېتىۋېتىپ يول بويىدىكى مەرشابخانىدىن ۋەلى مەرشاب بىلەن دەلى مەرشابنى ئېلىپ ئۇدۇل چايخانىغا باراي. ۋاقىت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، دەرھال تۇر، ئاتقا مىنىڭ بۇنداق ماتەم تۇتۇشتىن پايدا يوق.

زامانئەلمۇ ئۆز كۆڭلىدە، قازىمۇ ئۆز كۆڭلىدە بۇ ھېكايىنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. قازى ھەيىرلىق قىلىۋاتقان بولسا،

زامانئەلی مەككارلىق قىلىۋاتىدۇ. ئىككى گۈۋاھچى بولسا ئوتتۇرىدىكى دەللالغا ئوخشايدۇ...

قازىنىڭ گەپ قىلغىنىنى بايقىمىغاندەك ئۆزىنى گاراڭ ھالەتكە سېلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالغان زامانئەلى تۈيۈقسىز بېشىنى كۆتۈرۈپ، خۇددى سەپەر شاھىچىدىن نەپرەتلەنگەندەك مۇشتلىرىنى شۇنداق تۇگدىكى، بارماقلىرى غىرسلاپ كەتتى:

— تەخسىر، — دېدى ئۇ غەزەپتىن بوزدەك ئاقىرىپ، — ھازىر قازىكالان ـ پازىكالان قىلىپ يۈرمەيلى، ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي ئودۇل چايخانىغا باستۇرۇپ بارايلى. مەن ئۇ مەلئۇن چايخانىچىنى ئۆزۈم پۇت ـ قولىنىڭ باغلاپ، ئوردىغا — ئەمىرنىڭ ئىختىيارىغا يەتكۈزەي. شۇنداق قىلمىسام، كۆڭلۈم تەسكىن تاپمايدۇ. تەپتىش ـ تەھلىل دېگەن كېيىن بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ. بىز تەدبىر قىلغۇچە، ئۇ يارىماس قېچىپ كەتمىسۇن يەنەا! مانا بۇ ئىككى گۈۋاھچىنى چايخانىغا ئېلىپ بارساق، قاتىل بۇلارنى تونۇيدۇ ۋە مالامەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇلارنى ۋاقتىنچە يولغا سېلىپ قويايلى. مۇبادا شاھىچى گۇناھىغا ئىقرار بولمىسا، ئاندىن بۇلارنى يۈزلەشتۈرۈپ، گۇناھىنى بوينىغا ئارتارمىز.

«بۇنىڭ كۆڭلىنى ئەجەب چالغىتىۋەتتىم» دېگەنلەرنى خىيال قىلدىن ئۆتكۈزگەن قازى زامانئەلنىڭ تەكلىپىگە تېزلا ماقۇل بولدى. قازى ئۈچۈن سەپەر شاھىچىنى ئۇنداق گۇناھكار قىلسىمۇ، بۇنداق گۇناھكار قىلسىمۇ بەربىر ئىدى. بەدەل كاللا بىلەن شاددىمان سىڭار كۆزىمۇ زامانئەلنىڭ گېپىنى تۇغرا تېپىپ ئولتۇرۇپ ماقتا.

— ياخشى گەپا! — دېدى قازى ئورنىدىن تۇرغاچ زامانئەلنىڭ مەسلىھەتىنى قوللاپ، — ئۇنداق بولسا سەن ئىككى مىرشابنى ئېلىپ، چايخانىغا بار، بۇياقتىن مەن باراي. بوپتۇ، بۇ ئىككىسى ئۆيىدە بېكىنىپ ئولتۇرۇپ تۇرسۇن، زۆرۈر بولغاندا چاقىرارمىز...

ئوتتۇز بىرىنچى باب

ئوخشىدا كۆرگەن چۈش

شىربەك سىنچى تۇردى مەخسۇم بىلەن تام قوشنا، باغ ـ هويلىسى تۇتاش. سىنچىنىڭ بېغىنىڭ يېرىمى مېۋىلىك دەرەخزار بولۇپ، يېرىمىغا تۇرۇپ، سەۋزە، پىياز قاتارلىق كۆكتاتلار تىكىلگەن. تۇرۇپ بىلەن پىيازنى يىغىشتۇرۇپ بولغان، ئەمما سەۋزە بىلەن چامغۇر يىغىۋېلىشنى كۈتۈپ تۇرماقتا. بىرەر خىزمەتكارى بولغان بولسا، كولاپ بازارغا ئاپىرىپ ساتقان ياكى ئورا كولاپ جايلىغان بولار ئىدى. بىر ـ ئىككى مەدىكار ياللاپ كەلسە بولارمىكىن ـ ياۋ؟ مەدىكارغىمۇ ئىككى قېتىم تاماق، ئىش هەققى بېرىش كېرەك. سىنچى چىقىمنى يامان كۆرىدۇ. ئۇچ قىزنى تۇرمۇشلۇق قىلىپ، ئەر ـ خوتۇن چوڭ هويلىدا بوزلىغان بوز تورغايدەك يالغۇز قېلىشقان، مال ـ دۆلىتى بىسيار بولسىمۇ، سىقىپ ئىشلىتىدۇ. بىرەر كۈنى ئەگەر مۆلچەرىدىن سەل كۆپرەك خىراجەت قىلسا، ئورنى تولمىغۇچە قازانىنى مىدىرلاتمايدۇ. ناۋادا قازان ئېسىلسا، خوتۇننىنى تويغۇزىدۇ، داستىخانغا تاماق تارتىلغاندا بولسا تاماق يېگىلى قويمايدۇ، بۇ گۆشنىڭ يېرىمىنى سالساڭ، قالغىنى ئەتە يەنە قازاننى ئاۋات قىلاتتى... بىر دانە چامغۇرنى ئىككىگە بۆلۈپ سال، بىر بۆلىكى ساڭا، بىر بۆلىكى ماڭا... تۇزنى نېمانچە ئايماي سالىسەن؟...، كىيىمنى تاغاردا چېرىتىسەن... سۇپۇرگىنى ئازراق ئىشلەت، كىگىزنى تېشىۋېتىسەن، سۇپىنى ئازراق سۇپۇر، پەسلەپ قالىدۇ... دېگەندەك گەپلەر. خوتۇن ئېرىنىڭ ئېچىلىپراق ئولتۇرغىنىنى ياكى خۇشالراق كۈلگىنىنى بىلمەيدۇ؛ دائىم قاپىقى

تۇرۇك، كۇلسىمۇ ئىستىھزالىق كۇلىدۇ، ئېچىلىپ ئولتۇرسىمۇ، پايدىنى كۆزلەپ كۆڭلى داۋالغۇيدۇ.

خوتۇنمۇ سەل - پەل ئەرگە تارتقان. ئوتتۇز ئىككى يىلدىن بېرى بىر ئۆيدە ياشىغان تۇرسا، تارتمىسۇنمۇ؟ پىلەك پىلەكتىن رەڭ ئالىدۇ، سۇنۇقتىن باشقىسى يوقىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، خوتۇندا ئازراق ئىنساب - دىيانەت بار.

سىنچى سەھەردىكى ناشتىدا ئەتكەن چاي ياكى شوۋقۇرۇچ ئىچىشنى ياخشى كۆرىدۇ، چۈنكى ئۇ ئاسان ھەزىم بولىدىغان تائام. بۇگۈن ئەتىگەن خوتۇنى شوۋقۇرۇچ قاينىتىۋېتىپ، قولىغا شوۋقۇرۇچ تۇتقۇزالدى.

— پىخسىقلىقىڭىزنى بىر تاشلىمىدىڭىز دېسە... بىر ئۆزۈمنى قىرىق كىشى يېگەن دەپ بىر تال قاق بىلەن يۇز كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئالىسىز - دە سىز! — دەپ ئېرىگە چېچىلدى خوتۇن قولىدىكى كاسىنى داققىدە قىلىپ قويۇپ. شۇ ھامان شوۋقۇرۇچ «پالاق» قىلىپ داستىخانغا تۇتكۇلدى، — بۇ ئۆيگە كەلگىنىمدىن بېرى بىرلا گەپ: تېجەپ ئىشلەت، تېجەپ ئىشلەت! تېجەشكە ئۆزۈمنىڭمۇ ئەقىل - پاراسىتىم يېتىدۇ، سىزنىڭكى ئارتۇقچە. تېجەلگەن نەرسىنى يەنە قانداق تېجەي؟ كۆرۈپ تۇرۇپسىزغۇ، بىر چامغۇرنى ئىككىگە بۆلۈپ سېلىۋاتىمەن.

خوتۇنىنىڭ زەردىسىگە سىنچى كۈلكە بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

— كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمەن، سەن چامغۇرنىڭ كىچىكىنى ئەمەس، چوڭىنى سېلىۋاتىسەن. قازانغا بىر نېمە سالساڭ، تەمى چىققىدەكلا بولسا بولدى - دە، — سىنچى بېشىدىكى شاپاق دوپپىسىنى سەل ئارقىسىغا سۈرۈپ، داستىخاندىكى داغنى كۆرسەتتى، — مانا قارا، بۇ شوۋقۇرۇچنىڭ سۈيىمۇ؟ بىر قوشۇق مايغۇ! داستىخانىنىڭ يېرىمىنى داغ قىلدىڭ. بۇ سۇ بولغان بولسا، ئاللىقاچان قۇرۇپ دېغى قالمىغان بولاتتى. مۇشۇنداق بولسا، ئائىلىدە سوپۇن توشامدۇ؟ يۇماقچى بولساڭ، كۇل بىلەن يۇغىن، سەل كۆچەپ يۇساڭ، ئۇمۇ

كىرنى ئالىدۇ. ئائىلە دېگەندە كىمدۇر ئەر، كىمدۇر خوتۇن بولۇشى كېرەك، بولمىسا، ھەممە نەرسە چىگىشلىشىپ كېتىدۇ...

— تاڭ سەھەردىلا ئادەمنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلمىسىز، — دېدى خوتۇن ئىشتىھاسى بوغۇلغاندەك ئالدىدىكى كاسىنى سەل سۈرۈپ قويۇپ، — خەسىلىكىڭىزدىن كوكىدەك ئاۋاقسىز. قوشنىمىز تۇردى مەخسۇمغا قارىڭ، سېمىزلىكىدىن كىندىكىنى كۆرەلمەيدۇ.

— ئۇنىڭ گېپىنى قىلما، ئۇنىڭ كېسىلى بار...

— ھەممە گەپكە جاۋابكىز تەييار!

شېرىبەك سىنچى خوتۇنىنىڭ غۇدۇڭشىشلىرىغا ئېتىبار بەرمەي، شوۋقىغا چوڭقۇرۇچنى خورىلدىتىپ ئىچتى. ئاندىن بوش كاسىغا سۇ قۇيۇپ چايقاپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى.

— بىلمىگەنلەر مۇشۇنىمۇ پىخسىقلىق دەيدۇ، ئەمما ئۇلار بۇنىڭ كاتتا ساۋاب ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ...

— قىلىقىڭىز قۇرىسۇن، ساۋاب دەپ دەسمالدىكى ماينىمۇ سىقىسىز! — مەسخىرە قىلدى خوتۇن، — ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ، چوڭ ساۋابنىڭ كويىغا چۈشۈڭ. بۈگۈن بازاردىن مەدىكار ئېلىپ كېلىپ، سەۋزە بىلەن چامغۇرنى قازدۇرۇپ، بىر تەرەپ قىلىڭ.

سىنچى تىترىگەن ھالدا تامغا سۇۋۇنۇپ ئورنىدىن تۇردى:

— مەدىكارغىمۇ ئاش ـ تاماق بېرىمىزمۇ؟

— ئاش ـ تاماق بىر گەپ بولار، سىز ئېلىپ كېلىۋېرىڭە ئاۋۋال. تازا بولسا، چامغۇر قاينىتىپ بېرەرمەن، شۇنىڭغىمۇ باش قاتۇرۇش كېتەمدۇ؟ — دېدى خوتۇن.

سىنچى ئۇستى ـ بېشىنى يېڭىلاپ، «شۇنچىلىك يەرگىمۇ ئات بىلەن بارمەنمۇ؟ تاقسى ئۇپىراپ كېتىدۇ» دەپ قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ دەرۋازىدىن چىقىپ، ئەمدىلا ئەگىلىۋىدى، بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقان ئىككى كىشىنى كۆردى. شۇ هامانلا ئۇنىڭ كاللىسىغا بىر ئوي كەلدىمۇ ياكى بىرەر نەرسىنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ، تېزلىكتە قايتىپ ئۆيگە كىردى. داستىخاننى يىغىشتۇرۇۋاتقان خوتۇن

ئېرىنى كۆرۈپ:

— ناس قاپقىنىڭىزنى ئۇنتۇپ قاپسىزمۇ؟ — دەپ زىتىغا تەگدى.

سىنچى خوتۇنىنى ئىملاپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەر دەپ پىچىرلىغانىدى، خوتۇن «ئۆلەرسىز، ئىلاھىم!» دېدى ئالىيىپ. ئاندىن بېشىدىكى رومالىنى يەلكىسىگە چۈشۈرۈپ، دەرۋازىدىن ئېتىلىپ چىقتى-دە، بىر نەچچە قېتىم «ياردەم بېرىڭلار، مۇسۇلمانلار!» دەپ چۇقان سالغاندىن كېيىن، ئۆيگە قايتىپ كىردى. بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقان ھېلىقى ئادەملەر خېلى يېقىنلىشىپ قالغان بولۇپ، «نېمە ئىش بولغاندۇ؟» دېيىشىپ، ئايالنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيگە كىرىشتى. ئۆيدە ئەر خوتۇنىغا ھەيۋە قىلىۋاتاتتى، خوتۇن بولسا «ياردەم بېرىڭلار، مۇسۇلمانلار، ئېرىم مېنى ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ!» دەپ ھەريان قېچىۋاتاتتى. ئىككى كىشى دالاندىن ئۆتۈپ، سۇپىغا يېقىن بېرىشقانىدى، ئۇلارنى كۆرگەن ئەر:

— كىملەرنى باشلاپ كەلدىڭ مېنىڭ ئۇستۇمگە؟ — دەپ خوتۇنىنىڭ چېچىنى چاڭگاللىدى، — كىمنى دەيمەن؟

— ئەي تاغا، دىلئازارلىق مۇسۇلمانىنىڭ ئىشمۇ؟ — دېدى كىرگەن ئادەمدىن بىرى ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ. شۇ ھامان ئەر خوتۇنىنىڭ چېچىنى قويۇۋېتىپ، ھېلىقى كىشىگە يېپىشتى.

— سەن بۇ خوتۇنىنىڭ نېمە دېگىنىنى بىلەمسەن؟

— ياق، بىلمەيمەن، — جاۋاب بەردى يات ئادەم.

— بىلمىسەڭ، ئەر - خوتۇنىنىڭ ئىشىغا نېمىشقا ئارىلىشىسەن؟

— تاغا، مەن... بىز... بۇ ھەدىمزنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ...

ئەر يەنە خوتۇنىغا يېپىشتى:

— بۇلارنى سەن چاقىردىڭمۇ؟

— ياق! — خوتۇن بېشىنى چاڭگاللىدى، — مەن بۇلارنى تونۇمايمەن!

— تونىمىساڭ، نېمىشقا بۇلار ساڭا ئەگىشىپ يۈرۈيدۇ؟ يۈزىڭ-

نى ئېچىپ كوچىغا چىققىنىڭدا ئەگەشتىمۇ؟

— تونۇمايمەن، بىلمەيمەن دەۋاتىمەنغۇ!

— سەن تونۇمىساڭ، بۇلار سېنى تونۇيدىكەن ـ دە؟ — ئەر يەنە ھېلىقى ئادەمگە يۈزلەندى، — نېمىشقا خوتۇنۇمنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرىسەن؟ بۇ خوتۇننى قانداق تونۇيسىلەر؟

— ھەدىمزنىڭ ياردەم سورىغىنىغا... — دۇدۇقلىدى كىشى. «ھەئە... ھەئە» دەپ ئەنسىزلىك بىلەن باش لىڭشىتىپ، ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى شېرىكى.

— نېمىشقا دۇدۇقلايسەن؟ سەنلەرنىڭ نىيىتىڭ بۇزۇق!

— بىز...

— نېمە بىز؟ نېمە بىز؟ — سىنچى ھېلىقى كىشىنىڭ قولىدىكى بىر نەرسە سېلىنغان تۇگۇننى يۇلۇپ ئېلىپ، خوتۇنىغا ۋارقىردى، — تۇردى مەخسۇمنىڭكىگە چىقىپ، كۆيۈ ئوغلى دەلى مەرشابنى چاقىرا! ئۆزگىنىڭ خوتۇنىغا كۆز تاشلىغانلىقىڭ كۆزىنى ئويۇۋەتسۇن!

— ھەي... ھەي، تاغا، تۇگۇننى بېرىڭ! — دېدى ھېلىقى كىشى، — شەيتانغا ھاي بېرىڭ، خۇدادىن قورقۇڭ! مالامەتكە قويماڭ ئادەمنى! تۆھمەتنىڭ گۇناھى يامان! ھەممىز بىر ئاتا ـ ئانىدىن: ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىدىن كۆپەيگەنمىز؛ بىر ـ بىرىمىزگە يات بېرىمىز يوق، تاغا!

سىنچى دەرۋازىنى قۇلۇپلىدى. ئاندىن ھېلىقى ئادەمنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى:

— ئەمدى گەپ قىلىشە، مەقسىتىڭ نېمە ئىدى؟ بۇ ھويلىنى دەرۋازىسىز دەپ قېلىشتىكمۇ؟ مېنى «ياردەم ـ پاردەم» دەپ ئالدىيالمايسەن. تونۇمىغان ئادىمىگە كىم ياردەم بېرىدۇ؟ سەنلەر بۇ خوتۇننى بۇرۇن تونۇيسەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئارقىسىدىن ئەگىشىڭ!

كېيىن ئەر بىردىنلا خوتۇنىغا بۇرۇلۇپ ۋارقىردى:

— تېخى تۇرسەنغۇ؟ دەلى مىرشابنى چاقىر تېزرا يا بۇلار ئاشناڭمىدى، تارتىشىپ تۇرىدىغانغا؟

— ۋاي، مانا بۇ كىشىمۇ؟ — ئەجەبلەندى خوتۇن، — مەن بۇ ئەرلەرنى تونۇمايمەن! ئېھتىمال، ئوغرىدۇرا! كۆزلىرىگە قاراڭ، غەلىتىلا...

— ۋاي ھەدە، توختاڭ! — دېدى ئىككى كىشى تەڭلا دۇدۇقلاپ، — كۆپكۆندۈزدە ئادەمنى شەرمەندە قىلماڭ.

— سەنلەرنى شەرمەندە قىلماي، نېمە قىلاي؟ — سىنچى قولىدىكى تۇگۇننى خوتۇنىنىڭ قولىغا بېرىپ، ئۇلارغا ھۆرپەيدى، — بىر پاكىز خوتۇنغا قارا سۇركىمەك نىيىتىدە ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرگەن كىشىنى قويۇپ بېرىمەنمۇ؟ قويۇپ بېرىپ، ئۆزۈم شەرمەندە بولىمەنمۇ؟

— نېمىشقا شەرمەندە بولىسىز، تاغا؟ بىزلەر يارەم بەرمەكچى ئىدۇق...

— يەنە «يارەم» دەپ بېشىمنى ئايلاندۇرىدۇ ـ يا! باشقا گەپىڭ يوقمۇ؟

سىنچى يەنە خوتۇنغا ۋارقىرىدى:

— تېخى تۇرسەنغۇ، چاقىر مىرشابنى!

ئەمدى ھەر ئىككىلا كىشى يېلىنىشقا ئۆتتى.

— ۋارقىرىماڭ، تاغا، ئاڭلىغانلار نېمە دەيدۇ؟

— نېمە دەيدۇ؟... ئەدىپىنى بەر، دەيدۇ، — سىنچى خوتۇنىنىڭ قولىدىكى تۇگۇننى كۆرسەتتى، — بۇ تۇگۇنده نېمە بار؟

— سىيىرنىڭ پۇلى، — دېدى تۇگۇنىنىڭ ئىگىسى، — ئۆتكەن ھەپتە بازاردا سىيىر ئالغاندۇق، شۇنىڭ پۇلىنى ئىگىسىگە بېرەيلى دەپ قوشنام بىلەن كېتىۋاتقانىدۇق.

— كىم ساتقان ئىدى بۇ كوچىدىن سىيىرنى سەنلەرگە؟

— لۇقمان كاسىب ساتقانىدى.

— ئالدىما، لۇقمان كاسىپنىڭ نەدە سىيىرى بار؟... سەنلەر بۇ

تۇگۈننى بىرەر جايدىن ئوغرىلاپ كېلىشىپسەن! گۈناھلىرىڭ بىر پاتمان ئىكەن. خوتۇن، مىرشابنى چاقىر!

ئېرىنىڭ بىر نەچچە قېتىم «چاقىر، چاقىر» دېگىنى بىلەن خوتۇن جايىدىن بىر قەدەممۇ مىدىرلىمايتتى. ئۇنىڭ رەھىمدىللىقى تۇتتى.

ــ قويۇڭ، ئايشەجان، ــ چوڭ قىزىنىڭ ئىسمى بىلەن ئېرىگە مۇراجىئەت قىلدى خوتۇن، ــ بىچارىلەرگە ئۇۋال قىلمايلى!

«ئايشەجان» نىڭ تېخىمۇ جەھلى چىقتى:

ــ تىلىڭ بىرمۇ سەنلەرنىڭ؟ بۇلارنىڭ يېنىنى ئېلىۋاتسەنغۇ؟

ــ مەن ئۇنداق دېمەكچى ئەمەستىم، ئايشەجان، ــ خوتۇن بېشىدىكى رومالى بىلەن يۈزىنى توستى، ــ ئېيتماقچىمەن، بۇلار ئېتىزلىقتىكى سەۋزە بىلەن چامغۇرنى قېزىپ بەرسە، سىز گۈنا-ھىدىن كەچسىڭىز. شۇنى ئېيتماقچى ئىدىم، خالاس.

«گۈناھكار» لارغا جان كىرگەندەك بولدى.

ــ مەيلى، مەيلى، بىز رازى، ئەمگەكتىن قاچمايمىز، ــ دېدى ئىككىلىسى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ــ شۇنداق بولسۇن ئەمىسە. شەرمەندىلىكتىن كۆرە...

ــ بولدى، ــ دېدى سىنچى غەزىپىنى باسقانىدەك ھالەتكە كېلىپ، ــ مەنمۇ رازى، لېكىن تۇگۈنلەردىكى ئوغرىلىق مال، بارغىن خوتۇن، مىرشابقا ئېلىپ چىقىپ بەر! سورىسا، كوچىدىن تېپىۋالدۇق دېگىن.

ــ ئۇ سىيرىنىڭ پۇلى...

ــ ھەي... بولمىدى، جاھىل ئىكەن بۇلار، تۇگۈن - پۇگۈنى بىلەن دەلى مىرشابقا تاپشۇرايلى بولدى...

ــ بولدى، تاغا، بولدى!...

ــ مانا، ئوغرىلىق مال ئىكەنلىكىگە ئىقرار بولۇشتى، ــ دېدى سىنچى، ــ ئەمدى بۇلارغا كەتمەننى كۆرسەت! يەرنىڭ كىندىكىنى ئېچىشسۇن...

سەۋزە بىلەن چامغۇرنى قېزىپ، تاغارلارغا قاچىلىغان «گۈناھ-كار»لار ئالدىغا قويۇلغان چامغۇر قاينىقىنى ئىچىشكىمۇ رايى بارماي، «ئەر - خوتۇنىنىڭ ئارىسىغا چۈشكەننىڭ ئانىسىنى يۈز مىڭ» دەپ لەنەت ئېيتىپ، ئۆيدىن چىقىپ كېتىشتى.

شەربەك سىنچى ئۆز نەيرىگىدىن ئۆزى پىخىلداپ كۈلدى.

— نەسىردىن ئەپەندىنىڭ نەيرەڭلىرى مېنىڭ نەيرەڭلىرىم ئالدىدا بىر تىيىن، — ماختاندى ئۇ خوتۇنىغا، — ئاقچىمىز يېنىمىزدا قالدى، بىر سىيرنىك پۇلىمۇ. ئەگەر بۇ لەتىپە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قۇلىقىغا يەتسە بارغۇ، شەھەرنى تاشلاپ بېرىدۇ.

خوتۇن كۈلمىدى، چۈنكى ئۇ ئېرىگە شېرىك بولغىنىدىن پۇشايمان قىلىۋاتاتتى.

— بۇ ئىشنى يامان قىلدىڭىز، ئايشەجان، — دېدى ئۇ كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ، — ئۆزىنى ئىشقا سالغىنىڭىز يەتمىگەندەك يېنىدىكى پۇلنىمۇ ئېلىپ قالغىنىڭىز يامان بولدى. ئۆزگىنىڭ رىسقى هامان تىشىپ چىقىدۇ.

— ئەگەر ئۆزگىنىڭ رىسقى تىشىپ چىقىدىغان ئىش بولسا، قازىنىڭ قارنى ئاللىقاچان ئۆتمە - تۆشۈك بولۇپ كېتەتتى، خوتۇن! ئەنە، دېڭىزدەك يۇرۇپتىغۇ. قورقما، تىشىپ چىقمايدۇ. سەنمۇ بىلمەيسەن، بەلكىم، بۇ ئاقچىلارنى ئوغرىلاشقاندۇ؟ ئۆزلىرىنىڭ بولغان بولسا، جېنىنى تىكىپ بولسىمۇ تارتىۋېلىشاتتى. بوشاڭ مەدىكارلار ئىكەن.

— بەربىر كۆڭلۈم يېرىم.

— خوتۇنلارنىڭغۇ زادى ئىچى تار، — دېدى سىنچى ئورنىدىن تۇرۇپ، — سىلەر بىلەن ئىش قىلىپ، كېيىن قېچىش كېرەك. كۆڭلۈڭنى كەڭ قىل. مەن بېرىپ، هاجى تەمبەل بىلەن گەپلىشەي، سەۋزە بىلەن چامغۇرنى كۆتىرە ئېلىپ، باقالليق دۇكىنىدا ساتسۇن...

خوتۇن خىجالەتچىلىك ئىچىدە ئۆزىنى قويارغا جاي تاپالماي،

رومالىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ پۈچۈلاندى. شېرىڭ سىنچى گەۋدە-سىگە ياراشمايدىغان ھەرىكەتلەر بىلەن دىككاڭلاپ، زوق ـ شوققا تولغان ھالدا كوچىغا چىقتى.

خوتۇن ئۆيدە ئۆزىنىڭ يېغىدا ئۆزى قورۇلۇپ، دەردىنى كىمگە ئېيتىشنى بىلمەي ئامالسىز تۇرۇپ قالدى. يىغىپ قويۇلغان يوتقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە تۇرغان تۇغۇن ئۇنىڭ كۆزىگە ئوتتەك كۆرۈندى. ئەگەر ئۇنى تۇتسا، قولىنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك قىلاتتى. كۆزدىن نېرى تۇرسۇن دەپ ئۇنى كۆرپىنىڭ قېتىغا تىقىپ قويدى. شەيتان يولدىن ئازدۇردى ـ دەپ ھەي، گۇمراھ ئەر! ئۆزىگە قوشۇپ خوتۇننىنىمۇ دوزاخ ئىشكىگە روبىرو قىلدىيا!

ھارۇننىڭ غىچىرلىشى ۋە ئېرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، خوتۇن تۇرغان يېرىدە ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ھاجى تەمبەلنىڭ يىگىتلىرى تاغارلاغا قاچىلانغان سەۋزە ۋە چامغۇرنى ھارۇنغا بېسىپ ئېلىپ كېتىشتى. سىنچى بەلبېغىدىن ھەميان ئېلىپ، خوتۇننىڭ قۇلاق تۇۋىگە ئەكىلىپ جىرىڭلاتتى.

ـــ پۇلنىڭ جىرىڭى ئادەمنى ئەللەيلەيدۇ ـ ھە؟ ـــ دېدى ئۆزىنىڭمۇ قۇلىقىغا بۇ تاۋۇش خۇش يېقىپ، ـــ ھاجى تەمبەل ھەممىنى كۆتۈرەگە ئالدى. بەرىكەت تاپسۇن، يۈكۈمنى خېلى يەڭگىللەتتى. ئالە خوتۇن، بۇنى يوتقان ـ كۆرپىنىڭ ئەڭ پىنھان يېرىگە تىق!

خوتۇن ھەمياننى كۆرپىنىڭ قېتىغا تىقىپ قويدى...

كۆمۈشرەڭ لىگەندەك قۇياش شۇڭغۇپ شامال باغ تەرەپتىن نەم تۇپراقنىڭ ھىدىنى گۈپپىدە ئۆيگە ئېلىپ كىردى. دەل شۇ چاغدا قەيەردىندۇر خورازنىڭ بوغۇق چىللىشى ئاڭلاندى. بۇ جانۋارنىڭ سەھەردە چىللىغىنى ياخشى بولسىمۇ، بىمەھەل چىللىشىنىڭ ئالامىتى ياخشىلىق ئەمەس ئىدى. خوتۇننىڭ يۈزلىرى پۈرۈشۇپ، «بىمەھەلدە چىللاپ كەتكىنىنى... ئۆلەرسەن!» دەپ قارغىدى. شېرىڭ سىنچىمۇ بىر نەرسىلەرنى دەپ غۇدۇڭشىپ قويدى.

كەچلىك شويلىنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن خوتۇننىڭ بېشى

ئاغرىدى، جىنچىراقنىڭ پىلىكىنى پەسلىتىپ، ياستۇققا بېشىنى قويدى. شېرىبەك سىنچى دەرۋازىنىڭ تاقىقىنى يەنە بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ كەلدى ـ دە، ئۇمۇ يوتقانىنىڭ ئاستىغا كىردى. ئاندىن ئۆزىچە كۈلۈپ قويدى. چۈنكى، ئۇ ئەتە چايخانىغا بېرىپ، بۈگۈنكى لەتىپىنى ھەممىگە ئېيتسا، بۇنى ئاڭلاپ نەسىردىن ئەپەندىنىڭ قانداق ئەھۋالغا چۈشىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگە- نىدى.

سىنچى بىر ـ ئىككى قېتىم ئۆرۈلدى، كېيىن پۇشۇلداپ نەپەس ئالدى، ئاخىر خورەك تارتىشقا چۈشتى. بىر چاغدا ئۇنىڭ خورىكى جىمىپ قالدى. ئەمما ئېغىزىدىن ھەرخىل قالايمىقان ئاۋازلار چىقىشقا باشلىدى. ئەلۋەتتە، سىنچىنىڭ چۈشىگە سەۋزە ياكى چامغۇر ئەمەس، ئات كىرگەن ئىدى. ئۇنىڭ يەلكىلىرىنى سىلكىپ قويۇشىدىن خۇددى ئاتتا كېتىۋاتقاندەك ئىدى. چۈش تۆۋەندىكىچە باشلاندى: چوڭ ۋە راۋان يول، ئېھتىمال، بۇ بوخارا بىلەن قاراكۆل ئارىلىقىدىكى يول بولسا كېرەك. يولنىڭ ئىككى چېتىدە تۆگىنىڭ ئۆركەشىدەك ئېگىز ـ پاكار تېرەكلەر شامال بىلەن ئوينىشىپ، ئۇسۇلغا چۈشمەكتە. سىنچى شۇ يول بىلەن پىيادە كېتىۋاتقۇدەكمىش. تۇيۇقسىز ئالدىدىن ئىگەر ـ جابدۇقلىرى تىللادىن، ئۆزى ئاپئاق بىر چىرايلىق ئات چىقىپ قالغۇدەك. «ئاھ، قۇدرىتى ئۇلۇغ ئاللا! ـــ دېگۈدەك سىنچى ھەيران بولۇپ، ـــ مىڭ تىللالىق ئات! بۇ تەقدىرنىڭ ماڭا قىلغان ھەدىيەسىمۇ؟ ياق، جىن ـ ئالۋاستى بولمىسۇن يەنە!...» ئۇ ئاتنى ئەگىپ ئۆتمەكچى بولغاندا، ئات ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ تىلغا كىرگۈدەك: «مىنىۋال!» «ئادەم چۈشىدە ئاتقا مىنسە، ئامىتى كېلىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدى سىنچى. ئۇ تىللا ئۈزەڭگىگە سول پۇتىنى قويۇپ، ئوڭ پۇتىنى ئىگەردىن ئاشۇرۇپ ئاتقا مىنەرمىش ۋە ئات قانات چىقىرىپ ئاسمانۇ پەلەككە قاراپ يەلدەك ئۇچارمىش. ھېلىمۇ ياخشى تىزگىنىنى چىڭ تۇتۇپ، ئاتنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىۋالغانكەن، بولمىسا ئالدىدىن ئۇرۇۋاتقان

شامالنىڭ كۈچىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۇچۇپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇ پەسكە قاراشتىن قورقارمىش، چۈنكى پەستە يەر يوق، ئاپئاق بۇلۇتلار ئۈستىدە ئۆزۈپ يۈرگىنىدەك. باش ئۈستىدە قول ئۇزاتسا يېتىدىغان سانسىز چوڭ ـ كىچىك يۇلتۇزلار سېرىق، ئاق، قىزىل ئۇچقۇنلارنى چاقنىتىپ تۇرارمىش. ئۇنى ھەيران قالدۇرغىنى، بۇلۇتلارنىڭ ئۈستىدە يول بارلىقى ئىمىش. يولنىڭ ئىككى چېتىدە دەرەخلەر ھاۋادا مۇئەللەق تۇرار، ھۇل ـ ھۇل پىشقان ئالمىلار مارجاندەك ئېسىلىپ تۇرغانمىش (ھەئە، بۇ دېگەن چۈشتە، چۈشتە دەرەخ تەتۇر ئۆسۈشىمۇ مۇمكىن). بۇ ئالمىلارنى تېرىپ، بازاردا ساتسا، بايلىققا كۆمۈلۈپ كېتىدۇ كىشى. سىنچىنىڭ يۈرىكى ھاياجان بىلەن سوقۇپ، ئاتنى توختاتقۇدەك ۋە تۆت ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىغۇدەك: ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمىگىنىدەك. ئالمىدىن بىر دانە ئۈزۈشى بىلەن تەڭ شاختىكى ئالمىلارنىڭ ھەممىسى دەرەخ تېگىگە گۇرۇلدەپ تۆكۈلگىنىدەك. قولىدىكى ئالمىنى چىشلىيەن دەپ تۇرغاندا، قارشىسىدا ئاپئاق يەكتەك كىيگەن، بېشىدا چوڭ ئاق سەللە، قولىدا ئۈزۈن ھاسا تاياق بار بىر چال پەيدا بولغىنىدەك.

ـــ كەلدىڭمۇ، بوتام؟ ـــ دەپ سورىغىنىدەك چال غەيرىي ئاۋاز بىلەن. چالنىڭ ئاغزى قىمىرلىمىسىمۇ، ئاۋازى ئېنىق ئاڭلانغۇدەك، ـــ ئالمىلارنىڭ پىشىپ كەتتى، قاچان تېرىۋالسەن، قاچان بازاردا ساتسەن؟

ـــ سىز كىم بولىسىز، ئاتا؟ ـــ دەپ سورىغىنىدەك شېرىپەك سىنچى كۆزلىرى چاقناپ.

ـــ نەسىردىن ئەپەندى بولىمەن، مۇشۇ باغنىڭ قاراۋۇلى، يەنى سېنىڭ خىزمەتكارىڭ. نەچچە كۈندىن بېرى يولۇڭغا كۆز تىكىپ ئۆتتۈم، دېرىكىڭ يوق؟ قەيەرلەردە لەيلەپ يۈردۈڭ؟

ـــ خېلى بولدى كۆرۈنمىدىڭىز، تىرىكمۇسىز؟

— تىرىكمەن، كىم ساڭا مېنى ئۆلدى دېدى؟ ئۆزۈڭ نېمىشقا بۇنچە ھايال بولۇپ قالدىڭ؟

— تىرىكچىلىكىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە يۈرىمىز. مانا كەلدىمغۇ، ئاتا، — دېگەندەك سىنچى ئاتىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، — سىز بۇ يەردە ئىكەنسىز، نېمە غېمىم بار؟ بۇ ئالەملارنى سېتىشقا ئۇلگۈرەلمىسەم، قاق قىلمەن... ھە راست، قەدىردان دوستىڭىز قېنى؟

— قايسى دوستۇمنى دەيسەن؟

— ئېشىكىڭىز يوق، قەيەردە قالدى؟

— ئۆلدى، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى بېشىنى سىلىپ، — چىن دوست ئىدى.

— مېھرىبان دوستىڭىز ئىدى، ئۇنىڭسىز قىينىلىپ قالمادىكەنسىز؟

— سەن بارغۇ، نېمىشقا قىينالغۇدەكمەن؟

— توغرا ئېيتىسىز، بىز بار، — دېگەندەك سىنچى ۋە ئاتتىن چۈشكىنىدەك، شۇ ھامان ئۇ ئايىغى يۇقىرى، بېشى تۆۋەن بولۇپ پەسكە شۇڭغۇغىنىدەك. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ كۆرپىسىنىڭ ئۈستىگە گۇسسىيىپ يېقىلغۇدەك. ئۇ پەسكە شۇڭغۇۋاتقاندا، كۆزىنى يۇمۇپ: «ھازىر يەرگە چۈشىمەن ـ دە، سۆڭەكلىرىم پارچە ـ پارچە بولۇپ، ئۆزۈم تېرىقىتەك چېچىلىپ كېتىمەن» دەپ ئويلارمىش. ئەمما، كۆزىنى ئاچقاندا، پۈتۈن بەدىنى ساق، يۈرىكى بەدىنىنى تىترىتىپ «دۇك ـ دۇك» ئۇرۇپ تۇرغىنىدەك، تېنى چىلىق ـ چىلىق تەرگە پاتقان بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئۆيىدە يېتىۋاتارمىش. سىنچى جەينىكى بىلەن دېيىنىپ، بەدىنىنى ئازراق كۆتۈرۈپ، جىنچىراقنىڭ بىر خىلدا لىپىلداپ يېنىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. خوتۇنى ھېلىمۇ ئۇھسىناتتى، تاشقىرى بولسا قاراڭغۇ ئىدى. «شۇنچە ئېگىزدىن يېقىلدىم، بېلىم سۇنغان بولسا كېرەك» دەپ بېلىنى ئۇۋلىغىنىدەك سىنچى، لېكىن ھېچقانداق ئاغرىقنى سەزمىگىنىدەك. «خۇداغا شۈكۈر، بېلىم سۇنماپتۇ» دەرمىش ئۇ پىچىرلاپ. ئاندىن

يەنە بېشىنى ياستۇققا تاشلىماقچى بولغاندا، تاشقىرىدىن ئۇزۇك ـ ئۇزۇك تاۋۇشلار ئاڭلانغىدەك.

سىنچى بۇ تاۋۇشلارنىڭ قاياقتىن كېلىۋاتقانلىقىنى پەملەپ دېمىنى يۇتۇپ تۇرغىدەك، ئەمما ھېچنەرسىنى ئاڭلىيالماسمىش. كېيىن چۈشىدە (ئوڭىدىمۇ) كۆرگەنلىرىنى، مىنگەن ئېتىنىڭ رەڭگىنى، ھۇل ـ ھۇل پىشقان ئالمىلارنى، قاراۋۇل چالنىڭ گېپىـ نى ئەسلىگىدەك، ئەمما كۆز ئالدىغا ئېنىق كەلتۈرەلمىگۈدەك. ئاتتىن چۈشكەنلىكىنى، ئەگەر چۈشمىگەن بولسا، تۈگمەس دۆلەتـ كە ئىگە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئويلاپ ئەپسۇسلىنارمىش، چوڭقۇر خۇرسىنغىدەك. «ئالدىرىما سىنچى، ئالدىرىما، ــ دەپ ئۆزىنى بېسىۋالدى ئۇ، ــ قاراۋۇل چال ئۆزىنى نەسىردىن ئەپەندى دەپ چۈشەندۇرىدىمۇ ياكى خىزمەتكارىڭمۇ؟ قىزىق، ئاسمان ـ پەلەكتە ئۇ نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ؟ ئۇزۇمۇ ياكى زوھىمۇ؟ ئۇ تەرەپلەردە پەقەت روھلارلا ئۇچۇپ يۈرىدۇ. دېمەك، پەرپى چەپەنى ئۇنى بىرياقلىق قىلىتۇ ـ دە!»

سىنچى خىيال بىلەن ئايۇانغا چىقتى. كۆكتىكى ئاي قىبلىگە ئېغىپ، تاڭ ئاقىرىشقا باشلاپتۇ، ھېلىقى ئۇزۇك ـ ئۇزۇك تاۋۇشلار يېغىغا ئايلىنىپ، قوشنىسى ــ تۇردى مەخسۇمنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋاتاتتى.

ــ مېنىڭ ئېرىم نەيرەڭۋاز ئەمەس! ئېرىم ھېچ قاچان پارا ئالمىغان! ــ دەپ چۈقان سېلىۋاتاتتى مەخسۇمنىڭ قىزى ئايجامال.

ــ سىلەر يېڭىلىشكەن بولساڭلار كېرەك! ــ دەۋاتاتتى مەخسۇمۇ خىرىلدىغان ئاۋازدا، ــ كۈيۈئوغلۇم تىللا يىگىت، ئۇ نەيرەڭنى بىلمەيدۇ. نەيرەڭۋاز دەپ...

شېرىۋەك سىنچى ئالدىراپ قالدى. لوكىلداپ ئۆيگە كىردى ـ دە، خوتۇنىنىڭ ئۇستىدىكى يوتقانىنى تارتتى:

ــ تۇر، ھازىر ئۆيمىزنى تەپتىشچى باسىدۇ! ــ دېدى ئالدىـ راپ. خوتۇن چالا ئۇيقۇلۇق كۆزىنى ئاچتى:

— نېمىگە ئويغاتتىڭىز، تېخى ئەتىگەنغۇ!
— تۇر دەۋاتىمەن، ھازىر ئۆيىمىزنى تىنتىشىدۇ.
— نېمە قىلىدۇ؟
— تىنتىدۇ، دەۋاتىمەن!
— نېمىشقا تىنتىدۇ؟
— باياتىن ئالدىمدىن ئات چىقتى...
— ئاتنىڭ ئىگىسىنى سوراپ كېلىشىپتىمۇ؟
— قانداق ئىگىسى؟ نېمانچە تىترەيسەن، كۆزۈڭنى ئاچ! — سىنچى تېخىمۇ بەك تىترەپ كەتتى، — ئات مېنى يىقىتىپ قاچتى.
— ئات قاچقان بولسا، سىز نېمىشقا قورقىسىز؟
— مەن ئۇنىڭدىن ئەمەس، مەدىكارلار شىكايەت قىلىشقان بولسا، ئوردا ئادەملىرى مېنى قىدىرىپ كەلدىمىكىن، دەپ قورقۇۋاتىمەن. ھازىر ئۇلار تۇردىنىڭكىدە، نۆۋەت ھېلىلا بىزنىڭكىگە كېلىدۇ. ھېلىقىلارنىڭ تۇگۇنىنى ئېلىپ چىق!
— تۇگۇنىنى كۆمۈۋەتمەكچىمۇسىز؟
— كۆمۈشكە ئۇلگۇرمەيمىز! — دەپ قوللىرى تىترەپ كېتىۋاتاتتى سىنچىنىڭ، — تۇردىنىڭ ھويلىسىغا تاشلاپ قويساي، سەھەردە چىقىپ ئېلىۋالىمىز.
خوتۇن ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى، خاتىرجەم ھالدا يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ قېتىدىن تۇگۇن بىلەن قوشۇپ ئېرىنىڭ ھەميانىنىمۇ ئېلىپ، تامدىن قوشنىسىنىڭ ھويلىسىغا تاشلاپ قويغاندىن كېيىن، ئەر - خوتۇن تىزلىرىنى قۇچاقلىغانچە دەرۋازىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇشتى. تاڭ ئېتىپ، خورازلار چىللىغاندىمۇ، ھېچكىمدىن دېرەك بولمىدى، دەرۋازىنى بىراۋمۇ تاقىلداتمىدى.
— بىزنىڭ ھويلىغا كىرىش ئېسىدىن چىققان بولسا كېرەك، — دېدى سىنچى خوتۇنىغا، — شۇنداق بولغىنى ياخشى. سەن تاشقىرىغا چىق. كوچىغا قۇلاق سال، كېيىن ئاستاغىنە مەخسۇمىنىڭكىگە كىرىپ، تۇگۇنىنى ئېلىپ چىق. ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدە تۇرغاندۇ

هەقىچان...

خوتۇن ئىتائەتكارلىق بىلەن تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى. ھەممە - ياق تىپتىنچ. كېيىن دېرىزىدىن قوشنىسىنىڭكىگە كىرىدىۋ، ھاك - تاك قالدى. سۇپىدا مەخسۇمنىڭ خوتۇنى، قىزى ئايجامال كۆز يېشى قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— ھەي، ساربخان، نېمە گەپ؟ — دېدى سىنچىنىڭ خوتۇنى ساربخان بىلەن ئايجامالغا قاراپ، — ئانا - بالا يىغلاۋېتىپسىلەرغۇ، تىنىچلىقتۇ؟

ئانا بىلەن قىز تەڭلا يەنە يىغلىشىپ كەتتى.

— ئاخشام كۆيۈئوغلۇمنىڭ ئۇستىدىن چېقىمچىلىق بولۇپ، كېچىدىن ئوردىنىڭ نۆكەرلىرى ئېلىپ كېتىشتى، — دېدى سارى - خان ئۆز كۆكرىكىگە مۇشتلاپ، — كۆرەلمىگەنلەرنىڭ كۆزى ئېقىپ كەتكەي!

— ئۇنى چېقىپ باربدىغان نېمە گۇناھى بار ئىكەن، قوشنام؟

— نەيراڭ ئۇاز دەپتۇ، ئادەملەرگە كۇن بەرمەيدۇ دەپتۇ، — دېدى ئايجامال ئانىسىدىن بەتتەر يىغلاپ، — تاپقانلىرىڭنى چىقىرىپ بەر، دەپ ئۆيىمىزنى تىنىتتى.

— بىرەر نېمە تاپتىمۇ؟

ئايجامال يىغلاپ كەتتى:

— بىرسى ئەنە ئۇ يەردىن، — دېدى ئۇ ھويلا ئوتتۇرىدىكى گۇلزارغا ئىشارە قىلىپ، — تۇگۇنچە بىلەن ھەمىيان تېپىۋالدى. تۆرەم «مېنىڭكى ئەمەس» دەپ قانچە زارلىسىمۇ ئەسقاتمىدى! قوللىرىنى باغلاپ، قويدەك يېتىلەپ كەتتى. ۋاي ئېسىست، پالۋا - نىمدىن ئايرىلدىمغۇ!

— بۇمۇ يەتمىگەندەك، «سەنمۇ شېرىك» دەپ دادىسىنىمۇ ئېلىپ كېتىشتى، قوشنام، — دېدى ساربخان بېشىنى تەۋرەتكەن ھالدا يىغلاپ، — سايىبانىمدىن ئايرىلدىمغۇ!... قايسى ئۆيۈڭ كۆيگۇر ھويلىمىزغا تۇگۇن بىلەن ھەمىيان تاشلاپ كەتكەن

بولغىيتتى؟ تاشلاپ كەتكۈچىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرمىسەم، رازى ئەمەسمەن! قوللىرى سۇنۇپ كەتكەي، ئىلاھىم!...

سىنچىنىڭ خوتۇنى مەخسۇمنىڭكىدىن مۇزدەك مۇزلاپ چىقتى ـ ده، هويلىدا ساراڭدەك پىرقىراپ ئايلىنىپ ئۇسسۇلغا چۈشتى.

ـــ ئۆزى كەلدى يار ـ يار، ئۆزى كەتتى يار ـ يار!

ئۇ ئۇسسۇلغا چۈشكەندەك چاۋاك چالاتتى، ئاغزىنى قىيسايتىپ كۈلەتتى. خوتۇنىنىڭ ناخشىسى ۋە ئۇسسۇلىغا مەھلىيا بولغان سىنچى هېلىمۇ چۈش كۆرۈۋاتىمەن، دەپ ئويلىدىمۇ، بىردىن چۆچۈپ كەتتى.

ـــ ئەي خوتۇن، چۈش كۆردۈڭمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ خوتۇنىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ.

ـــ چۈش؟ قانداق چۈش؟ ـــ دېدى خوتۇن تەئەججۈپلىنىپ، ـــ كۆزى ئوچۇق كىشىمۇ چۈش كۆرەمدۇ؟

ـــ چۈش كۆرمىگەن بولساڭ، تۈگۈنچە قېنى؟

ـــ كەتتى ـ يا!

ـــ قەيەرگە كەتتى؟ هوشۇڭ جايىدىمۇ سېنىڭ؟ ئويلاپ گەپ قىلمامسەن؟

ـــ جايىدا، لېكىن تۈگۈنچە جايىدا ئەمەس! كېچىدىكى تىنىتقۇچىلار ئېلىپ كېتىشىپتۇ!

ـــ ئېلىپ كېتىشىپتۇ؟! ـــ دېدى سىنچى ۋە تۇرغان يېرىدە تاشتەك قېتىپ تۇرۇپ قالدى. قۇلىقىغا باشقا گەپ كىرمىدى. ئىشىنىڭ بۇ قەدەر تەتۈرىگە كېتىشىنى كۈتمىگەن، هەتتا ئويلىمىغان سىنچىنىڭ ۋۇجۇدى تىترەپ، تۇۋىدىن كېسىلگەن تېرەكتەك يانغا غۇلىدى.

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

توزاق

كۆك يەكتەك كىيگەن سەللىلىك ئادەم تورۇق ئېتىنى يورغىلىتىپ چوڭ جامە تەرەپكە بۇرۇلۇپ كەتكىچە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇرغان زامانئەلى ۋەلى مىرشاپقا:

ــ كىم قازا قىلغاندۇ؟ ــ دېدى ئېغىر ئۇھسىنىپ قويۇپ، ــ جىنازا نامىزىغا خەۋەر قىلىپ مېڭىپتۇ.

ــ ياتقان يېرى جەننەتتە بولسۇن!

ــ سەل غەمكىن تۇرىسىز، ۋەلى ئاكا، ئۆيدىكىلەر تىنچلىقمۇ؟

ــ دەلىنىڭ ئاخشامقى ئىشى كۆڭلۈمگە خىجىللىق سېلىپ تۇرىدۇ، ــ دېدى ۋەلى مىرشاب كۆڭلىدىكى تەشۋىشنى سەزدۈرمەسلىككە تىرىشىپ، ــ غاپپار ئاتالمىنىڭ جىيەنى بىلەن ئۆچەكىشىپ، ئۆزىگە غەلۋە كۆپەيتىۋالدى.

ــ ئاتالمىنىڭ جىيەنى كىم ئىدى؟

ــ ئوچ ــ تۆت گۇماشتىسى بىلەن بۇ تەرەپى ھاجىتەرخانغا، ئۇ يېقى ھىندىستانغا مال ئاپىرىپ، مال ئەكەلدۈرۈپ ساتىدىغان كارچىلان. دەلى بىلمەستىن ئۇنىڭ گۇماشتىلىرىدىن بىرى بىلەن ئۆچەكىشىپ قاپتۇ. ئاتالمىنىڭ جىيەنى ئۆكتەملىكنى چېكىدىن ئاشۇرۇپ قىلىدىغانلاردىن. ئۇ «خەپ سېنى!» دەپ كەتتى. بۇگۈن سەھەردە ھويلىسىغا كىرىپ ئۆتەي دېگەنىدىم، قورقتۇم. قازى جانابلىرىغا ئېيتسام، بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنى ئاچچىقىدىن يانىدۇرارمىكىن؟ ئون ــ يىگىرمە تىللا كەتسىمۇ مەيلى ئىدى، قانداق دېدىم، زامانئەلى؟

— بىلمىدىم ئەمدى، ئېيتىپ كۆرۈڭ قېنى، كارنايچىدىن يەل كېتەر.

— قاياقتا كېتىۋاتىمىز ھازىر؟

— سەپەر شاھىچىنىڭ چايخانىسىغا.

— تېخى پېشىن بولماستا، چايخانىدا نېمە بار؟

— بىلمىدىم، قازى جانابلىرى «شۇ يەرگە ئۆتۈڭلار» دېدى. ھازىر ئۆزىمۇ شۇ يەردىمىكىن.

كۆك چاپانلىق ئاتلىق كىرىپ كەتكەن كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە، چايخانىغا يېقىنلاشقانسېرى زامانىلىنىڭ يۈرىكى قاتتىق دۈپۈلدەشكە باشلىدى. ۋەلى مىرشاب ھەممە گەپتىن بىخەۋەر، پەقەت بۇ مېڭىشنىڭ دەلىنىڭ ئىشى بىلەن ئالاقىسى بارمۇ - يوق، شۇ خىيال بىلەن بەنت.

زامانىلى بىلەن ۋەلى مىرشاپ ئاتلىرىنى كوچا بويىدىكى ئۇجمە دەرىخىگە باغلاپ قويۇپ، چايخانىغا كىرگەندە قازى سەپەر شاھىچىنى گەپكە سېلىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ زامانىلى بىلەن ۋەلىنى كۆرۈش بىلەن تەڭ مۇلايىملىقىنى ئۆزگەرتىپ، قاپىقىنى تۇردى.

سەپەر شاھىچى كېلىۋاتقانلارغا سالام بېرىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرماقچى بولغانىدى، قازى «ئولتۇرىۋەر» دېگەندەك ئۇنىڭ تىزىدىن باستى. ۋەلى مىرشاب شاھىچىنىڭ سول تەرىپىدە، زامانىلى كارىۋاتنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن قازى خاتىرجەم ھالدا:

— سەپەربايى، — دېدى قېشىنى سەل كۆتۈرۈپ قويۇپ، — بىمەھەل كېلىشىمىز سىزگە بىرەر گەپتىن شەپە بەرمىدىمۇ؟ — ئۇ شاھىچىنىڭ كۆزلىرىدىن نېمىنىدۇر ئىزدىدى، چۈنكى ئۇ ئادەمنىڭ تىلى يوشۇرغان دەردنى كۆزىنىڭ ئاشكارا قىلىدىغانلىقىنى تەجرىبىدىن ئۆتكۈزگەنىدى. شۇڭا، شۇ تاپتىمۇ شاھىچىنىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلايتتى.

— چاي ـ تائام ئۇچۇن كەلدىلە ـ دە! — دېدى شاھىچى. ئۇ قازىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە بىپەرۋا ۋە ئەركىن ئىدى، — خىزمىتىڭىزدىمەن، تەقسىر، نېمە بۇيرۇيدىلا؟

قازى «ھەييارلىق قىلىۋاتقىنىغا قارا» دېگەندەك، زامانىلىگە قاراپ قېشىنى كۆتۈرۈپ، مەنىلىك كۇلۇپ قويدى.

— ئۆزىڭىزنى بىلمەسكە سالماڭ، ئاكا! — كىنايە قىلدى قازى، — چاي ـ تائام ئۇچۇن ئېمىش تېخى!

قازىنىڭ بىردىن زەردە قىلىشى، تېرىكىشى سەپەر شاھىچىنى زەررىچە جىددىيلەشتۈرەلمىدى. ئۇ قايغۇنىمۇ، سۆيۈنۈشنىمۇ ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن قارشى ئالىدىغان، بىراۋلاردىن بىھۇدە خاپا بولىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى.

— چاي ـ تائام بولمىسا، نېمە؟ — دەپ كۇلدى سەپەر شاھىچى. ئۇنىڭ كۇلكىسى قازىغا قەستەن جېنىغا تەگكەندەك تۇيۇلدى.

— يىغلاش ئورنىغا كۇلىدۇ يا ماڭا نەسىردىن ئەپەندىنى نېمە قىلدىڭ؟ — دېدى بىردىنلا قازى سەنلەشكە ئۆتۈپ. بۇ گەپمۇ سەپەر شاھىچىنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزالمىدى.

— نەسىردىن ئەپەندىنى نېمە قىپتىمەن؟ ئاخشام مۇشۇ يەردە ئىدى.

— ئاخشام دېگەن ئاخشام، بۇگۇن دېگەن بۇگۇن، شۇنداقمۇ؟ ئاخشام ھەمياننمدا يۇز تىللا بار ئىدى، بۇگۇن بولسا يوق.

— بۇگۇنمۇ كېلىدۇ، كەلمەي قەيەرگە باراتتى؟

— ئۇ ياقتا بېرىش ئاسان، بۇياقتا كېلىش قىيىن، — دېدى قازى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمىگە ئىشارە قىلىپ.

— چۈشەنمىدىم، تەقسىر، — دېدى سەپەر شاھىچى بۇغما ياقىلىق ئاق كۆڭلەكنىڭ ئۈستىدىن كىيگەن بەقەسەم يەكتەكنىڭ پىشى بىلەن كۆز جىيەكلىرىنى سۈرتۈپ قويۇپ. ئۇنىڭ بىپەرۋالىقى قازىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى، — سىز قايسى تەرەپنى ئېيتىۋاتىسىز؟

— نەسىردىن ئەپەندى كەتكەن تەرەپنى ئېيتىۋاتىمەن! — دېدى قازى قولىدىكى قامچىنىڭ دەستىسى بىلەن قاشقىرىنى قاشلاپ قويۇپ، ئاندىن ئۇنى شاھچىغا چىنەپ، — يۈز تىللاسىنى ئالىمەن دەپ ئۇنى ئۇرۇپسەنغۇ!

— ئۆلۈمدىن خەۋىرىم بار، بۇنىڭدىن خەۋىرىم يوق، تەقسىر!

— كىمنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋىرىڭ بار: ئۆزۈڭنىكىدىنمۇ ياكى نەسىردىن ئەپەندىنىڭكىدىنمۇ؟

— ئۆزۈمنىڭكىدىن، تەقسىر. ئۇنى مەن ئۆلتۈرۈپتىمەنمۇ؟

— سەن بولماي، مەنمۇ؟ كۆرگەنلەر بار!

چايخانچىنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ كەتتى. كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولغاندەك ئىككى تەرىپىدە ئولتۇرغانلارغا نۆۋەت بىلەن قارىدى. ئاندىن قازىغا قول قوۋۇشتۇرۇپ، تەزىم قىلدى:

— تەقسىر، سىزگە نالايىق گەپنى ئېيتىپتۇ. تۆھمەتچىنىڭ ئېيتقىنىغا ئىشەندىڭىزمۇ؟

— گۇۋاھچىلارنىڭ شۇنداق دېگەنلىكىنى زامانئەلىمۇ ئاڭلىدى. شۇنداقمۇ زامانئەلى، ئېيت بۇنىڭغا!

— شۇنداق، تاغا، — دېدى زامانئەلى چايخانچىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن مەنىلىك قاراپ قويۇپ. ۋەلى مىرشاپ ھېچنېمىنى چۈشەنمەي ھېلى قازىنىڭ، ھېلى شاھچىنىڭ ئېغىزىغا تەلمۈرەتتى.

— ئەمدى نېمە دەيسەن، يەنە تانامسەن؟ — دېدى قازى قايتىدىن گەۋدىسىنى تىكلەپ، — گەپ قىل، تىلىڭنى ئۈزۈۋەتكەندەك تۇرمايسەن!

— گېپىمگە ئىشەنمەيدىكەنسىزغۇ، تەخسىر، يەنە نېمىنى دەيمەن؟ — دېدى شاھچى نارازى بولغان ھالدا، — مەندىن ئورۇنسىز گۇمان قىلىۋاتىسىز. گۇمان ئىماننى قاچۇرىدۇ، دېگەن گەپ بار كونىلاردا.

— قېنى ئېيتە ئەمىسە، سەن ئۆلتۈرمىگەن بولساڭ، كىمنىڭ ئۆلتۈرگەنلىكىدىن گۇمانىڭ بار؟

ـــ هېچكىمدىن گۇمانىم يوقتۇر.

ـــ هېچكىمدىن گۇمانىڭ يوقتۇر، دېمەك، ئۇنى ئۆزۈڭ ئۆلتۈرگەن، شۇنداقمۇ؟

سەپەر شاھىچى گەپ قىلمىدى. قازى باياتىن بېرى هېچنېمىنى چۈشەنمەي ئولتۇرغان ۋەلى مىرشابقا بۇيرىدى:

ـــ باغلا قولىنى بۇنىڭا!

ۋەلى مىرشاب دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، قوينىدىن پىششىق ئېشىلگەن يىپ ئېلىپ، شاھىچىنىڭ قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ باغلىدى.

ـــ مانا ئەمدى سەن بىلەن ئازادە پاراڭلىشىمىز، ـــ دېدى قازى ئاساسلىق خەتەرنى بىرتەرەپ قىلغاندەك دېۋەيلەپ، ـــ گۇناھىڭغا ئىقرار بولامسەن ياكى ئېغىز ئاچۇرىدىغان ئۇسۇللىرىمنى ئىشقا سالايمۇ؟ ئېيتە، نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرگىنىڭ راستمۇ؟

ـــ راستىگىنى ئېيتىمىڭ، تاغا، ـــ قازىغا خاس ئاۋازدا گەپكە قوشۇلدى زامانئەلى، ـــ گۇۋاھچىلار بار، قېچىپ قۇتۇلالمايسىز.

ـــ هەي، ئىنىم، سىزمۇ ئىشەنمەيۋېتىپسىز ـ دە ماڭا؟ ـــ دېدى شاھىچى كۆزى چەكچەيگەن هالدا، ـــ مەن بايلىقىنى دەپ ئەگرى يولغا ماڭارمەنمۇ؟ يا ئارقامدا قالىدىغان بىرەر مىراسخورۇم بولمىسا؟

ـــ ئادەمنىڭ ئىچىدە شەيتان بار. ئېھتىمال، ئۇنىڭ كەينىدە يۈرگەندۇرسەن! تىللانى كۆرگەندە ئادەم سارىڭ بولىدۇ. سەنمۇ سارىڭ بولغانسەن بەلكىم! ـــ دېدى قازى دوق قىلىپ.

ـــ ئۇنداقتا سىز نېمىشقا سارىڭ بولمىغانسىز؟

ـــ مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، ساراڭلىقتىن ئۆتۈپ كەتكەنمەن.

ـــ مەن بولسام ئىمانىمنى يەپ قويمىدىم.

قازى شاھىچىغا بېشىنى يېقىن ئەكىلىپ، ئۇسكىدەك بولۇپ دېدى:

— ئەقلىڭنى يەپ قويدۇڭ!

— ئۆلۈمدىن خەۋىرىم بار... — دېدى تۇتقۇن زەردە بىلەن.

— خەۋىرىڭ بولسا، گەپ قىل! سەن، ئالدامچى ھىيلىگەرلىك قىلىپ، ئۇنىڭ قوينىغا ئۆزۈڭنى ئاتقان. ئۇ سېنىڭ شېرىن گەپلىرىڭگە ئىشىنىپ، چۆنتىكىدىكى تىللالىرىنى كۆرسەتكەن. سېنىڭ بولسا نىيىتىڭ بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ بېشىغا چىققان، جەسەتنى ئەمدى بىر تەرەپ قىلىمەن دەپ تۇرغىنىڭدا ئىككى كىشى كېلىپ قالغان، ئۇلارغا كۇچۇڭ يەتمەي، ئېغىزىنى ياپماقچى بولغان، گېپىم توغرىمۇ؟.. مانا، گەپ قىلالمايسەن شۇنداق! سۇكۇت قىلىشنىڭ ئالامىتى قوشۇلغانلىق! سەن كەلگىندىنىڭ نىيىتىڭ بۇرۇندىنلا بۇزۇق بولغان! يەنە تەكرارلايمەن: راستىنى ئېيت، ئۆلتۈرگىنىڭ راستمۇ؟

— خۇدانى شېپى كەلتۈرۈپ ئېيتىمەن: ئۆلتۈرمىدىم!

— ئۆلتۈردۇڭ! ماڭا ھەممىسى بەش قولدەك ئايان! — قازى ئالقىنىنى ئېچىپ، تۇتقۇنىنىڭ يۈزىگە ئۇرۇپ قويدى، — ئۆلتۈرۈپ يەرگە كۆمدۇڭ!

تۇتقۇن زامانىسىگە نىجاتلىق تىلىگەندەك قارىغاندى، ئۇ يەلكىسىنى قىسىپ قويدى.

— قەسەم ئىچەيمۇ؟ — دېدى تۇتقۇن قازىغا قاراپ، — نېمە دەپ قەسەم ئىچەي؟

— سەندەكلەرنىڭ قەسىمى بىلەن ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىنىڭ پەرقى نېمە؟ قەسەم ئىچەرمىش! ئۇنىڭدىن كۆرە بوينۇڭغا ئال، قەسەمنى ھارام قىلىپ نېمە قىلىسەن؟

تۇتقۇن سەۋر قىلالماي پارتلاپ كەتتى:

— بىلەمسەن، قەسەمنى ھارام قىلمىدىغىنى سەن، قازى! مەن ھېچكىمنى ئۆلتۈرمىدىم! قولۇڭدىن كەلسە ئاس، ماڭا بەربىر!

سەپەر شاھىچىنىڭ سەنلىشى قازىنى قاتتىق ئوسال قىلدى.

— سەن... سەن... — دۇدۇقلىدى ئۇ، — گەپ ئۆگەتكەن ئۇستاڭ كىم؟! تىلىڭغا يىلاننىڭ زەھىرى سۈرتۈلگەنمۇ؟ ھازىر

ئاشۇ زەھەرلىك تىلىڭنى سۇغۇرۇۋالمەن!

جالاقلاپ تىترەپ كەتكەن قازى ۋەلى مىرشابقا قاراپ شۇنداق دېدى:

— گۈلزارلىققا قارا، مېيىتنى شۇ يەرگە كۆمگەن بۇ! چېپىل-غان جاينىڭ بەلگىسى بولىدۇ. تاپقىنچۇ، كۆرىمىز بۇنىڭ يەنە بۇلبۇلدەك سايرىشىنى!

زامانئەلي ئاستىنقى لېۋىنى چىشلەپ، كۆزىنى يۇمۇپ — ئاچتى. بۇ «خاتىرجەم بولۇڭ» دېگەن ئىشارە ئىدى. ۋەلى مىرشاب ھاسىرىغانچە گۈللۈكنى ئايلىنىپ، چەللە تەرەپكە ئۆتتى — دە، تەڭگە تاپقان بالىدەك:

— تاپتىم، مانا بۇ يەرگە بىر نېمە كۆمۈلگەن، تۇپراق يېڭى! — دېدى.

قازىنىڭ دەرھال شۇ ياققا چاپقۇسى كەلسىمۇ، ئەما ئۆزىنى تۇتۇپ، ئاچچىق بىلەن دېدى:

— بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ ئەمدىغۇ گۇناھىڭغا ئىقرار بولارسەن؟ يا يەنە تانامسەن؟... ئۇنداقمۇ؟ دېمەك ئىقرار بوپسەن — دە!

قازى ھەجىپىپ قويۇپ، زامانئەلىگە يۈزلەندى:

— كۆردۇڭمۇ، ئۇندىيەلمەي قالدى! دېمەك، گۇناھىغا ئىقرار بولدى! قانداق قىلىمىز، باشلاۋېرىمىزمۇ ياكى ئوردىدىن ۋەكىل چاقىرىپ، شۇنىڭ ئالدىدا ھەل قىلايلىمۇ؟... ۋەكىل چاقىرغىنىمىز ياخشى، ئىشىمىز كۆزگە كۆرۈنىدۇ بىر ھېسابتا... سەن ئوردىغا دەرھال ئات چاپتۇر، ۋەكىل ئەۋەتسۇن...

زامانئەلى سەپەر شاھىچىغا «ئەنسىرىمەڭ» دېگەندەك قاراپ قويىدى — دە، ئوردا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى. قازى مەھەللە گوركارى ئابدۇپەتتاھ ۋە ئۇچ — تۆت خالىس گۇۋاھچىلارنى يېنىدا ئېلىپ قالدى.

گۈللۈكتە چاپ — چاپ باشلاندى. ھەتتا مەھەللە ئىتلىرىنىڭ

بىئارامىلىقى، ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈگۈرۈۋاتقانلىقى چايخانا تەرەپتە كۆڭۈلسىز بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بەرگەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. ئادەملەرچۇ؟ ئىككى ـ ئۈچتىن بولۇپ پىچىرلىشاتتى، بەزىلىرى قىزىق ئىشتىن قۇرۇق قالمايلى، دېگەن كۆچلۈك ئىنتىلىشنىڭ تۈرتكىسىدە كولىنىۋاتقان تەرەپكە سىلجىشتى. «نېمە ئىش بوپتۇ؟» دەيتتى كىملەردۇر ھەيران بولۇپ.

ــ بىلمىدىم، مەنمۇ ھازىرلا كەلدىم. ئۆزىڭىز بىلمەمسىز؟ ــ دەپ سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب بېرەتتى يەنە بىرسى.

ــ سەپەر شاھىچىنىڭ قولىنى باغلاپ قويۇپتىغۇ؟ ئۇ نېمە ئىش قىپتۇ؟

ــ ئادەم ئۆلتۈرگەنمىش.

ــ كىمنى؟

ــ نەسىردىن ئەپەندىنى.

ــ ياقەي... ئىككىسى ئاپاق ـ چاپاق ئىدىغۇ!

ــ ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە بولىدۇ، تاغا، ــ ياندا تۇرغان بىرى سۆھبەتكە قوشۇلىدۇ، ــ بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ، ئۆلتۈرسە ئۆلتۈرگەندۇ، قولىنى بىكارغا باغلاپ قويامتىمۇ؟

ــ ئەمدى ئۇنى دارغا ئاسسا كېرەك ـ ھە؟

ــ ئاسىدۇ، ئاسماي قويمايدۇ.

ــ ئېسىشتىن بۇرۇن بېشىنى ئېلىش كېرەك!

ــ باشسىز ئادەمنى قانداق ئاسىدۇ؟

ــ تەتۇر ئاسىدۇ!

ــ ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈش كېرەك!

ــ تېرىسىنى تەتۇر شىلىش كېرەك!...

شاۋقۇن ـ سۇرەن بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقتى. ئادەملەرنىڭ كەيپىياتىغا ئوخشاش ھاۋامۇ بارا ـ بارا بۇزۇلۇشقا باشلىدى. ۋەلى مىرشابنىڭ: «قازى جانابلىرى سەنلەرگە مايمۇن ئوينىتىپ بېرىۋاتامدۇ؟ تارقىلىڭلار!» دېگەن دوقمۇغا پەرۋا قىلمىغان ئالامان ئارقىغا

چېكىنمىدى. ئاپتاپتا سارغىيىپ، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن دوپپىسىنىڭ ئۈستىگە كىچىككىنە سەللە يۆگۈۋالغان، قاش ـ كىرپىكلىرى چاچ ـ ساقاللىرىغىچە سېرىق، كۆزلىرى مەيۈس ئابدۇپەتتاھ گوركار ئالامانىنىڭ غەلۋە ـ غۇۋغاسىغا بىپەرۋا ھالدا كەتمەن دەستىسىگە ئېسىلىپ، تۈپراقنى قولى بىلەن تاتلاۋاتاتتى.

يېقىنلا يەرگە كەتكەن زامانىلىدىن ھېلىغىچە دېرەك يوق ئىدى. مەسچىتتىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەمما بۇ يەردىكى ئادەملەر خۇددى نامازنى ئۇنۇتقاندەك بىرەرسىمۇ سىلجىمايتتى، ئەكسىچە، ئۇلار كۆپىيىپ بېرىۋاتاتتى. قازى كارىۋاتقا يانپاشلىغانچە تەسبىھ سىيرىپ، خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. بىر چاغدا كوچىدىن ئاتنىڭ گۈپۈلدەپ چاپقان ئاۋازى ئاڭلاندى. قازى سەگەكلەشتى. ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن ئادەم چايخانىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، تىزگىنىنى تارتىپ، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، ئالامانىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئودۇل قازىنىڭ ئالدىغا باردى. بۇ باياتىن زامانىلىلى بىلەن ۋەلى مىرشاب يولدا كۆرگەن كۆك يەكتەكلىك يىگىت ئىدى. ئۇ ئېگىلىپ سالام بەردى، كېيىن مەخپىي خەۋەر يەتكۈزگەندەك قازىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. يىگىت پىچىرلىغانسېرى قازىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىشكە باشلىدى. يىگىت قەددىنى رۇسلىغاندىن كېيىن، قازى ساقلىنى يېنىككىنە سىيلاپ قويۇپ، مەرھۇمنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن پاتمە ئوقىغان بولدى. يىگىت يەنە بىر قېتىم تەزىم بەجا ئەيلەپ، قانداق تېزلىكتە كەلگەن بولسا، يەنە شۇنداق چىقىپ كەتتى.

ـــ سەن ھارامزادىنى دەپ بۇرادىرىمنىڭ جىنازا نامىزىغا قاتنىشالمايدىغان بولدۇم مانا! ـــ دېدى قازى سەپەر شاھىچىغا ئالىيىپ.

ـــ كىم ئۆلۈپتۇ، قازى جانابلىرى؟ ـــ ھەيران بولۇپ سورىدى ۋەلى مىرشاب.

ـــ شېرىبەك سىنچىدىن ئايرىلىپ قاپتىمىز، ـــ دېدى قازى ۋە

ئەلەم بىلەن يەنە غۇدۇرىدى، ــ سەن ئەبلەخنى دارغا ئاسقۇزمىسام!

ئەسلىدە قازى بۇ ئىشنى ئۆزىلا تېزلىكتە بىر تەرەپ قىلىۋەتسە ياخشى بولاتتى. ئەمما، قۇشبېگىنىڭ غەزىپىدىن قورقتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ۋەكىل چاقىرتتى. ئىنشائاللاھ، بۇ ئىشى قۇشبېگىگە ياقىدۇ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىدۇ، مۇشۇ ئىش سەۋەبىلىك قازىكالانلىققا كۆتۈرسە، ئەجەب ئەمەس.

پېشىندىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندە زامانىلى ئوتتۇرا بويلۇق، كۆرۈنۈشى سېمىز بولسىمۇ، قاراشلىرى مۇلايىم، پىشى ئەللىكىلەردىن ئاشقان قازاق قىياپەتلىك بىر ۋەكىل بىلەن ئوچ ياساۋۇلنى باشلاپ كەلدى. قازى ئالدىراپ ـ تېنەپ چوڭ قورسقىنى چاڭگاللاپ ئورنىدىن تۇردى، قوللىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى، ئۆزى پەسكە چۈشۈپ كارىۋاتتىن ئورۇن كۆرسەتتى. ۋەكىل ئەتراپىتا توپلىشىپ تۇرغانلارغا قارىغاچ كارىۋاتقا چىقتى. ئاندىن قولى باغلاقلىق شاھىچىنى ئىشارە قىلىپ قازىدىن سورىدى:

ــ شۇ ئادەم ئۆلتۈرۈپتىمۇ؟

ــ ئۆلتۈرۈپتۇ، ئۆلتۈرۈپتۇ! ــ دېدى قازى.

ــ تېخى كۆمۈۋېتىپتىمۇ؟ ئورنى ئېنىقمۇ؟

ــ ئېنىق، ئېنىق! سىز كەلگىچە ئېنىقلاپ قويدۇق. ھۆرمەتلىك بار ـ دە.

ــ شۇنداقمۇ؟ ئاشۇ يەرنى ئېچىڭلار ئەمىسە!

يەر چوقۇلاپ ئولتۇرغان ئابدۇپەتتاھ گۆركار ئېرىنىپقىنا ئورنىدىن تۇردى ـ دە، كەتمەننى قولىغا ئېلىپ، ۋەلى مىرشابقا ئەگەشتى ۋە ئۇ كۆرسەتكەن يەرنى كولاشقا باشلىدى. ئالامان گۇررىدە ئاشۇ تەرەپكە سىلجىدى. گۆركار «قەبرە» نى ئاۋايلاپ ئاچتى، «كېپەنلەنگەن مېيىت» نى چىقىرىپ تەھلىلچىلەر ئالدىغا كەلتۈردى. ئالامان ئەمدى گۇررىدە بۇ تەرەپكە يوپۇرۇلدى. ھەممەنىڭ «مېيىت» نى كۆرگۈسى كېلەتتى، ئارقىسىدىكىلەر ئالدىدىكىلەرنىڭ يەلكىسىگە چىقىپ كېتەي دەيتتى. قازى «مېيىت» نىڭ بەك

كىچىك ئىكەنلىكىدىن ھەيران قالدى. «نەسىردىن ئەپەندى شۇنچە-لىك كىچىك بولغىيمىتتى؟ يا ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن شۇنداق كىچىكلەپ قالامدۇ؟»

قازى سەۋر قىلالماي گۆركارغا دېدى:

— يۈزىنى ئاچ!

گۆركار «مېيىت»نىڭ يۈزىنى ئاچقانىدى، ھەممە ئادام «ۋۇي!» دەپ سالدى. چۈنكى، كېپەننىڭ ئىچىدە ئادەمنىڭ جەسىتى ئەمەس، ھايۋاننىڭ باشسىز تېنى ياتاتتى. ھەيرانلىقتا پاتقان ئالامانناڭ يۈزىگە كۈلكە يۈگۈردى. قازىنىڭ غەزىپى قوزغالدى ۋە غەزەپلەنگەن ھالدا تۇتقۇنىنىڭ ياقىسىغا چاڭ سالدى:

— بۇ نېمە؟! نەسىردىن ئەپەندى قېنى؟ ئۇنى قەيەرگە كۆمدۇڭ، ئىت ئەمگەن نائەھلى؟

— ئۇنى مەن ئۆلتۈرمىدىم، دېسەم پەرۋا قىلمىدىڭىز، — دېدى تۇتقۇن مېيىقىدا كۈلۈپ.

— ئۇنداقتا بۇ نېمە؟

— ئۆچكە.

— ئۆچكىنى نېمىشقا كۆمدۇڭ؟

— گۆش پۇراپ قالمىسۇن، دەپ نەم يەرگە كۆمگەنىدىم.

تۇتقۇنىنىڭ مەسخىرىلىك كۈلكىسى، ئۇزىنى بىپەرۋا تۇتۇشى قازىنىڭ قېنىنى قىزىتىۋەتتى.

— بۇ يالغىنىڭنى پىشۇرۇپ يە! جەسەتنى ئالماشتۇرۇۋەتتىڭ چوقۇم! مېنىڭ گۇۋاھچىلىرىم بار! ھېلى بىكار شەرمەندەڭنى چىقىرىمەن!

— چاقىرىڭ ئاشۇ گۇۋاھچىلىرىڭىزنى! — دېدى تۇتقۇن پېتىنى بۇزماي...

قازى ۋەكىلىنىڭ سورىغانلىرىغا مۇناسىپ جاۋاب بېرەلمىدى، گېلىغا سۆڭەك تۇرۇپ قالغاندەك گەپ قىلالماي، خىجالەتتىن يۈزلىرى قىزاردى. بەلكىم، قازىغا قاراشتىن بىرگەنگەن بولسا

كېرەك، زامانئەلمۇ بېشىنى تۆۋەن سالدى. دەل شۇ چاغدا ئالاماڭ-نىڭ يۈزى ئارقىغا بۇرۇلدى ۋە ھەممىسى ياقا تۇتۇشتى. چۈنكى، نەسىردىن ئەپەندى قەدىردان ئېشىكىنىڭ ئۈستىدە جىلمىيىپ ئولتۇراتتى.

— نەسىردىن، بۇ راست سىزمۇ ياكى ئەرۋاھىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭغا يېقىن تۇرغان كىشى.

— ئېشەك مىنگەن ئەرۋاھنى كۆرگەنمىدىڭلار؟ — دېدى نەسىردىن ئېشەكتىن چۈشكەچ قاقاقلاپ كۈلۈپ، — نېمە گەپ؟ توينى مېنىڭسىز باشلاپ بولدۇڭلارمۇ - نېمە؟

— توي ئەمەس، سىزنىڭ مېيىت نامىزىڭىزغا كەلگەنىدۇق.

— قىزىق، بىر كۈن بولمىسام مېيىت نامىزىمنى ئوقۇساڭلار، ئىككى كۈن بولمىسام، «يىل» نەزىرىمنى بېرىدىكەنسىلەر - دە؟ مەن تىرىك.

— نەسىردىن ئەپەندى تىرىك! ئۇ گەپ قىلدى! — خۇشاللىق بىلەن ۋارقىراپ تاشلىدى بىرسى...

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تىرىكلىكى قازىنى ئۆلۈككە ئايلاندۇر-دى. رەڭگى ئاقاردى، قوللىرى تىترىدى:

— بۇ ئەرۋاھ! بۇ ئىبلىس!

— قانداق ئەرۋاھ، قانداق ئىبلىس ھەققىدە گەپ قىلىۋا-تىسىز، قازى؟ مەن نەسىردىن ئەپەندى، ئەرۋاھ ئەمەس، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ. قازى شۇ ھامان ئىككى قولىنى ئالدىغا توسقۇن قىلىپ كەينىگە داجىدى:

— سەن دېگەن ئەرۋاھ، سەن دېگەن ئىبلىس!... يوقال! يوقال!...

نەسىردىن ئەپەندى ھېچ ئىشنى چۈشەنمەيتتى، ئادەملەر بولسا قازىنىڭ ھەركەتلىرىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

— تەخسىر، — دېدى زامانئەلى قازىغا يېقىنلىشىپ، — ئۆزىڭىزنىڭ ھۇزۇرىنى دەپ رەئىيەتنىڭ ئۈستىدىن خالىغان ھۆكۈمىڭ-

ئىزنى ئۆتكۈزۈشكە، ئەلنىڭ لەۋندىكى تەبەسسۇمنى سۇندۇرۇپ تاشلاشقا ئۇرۇندىڭىز! ھەممە يەرگە يېتىدىغان قولىڭىز بۇ قېتىم كالتىلىق قىلدى، مەقسىتىڭىزگە يېتەلمىدىڭىز! ئادالەت غالىب كەلدى! مانا، نەسىردىن ئەپەندى سالامەت، ئۇنىڭ خۇشال كۈلكىسى بۇخارادا داۋاملىق جاراڭلىغاي! نىيىتىڭىز، نەيرەڭلىرىڭىز بىلەن كۈلكىنى يوقاتماقچى ئىدىڭىز، ئەپسۇسكى، ئۆزىڭىز كۈلكىگە قالدىڭىز! نەسىردىن ئەپەندىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدىڭىز، ئەپسۇسكى، ئۆزىڭىز تىرىك مۇردىغا ئايلاندىڭىز. بىراۋغا ئورا كولىساق، ئاشۇ ئورىغا ئۆزۈڭ چۈشىسەن، دېگەن توغرا گەپ ئىكەن. قوتاندىكى ئۆچكە پەقەت سىزدەك رىياكارلارغا قويۇلغان يەمچۈك ئىدى. يەمچۈك ئۈمىدىدە كېلىپ، توزاققا چۈشتىڭىز ... قازى جانابلىرى، سىز نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياشقا تىك قارىيالمايسىز، چۈنكى سىز پەقەت بىر كۆلەڭگە، نەسىردىن ئەپەندى بولسا چاقنىغان قۇياش! ئەنە شۇ قۇياشنىڭ يۈزىنى ياپماقچى بولغانىدىڭىز، ھەممىنى زۇلمەتكە چۆمكىمەكچى ئىدىڭىز، بۇلار خام خىيالغا ئايلاندى...

قازىنىڭ پۈتۈن ئىشلىرى پاش بولدى. «ساندۇق ۋەقەسى»نى ئاڭلاپ، بېشى كۆكرىكىگە سىڭگىلاپ قالدى. بىر ھازا شۇ ھالەتتە خىرىلداپ ئولتۇردى ـ دە، كېيىن يەلكىسى سىلكىنىپ كەتتى. ھەممە ئادەم ئۇنى يىغلاۋاتىدۇ، دەپ ئويلىدى. بىراق، قازى كۈلۈۋاتاتتى. چۈنكى، ئۇ سارىڭ بولۇپ قالغانىدى.

※ ※ ※

يىلانىنىڭ بېشى يانچىلدى، سىر ئېچىلدى. ئەتىسى قازىكالان ئوردىغا چاقىرىلىپ، سوراق قىلىندى. ئۇنىڭ ئۆيىدە بولۇپ ئۆتكەن يىغىلىشقا قاتناشقانلار جازاغا تارتىلدى.

شەھەر قازىسىنىڭ ئورنى بوشاپ قالدى.

ـــ نامازخان تۆرە شۇنداق بولدى. ئەمدى قازىلىق ئىشلىرىنى كىم بېجىرىدۇ، مولا خوساممىددىن؟ ـــ دەپ مەسلىھەت سالدى

قۇشبېگى ئۇدۇلىدا ئۆچكە ساقلىنى سىيلاپ ئولتۇرغان يارەمچىسىگە، — ئويلىغىنىڭىز بارمۇ؟

— بار، — دېدى يارەمچى، — ئېيتسام، سىز قانداق قارايسىزكىن؟

— ئېيتمىڭچۇ، سىزنىڭ كۆڭلىڭىزگە ياققان كىشى يامان بولماس.

— قازىنىڭ زامانىئەلى ئىسمىلىك بىر مۇلازىمى باردۇر، ئۇ زېھنى ئۆتكۇر، پاراسەت بىلەن ئىش كۆرۈدىغان يىگىتتەك قىلىدۇ. ھەربىر سۆزلىرى مەنالىق، تەدبىر ئىشلىرىدا دۇرۇس ئىكەن.

— مەكتەپ كۆرگەنمۇ؟

— مەدرىسەدە ئوقۇغان، پېقىتىن ساۋادى بار، ئۇچ يىلدىن بېرى نامازخان تۆرىگە مۇلازىم بولدى.

— ئۇنداقتا چاقىرىڭلا سىناپ باقاي ، تۇغرا تاپسا ئىشقا قويۇرمىز، موللا.

موللا خۇسامىددىن قۇشبېگىگە يارەمچى ئورنىدا بولۇپ، پەم - پاراسىتى، ئۆزىنى تۇتۇشى، ئەدەپ - ئەخلاقى بىلەن قۇشبېگىگە ياققان كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ھېكمەتلىك گەپلىرىنى، دانا مەسلىھەتلىرىنى قۇشبېگى پۈتۈن زېھنى بىلەن ئاڭلايتتى، ئۇنىڭغا كاتتا ئېتىبار بېرەتتى.

— شۇ يىگىتنى ھۇزۇرىڭىزغا ھازىر قىلىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلاي ئەمسە، — دېدى موللا خۇسامىددىن ئورنىدىن تۇرۇپ، قۇشبېگىگە تەزىم قىلغاچ.

ئۇ سىرتقا چىقىپلا چاپارمەننى شەھەر قازىخانىسىغا ماڭدۇردى.

زامانىئەلى چاپارمەن بىلەن كېلىپ، موللا خۇسامىددىن بىلەن كۆرۈشتى.

— ئىنىم، سىزنى بىر نىيەت بىلەن بۇيەرگە چاقىردۇق، — دېدى موللا خۇسامىددىن زامانىئەلى بىلەن سالام - سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن مۇددىئاغا ئۆتۈپ.

— نىيىتىڭىزگە يەتكەيسىز، تەخسىرا! — دېدى زامانىئەلى ئەدەپ

يۇزىسىدىن تەزىم قىلىپ، ــ ياخشى كىشىلەرنىڭ نىيىتى تېز ئىجابەت بولغاي.

ــ ئىنشائاللا! نىيىتىمىز سىزنىڭ بەخت ـ سائادىتىڭىزدىن بېشارەت بېرىپ تۇرۇپتۇ. گەپنىڭ پوسكاللىسى ئۇشبۇدۇر: سىزنى قازىلىق ماقامىغا لايىق كۆرمەكتىمىز، قانداق دەيسىز؟

زامانئەلى دۇدۇقلاپ قالدى:

ــ تېخى... تېخى خامدۇرمەن، تەخسىر!

ــ كەمتەرلىك قىلماڭ، زامانئەلى، ــ دېدى موللا خۇسا ـ مىددىن پېشانىسىنى قاشلاپ، ــ تەدبىرىڭىزنى كۆردۇم، ماڭا ياقتى.

ــ تەخسىر، مەن تەدبىرنى ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ هاياتى ئۈچۈن قوللاندىم.

ــ بىلىمەن، ئىنىم. قازىلارنىڭ ئىشى رەئىيەتنى قورقۇتماق ئەمەس، ئۇلارنى هىمايە قىلماقتۇر. سىز ئۆز بۇرچىڭىزنى ئادا قىلدىڭىز. يەنە بىر گەپ: قۇشبېگى جانابلىرى بىلەن سىز توغرۇ ـ لۇق گەپلىشىپ قويغانمىز، قاچالمايسىز!

زامانئەلى «قاچالمىدى». ئىچكىرىدىن تون كىيىپ چىققىنىدا سالامخانىدىكىلەر ئۇنى مۇبارەكلەشتى. ئۇزاق ئۆتمەي قۇشبېگىنىڭ هۇزۇرىدىن چىققان موللا خۇسامىددىن:

ــ قازىلىق يارلىقى مۇبارەك! ــ دېۋىدى، زامانئەلى هاياجاڭ ـ لىنىپ كەتتى...

زامانئەلىنىڭ قازىلىق يارلىقى ئالغانلىقى هەققىدىكى خەۋەر سەپەر شاهىچىنىڭ چايخانىسىغا ئۆزىدىن بۇرۇن يېتىپ باردى.

ــ سىزنى كۆرگەن كۆزلىرىمدىن ئايلىنايلى! ــ دېدى نەسىر ـ دىن ئەپەندى زامانئەلىنى باغرىغا بېسىپ، ــ قازىلىق يارلىقى مۇبارەك بولسۇن! مېنىڭ ئامان قالغان جېنىم ئەمدى سىزگە سەدە ـ قە! بۇخارا ئەهلى سىزدىن رازى بولغاي. مۇستاپا دېهقانىنىڭمۇ پېشا ـ نىسى ئوڭ ئىكەن، خۇدايىم ئۇنىڭغا شۇنداق ئەقىللىك كۆيۈگۈ ـ غۇلىنى ئاتا قىلدى. ئەمدى ئويناپدىغىنىمىز توي!

ئوتتۇز ئۇچىنچى باب

توي

كۆزىنىڭ مول ھوسۇللۇق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بۇخارائى شەرپىنىڭ كوزىچى قىشلىقىدا توي باشلاندى. توي ــ ياخشىلىق، توي ــ خۇشاللىق، توي ــ بىرلىك، ئىناقلىق.

بۇرۇن ئېيتقىنىمىزدەك، كوزىچى قىشلىقى شەھەردىن بىرنەچچە چاقىرىملا يىراق بولۇپ، قارىسا، شەھەردىكى چوڭ جامەنىڭ مۇنارىنىڭ بېلى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇ قىشلاقنىڭ ھاۋاسى ساپ، باغ ـ ۋارانلىرى قويۇق بولۇپ، ئوتتۇرىدىن بىر ئۆستەڭ ئىككىگە ئايرىپ تۇرىدۇ. كۆكلەم مەزگىلىدە سەل سىرتتىن قارىسىڭىز، بۇ قىشلاق بەئەينى گۈلدەستىگە ئوخشايدۇ. ئاخشاملىرى جانغا راھەت، كۈندۈزلىرى جانغا دەرمان. ئادەملىرى دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، كۈزدە باغلىرىدىكى سەرخىل مېۋىلەرنى شەھەر بازىرىدا سېتىپ، ئائىلىسىنىڭ چىقىمىنى قامدىشىدۇ. قىشلاقنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭ بىر يۇمىلاق كۆل بولۇپ، ئەتراپى يېشىللىق بىلەن قاپلانغان سالقىن جاي. ئاشۇ جايدا مەسچىت، مەسچىتكە يانداش قاسساپ دۇكىنى، ئۇنىڭ يېنىدا شاكىر توكۇرنىڭ كىچىكرەك ساتىراشخانىسى بار. شاكىر توكۇر بېلىدىن يۇقىرىسى ئىنچىكىلىشىپ كەتكەن، تاغار قورساق، مۇلايىم كۆرۈنۈشتىكى كىشى ــ ھاۋانىڭ ئۆزگىرىشىنى ياخشى بىلىدۇ: ھاۋا ئۆزگەرسە پاچىقى ئاغرىيدۇ، ھاۋا ئېچىلسا ئاغرىق پۇتۇنلەي توختايدۇ. بەزىلەر ئۇنىڭدىن:

ــ پاچاقىنىڭ مىجەزى قانداق؟ ــ دەپ ھاۋانى سورايدۇ. ئۇ

بولسا:

ـــ يامغۇر ياغمەن دەپ تۇرۇپتۇ، ـــ دەيدۇ ئاقساق پۇتنى سىلاپ...

تۆت يولنىڭ كېسىشمىسىدىن ئازراقلا ماڭسا چايخانىغا بارغىلى بولىدۇ. چايخانىنىڭ ئارقىسىدا كەڭ كەتكەن ئوچۇقچىلىق بار. دەل شۇ ئوچۇقچىلىقتا ئىلگىرىكى زامانداكى كۆلالچىلىق خۇمدانلىرى بولغان، دېيىشىدۇ. شۇ يەردىكى خۇمدانلاردا تەييارلانغان ئىدىش ـ تاۋاق ۋە كوزىلار مۇستەھكەملىكى بىلەن نام چىقارغان ئىكەن. ئوردىدىمۇ شۇ يەردە ياسالغان بۇيۇملاردىن پايدىلىنىشقان، دېگەن تەخمىنلەر بار. خۇمدانلاردىن چىققان كوزىلاردا تومۇز كۈنلىرىمۇ سۇ مۇزدەك تۇراتتىكەن. قىشلاقنىڭ نامى شۇ سەۋەبلىك «كوزىچى» دەپ ئاتالغان دېيىلىدۇ. چايخانىدىن قىبلىگە قاراپ ماڭسا، بىر كوچا بار، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى لايسۇۋاق تاملىق پەس ئۆيلەر بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۆگزىگە چىققان ئۆچكىنى قوغلىسا، يەرگە چۈشمەي يۇرتنىڭ ئايىغىچە كېتىلەيدىكەن.

مانا شۇ كوچىدىكى بالىخانىسى بار دالانلىق هويلىنىڭ تەنە ـ بايىنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلمىسىز. مۇستاپا دېھقاننىڭ ئۇنىڭغا قوشنا ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمىسىز. يۇز تىللا ماجىراسى دەل شۇ هويلىدا سادىر بولغان. قىشلاق ئەھلى ناھايىتى ئۆم بولۇپ، توي ـ مەرىكىلەردە بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ، بىر ئادەمگە ئايلىنىدۇ. ئىشەنمىسىڭىز قاراڭ، بۇگۈن قىشلاق ئەھلىنىڭ هەممىسى مۇستاپا دېھقاننىڭكىدە جەم بولۇپ، ئالدىراش بولۇپ كەتكەن. خوتۇن ـ بالىلار ئىچكىرىگە، ئەرلەر تاشقىرىغا باشلانغان. چوڭ ياغاچ كارىۋاتتا سازەندىلەر چالغۇلىرىنى، كانايچى بىلەن سۇنايچى نەپىسىنى سازلاپ، تويبېشىنىڭ ئىشارىسىنى كۈتۈپ، كۆتۈرەڭگۇ هالەتتە ئولتۇرۇشماقتا.

يىگىت تەرەپنىڭ تاڭ سەھەردە ۋەردانزېدىن يولغا چىقىقان مېھمانلىرى پېشىنگە ئاز قالغاندا يېتىپ كېلىدۇ. كوچىنىڭ بېشىدا سۆيۈنچە ئېلىش ئۈچۈن كۈيۈئوغۇلنىڭ كېلىشىنى ساقلاپ تۇرغان بالىلار يىراقتىن مېھمانلار كۆرۈنۈشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ چېپىشىدۇ.

كېلىن قىز زۇلپىزەرمۇ ئۆزگىچە هاياجانغا چۆمۈلگەن: ئىچىدە كۈلىدۇ، تېشىدا يىغلايدۇ. ئوچۇق كۈلسە، ئۈيات: «ئەرسىراپ قالغانىكەن ـ دە»، دېيىشىدۇ. يىغلىمسىمۇ ئۈيات: «شۇنىڭغا تېگىلمەي يۈرگەنىكەن ـ دە» دېيىشىدۇ. قىز بالىنىڭ توي كۈنى كۈلگىنىمۇ، يىغلىغىنىمۇ خۇرسەنچىلىكىدىن. مانا، زۇلپىزەرمۇ دوستلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەلىكىدەك ئولتۇرىدۇ. قىرىق تال ئۆرۈلگەن چاچلىرى پۈتۈن بەدىنىگە يۆرگىشىپ تۇرىدۇ. پېشانىسىدە زەرلىك تاج، بوينىدا ئالتۇن زەنجىر پارقىرايدۇ، ئاق كۆڭلەكىنىڭ ئۈستىگە كىيىۋالغان جىيەكلىرىگە ئاجايىپ چىرايلىق گۈللەر بېسىلغان تون بېلىنى بىر بۇغۇم كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. يۈزىدىكى هاياسىنى يۆرگەپ تۇرغان، چەتلىرىگە زەر تۇتۇلغان رومالىنى كېلىنلىك لىباسىغا تېخىمۇ گۈزەللىك بېغىشلاپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ ئۇرىدۇ.

ـــ كۈيۈئوغۇلغا مانا مۇنداق سالام قىل، ـــ دەيدۇ ئامراق دوستى زۇلەيخا، بېشىدىكى رومالىنى ئازراققىنە كۆتۈرۈپ، ئۇچ قېتىم ئېگىلىپ قويغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ هەربىكەتلىرىدىن قاقاقلاپ كۈلۈپ، ـــ كۈيۈئوغۇلمۇ ئايدەكتۇر؟ قۇچىقىدا ئېرىپ كەتسەڭ كېرەك؟

گەپ ئۈستىگە كىرگەن مومای:

ـــ هەي ئەپتىڭ قۇرىغۇر زۇلەيخا، نېمىشقا كېلىنچەكنىڭ يۈزىنى ئاچىسەن؟ ـــ دېدى زۇلەيخانىڭ بىقىنىنى چىمدىپ قويۇپ، ـــ ئۆزۈڭمۇ كۈيۈ ئوغۇل سېغىنغان ئوخشىمامسەن؟ مۇشۇ ۋاتـ ۋاتلىقىڭ ئۈچۈن خۇدايىم ساڭا بىر بەغىرەز كۈيۈئوغۇل

بەرسە ئىدى!

— بۇنىڭىمۇ تەييار، — گەپكە قوشۇلدى باشقا دوستى، — قوشنا قىشلاقتىن.

موماي ئۇنىمۇ چىمدىۋالدى:

— ھە، بوينۇڭ ئۇزۇلگۇر، ھەممە بالانى بىلىسەن - ھە؟ ئۇنىڭدىن كۆرە، ئويناپ بەر، بىزمۇ تاماشا قىلايلى.

— ئويۇنۇمنى كۆرمىگەنمىدىڭىز، موما؟ قىزىڭىز نارگۇلنىڭ قىز يىغلىشىدا ئوت چىقىرىۋەتكىنىم ئېسىڭىزدىن چىقىپ كەتتىمۇ - نېمە؟

— كۆرگىنىم ئۇچۇن دەۋاتىمەن - دە، بەرنا قىزىم، — دېدى موماي، — زۇلپىزەرنىڭ تويىدىمۇ ئوينا!

قىزلارمۇ شۇنى ئارزۇلاپ تۇرۇشقاندەك چاۋاك چېلىشتى. بەرنا ئوتتۇرىدا پىرقىراپ ئايلىنىپ، يورغىلاپ كەتتى. زۇلەيخا «يار - يار» نى باشلىغاندا، خوتۇن - بالىلارنىڭ ھەممىسى ھەسەل ھەرد-سىدەك شۇ ئۆينىڭ ئىشىكىگە يوپۇرۇلدى...

ئەمدى بىز قىزلارنىڭ ئويۇن - كۇلكىسىگە دەخلى قىلماي، ئۇلارنى ئىچكىرىدە قالدۇرۇپ تاشقىرىغا چىقىمىز.

تاشقىرىدا ئالدىراشلىق باشلىنىپ كەتكەندى. مېھمان شۇنچىلىك كۆپ يىغلىغان بولۇپ، مۇستاپا دېھقان بوسۇغىدا تۇرۇپ ئۇلارنى سەممىي ئېھتىرام بىلەن «قۇللۇق، قۇللۇق» دەپ كۇتۇ-ۋالماقتا، خىزمەت قىلىپ يۇرگەن يىگىتلەرگە پات - پات «قۇيۇق - سۇيۇققا قاراڭلار!» دەپ تەنبىھ بېرىدۇ. يىگىتلەر بولسا «خوپ بولىدۇ» دەپ داستىخان يېڭىلاپ، چاينى تولۇقلاپ، مېھمانلاردىن «خىزمەت» سورىشىدۇ.

تويبېشى قىشلاق چايخانىچىسى پەرمانىنى شەرەتلەپ يېنىغا چاقىردى:

— شەھەردىنمۇ مېھمانلار كېلىدۇ، ئۇلارنى نەگە باشلايمىز؟ ئۇلارغا داستىخان ھازىرلاپ قويدۇڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— نەچچە كىشى كېلىدۇ؟

— تۆت تاۋاقلىق ئادەم چىقسا كېرەك.

— تۆت تاۋاقلىق بولسا، سازەندىلەر ئولتۇرغان كارىۋاتقا باشلىساقمۇ بولىدۇ. قۇدىلارغا بولسا داستىخان تەييار! — دېدى پەرمان چايخانىچى. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆزى ئەۋرىشىم تونلۇق، بېشىغا ھاجى دوپپا كىيىۋالغان تەنەبايغا چۈشتى ـ دە، تويبېشىنىڭ بىقىنىغا نوقۇدى، — ھەي، باي ئاتىغا قاراڭ!

مۇستاپا دېھقان تەنەباي بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۇنى ئۆزى مېھمانلارنىڭ ئارىسىغا باشلاپ بېرىپ، جاي كۆرسەتتى.

باي ئاتا بۇرۇنقىدىن ئۆزگەرگەن ئىدى، ئەلۋەتتە، ئۇ ياخشى تەرەپكە ئۆزگەردى. ھازىر ھەممە ئۇنى ھۆرمەت قىلىدۇ. قىشلاقتىكىلەرگە ئىللىق، سەمىمىي مۇئامىلە قىلىدۇ، دېھقانىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ، گېنە ـ ئاداۋەت قىلمايدۇ. سۇنىمۇ ئىنساب بىلەن تەقسىملەيدۇ. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا ئۇيۇلۇپ يۇرەتتى، كېيىن نەسىردىن ئەپەندى بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئۆزى ئېيتىپ، ئادەملەرنى كۈلدۈرىدىغان بولدى: «نەسىردىن ئەپەندىدىگە رەھمەت، كۆزۈمنى ئاچتى. بولمىسا، ئاخىرىتىمنى كۆيدۈرەر ئىكەنمەن» دەپتۇ ئۇ كىمگىدۇر.

— نەسىردىنمۇ كەلسە كېرەك، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدى تەنەباي تويبېشىدىن.

— ئۇ كىشىسىز توي ئۆتەمدۇ؟ — دېدى مۇستاپا دېھقان.

ئەمدى بىز قۇيۇق ـ سۇيۇق دېگەندەك، ئوچاق بېشىغىمۇ بىر نەزەر تاشلاپ، قازانغا كۆز يۈگۈرتمىسەك، «بىزنىڭ خىزمىتىمىز خىزمەت ئەمەسمۇ» دەپ ئاشپەزلەر خاپا بولىدۇ.

ئىككى يەردىكى ئوچاقتا ئىككى داشقازان ئېسىلغان: بىرىدە شورپا قاينىسا، بىرىدە پولونىڭ سەۋزە ـ گۆشلىرى. تائامنىڭ خۇشبۇي ھىدى ئاللىقاچان مېھمانلارنىڭ دىمىقىغا بېرىپ يەتكەن.

گاھ مېھمانلارغا، گاھ ئاش ـ ئوقەتكە قاراپ يۈرگەن پەرمان چايخانچىنىڭ قولى ـ قولىغا تەگمەيدۇ.

ـــ زۇلپىزەر قىزىمدەك، زامانىمىزنىڭ ئوغلۇمدەك! شۇلارغا خىزمەت قىلمىسام، كىمگە خىزمەت قىلىمەن؟ ـــ دەيدۇ ئۇ غۇلام ئاشپەزگە. ئاشپەز «توغرا» دېگەچ كۆزىنى قازاندىن ئۈزمەيدۇ...

كوچا بېشىدىكى خەۋەرچىلەرگە جان كىردى. ئۇلارنىڭ «كۆيۈ ـ ئوغۇل كەلدى، كۆيۈئوغۇل كەلدى» دېگەن توۋلاشلىرىنى ئاڭلىغان توي ئىگىلىرى تىپىرلىشىپ كېتىشتى.

تاڭ سەھەردە يولغا چىققان قۇدىلار ئىككى ھارۋىدا ـــ بىرىدە ئالتە خوتۇن، يەنە بىرىدە يەتتە ئەر، يەنە ئات مىنگەن كۆيۈئوغۇل بىلەن يىگىتلەر يېتىپ كېلىشتى. تېزلا گۈلخان يېقىلىپ، ئىنىس ـ جىنسلار يىراق بولسۇن، دەپ كۆيۈئوغۇلنى ئوت ئەتراپىدا ئايلاندۇ ـ رۇشتى. ئاندىن زەر تونلۇق، ئۇچى قايرىلما ئۆتۈك كىيىۋالغان، ئاق سەللىسىگە پەي قوندۇرغان كۆيۈئوغۇلنى ئىچكىرىگە باشلىدى.

بوسۇغىدىكى پايانداڭغا قەدەم باسقان كۆيۈئوغۇلنىڭ يۈزىگە گۈلسۇم ئاچا ئەينەك تۇتۇپ:

ـــ كۆرگەنلىرىڭ يورۇق كۈن بولسۇن! ـــ دېدى. قىزلار بىلەن چېقىشىپ يۈرگەن موماي تاۋاقتىكى ئۇنغا سانچىلغان قوش شامنى يېقىپ:

ـــ ئامبارلىرىڭ ئۇنغا، ئۆيلىرىڭ نۇرغا تولسۇن! ـــ دېدى. بىر جۇۋان كۆيۈئوغۇلنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، چاپىنىنىڭ رەختىدىن يىگنە ـ يىپنى ئۆتكۈزۈپ:

ـــ بەختىڭلارغا تۇگۇن چۈشمىسۇن! ـــ دېدى. ئۇچ ـ تۆت خوتۇن قوللىرىدىكى تاتلىق يېمەكلىكلەرنى چاچقۇ قىلىپ:

ـــ تۇرمۇشۇڭلار تاتلىق بولسۇن! ـــ دەپ دۇئا قىلىشتى.

مۇستاپا دېھقان بولسا بىر ئۇچۇم ئۇششاق تەڭگىنى كۆيۈگۈ ـ غۇلنىڭ بېشىدىن چېچىپ:

ـــ دۆلەتلىرىڭلار زىيادە، ئۆزۈڭلار ئۇۋۇلىق ـ جۇۋۇلىق

بولۇڭلار! — دەپ دۇئا قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن كۆيۈئوغۇل ۋە باشقا يىگىتلەر ئالاھىدە تەييارلانغان ئۆيگە، قۇدا تەرەپتىكىلەر يەنە بىر ئۆيگە باشلىنىپ، تاماق تارتىلاي دېگەندە، ئات ھارۋا بىلەن نەسىردىن ئەپەندى، سەپەر شاھىچى، ئۇستا مەنسۇر، ئەشىم ۋە ئوچ - تۆت بۇرادەرلەر ئۆزلىرىچە ناغرا - سۇناي چېلىشىپ كېلىشۈبدى، تويغا تېخىمۇ قۇشقۇنلۇق بەخش ئەتتى.

«ئەسلىدە توي دېگەن بالىلارنىڭكى» دېيىشىدۇ ئادەملەر. بالىلار سەھەردىلا توي بولىدىغان ئۆيگە يىغىلىۋېلىپ، ئادەملەرنىڭ پۇتلىرى ئارىسىدا چېپىپ يۈرۈشىدۇ. يېشى سەل چوڭۇپ قالغانلىرى سىرتتىكى ياغاچ ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ، توي ئەھلىنى تاماشا قىلىدۇ، بەزلىرى كىمنىڭ قانداق تاماق يەيدىغانلىقىنى كۆزىتىدۇ ياكى بىر - بىرىگە كۆرسىتىپ مەسخىرە قىلىشىدۇ.

— قارا، ۋاسىم بوۋاينىڭ ئاغزىدا بىرمۇ چىشى يوق، نان كۆشسە، بۇرنى ئىكىكىنى سۆيىدۇ! — دەيدۇ بىر بالا بوۋاينىڭ ھەرىكىتىنى دوراپ خىرىلداپ كۈلۈپ.

— پايان تاغىچۇ؟ شالاپشىتىپ يەيدىكەن...

بالىلارنىڭ يەنە بەزلىرى دادىسى ياكى ئانىسى ئوچاق بېشىدا تۇتقۇزۇپ قويغان سۆڭەك، ھالۋا ياكى بىر سىقىم - يىرىم سىقىم ئۈزۈمنى كۆرسىتىپ ماختىنىدۇ، يەنە بىرى ئاشپەزگە يېلىنىپ ئالغان ئېشىنى دوستى بىلەن تالىشىپ يەيدۇ.

— تالاشماستىن يېسەڭلەرچۇ، — دەيدۇ چوڭلاردىن بىرى بالىلارغا تەنبىھ بېرىپ، — يەپ بولساڭلار يەنە كاساڭلارغا ئۈستۈرۈپ بېرىمەن. بۇ توي سىلەرنىڭكى، ئالدىرىماي يەڭلار.

بىر ئايال كىچىك بالىسىنى كۆتۈرۈۋالغان ھالدا چوڭراقىنى باشقا بالىلار بىلەن بىرگە ئويناشقا كۆندۈرەلمەي جىلە بولۇپ كەتكەن:

— بارە قوزام، ئاداشلىرىڭ بىلەن ئويناڭ، — دەيدۇ ئۇ بالىسىغا

يېلىنىپ، ــ ئاياللارنىڭ ئارىسىدا نېمە قىلىسەن؟ ئاياللار «بۇ قىز بالا ئىكەن» دەپ مەسخىرە قىلىدۇ بىكار سېنى!

ــ روشەننىڭ ئانىسى قازاندىن سۆڭەك ئېلىپ بەردى، سىزمۇ ماڭا سۆڭەك ئېلىپ بېرىڭ، ئاندىن ئاداشلىرىم بىلەن ئوينايمەن، ــ دەيدۇ بالا ئانىسىغا شەرت قويۇپ.

ــ ۋاي، ئايال كىشى تۇرۇپ ئاشپەزگە نېمە دەيمەن؟ بالامغا سۆڭەك بېرىڭلار، دەيمەنمۇ؟ ئاشپەز «بۇ بالا كۆچۈك ئىكەن ــ دە» دېمەمدۇ؟ سەن بېرىپ ئوينىغىن، سۆڭەكنى ئۆيدە غاجىلا، يەنە يانچۇقۇڭنى تولدۇرۇپ ئۆزۈم بېرىمەن. ماقۇل دەپ ئوينا.

بالا ئانىسىنىڭ ئېتىكىگە يېپىشىپ يەنە غىڭشۇپىرىدۇ. ئەمدى ياش ئانىنىڭ غەزىپى تۇتىدۇ.

ــ شۇنداق قىلىۋەرسەڭ، ئۆيگە كېتىمىزا! تويدىن قۇرۇق قالىسەن. ئۆيگە كېتىمىزمۇ؟

ــ ياق، كەتمەيمىز، ــ دەيدۇ بالا يەرگە ئولتۇرۇۋېلىپ. دەل شۇ چاغدا ئىچكىرىدىن موماي چىقىدۇ.

ــ نېمە دەۋاتىدۇ بالىكىز، قىزىم؟

ــ ئاياللارنىڭ ئالدىغا كىرىمەن، دەۋاتىدۇ، ــ ياش ئانا ئۆيۇ-لۇپقىنا جاۋاب بېرىدۇ، ــ ئاداشلىرىڭ بىلەن ئوينا دېسەم، ئۇنى-مايۋاتىدۇ، موما.

ــ ئاچچىقلانماڭ بالىغا، قىزىم! ــ دەيدۇ موماي بالىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ، ــ ئىچكىرىگە ئەكىرىڭ، كېلىنىنى تاماشا قىلسۇن!

ئانا نائىلاج بالىسىنى يېتىلەپ ئىچكىرىگە كىرىدۇ. بىزمۇ بالىنىڭ نىگاھى بىلەن قىزلار سورۇنىغا نەزەر تاشلايمىز. قىزلارنىڭ گەپدىنى زۇلەيخا ئۆينى قىزىتىۋېتىپتۇ:

شايى كۆڭلەك يېگىگە،
ئۇجمە قاقايلى، يار ــ يار.

كېلىن ـ كۆيۈئوغۇل كۆڭلىگە،
ئوت ياقايلى، يار ـ يار.

ـــ ۋاھ، ئۆلمەڭ، زۇلەيخا! ـــ دەيدۇ قىز ـ ئاياللار ئۇنى ئالقىشلاپ.

تاختا ـ تاختا كۆۋرۈكلەر،
تەختەك بولسۇن، يار ـ يار.
پەيغەمبەرنەڭ قىزىدەك،
بەختەك بولسۇن، يار ـ يار.

زۇلپىزەر يىغلاپ تاشلايدۇ.

ـــ ۋاي، ئۆلەي، زۇلپىزەر، نېمىشقا يىغلايسەن؟ ـــ دەپ سورايدۇ ئۇنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋالغان رەنا، ـــ ئويناپ ـ كۈلسەڭ ـ چۇ، ئەتە خىيالىڭ كۆيۈئوغۇل تۆرە بىلەن بولۇپ، ئويناپ ـ كۈلۈشكە ۋاقتىڭ چىقامدۇ؟... زۇلەيخا، بۇنىڭغا قارا، يىغلاۋاتىدۇ.

زۇلەيخا كېلىنلىرىڭ يىغىسىغا پەرۋا قىلمايدۇ، ناخشىسىنى ئوقۇۋېرىدۇ:

تەكچىدىكى قايچىنى،
نەم بېسىپتۇ، يار ـ يار،
يېڭى چۈشكەن كېلىنىنى،
غەم بېسىپتۇ، يار ـ يار.

ـــ مەن يىغلىغىنىم يوق، ـــ دەيدۇ زۇلپىزەر دوق قىلغانىدەك بېشىنى ئازراق كۆتۈرۈپ.

ـــ يىغلىمىساڭ، يىغىغا ئوخشىتىپ كۈلۈۋاتامسەن؟ ـــ دەپ سورايدۇ بەرنا.

ـــ خىجىل بولۇۋاتىمەن.

ـــ خىجىل بولما، زۇلپى، ھەممە قىزلار سېنىڭكىدەك كۆيۈ-ئوغۇل تاپسىچۇ! ـــ دەيدۇ ئېشىكتىن كىرگەن مومايى، ـــ كۆردۈم، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق كۆيۈئوغۇل ئىكەن. ئۆزۈمنىڭ تەگكىم كېلىپ كەتتى... قېنى، ئەمدى قاپىقىڭنى ئېچىپ ئولتۇر، دوستلىرىڭ ئالدىدا سەت تۇرىدۇ.

قات ـ قات كۆرپە ئۈستىدە،
پىيالىمەن، يار ـ يار.
يارغا سالام بەرگىلى،
ئۈيلىمەن، يار ـ يار.

زۇلپىزەر كۈلىدۇ، باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلىدۇ.

تاشقىرىدا دۇتار نالە قىلىدۇ، غىجەك جور بولىدۇ. سەنئەتكارنىڭ كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازى ئىچكىرىگىمۇ ئاڭلىنىدۇ. ئەتراپتىكىلەر سەنئەتكارنىڭ ناخشىسىغا «ھەق، دوست»، «ياشاپ كېتىڭ» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئالقىش ياغدۇرىدۇ.

بىر نەچچە ناخشىدىن كېيىن ئاۋۇال سۈيۈق، ئاندىن قويۇق تائام تارتىلدى. شۇ كۈنى چوڭ ـ كىچىكنىڭ كۈنى تۇغدى: تۇيى ئېشى ـــ تويۇڭ ئېشى، دەپ تالىشىپ ـ تارتىشىپ يېيىشتى. داستىخان ئاۋات بولۇپ، قويۇق ـ سۇيۇق تاماقتىن تاشقىرى، ھالۋا، قېتىق، ئۇچۇم ـ ئۇچۇم تۆكۈلگەن گۈلە ـ قاق، ئۆزۈم ـ ياڭاقلارمۇ مېھمانلارنىڭ يېيىشىگە مۇنتەزىر ئىدى. ئويۇن ـ كۈلكىنىڭ ئەۋجى يەتتە قىشلاقتا تارىلاتتى.

شاكىر ساتىراش تويغا كەچكە يېقىن كەلدى. ئۇ تەر ئىز قالدۇرغان ئاق كۆڭلىكى ئۈستىگە قىسقا چاپان كىيىۋالغان بولۇپ، ھەر بىر قەدەم باسقاندا توكۇر ئايىغىغا قولىنى تىرەپ، چايقىلىپ ماڭاتتى. خىزمەتچىلەر ئۇنى تېزلا ئارىغا ئېلىۋېلىشتى.

— تېۋىپنىڭ ئالدىدىن كېلىۋاتىمەن، — دېدى ئۇ بىرەرسى سورىمىغان بولسىمۇ، — مۇستاپانىڭ ئۆيىدە توي بولىدىغانلىقى خىيالىمدىمۇ يوق. ناغرا - سۇنايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئېسىمگە كەلدى، دەرھال كەلدىم.

— قېنى، داستىخانغا بېقىڭ! — دېدى يېنىدىكى كىشى، — ھاۋا بىرئاز سالقىن تۇرىدۇ، ئاغرىۋاتقاندۇ ھەقىچان؟

— نېمىسىنى ئېيتىسەن، ھۆلچىلىك باشلاندى، مېڭىشتىن قالىمەن - دە، — دەپ ناله قىلدى شاكىر ئاتا، — بىر سۇنغاندىن كېيىن، قايتا ئەسلىگە كەلمىدى - دە بۇ پۇت. تېڭىقچىمۇ ساقايتالمىدى.

— باشقىسىغا كۆرسەتمىدىڭىزمۇ؟ — گەپكە قوشۇلدى يېنىدىكى يەنە بىر كىشى.

— كۆرمىگىنى قالمىدى، — دېدى شاكىر ئاتا پاچىقىنى سىلىغاچ، — پايدىسى بولمىدى. ھازىرقى تېۋىپلار پەقەت ئاقچىنىڭلا كويىدا، قاسساپ بىلەن تېۋىپنىڭ پەرقى قالمىدى!

— تۇغرا دەيسىز، شاكىر ئاتا، ئاقچىڭىزنى ئالىدۇ، قان چىقىرىش كېرەك، دەپ توخۇ - قويىڭىزنى، ئاخىرىدا جېنىڭىزنى ئالىدۇ، پايدىسىنى كۆرمەيسىز. راست، قاسساپتىن پەرقى قالمىدى بۇلارنىڭ!

نەسىردىن ئەپەندى بۇلارغا ئارقىسىنى قىلىپ ئولتۇرغانىدى، ھەممە گەپنى ئاڭلاپ تىلىنى يىغالمىدى:

— بىرلا پەرقى بار، — دېدى ئۇ ئازراق ئىڭشىپ، — قاسساپ مالنى سويۇپ، كېيىن تېرىسىنى شىلىدۇ. تېۋىپچۇ؟ ئاۋۋال تېرىنى شىلىپ، ئاندىن كېيىن سويىدۇ. پەرقى مانا شۇدە!

بۇ گەپنى ئاڭلىغانلار ئاغزىنى كالاچتەك ئېچىپ كۇلۇشتى.

ئىچكىرىگە قارايدىغان بولساق، «يار - يار» جىمىپ، تويلۇق مەسلىسىنى كۆيۈنۈغۇل ۋەكىللىرى بىلەن كېلىشۋالغان ئىمام

نىكاھ قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ:

ــ مۇستاپا ئاخۇننىڭ قىزى زۇلپىزەرخان، بەرىكەنىڭ ئوغلى زامانئەلىگە ئۆز رازىلىقىڭىز بىلەن تەگدىڭىزمۇ؟

ئىچكىرىدىن جاۋاب بولمىدى. ئىمام باياتىنقى گەپنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى، يەنە جاۋاب يوق. زۇلپىزەر بىرىنچى سوراشتىلا «تەگدىم» دېگەنىدى. لېكىن، ھەممە ئاڭلىغىدەك ئېيتىشقا يەڭگىسىنىڭ «دەررۇ جاۋاب بەرمە، ئاران تۇرغان ئىكەن، دەپ ئويلىشىپ قالىدۇ» دېگەن تەنبىھى ئۇنى توسۇپ تۇراتتى. ئىمام ئۇچىنچى قېتىم سورىماي خېلى ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. زۇلپىزەر تىپىرلاپ كەتتى ۋە يەڭگىسىدىن، ــ يەنە سورىمايدىغۇ؟ ــ دەپ سورىدى پىچىرلاپ تۇرۇپ، ــ قورقما، سورايدۇ، ــ دېدى يەڭگە ئۇنى چىمدىپ، ــ سورىمايدۇ دەپ قورقتۇڭمۇ؟

ــ مۇستاپا ئاخۇننىڭ قىزى زۇلپىزەر...

ئىمام «تەگدىڭىزمۇ؟» دەپ پۇرسەت ئۆتمەي، ئىچكىرىدىن:

ــ تەگدىم! ــ دېگەن جاۋاب كەلدى.

ــ بارىكاللا! ــ دېدى ئىمام. ئاندىن زامانئەلىدىنمۇ مۇۋاپىق جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن، نىكاھ خۇتبىسى ئوقۇپ، كېلىن، كۈيۈئوغۇل ئۈچۈن دۇئا قىلدى. قالغانلارمۇ ئىمامنىڭ دۇئاسىغا ئەگەشتى.

شۇ تاپتا مومايىنىڭ «ئۆزۈم تەككۈم كەلدى» دېگەن گېپىنى ئېسىدىن چىقارمىغان قىزلار كۈيۈئوغۇلنىڭ جامالىنى كۆرۈش ئۈچۈن بىر ــ بىرىگە ئېڭىشكەنچە پىچىرلىشىپ كېتىشتى:

ــ كېلىشكەن يىگىت ئىكەن!

ــ زۇلپىزەرمۇ تازا كېلىشكەن!

ــ مومايىنىڭ «تەگكۈم كەلدى» دېگەن سۆزىگە ئەرزىگىدەك ئىكەن!...

توي بەزمىسىنىڭ ئاخىرىدا مېھمان ھەمدە ساھىبخانلارنى ھەيران قالدۇرۇپ، نەسىردىن ئەپەندى بىر ئىش قىلدى. ئۇ

تەنەباينىڭ ئالدىغا بىر ھەمیان قويۇپ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا شۇنداق دېدى:

— باي ئاتا، قەرزىڭىزنى ئېلىڭ!

— قەرز؟ — ھەيرانلىق بىلەن كۆزىنى چوڭ ئاچتى تەنەباي، — قايسى قەرز، نەسىردىن؟

— ماڭا يۈز تىللا بەرگىنىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟

— قاچان، قەيەردە؟

— ئۆز ئېتىڭىزنى ئۆزىڭىزگە ساتقان چاغدا.

تەنەباي ھەمياننى يىراقتا ئىتتەردى:

— ئۇ قەرز ئەمەس، مېنىڭ ئازغۇنلۇقۇم ئىدى، ئۇ تىللالارنىڭ بەھرىدىن كەچكەنمەن، شۇڭا بۇنى ئالالمايمەن!

— ئېلىڭ، باي ئاتا، — دېدى نەسىردىن ئەپەندى ھەمياننى يەنە باي تەرەپكە سۈرۈپ، — ئاشۇ يۈز تىللا ناھايىتى كۆپ خەيرلىك ئىشلارنى ئەملگە ئاشۇردى. ئەمدى بۇ تىللالار سىزگە ھالال بولىدۇ.

— ئالمايمەن، — دېدى باي قەتئىيلىك بىلەن. ئەمما باشقىلارمۇ «ئېلىڭ، ئېلىڭ» دەپ قىستاشقا چۈشكەندىن كېيىن، باي ھەمياننى ئېلىپ ئېگىز كۆتۈردى، — ئەي خالايىق، بۇ تىللالار سىلەرنىڭكى، بۇنى قىشلىقىمىزنىڭ خەير ـ ساخاۋەتلىرىگە سەرپ قىلىمىز، رازى بولامسىلەر؟

— ئۆمرىڭىز زىيادە بولسۇن! — دەپ ئۆز رازىلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى ئادەملەر قوللىرىنى دۇئاغا ئېچىپ.

مۇستاپا دېھقان نەسىردىن ئەپەندى بىلەن تەنەبايغا تون ياپتى.

— تويلار مۇبارەك، كۈيۈئوغۇل مۇبارەك! — دەپ مۇستاپا دېھقاننى تەبرىكلىدى نەسىردىن ئەپەندى. ئاندىن داپنى چېلىپ شوخ ئاھاڭدا ناخشا باشلىدى:

ياردىم كېتىمەن دەيدۇ،
كەتكىلى قويمايمەن،

يوللىرىغا سىم تارتىپ،
ئۆتكىلى قويمايمەن...

شۇ چاغدا بۇ ناخشىنى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئالقىشلىغان، كۈيۈئوغۇل ۋە ئۇنىڭ تەڭتۇش دوستلىرى ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. ناخشىنىڭ ئەۋجى ئالەمنى بىر ئېلىپ، دەرەختىكى ياپراقلار شىلدىرلاپ، شاخلارغا قونغان قۇشلار ۋىچىرلاپ جور بولغانىدى. ناخشىدا نەسىردىن ئەپەندىنىڭ تەبەسسۇمىنىڭ تەپتى بار ئىدى. بۇ ئۆلمەس ناخشا ئەسىرلەر ئۆتۈپ بىزنىڭ كۈنلىرىمىزگىچە يېتىپ كەلدى، كېيىنكى ئەۋلادلارغىمۇ يېتىپ بارغاي!

خاتىمە

ئاردىن بىر يىل ئۆتۈپ، بۇخارانىڭ ئادالىتى ۋە بىگۇناھ خانى ئەمىر شاھمۇراد ئىبن دانىيالىبىي ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ خەيرلىك ئىشلىرىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن تەختكە خانىنىڭ ئوغلى ھەيدەر ئولتۇردى. ئەمىر ھەيدەر دەۋرىدە بۇخارادا چوڭ غەلىيانلار يۈز بەردى. ھۆكۈمدارلار ئالماشتى، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا تىنىمسىز ئۇرۇش - جاڭجاللار بولۇپ ئۆتتى. بۇ ئۇرۇش - جاڭجاللار، ئەلۋەتتە، رەئىيەتنىڭ زىممىسىگە يېڭى - يېڭى سېلىقلارنى سېلىپ، ئۇلارنىڭ يىلىكىنى قۇرۇتتى. يۇرتتا باشباشتاقلىق، پاراكەندىلىك باشلاندى. ئوغرى ۋە قاراقچىلارنىڭ ئۇرۇقى كۆپەيدى، ئۇلار توپ - توپ بولۇپ يول توسىدى، كارۋانلاردىكى مۇساپىر ۋە سودىگەرلەرگە زەخمەت يەتكۈزدى. پەرپى چەپەنى نەسىردىن ئەپەندىنىڭ جېنىغا قەست قىلىنغان كېچىدىن باشلاپ بىر مەزگىل بۇخارانىڭ چەت - ياقا جايلىرىدا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، ئاخىر بۇخارا ۋە خارەزم ئارىلىدىكى سەھرادا ئابدۇل ئاببباس دېگەن قۇربىشىنىڭ ھۆكمىگە ئۆزىنى تاپشۇردى. ئۇلار تالاي كارۋانلارنىڭ شورىنى قۇرۇتۇپ، كۆپلىگەن سودىگەرلەرنىڭ، بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. بۇ يولغا قاراقچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن بۇخارا تەرەپتىن ئەمىر ھەيدەر، خارەزم تەرەپتىن خىۋە ھۆكۈمدارى ئەۋەز مۇھەممەد ئىناق لەشكەر ئەۋەتكەن بولسىمۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى.

قاراقچىلار بارا - بارا ھەددىدىن ئاشتى. ئاخىرى ئەمىر ھەيدەر بىر پىلان تۈزۈپ، ئۇلار تەرەپكە كارۋان ئەۋەتتى. كارۋاندا قىممەت باھالىق ماللار بىلەن بىرگە ناھايىتى كۆپ قوغۇن بولۇپ، ئۇلارغا ئادەمنى ھوشسىزلاندۇرىدىغان زەھەر سىڭدۈرۈلگەنىدى. خان كارۋان

قوغدىغۇچىلىرىغا:

ــ قاراقچىلارنىڭ ھۇجۇمى باشلىنىشى بىلەن تەڭ كارۋاننى تاشلاپ قېچىڭلار! ــ دەپ جېكىلىدى، ــ ئۇلار كارۋاننى تالسۇن. چۆل ـ جەزىرىدە قوغۇن تەشنالىقىنى قاندۇرىدىغان نېمەت سانىلىدۇ، ئۇلار قوغۇنلارنى تالىشىپ يېيدۇ ۋە ئۇزاق ئۆتمەي ھوشىدىن كېتىدۇ. سىلەر بىرئاز ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ كارۋان تۇرغان مەنزىلگە قايتىڭلار، ھوشىدىن كەتكەنلىرىنى تۇتقۇن قىلىپ، بۇياقتا ئېلىپ كېلىڭلار!...

كارۋان يولغا چىقتى، نىشانلانغان مەنزىلگە يەتكەندە، قاراقچىلارنىڭ يىراقتىن چۇقان كۆتۈرگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. كارۋاندىكىلەرنىڭ ھەممىسى مال ـ مۇلۈك، ئات ـ تۆگىلەرنى تاشلاپ قۇملۇق ئىچىگە قاراپ قاچتى. بىھىساب بايلىقنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تالاپەتسىز قولغا كىرگۈزگىنىدىن بېشى كۆككە يەتكەن قاراقچىلار چاڭقاقلىقىنى بېسىش نىيىتىدە بىر نەچچە قوغۇننى تىلىپ يېدى. شۇ ھامان بىردىن ـ ئىككىدىن يىقىلىپ، ئېغىزلىرىنى چوڭ ـ چوڭ ئېچىپ يېتىپ قېلىشتى. ئۇزاق ئۆتمەي تاشتەك قېتىپ كېتىشتى. شۇ ئەسنادا «قاچقۇنلار» قايتىپ كېلىپ، بۇ مەنزىرىنى كۆردى ۋە ھوشسىز ئوغرىلارنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى باغلاپ بۇخاراغا ئېلىپ كېلىپ، ئوردىغا تاپشۇردى.

تۇتقۇنلار ھوشىغا كېلىپ، جاللاتلارنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ توۋا ـ پۇشايمان قىلىشتى، لېكىن شەپقەت قىلىنمىدى. ھەممىسى ئىبرەت ئۈچۈن دارغا ئېسىلدى. دارغا ئېسىلغانلارنىڭ قاتارىدا پەرپى چەپەنىنىڭ بارلىقىنى زامانىلى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى.

يەنە بىر قېتىم بازاردا ئايلىنىپ يۈرۈپ، بەدەل كاللا بىلەن شادىمان سىڭارنىڭ كۆزىگە دۇچ كەلگەن زامانىلى ئۇلاردىن:

ــ يەنە ئوغرىلىق قىلىپ يۈرەمسىلەر؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ياق، تەخسىر، ــ دېيىشتى ھەر ئىككىسى تەڭلا، ــ ھالال مېھنەت بىلەن بالا ـ چاقىمىزنى بېقىۋاتىمىز. شېرىكلىشىپ،

دېھقانچىلىق قىلىۋاتىمىز. ھالال رىزقىنىڭ تەمى تاتلىق بولىدىكەن. يېتىشتۇرگەن ھوسۇلىمىزنى بازارغا ئېلىپ كەلگەنىدۇق.

— ئۇنداقتا، ئىشلىرىڭلارغا بەرىكەت بولغاي!

— رەھمەت، تەخسىرا!... بىر ئىشنى سورىساق بولارمۇ؟

— سوراڭلار، — دېدى زامانئەلى.

— نەسىردىن ئەپەندى سالامەتمۇ؟

زامانئەلى سېغىنىش ئىچىدە دېدى:

— ئامان، ئامان...

— بىزنىڭ سالىمىمىزنى يەتكۈزگەيسىز.

— يەتكۈزىمەن، — دېدى زامانئەلى. ئۇ بۇ سۆزنى نېمىشقىدۇر ئالدىراپ ئېيتتى ۋە تېزلا ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بولدى. سەۋەبى ئالتە ئايدىن بېرى، قەدىردان دوستىنى كۆرگىنى يوق.

نەسىردىن ئەپەندى ئالتە ئاي بۇرۇن بۇخارادىن قايىقىدۇر غايىب بولغانىدى. سەپەر شاھىچىمۇ شۇ ۋاقىتتىن بېرى ئىز - دېرەكسىزلا يوقالدى. مىش - مىش گەپلەرگە قارىغاندا، ئۇ نەسىر - دىن ئەپەندى بىلەن بىرگە شەھەر - قىشلاقلارنى ئايلىنىپ يۈرەر - مىش...

زۇلپىزەر ئوغۇل تۇغدى، زامانئەلى ئۇنىڭغا نەسىردىن دەپ ئىسىم قويدى. بوۋاقنىڭ تېنى بوغماق، پېشانىسى كەڭ بولۇپ، ۋىلىق - ۋىلىق كۆلىدۇ، ئۇنىڭ كۆلكىسىدە نېمە كارامەت بار، نېسىب بولسا، كۆرەرمىز.

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەد ئۆمەر ئۇچقۇن

ISBN 978-7-5631-2852-5

9 787563 128525 >

定价：40.00 元